T.C
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
TÜRKİYE CUMHURİYETİ TARİHİ PROGRAMI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

THE TİMES GAZETESİ'NDE LOZAN BARIŞ KONFERANSI

Zahide AŞKARGENÇ

Danışman
Prof. Dr. Melih TINAL

İZMİR-2021

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum "The Times Gazetesi'nde Lozan Barış Konferansı" adlı çalışmanın, tarafımdan, akademik kurallara ve etik değerlere uygun olarak yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararalanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

17/08/2021

Zahide AŞKARGENÇ

ÖZET

Yüksek Lisans Tezi

The Times Gazetesinde Lozan Barış Konferansı

Zahide AŞKARGENÇ

Dokuz Eylül Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Tarih Anabilim Dalı

Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Programı

9 Eylül 1922 yılında Anadolu'daki Yunan bozgunu sonrasında Ankara'daki Türk Hükûmeti ile İtilaf Devletleri, yeni Türk Hükûmetinin kabul etmediği ve Osmanlı'dan kalan pek çok meseleyi çözerek barış yapabilmek adına bir konferansta toplanma kararı aldı. 22 Kasım 1922'de, *"Yakın Doğu Sorunlarına İlişkin Lozan Barış Konferansı"* ismiyle toplanan bu konferansta, sınırlar, *Osmanlı'dan kalan borçlar, kapitülasyonlar, imtiyazlar, Ermeni yurdu, Musul'un geleceği, Boğazların statüsü* gibi belirsizliğini koruyan önemli meseleler görüşüldü. Yoğun ve stresli geçen müzakereler neticesinde Türkiye'nin, kurucu antlaşması olan Lozan Barış Antlaşması 24 Temmuz 1923'te imzalandı ve Türkiye uluslararası arenada bağımsız bir devlet olarak kabul edildi. Lozan Barış Konferansı'nın sürdüğü yaklaşık 9 ay boyunca yerli ve yabancı basın bu konferansı yakından takip etti. Bu basın organlarından biri de İngiltere'nin köklü gazetelerinden biri olan *The Times* gazetesiydi. *The Times*, konferanstaki diyalogları, tartışmaları ve sonuçları kendi yorumuyla her gün sütunlarına aktardı.

Bu tez, Lozan Barış Konferansı'nın dış basında nasıl yankı bulduğunu, dünya kamuoyuna nasıl aktarıldığını ve konferansta nasıl bir sürecin yaşanmış olduğunu *The Times* gazetesi arşivinden yararlanarak ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Lozan Barış Konferansı, The Times, Türkiye.

ABSTRACT

Master's Thesis

Lausanne Peace Conference In The Times Newspaper

Zahide AŞKARGENÇ

Dokuz Eylül University

Graduate School of Social Sciences

Department of History

History of The Turkish Republic Program

After the defeat of Greek in Anatolia on 9 September 1922, the Turkish Government in Ankara and the Allied Powers agreed to convene at a conference in order to make peace by solving many issues left by the Ottoman Empire, which the new Turkish Government did not accept. In this conference, which was convened in 2 November 1922 under the name of *"Lausanne Peace Conference on Near East Problems"*, important issues that remain uncertain such as borders, debts from the Ottoman Empire, capitulations, privileges, the Armenian homeland, the future of Mosul, and the status of the Straits were discussed. As a result of this intense and stressful conference, Turkey's founding treaty, the Lausanne Peace Treaty, was signed on 24 July 1923 and Turkey was recognized as an independent state in the international arena. During the 9 months of the Lausanne Peace Conference, the local and foreign press closely followed this conference. One of these press organs was *The Times*, one of the well-established newspapers in England. *The Times* published the dialogues, discussions and conclusions at the conference in its columns every day with its own interpretation.

This thesis aims to reveal how the Lausanne Peace Conference was echoed in the foreign press, how it was conveyed to the world's public opinion, and what kind of process took place in the conference, utilizing the archives of *The Times* newspaper.

Keywords: Lausanne Peace Conderence, The Times, Turkey.

THE TİMES GAZETESİ'NDE LOZAN BARIŞ KONFERANSI

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI ii
YEMİN METNİ iii
ÖZET iv
ABSTRACT v
İÇİNDEKİLER vi
KISALTMALAR ix
EKLER x

GİRİŞ 1

BİRİNCİ BÖLÜM

LOZAN BARIŞ KONFERANSI ÖNCESİNDE DEVLETLERİN MEVCUT DURUMLARININ THE TİMES'A YANSIMALARI

1.1. BÜYÜK BRİTANYA 13
1.2. FRANSA 18
1.3. İTALYA 24
1.4. ALMANYA 26
1.5. YUNANİSTAN 28
1.6. SOVYET RUSYA 30
1.7. TÜRKİYE 33
1.7.1. Mudanya Mütarekesi 37
1.7.2. Saltanatın Kaldırılması 54

İKİNCİ BÖLÜM
THE TİMES'TA LOZAN BARIŞ KONFERANSININ BİRİNCİ DÖNEMİ

2.1. KONFERANSIN AÇILMASI VE GÖRÜŞÜLEN KONULAR 69
2.2. SINIRLAR MESELESİ 75
2.2.1. Trakya Sınırı 75
2.2.2. Boğazlar 81
2.2.3. Suriye Sınırı 99
2.2.4. Irak Sınırı 101
2.3. AZINLIKLAR MESELESİ 120
2.3.1. Anadolu Rum/ Ortodoksları ile Yunanistan Türk/Müslümanlarının Mübadelesi 136
2.3.2. Ekümenizm ve Fener Rum Patrikhanesi 152
2.3.3. Savaş Esirleri ve Sivil Mahkûmlar 158
2.4. MALÎ VE İKTİSADÎ KONULAR 160
2.5. KAPİTÜLASYONLAR 167

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
LOZAN BARIŞ KONFERANSI ARA DÖNEMİ

3.1. THE TİMES'TA KONFERANSIN ARA DÖNEMİ VE TÜRKİYE'DEKİ GENEL DURUMUNUN YANSIMALARI 177

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
THE TİMES'TA LOZAN BARIŞ KONFERANSI İKİNCİ DÖNEMİ

4.1. KONFERANSIN AÇILMASI VE GÖRÜŞÜLEN KONULAR 214
4.1.1. Trakya Sınırı 216
4.1.2. Yunan Savaş Tazminatı 218
4.1.3. Kapitülasyonlar 226
4.1.4. Osmanlı Borçları 232

4.1.5. Türk Topraklarının Boşaltılması 242
4.1.6. İmtiyazlar 248
4.2. LOZAN BARIŞ ANTLAŞMASI'NIN İMZALANMASI 255

SONUÇ 271
KAYNAKÇA 277
EKLER

KISALTMALAR

ATASE	T.C. Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt ve Denetleme Başkanlığı Arşivi.
Ed.	Editör.
B	Birleşim.
BCA	Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi.
O	Oturum.
TBMM ZC	Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi.
TBMMGZC	Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Zabıt Ceridesi.

EKLER LİSTESİ

EK 1: The Times, 2 Kasım 1922 tarihli nüshasından ek s.1.
EK 2: The Times, 21 Kasım 1922 tarihli nüshasından ek s.2.
EK 3: The Times, 5 Aralık 1922 tarihli nüshasından ek s.3.
EK 4: The Times, 16 Ocak 1923 tarihli nüshasından ek s.4.
EK 5: The Times, 19 Ocak 1923 tarihli nüshasından ek s.5.
EK 6: The Times, 12 Şubat 1923 tarihli nüshasından ek s.6.
EK 7: The Times, 13 Şubat 1923 tarihli nüshasından ek s.7.
EK 8: The Times, 1 Mart 1923 tarihli nüshasından ek s.8.
EK 9: The Times, 18 Nisan 1923 tarihli nüshasından ek s.9.
EK 10: The Times, 19 Nisan 1923 tarihli nüshasından ek s.10.
EK 11: The Times, 10 Mayıs 1923 tarihli nüshasından ek s.11.
EK 12: The Times, 23 Mayıs 1923 tarihli nüshasından ek s.12.
EK 13: The Times, 6 Haziran 1923 tarihli nüshasından ek s.13.
EK 14: The Times, 14 Haziran 1923 tarihli nüshasından ek s.14.
EK 15: The Times, 25 Temmuz 1923 tarihli nüshasından ek s.15.
EK 16: The Times, 26 Temmuz 1923 tarihli nüshasında ek s.16.

GİRİŞ

Mondros Ateşkes Antlaşması ilkelerine göre Anadolu'nun çeşitli yerlerini işgal eden İtilaf Kuvvetleri karşısında Anadolu'daki Türk Milliyetçi isyanını başlatan Ankara'daki Türk Hükûmeti, 1920 yılından itibaren *The Times, Daily Telegraph, Morning Post, Manchester Guardian* gibi dönemin önemli Britanya gazetelerinin yazılarında yer almaya başladı.[1] Yunanlıların mağlup edilmesi, Fransa ile Ankara Antlaşması'nın imzalanması, işgal edilen bölgelerin tekrar Türk hâkimiyetine alınması gibi başarılar, Avrupa milletlerinin çıkarlarını ve politikalarını farklı yönlerde değiştirdi. Bu durum Avrupa basınının dikkatinin ve ilgisinin Mustafa Kemal Paşa, Milli Mücadele ve Türk Hükûmeti gibi konular üzerinde yoğunlaşmasına olanak sağladı.[2]

1922 yılı Yunan bozgunu sonucunda Ankara'daki Türk Hükûmeti, İtilaf Devletleri'nin 23 Eylül tarihli bir notası ile barış görüşmesine davet edildiğinde, bütün dünyanın gözü yine bu görüşmeye çevrildi.[3] *Sınırlar, kapitülasyonlar, imtiyazlar, Ermeni yurdu, Musul'un geleceği, Osmanlı'dan kalan borçlar, Boğazların statüsü* gibi belirsizliğini koruyan konular pek çok milleti etkileyecek önemli sorunlardı. Acilen çözüm bekleyen bu sorunlar nedeniyle Anadolu'da ticaret durma noktasındaydı. Pek çok yabancı tüccar mağdur edildiğinden şikâyetçiydi.[4] Öte yandan Trakya'daki sınır sorunu, Türk ve İngiliz askerlerini çoğu kez savaşın eşiğine getiren küçük çatışmalara sebebiyet verdi.[5] Bunların yanı sıra Batılılar, 1856 Paris Görüşmeleri ve 1878 Berlin Görüşmeleri'nden beri Doğu'da bir *Ermeni Yurdu* konusunda ısrarla taleplerde bulunuyordu. Amerika ve Avrupalı devletler, Ermeniler başta olmak üzere Anadolu'daki diğer etnik ve dini gruplar üzerinden azınlıklar politikası yürüterek, dünyada bir kamuoyu oluşturmaya başladı.[6]

Dünya'nın ilk gazetelerinden olan kuruluş tarihi 1785'e dayanan muhafazakâr sağ çizgideki *"The Times"* gazetesi, *ulusal çıkarları koruma ve günlük haberleri*

[1] Mustafa Yılmaz, **İngiliz Basını ve Atatürk'ün Türkiyesi**, Phonex yay, Ankara, 2002, ss. 3-7.
[2] Turgut Er, **Türkiye'de Basın, Yayın ve Tanıtma**, Ümit yay, Ankara, 2003, s.63.
[3] Sabahattin Selek, **Anadolu İhtilali**, Cilt:2, 9. Baskı, Kastaş yay, İstanbul, 2000, (A. İhtilali), s.738.
[4] Cemil Bilsel, **Lozan**, Cilt:2, Sosyal yay, İstanbul,1998, s.89.
[5] Ersin Müezzinoğlu, Latif Pınar, İsmail Şahin (Ed.), **Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası**, İdeal Kültür yay, İstanbul, 2019, s.117.
[6] Mim Kemal Öke, **Ermeni Sorunu**, 7. Baskı, İrfan yay, İstanbul, 2012, ss. 104-111; ss. 210-258.

duyurmada İngiltere'deki en önemli gazetelerden biri konumundaydı.[7] Bu nedenle Milli Mücadele ve Ankara'daki Türk Hükûmetini diğer yabancı gazeteler gibi yakından takip etti. Öte yandan *The Times,* Büyük Britanya'nın çıkarlarının Avrupa çıkarlarıyla eş değer olduğunu da yazılarında savundu. Avrupalı devletler Britanya ile işbirliğini sürdürürse, yani *"Avrupa Siyasi Fikir Birliği"* sağlanırsa, ancak o zaman dünya barışı da sağlanabilirdi. Bu konu *The Times*'ın yazılarındaki temel görüştü.[8]

The Times başta olmak üzere Britanya gazetelerinin hemen hemen hepsi muhafazakâr cenahtaydı[9] ve bu gazetelerin çoğu istedikleri kamuoyunu oluşturmada başarılı oldu. Nitekim Lozan görüşmelerinde konferans dağılana kadar Avrupalı Devletler *The Times*'ın vurguladığı siyasi fikir birliği ile konferansı sürdürdü, *The Times* bu bilincin en doğru olan karar olduğuna sürekli atıfta bulundu ve Türk Heyeti'ni her zaman uzlaşmaz, inatçı, kaba olarak tanımladı.[10]

Lozan Görüşmelerinin öncesinde ise, *The Times*'ın Milli Mücadelene verdiği önem o kadar büyüktü ki, Ankara ve İstanbul'da muhabirler bulundurdu ve oradaki gelişmeleri yazılarında paylaştı.[11] *The Times*'ın Anadolu'ya hareketine gösterdiği ilgi, bütün dünyanın Anadolu topraklarında olup bitenleri merakla takip etmesinden, Ankara'daki Türk Hükûmeti'nin kazandığı savaşların Emperyalist uluslara da örnek teşkil etmesinden ve durumun en çok Britanya'daki farklı sömürge bölgelerini etkileyecek olmasından kaynaklanıyordu.[12]

Lozan Barış Konferansı, Kemalistlerin, İtilaf Güçleri tarafından sömürge alanı haline getirilen Anadolu topraklarında Yunan işgaline son vermesinin ardından başladı. Ankara'daki Türk Hükûmeti ve İtilaf Güçleri arasında çetin geçen

---

[7] Kenan Olgun, Emrah Balıkçı, "The Times Gazetesine Göre İngiliz Dönemindeki Kıbrıs'ta İdari Islahat", **Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi**, Cilt:9, Sayı:1, 2012, s. 816.

[8] Örneğin,*"Bazı Gelişmeler" (Some Improvement)* başlıklı haberde özellikle Fransa'nın İngiltere'den bağımsız birkaç politikası için şunlar yazılmıştır*: "(...)Yakın Doğu gibi herhangi bir birinci sınıf sorunla ilgili gerçek bir bölünme, Almanların ve Bolşeviklerin en arzu ettiği dileklerini yerine getirecektir. Bu, İtilaf'a ölüm darbesi verir."* **The Times**, 2 Ekim 1922.

[9] *Daily Herald* hariç. Bu gazete Britanya'daki işçi partisini destekliyordu. M. Yılmaz, s.2.

[10] Örneğin, *"Türkiye ve Azınlıklar" (Turkey and Minorities)* başlıklı yazı şöyledir: *"(...)Açıkçası o (İsmet Paşa) ve Lozan'daki meslektaşları, Müttefiklerin ciddi olduğunu ve hiçbir şeyin kazanılmayayıp, her şeyin makul taleplere inatçı bir muhalefetle kaybedilebileceğini anlıyorlar."* **The Times**, 15 Aralık 1922.

[11] M. Yılmaz, s.4.

[12] M. Yılmaz, ss.49-50.

müzakereler aylar boyunca sürdü. Bu süreç, diyalogları, tartışmaları, sonuçları ve gazetenin yorumuyla her gün *The Times*'ta dünya kamuoyunun bilgisine sunuldu.

Anadolu coğrafyasında ise işgal sonrası sınırlarını, kazanımlarını, haklarını 1919 yılında kabul ettiği Misâk-ı Millî çerçevesinde Avrupalı güçlere kabul ettirmek isteyen Ankara'daki Türk Hükûmeti, konferanstan bağımsız bir ülke olarak ayrılmak istiyordu. Nitekim Ankara'daki Türk Hükûmeti kalıcı bir barışla yıllar yılı topraklarında yaşanan savaşların Anadolu halkına getirdiği açlık, hastalık ve yıkımları yeni bir devletin inşası ile bertaraf etmek istiyordu. Yeni ve bağımsız bir ülkeyi Avrupa'ya kabul ettirebilmesine engel olacak etmenleri de göz önüne alan bu hükûmet, Lozan'a giden süreçte saltanatın kaldırılması gibi önem bir karar da aldı.[13] Yaklaşık 600 yıllık Osmanlı İmparatorluğuna son veren Ankara'daki Türk Hükûmeti, Lozan'daki müzakereleri çıkmaza sokabilecek ikili bir yapılanmayı önledi. Avrupalı devlet adamlarına artık Anadolu'nun tek egemen gücün kendisi olduğunu gösterdi.[14] Bu, Lozan müzakerelerindeki Türk heyetinin politikalarına da yansıdı. Osmanlı'nın artık yıkıldığını, yerine farklı ve yeni bir ülkenin var olduğunu tüm dünyaya ispatlama gayreti Lozan'da belirgin hale geldi. İsmet Paşa, bu ülkenin asla Osmanlı'ya benzemeyeceğini, dolayısıyla Avrupa'nın barış için farklı bir diplomasi uygulaması gerektiğini Lozan görüşmelerinin en hararetli günlerinde sürekli vurguladı.[15] İsmet Paşa'nın Lozan'da Türk Hükûmeti'nin egemenlik alanına giren konularda taviz vermeyen tavırları, Avrupalı diplomatlar ve *The Times* tarafından, inatçılık ve savaş yanlısı olarak nitelendirildi.[16] Konferansın

---

[13] Ahmet Mumcu, **Tarih Açısından Türkiye Devriminin Temelleri ve Gelişimi**, İnkılap ve Aka yay, İstanbul, 1979, s. 94.

[14] Baskın Oran (Ed.), **Türk Dış Politikası**, **Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, Cilt:1, 18. Baskı, İletişim yay, İstanbul, 2013, (TDP), s.215.

[15] *"Türklerin Barış İçin Çabaları" (Turks' Move For Peace)*başlıklı yazı şöyledir*:*

> *(...)Ermenler için önerilen Ulusal yurda gelince, İsmet, Türkiye'nin bunu kabul etmeyi reddettiğini tekrarladı. Türkiye'nin Cemiyet-i Akvam'dan korktuğunu söylemenin yanlış olduğunu söyledi. Türkiye, Cemiyet-i Akvam'dan asla korkmamıştı çünkü Türkiye de temiz ellere sahipti. Sadece o kadar da değil, Türkiye barışın sonucuyla ilgili olarak Cemiyet-i Akvam'a girmeye hazırdı. Türkiye'nin, bu konuda itirazda bulunmayan Yunanlılara kıyasla, egemenliği konusunda aşırı duyarlı olduğu söylenirse, Türkiye'nin, egemenliğinin geçmişte ihlal edildiği çeşitli yolları göz önüne alarak, hassas olmak için her türlü nedene sahip olduğunu söyleyebilirdi…* **The Times**, 15 Aralık 1922;

"Türklerin Büyük İddiaları" (Turk's Big Claims) başlıklı yazıda ise şunlar vurgulanmıştır: *"(...)İsmet Paşa yine, Kapitülasyon sisteminin bağımsız bir devletin konumu ile bağdaşmadığını söyledi. Türkiye, genel uluslararası hukuka göre muamelenin tamamen karşılıklı olduğunu iddia etmiştir."* **The Times**, 4 Aralık 1922.

[16] *"Tehlike ve Himaye/Koruma" (Danger and Safeguard) başlıklı haber şöyledir:*

anlaşmazlıklar ile çıkmaza girmesi 4 Şubat-23 Nisan 1923 tarihleri arasında barış görüşmelerine ara verilmesine neden oldu. Bu dönemde de Ankara Türk Hükûmeti ile ilgili haberlerine devam eden *The Times,* Ankara ve İstanbul'dan sürekli haberler paylaştı. Örneğin, 17 Şubat 1923 tarihinde İzmir'de gerçekleşen İzmir İktisat Kongresi'ni gazetenin sütunlarına taşıdı.[17]

The Times, 23 Nisan- 24 Temmuz tarihleri arasında (konferansın ikinci döneminde) konferans oturumlarındaki izlenimlerini ve bilgilerini haberlerinde tekrar paylaşmaya başladı. Bu dönemde *The Times*'da yer alan haberlerden, Türklerin barışı istediğine dair inancın yavaş yavaş oluşmaya başladığı anlaşılmaktadır. Bu durum, Türk Hükûmeti'nin dış politikasındaki ciddiyetini, adil bir barışı sağlamaya yönelik sabrını nihayetinde Avrupa'ya kabul ettirdiğinin de bir göstergesi olması açısından önemlidir.

The Times görüşmelerin sonuçlanıp anlaşmanın imzalandığı 24 Temmuz 1923 gününe kadar oturumlardaki olayları, diyalogları, çıkan kararları, imzalanan protokolleri ve konferansın bitişini her gün kamuoyu ile paylaştığında, değişen şey, mevcut siyasi, ticari, sosyal koşulların yanı sıra, Türklerin ve yeni Türkiye'nin Avrupa'daki imajının kendisiydi. Yeni Türkiye Devleti artık o eski Osmanlı değildi ve Türkler adil bir barış için çok çabalamış, medeni bir tavırla konferansta uzlaşmıştı. Öte yandan yeni Türkiye sosyal, ekonomik, politik haklarını kendi ellerine alan bağımsız yeni bir devlet olarak tüm Avrupa devletlerince tanınmıştı. *The Times*'ın o dönemki yazıları, Lozan Barış Görüşmeleri sırasında Avrupa toplumunun Türkiye ve Türkler konusundaki zihniyet yapısının zamanla uğradığı değişimi bize göstermesi açısından oldukça önemlidir. Ancak, *The Times*'ı daha iyi yorumlayabilmek ve Britanya zihniyetini anlayabilmek için öncelikle bu gazetenin dünya basınındaki gelişimini ve tarihini analiz etmemiz gerekmektedir.

(...)Kemal'in otoritesi, büyük ölçüde, İngiltere'ye hakaret etmenin bir yolunu bulduğuna olan yaygın inancından kaynaklanmaktadır. Türk kitleleri, İngiltere'nin çökmekte olduğuna ve çöküşünün Kemal'in yükselişinden, onun takipçileri ise savaşın bir "günlük spor/aktivite" olduğuna ve sivil halkların çektiği sıkıntılara dayanmadığına inanıyor. Müslüman dünyasının Lozan'daki politikamızın ne olacağını görmek için endişeyle izlediği konusunda uyarıldık ve Avrupa'ya ve İmparatorluğun geleceğine değer veriyorsak, sonuçlarından bağımsız olarak sağlam durmaya teşvik edildik. **The Times**, 24 Kasım 1922.

[17] *The Times, "İzmir Kapanışı" (The Closing of Smyrna)* başlıklı haberinde İzmir İktisat Kongresinin yansımalarını sütunlarına aktarmıştır. **The Times**, 13 Şubat 1923.

1800'lü yıllara kadar gazeteler, devlet adamlarının kendi ideolojilerini kamuoyuna yansıtıp halkı yönlendirmek amacıyla, gazetecilere verdikleri ücretlerle yayınlandı. Ancak bu durum 1789-1852 yıllarında değişmeye başladı ve Avrupa toplumunda *"ulus menfaatini korumaya dayalı gazetecilik anlayışı"* yer buldu. Amerika'da ise, 1755 tarihinde *Benjamin Franklin* tarafından *Pennsylvania Gazette*'de yayınlanan *"Birleşin yahut ölün"* adını taşıyan karikatür, İngiliz sömürge idaresinde olan Amerikan kıtasında ilk isyan sloganı ve bağımsızlık sembolü olma niteliğini kazandı. 1769-1772 yıllarında *Henry Sampson Woodfall* tarafından çıkartılan *Public Adviser* isimli gazetede *Junius* takma adıyla krala ağır eleştirilerin olduğu açık mektuplar yayınlandı ancak yapılan baskılar sonuçsuz kaldı ve halk tarafından bu gazete desteklenip tutuldu. *Morning Chronicle, Daily News, Daily Courant, Review, Spectator, Whig, Tatler, Morning Post,* 18. yy'da ortaya çıkan gazeteler olsalar da, bu dönemin en önemli gazetesi hâlâ varlığını sürdüren *The Times*'tı.[18]

Londra'da matbaacılık ve kitapçılık yapan *John Walter* 1 Ocak 1785 tarihinde hiçbir siyasi sınıfa ve partiye bağlı olmayan *Daily Universal Register* isimli günlük bir gazete yayına çıkardı. Gazete 1788'de *The Times* adını aldı.[19] Gazetenin satışları bu tarihten itibaren düzenli olarak arttı ve *The Times "yabancı şehirlere kalıcı muhabir gönderen ilk gazete"* oldu. Öte yandan 1817-1841 yıllarında gazetenin başyazarı olan *Thomas Barnes* bu dönemde birçok gazetecinin politikacılardan rüşvet aldığı halde, *The Times*'ın rüşvet almadığı konusunda herkesi ikna ederek gazetenin itibarını daha fazla yükseltti. 1841 yılında ise Fransa'da bütün ülke paralarının taklidini yapan, sahte çek tertip eden bir çeteyi açığa çıkartmayı başaran *The Times,* gazetecilik alanında çok büyük bir başarı yakaladı. Halkın menfaatlerine dayalı bu haberi yapması halk tarafından destek ve sempati kazanmasını sağladı ve gazetenin itibarını daha da çok arttırdı. [20]

1908 yılında *Lord Nortcliffe* tarafından satın alınan *The Times*, 1922'de *John J. Astor*' a geçti ve gazetenin editörlüğünü 1912'de 1919'a kadar ve 1923'den 1941 yılına kadar *Geofrey Dawson* yürüttü. *The Times* milli ve bağımsız bir görüş benimsemiş olsa da İngiltere'deki çoğu gazete gibi muhafazakâr sağ çizgideydi ve

[18] Hasan Refik Ertuğ, **Basın ve Yayın Hareketleri Tarihi**, Yenilik basımevi, İstanbul, 1970, s.55-70.
[19] M. Yılmaz, s.3; Ertuğ, s.65.
[20] Ertuğ, 65-66.

milli koalisyon hükûmetlerine destek verdiği yazılarından belli oluyordu. Gazetenin baskısı 1930 yılında 187.000, 1937'de 192.000 ve 1939'da 204.491'di. [21]

1919-1923 yılları arasında Avrupa gazetelerinin Anadolu'daki savaşa atfettiği önem büyüktü. Bu nedenle *The Times* İstanbul ve Ankara'da da daimî temsilcilikler açtı. Nitekim bu hareket tüm sömürge uluslarının heyecanla takip ettiği bir oluşumdu ve söz konusu olan İngiliz sömürgelerinin geleceği yani İngiltere'nin menfaatleriydi.[22] Anadolu'daki Büyük Zafer sonrası Milli Mücadele'nin yönetim kadrosu olan Ankara'daki Türk Hükûmeti'ne 23 Eylül'de bir nota ile barış görüşmeleri yapma daveti yollayan Avrupa Devletleri, İsviçre'nin Lozan kentinde, Türk Hükûmeti ile bir araya geldi.[23] Günlük haberlerine Lozan'dakileri de ekleyen *The Times* kendi siyasi görüş çizgileriyle bu konferansı yorumladı ve dünya kamuoyunun bilgisine sundu.

Osmanlı'da Basın tarihi ve Milli Mücadele Döneminde Basın konusuna baktığımızda ise, Osmanlı'nın son yüzyılında yayın hayatına giren gazeteler, Avrupa'daki gazeteler gibi siyasi sebeplerden doğup, azınlık isyanlarının Avrupalı devletlerce destek bulmasını engellemek için karşıt propaganda oluşturma amacını taşımaktaydı.[24]

II. Meşrutiyet'ten Mütareke Dönemine (*1908-1918*) kadar toplum, İttihatçılar ve onlara karşı olanlar olmak üzere iki kesimden oluşuyordu.[25] Bu dönemde; *Tanin, Hukuk-u Umumiye, Şura-yı Ümmet, Rumeli, Silah* İ*ttihat ve Terakki* yanlısı gazeteler iken; *Serbesti, Volkan, Peyam İttihat ve Terakki*'nin karşısına çıkan değişik partilerin ve dolayısıyla da farklı ideolojilerin gazeteleri idi. *Genç Kalemler, Türk Yurdu, Halka Doğru* gibi *Türkçülük* ideolojisini işleyen, *Yeni Mecmua, İçtihad* gibi *Pozitivizm*i işleyen dergiler ve *Sebilü'r Reşat, Sırat-ı Müstakim, Ceride-i Sufiye, İslam Mecmuası* gibi *İslamcılık ideolojisini işleyen* dergiler de bu dönemde varlık gösterdi.[26]

---

[21] M. Yılmaz, s.4.
[22] M. Yılmaz, s.4; s. 49-50.
[23] Bilsel, Cilt:2, ss. 3-13.
[24] Ertuğ, ss.146-147.
[25] Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasi Partiler**, Cilt:1, İletişim yay, İstanbul, 1998, s.65; Koloğlu, s. 59.
[26] Koloğlu, ss.57-59.

1918 yılında I. Dünya Savaşı'nın sona ermesi ve *İttihatçıların* hükûmetten düşmesi ile Türk basını bu kez de İtilaf Güçleri yanlısı (*Peyam-ı Sabah, Alemdar, İstanbul, Aydede*) ve Milli Mücadele yanlısı olarak ikiye ayrıldı. [27]

İşgale karşı çıkan gazetelerin başında ise Sulh ve Selâmet-i Osmaniye Fırkası'nın yayın organı olan İzmir'deki *Hukuk-ı Beşer* gazetesi gelmekteydi. Ayrıca *Yunus Nadi Bey*'in 2 Eylül 1918 tarihinde basın hayatına giren *Yeni Gün* gazetesi de işgallere karşı çıkan gazetelerden biriydi. 19 Mayıs 1919'da Samsun'a çıkarak Milli Mücadele'yi başlatan Mustafa Kemal Paşa da 14 Eylül 1919'da *İrade-i Milliye* gazetesini yayınlamaya başladı. Ancak bu gazetenin başkaca yazarların etkisine girmesi sebebiyle Mustafa Kemal kendi görüşlerini doğrudan yansıtacağı *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesini 10 Ocak 1920'de yayın hayatına geçirdi.[28] Bu adımı *Anadolu Ajansı'nın* ve *Matbuat Umum Müdürlüğü*'nün kurulması izledi. *Kemalist Anadolu Basınının* temellerini oluşturan bu yapılar niteliği bakımından anti-emperyalistti.[29] Öte yandan, Kemalist Anadolu bölgelerinde Misâk-ı Millî'ye aykırı yazılar yazmamak ve *Pontusçuluk* yapmamak şartıyla Rumca gazetelere sansür uygulanmadığı Trabzon'da aynı dönemde gazetecilik yapan Sovyet gazeteci *K. Yust* tarafından belirtilmiştir. Ayrıca *emek* ve *emperyalizm* gibi kavramlar Milli Mücadele dönemi gazetelerinde yer buldu fakat bu kavramlar Milli Mücadelenin *Bolşevizmle* ilişkilendirilmesine sebebiyet verse de, durumun kısa sürede kontrol altına alınmasıyla son buldu. Nitekim Anadolu Milli Mücadele'nin tek amacı savaşın başarıya ulaşmasıydı.[30]

Taşrada 24 gazete (Ankara'da *Mefkure*, Adana'da *Ferda*, İzmir'de *Islahat* gibi gazeteler bunlardandır) ile İstanbul'da *Alemdar, lnkılab-ı Beşer, Müsavat, Peyam, Peyam-ı Sabah, Sabah, Serbesti, Ümid, Türkçe Istanbul Yeni Gazete ve Aydede* dergisi haricinde bütün basın Milli Mücadeleyi destekliyordu.[31] *Necmettin Sadık (Sadak), Falih Rıfkı (Atay), Ali Naci (Karacan), Kazım Şinasi (Dersan) Bey'*lerin gazetesi *Akşam*; *Asım Tarık (Us), kardeşi Hakkı Tarık ve Ahmet Emin*

[27] Alpay Kabacalı, **Başlangıcından Günümüze Türkiye'de Matbaa Basın ve Yayın**, Literatür yay, İstanbul, 2000, s.151.
[28] Uygur Kocabaşoğlu ve Aysun Akan, **Mütareke ve Milli Mücadele Basını, Direniş ile Teslimiyetin Sözcüleri ve Mahşerin 100 Atlısı**, İstanbul Bilgi Üniversitesi yay, İstanbul, 2019, s. 37; ss. 102-115.
[29] Er, ss.40-43.
[30] Koloğlu, s.62.
[31] Kocabaşoğlu ve Akan, s. 60.

*(Yalman) Bey'*lerin gazetesi *Vakit*; *Velit Ebüzziya*'nın *Tasvir* gazetesi; *Yakup Kadri (Karaosmanoğlu), Falih Rıfkı'nın İkdam* gazetesi ve *Sedat Simavi*'nin dergisi *Güleryüz* Milli Mücadele yanlısı olan gazetelerden bazılarıydı. Hatta *Vakit* ve *Tasvir* Anadolu'ya silah ve adam kaçırma misyonunu dahi üzerine almıştı. 9 Eylül 1922 Zaferiyle Milli Mücadele muhalifi olan yerli ve azınlık basın bir anda kayboldu. Muhalif gazeteciler *Yüzellilikler Listesi'*ne alınarak yurt dışına sürüldü, *Ali Kemal* ise (*Peyam-ı Sabah*'ın başyazarı) İzmit'te linç edildi.[32]

The Times gazetesi de dâhil olmak üzere Avrupa basınının gözü başlangıcından itibaren Milli Mücadele üzerindeydi. *Sivas Kongresi* sırasında *Mustafa Kemal Paşa*, *Chicago Daily News* gazetesi muhabiri *Louis E. Browe*'den *Sivas Kongresi* kararlarını *Amerikan Kongresi*'ne iletmesini ve Anadolu'nun haklı ve gerçek durumu hakkında Kongresi'nin bir heyet gönderip rapor tutma talebinin iletilmesini istedi. Milli Mücadele'nin haklılığı ancak *II. İnönü Zaferi*'nden sonra Avrupalı basınca anlaşılmaya ve yazılmaya başlandı. Örneğin; büyük bir Yunan hayranı olan *Morning Post* gazetesi yazarı *Pooley* bu tarihten itibaren *"Türklerin çok saygı değer bir millet olduğunu"* belirtti. Tarihçi ve *Manchester Guardian* özel muhabiri *A. Joseph Toynbee* ise Türklerin davalarında tamamen haklı olduğunu Britanya kamuoyunda belirtti ve İngiltere'de birçok kesimin hışmına uğradı.[33]

Fransız yazar ve gazeteci *Madam George Gaullis* ise *Sakarya Zaferi*'nden sonra *Matbuat ve İstihbarat Müdürlüğü*'nün davetlisi olarak Ankara'ya geldiğinde gazetesine *Milli Mücadele*'yi ve onun ardındaki ışığı şöyle açıkladı:

> *Ankara ve cephelerdeki yarısı nizami, gerisi sivil kıyafetli gençler, ismini bilmeseler bile İstanbul ve Osmanlı için değil, kendilerinin cesetleri üzerine kurulacak yeni bir devletin, cumhuriyetlerinin uğruna terk-i hayat ettiklerinin farkındadırlar. Geniş Anadolu yaylalarının ötesinde kimse "Yaşasın Cumhuriyet" diye bağırmıyor, ama onu teneffüs ediyor.(...)Onlar Sakarya'da İnönü'de kuracakları devlet için gelecekteki cumhuriyetin saadeti için hayatlarını verdiler.*[34]

Milli Mücadele'nin haklılığı çoğu Avrupalı tarafından anlaşılsa da, *Madam George Gaullis*'in aksine özellikle İngiltere, Ankara'daki Türk Hükûmeti'nin ardındaki yeni bir ülkenin ışığını Lozan konferansının sonuna kadar görmek istemedi. Osmanlı'dan kalan alışkanlıklarla yine sözünün geçeceğini düşünen

[32] Koloğlu, s.63.
[33] Er, s. 38-62.
[34] Er, ss.64-65.

Britanya Hükûmeti'nin konferans temsilcisi Lord Curzon'un[35] tavırları bu durumun açık bir örneğiydi ve bu, *The Times*'ın *Lozan Görüşmeleri* sırasında yansıttığı haberlerde açıkça görülecekti.

Lozan Barış Konferansı'nın 100. yılına yaklaştığımız bu dönemde, konferansın yerli ve yabancı pek çok araştırmaya ve kaynağa konu olduğu görülmektedir. Günümüzde literatürdeki bazı kaynaklar gerçeğe yakın olan ve sosyal bilimlerin niteliğini yansıtacak tarihsel kaynak özelliğindedir. Ancak birkaçı siyasi polemik yaratacak ve özellikle Lozan'da Türk heyeti başkanı olan *İsmet Paşa*'yı ve dolayısıyla da *Mustafa Kemal Paşa'yı* hedef alan çıkarımları içeren tarihsel gerçeklerden uzak kaynaklardır. Tez çalışmamızda sadece tarihsel gerçekleri yansıtan eserlerden yararlanılmıştır. Bu nedenle, konferans sürecinin iyi anlaşılması açısından Lozan Barış Konferansı hakkında ana kaynaklar olan: *Seha L. Meray, Lozan Tutanaklar ve Belgeler; Cemil Bilsel Lozan 2; Bilal N. Şimşir, Lozan Günlüğü, Lozan Telgrafları 1-2; Ali Naci Karacan, Lozan; Salahi R. Sonyel, Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika 2* eserler tezimizde yararlandığımız temel kaynaklardır ve mutlaka incelenmesi gerekir.

Mustafa Yılmaz'ın *İngiliz Basını ve Atatürk'ün Türkiye'si* eseri ise, tüm İngiltere basınının 1922-1938 yılında Türkiye'deki önemli gelişmeleri ne şekilde aktardığını anlatması sebebiyle tezimizde incelediğimiz ve İngiliz Basını hakkında genel bilgi sahibi olmamıza vesile olan bir diğer kaynaktır.

Baskın Oran'ın editörlüğünü yaptığı, *Türk Dış Politikası 1*; *Kamuran Gürun'un Dış İlişkiler ve Türk Politikası*; *Mehmet Gönlübol editörlüğündeki Olaylarla Türk Dış Politikası; Sevtap Demirci: Belgelerle Lozan; Ali Satan: İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye 1922, 1923* gibi eserler, Lozan Konferansı başta olmak üzere Türk Dış politikası tarihine ışık tutan ve tez çalışmamızda yararlandığımız eserler arasındadır.

[35] Lord George Nathaniel Curzon: Kedleston Markisi unvanına sahip olan Lord Curzon, 1905'e kadar İngiltere'nin Hindistan Genel Valisiydi. Dış İşleri Bakanı *Arthur Balfour*'un yokluğunda Paris Barış Konferansında Dış İşleri Bakanı Vekiliydi. 1919 yılında ise Dış İşleri Bakanı oldu. Lozan Barış Görüşmelerinde çetin diplomatik savunmaların yapıldığı konferansın ilk döneminde İngiltere baş delegesiydi. Türk heyeti ile çatışan tezleri İsmet Paşa'nın Lozan'da zor bir sınav vermesine neden oldu. Sevtap Demirci, **Belgelerle Lozan Taktik- Stratejik- Diplomatik Mücadele**, Alfa yay, İstanbul, 2017, s. 242; Sabahattin Selek, **İsmet İnönü Hatıralar**, Cilt: 2, Bilgi yay, Ankara, 1987, (Hatıralar), ss. 75-92.

Eyüp Kaptan'ın *Lozan Konferansı Azınlıklar Sorunu; Mustafa Budak: İdealden Gerçeğe, Misak-ı Milli'den Lozan'a; Ali Türkgeldi'nin Moudros ve Mudanya Mütarekelerinin Tarihi* eserleri ise Türk siyasal yaşamında Lozan Barış Konferansı konusunu irdeleyen ve tezimizde yararlandığımız diğer kaynaklardır.

Son olarak tarihsel gerçeklerin ortaya iyice çıkarılması için, siyasi polemik yaratan iddialara cevap niteliği taşıyan *Turgut Özakman'ın Vahdettin, Mustafa Kemal ve Milli Mücadele (Yalanlar, Yanlışlar, Yutturmacalar)* adlı eseri, *Mim Kemal Öke'nin Ermeni Sorunu* adli eserleri Lozan Barış Konferansını tarihsel gerçeklikle incelemek isteyen veya Lozan Barış Konferansı konusunda farklı iddiaları olanların mutlaka incelemesi gereken ve tezimizde yararlandığımız önemli kaynaklardandır. Bu eserlerin dışında adını aktarmadığımız pek çok eser de kaynak olarak kullanılmıştır ve bu eserler çalışmamızın *Kaynakça* bölümünde yer almaktadır.

Konu hakkında yapılan araştırmalar ve arşiv kaynaklarına baktığımızda ise, *Lozan Barış Antlaşması* Türkiye'de ve dünyada pek çok araştırmanın konusu olmuş ve yapılan çalışmalarla yerli ve yabancı pek çok arşiv kaynakları da ortaya çıkarılmıştır. *Lozan Barış Konferansı* hakkındaki arşiv kaynakları, başta tezimizin kaynağı olan *The Times* Gazetesinin dijital arşivi *Gale Literary Sources* olmak üzere, *T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı*'na bağlı *Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi'*dir. Bazı arşiv kaynaklarının doğrudan kitap haline getirildiği eserler de tez çalışmamızda yararlandığımız ana kaynaklardır. Örneğin Dış İşleri Bakanlığı, Araştırma ve Siyaset Planlama Genel Müdürlüğü'nün derlemiş olduğu *Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl (1922-1923),* arşiv kaynaklarının derlenmesiyle oluşturulan tezimizde kullandığımız eserlerden biridir.

Sevtap Demirci'nin *Belgelerle Lozan*; *Taktik, Stratejik, Diplomatik Mücadele* isimli Türk ve İngiliz birincil kaynaklarına dayalı ilk çalışma özelliğini taşıyan eseri çalışmamızda kullandığımız arşiv derlemesi niteliğindeki bir diğer kaynaktır. Bu çalışmaların yanı sıra Ali Satan'ın hazırlamış olduğu *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye 1922/1923* adlı iki ayrı eseri de tezimizde kullandığımız arşiv niteliğinde olan kaynaklardandır.

Bunların yanı sıra, *İnönü Vakfı*'nın *Lozan Barış Anlaşması*'nın yıl dönümünde düzenlediği sempozyum ve konferanslar ile konu hakkında ortaya konan yerli ve yabancı kaynaklı bildiriler, *Lozan Barış Konferansı* hakkında yapılan

araştırma örneklerinin temel kaynaklarındandır. Çalışmamızda İnönü Vakfı'nın düzenlediği Lozan seminerlerinde yabancı akademisyenlerin sunduğu bildirilerden de yararlanılmıştır. *Prof. Dr. Bruce R. Kuniholm'un Savaş Sonrası Dünyalar: Lozan Konferansı ve Soğuk Savaş Sonrası; Prof. Dr. Keith Jeffery ve Prof. Dr. Alan Sharp'ın Lord Curzon ve 1922-23 Lozan Konferansı'nda Gizli İstihbaratın Kullanımı; Prof. Dr. Micheal Dockrill'in Lozan Konferansı ve İngiltere* bildirileri çalışmamızda yararlandığımız yabancı kaynaklardandır.

Ayrıca, *Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi*'nin hazırladığı *90. Yılında Lozan ve Türkiye Cumhuriyeti Uluslararası Sempozyumunda Doç. Dr. Ergali Esbosinov'un* sunduğu *Sovyet Rus Siyasi Bilimi Literatüründe Lozan Barış Antlaşması* bildisi de çalışmamızda yararlandığımız bir diğer yabancı kaynaktır. *Dr. Natalia Chernichenkına'nın The Ottoman Public Debt in the Economic History of Russian Turkology* makalesi de *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi'*nin literatüre kazandırdığı ve çalışmamızda yararlandığımız bir başka yabancı araştırma kaynağıdır.

YÖK Ulusal Tez Merkezi'nde ise *Lozan Barış Konferansı* hakkında toplamda 82 adet ulusal tez bulunmaktadır. Bu veri tabanında, *The Times* gazetesini konu alan toplamda 10 adet ulusal tez olduğu tespit edilmiştir. Ancak *The Times Gazetesine Göre Lozan Barış Konferansı* konulu herhangi bir çalışma tespit edilmemiştir. YÖK'ün Ulusal Tez Merkezinde bulunan *"Lozan Konferansı Sürecinde Türkiye-İngiltere İlişkileri ve İngiliz Basınına Yansımaları"* isimli bir tez çalışması, sınırlı olarak *The Times, The Manchester Guardian* ve *Observer* gibi Britanya gazetelerinde Lozan Barış Konferansı'nın yansımalarına değinmiş ve konu hakkında yazılan çeşitli kitaplardan yararlanmıştır. Benzer şekilde yine YÖK'ün Ulusal Tez Merkezinde *"Lozan Barış Görüşmeleri ara döneminde Ankara Basınında Dış Haberler"* isimli bir başka tez çalışması bulunmakla beraber, konumuzla doğrudan benzerlik taşıyan başka bir çalışma bulunmamaktadır.

Yapmış olduğumuz çalışmanın amacı, Lozan Barış Konferansı'nı, dönemin en büyük emperyalist devletlerinden olan, diplomasideki incelikleriyle tanınan, *Güneş Batmayan Ülke* Büyük Britanya'nın basınında nasıl yer aldığını aktarmak ve kazandığı siyasi zaferin sonunda Türkiye'nin yeni dış politikasının hangi ilkeleri içerdiğini ve bunun *The Times* aracılığıyla İngiliz basınına nasıl yansıtıldığını

yorumlamaktır. Söz konusu olan tezimiz, *The Times* arşivinden yararlanarak, Kurtuluş Savaşının ardından kurulan yeni Türkiye'nin İngiliz Basınında ne şekilde algılandığını ve o dönemde Türk dış siyasetinin, iç politik gelişmelerinin, liderlerinin ve mevcut durumunun dış basında nasıl yankı bulduğunu, dünya kamuoyuna nasıl aktarıldığını ve Avrupa'nın gözünde konferansta nasıl bir sürecin yaşandığını *The Times* gözünden literatüre kazandırmayı amaçlamaktadır.

BİRİNCİ BÖLÜM
LOZAN BARIŞ KONFERANSI ÖNCESİNDE DEVLETLERİN MEVCUT DURUMLARININ THE TİMES'A YANSIMALARI

1. Dünya Savaşı bitmesine rağmen, *Doğu Sorunu* Müttefik devletleri için halen çözülemeyen meselelerin başındaydı. Savaşın sonunda, Habsburg ve Osmanlı İmparatorlukları çökerken, Almanya eski uluslararası nüfuzunu kaybetmiş, Rusya ise çok zayıflamıştı. Osmanlı İmparatorluğu'nun aksine, 1919'dan itibaren Anadolu'da direnişlerini artıran, Sevr Antlaşması'nı reddeden Türk Milliyetçileri, ilerleyen yıllarda Ermenistan ve Sovyetler'le ilişki geliştirerek Doğu sınırlarını güvence altına alırken, Fransa ve İtalya ile Anadolu'daki sorunlarını çözüme kavuşturmuştu.[36]

Türkler, Yunanistan'ı ise 9 Eylül 1922'de Batı Anadolu'daki işgal alanlarından tamamen sildi. Yunanlıların yenilgilerinin ardından İtilaf Devletleri'nin Ankara'daki Türk Hükûmetiyle barış yapma çabaları, 23 Eylül tarihli Müttefik notasına karşı 4 Ekim tarihli bir Türk notası ile vücut buldu. Bu iki nota her iki kesimin de barış konusunda anlaştıklarını ortaya koyuyordu.[37] Mudanya Ateşkes Antlaşmasının ardından İtilaf devletlerinin ve Sovyet Rusya'nın mevcut durumları, çatışan çıkarları, Türklerle olan ilişkileri ve bunların İngiltere'ye getireceği avantajlar ve zararlar gazetenin kendi ideolojisinin de yansıtılmasıyla *The Times*'ta yer buldu. Konferans öncesinde her devletin siyasi yönelimleri, İngiltere çıkarları ile olan bağları *The Times*'da yer aldı. İngiliz çıkarlarının esasen dünya barışının yegâne yolu olduğu görüşü *The Times*'ın bu dönem yazılarında savunduğu ana fikirdi.

1.1. BÜYÜK BRİTANYA

1. Dünya Savaşı'ndan galip çıkan İngiltere, uluslararası sistemdeki bu avantajını dış politikasındaki bir takım prensiplerle korumaya çalışıyordu. Geniş bir coğrafyaya yayılan sömürge çıkarlarını korumak ve Avrupa'da hegemon bir güç oluşmasını engellemek bu prensiplerin başındaydı.[38] İngiltere'nin bu politikası

[36] Bruce R. Kuniholm, "Savaş Sonrası Dünyalar: Lozan Konferansı ve Soğuk Savaş Sonrası", **70. Yılında Lozan Barış Antlaşması Uluslararası Seminer 1993**, İnönü vakfı yay, Ankara, 1994, s. 183.
[37] Demirci, ss. 51-52.
[38] Oran (Ed.), TDP, Cilt:1, s.141.

savaşta müttefiki olduğu ülkelerle olan ilişkilerinde de görülüyordu. Örneğin İngiltere, Ortadoğu'daki emperyalist çıkarlarını korumak ve burada olası bir savaşı engellemek amacıyla 1916'da Sykes Picot Antlaşmasını Fransa ile imzaladı. Bu antlaşmayla hem emperyalist rakibi Fransa ile Orta Doğu'yu paylaşmış oluyordu, hem de Avrupa'da barışı sağlayarak bütün enerjisini Osmanlı topraklarındaki çıkarlarına yöneltmiş oluyordu.[39] Nitekim çıkarlarına uygun olarak Osmanlı hâkimiyetinde bulunan Arap topraklarında Araplara bağımsız bir devlet sözü veren İngiltere, Doğu Anadolu'da Ermenilere ve Kürtlere; Başbakan Lloyd George Hükûmeti döneminde ise Yunanlılara Batı Anadolu'da devlet kurma sözü vermişti. Ancak dış politikasındaki bu zor hedefleri gerçekleştirmek İngiltere'nin zannettiği kadar kolay değildi. 1920 yılında İngiltere'de geniş bir işçi hareketlerinin başlaması, Hindistan'daki Müslümanlar ile Mısır ve İrlanda'daki bağımsızlık hareketleri, İngiltere'yi meşgul eden ve bu bölgelerde İngiliz denetimini zorlaştıran önemli konulardı.[40]

Mondros Ateşkes Antlaşması sonunda ise Yakın Doğu'da önemli hâkimiyet alanları elde eden İngiltere, İstanbul'un denetimine sahip oldu. Lloyd George'un, Anadolu'daki halk hareketini hafife alan dış politikası, Yunanlıların Batı Anadolu'da yaptıkları mezalime göz yummasına neden oluyordu. Yunanlıların yayılma alanlarını genişletmelerine de destek veren İngiliz Hükûmeti, esasen önceleri bu bölgeyi İtalyanlara vermeyi kararlaştırmıştı. Ancak bu bölgenin İtalyanlara göre daha zayıf olan ve bir piyon görevi gören Yunanlılara verilmesi, İngiltere'nin Yakın Doğu'daki çıkarlarına daha çok uyuyordu.[41] Ancak İngiliz Hükûmeti bu desteğini 1921 Nisan'ında Türk-Yunan savaşında tarafsızlığını ilan edene kadar sürdürebildi. Türklerin kazandığı Birinci İnönü Savaşı ile İngiltere'nin Ankara'daki Türk Hükûmetine yönelik bazı adımlar attığı görülmeye başlandı. Ancak bu adımlar, iki hükûmetin ilişkilerini geliştirmeye yönelik dış politika adımları değildi ve Sovyetlerin Ankara'daki Türk Hükûmeti ile olan ilişkilerine bir set çekmek amacını taşıyordu. 16 Mart 1921'de imzalanan *Türk-Sovyet Dostluk Antlaşması* ile eş zamanlı bir *İngiliz- Sovyet Ticaret Antlaşması* bu sebeple imzalanmıştı.[42]

[39] Oran (Ed.), TDP, Cilt:1, ss.139-140.
[40] Oran (Ed.), TDP, Cilt:1, s.98.
[41] Demirci, ss.29-32.
[42] Oran (Ed.), TDP, Cilt:1, ss.142-145.

İngiltere Hükûmeti, 9 Eylül 1922 Türk zaferi ile Milli Mücadele'nin haklılığını ve onun getirdiği zaferin siyasi sonuçları kabullenmek zorunda kaldı. Yakın Doğu'daki başarısız dış politikasıyla İngiltere'ye verdiği maddi zarardan ve itibar kaybından sorumlu tutulan Lloyd George Hükûmeti düşerek, yerine Bonar Law Hükûmeti kurdu.[43] Bonar Law, Lloyd George'un aksine Yakın Doğu'da sorumluluk yüklenmek istemiyordu ve *"İngiltere'nin dünyanın polisliğini yapamayacağını"* belirterek politikasını açıkladı.[44] Dışişleri Bakanı Lord Curzon da, Lloyd George'un Yunanistan'a geniş topraklar verilmesi politikasının barışı zorlayacağını öne sürenler arasındaydı. Büyük zaferin ardından Trakya'ya yönelen Türk süvarilerinin Marmara'da tarafsız bölgede yer alan İngiliz askerlerine tehdit oluşturması da Türklere yönelik yeni bir İngiliz politikasının oluşturulması gerektiğini ortaya çıkardı. Öte yandan, İngiliz sömürgesi altında olan Hint Müslümanlarının Milli Mücadele'de destek mesajları yayınlaması da İngiltere'yi Ankara'daki Türk Hükûmeti ile iyi ilişkiler geliştirmesi gerektiğini düşündüren bir başka etkendi. Nitekim İngiltere, sömürgelerinde ortaya çıkabilecek Panislamist bir halk ayaklanmasını başlamadan önlemeliydi. [45]

Zafer sonrasında İngilizlerle ile Türkler arasındaki ilk kriz *Çanakkale Krizi* (*Chanak Crisis*) idi. *"Batı Prestiji" (Western Prestige)* başlıklı yazıda *The Times* bu kriz hakkında şu yazıyı sütunlarına yansıttı:

> *(...)İngiliz birliklerine ne olursa olsun, yeni bir savaşın sonucu ne olursa olsun, İngiltere'nin kaybetmekten nefret edeceğini herkes biliyor. Müttefikine verilen bir felaket, İngiliz prestijinin yanı sıra Fransız prestijine de zarar verecek, çünkü bu durum genel olarak Batı'nın prestijine varacak ve dahası, Avrupa'nın neslini ayağa kaldıracak şekillerde zehirli olan suçlamalar Fransa'ya yönelecektir. Diğer taraftan, tek elle çalışan İngiliz vaziyetinin ustalığı Fransa'ya da aynı şekilde zarar verebilir. O zaman, yalnızca düşmanlıkların engelleneceği umulabilir. Eylemden kaçınmak için kararını vermiş olsa da, barış için sadık bir şekilde dua edilmelidir.*[46]

İngiltere ve Ankara'daki Türk Hükûmeti'ni savaşın eşiğine getiren sorun, Mudanya Ateşkes Antlaşması ile çözüme kavuştu. Doğu Trakya sorununun çözülmesiyle düzelmeye başlayan Türk-İngiliz ilişkileri, Lozan Barış Konferansına giden süreci de başlatmış oldu. 22 Kasım 1922'de başlayan Lozan görüşmelerinde

---

[43] Demirci, s.54

[44] Keith Jeffery ve Alan Sharp, "Lord Curzon ve 1922-23 Lozan Konferansı'nda Gizli İstihbaratın Kullanımı", **70. Yılında Lozan Barış Antlaşması Uluslararası Seminer 1993**, İnönü vakfı yay, Ankara, 1994, s. 145.

[45] Oran (Ed.), TDP, Cilt:1, s.146; s.209.

[46] **The Times**, 2 Ekim 1922.

zaman zaman gerginleşen ikili ilişkiler, konferansın ikinci döneminde ancak çözüme kavuştu. Lozan Konferansına kadar *The Times*, İngiltere'nin uluslararası arenada diğer devletlere karşı kendi çıkarlarını kabul ettirmesini barışın yegâne yolu olarak görüyordu. *The Times*'ta, İngiltere'nin kapitülasyonlar ve Boğazların statüsü konusunda konferansta taviz vermemesi gerektiği sık sık vurgulanıyordu. Azınlıkların çıkarlarını korumak ise İngiltere'nin bir başka göreviydi ve tüm Avrupa'nın selameti, İngiltere'nin çıkarlarının korunmasıyla sağlanabilirdi. Nitekim *The Times*, diğer Avrupalı devletlerin çıkarlarını hayal olarak görüyordu. Bu sebeple, uluslararası arenada İngiltere'nin söz sahibi olduğunun Türklere kabul ettirilmesi, dünya genelinde bir barışın sağlanması için elzemdi. *The Times*'ın genel görüşlerinin yansıması olan bu durum ise, *"Yakın Doğu'da Değişme"(Change in The Near East)* başlıklı haberde şöyle yansıdı:

> *(...)Önemli olan, Yakın Doğu'daki İngiliz çıkarlarının gerçek doğasının, önümüzdeki Konferans'a göre açıkça tanımlanması gerektiğidir. Basit bir görünüme dönmenin zamanı geldi. Çıkarlarımızın karakteri, son birkaç yılda bizi asla yapamayacağımız taahhütlere dâhil eden tehlikeli bir politika ile gizlenmiştir. Kaza oldu; enkazı temizlemek uzun zaman alacak, ama en azından Yakın Doğu'da hala uğraşmaya değer olan şeyleri düşünerek sağlam bir kafayla başlayabiliriz. Türkiye'de şu an için gerekli olan, kapitülasyonlara eşdeğer bazı düzenlemelerin sürdürülmesi ve ticari fırsat eşitliği hükümleridir. Ayrıca, Batı Güçlerinin müdahalesinin getirdiği korkunç felaketten sonra, Hristiyan azınlık olarak kalanlar için yeterli koruma konusunda ısrar etmeyi taahhüt ediyoruz. Boğazların özgürlüğü konusunda ayrıca geçerli güvenceler verilmelidir. İngiliz Hükûmeti, aslında tüm Avrupa Güçlerinin hayali çıkarlarından farklı olarak, gerçek ile özdeş olan tamamen İngiliz çıkarlarının korunmasına kesin olarak dayanmalıdır. Böyle bir temelde, konferansta ilgilenen tüm Güçler Türkiye'ye birleşik bir cephe sunabilir ve istenirse asgari sürtünmeyle barış sağlayabilir.*[47]

The Times, barış konferansının yeri konusunu dahi bir itibar meselesi olarak görüyordu. Öyle ki, Avrupa tarihinde, "utanç, aşağılanma ve kendini küçük düşürme" anlamına gelen *Canossa Olayı*[48] benzetmesi, İstanbul'da konferans

[47] **The Times**, 31 Ekim 1992.

[48] Canossa Olayı: Kutsal Roma İmparatoru IV. Henry (Heinrich) ile Papa VII. Gregorius arasında başlayan güç mücadelesidir. Orta Çağ'da Kilisenin gücü kralların otoritesini aşmaya başlamıştı. 1075'te Gregorius, kralların kiliseye görevli atama yetkisini kaldırdı ve papaların hükümdar azletme yetkisi olduğunu iddia etti. Reformcu bir kral olan Henry ise, usulsüzce kararlar alan Gregorius'un papalığını tanımadığını ilan etti. Buna karşın papa da kralı aforoz etti ve tahttan indirildiğini ilan etti. Kralın aforoz edilmesiyle Alman prenslikleri krala uymak zorunda olmadıklarını belirttiler. Bu durum karşısında Kral Henry geri adım atmak zorunda kalıp aşağılanmayı göze alarak, 1077'de İtalya'nın Canossa kentinde papa ile bir araya geldi. Burada papanın bulunduğu eve alınmadı ve yaptıklarının kefaretini ödemek için evin dışında, karda çıplak ayakla bekletildi. J.M Roberts, **Avrupa Tarihi**, İnkılâp yay, İstanbul, 2015, ss.185-187.

yapılması fikrine karşın kullanıldı. Nitekim Türkler tarafından konferans yerinin İstanbul olarak düşünülmesi, gazetenin bir *"aşağılanma"* hissiyatını kendinde bulmasına neden oldu. Öte yandan *The Times*' a göre Mustafa Kemal Paşa'nın konferans başkanı olarak düşünülmesi de gereksizdi, nitekim kendi kararlarının konferansta kabul edilmesinin tek koşulu bu kararların İngiltere tarafından ona söylenmiş olmasıyla gerçekleşebilirdi. Bu durum olmayacağına göre, konferansta Mustafa Kemal Paşa'nın başkanlık yapması da kendi kararlarının kabul edilmesi de mümkün değildi. Esasen *The Times* bu haberi ile Misak-ı Milli kararlarının konferansta kabul edilmeyeceğini şimdiden Ankara'daki Türk Hükûmetine iletiyordu. Söz konusu haber, *"Barış Konferansı"(Peace Conference)* başlıklı yazıda şöyle aktarıldı:

> *(...)Öncelikle, Konstantinopolis'in* [İstanbul] *yabancı baskı altında olduğu gerekçesiyle Ankara Meclisi tarafından tam olarak tanınmayan kendi hükûmeti vardır. Sultanın Hükûmeti ile Ankara arasındaki ilişkiler zaten yeterince gergin; İstanbul'daki bir konferans onları daha fazla zorlayacaktır ve mlliyetçilerin, İstanbul bölgesinin tamamında ya da bir kısmında, dış birliklerin (İtilafın) dörtte biri olduğu sürece, hükûmetin kurmayı kabul ettiği Ulusal Paktın* [Misak-ı Milli] *ilkelerini terk etmeleri pek mümkün değildir. Konferans için bir Türk ortamına bir başka itiraz daha var. Olağan teamül işlenirse, konferansın başkanı bir Türk olmalıdır ve Mustafa Kemal'in yeteneklerine hayranlık ne olursa olsun, ittifakın galip güçleri için henüz gerekli değildir, İstanbul'u bir Canossa yapmak isteyen ve konferansı bir Anadolu generalin ayaklarına oturtmak isteyen konferanstaki diğer milletlerin temsilcilerinden bahsetmek de gerekli değildir. Mustafa Kemal'in konferansta hazır bulunması ve Anadolu'dan ayrılamayacağı iddiası inandırıcı değildir, zira hayranlarının iddia ettiği kadar ılımlı davranıyorsa, neden Büyük Güçlerin temsilcilerinin yalnızca kendisini (Mustafa Kemal'in) isteklerini yerine getirmelerini bekliyor ki, eğer, bu istekler onunsa (Mustafa Kemal'in), yabancı (büyük güçler) hararetli hayranları (ateşli âşıkları) tarafından söyletilmiyorsa tabi.*[49]

The Times, Türklerin Avrupalı devletlere meydan okuyarak hakaret ettiğini savundu ve bu sebeple İtilaf devletlerinin ancak bir ittifak ile Yakın Doğu'daki sorunları çözebileceğini *"Türklerin Avrupa'ya Meydan Okuması" (Turk Challenge to Europe)* başlıklı yazısında şu şekilde belirtti:

> *(...)Bu ülkenin dış politikası artık sadece bu ülkenin dış politikası değildir. İngiliz İmparatorluğu'nun dış politikasıdır. Dış politikamızın temel prensibi barışı ancak savaşta zafer kazanmış olan başlıca Müttefiklerin ortak eylemleriyle telafi edebilmesi olmalıdır. Tazminat ve Yakın Doğu gibi sorular ancak Büyük Britanya, Fransa ve İtalya birbirlerine karşı sadık davranırsa çözülebilir. Büyük Britanya ve Fransa'nın sürdürdüğü işbirliğinde, hem güvenliğin hem de istikrarın, Avrupa'nın huzuru için en iyiolduğunun*

[49] **The Times**, 13 Ekim 1922.

garantisini verdik. Yakın Doğu'daki konum, dünya barışı için en kesin tehdit oluşturuyordu. Milliyetçi Türklerin iddialarına tahammül edilemezdi: Müttefiklere karşı bir hakaretti ve Avrupa'ya meydan okudular. (...)[50]

The Times'ın barışa giden yolun İngiltere'nin çıkarlarının güvenliğinden geçtiğini ifade eden yazıları sadece bunlardan ibaret değildi. *The Times*, konferansın ilerleyen günlerinde İngiltere'nin çıkarlarına ters düşen pek çok Türk talebini *"haksızlık, inatçılık ve kendini beğenmişlik"* olarak tanımlayacak haberleri de sütunlarına aktaracaktı.

1.2.FRANSA:

İngiltere'nin ardından Avrupa'daki en büyük emperyalist güç olan Fransa'nın, Ortadoğu ve Yakın Doğu'da çıkarlarını ve Avrupa'daki statükosunu korumak ayrıca kendini sürekli dizginlemeye çalışan İngiltere'ye taviz vermemek gibi hedefleri vardı. Orta Doğu'yu *1916 Sykes- Picot Antlaşması*'yla İngiltere ile paylaşan Fransa, Avrupa'da ise Almanya'yı *Versailles Antlaşması'nın*[51] kendisine tanıdığı haklarla ekonomik ve siyasi anlamda ezmeye devam ediyordu.[52] Fransa'nın yayılmacı politikasını Avrupa için tehlikeli bulan İngiltere, Fransa'nın bu politikasını engellemeye çalışıyordu. Öte yandan Musul ve çevresinin Fransa işgal alanı olduğu halde, bu bölgeyi İngiltere'nin işgal etmesi, Fransa'nın İngiltere ile ittifakını bozmasına neden oldu. Fransa bu olayın ardından Sakarya Meydan Savaşı'nı kazanan Ankara'daki Türk Hükûmeti ile 20 Ekim 1921'de *Ankara Antlaşması*'nı imzaladı. Bu antlaşma ile Ankara'daki Türk Hükûmeti'ni resmen tanıyan Fransa, Anadolu'nun güneyindeki işgal yerlerini boşaltmaya başlayarak Yakın Doğu'da İngiltere'yi yalnız bıraktı.[53] İç işlerinde ise Katolik ve Komünist Sendikal

[50] **The Times**, 10 Kasım 1922.

[51] Versailles Antlaşması: 1. Dünya Savaşı'nı kaybeden Almanya, Versailles Antlaşması ile Alsace Lorraine'yi Fransa'ya vermiştir. Belçika ve Danimarka lehine sınır düzenlemesi yapmış ve Saar bölgesini Fransa'ya ekonomik imtiyazlarla sunmak zorunda kalmıştır. Topraklarında ağır bir askeri arındırmayı da kabul eden Almanya, çok büyük bir savaş tazminatı parasını da ödemek zorunda kalmıştır. Bu tamirat parası (tazminat) 1921'de 132 milyar altın marktı. Öte yandan yine bu antlaşma gereği Silezya bölgesinde yapılan plebisit sonucunda bölgeyi de elinden kaybeden Almanya, ekonomik olarak çökmüş ve 1922'nin sonlarında moratoryum ilan etmek zorunda kalmıştır. Funda Keskin, **Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, (Ed. Baskın Oran), Cilt:1, 18. Baskı, İletişim yay, İstanbul, 2013, (TDP), s.298.

[52] Oran (Ed.), TDP, s.140.

[53] Kamuran Gürün, **Savaşan Dünya ve Türkiye**, Inkılap yay, İstanbul, 1997, s.123; Oran (Ed.), TDP, Cilt:1, s.146.

Hareketlerin grevleri[54] ile uğraşmak zorunda kalan Fransa için savaşın getirdiği maddi yükten kurtulmak Almanya'nın ödediği tazminata bağlıydı. Nitekim Almanya, 1922'de Almanya'nın borçlarını ödeyememesi ve bir moratoryum ilan etmesi, Fransa başkanı Poincare'in Almanya konusunda farklı bir politika izlemesiyle sonuçlandı. Tazminat Komisyonu'nun da Almanya'yı kusurlu bulduğu bir raporu yayınlamasının ardından, İngiltere'nin tüm ikna çabalarına rağmen Fransa, 11 Ocak 1923'te *Ruhr bölgesini* işgal edip oradaki madenlere ve fabrikalara el koydu.[55]

19 Eylül 1922'de ise Paris'e giden ve Fransa Başbakanı Poincare ve İtalya Dışişleri Bakanı Kont Sforza ile görüşen Lord Curzon, burada Yunan savunuculuğu yapıp ve yeni politikaların bu doğrultuda olması gerektiğini belirtmesi ile Poincare tarafından ağır tahkire uğradı. Müzakereler boyunca ağlamaklı bir hali olan ve hıçkırıklarını cebinde taşıdığı konyağı yudumlayarak bastırmaya çalışan Lord Curzon'un tek amacı Türkleri Avrupa topraklarına almamaktı. Ancak görüşmeler, bizzat Curzon'un kaleme aldığı 23 Eylül tarihli Müttefik Notasının ortaya çıkmasıyla sonuçlandı. Bu nota, Türklere Trakya'da yer veriyordu ve bu durum hem Türkler için hem de Poincare için çok büyük bir başarıydı.[56] Bu durum, iki ülke ilişkilerinin eskisi gibi olmadığını gösteren bir başka kanıttı. 1922 yılı sonlarında Fransa'nın Almanya'ya karşı uyguladığı bu yıldırma politikası ile İngiltere ile olan gergin ilişkileri ve ilerleyen günlerde bu durumun Lozan konferansına yansıması *The Times'*ın sütunlarında sık sık yer aldı.

Fransa'nın İngiltere ile olan gergin ilişkisi, Anadolu'daki Yunan bozgunu sonrası Türk süvarilerinin Marmara'daki bağımsız bölgeye doğru hareket etmesiyle iyileşmeye başladı. Nitekim bu durumun konuşulduğu günlerde Fransa meclisinde İngiltere ile bozulan ilişkilerinin Türkler için sadece bir fırsat olacağı ve 1. Dünya Savaşı'nda bu iki devletin dost olduğu hatırlatılıyordu. Öte yandan Türklerle bir barış yapılsa dahi bu durumun İngiltere ile olan ilişkiyi etkilememesi gerektiği belirtiliyordu. Mecliste hakim olan görüşe göre Fransa verdiği sözleri tutmalıydı, ancak Türklerin Marmara'da olası bir hak ihlalinde bulunması halinde, Fransa da

[54] Oran (Ed.), TDP, Cilt:1, s.99.
[55] Gürün, s.119.
[56] Salahi R. Sonyel, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika**, Cilt:2, TTK Basımevi, Ankara, 1986, (Dış Politika), ss.274-275.

verdiği taahhütleri geri almalıydı. *The Times*'da bu konu *"Batı Prestiji" (Western Prestige)* başlıklı yazıda şöyle aktarıldı:

> *(...)Fransız görüşünün en makul ifadesi Philippe Millet'ten geliyor. Fransa'daki sadık dostlarına İngiltere'deki şu soruyu soruyor: "Eğer Türkler savaşa zorlamazsa, 1914'te yardımınıza geldiğimizi unutacak mısınız?" Sadece, Fransa-İngiliz ilişkilerinin geleceğinden daha azının barışçıl bir çözüm arayışına dâhil olmadığını anlamak için böyle bir soru sormak gerekiyordu. Bir noktada Fransa, İngiltere ile uyum içerisinde; Trakya'nın vaadi, saldırgan olmamak şartıyla, Türkiye'nin kabulüne bağlıdır.(...)*[57]

Fransa'da değişen siyasi dengeleri fırsat bilen İngiltere, Mudanya Mütarekesi sürecinde Paris'e bir ziyaret düzenleyerek ikili ilişkileri düzeltme çabasına girdi. Lord Curzon ve Poincare'in Türkler konusunda bir anlaşmaya varıldığı haberi *The Times*'ın *"Müttefik Uyumunun Temeli" (Basis of Allied Accord)* başlıklı yazıyla sütunlara taşındı:

> *Cumartesi günü M. Poincare ve Lord Curzon'un ulaştığı anlaşmaya, Bugün Fransa ile İngiltere arasında ilk kez düşünülenden daha geniş bir anlayış temeli oluşturuyor. Yetkililerin ifadeleri, Fransa'nın Müslüman İmparatorluğu'na özel bir saygı duyması gerektiğine rağmen, suyolunun özgürlüğünü korumak ve gayri meşru Türk taleplerine karşı sağlam bir cepheyi sunmak için birleşik eylemin gerekliliğinin bilincinde olduğunu gösteriyor. M. Poincare'in, Karadeniz ile Akdeniz arasında serbest iletişime ihtiyaç olduğu söylemi, genel olarak onaylandı.(...)*[58]

Fransa ve İngiltere'nin yeniden düzelen ilişkilerinden Fransa kamuoyunun da memnun olduğu *The Times'ın* haberinin devamındaydı:

> *(...)Fransa'nın İngiltere'yle ilgili ana sorunda, M. Poincare'nin Türkiye'nin tehditlerine teslim olduğu iddiasını sert bir şekilde eleştiren M. Andre Tardieu' nun yazdıkları Echo National'da var. Tardieu, günümüz Fransız dergilerinden Echo de Paris, Pail Parisien, Journal des Debate, Eclair, Victoire, Figaro ve diğerleri tarafından bir araya getirilen bir koleksiyon topladı. Her biri biraz endişe duyuyor, Fransa'nın çok uzlaşmacı hale gelmesi ve kendisini tamamen tertemiz bir politikaya bırakması gerekiyor. Bu alıntılarda gizli eleştirilerin olduğu doğru olsa da, Fransa'nın aşırı uç noktalara gitme riskinin düşük olduğunu göstermeye de yardımcı oluyorlar ve Türklerin tarafına düşmüşlerse de, dengesini yeniden kurmaya başladığını gösteriyorlar.*[59]

Fransa'yı Türkler konusunda yanına çeken İngiltere ise Mudanya Mütarekesi sonunda toplanacak konferans için bu birlikteliği elzem olarak görüyordu. Bu durumun *The Times*'da *"Müttefik Birliği Hayati Öneme Sahip"(Allied Unity Vital)* başlıklı yazıda sütunlara şöyle yansıdı: *"Tazminat ve Yakın Doğu gibi sorular ancak*

[57] **The Times**, 2 Ekim 1922.
[58] **The Times**, 10 Ekim 1922.
[59] **The Times**, 10 Ekim 1922.

Büyük Britanya, Fransa ve İtalya birbirlerine karşı ve sadık davranırsa çözülebilir. Büyük Britanya ve Fransa'nın sürdürdüğü işbirliğinde, hem güvenliğin hem de istikrarın, Avrupa'nın huzuru için en iyi olduğunun garantisini verdik."[60] Öte yandan aynı tarihli bir başka haber, Anadolu'da Fransızlara karşı yapılan sert muameleleri ve Kemalistlerin benzer yaptırımlarını aktarıyordu. *The Times* bu durumu, *"Kemal'in Fransa'ya Düşmanlığı "(Kemal Hostility to France)* başlığıyla sütunlarında şöyle belirtti:

> *Fransız vatandaşlarının şu anda Bursa'da ve Küçük Asya'nın diğer bölgelerinde sert muamele gördüğü haberi ile ilgili olarak Fransız tarafı ciddi şekilde rahatsız ediliyor. Fransız Konsolosluğu ajanı Bursa'dan kovuldu, Fransız postanesi kapatıldı; Fransız ipek fabrikaları da işi bırakmak zorunda kaldı. Kemalistler kendi kurallarına yöneliyorlar; tütün bölgesini ve Osmanlı kamu borçlarının gelirlerini kullanıyorlar. Fransız misyonerler, Kemalist yetkililer tarafından talep edilen isteklerin yerine getirilmemesi nedeniyle okullarını kapatıyorlar. (...)*[61]

Türklerin bazı bölgelerde Fransızlara karşı gösterdikleri bu tutumun Fransa'daki yansıması *"Fransız-İngiliz Birliği" (Frenco- British Unity)* başlıklı haberle *The Times*'a şöyle yansıdı:

> *(...)Fransız arabulucular için de Türklerin iğrenç nankörlüğü Fransa'da acı bir şekilde hissediliyor. Fransızlar, Paris'te yapılan tüm ilişkilere göre Yakın Doğu'da popülerlik yerine özel bir düşman kabul ediliyor. İstanbul Yüksek Komiseri General Pelle'den ve İşgal Kuvvetleri Komutanlığı'ndan General Charpy'den gelen raporlar önemlidir. Uzlaşma için çabalayan bu kurmaylar şimdi işbirliğinin (müttefik işbirliği) savunucusudur. General Pelle'in, Fransız Hükûmeti'nin talebini sürdürmek için gerekli olan yetkilerin kendisine verilmemesi durumunda istifa edeceği belirtildi.*[62]

Fransızlara sergilenen Türk tutumunu kabul etmeyen başkan Poincare ise, Ankara Antlaşması'nı imzaladıkları Türkleri artık karşılarında bulmadığını, ancak Yakın Doğu'daki sorunların Fransa'yı hatta tüm Avrupa'yı ilgilendirdiğini Fransa meclisinde yaptığı konuşmada aktardı. Lozan konferansında İngiltere ile olan işbirliğini devam ettireceklerinin sinyalini verdiği bu konuşma *"Fransız Çıkarlarının Sert Savunması"(Firm Defence of Frence Interests)* başlığıyla *The Times*'ın sütunlarında şöyle yer buldu:

> *(...)Poincare: "Kemalistler artık, Ankara Anlaşması imzalandığında sergiledikleri akılda değiller. Yunan ordusunun onlardan önce yok olmasına ve Yunanlıların İngiliz Hükûmeti tarafından teşvik edildiğine inandıkları için,*

[60] **The Times**, 10 Kasım 1922.
[61] **The Times**, 10 Kasım 1922.
[62] **The Times**, 10 Kasım 1922.

İngiliz Hükûmeti karşısında belirleyici bir zafer kazandıklarını hayal etmeleri mümkün" dedi. Bu durum ışığında, M. Poincare, Lozan Konferansı'nın görüşülmesi gereken zamanının geldiğini düşünüyor. Doğu'da Fransız politikası çok açıktır. "Küçük Asya'da gerçekleşen her şey bizi ilgilendirmek zorundadır. Müttefiklerimizle yakın temasta kalmak için çaba göstereceğiz; bu, politikamızı onlarınkiyle uyum içinde tutmak, ona bağlı kalmak anlamına gelmez. Yalnızca dürüstlük ve ılımlılık dili kullanmak için sürekli özen göstereceğiz, aynı zamanda Fransa'nın çıkarlarını da kesin olarak savunacağız. Müttefik birliklerini savaş alanında birleştiren silahlı kardeşliği asla unutmayacağım; ancak Fransa, ittifak konusunda eşitlik hakkına sahiptir. Doğu'da tek bir kaygımız var; Fransa'ya bağlı olduğu sürece, yalnızca Fransa ve İngiltere için değil, Avrupa ve insanlık için değerli olan bir ittifakın zayıflatılması sorumluluğunu üstlenecek olan biz değiliz" dedi.[63]

Fransa'nın Türklere karşı tutumunu değiştireceği iddiasının aksine, Lozan görüşmeleri için harekete geçen İsmet Paşa'nın Paris ziyareti ve Poincare ile yaptığı ön görüşme Fransız *Jouernal de Debats* gazetesinde memnuniyetle karşılandı. Bu gazete, Türklerin sadece Yunanlıları değil, İngilizleri de yendiğini belirterek, Fransa'nın Ankara Antlaşması ile kazandığı Türk dostluğunu bozmaması gerektiğini savunuyordu. Bu sebeple İsmet Paşa ve Poincare görüşmesi Fransa için pek çok avantajı beraberinde getirebilirdi. Bu nedenle İngiliz yanlısı olan Fransız basının bu görüşmeden rahatsız olması yersizdi. *Jouernal de Debats*'ın bu yazısı, *The Times*'da paniğe yol açtı. Nitekim başkan Poincare'in bu görüşte olamayacağı *"İngiliz - Fransız Uzlaşma İhtiyacı" (Need Of Anglo- French Understanding)* başlıklı yazının satırlarında kendini belli ediyordu:

(...)Jouernal des Debats açıkça ifade etti: "Bu an, uzun süredir istediğimiz ve dünyanın sakinliği için vazgeçilmez bir anlaşmaya yol açması gereken müzakereler için elverişli görünüyor. Bu öneriler neden Fransa'daki belirli kesimi sinirlendiriyor? Neden potansiyel görüşlerde veya samimi açıklamalarda tüyleri kabaranlar (sinirleneneler) var? Ön görüşme olmaması gerektiğini söylemek, İngiltere ile anlaşmaya varmamalı, Türklerle manevra yapmalıyız demektir. Türkler uygar (onurlu) bir anlaşma yapmayacaklardı ve bu, Türklerin İngilizler üzerindeki bir zaferiydi."

Mr Poincare' in ise bu görüşleri paylaştığına inanmıyoruz. İngiliz dostluğunu fazlasıyla takdir ediyor ve İngiltere'nin Türklerle tazminat meselelerinde araya girme konusunda yardıma ihtiyacımız olduğunu biliyor.[64]

The Times, "Londra ve Paris Arasında"(Between London and Paris) başlıklı yazısında ise Yakın Doğu'da Türkleri kontrol altına alacak tek şeyin Avrupa müttefik birlikteliği olduğunu tekrarlıyor:

[63] **The Times**, 11 Kasım 1922.
[64] **The Times**, 11 Kasım 1922.

(...)Fransa, İngiltere ve İtalya Mudanya'da durdukları gibi bir arada dururlarsa, Kemalist Türklerin ortak kararlarına meydan okurlarsa, ana tehlikenin tekrar engellenebileceğine inanılabilir. Bilinmeyen şey, Fransız Hükûmeti'nin sadece ayakta durmak için değil, ihtiyaç halinde de Büyük Britanya ile birlikte hareket etmeye hazır olup olmadığıdır. Hem İstanbul'daki acil durum hem de nihai Lozan Konferansı'nda izlenecek politikayla ilgili olarak bunun bilinmesi gerekiyor. Mevcut belirsizlik devam edemez. Kemalistler uçarı gruplarını teşvik ediyor, Müttefiklerin İstanbul'da düzeni sağlama görevini her gün daha zorlaştırıyor ve tüm Avrupa durum hakkında geniş bir sorgulama notası yazıyor.

Poincare geçen perşembe günü tazminat üzerine ilginç bir konuşma yaptı. Bu ülke, Fransa'ya haksızlık etmeyerek tazminat sorununun çözümünü istiyor. Ancak, Fransız Hükûmetinin Yakın Doğu tehlikesine karşı tutumu üzerine de dikkat çekiliyor. Dün Dışişleri Bakanlığı'nda konuşan Poincare, (...)İttifak'ı bozanın asla Fransa olmayacağını ekledi.[65]

Fransa'nın Lozan'da İngiltere ile uyumlu bir politika izleme konusundaki kararsızlığı Alman Moratoryumuna izin veren Lloyd George Hükûmetine de dayanıyordu. *"Poincare'in Konuşması"(M. Poincare's Speech)* yazısında *The Times*, İngiltere'nin Almanya konusunda Fransa'yı birkaç kez hayal kırıklığına uğrattığını Poincare'in konuşmasıyla şöyle aktardı:

(...)Başbakan Poincare daha sonra geçen temmuz ayında bir moratoryum için Almanya'nın talebine ve Lloyd George'un böyle bir moratoryumun vazgeçilmez olduğunu ilanına derhal atıfta bulundu. Araya giren M. Andre Lefevre, son dört yıldır Alman vergi mükelleflerinin vergilerini ödemeye mecbur olmadığını açıkladı. İfadesini sürdüren başbakan, Londra'daki bu bildirgeye, mali garantilerin bir moratoryuma eşlik etmesi gerektiğini belirtti. İngiliz Hükûmeti, başvurusunu kısıtlamakla birlikte kontrol ilkesini kabul etmiş, ancak rehineler konusunda da sessiz kalmıştır. (...)[66]

Öte yandan İngiltere, 1 Ağustos 1922'de, *İngiliz Balfour Muhtırası* adıyla Müttefiklerin kendisine olan borcun ve Almanya'dan alacağı tazminat tutarının, kendisinin ABD'ye olan borcundan daha fazla olmayacağını ilan etti.[67] *The Times*, bu muhtıraya dikkat çekerek tazminat konusuna iki ülkenin farklı yaklaşım sergilediğini ve İngiltere'nin bu muhtırayı henüz yürürlüğe koymadığını da hatırlatıyordu. İngiliz Hükûmetinin ise mantıklı siyaset izlemediği sürece Lozan'da Fransa ile müttefik olamayacağını *"Tazminat Sorusu" (The Reparation Question)* başlıklı yazısında şöyle belirtti:

(...)İngiliz politikasında aksi yönde adımlar atıldığına yönelik söylentilerin reddedilmesine rağmen Balfour Muhtırası İngiliz politikasının tamamını yansıtmamaktadır. İngiliz Hükûmetinin bu notanın İngiliz politikasının son sözü

[65] **The Times**, 11 Kasım 1922.
[66] **The Times**, 18 Kasım 1922.
[67] Gürün, s.85.

olmadığını müttefik ülkelere açıklaması son derece önem arz etmektedir. Kamuoyu savaş tazminatı sorununu çözüme kavuşturmak için İngiliz Hükûmetinden daha iyi adımlar atmasını beklemektedir ama bu durum kamuoyunun Almanya'nın yapacağı ödemelerden vazgeçtiği anlamına gelmemektedir. İngiltere ve Fransa savaş tazminatı sorunu hakkında farklı bakış açılarına sahiptir. Ülkemizde savaş tazminatı sorunu sadece ekonomik bir sorun olarak değerlendirilirken, Paris, savaş tazminatı sorununu politik ve ekonomik bir sorun olarak görmektedir. Bu yüzden şayet İngiliz Hükûmeti sorunu çözüme kavuşturmak için daha akıllıca adımlar atmazsa ihtilaflar daha da artacaktır.[68]

The Times'ın sütunlarında görüleceği üzere, konferans öncesinde Fransa'nın nasıl bir politika izleyeceği henüz net değildi. Savaşı kazanan Türklerin Anadolu'daki sert yaptırımlarıyla Yakın Doğu'da artık çok zorlanan Fransa, Avrupa'da ise Alman Moratoryumuna destek veren İngiltere ile uğraşmalıydı. Her iki tarafla olan ihtilafına rağmen Lozan'da bir seçim yapmak zorundaydı. Bu nedenle, yeni bir devlet ile bir olup eski müttefikini karşısına alma çabasına girmedi. Bu tutum yerine, Avrupa'daki ihtilafları bir kenara atıp, Yakın Doğu'da imtiyazlar, petroller ve boğazlar gibi daha önemli ayrıcalıklar elde etmek için eski dostu İngiltere ile uyumlu bir dış politika izledi.

1.3. İTALYA:

19.yy'da ulusal birliğini tamamlayan İtalya, bu yüzyıldan itibaren Roma İmparatorluğunun eski mirasını geri kazanma hedefli emperyalist bir dış politika ile uluslararası arenada varlığını gösterdi. 1917'de Müttefiklerin kendi aralarında Yakın ve Orta Doğu'yu paylaştıkları anlaşmalardan biri olan *Saint Jean de Maurienne Antlaşması* ile Antalya ve Batı Anadolu'nun İtalya'ya verilmesi kararlaştırıldı. İngiltere'nin çıkarlarının zarara gireceği düşüncesi ile 1919 Paris Konferansı'nda Batı Anadolu'nun Yunanlılara verilmesi, İtalya ile İngiltere'nin bozulan ilişkilerinin nedeni oldu.[69] Antalya ve çevresinde işgal birlikleri bulunduran İtalya, 1. Dünya Savaşı'nın getirdiği savaş yükünü daha fazla kaldıramaması ve Anadolu'da ekonomik beklentisini karşılamaması nedeniyle Temmuz 1921'de bu bölgeden de çekildi. Bu süreç zarfında Milli Mücadele'ye dolaylı da olsa destek veren İtalya, işgal bölgesinde Kuvay-ı Milliye'nin örgütlenmesine göz yumdu, silahlarının

[68] **The Times**, 21 Kasım 1922.
[69] Oran (Ed.), TDP, Cilt:1, s.151.

fazlasını Türk yetkililerine sattı ve Kuşadası ile Antalya limanlarında gemilerle cephane, silah taşınmasına müsaade etti. Anadolu'yu terk eden ve İngiltere'ye güveni kalmayan İtalya'nın iç politikasında ise ekonomik çöküşün getirdiği sorunlar baş göstermeye başladı. Sonuç olarak, 28 Ekim'de *Kara Gömlekliler'in* yürüyüşünün ardından faşist dikta rejimi kuruldu.[70]

İtalya, Anadolu'dan çekilse dahi İstanbul'un yönetimi Müttefiklere aitti. Her ne kadar Milli Mücadele'ye ılımlı yaklaşmış olsa da, İtalya, İstanbul'da asker bulunduruyordu. Anadolu'da zafer kazanan Türklerin Marmara bölgesinde işgallere karşılık vermeye başlaması İtalya'yı da diğer müttefik devletler gibi karşılık vermeye yönlendiriyordu. Nitekim Lozan Konferansının başlamasına 12 gün kala İstanbul'da bir takım çatışma olayları dahi vuku bulmuştu. *The Times*, olayı *"İngiliz Askeri Öldürüldü"(British Soldier Killed)* başlıklı yazıyla sütunlarında şöyle yazdı:

> *9 Kasım öğleden sonra saat 2 de gelen İstanbul mesajı, bu sabah Türk polisi ve İngiliz askerleri arasında yeni bir olay olduğunu belirtti. Bir asker öldürüldü ve bir polis tutuklandı. Olayı, Pera'nın ana caddeleri boyunca süngülü İngiliz askerlerinin ve mavi ceketlilerin gösterişli bir gösterimi izledi. Petit Parisien'in İstanbul'daki muhabiri, Kemalistlerin Doğu Telgraf Şirketi'nin Çanakkale yakınlarındaki telsizini kestiğine dair bir telgraf yolladı. Ayrıca, iki İngiliz askerinin Kasımpaşa'da öldürüldüğünü bildirdi.*[71]

Bursa ve çevresinde ise Türklerin, Fransız konsolosunu sınır dışı etmesi ve Fransız tüccarlarına yaptırım uygulaması gibi olayların duyulması, İtalya'nın Türkler konusunda ilk kez tavır değiştirmesine neden oldu. Faşist lider Mussolini, Türklerin sadece Yunanlıları yendiğini, tüm Müttefikleri yenmediğini İtalyan meclisinde yaptığı konuşmada vurguladı. Bu konuşma ile birlikte, İtalyan savaş gemisi *Archimede*'i İstanbul'a göndermesi *"Sgr Mussolini'nin Ortak Cephe Çağrısı" (Sgr Mussolini's Appeal For Common Front)* başlığıyla *The Times*'a şöyle yansıdı:

> *İtalya'nın dış politikası ve özellikle Yakın Doğu'nun durumu, dün geceki toplantıda tartışılan başlıca konulardı. Signor Mussolini, İstanbul'daki İtalyan Yüksek Komiseri Senatör Garroni'ye, Türklerin tutumlarına karşı Müttefikler arasında "ortak cephe" önermesi talimatını verdiğini bakanlar kuruluna söyledi ve Türkiye Yunanistan'ı mağlup ettiğini iddia etse de, Müttefikleri asla mağlup etmiş gibi davranamazdı. Mussolini savaş gemisi Archimede'nin İstanbul'a gönderilmesini emretti.*[72]

[70] Oran (Ed.), TDP, Cilt:1, ss.152-153.
[71] **The Times**, 10 Kasım 1922.
[72] **The Times**, 10 Kasım 1922.

Savaş gemisi Archimede'nin İstanbul'a gönderilmesi dışında İtalya ile Ankara'daki Türk Hükûmeti arasında herhangi bir gerginlik yaşanmadı. İtalya, Lozan Konferansı'nın ilk zamanlarında, çeşitli ticari imtiyazlar elde etme ve Ereğli Kömür Madeni'nin denetimi gibi konularda İsmet Paşa ile işbirliği yaparak bu ayrıcalıkları kazanma yolunu seçse de istediğini alamayacaktı. Bu imtiyazları alamayacağını anladığında, Boğazların silahsızlandırılması, Boğazlarda geçiş serbestliğinin sağlanması ve kapitülasyonlar konusunda İngiltere ve Fransa ile birlik olacaktı.[73] Türk heyeti ise Lozan'daki bu İngiliz, Fransız ve İtalyan işbirliğine karşı zor bir sınav verecekti.

1.4. ALMANYA:

1. Dünya Savaşı'ndan yenik çıkan Almanya, 1918'de cumhuriyet rejimine geçti. 1919 *Versailles Antlaşması* ile *Alsace Lorraine*'i Fransa'ya verdi ve ödemesi gereken ağır bir tazminat parasını kabul etti. Antlaşmaya göre, Almanya'nın ödemesi gereken savaş tazminat miktarı 132 milyar altın mark olarak belirlenmişti. Savaş sonrası toplumsal koşullarda borçlu olduğu ülkelere ödenen bu tazminat parası, Almanya'nın koşullarını daha da ağırlaştırdı. Nitekim ülkede hiperenflasyon baş göstermiş ve işsizlik yüksek oranlara çıkmıştı. Tazminat bedellerini ödeyemeyen Almanya 1922 yılı sonlarında bir moratoryum ilan etmek zorunda kaldı.[74]

Fransa ise, Alman moratoryumunu kabul etmiyor ve Almanya'yı sorumluluklarından kaçmakla suçluyordu. Fransa'nın İngiltere ile bu konuda farklı görüşte olması, Lozan konferansı öncesinde yine *The Times*'ı düşündüren bir başka konuydu. *The Times*, Almanya'nın moratoryum talebini reddeden Fransız tavrına karşın ileride İngiltere'nin de Türkler konusunda benzer bir tavır ileri sürülebileceğine dikkat çekti. Bu nedenle konunun Müttefikler tarafından dikkatle ele alınması gerektiği belirten *The Times, "Fransa'nın Tutumu"(France's Attitude)* başlıklı yazıda Fransız *Journal des Debats* gazetesinin yazısını sütunlarını aktardı:

> *(...)Journal des Debats Fransız Dış İşleri Bakanlığı'nın baskıcı tutumunun tehlikeli olduğunu belirtiyor. Çünkü şu anda Türkiye'nin durumuyla Almanya'nın durumu birbirinden çok farklı değil. Şu da çok açık ki İngiliz Hükûmeti eninde sonunda Fransa'nın Türkiye'den tazminat alma konusunda*

[73] Oran (Ed.), TDP, Cilt:1, s.153.
[74] Keskin, TDP, (Ed. Baskın Oran), Cilt:1, ss.297-298.

kullandığı argümanları Fransa'ya karşı kullanacak. Örneğin, Türkiye'nin artık İtilaf devletlerine karşı savaş açmış Osmanlı olmadığı ve dolayısıyla hatalarından sorumlu tutulamayacağı söylendiğinde, İngilizler de aynı argümanı Almanlar için kullanabilir. Dolayısıyla İngilizlerin bu emsali Fransızlara karşı kullanılabileceğinden korkuluyor. (...)[75]

Alman moratoryumunu kabullenmeyen Poincare'in Almanya'ya önerdiği çözüm ise *The Times*'da *"Almanya'nın Ödeme Gücü"(Germany's Power The Pay)* başlığıyla şöyle yansıdı:

(...)Poincare: "Almanya, yurtdışında sahip olduğu yabancı menkul kıymetlerin bir bölümünü ülkeye kazandırması için büyük finansörlerini ve sanayicilerini zorlayabilir ve Fransa'nın 1871'de borç aldığı gibi borçlanabilir." Poincare'e göre, Almanya mevcut krizden sorumludur. Kuşkusuz, dış para birimlerini kendi para biriminde ödeyemedi, ancak maliyesinde reform yapması durumunda yükümlülüklerini bir kredi sistemi ile yerine getirebilirdi (...).[76]

İngiltere'nin Alman Moratoryumuna karşı düşünceleri ise Fransa'dan farklıydı. İngiltere, savaş tazminatı sorununa F.C. Goodenough'ın görüşleriyle yaklaşıyordu. Goodenough'a göre Almanya'nın krizden çıkmak için uygulaması gereken politika, Fransa'nın belirttiği gibi kredi çekip borçları ödemek değildi. Çözüm, Müttefik devletlerin Almanya'nın borçlarını ertelemesiydi. *The Times*'da *"Tazminat Sorusu" (The Reparation Question)* başlıklı yazıda Goodenough'un çözüm fikrinin tamamını şöyle aktardı:

(...)Ülkemizde savaş tazminatı konusunda büyük bir fikir ayrılığı yoktur. F.C. Goodenough'ın dün Norveç'teki konuşmasında belirttiği gibi bu ülke için en karlı savaş tazminatı yöntemi uluslararası ticareti tekrar canlandırmaktır. Goodenough, Mark'ın istikrarı hakkındaki bilirkişi kurulunun raporunu olumlu değerlendirmiştir ve raporda sunulan teknik sonuç ve tavsiyeleri haklı bulmuştur. Kısaca Bay Goodenough, borçların ertelenmesini önermektedir ve Almanya'nın bütçesini dengelemesi ve para biriminde tekrar istikrar sağlaması için bir tasarı oluşturulmasını tavsiye etmekte ve Müttefiklerin çıkarlarını korumak için Almanya'nın rızasıyla bir Denetim Kurulu'nun kurulmasını önermektedir. Londra Antlaşması'ndaki savaş tazminatının genel olarak aşırı olduğunun kabul edilmesine rağmen Mark değer kaybettiği için ve iç borçlardaki masrafların azaltılmasının işe yarayıp yaramayacağını kimse tam olarak bilemeyeceği için Goodenough bu durumda doğru bir karar verilebilmesinin mümkün olmadığını düşünmektedir. Bay Goodenough ayrıca borçların Mark olarak Alman üretimi ve kapasitesine dayanarak tekrar istikrar sağladığı zaman ödenmesi gerektiğini öne sürmektedir. (...)[77]

Almanya'da ekonomik krize yol açan savaş tazminat miktarı esasen Versailles Antlaşması sonunda müttefiklerce kurulan bir *Tazminat Komisyonu*

[75] **The Times**, 17 Kasım 1922.
[76] **The Times**, 18 Kasım 1922.
[77] **The Times**, 21 Kasım 1922.

tarafından belirlenmişti. Bu komisyonun Almanya'ya tazminat olarak yüksek bir rakam ortaya çıkartmasındaki esas neden ise, devletin savaş sırasında ABD'den aldıkları borçlardı ve ABD bu borçların tahsil edilmesinde ısrarcıydı. Müttefik ülkeler ise, birbirlerine verdikleri borçları geri almayı düşünmezken ABD'nin tutumu neticesinde her devlet borcunu alacaklarından tahsil etmeye çalıştı ve Almanya'ya yüklü bir savaş tazminatı miktarı dayatıldı.[78] Ancak İngiltere Balfour Muhtırası gibi yöntemlerle tazminat parası konusunda Almanya'ya kolaylık sağlarken Fransa Almanya'ya karşı daha sert yaptırımlar uyguladı. Nitekim Almanya'nın moratoryum talebinin reddeden Fransa, 11 Ocak 1923'te *Ruhr Bölgesini*[79] işgal ederek maden ocaklarına ve kömür havzalarına el koyacaktı.[80]

1.5. YUNANİSTAN:

Yunanistan'da milliyetçilik fikrinin bir ürünü olan *Megali İdea*[81] 19.yy'dan itibaren Yunan dış politikasındaki temel ideolojiydi.[82] Egeyi bir Yunan gölü haline getirmeyi amaçlayan Yunan bağımsızlık savaşı öncülerinden *Eleftherios Venizelos*[83], Yunanistan'ı Yunanlılara özgü homojen bir devlet haline getirme fikrini Balkan Savaşları sırasında sık sık vurguladı. Venizelos, *Megali İdea* fikrinin sıkı bir savunucusuydu.[84] Venizelos 1915 yılından beri Batı Anadolu'da soydaşlarına bir yurt kurma fikrine sahipti ve bu fikri 1919 Paris Konferansı'nda *Büyük Yunanistan Projesi*'ni Batılı devletlere kabul ettirmişti ve Megali İdea'yı gerçektirmeye çok yaklaşmıştı.[85]

---

[78] Gürün, ss. 83-85.

[79] Ruhr Bölgesi: Almanya'daki kömürün %73'ü; demir ve çeliğin %83'ü bu bölgeden temin edilmekteydi. Gürün, s.89.

[80] Gürün, s.89; s.119.

[81] Megali İdea: Bağımsız bir Yunanistan'la beraber Girit, Kıbrıs, On iki ada ve Sakarya'ya kadar Batı Anadolu toprakları ve Karadeniz'i içine alan sınırları olan, İstanbul başkent olmak üzere Bizans'ın yeniden kurulması veya bir Rum devletinin yaratılması. Alexander Anastasius Pallis, **Yunanlıların Anadolu Macerası (1915-1922)**, 2. Baskı, Yapı Kredi yay, İstanbul, 1997, ss. 95-98.

[82] Oran (Ed.), TDP, Cilt:1, s.179.

[83] Eleftherios Venizelos:18 Ocak 1919 Paris Barış Konferansı'nda Anadolu'da Aydın Vilayetinin Yunanlılara verilmesini sağlayarak kendisini iyi bir diplomat olarak ispatlamış ve 1910-1922 yılları arasında *Megali İdea* fikriyle topraklarını iki katına çıkartmayı başarmış Giritli avukat ve Yunanistan eski başbakanı. Pallis, ss. 35-37; s. 122.

[84] Nilüfer Erdem, **Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekâtı (1919-1923)**, Derlem Yay, İstanbul, 2012, ss.188-193; Tosun, s. 106.

[85] Oran (Ed.), TDP, Cilt:1, s. 179.

Megali İdea fikrinin 9 Eylül 1922'de İzmir'deki Yunan bozgunu sonrası tarih sahnesinden silinmesiyle, Yunanistan iç ve dış siyasetinde farklı politikalar geliştirmek zorunda kaldı. Nitekim Anadolu'daki yenilgilerinin ardından Yunanistan Kralcılar ve Venizeloscular olarak ikiye ayrıldı ve *Albay Plastiras* ve *Albay Gonatas'ın* önderliğindeki *İhtilal Komitesi* yönetime el koydu.[86] Öte yandan Yunanlıların değimiyle *"Küçük Asya Felaketi"* sonrasında canlarını tehlikede bulan binlerce Rum, Yunanistan'a göç etmeye başladı ve Yunanistan'da bir göçmen sorunu ortaya çıktı. 1922 yılında Orta ve güneydoğu Avrupa'da tarım ülkelerini etkileyen bir ekonomik buhran da dünya ekonomi yapısına eklenince, savaş ekonomisi altındaki Yunanistan iflas etti, dış borçlarını ödemeyi durdurdu.[87]

Yunan İhtilal Komitesi tarafından Yunanistan'daki mevcut durumun düzelmesi adına ülkesine çağrılan Venizelos, Mudanya Mütarekesi öncesinde Avrupa'ya birkaç diplomatik gezi düzenledi. Lozan Konferansı öncesinde Müttefik işbirliğini arkasına almak isteyen Venizelos'un niyeti "*askeri yenilgiler ile kaybettiklerinden kurtarabildiklerini kurtarmaktı"*. Venizelos, bu niyetini ılımlı ve uzlaşmacı bir tavır sergileyerek konferansın ilk günlerine kadar gerçekleştirmeye çalıştı.[88] Ancak Anadolu'da Helen ideolojisini canlı tutmak ve ülkesindeki mülteci sorununa çözüm bulmak için başta azınlıklar konusu olmak üzere pek çok konuda Türklere Yunanistan lehine kararlar kabul ettirmesi gerekiyordu. Savaşı kazanan Türklere bu konuların kabul ettirilemeyeceğini görmek çok zor değildi.[89]

The Times ise Yunanistan'daki İhtilal Komitesi'nin Venizelosçu değil, milliyetçi olduğunu savunuyordu. Bu görüşe Venizelos'un da katıldığı *The Times*'da belirtiliyordu. Ordunun, Kral Konstantin'in Anadolu'da başarısız olduğu politikalarının bir sonucu olarak milliyetçi olduğunu savunuyordu. Ancak Venizelos'un Yakın Doğu politikasında barışçıl olduğunu ve Müttefiklerle işbirliği içinde olacağını *"M. Venizelos Londra'da" (M. Venizelos In London)* başlığıyla gazetenin sütunlarına şöyle yansıttı:

> *(...)Venizelos'un, Yunan devrimini karakter olarak Venizelistlik yerine Milliyetçi olarak gördüğüne ve ordunun, eski Konstantin Hükûmeti tarafından yerine getirilemeyen şartların hayal kırıklığının bir sonucu olduğuna inanılıyor. Olayların feci biçimde değişmesinden rahatsız olmasına rağmen, Venizelos'un*

[86] Erdem, ss. 497-508.
[87] Pallis, s.104.
[88] Andrew Dalby, **Eleftherios Venizelos**, Akılçelen Kitaplar, Ankara, 2014, ss.145-147.
[89] Erdem, s.525.

Yunanistan'ın mümkün olduğunca Müttefiklerin istekleriyle birlikte olması ve bulunabilir şartların güvence altına alınabilmesi durumunda Yakın Doğu'da hızlı ve barışçıl bir çözüm bulması gerektiği anlaşılıyor. Yunan Ordusu'nun büyük bir kısmının toparlanma gücünün önemli olduğunu düşündüğünü, ancak bu barışı sağlamanın Yunanistan'ın, Müttefiklerin ve gerçekten de Türklerin en büyük isteği olduğunu belirtti. İngiliz resmi makamlarında, durumun önümüzdeki iki ya da üç gün boyunca sabit kalacağı düşünülüyor. Mudanya'daki konferanstan sonra görünüm daha net olabilir, ancak barışın güvence altına alındığı kabul edilmeden önce birçok zorluk aşılmaya devam edecektir. (...)[90]

The Times, Venizelos'un uzlaşma yanlısı tavrını ilerleyen günlerde de *"Müttefiklerin Görevleri" (Entente's Duty)* başlığıyla sütunlarına şöyle aktardı: *"(...)Ünlü Yunan devlet adamının gerçekler karşısında uzlaşma lehine ifade verdiği anlaşılıyor. Ülkesinin acınası durumunu, verilen vaatleri, hayal kırıklığını ve artık gerçekleri gördüğünü anlattı ve saygılı bir antlaşma çağrısında bulundu. (...)"*[91]

Yunanistan'ın savaş sonrası çöken ekonomisi, mültecilerin getirdiği ekonomik ve sosyal sorunlar ve suya düşen Helenizm ideolojisi gibi pek çok konunun geleceği için Lozan Konferansı önemli bir fırsattı. Venizelos, ülkesinin karşılaştığı sorunların çözümü için konferansta uzlaşmacı olmaya çalışsa da mübadele, azınlıklar ve Patrikhane konularında Helenizm ideallerinden taviz vermemeye de özen gösterecekti. Nitekim Yunanlıları Batı Anadolu'daki işgaller konusunda destekleyen Batılı devletler, Yunanlıların savaşla elde edemediği taleplerini işbirliği ile Türklere kabul ettirebilirdi. Ancak Lozan'daki bu konferans Venizelos'un *Megali İdea* fikri başta olmak üzere Anadolu'daki bütün hayallerine son veren bir antlaşmayı doğuracaktı. Yunan ulusu için *Megali İdea*'yı gerçekleştirmeye en çok yaklaşan lider olan Venizelos, *Megali İdea*'nın son bulduğu Lozan Antlaşması'nı da imzalamak zorunda kalacaktı.

1.6. SOVYET RUSYA

8-9 Ekim 1917 yılında rejim değişikliği yaşanan Rusya, o tarihlerden itibaren Batılı kapitalist sistem karşıtı olan Bolşeviklerin yönetimindeydi. Rusya'da ekonomik bunalım ve Volga sularının çekilmesiyle başlayan kuraklık ve ardından

[90] **The Times**, 2 Ekim 1922.
[91] **The Times**, 7 Ekim 1922.

gelen açlık gibi nedenler Bolşevikleri zor durumda bırakan iç meselelerdi.[92] Öte yandan Sovyet Rusya, Batı cephesinde Polonya'ya yenilmişti ve Boğazlar'da, Kafkaslar'da, İran'da ve Afganistan'da İngiltere tarafından kuşatılmıştı. Bolşevikler, devrimin geleceğini güvence altına alacak iç ve dış politikalar geliştirmek zorundaydı. Sovyet karşıtı olan General Dirinkin'in 1919'da Batum'da yenilmesiyle Ankara'daki Türk Hükûmeti ile doğrudan münasebet kurma fırsatı yakalaması bu politikaların bir başlangıcı oldu. Nitekim Sovyet Rusya, Milli Mücadele'yi Müslüman halkların emperyalizm konusundaki uyanışı olarak değerlendiriyordu. Bu nedenle Ankara'daki Türk Hükûmeti Sovyet Rusya'nın İngiltere karşısında tabii müttefiki sayılıyordu ve Ankara'daki Türk Hükûmeti ile geliştirilecek ilişkiler önemliydi.[93]

Sovyet Rusya'nın güvenliği için Boğazlar konusu ise tarih boyunca hayati öneme sahipti. Müttefik güçlerin Boğazlar'da söz hakkına sahip olması Sovyetler 'in istemeyeceği bir durumdu. 1919 yılında Anadolu topraklarındaki işgallere karşı Mustafa Kemal Paşa'nın önderliğindeki halk hareketine destek veren Bolşevikler, Kuvayı Milliye birliklerine silah yardımında bulunmuştu. Ankara'daki Meclisi ilk tanıyan ülke olan Sovyet Rusya, 16 Mart 1921 yılında *Türk Sovyet Dostluk Antlaşması*'nı Türklerle imzaladı.[94] Ancak, aynı günlerde Bolşevikler, Rusya'daki ekonomik krizin getirdiği açlığı biraz olsun durdurmak adına, İngiltere ile de bir ticaret antlaşması imzaladı. Sovyetler, Batılı devletler için Türkleri kışkırtacak bir güç unsuruydu. İngiltere, bu nedenle ticaret antlaşması imzalayarak Sovyetlerle iyi ilişkiler geliştirme yolunu seçmişti. Nitekim bu antlaşma ile Bolşevikler Türklere artık daha mesafeli olabilirdi.[95]

Türklerin 9 Eylül 1922'deki zaferinden sonra barış görüşmeleri talep eden Müttefik güçler, Lozan Konferansı'nda çözüme kavuşması gereken sorunlar için Rusya'yı konferansa çağırmak istemedi. Sovyet Rusya ise Türklerin Müttefiklerle bir antlaşma yapmasından ve kendisinin anlaşma dışından endişe duyuyordu. Bu sebeple Sovyet Dışişleri Bakan Yardımcısı *Lev Mihayloviç Karahan* Sovyetlerin konferansa

[92] Erel Tellal, **Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar,** (Ed. Baskın Oran), Cilt:1, İletişim yay, İstanbul, 2013, (TDP), ss. 155-160; Keskin, TDP, (Ed. Baskın Oran), Cilt:1, s.156.

[93] Mehmet Gönlübol (Ed.), **Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1973)**, 3. Baskı, Ankara Siyasal Bilgiler Fakültesi yay, Ankara, 1973, ss. 20-22.

[94] Demirci, s.38.

[95] Oran (Ed.), TDP, Cilt:1, ss.142-145.

katılması için Türkleri ikna etmeye çabalarken; Ankara Sovyet temsilcisi *Semyon İvanoviç Aralov* ise Sovyet Rusya ile Türkler arasında gizli bir anlaşma yapma çağrısında bulunuyordu.[96] Sonuç olarak Sovyetlerin itirazı ve Türklerin ısrarı üzerine, Boğazlar konusu görüşmelerinde Sovyetlerin çağrılacağı konusunda bir uzlaşma sağlandı.[97] Konferanstan önceki bu süreç *The Times*'ın sütunlarına, *"Yakın Doğu Konferansı"(The Near East Conference)* başlığıyla şöyle yansıdı:

> *(...)Dün İngiliz, Fransız ve İtalyan Hükûmetleri, kendi temsilcilerine, Lozan'da yapılacak olan ilgili konferansa katılmak üzere aşağıdaki ülkelerin başkentlerindeki hükûmetlere davet gönderdiler: Romanya: Yugoslavya, Türkiye (Konstantinopolis), Türkiye (Ankara), Yunanistan, Bulgaristan, Rusya, Japonya ve Amerika Birleşik Devletleri. Konferans, doğal olarak iki ana bölüme ayrılıyor: Türkiye ile Müttefikler arasındaki son barış antlaşması müzakeresi ve Boğazların geleceği ile ilgili olan müzakere. Bunun yanı sıra, 2 Türk Hükûmeti, Romanya, Yugoslavya ve Yunanistan, Türkiye ile savaş ve Sevr Antlaşması müzakereleri ve Boğazları ilgilendiren her konferansa davet edildiler. Sevr Antlaşması'na imza atmayan ve Türkiye ile savaş kaygısı olmayan Rusya ve Bulgaristan, yalnızca Boğazlar ile ilgilenen konferansın bir kısmına davet ediliyor.*[98]

Sovyetler ise, sadece Boğazlar konusunda değil, diğer konularda da konferansta bulunmasının gerekliliğini sürekli belirtiyordu. Sovyetlerin bu söylemleri *The Times*'da *"Ankara'nın Müttefiklere Yanıtı" (Angora Reply To The Powers)* başlığıyla gazeteye şöyle yansıdı:

> *(...)Rusya'nın konferansta temsil edilme iddiasına gönderme yapılmamasına rağmen, Sovyet Hükûmeti yalnızca Boğazlar meselesinde değil, ayrıca Sevr Antlaşması'nın genel revizyonu ve 4 Ekim'deki Kemalist Nota konusunda Müttefiklerin dikkatini Rus, Ukrayna ve Gürcü Sovyetlerinin konferansa katılmaya davet edilmesi gerektiğine çekti.*[99]

Aynı tarihli bir başka haberde ise *The Times*, Sovyetlerin Boğazlar konusundaki taleplerini *"Sovyet Umutları"(Soviet Hopes)* başlığıyla şöyle aktardı:

> *(...)Rus delegeler, savaşta veya barışta olsunlar, ticaret gemileri için Boğazlar üzerinden serbest geçiş ve savaş gemilerine her zaman Boğazların mutlak olarak kapatılmasını talep edecekler. (...) Tchitcherin* [Çiçerin], *Lozan'daki konferans sırasında sorunun, Rus endüstrisinin iyileştirilmesiyle ilgilenen birkaç ülkenin temsilcileri tarafından ortaya konacağı konusunda kesin bir bilgiye sahip olduklarını belirtti.*[100]

---

[96] Sonyel, Dış Politika, Cilt:2, ss.290-291.
[97] Tellal, TDP, (Ed. Baskın Oran), Cilt:1, ss.175-177; Gönlübol (Ed.), s.52.
[98] **The Times**, 27 Ekim 1922.
[99] **The Times**, 1 Kasım 1922.
[100] **The Times**, 1 Kasım 1922.

Türklerle ortak çıkarlarının olduğunu bilen Bolşevikler, Ankara'daki Türk Hükûmeti ile iyi ilişkiler geliştirmeye devam etti. 1 Kasım 1922'de saltanatın kaldırılması kararını alan Ankara'ya tebrik mesajlarını göndermesi de *The Times*'da *"Moskova'dan Tebrikler" (Congratulations From Moscow)* başlığıyla şöyle yansıdı:

> *Moscow Press, 3 Kasım'da Çiçerin tarafından Ankara'ya gönderilen ve halkın çıkarlarına aykırı davranan ve ülkeyi Batılı Güçlerin boyun eğmesine düşüren "despotik monarşik otokrasiyi" devirdiği için Ulusal Meclisi tebrik etti. Çiçerin, Türklerin, iç tehditlere son verdiğini, amaçlarını ve kendi kaderlerini tayin hakkını gerçekleştireceğine duyduğu güveni ve bütünüyle topraklarını ve kendi sularındaki egemen haklarını, Boğazı ve Türk başkentinin, yabancı düşman ve karşı-devrim adına yapılan her türlü girişime karşı savunmasını tam olarak güvence altına aldığını dile getirdi.*[101]

Lozan Konferansı'nda Boğazlar konusu görüşmelerinde Türk heyeti ile neredeyse aynı talepleri savunacak olan Rusya'nın aksine, barış dönemlerinde ticaret gemilerinin Boğazdan serbest; savaş gemilerinin ise sınırlı geçiş hakkı ile Boğazlar güvenliğinin Karma Komisyonca sağlanması kararları içeren bir antlaşma imzalanacaktı.

1.7. TÜRKİYE

Mondros ve Sevr gibi anlaşmalarla Anadolu ve Ortadoğu'daki hakimiyetini genişleten ve Ankara'daki Türk Hükûmetine başından beri muhalif olan İngiltere, 1921 yılında Fransa ve İtalya'nın Anadolu'dan çekilmesiyle, bu bölgedeki politikalarında yalnız kaldı.[102] 9 Eylül 1922'deki zaferin ardından ise Yakın Doğu politikası başarısızlığının mimarı olan Lloyd George[103] Hükûmeti düştü ve yerine muhafazakâr Bonar Law[104] Hükûmeti kuruldu. Yakın doğu politikasının sonucunda sömürge bölgelerinde bağımsızlık hareketlerinin baş göstermesi, Boğazlarda tekrar

---

[101] **The Times**, 8 Kasım 1922.

[102] Arnold J. Toynbee ve Kenneth P. Kirkwood, **Türkiye, İmparatorluktan Cumhuriyete Geçiş Süreci**, Birey yay, İstanbul, 2003, s.100.

[103] David Lloyd George: 1916 yılında İngiltere Savaş Bakanı olan Lloyd George, bu tarihten sonra *Henry Asquith*'in yerine Koalisyon Başbakanı oldu. Yunanlıların Anadolu'da işgallerini desteklemesi ve aşırılıklarına göz yumması ile eleştirildi. Başarısız olan Yakın Doğu politikasının sonrasında Ekim 1922'de Muhafazakârların koalisyondan çekilmesi üzerine başbakanlıktan istifa etti. Demirci, s.s. 243-244; Pallis, s.128.

[104] Andrew Bonar Law: 1915-1916 yıllarında Sömürge Bakanı, 1916-1918 yıllarında Savaş Kabinesi üyesi ve Ekonomi Bakanı olan *Bonar Law*, 1922'de *Lloyd George*'un yerine başbakan oldu. Lloyd George'un Yakın Doğu'da izlediği eski inatçı politikalarını bırakarak, Türklerle diplomatik yollarla sorunları giderme yolunu seçmiş ve İngiltere'nin bozulan prestijini düzeltmeye yarayacak yeni politikalar geliştirmeye çalışmıştır. Demirci, ss. 55-57; s243.

savaşın eşiğine gelinmesi gibi tehlikeli durumlarla karşılaşan İngiltere, *Bonar Law* Hükûmeti döneminde yeni bir dış politika belirlemek zorunda kaldı.[105] Özellikle Ankara'daki Türk Hükûmeti ile Marmara ve Trakya bölgesinde anlaşmaya varmak için Mudanya Mütarekesi'nı düzenledi, 23 Eylül 1922'de İngiltere'nin Fransa, İtalya ve Yunanistan ile hazırladığı Müttefik Notayla Ankara'daki Türk Hükûmeti Lozan'da bir barış konferansına davet edildi.[106] Söz konusu olan bu sürecin Mudanya Mütarekesina kadar olan yansımalarını İzmit, İstanbul ve Ankara temsilcileri ile gazetesinde aktaran *The Times*, Trakya'daki durumu *"Bazı Gelişmeler" (Some Improvement)* başlığıyla sütunlarına şöyle aktardı:

> *(...) Trakya tartışmasız olarak şuan tehlikeli bir merkezdir. İstanbul'daki sevk raporlarımız, Türk düzensiz gruplarının bu doğal alanının sınırlarında karşı karşıya geldiği Yunan düzenli birliklerini bozguna uğratığına yönelikken, Atina'dan gelen haberlerimiz Yunanlıların bu bölgedeki silahlı direnişinin geri çekilmesinin konuşulduğunu ve Trakya'daki bu çekilmenin Küçük Asya'daki çekilmeden farklı olduğunu göstermektedir. Müttefik asker görevlilerinin varlığı, burada bulunan gerçek suçluların işledikleri aşırılıkları en aza indirebilir ve her iki taraftaki saldırganları engellemek için bir anlaşma yapabilir. Eğer Kemal bu barış aracının görev amacını ve Çanakkale'deki "güvenli çizgi" sınırlamasını kabul ederse, son iki hafta boyunca üzerimizde asılı olan ve dünyanın dört bir yanında asılı olan tehlikelerin en kötü ve en acil olanları kaldırılacak.(...)*[107]

Mevcut siyasi durumların yanı sıra *The Times*, Mustafa Kemal Paşa'yla da yakından ilgiliydi. Nitekim Mustafa Kemal Paşa'nın meclis konuşmaları, yurt gezilerindeki söylevleri şüphesiz ki onun politikalarının birer yansımasıydı ve bu yansımalar Mudanya'da ve Lozan'da pek çok kararı da etkileyecekti. Mudanya Mütarekesina sayılı günler kala, Mustafa Kemal'in Ankara'da zafer töreninde yaptığı konuşmayı sütunlarına yansıtan *The Times*, halkın Mustafa Kemal Paşa'ya duyduğu sevginin boyutunu da *"Konferans Noktaları" (Conference Points)* başlıklı yazıda şöyle aktardı*:*

> *(...)Mustafa Kemal Paşa'nın Ankara'da coşkulu bir resepsiyonu vardı. Kalabalıklar onunla buluşmak için yirmi beş mil uzaktan geldi ve on iki mil mesafedeki zafer şeritlerinden geçmek zorunda kaldı. Mustafa Kemal Paşa, doğrudan tüm üyelerin bulunduğu Ulusal Meclis'te yerine oturdu. İltifat konuşmalarına cevap olarak, görevini basitçe yerine getirdiğini ve asıl*

---

[105] Lord Kinross, **Atatürk, Bir Milletin Yeniden Doğuşu**, Sander Kitapevi, 3. Baskı, İstanbul, 1970, s.546.
[106] Mahmut Goloğlu, **Cumhuriyete Doğru**, Cilt:4, Başnur Matbaası, Ankara, 1971, s.329.
[107] **The Times**, 2 Ekim 1922.

memnuniyetlerin, ulusal hedeflere ulaşıldığı güne ertelenmesi gerektiğini söyledi.[108]

Mudanya Görüşmelerinin başlamasıyla yeni Türkiye'nin Lozan'da izleyeceği politikaların içeriği ve bunun Müttefik devletlerin çıkarlarıyla ilişkisi yine *The Times*'ın gündemindeydi. *The Times* Türk taleplerini *"Konferans kaldığı yerden devam, İsmet'in Tehditleri" (Resumption of Negotiations, Ismet's Threats)* başlığıyla şöyle aktardı: *"(...)Ankara'nın Barış Konferansı başlamadan önce Trakya'daki mümkün olan en büyük tavizleri almak istediği açık. Talep edilen imtiyazların verilmesi, konferansın kararlarını zedeleyecek ve Müttefiklerin, azınlıklar, Boğazlar, Kapitülasyonlar ve Türkiye'nin Asya sınırları konusundaki pozisyonunu büyük ölçüde zayıflatacaktır."*[109]

Mudanya'ya gönderilen *The Times*'ın İzmit muhabiri ise ilk olarak Anadolu'nun ufak bir kasabası olan Mudanya'yı yazısında tanıtıyordu. Bu yazı ücra Anadolu kasabalarından biri hakkında bilgi vermekle kalmıyor, Anadolu'da Mustafa Kemal Paşa'nın ne denli sevildiğini bir kez daha dünyaya duyuruyordu. *The Times* dönemin Mudanya'sını sütunlarına *"Mudanya'nın Sakin Hayatı" (Mudanıa's Placıd Life)*, başlığıyla şöyle aktarıyordu:

(...) Kasabada hayat her zamanki gibi hoyrat ve sessizdir. Rutin olan şeyler, caminin dışında abdest alma, çarşıda yaşanan sıkıntı, kahvelerde nargilelerin içilmesi, her dükkânda Mustafa Kemal'in yeni litografları, (taş basması baskı resim), baskı resmi ve oleograflarının (yağlı boya taklidi resim) ve bunların küçük kopyalarının ortaya çıkması ve Mudanyalıların bunları palto ve feslerine taktıkları küçük kopyaları değildir; İnsanların savaş hakkında hiçbir şey umursamadıklarına inandım. Hiçbiri Müttefik Generallere çok fazla ilgi duymuyor gibi görünüyorlar, ancak kameralarla donanmış gazeteciler hafif bir merak uyandırıyor ve burada soğuk su ve şerbetler dışında elde edilebilecek tek içecek olan, dikkate değer miktarda tüketilen kahve.[110]

Mudanya Mütarekesinın son bulmasıyla Lozan Konferansının başlamasına günler kala Anadolu'daki Yunan Bozgununda önemli başarısı bulunan ve Dışişleri Bakanlığı'na atanan İsmet Paşa'nın meclis konuşması ise *The Times*'da *"abartı"* olarak değerlendirilen bir başlıkla yer buldu. Nitekim İsmet Paşa coşkulu konuşmasında, Türk Ordusu'nun önünde sadece Yunanlıların değil, Avrupalıların dâhi yenilgiye uğrayacağını belirtiyordu. Öte yandan bu konuşma, ordunun

[108] **The Times,** 5 Ekim 1922.
[109] **The Times,** 7 Ekim 1922.
[110] **The Times**, 9 Ekim 1922.

hedeflerini gerçekleştirene kadar durmayacağını ve bunun Cemiyet-i Akvam tarafından iyi anlaşılması gerektiğini duyurması açısından dikkate değer bir cesaret içeriyordu. İsmet Paşa'nın konuşması *"İstanbul Hükûmeti*[111] *Ankara'ya Yol Veriyor, İsmet Paşa'nın Böbürlenişi" (Porte Giving Way To Angora, Ismet Pasha's Boats)* başlığıyla *The Times'a* şöyle yansıdı:

> *İsmet Paşa dün ilk konuşmasını Dışişleri Bakanı olarak yaptı. Büyük Güçlerin yardımına rağmen Yunan ordusunun nasıl hezimete uğradığını, Türk ordusu karşısında sadece Yunan ordusunun değil, bütün orduların hezimete uğrayabilecek nitelikte olduğunu övünerek anlattı. "Zafer orduyu Boğazlara yakınlaştırdı." diyen İsmet Paşa; "eğer Cemiyet-i Akvam barışa bu nedenle ilgi duyarsa, kendisine verilen emirleri yapmaya hazır olan bu orduyu düşünmesi ona daha çok yardımcı olacaktır. Ankara Hükûmeti barış konferansına barış konusunda samimi arzusu olan bir temsilci yollayacaktır ancak gönderilen bu davetin yönetim yeri, müttefikler arası bir alanda olmalıdır." dedi.(...)*[112]

The Times, Lozan Konferansı öncesinde Mustafa Kemal'le ilgili olan tüm gelişmeleri ayrıntıları ile sütunlarına yansıtmaya devam etti. Öyle ki, Suriye'yi temsilen gelen bir grubun Mustafa Kemal ile görüşmesi ve bu görüşmenin *Al Mokattam* isimli bir yayında *"Arap-Türk İşbirliği"* iddiasını ileri sürmesi de *The Times'da* yer buldu. Nitekim bu iddiaya göre görüşmede ortaya çıkan bir Arap-Türk ekonomik, siyasi işbirliği ile Arapların sorunlarına çözüm bulunacaktı. *"Bir Türk Arap İşbirliği, Kemalist Teklif"(A Turco-Arab Alliance, Kemalist Proposal)* başlığıyla *The Times'da* şöyle yer buldu*:*

> *Kemal Paşa'nın Çanakkale'de komutanı olan eski bir yüksek subay da dâhil olmak üzere çok sayıda Suriyeli temsilcinin, Suriye'nin kaderini, Lozan Konferansı'ndaki Kemalist tutumu ve Arap ülkeleri meselesini tartışmak üzere Ankara'ya geldiği belirtildi. Al Mokattam, bu açıklamayı yaparken, iki ay önce, Kemal Paşa'nın, eskiden Türk İmparatorluğu'nun bir parçası olan tüm Arap ülkelerini, savaştan önce Avusturya-Macaristan'da elde edilenlere benzer şekilde askeri, finansal ve dış politika sorunlarına Türk Hükûmeti'yle birlikte çalışmak üzere bir Arap Hükûmeti'nin kurulmasını desteklediğini bildiğini belirtti.(...)*[113]

Lozan Konferansı'nın başlamasına günler kala *The Times*, son olarak İsmet Paşa'nın yaptığı konuşmayı sütunlarına *"Türkiye Şimdi Bir Demokrasi" (Turkey Now A Democracy)* başlıklı yazıda şöyle aktarıldı:

---

[111] *"İstanbul Hükûmeti"* ifadesi *The Times*'da *"Porte"* kelimesi ile tanımlanmıştır. Bu kelimenin İstanbul Hükûmeti'ni ifade ettiği bazı makalelerde de görülmektedir. Örneğin; Gülsüm Polat, "Lozan Konferansı Başlarken Basın İle Kurulan Diyalog", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi** (Lozan Özel Sayısı), Ankara, 2013, s. 253.

[112] **The Times,** 2 Kasım 1922.

[113] **The Times**, 4 Kasım 1922.

(...) İsmet Paşa, Türkiye'nin, iyi niyetle davranmayı amaçladığı konusunda ısrar etti. Yeni Türkiye modern bir demokrasi haline gelmişti ve tamamen pasifti ve savaştan kaçınmak istiyordu. Bununla birlikte, bağımsız olmak hayatî önem taşıyordu. İsmet Paşa kapitülasyonlar konusunda, Büyük Savaş sırasında var olmadıklarını ve barış yapılırken nasıl restore edileceklerine dikkat edilmesi gerektiğini söyledi. Türkler için hoş olmayan siyasal kısıtlamalar koyulurken, bazen yabancılara vermeleri gereken güvenceleri ve imkânları vermediğini savundu.[114]

22 Kasım'dan itibaren ise, Lozan Görüşmelerini ayrıntılarıyla gazetesinde aktaran *The Times* yaklaşık sekiz aylık süreçte hem Lozan'dan hem Ankara'dan aldığı bilgileri sütunlarına aktardı.

1.7.1. Mudanya Mütarekesi

Batı Anadolu'daki Türk zaferinin ardından 12 Eylül 1922'de Güney Marmara'da başlayan Türk taarruzu 18 Eylül'de Yunanlıların yenilmesi ile sonuçlandı. Devam eden günlerde Boğazlardaki tarafsız bölgeye doğru ilerleyen 1. Ordu'nun İstanbul hedefiyle İzmit'e yaklaşması ve 2. Ordu'nun ise Çanakkale'de hareketlenmesi Müttefik birlikleri telaşa düşürdü.[115] İngiltere, Fransa ve İtalya için Boğazların ortak bir çıkar barındırması 20 Eylül'de Paris'te bir müzakere yapmasıyla sonuçlandı. İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Curzon, Fransa Başbakanı Raymond Poincare ve İtalya'nın Paris elçisi Kont Carlo Sforza'nın katılımıyla gerçekleşen müzakerelerde Boğazlardaki İngiliz Kuvvetleri, Serbest Bölge konusu ve Türklerle yapılabilecek barış şartları gibi konular ele alındı.[116] Müzakereler, Fransa ve İtalya Hükûmetlerinin Ankara'daki Türk Hükûmetine karşı herhangi bir askeri harekâta katılmayacaklarını İngiltere Hükûmetine daha önce de bildirmesi gibi nedenlerle 23 Eylül tarihli ortak bir notanın Ankara'daki Türk Hükûmetine iletilmesiyle sonuçlandı.[117]

Notaya göre, Müttefiklerin Venedik veya başka bir kentte konferans yapması halinde Türk tarafının bu görüşmelere temsilci gönderip göndermeyeceği sorulmaktaydı. Ayrıca notada şunlar da yer almaktaydı: Türkler tarafsız bölgeyi işgal

[114] **The Times**, 16 Kasım 1922.
[115] İsmail Eyyupoğlu, **Mudanya Mütarekesi**, 3. Baskı, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi yay, Ankara, 2002, ss. 67-90
[116] Mustafa Çulfalı, *"Çanakkale Krizi ve Lloyd George'nin İktidardan Düşmesi: Eylül-Ekim 1922"*, **Atatürk Araştırma Merkezi, Dergisi**, Cilt:XV, Sayı:45, Kasım 1999, s.808.
[117] Eyyupoğlu, ss.94-102.

etmezse, Boğazların serbestliği, azınlıkların korunmasını taahhüt ederlerse, Edirne dâhil olmak üzere Meriç'in doğusunun Türklere bırakılabileceği ve İtilaf Devletlerinin, Türkiye'nin Cemiyet-i Akvam'a girmesini destekleyecekleri belirtiliyordu. Yunanlıların çekileceği hattın sınırını Müttefik devletlerin generalleri ile Mustafa Kemal Paşa'nın belirleyeceği de notada yer alıyordu. Hattın neresi olacağının görüşülmesi amacıyla Mudanya'da ya da Bursa'da bir konferans yapılması teklif ediliyordu.[118]

Notanın Türk tarafına iletildiği gün, Türk süvari kolunun Çanakkale'deki Erenköy civarına kadar ilerlediğinin öğrenilmesi *Çanakkale Krizi (Chanak)* olarak adlandırılan yeni bir sorunu ortaya çıkardı.[119] İngiltere İstanbul Müttefik İşgal Kuvvetleri Komutanı General Sir Charles Harington[120] bu duruma karşılık bir protesto notasını çekmesine rağmen, Ankara'daki Türk Hükûmeti tarafsız bölgelerin varlığını hiçbir zaman kabul etmediklerini bildirdi.[121] Türklerin tarafsız bölgedeki askeri harekâtları ve İngiltere'nin bu durum karşısında Boğazların savunulması yönündeki parlamento kararları, yumuşamaya başlayan ortamın bir anda gerginleşmesine neden oldu. Nitekim Çanakkale İngiliz İşgal Kuvvetleri Komutanı Tümgeneral Thomas Owen Marden'in, General Harington'dan ateş açma yetkisi istemesi gibi nedenler Trakya ve Boğazlar konusunda yeni bir tehlikenin varlığını ortaya çıkardı.[122]

Paris'te yapılan Müttefik müzakerelerde alınan kararları Mustafa Kemal Paşa'ya iletmek ve onu barışa ikna edebilmek için 28 Eylül'de Fransa Dışişleri Bakanı Franklin Boullion, İzmir'de Mustafa Kemal Paşa ile görüştü. Franklin Boullion, Poincare ve Lord Curzon'a Mustafa Kemal Paşa'nın askerleri engellemekte zorlandığını, bu sebeple Müttefiklerin, Trakya'da geçici işgaline

---

[118] Ali Satan, **İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye 1922**, Tarihçi Kitabevi, İstanbul, 2011, s. 60.

[119] İlhan Uzgel ve Ömer Kürkçüoğlu, **Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, (Ed. Baskın Oran), Cilt:1, İletişim yay, İstanbul, 2013, (TDP), ss.146-147.

[120] General Sir Charles Harington: Mondros Mütarekesi ile İstanbul İngiliz İşgal komutanlığının başına getirildi. 1921 yılında Esir Mübadele Antlaşmasında öncesi 1 Temmuz 1921'de Mustafa Kemal Paşa ile görüştü. Mudanya Mütarekesi'ndeki arabulucu rolü ile tanındı. 2 Kasım 1922'de Ankara Meclisi'nin Saltanatın kaldırılmasına yönelik kanun gerekçesiyle canını tehlike gördüğü için kendisinden yardım mektubu olan Sultan VI. Mehmet'in (Sultan Vahdettin) Malaya Zırhlısı ile yurdu terk etmesini sağladı. Alfred Rawlinson, **Yakın Doğu Maceraları 1918-1922**, TBBD, İstanbul, 2013, ss. 378-398. Turgut Özakman, **Vahdettin, M.Kemal ve Milli Mücadele**, 7. Baskı, Bilgi yay, İstanbul, 2009, (Vahdettin, M.Kemal), ss.61-70.

[121] Satan, s.61.

[122] Eyyupoğlu, s.117.

olumlu bakılabileceğini fakat barış sağlandıktan sonra Türk askerlerinin bu bölgeye girebileceklerini, bu süre zarfında ise, Çanakkale'deki mevzilerinde kalacaklarını iletti.[123] Müttefiklerin notasına karşılık olarak 29 Eylül tarihli bir Türk notası[124] Müttefiklere iletildi.[125]

The Times'ın *"Bazı Gelişmeler" (Some Improvement)* başlıklı haberinde bu durumlar "ciddi ve belirsiz" nitelemesiyle gazete sütunlarına şöyle taşınmıştı:

> *(...) Her şey şuan için toplantıya bağlı görünüyor. 23 Eylüldeki ortak müttefik daveti, bu sürecin temeli olsa da, diğer alanlarda ve karakterde Paris'te yapılacak olan bir konferans sınırdaki barış müzakeresi için gerekli görülmektedir. Küçük Müttefik kuvvetleri eşliğinde Trakya'ya Müttefik Askeri Görevlerinin gönderilmesinin pratik ve umut verici adımı Mudanya'daki toplantıdan önce gelebilir. Milliyetçi lider (Mustafa Kemal Paşa) ile yakın zamanda kişisel iletişim içerisinde olan Fransız Yüksek Komiseri Franklin Bouillon, Sir Charles ile aynı fikirdeyken, Kemalist yanlısı olan Trakya'daki Müslümanların güvenliği konusundaki ciddiyetini dikkate alması için tüm makul önlemlerin alınması gerektiğini kabul ediyor. Aceleci bir ziyaret ile Londra'ya gelen Venizelos'un, onlarla bu özel taraflarda kendi yararını düşünecek özel bir önlem istediği söyleniyor. Trakya tartışmasız olarak şuan tehlikeli bir merkez.*[126]

Öte yandan mevcut durumların devletlerin -özellikle de Britanya'nın- lehine nasıl düzeleceği konusunda ise *The Times* yazısını şu şekilde sürdürdü:

> *(...) Durumu ciddiye almayı uzun süredir reddetmiş ve bunun üzerine Büyük Britanya ile ayrılmanın kesin sonuçlarıyla yüzleşen Fransızlar, şimdi bu konu hakkında biraz çılgınca konuşuyor gibiler. Buradaki resmi çevrelerde kullanılan tedbirsiz ve hatta umursamaz dilleri, kuşkusuz onların akıllarındaki durumu ortaya çıkartır ve mazeretlerini büyük ölçüde gösterir. Fransızların başını tutacakları Paris davetinde birçok çizgide bizimle birlikte sürekli ve kesintisiz çalışacakları umulmaktadır. (...) Fransa ile diğer sorularda yapılacak olan sağlıklı bir işbirliğinin son derece ölümcül olacağını gizleyemeyiz. Yakın Doğu gibi olması gereken herhangi bir birinci sınıf sorunla ilgili gerçek bir bölünme, Almanların ve Bolşeviklerin en arzu ettiği dileklerini yerine getirecektir. Bu, İtilaf'a ölüm darbesi verir.*[127]

Gazetenin aynı tarihli *"Batı Prestiji" (The Western Prestige)* başlıklı haberinde ise, Franklin Boullion ile görüşmeler yapan Türk tarafının Fransa ile ortak hareketinin İngiliz kamuoyunu düşündürdüğü bariz bir şekilde görülmektedir. Daha

---

[123] Eyyupoğlu, ss. 105-110.

[124] 29 Eylül 1922 tarihli Türk Notasına göre, Türk tarafı mütarekelere katılmayı kabul etmekte olup, askeri harekâtı resmen durdurmuştur. Mustafa Kemal Paşa'nın askeri birliklere gönderdiği talimata göre, askeri birlikler bulundukları bölgeleri savunmak dışında herhangi bir eylemde bulunmayacak, her türlü tahrikten kaçınacaktı. Selahattin Tansel, **Mondros'dan Mudanya'ya Kadar**, Cilt:4, Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Cumhuriyetin 50. Yıldönümü yayınları 6/4, Ankara, 1974,s.209-210.

[125] Eyyupoğlu, s.119; Uzgel ve Kürkçüoğlu, TDP, (Ed.Baskın Oran), Cilt:1, s. 147.

[126] **The Times**, 2 Ekim 1922.

[127] **The Times**, 2 Ekim 1922.

önce de Çanakkale Krizi konusunda aktardığımız bu haberde, Fransa'nın Avrupa İttifakı aleyhine yapacağı herhangi bir yanlışın kendisine geri döneceği açık bir şekilde şöyle belirtilmişti:

> *(...)İngiliz birliklerine ne olursa olsun, yeni bir savaşın sonucu ne olursa olsun, İngiltere'nin kaybetmekten nefret edeceğini herkes bilir. Müttefikine verilen bir felaket, İngiliz prestijinin yanı sıra Fransız prestijine de zarar verecek, çünkü genel olarak Batı'nın prestijine gelecek. Dahası, Avrupa'nın neslini ayağa kaldıracak şekillerde zehirli olan suçlamalar Fransa'ya yönelecektir. Diğer taraftan, tek bir elle çalışan İngiliz vaziyetinin ustalığı Fransa'ya da aynı şekilde zarar verebilir. O halde, yalnızca düşmanlıkların engelleneceği umulabilir. Eylemden kaçınmak için kararını vermiş olsa da, barış için sadık bir şekilde dua edilmelidir.*[128]

Gerçekten de Çanakkale Krizi'nin bir çatışmaya dönüşmemesinin önemli nedenlerinden biri General Haringtonʼın savaş yanlısı olmaması ve gösterdiği soğukkanlı, sağduyulu tavrı idi.[129] *The Times* gazetesi de Türk askerlerinin tarafsız bölgede aktif olmaları konusundaki gergin durumun General Harington'ın aracılığı ile önlendiğini belirtti. Gazete, Trakya ve İzmit yarımadasında var olan durumu ve konferansın Mudanya'da başlayacak olmasını da *"Yakın Doğu Krizi" (Near East Crisis)* başlığıyla sütunlarına şöyle aktardı:

> *(...)İngiliz ve Kemalist birlikler arasındaki olası bir çatışma, çoğunlukla General Sir Charles Harington'ın inceliği ve bilgeliği ile önlendi. Fransız elçisi M. Franklin-Bouillon'un da Mustafa Kemal'le olan etkisini pasif bir anlamda kullanıldığı anlaşılıyor. Türkler Çanakkale yakınındaki Erenköy'den çekildiler. Henüz Çanakkale'den çekilmemiş olmalarına rağmen, meseleleri daha az rahatsız edicidir (...) Onlar hala tarafsız bölgede olmasa da, İzmit yarımadasında yoğunlaşıyorlar. Salı günü, Türk generali İsmet Paşa, Marmara denizi Mudanya 'da Sir Charles Harington ve Müttefik askeri temsilcileriyle görüşecek.*[130]

Trakya ve Çanakkale sorunlarının henüz sonuçlanmamış olmasına rağmen, 3 Ekim 1922'de Mudanya Görüşmeleri başladı. İlk toplantıda, 23 Eylül notasının okunması ile toplantıyı başlatan General Harington, bu notaya karşı Türk tarafının henüz bir cevap vermediğini belirtti.[131] Nitekim 29 Eylül tarihli Türk notası sadece Mudanya'daki antlaşma ile sonrasında bir konferansa katılmayı kabul eden ve her türlü askeri harekâtın Türklerce durdurulacağını ve Trakya'nın tahliye edileceği

[128] **The Times**, 2 Ekim 1922.
[129] Satan, s.62.
[130] **The Times**, 2Ekim 1922.
[131] Eyyupoğlu, ss. 144-148.

dışında bir cevap içermiyordu. Azınlık haklarının garantisi veya Boğazlar'daki mevcut durumun korunması gibi konulardan söz edilmemişti.

İsmet Paşa ise 23 Eylül tarihli Müttefik Notası'nın, Doğu Trakya'nın tahliyesini içerdiğini ve bunun garantisini de İtilaf devletlerinin verdiğini belirtti. Harington ise bu konferansta askeri konuların konuşulacağını, siyasi meselelerin sonraki konferansta görüşüleceğini ve Trakya'nın tahliyesinin de siyasi bir konu olduğunu açıkladı. İsmet Paşa ise Trakya'nın hemen tahliyesinin gerekli olduğunu belirtti. Fransız ve İtalyan delegelerin ise İsmet Paşa'nın sözlerine katıldıklarının anlaşılıyor olması, İngiliz tarafının dikkatinden kaçmadı.[132] *The Times* bu durumu sütunlarında *"Konferansın Noktaları" (Conference Points)* başlığıyla şöyle aktardı:

> *(...)Sir Charles Harington, İsmet Paşa'ya Trakya meselesinin hem askeri hem de siyasi olduğunu belirtti ve Büyük Güçlerin, Ankara'nın 23 Eylül tarihli Müttefik Notunu kabul etmesi şartıyla Türkiye'ye destek verdiğini söyledi. Mudanya'dan alınan diğer ayrıntılara göre, General İsmet Paşa derhal Trakya'da Türk idaresinin yerleşmesini ve Trakya'nın alt Müttefik kontrolünden kurtulması gerektiğini, bunun en az bir ay zarfında gerçekleşmesi gerektiğini söyledi.*[133]

Bu durum Lord Curzon'un Fransa ile bir görüşme yapmak üzere Paris'e gitmesiyle sonuçlandı ve Lord Curzon 7 Ekim'de Paris'e ulaştı.[134]

Ön müzakereden sonra, 5 Ekim 1922'de Mudanya Mütarekesi Türk tarafında İsmet Paşa, İngiltere tarafında General Harington, Fransa tarafında General Charpy ve İtalya tarafında General Mombelli ve Yunanistan tarafında General Mazarakis

---

[132] Eyyupoğlu, ss.148-149.

[133] **The Times**, 5 Ekim 1922.

[134] *"Lord Curzon Paris'te" (Lord Curzon in Paris)* başlıklı haberde bu durum şöyle aktarıldı:

> *Lord Curzon'un görevi büyük önem taşıyor. Fransız Hükûmeti'nin 23 Eylül tarihli Ankara Hükûmeti Ortak Notanın şartlarına tam olarak uyup uymadığına bakılmaksızın, detaylandırma ihtiyacının ortaya çıktığı anlaşıldı. Perşembe günü yapılan Mudanya Konferansı'nda İsmet Paşa, neredeyse hemen Doğu Trakya'yı işgal etmeyi ve burada Müttefikler tarafından kontrolsüz bir Türk idaresinin kurulmasını istedi. İtalyan general bu talepleri kabul etmeye hazırdı. Fransız generalin tutumu daha az belirli, ancak Sir Charles Harington'ı destekleyemediği düşünülüyordu. Bu gibi durumlarda, Müttefik generaller Hükûmetlerine danışmak için İstanbul'a geri döndü. Lord Curzon'un Paris'e olan görevi, Sir Charles Harington'ın gönderiminin sonucuydu. Fransız Hükûmeti, Doğu Trakya'nın Türklerin işgalini barışın sonuçlanmasına bağlı olarak sağlayan Müttefik Not'un şartlarını destekleyemiyorsa veya istemiyorsa, İngiliz ve Fransız politikasının gelecekte farklı yolları izleyebileceğinden korkulması gerekir. Bu sabah Bay Bonar Law'dan, Fransa'nın Ortak Müttefik Not'u desteklemesinde ve Büyük Britanya'yı desteklemediği sürece, İmparatorluğun yakın çıkarlarını göz ardı ettiği sürece, bu ülkenin tek başına dünyanın güvenliğini kontrol edemeyeceğini söyleyen önemli bir mektup yayınlıyoruz.* **The Times**,7 Ekim 1922.

başkanlığında toplandı.[135] Müzakereler barışa yönelik ilk adımı oluştursa da, *The Times "Mudanya ve Trakya" (Mudania and Thrace)* başlıklı yazısında Çanakkale Krizi ile başlayan gerginliğe dikkat çekip, Venizelos'un da içinde bulunduğu korkuyu paylaşmıştır:

> *(...) Hiç şüphe yok ki, korkuyoruz, M. Venizelos'un bunu açıklaması da çok abartılı değil. Müttefiklere yaptığı itiraz mektubunda, Türklerin barıştan önce bir sonuca kavuşmasının Türklerin muzafferliği ile sonuçlanabileceğini, Hristiyan nüfusun yok edilmesine yol açtığını ve kontrolsüz egemenliğin kanıtı olarak Küçük Asya'daki Rumların ve Hıristiyanların katledildiğini belirtti.(...)*[136]

Bu durumun İngiltere tarafından asla kabul edilemeyeceğini, yazının devamında şöyle açıklıyordu:

> *(...) Hiç şüphe yok ki, Hristiyanlara yönelik tehdit, buradaki ve ABD'deki görüşü ciddi şekilde etkiliyor. Gerçekten de, hiçbir İngiliz Hükûmeti'nin göz ardı edemeyeceği bir faktördür. İstanbul'dan öğrendiğimiz üç grup Müttefik subay, sakinlerine güven vermek ve fazlalığı önlemek için çabalıyor. Bununla birlikte M. Venizelos, Müttefik memurlar altındaki bir Türk jandarmasının kurulmasının Yunan sakinlerine yeterli koruma sağlayamayacağı konusunu ciddi bir biçimde savunuyor.*[137]

The Times, bölgeyi "Yunanlıların kanlı elinde" bırakmanın da pek mantıklı olmadığını aynı yazısında savundu. Yunanlıların bölgeyi savunmak adına galeyana gelmesinin İngiltere politikalarını artık etkileyemeyeceğini sertçe vurguladı:

> *(...)Eyaleti Yunanlıların elinde bırakmak da güvenli değil. İstanbul'dan gelen haberlerimiz, Türklerin Doğu Trakya'nın bazı bölgelerinde öldürüldüğünü ve evlerinin yakıldığını ve orada kıtlık ve korkudan öfkeli yüz bin Yunan mülteci bulunduğunu, bazı durumlarda disiplinsiz ve ezeli düşmanlarını kendilerine karşı tahrik ettiğini bildirmektedir. Atina, Yunanistan'ın eyaleti savunmak için geri dönüşü olmayan kararlılığı ve Türklerin sınırları aşmasını engelleme kabiliyeti hakkında her zamankinden daha yüksek sesle aptalca konuşuyor. M. Venizelos iyi bilir ki, kendimizi biliyoruz, bu tür saçmalıklara en ufak bir taviz vermeyiz.*[138]

The Times'ın Yunanistan karşısındaki sert cümlelerinin ardındaki neden, Yunanistan Savaş Bakanlığının bir çağrısı olmuş olabilirdi. Nitekim *The Times*'da *"Fransız İyimserliği" (French Optimism)* başlıklı çok kısa olan haber şöyleydi*:*

---

[135] Ali Türkgeldi, **Moudros ve Mudanya Mütarekelerinin Tarihi**, Türk Devrim Tarihi Enstitüsü yay, Ankara, 1948, s.158; Oran (Ed.), TDP**,** Cilt:1, ss. 213-214.
[136] **The Times**, 4 Ekim 1922.
[137] **The Times**, 4 Ekim 1922.
[138] **The Times**, 4 Ekim 1922.

"(...)Savaş Bakanı, harekete geçirilmiş sınıflara ait olmayan bütün Helen bedenlerini, savaşın sonuna kadar gönüllü olmaya çağırdı."[139]

Başlayan görüşmelerin *The Times*'a yansımalarına göre mütareke olumlu bir hava içerisindeydi. *The Times* bu durumu *"Konferans Noktaları" (Conference Points)* başlığıyla sütunlarına şöyle aktardı*:*

> *İsmet Paşa ile Müttefikler arasında yer alan görüş alışverişi sonucunda en büyük iyimserliğin hüküm sürdüğü de eklenmiştir. Konferansın programı aşağıdaki noktaları içermektedir: (1) Doğu Trakya sınırını belirlemek; (2) Trakya'nın Yunan Ordusu ve yetkilileri tarafından tahliye yöntemi; (3) Türkler'in iadesi yöntemi; (4) Tarafsız bölgenin sorunu; (5) İstanbul'un Durumu.*[140]

Görüşmelerin devam ettiği günlerde, *The Times* Mudanya'daki en sıkıntılı konunun Yunanlıların Trakya'dan tahliyesi olduğunu *" Fransız İyimserliği" (French Optimism)* başlığıyla şöyle aktarıyordu:

> *(...)Trakya'nın Yunanlılar tarafından tahliyesi, sorunun en zor ve tehlikeli kısmı gibi görünüyor. Çekişmeye rağmen, güvenlik önlemlerinin derhal üstlenilmesi gerektiği ve çözümün, Yunan birliklerinin daha sonraki çıkışlarını düzenlemek ve Türk idaresinin yeniden kurulmasına hazırlanmak için Müttefikler arası komisyonları netleştirmek olduğu anlaşılıyor. Herhalükarda, Mudanya Mütarekesi mümkün olduğu kadar askeri düzenlemelerle sınırlanacak. Burada, M. Franklin-Bouillon'un arabulucu olarak önemli bir rol oynadığı ve içtenlikle İngiliz ve Türk farklılıklarını uzlaştırmak için çaba sarf ettiği görülmektedir. Bilinmeyen bir unsur ise, Yunanlıların tutumu ve M. Veniselos ve M. Poincare arasındaki beklenen konuşmanın sonucu, bir miktar öneme sahip olarak kabul ediliyor.*[141]

Doğu Trakya'da ise Türkler, Yunan mezalimine maruz kalıyordu ve bölgeden kaçan Türk muhacirlerin bir kısmı Çatalca bölgesine yerleştirilmişti.[142] Bu nedenle Trakya'da vaziyet ciddi bir boyuttaydı ve İsmet Paşa, Doğu Trakya'nın Türklere verilmesi konusunu gündeme getirdiğinde, başlangıçta bu görüşü haklı bulan İtalya ve Fransa'nın taraf değiştirdiği anlaşılıyordu.[143] Trakya'nın kayıtsız şartsız Türk askerlerine verilmesi konusunu açıkça beyan eden İsmet Paşa, askeri harekâtların da ancak bu şartla durdurulacağını açıkladı.[144] Müzakerelerde tarafların isteklerini sütunlarına aktaran *The Times*, İsmet Paşa'nın isteklerinin imkânsız olduğu ve müzakerelerdeki tutumunun uzlaşmacı olmadığını yazılarında vurguladı. İsmet

---

[139] **The Times**, 5 Ekim 1922.
[140] **The Times**, 5 E kim 1922.
[141] **The Times**, 5 Ekim 1922.
[142] **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA)**, Fon Kodu: 272.0.0.11, Yer No: 16.63.2.
[143] Tansel, ss. 212-215.
[144] Eyyupoğlu, s.166.

Paşa'nın bu tavırlarına ise mutlaka bir karşılık verileceğini belirtti. Söz konusu olan haber *"İsmet Paşa'nın Güçlü Talepleri" (Ismet's Strong Demands)* başlığıyla şöyleydi:

> *(...)Burada dolaşan az çok sağlam söylentiler, İsmet Paşa'nın dün salı gününe göre daha yumuşak başlı bir havada olduğunu ortaya çıkardı. Karşılıklı herhangi bir garanti vermeden İngiliz takviyelerinin durdurulması sorununu gündeme getirdiği söyleniyor. (...) Müttefik bir kaynağa göre ise, Trakya'nın tahliyesinin, Müttefik temsilcilerinin imkânsız derecede kısa bir sürede bulduğu bir zamanda yapılması gerektiğini söyledi. Ancak, Yunan temsilcilerin, Müttefikler ve İsmet'le karşılaştıkları ve başka olasılıkların olduğu günümüzdeki kritik aşamada, Mezopotamya sınırında ve Güney Kürdistan'daki Türk birliklerinin varlığına ilişkin de sorular sorulacaktır.*[145]

The Times, devam eden haberin *"Çanakkale'den Ayrılmak Yok" (No Withdrawal from Chanak)* başlıklı yazısında ise İngilizlerin Çanakkale'deki varlığı hakkında şunları aktardı: *"(...)Otoriter bir şekilde, İngiliz birliklerinin Çanakkale'den çekilme niyetinde olduğu ya da olacağı reddedildi."*[146]

The Times'da *"Yakın Doğu Krizi" (Near East Crisis)* başlıklı bir yazısında, İsmet Paşa'nın aynı tutum ile ayrı düşünce yapılarına bölünmüş Müttefik devlet temsilcilerinin haberi ve bundan duyulan bir endişesi vardı:

> *Perşembe günü yapılan Mudanya Mütarekesi'nda İsmet Paşa, neredeyse tüm Doğu Trakya'yı işgal etmeyi ve burada Müttefikler tarafından kontrolsüz bir Türk idaresinin kurulmasını istedi. İtalyan general bu talepleri kabul etmeye hazırdı. Fransız generalin tutumu daha az belirgindi, ancak Sir Charles Harington'ı destekleyemediği görülüyordu. Bu gibi durumlarda, Müttefik generaller, hükûmetlerine danışmak için İstanbul'a geri döndü.(...) Fransız Hükûmeti, Türklerin barışın sonuçlanmasına bağlı olarak Doğu Trakya'nın işgal etmesini sağlayan Müttefik Notası'nın şartlarını destekleyemiyorsa veya istemiyorsa, İngiliz ve Fransız politikasının gelecekte farklı yolları izleyebileceğinden korkulması gerekir.*[147]

The Times, 7 Ekim tarihli haberinde ise, Mudanya müzakerelerinin Müttefiklerin görüş ayrılığı yüzünden tehdit altında olduğunu belirtiyordu. Fransa'ya giden, Curzon, başta görüş ayrılıklarına son vermek ve Türklerin 29 Eylül tarihli notasını ele almak üzere oradaydı. Söz konusu olan haber sütunlarda *"Birliğin Görevi" (Entente's Duty)* başlığıyla şöyle aktarıldı:

> *Lord Curzon bu akşam saat 9'dan kısa bir süre sonra Paris'e geldi ve saat 11'de M. Poincare ile bir toplantı düzenlediği Fransa Dış İşleri Bakanlığı'na gitti. Ziyareti, mevcut durumun ciddiyetinin altını çiziyor, ancak tatmin edici bir*

[145] **The Times**, 6 Ekim 1922.
[146] **The Times**, 6 Ekim 1922.
[147] **The Times**, 7 Ekim 1922.

sorunun bulunacağı konusunda daha fazla umut üretiyor. İtilafçıların tehdit altındaki Mudanya Mütarekesi'nı yeniden oluşturmak için birlikte hareket etmeleri gerekmektedir ve Lord Curzon'un Fransızlara birleşik bir cephe sunmanın önemini vurgulamak amacıyla geldiği konusunda bilgilendirildim. Ayrıca, bu Türkiye'nin 23 Eylül tarihli Müttefik Notasına cevabını derhal dikkate alınmasını gerektirir ve Müttefik Hükûmetler tarafından birlikte ele alınmalıdır. Bu cevap, Fransa'da İngiltere'den daha olumludur, ancak yine de önemli eleştiriler vardır. Ankara'dan alınan belge, tarafsız bölge veya Boğazların özgürlüğü konusunda yeterli güvence vermemektedir. Türkiye'nin Boğazlarda tam özgürlük istediği konusunda bir şüphe vardır ve bu söylendiğinip yapıldığında temel bir zorluktur.[148]

Aynı tarihli diğer bir haberde ise, konferanstaki Türk taleplerini ve Müttefiklerin bunu kabul etmesinin sonuçlarını *"Müzakerelere Yeniden Başlama" (Resumption of Negotiations)* başlığıyla şöyle aktardı:

(...)Muhtemelen Ankara'nın emri altında hareket eden İsmet Paşa, Doğu Trakya'nın mümkün olan en erken zamanda Yunanlıların tahliyesi, müttefiklerin kontrolünde olmayan bir Türk sivil idaresinin kurulması ve ülkenin sınırsız sayıda jandarma tarafından derhal yerleştirilmesi konusunda ısrar etti. (...)Ankara'nın barış konferansı başlamadan önce Trakya'daki mümkün olan en büyük tavizleri almak istediği açık. Talep edilen imtiyazların verilmesi, konferansın kararlarını zedeleyecek ve Müttefiklerin azınlıklar, Boğazlar, kapitülasyonlar ve Türkiye'nin Asya sınırları konusundaki pozisyonunu büyük ölçüde zayıflatacaktır. Yerel yönetim ve jandarma tamamen Yunan olduğu için aniden Doğu Trakya'yı küçük bir cehenneme çevirebilirdi ve ani bir kaos dönemi yaşanabilir.[149]

9 Ekim'de ise *The Times*, Türklere "muazzam" bir teklifin İngiltere ve Fransa ortaklığı ile sunulmaya hazırlandığı haberini verdi. Söz konusu yazı *The Times'*ın sütunlarına *"Cömert Bir Teklif" (A Generous Offer)* başlığıyla şöyle aktarıldı:

Lord Curzon ve M. Poincare'in ortak çabalarıyla ortaya konan formül, bu sabah Sir Charles Harington'a bir İngiliz destroyeri tarafından gönderilen talimatların temelini oluşturuyor. Formül, Türklere, Doğu Trakya'ya ve Türklerin bazı Milliyetçi liderlerin baskın olduğu Karaağaç'ı işgaline gönderme hakkı dışında talep ettikleri her şeyi veriyor; sınırsız sayıda jandarma: yani bir ordu. Karaağaç'sız Edirne, herhangi bir komşu gücüne askeri bir tehdit bırakabilir; Karaağaç ile Yunanistan'ı tehdit eden bir kaleye dönüştürülebilir ve dahası da Türklerin Bulgaristan'ı ve Edirne'nin batı kısımlarını geri kazanma arzusunun açık olması, askeri liderlerin Balkan barışı için tehlikeli tasarılar yaptığını gösterebilir. İsmet Paşa'nın bu imtiyazları kabul edip etmeyeceği henüz belli değil. Şimdi Müttefik Generallerden istediklerinin yüzde 90'ını aldı.(...)[150]

[148] **The Times**, 7 Ekim 1922.
[149] **The Times**, 7 Ekim 1922.
[150] **The Times**, 9 Ekim 1922.

Haberin devamında, Türklerin tarafsız bölgedeki hareketinin ve İstanbul'a yakınlığının tehdit oluşturduğunu şöyle aktarıyordu:

> *(...)Dün gece Sir Charles Harington'dan gelen bir telgraf, Mudanya'da daha fazla uyumun hüküm sürdüğünü belirtti. Ancak, Milliyetçilerin, muhtemelen Müttefiklere baskı uygulayarak konferans işlemlerini hızlandırabilmeleri umuduyla, tarafsız bölgeyi İngiliz kuvvetleri ile çarpışma riski altında ihlal etmeye devam ettikleri takdirde, uyumun devam etmesi beklenmez, bu, İngilizlere yönelik askeri bir tehdit biçimidir. Şu anda İzmit'in tarafsız bölgesi içindeki kuvvetler tehlikeli bir şekilde güçlü değiller ama her Yakın Doğu ırkından oluşan büyük potansiyel olarak çalkantılı nüfusu ile İstanbul'a olan yakınlıkları, Çanakkale'de Türklere yaklaşımlarımıza benzer bir durumdan daha tehlikeli bir tecrübe olacaktır. Çanakkale' den, tarafsız bölgedeki Türk kuvvetlerinin güçlendiği, ancak hiçbir topçunun ortaya çıkmadığı haberi geliyor.*[151]

The Times, haberin kalan kısmında Türklerin Doğu Trakya'da sınırsız askeri birlik talebi ve Batı Trakya'da bazı hedeflerinin olması gibi konuları gerçekçi bulmuyordu. İngilizlerin Boğazlardaki varlığının sona ereceği söylentilerinin de mümkün olmayacağını şöyle savunuyordu:

> *(...)Konferans yarın General Mombelli'nin sözleriyle "barışa ya da savaşa girip girmeyeceğimize karar verebilir" şeklinde bir günle tekrar başlanacak. İsmet Paşa'nın bu sabah gayrı resmi olarak konuştuğunu, ancak Doğu Trakya'daki Türk jandarmasının sınırlandırılmasına karşı taviz vermeden konuştuğunu biliyorum, ancak öğleden sonra durum biraz daha tatmin edici göründü. Türkiye'nin Doğu Trakya'da sınırsız bir jandarma kuvveti ısrarı, Türkiye'nin Batı Trakya'yı talep edeceği ve İngilizlerin Boğazların Avrupa yakasındaki operasyonlarla İstanbul'dan çıkarılacağı konusundaki söylentiler konusu kesinlikle şüpheli görünüyor.*[152]

9 Ekim tarihli *"Görünüm Daha Kolay" (Outlook Easier)* başlıklı haberde konferansta alınan diğer kararlara ilişkin bilgiler de yer almaktaydı. Bu haber şöyleydi:

> *(...)Müttefikler, Doğu Trakya'nın Yunan ordusu tarafından mümkün olduğunca erken tahliye edileceklerine -muhtemel dönem olarak dokuz ya da on günden bahsedilecek- ve tahliyeden sonraki bir ay boyunca Doğu Trakya'nın kontrolünün Müttefiklerin ellerinde olacağına karar verdi. Bu süre zarfında, Türk jandarması ile birlikte bir Türk sivil yönetimi kurulacak, ancak barış imzalanana kadar bir Türk askeri işgali gerçekleşmeyecek. Yunan Hükûmeti'nin Yunan Ordusunun Trakya'dan çekilmesi konusunda bilgi edindiği de anlaşılıyor. Çok sayıda Rum (Greek/Yunan) sivilin de Trakya'daki Müttefik kontrol döneminde göç etmesi muhtemel. General İsmet Paşa, İzmit'in tarafsız bölgesindeki Türk süvarilerinin hareketlerinin yeni sona ereceğini taahhüt etti.*[153]

---

[151] **The Times**, 9 Ekim 1922.
[152] **The Times**, 9 Ekim 1922.
[153] **The Times**, 9 Ekim 1922.

Fransa'ya giden Curzon'ın Poincare ile yaptığı görüşmede Fransa ile İngiltere arasında tekrar fikir birliğine varıldığı *The Times*'a *"İttifak Anlaşmasının Temeli" (Basis of Allied Accord)* başlığıyla söyle yansıdı:

> *Cumartesi günü M. Poincare ve Lord Curzon'un ulaştığı anlaşmaya, Bugün Fransa ile İngiltere arasında ilk kez düşünülenden daha geniş bir anlayış temeli oluşturuyor. Yetkililerin ifadeleri, Fransa'nın Müslüman İmparatorluğu'na özel bir saygı duyması gerektiğine rağmen, su yollarının özgürlüğünü korumak ve gayri meşru Türk taleplerine karşı sağlam bir cepheyi sunmak için birleşik eylemin gerekliliğinin bilincinde olduğunu gösteriyor. M. Poincare'in, Karadeniz ile Akdeniz arasında serbest dolaşımın gerekli olduğu söylemi, genel olarak onaylandı. (...)*[154]

The Times, Curzon ve Poincare arasında geçen görüşmede Boğazlardaki serbest dolaşımın Mudanya'ya nasıl yansıyacağını da yazının devamında sorguluyordu:

> *(...)Böylece sormamız ve açıklamamız gereken 2 soru var: Bu imtiyazın gerçekte Türklerin kılık değiştirmiş bir askeri işgale girmelerine izin vermemesi için Trakya'daki Türk askerlerine ne gibi sınırlar konmalı? Türklerin girmemesi gereken tarafsız bölgenin tam sınırları nedir? Müttefik generallere aynı karaktere sahip açık talimatların verildiği anlaşılmaktadır. Fransız resmi çevreleri, bu talimatlar doğrultusunda, Mudanya'daki bir ateşkesin müzakerecisinin, bu öğleden sonra İsmet Paşa ile oturmaya devam etmelerini ve tam olarak bu anlaşmaya varılacağını - belki de bu gece - protokolün kabul edilebileceğini umuyor.*[155]

The Times'ın öngördüğü antlaşma ertesi gün haberlerinde *"Türklere Müttefik Şartları" (Allied Terms to Turks)* başlığıyla şöyle aktarıldı:

> *Dünkü konferansın önemli ölçüde sonlandığını iyi bir kaynaktan öğrendim. General Harington, son derece uzlaşmacı bir konuşma yaptıktan sonra, Ateşkes protokolünü gözden geçirip İsmet Paşa'ya verdi, İsmet Paşa kendisine teşekkür etti, okudu ve aniden tavizini kaybetti, personeli sakin olması için rica ederken, o, imzalamayı reddetti. Sonra, hala biraz kızgınlık göstererek, bunun imzalamayı beklediği belge olmadığını söyledi: General Charpy ona çok farklı güvenceler vermişti. General Harington, General Charpy'nin imzasının gözden geçirilmiş protokolde belirlediği yönündeki sözüne müdahale etti. Bu durumu açıklayan İsmet Paşa şöyle söyledi: "İmzalamadan önce hükûmete danışmalıyım." ve böylece süreç sona erdi. (...)*[156]

İsmet Paşa'nın Fransa'dan beklentisi, Fransa'nın Türkler lehine daha fazla hakkı tanımayı kabul etmesi ile ilgiliyken, Lord Curzon'un Paris'e yaptığı ziyaretin Fransız kararlarını son dakikada etkilediği söylenebilir. Nitekim *The Times*'ın

[154] **The Times**, 10 Ekim 1922.
[155] **The Times**, 10 Ekim 1922.
[156] **The Times**, 11 Ekim 1922.

Fransa'nın Türklerin yanında durmasının Müttefiklere zarar vermenin yanında Fransa'ya da zarar vereceğini daha önceki yazılarında belirtmesi Fransa'yı bu konuda düşünmeye zorlamış olabilir.

Haberin devamında barışın artık Mustafa Kemal Paşa'nın elinde olduğu ve Fransızların Türkleri antlaşmayı imzalamak için ikna etmeye çalıştıkları belirtiliyordu. Öte yandan *The Times*'a göre barışı Mustafa Kemal Paşa dışında sekteye uğratacak bir diğer etken meclisteki gerici gruplar ile Bolşevik yanlısı gruplardı:

> *(...)Barış şimdi Ankara Büyük Millet Meclisi'ne ve Mustafa Kemal'in meclis üzerindeki etkisini barış adına kullanılıp kullanamayacağına bağlı. Muhtemelen öyle olacak, fakat Meclis'teki Bolşevik yanlısı unsur ve "gericiler" Türk Ordusu'nun yenilmez olduğuna ve onun çok güçlü olabileceğine inanıyor. Durumla ciddi bir şekilde ilgilenen M. Franklin-Bouillon'un şimdi milliyetçileri daha uzlaşmacı bir tutum benimsemeye teşvik etmek için her türlü çabayı sarf ettiğini öğrendim.(...)*[157]

Yine aynı haberin devamında ise, İsmet Paşa'nın kabul etmediği şartlar yer alıyordu:

> *(...)Bugün kabul edilecek veya reddedilecek ateşkes sözleşmesiyle sınırlandırılmış ve revize edilmiş olan tarafsız bölgelerin, Karadeniz'den Marmara Denizi'ne hafif düzeltmeler içerdiğini ve Gelibolu Yarımadasının değişmeden bıraktıklarını biliyorum. Asya'daki yeni tarafsız bölgeler, her bir Müttefik Ordunun bir subayı ve Milliyetçi Ordunun bir subayından oluşan karma bir komisyon tarafından sınırlandırılacak. Doğu Trakya'nın Yunanlılar tarafından tahliye edilme süresi, ateşkes imzasının on beş gün sonra olacaktır. Trakya'yı geçici olarak işgal eden Müttefik kuvvetleri ise yedi taburu geçmeyecektir. Kemalist Hükûmet, birlikleri Doğu Trakya'ya nakletmemeyi ve Doğu Trakya'da barış antlaşmasının onaylanmasına kadar bir orduyu kurmamayı veya sürdürmemeyi taahhüt ediyor. Ateşkes sözleşmesi imzadan üç gün sonra yürürlüğe girecek.*[158]

İsmet Paşa'nın imzalama konusunda çekindiği bu antlaşmada bazı maddeler değiştirilmiş, bazıları çıkartılmış bazıları ise hiç konu edilmemiştir. Karaağaç'sız bir Edirne'nin Türklere teslimi, Trakya'da sınırlı sayıda Türk askerinin varlığı, şimdiye kadar hiç tartışılmamış sınırların hudut olması (İstanbul'un Rumeli yakası Podima'nın 3 Kilometre'de kuzeybatısından Yenice, Kalikratya'ya kadar ulaşılıyordu. Türk heyeti ise sınırın Terkos ve Küçük çekmece arası olmasını talep

[157] **The Times**, 11 Ekim 1922.
[158] **The Times**, 11 Ekim 1922.

etmişti) ve sivil esirlerin geleceğinin belirsizliği, İsmet Paşa'nın kabul etmediği maddelerdendi.[159]

The Times'ın Ankara'daki Türk Hükûmeti konusundaki öngörüsü haklı çıkmadı. Nitekim Mudanya Mütarekesi Türklerin elindeki daktilonun bozuk olması nedeniyle sabaha karşı ancak imzalanmıştı. *The Times*, ertesi gün haberlerinde bu durumu ve Yunanlıların antlaşmaya imza koymak istemediklerini *"Mudanya Başarısı" (Mudania Success)* başlığıyla sütunlarına şöyle aktardı:

> *Ateşkes Antlaşması'nın Mudanya'da imzalandığı haberi burada büyük bir rahatlama ve tatmin sağladı. Tam gece yarısına varıldı, ancak asıl imza, Milliyetçilerin çalışmalarını daha önce bitiremeyen tek bir daktiloya sahip olmaları nedeniyle sabah 6:30'a kadar ertelendi. Yunan temsilcinin pişmanlık duyduğu için imzalamadıkları anlaşılıyor. Doğu Trakya'nın tahliyesinden sonra Müttefik birlikleri tarafından Meriç'in batı yakasındaki noktaların işgal edilmesini sağlayan bir belgeye imzasını koymayarak, hükûmetinin yalnızca Sevres Antlaşmasının değil, aynı zamanda Neuilly Anlaşması'nın bir değişiklik kabul etmeye hazır olmadığı izlenimini vermiş olabilir; çünkü bu sayede Meriç ve Batı Trakya Bulgaristan tarafından Yunanistan'a geçmiştir. Yunanlıların nihayetinde kongre imzalayacağı ve bu noktada çekinceleri olduğu düşünülmektedir.(...)*[160]

Haberin devamında ise sözleşmedeki içerik hakkında detay veren *The Times*, yazısına şöyle devam ediyordu:

> *(...)Sözleşme, Müttefiklerin ve Türk temsilcilerinin ne İngiliz ne de Türk birliklerinin ihlal etmeyeceği yeni tarafsız bölgelerin sınırlandırılmasını öngörüyor. İzmit Yarımadası'ndaki İngiliz bölgesi, Boğaz'dan kırk kilometre uzunluğunda (yirmi beş mil) bir çizginin batısında yer alır ve Çanakkale bölgesi, denizden on beş kilometre (dokuz mil boyunca) bir çizgi ile sınırlandırılmıştır. Doğu Trakya'daki Türk genetik kuvvetinin sekiz bini aşmamasını anlıyorum. İsmet Paşa ilk başta on bin istedi. Müttefik birliklerden oluşan yedi tabur, Yunan tahliyesini denetleyecek ve Meriç'in köprübaşlarını koruyacak. Bunlar muhtemelen ve haklı olarak çoğunlukla Fransız olacak.(...)*[161]

Mudanya sonrasında ise, nihai barış konferansına yönelik haberler gazete sütunlarına yavaş yavaş yansımaya başladı. Türklerin düşüncelerine göre Yakın Doğu Konferansının İzmir'de olabileceği ve antlaşmanın İstanbul'da nasıl karşılandığı aynı haberin devamında sütunlara şöyle yansıdı:

> *(...)İsmet Paşa, Milliyetçilerin İzmir'in gelecek konferansın buluşma yeri olması gerektiği yönündeki önerisini mükemmel görüyor. Mustafa Kemal ve Büyük Millet Meclisi tartışmaları ile yakın temas halinde olacak ve bu işleri hızlandıracak. İsmet Paşa birkaç gazeteciye, Yunanistan'daki kayıpların ve*

[159] Türkgeldi, s.174.
[160] **The Times**, 12 Ekim 1922.
[161] **The Times**, 12 Ekim 1922.

mahkûmların ilk başta bildirilenden daha fazla olduğunu ve çok büyük miktarda malzeme yakalandığını bildirdi. Türk kayıplarının hepsi yaklaşık on bin idi. İstanbul bugün hiç olmadığı kadar bayraklarla bezendi ve akşama doğru bir fener alayı düzenlenecek. Galata ve Pera'da gösterilere izin verilip verilmeyeceği kesin değil.[162]

"Yakın Doğu Barışı" (Near East Peace) başlıklı haberde ise, diğer ayrıntılar ile beraber Yunanistan'ın antlaşmadan memnun kalmadığı nedenleriyle şöyle aktarıldı:

General Sir Charles Harington, Müttefik generaller ve Türk General İsmet Paşa'nın dün sabah 6.40'ta Mudanya'daki Mütarekesi'ni imzaladıklarını dün hükûmete iletti. Türklerin, Müttefik şartlarını kabul etme kararının, özellikle Müttefik temsilcilerinin sunduğu birleşik cepheye atfedilebildiğini anlıyoruz. Raporlara göre, Yunanlıların henüz antlaşmayı imzalamadıkları belirtildi. Görünüşe göre Yunanlılar, Meriç'in batı yakasında bazı noktaların işgaline itiraz ettiler. Müttefik birlikler tarafından nehir ve sınırlarının 1915'te Türk-Bulgar sınırı olması gerektiğini, yani Karaağaç ve Demotoka'da yer alan Meriç'in batı kıyısındaki demiryolunun sınır hattı olması gerektiğini söylediler. Ayrıca, yalnızca Yunan sivil otoritelerinin ayrılmasından sonra Türk sivil otoritesinin Trakya'ya girmesini istediler. Yunanlılar ayrıca tahliye süresi ve tahliyenin öngörülen süre içinde yapılmasının mümkün olup olmayacağı konusunda da çok endişeliydi. (...)[163]

The Times, aynı haberin devamında Trakya'nın tahliye süresi, bölgedeki garnizon sayıları gibi sözleşme maddelerine de sütunlarına şöyle aktardı:

(...)Sözleşmenin spesifik detayları dün Londra'ya ulaşmamıştı, ancak geniş etkisi sözleşmenin kırk beş gün içinde gerçekleştirileceğini gösteriyor; Yunanlıların Doğu Trakya'yı tahliye etmek için on beş günleri olacağı ve sivil idareyi Türklere devretme sürecinin Müttefiklerin gözetimi altında, aslında Müttefikler aracılığıyla gerçekleşeceği ve otuz günü geçmeyen bir süre içinde sona ereceği biliniyor. Doğu Trakya'daki Türk asker sayısı sekiz bini geçmemelidir. Bu arada, Türkler tarafsız bölgeleri nihayet ayarlanan ve bölgeleri bulundukları veya bulunduğundan biraz daha dar hale getirecek şekilde gözlemleyecektir. Bu arada, Kemalist askerlerin daha fazla hareketi olmayacak ve Türk Ordusu barış tamamlanana kadar Trakya'ya girmeyecek.[164]

The Times, Mudanya Mütarekesi'nin ertesi gününü *"Tarafsız Bölge İhlal Edildi" (Neutral Zone Violated)* başlıklı haberinde, Türk askerlerinin tarafsız bölgede aktif olduğunu ve antlaşmanın ihlal edildiğini, General Harington'ın Türk tarafını uyardığını sütunlarında şöyle belirtti:

(...)Mudanya Sözleşmesinin imzalanmasına ve İsmet Paşa'nın General Harington'a, birliklerin bütün hareketlerinin askıya alınmasına ilişkin verdiği güvencelere rağmen, yaklaşık dört bin Türk kuvveti, İzmit Yarımadası'nda yeni

[162] **The Times**, 12 Ekim 1922.
[163] **The Times**, 12 Ekim 1922.
[164] **The Times**, 12 Ekim 1922.

sınır çizgisini geçti. General Harington askerlerin komutanına tarafsız bölgede izinsiz girmeye karşı bir uyarı mesajı bırakması için bir uçak gönderdi ve Asya tarafındaki İngiliz komutanı da benzer bir görevle beyaz bayrak altında bir elçi gönderdi. General Harington, İsmet Paşa ve Mustafa Kemal'e de anlaşmanın bu şekilde ihlal edildiğine dikkat çeken bir telgraf verdi. (...)[165]

Türk tarafının bu durum karşısındaki amacının ne olduğunu ise yazısının devamında şöyle aktardı:

(...)Hareketin bazı yerel komutanlar tarafından yüksek emirler olmadan gerçekleştirilmesi mümkün olsa da, Türk diplomasisine aşina olanlar bu güven ihlalini daha ciddiye alıyorlar. Türklerin, Yakın Doğu Konferansı toplantısından önce yabancı birlikler tarafından tahliye edilmesini talep edebilmek için İstanbul 'da boğucu bir tutum elde etmek için çaba gösterebileceği düşünülmektedir.[166]

Yakın Doğu Konferansına giden yolun açıldığı ve çözüme kavuşması gereken birçok sorunun varlığı *The Times'da*, *"Yakın Doğu Tehlikeleri" (Near East Dangers)* başlığıyla yer aldı. İlerleyen günlerdeki sürecin Mudanya kadar kısa sürmeyeceği de şöyle ifade etti:

(...)Şu an için, Yakın Doğu fırtınasında bir iyimserliğimiz var ve Yunan Hükûmeti muhtemel düşünceye göre ateşkes anlaşmasını imzalamayı reddetmedikçe, bu muhtemelen barış konferansının buluşmasına devam edilecek. Öyleyse, fırtına çıkması kaçınılmazdır. Batı Trakya'daki Türkler meselesi, yerel halk arasında plebisit yapma yolu, bazı yerli liderlerin Yunanistan'a bir Brest Litovsk benzeri barış getirme isteği, tutsaklar meselesi, İtilaf Güçlerinin birlikte durmaya zorlanması sorunu, Boğazların ve Musul'un geleceği, hepsi gerginliğe yol açabilir. İngiliz Hükûmetinin, bir süredir Yakın Doğu'daki askeri tehditleri karşılamak için askeri olarak hazırlıklı olması gerektiği, barış konferansının Mudanya Mütarekesi kadar hızlı bir şekilde sona ermeyeceği umulmaktadır. (...)[167]

Öte yandan *The Times*, Mudanya sürecinin asıl kahramanının General Harington olduğunu aynı haberin sonunda belirtiyordu:

(...)Mudanya Mütarekesi'nın yaptığı gibi sonlandırılması büyük ölçüde Sır Charles Harington'un en zor ve endişeli bir dönem boyunca gösterdiği yetenek ve uzlaşmacı ruhtan kaynaklanıyor. İsmet Paşa, müzakerelerin son aşamalarında uzlaştırıcı olabileceğinin de kanıtını verdi. General Harington Ordu'ya verdiği emir, müzakerelerin tamamen kapatılması, İngiliz birliklerinin sabır ve disipline edilmesi ve İngiliz Hükûmeti'nin Türkiye'ye takviye gönderilmesinin derhal başlatılması yönünde. Takviye gelişi olmasa, Türkler İzmit Yarımadası'nın tamamını işgal etmiş olacak ve Çanakkale'deki İngiliz birlikleri ile çarpışacaklardı. General Harington, Amiral Brock ve İngiliz Yüksek Komiserliği arasındaki işbirliğinin, bu kadro ile yapılan görüşmelerde,

[165] **The Times**, 13 Ekim 1922.
[166] **The Times**, 13 Ekim 1922.
[167] **The Times**, 13 Ekim 1922.

kriz sırasında İngiliz menfaatlerine verdikleri hizmetin yakın ve tekrar eden bir durum olması durumunun paha biçilmez olduğunu ekleyebilirim.[168]

The Times, "Cemiyetin Çıkarları (League's Interest) başlıklı yazısında ise sağlanan ateşkese sevinen bir Müttefik askerinin neşesini aktardı. Bu haber insanların savaştan ne kadar yorulduğunu ve bir barışa ne kadar hasret olduğunu gösterebilmesi açısından önemlidir. The Times'ın çok kısa olan bu haberi sütunlara şöyle aktarıldı: *"(...)Seçkin bir Müttefik memur, Mudanya Mütarekesindan ayrılırken bir nöbetçiye, disiplinin sürekliliğini unutarak, neşeyle "Boum Boum yok!" diye bağırdı. Bunun anlamı "Çatışma olmayacak!"*[169]

Yunanistan antlaşmayı ancak 14 Ekim'de imzaladı. Son imzanın Yunanistan tarafından atılmasıyla, diğer gazeteler gibi *The Times gazetesi de*, Mudanya Ateşkes Antlaşması'nın tam metnini sütunlarında *"Mudanya Paktı" (Mudania Pact)* başlığıyla aktardı.[170]

---

[168] **The Times**, 13 Ekim 1922.

[169] **The Times**, 13 Ekim 1922.

[170] Mudanya Paktı maddeleri şunlardı:

(...)1. Türk ve Yunan kuvvetleri arasındaki düşmanlıklar bu sözleşmenin yürürlüğe girdiği tarihten itibaren sona edecektir. 2. Trakya'daki Yunan kuvvetlerinin ardında, bu sözleşme yürürlüğe girer girmez çekilmeye davet edileceği hat, Meriç'in çıkışından Ege Denizi'ne, Trakya sınırını Bulgaristan ile geçtiği noktaya bıraktı. 3. Barışın kurulmasına kadar muhtemel herhangi bir komplikasyondan kaçınmak için, Karaağaç da dahil olmak üzere Meriç'in sağ yakası, Müttefikler tarafından seçilecek noktalarda duracak olan müttefikleri tarafından işgal edilecektir. 4. Meriç'in sağ yakasında bulunan Svilengrad (Jisr Mustafa Paşa) 'dan Kuleli Burgaz'a kadar olan demiryolunun parçası, (özel bir sözleşmeye göre) her üç müttefikten birinden oluşan karma bir Askeri Komisyon tarafından denetlenecektir. Biri Büyük Millet Meclisi'nin bir temsilcisi, Türkiye Büyük Millet Meclisi temsilcisi, bir Yunanistan temsilcisi, Edirne amaç bölgesine erişim sağlayan demiryolunun bu kısmı boyunca ücretsiz iletişim sağlanacak. 5. Doğu Trakya'nın Yunan birlikleri tarafından boşaltılması, bu sözleşme yürürlüğe girer girmez başlayacaktır; birliklerin, hizmetlerin ve askeri oluşumların ve her türlü taşımacılığın ve tüm savaş malzemesi, mühimmat ve tedarik depolarının stoklarını içerecektir. Bu tahliye, on beş gün (yaklaşık) bir süre içinde gerçekleştirilir.6. Jandarma dahil olmak üzere Yunan sivil otoriteleri en kısa sürede geri çekilecek. Yunan makamları her bir idari bölgeden çekilirken, sivil güçler Müttefik makamlara devredilecek ve onları mümkün olduğu kadar Türk makamlarına aktaracaktır. Bu devir, Doğu Trakya'nın tamamında, Yunan birliklerinin tahliyesi sonuçlandıktan en geç otuz gün içerisinde sonuçlandırılacaktır.7. Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti'nin sivil otoritelerine, hukuk, düzen ve yerel güvenlik, sınır ve demiryolu koruyucularının bakımı için zorunlu olarak gerekli olan jandarma kuvvetleri eşlik edecektir. Bu güçlerin toplam gücü 8.000 memur ve erkekleri aşmayacaktır.

8. Yunan birliklerinin geri çekilmesinin ve kamu idaresinin devredilmesinin çeşitli işlemleri, esas merkezlerde bulunan Müttefikler Arası misyonları doğrultusunda yürütülecektir. Bu görevlerin misyonu, bu tahliyeyi kolaylaştırmak ve aktarımı kolaylaştırmak için müdahale etmektir. Her türlü aşırılığı önlemek için ellerinden geleni yapacaktır.9. Bu görevlere ek olarak. Müttefik birliklerin Doğu Trakya'yı işgal etmesi gerekiyor. Yaklaşık yedi tabur olan bu şartlar, yasa ve düzenin korunmasını sağlayacak ve Müttefikler Arası misyonları destekleyecek. 10. Müttefikler arası görevlerin ve şarta

The Times, Mudanya ile ilgili son haberlerini de 17 Ekim'de *"Sir C. Harington Mudanya'da" (Sir C. Harington on Mudania)* başlıklı haberinde sütunlarına şöyle yansıttı:

> *Bu sabah merkezdeki İngiliz ve yabancı gazete muhabirlerine seslenen General Sir Charles Harington, yardımlarından dolayı onlara teşekkür etti ve Mudanya Mütarekesi ile ilgili yanlış anlamaların ortaya çıkmasından dolayı pişman olduklarını belirtti.(...) Konferans ile ilgili olarak, General Harington, Mustafa Kemal ve İsmet Paşa'ya, toplantının başarısına büyük katkı sağlayan tutumlarından dolayı teşekkür ettiğini belirtti. Son kriz sırasında ve öncesinde, hiçbir askerin bir hükûmet tarafından daha iyi desteklenmediğini ekledi. Türkler ve Müttefikler, Ateşkes Konferansı'na tarafsız bölge konusundaki anlaşmaları titizlikle ve kesin bir şekilde yerine getirmişlerdir. Doğu Trakya'nın tahliyesinin ve Türklerin oradaki Yunan otoritesinin yerine geçmesinin aksamadan yerine getirileceği ümit ediliyor. (...) Bu zor ve hassas operasyonun başarıyla sonuçlanması, Müttefiklerin iyi niyetle hareket ettiklerini Türklere gösteren bir kanıt olacaktır. (...)*[171]

---

bağlı birliklerin geri çekilmesi, Yunan kuvvetlerinin boşaltılmasının tamamlanmasından otuz gün sonra gerçekleşecek. Bu geri çekilme, Müttefik Hükûmetlerin, Türk olmayan nüfusun düzeninin ve düzeninin ve düzeninin korunması ve düzenlenmesi için yeterli hüküm sağlandığı konusunda anlaşmaya varılmışsa, erken bir tarihte gerçekleşebilir. Bu nedenle, Türk idare ve jandarma herhangi bir idari alanda düzenli olarak çalışacak olursa, Müttefikler arasındaki görevler ve birlikler otuz gün bitmeden bu özel yönetim alanından geri çekilebilir.

11. Asya'da, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin bütün birlikleri, barış konferansı açılışında ya da sırasında beklemede değil. Chanak bölgesinde, Çanakkale Boğazı'ndaki Asya kıyılarına yaklaşık on beş kilometre mesafedeki bir çizgi, Güney'de Kum Burnu'dan başlayıp kuzeyde Poz Burnu'da (Lapsaki'nin bir yerinde) sona ermektedir. İzmit Yarımadası'nda, Izmit Körfezi'ndeki Darşje'den Gebze'den Karadeniz'e kadar Şile'ye kadar uzanan bir çizgi, bu yerler, Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne dahil. Darike'den Şile'ye giden yol, Müttefik birlikler ve Türkiye Büyük Millet Meclisi üyeleri tarafından ortak olarak kullanılacaktır.

Yukarıda belirtilen satırlar, Müttefik Ordulardan her birinin bir subayı ve Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin bir memurundan oluşan karma komisyonlar tarafından izlenecek ve herhangi bir olayda, birliklerinin sayısının artırılmaması ve herhangi bir tahkimat veya aşağıdaki alanlarda askeri taktikler yapmamalarını taahhüt edilmektedir. Çanakkale Boğazı'ndan Chanak bölgesi Boz Burnu-Kum Burnu hattının 15 kilometre doğusunda. Boğaziçi'nden İzmit Yarımadası Darije-Şile hattının 30 kilometre doğusunda. Büyük Millet Meclisi Hükûmeti Boz Burnu (Lapsaki'nin kuzeyi) ile Kara Burnu (Kara Biga'nın kuzeyi) arasındaki kıyıya 15 kilometre mesafedeki herhangi bir topçuya binmemeyi taahhüt eder.12. Müttefik birliklerinin varlığı, şu anda konuşlandırıldığı alanlarda, Türkiye Büyük Millet Meclisi Topluluğunun Barış Konferansı kararına kadar saygı göstermeyi taahhüt ettiği alanlarda (...) 13. Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti, bir barış anlaşmasının onaylanmasına kadar Doğu Trakya'da bir askere hiçbir artış yapmamayı veya orduyu sürdürmemeyi taahhüt ediyor. 14. Bu sözleşme, imzadan üç gün sonra, yani 14-15 Ekim 1922'nin gece yarısı, Mudanya'da dört sayfada Fransızca olarak, 11 Ekim 1922'de yapıldı.

Büyük Britanya için (imzalayan): C.H. Harington, Korgeneral.

İtalya için (imzalayan): E. Mombelli.

Fransa için (imzalayan): C.H. Charpy.

Türkiye Büyük Millet Meclisi için (imzalayan): N. İsmet.

Yunanistan için: (boşluk)"

The Times, 14 Ekim 1922

[171] **The Times**, 17 Ekim 1922.

Çanakkale Krizi ile başlayan gerginlik Lloyd George Hükûmeti Yakın Doğu politikasındaki başarısızlığıyla siyasi olarak son darbeyi aldı. Mondros Ateşkes Antlaşması'ndan Mudanya Ateşkes Antlaşmasına kadar geçen sürede Anadolu coğrafyasında İngilizlerin kaybettiği savaş politikası, hükûmetin düşmesine yol açtı. Lloyd George yerine gelen Bonar Law, Yakın Doğu'da barışı sağlamak adına önceki hükûmetin inatçı politikaları yerine daha akıllıca ve diplomatik yollarla Türklerle olan sorunların giderilmesi için çabaladı.[172] Bunların yanı sıra Venizelos'un Anadolu'daki Yunanistan İmparatorluğu fikri de artık yok oldu.[173] Mudanya Ateşkes Antlaşması, sadece bir silah bırakışması olmasının ötesinde, Lozan'a giden sürecin başlamasına vesile olmuştur.

1.7.2. Saltanatın Kaldırılması

30 Ekim 1918'de Osmanlı Devleti'nin imzaladığı Mondros Ateşkes Anlaşması şartları ağır bir işgal antlaşmasıydı. Antlaşmanın imzalanmasına göz yuman ve atalarının mirasına sahip çıkamadığı sebebiyle eleştirilen 3 aylık padişah gerek yapısı, gerek mizacı ve düşünceleri itibariyle *"İngilizlerle müttefik, Fransa ile yakın"* olma yolunu politika olarak benimsemişti.[174]

Mustafa Kemal ise, Osmanlı ordusunun yabancı devletlerce zaptı, Mondros Ateşkes Antlaşması karşısında saltanat ve hilafet makamı sahibi Vahdettin'in sadece kendisi ile tahtını düşünecek önlemler araştırması, Damat Ferit Hükûmeti'nin de ondan bir farkı olmaması konularını Nutuk'ta belirtmiştir.[175] Öte yandan, Samsun'da vuku bulan ve Türklerin Hristiyan nüfusu toplu olarak öldürmek amacıyla silahlandığı ve komiteler kurdukları bahanesiyle Amiral Calthorpe tarafından Osmanlı Devleti'ne bir nota verilmişti. Mondros Ateşkes Antlaşması gereğince bölgenin İngilizlerce işgal edilecek olması ve kurulan komitelerin Bolşevik olma şüphesi gibi nedenler olaya müdahale etmeyi gerektiriyordu. Telaşa kapılan

[172] Demirci, ss.55-57.
[173] Tansel, s.219.
[174] Murat Bardakçı, **Şahbaba**, Pan yay, İstanbul, 1999, ss. 96-97.
[175] Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk**, Türkiye İş Bankası yay, İstanbul, 2013, s.1.

Vahdettin ve Damat Ferit, Samsun ve çevresinde vuku bulan olaylara müdahale etmek için Mustafa Kemal Paşa'yı 9. Ordu Müfettişi göreve tayin etti.[176]

Milli Mücadele hareketini o günlerde planlayan Mustafa Kemal ise, vazifesine gitmeden önce Sultan Vahdettin ile görüştü. Bu görüşmede, Mustafa Kemal, Vahdettin'in görüşünün, ülkeyi kurtarmanın tek yolunun ancak İstanbul'u elinde bulunduran İtilaf devletlerinin emirlerine uymakla gerçekleşeceği yününde olduğunu anladı. Bu sonucu Mustafa Kemal anılarında şöyle aktarmaktadır: *"Memleketi kurmak lazımmış istersem bunu yapabilirmişim. Nasıl? Hemen hüküm verdim: Vahdettin demek istiyor ki hiçbir kuvvetimiz yoktur. Tek mesnedimiz İstanbul'a hâkim olanların siyasetine uymaktır. Benim memuriyetim onların şikâyet ettikleri meseleleri halletmektir."*[177] Mustafa Kemal'in bu çıkarımı sadece ülke için geçerli değildi, Vahdettin yurdu 1922 yılının sonunda terk ederken aynı çözüm yoluna başvuracaktı.

Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun ve Havza mitingleri ve özellikle Paris Barış Konferansı sonrası sivil ve askeri makamlara çektiği telgrafların içeriğinde *"devlet, millet, tam istiklâl"* sözlerinin oluşu[178], İngilizleri rahatsız edince Harbiye Nezareti tarafından İstanbul'a dönmesi istenildi. İsteği yerine getirmeyen Mustafa Kemal, Erzurum kongresi öncesi askerlikten istifa etti. Bu an itibariyle artık bir "isyancı" olan Mustafa Kemal, Damat Ferit Hükûmeti ve yandaş basın tarafından bir asi ve milleti felakete sürükleyecek olan bir hayalperest olarak nitelendirildi.[179] 23 Nisan 1920'de ise Şeyhülislam'dan alınan fetva ile Ankara'da padişahınkinden ayrı bir meclis açtığı gerekçesiyle hakkında idam kararı istenilenlerin başında geliyordu.[180]

Ankara'daki meclis ise İstanbul'daki meclisin işlevi,ni kaybetmesi ve ardından işgale uğramasından dolayı açılmıştı. Zaten İstanbul'daki son Osmanlı Mebusan Meclisi'nde Misâk-ı Millî'nin kabul ve ilanı Sultan Vahdettin'i tedirgin etmeye başlamıştı. Rauf Bey ve bir grup mebusu huzuruna çağıran Vahdettin onlara İtilaf Devletlerinin her şeyi yapabileceklerini bu sebeple bu mebusların

---

[176] Turgut Özakman, Vahdettin, M.Kemal, ss. 250-252.

[177] Engin Berber, **Kurtuluş Savaşı'ında Mustafa Kemal ve Vahdettin**, 2. Baskı, Ayraç yay, Ankara, 1998, (Mustafa Kemal ve Vahdettin), s. 45; Özakman, Vahdettin, M.Kemal, ss. 242-243.

[178] Mustafa Budak, **İdealden Gerçeğe Misâk-ı Millî'den Lozan'a Dış Politika**, 3. Baskı, Küre yay, İstanbul, 2003, s.72.

[179] Andrew Mango, **Atatürk, Modern Türkiye'nin Kurucusu**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2004, ss. 219-232.

[180] Kinross, ss. 267-268.

konuşmalarını dikkatle yapmalarını istedi. Sultanın huzurundaki gruptan biri Boğazdaki İtilaf gemilerini göstererek girecekleri son yerin burası olduğunu, buradan öteye gidemeyeceklerini ve Anadolu'nun çelik gibi olduğunu belirtti. Bunun üzerine Vahdettin tekrar onları ikaz edip *"Ankara'ya bile girerler"* dedi.[181] Çok geçmeden Osmanlı Mebuslar Meclisi'nin kapatılmasını izleyen bu sürecin sonunda, Vahdettin'in şu sözleri söylediği bilinmektedir:

> *Ben milletin ateşli külü üzerine oturdum. Taht-ı saltanatın kuş tüyünden minderleri üzerinde oturup gömülmedim. (...) eğer akilane, bigarezane, bitarafhane idare-i umur edecek bir halefim olsaydı, ömrümün devr-i ahirinde bu bar- ı azimi, vallahi, billahi tillahi kabul etmezdim. Taht-ı saltanat ile teneşir arasında ne kadar mesafe olduğunu bilirim. Siz de gözünüzle gördünüz bir tarafta taht bir tarafta tabut duruyor.*[182]

Bu yaklaşım itibariyle saltanatı ve hilafeti koruma amacı bulunmadığı anlaşılan Vahdettin, Heyeti Temsiliye üyesi Mazhar Müfit Bey' e de şu sözleri sarfetti: *"Heyet-i Temsiliye benim tac-ı saltanatımın pırlantalarıdır. Allah sizden razı olsun vatan ve milleti ve saltanat ve hilafeti kurtardınız. Mustafa Kemal Paşa Hazretleri inşallah afiyettedirler. İstanbul'a teşrif etmeyecekler mi, kendileriyle görüşmeye hasretim. Beyefendi memleketi kurtarmak için ne gibi çareler düşünüyorsunuz"* dedi.[183] Vahdettin'in bu sözlerinin amacı Mazhar Müfit Bey tarafından anlaşılamadı. Nitekim Vahdettin Milli Mücadelenin ilk günlerinde Mustafa Kemal'i asi ilan etmiş, tutuklanmasını emretmişti ve Vahdettin'in amacının ağız aradığı, üslup yumuşatarak Mazhar Bey'i konuşturabileceğini düşünülmektedir.[184]

1920'de ise saltanat makamı milliyetçilere karşı açık bir savaş başlatarak Şeyhülislam *Dürrizade Abdullah Efendi*'den *"Padişaha Karşı Ayaklanma"* başlıklı fetva çıkartarak asilerin öldürülmesinin vacip olduğunu ilan etti. Damat Ferit'te milliyetçileri *"milletin sahte temsilcileri"* olarak ilan etmiş ve bu kimselerin *"vatanı harcamak adına başka milletlerce satın alınmış kişiler"* olarak adlandırmıştır. Bunun yanı sıra *Hilafet Ordusu* adıyla işsiz Anadolu gençlerinden bir ordu oluşturuldu ve bunlara yüksek maaşlar verildi.[185] Bu durum Mustafa Kemal Paşa tarafının, Ankara Müftüsü Börekçizade Mehmet Rıfat Efendi'yle karşı fetva çıkartmasıyla

[181] Özakman, Vahdettin, M.Kemal, s.80.
[182] Yılmaz Çetiner, **Son Padişah Vahideddin,** Kronik yay, İstanbul, 2017, ss.86-87.
[183] Çetiner, s.119.
[184]Çetiner, ss.198-200.
[185] Kinross, ss. 334-345.

sonuçlandı.[186] Öte yandan, Vahdettin, Sevr Antlaşmasının imzalanmasına ve kendi devleti için manevi değeri bulunan ata toprağı Bursa'nın Yunanlılar tarafından işgal edilmesine ses çıkarmadı. Bunun yanı sıra milliyetçileri uğraştırmak için başta Anzavur ve Yozgat İsyanı olmak üzere birçok isyanı destekledi.[187]

Sevr Antlaşması'nın milletçe reddi, Damat Ferit'in sevilmemesi gibi sebeplerle Vahdettin'in bu dönemde verdiği en iyi karar Damat Ferit'i görevden almasıydı. Damat Ferit'in yerine gelen Tevfik Paşa Hükûmeti döneminde Birinci İnönü Zaferi'nin kazanılması sonucu hem Ankara Meclisi hem de İstanbul Meclisinin Londra Konferansı görüşmelerine daveti, Ankara'daki Türk Hükûmeti ordularının zaman kazanmasını sağladı. Ancak görüşmeler Ankara'nın istediği sonucu vermedi. Sonuçsuz kalan bu görüşmelerin ardından Ankara İkinci İnönü Zaferini kazandı. Bu arada Tevfik Paşa'nın Londra Konferansı'nda söylediği *"Söz Milletin Gerçek Temsilcilerinindir"* sözü nedeniyle Vahdettin'in bir daha Paşa'yı görüşlere kabul etmediği de bilinmektedir.[188]

Kütahya-Eskişehir yenilgisinden ardından ise Sakarya Zaferiyle de tekrar toparlanan Ankara'daki Türk Hükûmeti Ordusu, Büyük Taarruz sonunda, 30 Ağustos'ta zafer kazandı ve 9 Eylül 1922'de nihayet İzmir'i Yunanlılardan aldı.

Savaşın kazanılmasıyla sıra Ankara'daki Türk Hükûmeti'nin Milli Mücadele'ye iftara atıp, hainlik edenleri cezalandırmasına geldi. İlk olay Dâhiliye Nazırı iken Mustafa Kemal'i hainlikle suçlayan ve İngiltere sömürgeciliğini destekleyen gazeteci Ali Kemal'in tutuklanması ile başladı. İzmit'e sorgulanmak üzere götürülen Ali Kemal'in milliyetçi halk kitlesi tarafından linç edilerek öldürülmesi sarayda büyük bir korkuya neden oldu. Ağabeyi II. Abdülhamit gibi tahttan indirileceğinden korkan Vahdettin iyice korkmaya başlayıp İngiltere'nin İstanbul İşgal Komutanı General Harington'dan koruma sayısını arttırmasını istemişti.[189] Bunun yanı sıra İngiliz Sefiri Rumbolt ile de sarayda görüşen Vahdettin, Ankara'daki Türk Hükûmeti için: *"Bunlar tamamen Bolşevik. Bu bir tür silahsız hükûmet darbesidir ve Kemalistlere karşı ise büyük bir Müslüman halk kitlesi vardır"* dese de İngiltere'nin Vahdettin'e bu konu için yardım etmeyeceği belliydi.

[186] Berber, Mustafa Kemal ve Vahdettin, s. 73.
[187] Falih Rıfkı Atay, **Çankaya,** Pozitif yay, İstanbul, 2010, ss.311-312.
[188] Çetiner, ss. 233-234.
[189] Kinross, ss.530.

Bunu gören Vahdettin sadece güvenliğini tehlikede görürse İngilizlere sığınacağı vaadinin İngilizlerce kendisine verildiğini hatırlattı ve bu konuda İngiliz Sefir Rumbolt'tan garanti aldı.[190]

Hala İngiltere'ye güvenerek saltanatını koruyabileceğini düşünen Vahdettin, Ankara'daki Türk Hükûmeti Temsilcisi Refet Paşa'yı huzuruna kabul ettiğinde, Refet Paşa ona: *"Bugünkü durum fazla uzun süremez, iki farklı şehirde iki farklı hükûmet olmaz, bu ikiliğe son vermenizi dilemeye geldim"* dedi. Vahdettin, Ankara'nın ne çeşit bir hükûmet düşündüğünü sordu. Refet Paşa ise aklındaki fikri söyleyip, yönetimin meşruti monarşi olacağını ancak Vahdettin'in veto hakkının bulunmayacağını kendisine söyledi. Bu durumu beğenmeyen Vahdettin, kendisini de yenik saymamak adına susup görüşmeyi sonlandırdı.[191]

Lozan Barış görüşmelerine hem İstanbul Hükûmeti'nin hem de Ankara'daki Türk Hükûmeti'nin davet edilmesi, Mustafa Kemal Paşa'ya, Milli Mücadelede kendilerini idamla yargılatan ve her türlü zorluğun sebebinin ana kaynağı olan saltanatı kaldırma fırsatı sundu.[192]

Saltanatın kaldırılmasına dair söylentiler ve Lozan görüşmelerinde temsil sorunu Akşam Gazetesi kaynaklı yazılar ile *The Times*'da ilk kez 28 Ekim 1922 tarihinde yer aldı. *The Times, "Ankara Yeni Dış İşleri Bakanları" (New Angora Foreign Ministers)* başlıklı yazıda Anadolu'nun mevcut siyasi rejim ve diplomasideki temsil sorununu şöyle aktardı:

> *(...)Akşam gazetesinin tanınmış bir yazarı Rafet Paşa'nın saltanatın kaldırılması konusundaki savunuculuğunun Türklerin çoğunluğu için bir iyilik bulamadığını öne sürüyor. Onun izlencesine göre Milliyetçi generallere rağbet görülebilir, ancak Yunan ordusuna karşı kazandıkları başarılar onları Anayasaya yapıcısı haline getirmiyor. Yürütme ve yasama işlevlerini birleştiren bir Meclis tarafından tek kısımlı hükûmet, ülkenin hazırlıklı olmadığı tehlikeli bir deneydir.*[193]

30 Ekim de ise Anadolu'nun yeni siyasal rejiminin son durumunu Refet Paşa'nın Vahdettin'i ziyareti ile açıklayan *The Times "Sultan'ın Pozisyonu" (Sultan's Position)* başlıklı yazıda görüşmenin içeriğini şöyle aktardı:

> *(...)Trakya'nın yeni yetkilisi Rafet Paşa, dün Sultan ile görüştü. Sultan'ın kişisel güvenliğinden dolayı artık daha güven verici olduğuna ve din dışı güçlerin*

[190] Çetiner, ss.242-243.
[191] Kinross, ss. 531.
[192] Oran (Ed.), TDP, Cilt:1, ss. 215-216.
[193] **The Times**, 28 Ekim 1922.

dışındaki işlerinden yoksun olmasına itiraz etmeyeceğine inanılıyor. Görüşme sırasında, Ankara Meclisinin Sultan tarafından tanınması ve Bab-ı Ali' nin Lozan Konferansı'nda temsili konusu gündeme getirildi. Rafet Paşa, Sultan'a Ankara Meclisi'nin anayasa rejimi, Sultan'ın din dışı gücü ve Halife olarak ruhsal otoritesinde yapılması muhtemel değişiklikler konusunda bazı bilgiler verdi. Resmi görüşmenin baş vezir tarafından düzenlenmiş olduğu belirtiliyor. Sultanın Türkiye'de yalnızca yasama yetkisi bulunan Ankara Ulusal Meclisini tanıyacağı söyleniyor.[194]

The Times'da Vahdettin'in yetkilerinin artık azaldığı haberi yapılırken, Vahdettin, Mustafa Kemal Paşa'ya bir mektup yazacağını Refet Paşa'ya açıklamıştı. Ancak söz konusu edilenin aksine Mustafa Kemal Paşa'ya Vahdettin namına herhangi bir mektup gelmedi. Refet Paşa ise bu hadise ile Vahdettin'in kaçmaya niyeti olduğunu anlaşmıştı.[195]

The Times Refet Paşa'nın görüşmesini ve bu durumun Lozan'da başlayacak olan barış görüşmelerinde Britanya çıkarlarına ne şekilde yansıyacağını *"Yakın Doğu Değişimi"* (*Change the Near East*) başlığıyla şöyle sorguladı:

(...)Hükûmet, Sultan Hükûmeti tarafından imzalanan sözleşmeleri ve yükümlülükleri reddetti. Son haberlere göre, Sultan'ın kendisi, Rafet Paşa ile uzun bir sohbet gerçekleştirdi ve din dışı gücünü Ulusal Meclis lehine durdurması gerektiği talebine cevap verdiği söyleniyor. Bu rapor, doğrulandığı takdirde Halife statüsünde çarpıcı bir değişikliğe işaret edecektir. Ancak bugün için, Kemalistlerin tavrının tam bir ifadesini beklemeliyiz (...) Önemli olan, Yakın Doğu'daki İngiliz çıkarlarının gerçek doğasının, önümüzdeki Konferans'a göre açıkça tanımlanması gerektiğidir. (...)[196]

Saltanatın kaldırılmasına dair önerge 1 Kasım 1922 de oylandı ve kabul edildi.[197] Saltanatın kaldırılmasından yaklaşık 4 gün sonra *The Times "İstanbul'daki Kriz"* (*The Crisis in Constantinople*) başlıklı uzun bir yazı ile Vahdettin'in durumunu, Lozan görüşmelerinde temsil sorununun ortadan kalkmasını ve Kemalistlerin mevcut durumunu şöyle aktardı:

(...)Geçen hafta Ankara'da Büyük Millet Meclisi tarafından kabul edilen kararlarda ima edilen hanedanlık karşıtı devrim İstanbul 'da çoktan yürürlüğe girdi. Sultan Hükûmeti artık Müttefiklerin koruması altında güvende değil ve istifaya zorlandı. Ankara'nın temsilcisi Rafet Paşa, yeni kurulan İstanbul vilayetinin yönetimini devraldı ve belediyenin ve polisin herhangi bir oranda çalışmasına izin verirken, çeşitli bakanlık yetkililerini görevden aldı. Doğal olarak, Sultan Hükûmeti'nin Lozan'da temsil edileceğine dair artık bir sorun yok. (...)[198]

---

[194] **The Times**, 30 Ekim 1922.
[195] Çetiner, ss. 253-256.
[196] **The Times**, 31 Ekim 1922.
[197] Selek, A. İhtilali, Cilt:2, s.740.
[198] **The Times**, 6 Kasım 1922.

Vahdettin'e duyulan tepkiyi ve Britanya güçlerinin İstanbul'daki çıkarlarını yazısının devamında aktaran *The Times* durumu şöyle yansıttı:

> *(...)Rafet Paşa, Cumartesi günü göreve başladıktan birkaç saat sonra, General Harington ile Çanakkale, Gelibolu ve İstanbul Boğazı'nın Asya kıyılarına Kemalist bir sivil idare kurma hakkı olduğunu söyleyen bir haber verdi. Bir yandan ılımlı Türkler, Ankara kararnamelerinin devrim niteliğindeki karakterlerinden endişe duyuyorlar; öte yandan, üniversite öğrencilerinin önderlik ettiği İstanbul ve Üsküdar'daki nüfus, "Kahrolsun Sultan!" Çığlıklarıyla ayaklanmaya başladı. Kalabalıklarla Galata Köprüsü'ndeki, İstanbul ve Pera arasındaki polis arasındaki çarpışma, zayiatla sonuçlandı ve bu gibi olayların tekrarlanması çok muhtemel. (...)*[199]

Yazısına devam eden *The Times*, Vahdettin'in artık her şeyini kaybettiğini ve bunun Türk milliyetçiler ile Bolşevikler arasında bir iş birliği ile sağlandığını şöyle savundu:

> *(...)Sınır dışı edilen Sultan'ın otoritesini yeniden ele geçirmeye çalışacağına dair hiçbir gösterge yok, eski kafalı Türklerin nafile kızgınlığı dışında güveneceği hiçbir şeye sahip değil, Kemalist ve Bolşevik propaganda kendi yapacağını yaptı ve otoritesi İstanbul Müttefik otoritesinin gözünden ve dahi Lozan'daki Barış Konferansı'nda Ankara delegelerinin ayrılmasından önce elinden alındı. Durumun ciddiyeti, Kemalist jandarmaların, neredeyse var olmak üzere nötr bölgede bulunan çeşitli yerlere girdiklerini haberiyle artırıyor. Muhabirimiz, Müttefik makamların, başarılı bir gerçek ile karşı karşıya kaldıklarını ve yeni rejimi tanımaya zorlandıklarını açıkladı. (...)*[200]

The Times'ın Saltanat rejimini ortadan kaldıran Kemalistler hakkındaki düşünceleri ise aynı haberin devamında dikkat çekicidir:

> *(...)Kemalistlerin İstanbul'un yönetimine el koymalarının, silahlı kuvvet tarafından gerçekleştirilmediği doğrudur, ancak tüm göstergeler arka planda silahlı kuvvetlerini güçlendirdiklerini gösteriyor. Osmanlı egemenliği geleneklerine ve savunmaları gereken Müslüman hissiyatlarına ciddi bir darbe vurmayı hedeflediler. (...) Bolşevik yöntemlerle, yüzlerce yıl önce toptan katliam tarafından imha edilen bir reform gücü olan Sultan'ı yıkan Türk yeniçeriyle aynı yöntemlerle, Kemalistler, bir başkente sadakat geleneği ile Osmanlı Devletini ortadan kaldırdı ve bir millete veya belki de belirsiz bir ırksal anlayışa dayalı bir Türk Devletine dönüştürdüler.*[201]

The Times, saltanat makamının halifelikten ayrışmasının esasen İslami kesimleri kızdıracağını ve Mustafa Kemal Paşa'nın liderliğinin sorgulanmasına neden olacağını öngörse de, Mustafa Kemal Paşa'nın bir İslam lideri olma yolundaki adımlarını daha da güçlendirdiğini aynı yazıda ifade etti. *The Times*'a göre bu

[199] **The Times**, 6 Kasım 1922.
[200] **The Times**, 6 Kasım 1922.
[201] **The Times**, 6 Kasım 1922.

durumun nedeni, Mustafa Kemal'in Marmara bölgesinde askerlerine sınır ihlalleri yaptırarak İtilaf kuvvetlerine karşı koyması ve Anadolu'daki Müslümanların dikkatinin bu bölgedeki gerginliğe çekmesiydi. *The Times*'ın savunduğu düşünceye göre, Mustafa Kemal, Avrupa'ya meydana okuyarak Müslümanlar gözünde karizmasını arttırıyor ve böylece saltanatın kaldırılması kararıyla İslami kesimden gelecek olan tepkileri de engellemiş oluyordu. *The Times* bu görüşünü yazısına şöyle ekledi*:*

> *(...)Dahası, Osmanlı egemenliği fikrini Halifelikten kopardılar. Her türlü dini ve siyasi rekabetin avı olmak için halifeliği havada asılı bıraktılar ve bu, garip bir şekilde, Kemal'in zaferinin, Müslüman dünyası boyunca, halifeliğin ihtişamını canlandıracak yeni bir İslam şampiyonunun ortaya çıktığı izlenimini yarattığı bir zamanda oldu. Bu devrimci eylem, İslam'da çoğu zaman duyulacak bir krizi tetiklemek için hesaplanır; Ancak bunun hemen sonucu, Kemalistlerin Mudanya ateşkes kuvvetinin en önemli maddelerinin kullanımını engellemekte başarılı olmaları ve ilk başarılarında olduğu gibi, görünüşe göre zaten kalan maddelerin açık ihlaliyle meşgul olmalarıdır.(...)*[202]

Yazısının sonunu Britanya Hükûmetine tavsiye vererek bitiren *The Times*, Vahdettin'in ve onun hükûmetinin olmayacağı yeni uluslararası ortamda, her zaman savunduğu üzere Fransa ile işbirliğinin önemini vurgulayan düşünceleriyle yazısını sonlandırmaktadır:

> *(...)Müttefikler yeni bir zorlukla karşı karşıya ve Barış Konferansı ile görüşmeden önce Türkiye'ye karşı tutumlarını belirlemek için bazı yeni temeller bulmalılar. Mudanya'da inşa edilen güvencesiz köprü Lozan'a ulaşılmadan önce yıkıldı. Savaşın başlamasından bu yana birkaç dakika sonra, Müttefikler tarafından birleşik bir harekete geçme ihtiyacı duyuluyordu, bugün olduğundan daha acil olarak gerekliydi. Müttefikler, özellikle Büyük Britanya ve Fransa, bir kerede sıkı ve birlikte hareket etmeyi kabul ederse, birçok tehlike önlenebilir.*[203]

6 Kasım 1922'de ise Mustafa Kemal'i hainlikle suçlayan ve İngiltere sömürgeciliğini destekleyen gazeteci Ali Kemal'in tutuklanıp, Ankara'ya sorgulanmak üzere götürülürken İzmit'te linç edilerek öldürülmesi büyük bir etki yarattı.[204] Avrupa basınında da bu durum Ankara'daki Türk Hükûmetine karşı bir tepkiye yol açtı. *The Times* olayı *"Türkler hâlâ İnatçı" (Turks Still Obdurate)* başlığıyla sütunlarına şöyle yansıttı:

> *(...)Müttefik temsilciler, gazeteci Ali Kemal Bey'in İzmit'teki linç edilmesini ve askıya alınmasını protesto ettiler ve ilgili hükûmetlerinin dikkatini bu "siyasi*

---

[202] **The Times**, 6 Kasım 1922.
[203] **The Times**, 6 Kasım 1922.
[204] Gotthard Jaeschke, **Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri**, 3. Baskı, TTK yay, Ankara, 2011, ss. 248-249.

cinayete" davet ettiler. İstanbul sokaklarındaki acı olaylar, hüküm süren gerginliği gösteriyor ve Müttefikler polisi ile Türk polisi arasındaki ilişkiler geriliyor. Sultan hala İstanbul'da ve İngiliz bombacı tüfekçiler tarafından korunuyor. (...)[205]

10 Kasım 1922 günü Cuma Selamlığına çıkan Vahdettin, sadece halife sıfatıyla bu görevi yerine getirip arabasına bindi. O gün yanında bulunan kişilerin aktarıma göre rengi son derece solgundu ve hasta gibiydi. 13 Kasım günü Vahdettin başmabeyincisi tarafından General Harington'a sultanın saltanatını tehlikede gördüğü ve İngilizlere sığınmak istediği belirtildi. Bunun üzerine sultanın yazılı bir şekilde bunu iletmesini isteyen General Harington 15 Kasım'da sonra şöyle bir not aldı: *"İstanbul'da hayatımı tehlikede gördüğümden, İngiltere devlet-i fehimesine iltica ve bir an evvel İstanbul'dan mahall-i ahara naklimi talep ederim efendim. İmza: Müslümanların Halifesi Mehmet Vahideddin."*[206] Bu nota istinaden Vahdettin'e İngiltere tarafından *Malaya* gemisiyle Malta'ya gidebileceği ve ülkede durumlar düzelince geri gelebileceği haberi verildi. Böylece 17 Kasım'da oğlu Şehzade Ertuğrul'u yanına alıp, iki kızını ve kadın efendilerini saraya bırakan Vahdettin, İngiliz askerlerinin bulunduğu iki ambulansla Malaya Zırhlısına geldi. Bu zırhlının hareket etmesinin hemen ardından General Harington İstanbul basınına ve ajanslarına bir beyanname vererek durumu bildirdi.[207] Bu beyannamede eski sultanın mesajı; *"Kaçmadım, kendime peygamberin hicretini, Mekke'den Medine'ye gidişini örnek aldım ve geri dönmek üzere gittim."* şeklindeydi.[208]

Bir Fransız Gazetesi olan *Journal* 15 Kasım 1922' de Anadolu'daki mevcut durumu, *"İstanbul'da Panik"* başlığı altında *"Dünya'da görüşlerin bu kadar bölünmüş olduğu başka yer bulunmadığından emin olabilirsiziniz"* diye yazdı. Yazının devamı şöyleydi:

(...)Kazandıkları askeri başarıyla Yunanlıları denize dökenler, Anadolu'da yaptıkları gibi gemileri yakarak Türkiye'yi canlandıracaklarını öne sürüyor. Bu kişiler otokratik siyasal adetlerini değiştirerek onu yabancı katkılardan olabildiğince arınmış bir refaha yöneltmeyi düşünüyorlar. (...) İsmet Paşa ve onunla Ankara'dan buraya gelenler başka bir dilde konuşuyor. (...)"Kapitülasyon" kelimesi telaffuz edilince, insanlar size gülerek bakıyor ve tebessüm ediyor.[209]

---

[205] **The Times**, 11 Kasım 1922.
[206] Özakman, Vahdettin, M.Kemal, s.65.
[207] Çetiner, ss.257-261.
[208] Bardakçı, s. 246.
[209] Bilal N. Şimşir, **Dış Basında Laik Cumhuriyetin Doğuşu**, Bilgi yay, Ankara, 1998,(Dış Basında Laik Cumhuriyet), ss. 37-38.

Vahdettin'in kaçışı haberi Ankara yanlısı Türk basınında sert tepkilere yol açtı. *Tehvid-i Efkâr*, Damat Ferit gibi suçları zaten sabit kimselerle işbirliği yapmış olan bir padişahtan başka bir şey beklenmeyeceğini belirtirken, *Renin* gazetesi, "36 padişah arasında sonuncusu olan Vahdettin kadar alçalan bir başkası olmadığını" belirtti.[210] *Yeni Gün* gazetesinde ise *Yunus Nadi*, *"İki Düşman"* isimli yazısında dış düşman olarak İngiltere'yi; iç düşman olarak ise Vahdettin'i *"Padişah ve Halife unvanını taşıyan çok alçak bir kişi"* olarak nitelendirdi. Vahdettin'in kaçışını ve ardından hesap soracağı belirttiği bildirisini ise *"Yezidane, melunane ve hainane bir inat"* olarak yazdı.[211]

The Times da olayın ertesi günü *"Sultan Kaçıyor"(Sultan In Flight)* başlıklı yazıda durumu şöyle yazdı:

> *Sultan bu sabah Malaya isimli İngiliz savaş gemisine binerek gizlice İstanbul'dan ayrıldı, varış yeri ise henüz bilinmemekte. Sultan'ın ayrılışı o kadar gizli tutuldu ki son günlerde şiddetini arttıran yağmur bulutlarına rağmen Malaya'nın Marmara Denizinde yol aldığı bu saatlerde, Sultanın kaçtığını ve Büyük Britanya'ya sığınma talebinde bulunan sayıları giderek artan yabancı krallar listesinde yerini aldığını henüz İstanbul'da bilen bir düzine kişi bile yoktur. (...)*[212]

Vahdettin'in kaçışından doğrudan Kemalist baskıları sorumu tutan *The Times* aynı yazıya şunları ekledi:

> *(...)Sultanın kaçışı, Rafet Paşanın şehre gelişinden beri ve ulusalcıların milli çıkarları çiğnediği için vatan haini ilan ettiği Sultanı Ankara'nın tahttan indirme kararından beri giderek çetin bir hal alan durumun doruk noktasıdır. Sultanın yanında duran kişiler günden güne azalmaktadır. Sultan korumalarının Ulusalcıların tarafına geçtiğini, Bakanlarının istifaya zorlandığını ve Lozan Konferansına katılımlarının engellendiğine tanık olmuştur. Sultan cuma selamlığı merasimine katıldığında durumun giderek daha da tehlikeli bir hale geldiğini fark etmiştir. (...)*[213]

Öte yandan Vahdettin'in güvenliği için Britanya Hükûmetinin her türlü önlemi aldığını savunan *The Times*, Vahdettin'in cesur olsa da, Mustafa Kemal'in ona karşı tehdit oluşturmaya başladığını, Vahdettin'in buna rağmen yurdu terk etmediğini, ancak çevresindekilerin ısrarıyla ve Mustafa Kemal'in sultana yönelik tehlike oluşturmaya başlamasıyla bu kararı aldığını iddia etti. Bu yazı, Vahdettin'in

---

[210] Şimşir, Dış Basında Laik Cumhuriyet, s. 66.
[211] Nurettin Gülmez, **Kurtuluş Savaşı'nda Anadolu'da Yeni Gün**, Atatürk Araştırma Merkezi yay, Ankara, 1999, s.330.
[212] **The Times**, 18 Kasım 1922.
[213] **The Times**, 18 Kasım 1922.

İngilizlerin gözündeki imajını ya da İngilizlerin, Vahdettin'i dünyaya nasıl bir imajda göstermek istediklerini aktarması açısından önemlidir. Söz konusu iddia haberin devamında şöyle aktarılmıştır:

> *(...)Sultanın güvenliği için Yıldız Sarayı ziyareti sırasında iki tabur muhafız görevlendirilmişti. Fakat şüphesiz Kemal'in casuslarını yerleştirdiği bu saray da Sultan düşmanlarından gelebilecek ani bir saldırıya karşı pek güvende değildi. Sultan cesur bir adam olmasına rağmen Horace Rumbolt'ın birkaç gün önce Sultan'ın şehirden ayrılması yönünde verdiği tavsiyeleri göz önünde bulundurmakta. Yakınları Sultan'ı şehirden kaçması için ikna etmeye çalışırken, o hükümdarı olduğu başkentte insanları arasında kalmayı tercih etti. Ama en sonunda tehlikeler artık göz ardı edilmeyecek kadar arttığı için Sultan artık en ihtiyatlı çözümün kaçmak olduğunda karar kıldı.*[214]

The Times "Sultan'ın Talebi"(Sultan's Request) başlıklı yazısında durumu şöyle aktardı:

> *Sultanın şu an attığı bütün adımlar tamamıyla kendisinin şahsi istekleri doğrultusundaydı. Vahdettin, General Harrington'a hayatının ve özgürlüğünün tehlike altında olduğu malumatını verdi ve bütün Müslümanların Halifesi olarak İstanbul'dan ayrılmasına yardımcı olunması için Harrington'dan yardım istedi. General Harrington hemen İngiliz Yüksek Komiser Vekili Bay Henderson ve Amiral Brock ile fikir alışverişinde bulundu. Ardından dün Vahdettin'in kaçışıyla ilgili düzenlemelerin yazılı olduğu bir zarf Yıldız Sarayındaki güvenilir haremağasına iletildi. Küçük oğlu, kâhyası ve birkaç hizmetçisi Vahdettin'e eşlik ettiler. (...)*[215]

The Times süreci ayrıntılarıyla vermeye devam edip, Vahdettin'e bir karşılama merasimi yapıldığını *"Karşılama Merasimi" (Salute of Bugles)* başlığıyla şöyle aktardı:

> *(...)Sultan rıhtımda amiralin filikasına bindi ve saniyeler sonra Haliç'in durgun sularından Malaya'ya doğru yola çıktı. Sultan sağ salim gemiye binip kış güvertesine geçtiğinde ona mevkisine uygun bir şekilde merasim yapıldı. Merasimden sonra Bay Henderson İngiliz Hükûmeti adına sultanı karşıladı ve İngiltere'nin politik bir sığınmacıyı korumak için geleneksel rotasını izleyeceği sözünü verdi. Sultan her şeye rağmen sakin gözüküyordu ve birkaç kez tahtan vazgeçmediğini dile getirdi. Malaya demir aldı ve güneye Akdeniz'e doğru olan yolculuğuna başladı. Amiral Brock Sultana eşlik etmekteydi. (...)*[216]

Britanya Hükûmeti'nin Ankara'daki Türk Hükûmeti'nin içişlerine karışması nedeniyle alacağı tepkiyi önceden kestirebilen *The Times*, aynı yazısında Britanya Hükûmeti'ni haklı gösterecek savunmalar yapmaya girişti:

> *(...)Bu müdahalenin şiddetli eleştirilere ve itirazlara maruz kalacağı en başından beri bilinmekteydi, Ankara Sultanı yargılamaya karar vermişti ve bu*

[214] **The Times**, 18 Kasım 1922.
[215] **The Times**, 18 Kasım 1922.
[216] **The Times**, 18 Kasım 1922.

yüzden Türkler kesinlikle İngiltere'yi ülkenin iş işlerine karıştığını ve adaleti engellediğini düşünecekler. İtirazların ne kadar şiddetli olacağı henüz belli değil ve birçok Türk, Sultanın İstanbul'da bulunmasından duydukları hoşnutsuzluktan kurtulduklarına üzülmeyecekler. Fakat Sultanın tahtını bırakmayı kesinlikle reddetmesi ve İstanbul'dan yine Halife olarak ayrılıp Halifeliğin merkezini İngiliz topraklarında bir yerlerde kurabileceği İstanbul'da endişe ve korku yaratacaktır. (...)[217]

18 Kasım'da gazetecilerle yapılan röportajla Vahdettin'in kaçışını öğrenen Lozan ikinci Türk Delegesi Rıza Nur Bey, Vahdettin'in Hristiyan bir devletin desteğini istediği için artık halife olma özelliğini yitirdiğini gazetecilere belirtti. Röportajın devamında ise diğer Müslüman ülkelerin Hristiyan egemenliği altında olması nedeniyle yeni halifeyi tek başına seçecek olanın Türkiye Büyük Millet Meclisi olduğunu belirttiği konuşması *Petit Parisien* adlı bir Fransız gazetesinde yazıldı.[218] Ankara Meclisi, eski sultanın ardılı olarak Abdülmecit Efendi'yi 18 Kasım'da halife olarak tayin etti.[219] Vahdettin'in kaçışı Ankara'daki Türk Hükûmeti'ni öfkelendirse de bu tavrı Halifelik kurumuna yapılan devrimci bir atılımdı. Bu konu *The Times*'da *"Lozan ve İstanbul" (Lausanne and Constantinople)* başlığıyla şöyle yer buldu:

(...)Halifenin kaçışı Ankara'yı son derece öfkelendirmiştir ve Büyük Millet Meclisi onun halefini seçmek için acele etmektedir. Saltanatın mirasçılarından biri olan Abdülmecit, sessiz sakin yaşayan sanatçı bir kişiliğe sahip bir beyefendidir ve kendisinin halife olma arzusu pek yoktur. Ankara Abdülmecit'i yeni bir sultan olarak değil sadece halife olarak seçmek istemektedir. Türkiye'nin sadece dini amaçları olan bir halife seçmesi İslam'da bir yeniliktir. İslam'da halife "bütün Müslümanların kumandanıdır" ve yüzyıllardır en güçlü Müslüman ülkenin halifenin kılıcına sahip olması bir gelenektir. (...)[220]

Eski sultanın durumu hakkında bilgi veren *The Times* Ankara'daki Türk Hükûmeti'nin artık tek güç olması sebebiyle Lozan Görüşmelerinde daha güçlü bir şekilde Avrupa'da kendisini temsil edeceğini iyice hissetmiş olacaktır ki, yazısının devamında bu durumdan tehlike olarak söz edip Avrupa devletlerini uyardı:

(...)Yasal ve teolojik anlamları olan saltanatı hiçbir Batı ülkesi tam olarak kavrayamaz. Türk ve İslam geleneklerine göre Osmanlı İmparatorluğunun ve hilafetin yasal sahibi olan sultan şu anda Türk topraklarından kaçmaktadır. Sultan yakında Doğu'ya dönebilir ve bir Kahire raporuna göre Hicaz Kralı Hüseyin, sultanı Mekke'ye davet etmiştir. Türk Ulusal hareketi, geleneklere karşı çıkarak gözünü İstanbul'a dikmiştir. Lozan'da Avrupa barışını korumak

[217] **The Times**, 18 Kasım 1922.
[218] Şimşir, Dış Basında Laik Cumhuriyet, s. 62.
[219] Berber, Mustafa Kemal ve Vahdettin, s. 81.
[220] **The Times**, 20 Kasım 1922.

için önemli adımlar atılmalıdır. Lozan'da müttefiklerin tedbirli ve kararlı olması gerekmektedir ve müttefiklerin İstanbul'da gücü elinde tuttuklarını herkese net bir şekilde göstermeleri çok önemlidir. (...)[221]

Son olarak ise *The Times*, 10 Ocak 1923'te Hindistan Hilafet Kongresi'nde saltanat, hilafet gibi konuları ele alan Britanya sömürgesi altındaki Hindistan'ın haberini sütunlarına taşıdı. *"Gaya'nın Sesi, Hint Kongresi ve Türkler" (The Voice of Gaya, Indian Congress and The Turks)* başlıklı yazısında, düşünülenin aksine Müslüman coğrafyasında saltanatı kaldırıp halifeliği meclis kararıyla bir başkasına veren Mustafa Kemal'in imajının düşüşte olmadığını belirtti. İngiltere'yle kıyasla Mustafa Kemal'in burada desteklendiğini şöyle aktardı:

(...)Hindistan Ulusal Kongresi ve Bütün Hindistan (All-Indian) Hilafet Konferansı tarafından Kongrenin Halklar Komitesindeki bir düzeltmede, "İngiliz Hükûmeti'nin Türk milletinin özgür ve bağımsız bir statüye kavuşmasının önündeki engelleri kaldırana kadar mücadeleyi sürdürdükleri için, gösterdikleri başarı ve kararlılıktan dolayı Kemal Paşa'yı ve tüm Türk halkını kutlarız" şeklinde hicivli bir ibare bulunmaktadır. Ayrıca bu başarıların şiddete başvurularak yapılmasına esefle yaklaşılmakta ve Kemal Paşa'ya pasif bir direniş benimsemesi öğütlenmektedir. Halifelik Konferansı, yeni Halife'ye bağlılık ve itaat etti. Yeni seçim yöntemi "gerçek dine ve İslami yönteme çok yakın" olarak tanımlandı. (...)[222]

The Times Hindistan Konferansı hakkındaki haberine şöyle devam etti:

(...)Konferans, Büyük Millet Meclisi'nin İslami hizmetlerini takdir etti ve "dini onur anlamında tam güven" verdi. Kemal Paşa'nın "eşi benzeri olmayan zaferleri" şimdiye kadar şiddet içermeyenlerden çok uzak olan, "İslam Kılıcının" başarıları olarak ve İslam'ın şanlı geleceğine elverişli olarak kabul edildi. Abdülmecit Han'ın seçiminin onaylanması için dünyadaki Müslümanların önerdiği toplantı memnuniyetle karşılandı. (...)[223]

The Times Hindistan Hilafet Kongresi'nde çıkan bir çağrıya da özellikle dikkat çekti. Nitekim bu çağrı başta geniş Müslüman topraklarında sömürgesi bulunan Britanya ve diğer Avrupa devletlerini de yakından ilgilendiriyordu. *The Times*, yazısının devamında bu çağrıyı şöyle aktardı:

"(...)Lozan'daki Müttefik tutumu göz önüne alındığında, Konferans, Hindistan'ın tüm Müslümanlarını "Türklere karşı dizilmiş düşman kuvvetlerine karşı çıkmak için birleşmek, Halifelik taleplerini yerine getirmek ve hükûmetin ellerini zorlamak için çağırdı çünkü sivil itaatsizlik en iyi silahtı."[224]

---

[221] **The Times**, 20 Kasım 1922.
[222] **The Times**, 10 Ocak 1923.
[223] **The Times**, 10 Ocak 1923.
[224] **The Times**, 10 Ocak 1923.

Sonuç olarak, 2 Kasım 1922'de ülkenin egemenliğini Ankara'daki Türk Hükûmeti eline aldı ve Lozan Barış Görüşmelerinde temsil sorunu ortadan kalkmış oldu. Ankara'daki Türk Hükûmeti'nin ve Mustafa Kemal Paşa'nın Müslümanların gözünde değerinin artması, Bolşeviklerle sürekli temas halinde olması, Mudanya Ateşkes Anlaşması ile oluşan güvenli bölgedeki tahrik hareketleri ve Fransa'nın Ankara'daki Türk Hükûmeti'ne yaklaşması gibi sebepler Britanya Hükûmeti'ni ve onun siyasi çizgisinde yer alan başta *The Times* gibi gazeteleri düşündürmeye başladı. Bu basın araçları her fırsatta bu durumlara dikkat çekerek Britanya Hükûmetine açık tavsiyelerde bulundu.

Saltanatın son bulması ile duyulan endişe *The Times*'da kendisini gösteren bir gerçekti. Öyle ki gazetede, Lozan görüşmelerinde Avrupalı devletlerin birlikte hareket etmesi gerektiği konferansın açılışına birkaç gün kala *"Lozan ve Constantinople" (Lausanne and İstanbul)* başlıklı yazıda şöyle vurguladı:

> *(...)Müttefikler hem kendi menfaatleri hem de Türkiye'nin gerçek menfaatlerine uyan barış şartlarında uzlaşmış bulunmaktadır. Müttefikler Lozan'da hep birlikte hareket etmelidir ve ancak bu şekilde ısrarlı taleplerini sürdüren Türk delegelerinin cesareti kırılmalıdır ve bu sayede Avrupa'da kargaşaların çıkması önlenmelidir. Kemalistler Avrupa'ya gelerek Avrupa'nın şart ve geleneklerine uymak zorunda olduklarının henüz farkına varamadılar. Bu gerçek bir barışın ana koşuludur ve Türk delegelere Avrupa'nın şart ve geleneklerini öğretmek Lozan'da müttefiklerin asıl görevidir. Lozan'da öyle bir atmosfer yaratılmalıdır ki müttefikler bu şekilde İstanbul'daki mevcut istikrarsız durumu lehine kullanabilsinler. (...)*[225]

*The Times'*ın Britanya Hükûmeti'nin dikkatini Ankara'daki Türk Hükûmetine çektiği yazılar Lozan konferansının ileriki günlerinde de sütunlarına yansıyacaktı.

Vahdettin, iki kere halk hakkında Rauf (Orbay) Bey'e *"Ortada bir millet var, koyun sürüsü! İdaresi için bir çoban lazım, o da benim!."*[226] diye söz eden, milletine güvenmediği için yanlış kararlar alan bir sultandı. Bu durumundan, amcası Abdülaziz'in ve ağabeyi Abdülhamit'in tahttan indirilişi, Damat Ferit'in sözlerini dikkate alması ve etkisi altına girmesi ve milli mücadeleye karşı inancı olmaması, bu yüzden Mustafa Kemal'i gaspçılıkla suçlaması gibi nedenlerin varlığı sebep olduğu söylenmektedir. Nitekim tahta çıktığından itibaren şaşkın bir vaziyette olan

[225] **The Times**, 20 Kasım 1922.
[226] Mango, s.323.

Vahdettin'in yanında, akıl danışacağı aklı-selim devlet adamlarının bulunmayışı da bu durumu hızlandırmıştır.[227]

Saltanat günlerinde son karar mercii olan Vahdettin, eğitim, mizaç ve düşünce yapısı olarak saltanata uygun olan bir yapıda değildi. Bazı tarihçiler tarafından kaderi kötü yazılan bir sultan olarak nitelendirilen Vahdettin, bazı tarihçiler için vatan haini, bazı tarihçiler için vatanperver bir sultandı.[228] Ancak, İngiltere'ye olan güveni kadar kendi halkının mücadelesine ve bağımsızlığına karşı güveni olmayan ve içinde bulunduğu şartları da iyice değerlendiremeyen Vahdettin, korkusundan İngiltere'yi kışkırtacak herhangi bir hareket yapmaktan kaçındı. Anadolu'nun her yeri işgal altındayken sadece İstanbul'u ve dolayısıyla sahip olduğu makamı düşünüp İtilaf Devletlerini kızdırmamak için Ankara'daki Türk Hükûmetiyle güçlerini birleştirmek fikrine hiç yanaşmadı.[229] Buna cesaret eden paşaları ve yurt sever kimseleri bu yola girdikleri için hainlikle suçladı, idam fermanları çıkarttı, Ankara'nın düşmanla mücadele etmesini önlemek adına bir ordu kurulmasına müsaade etti ve isyanları destekledi. Böylece Milli Mücadele'ye karşı açık bir savaş başlattı ve yenilince de esas düşmana sığınıp yurdunu terk etti. Bu sebepledir ki, Vahdettin, Mustafa Kemal Atatürk'e göre *"saltanatını korumak için düşmanla işbirliği yapan korkak bir adam"*[230] idi..

Yurt dışında ise, yeni hükûmeti işgalci, gaspçı diye değerlendiren son sultan, saltanat ve halifelik makamının kendisinde olduğunu ısrarla söylemeye devam etti.[231]

[227] Özakman, Vahdettin, M.Kemal, s.44; Mango, s.197.
[228] Özakman, Vahdettin, M.Kemal, ss.45-55.
[229] Berber, Mustafa Kemal ve Vahdettin, ss. 86-96.
[230] Atatürk, s. 1.
[231] Özakman, Vahdettin, M.Kemal, s.417; Çetiner, ss. 354-362; Mango s.217.

İKİNCİ BÖLÜM
LOZAN KONFERANSI BİRİNCİ DÖNEMİ

2.1. KONFERANSIN AÇILMASI VE GENEL ÖZELLİKLER

Barış konferansının İsviçre'nin Lozan kentinde toplanmasına Müttefiklerce karar verilmişti. Konferansa Türkler dışında katılacak olan devletler, İngiltere, Fransa, İtalya, Japonya, Yunanistan, Romanya ve Yugoslavya idi. Müttefik devletler, Sovyetlerin katılmasını talep etmediği halde, Türk tarafının ısrarı sonucu sadece Boğazlar konusunda görüşmelere katılmak üzere Sovyet Rusya, Gürcistan ve Ukrayna konferansa davet edilmişti.[232] Ankara'daki Türk Hükûmeti, saltanatı kaldırma kararı sonrasında Türkleri tek başına temsil etme hakkını elde etmişti. Lozan Konferansı'na kendisini temsilen gönderilecek heyet için İsmet Paşa, Doktor Rıza Nur ve Hasan Bey'i (Saka) seçmişti. İsmet Paşa'nın Mudanya Mütarekesi dışında herhangi bir diplomatik tecrübesi olmadığı halde, Mudanya'daki başarısı, sabırlı ve çetin bir tartışmacı olması ve Mustafa Kemal Paşa'ya yakın olması, onun heyete seçilmesinin nedenleriydi. Öte yandan İsmet Paşa'nın işitme sorununun varlığı onu acele karar almasından ve ani söz söylemesinden alıkoyuyordu.[233] *The Times,* İsmet Paşa'nın tüm fiziksel özelliklerini, askeri başarıları ve mecliste yaptığı savunmasını *"Türk Liderler" (The Turkish Leaders)* başlığıyla şöyle paylaştı:

> *Milliyetçi Türkiye'nin Lozan'daki ilk temsilcisi olan İsmet Paşa, fiziksel olarak keskin, huzursuz gözleri, küçük bıyıkları, çengelli burnu ve genellikle iyi Çerkez kanının bir türünü belirten küçük elleri olan, kısa, sert yüzlü bir adamdır. Zihinsel yapısı olarak Türk ve elbette, Alman personelin talimatını ve Fransız askeri yöntemlerinin dikkatli bir şekilde incelemiş bir askerdir. 1921 mücadelesine kadar, Türk askeri çevreleri dışında bilinmiyordu. Sakarya Savaşı onu ünlü yaptı. Mudanya'daki Ateşkes Konferansı, onu bir diplomat olarak ortaya çıkardı ve şimdi, Ankara'nın hoyrat adamları ona sınırsız hareket etme yetkisi verirse, bir devlet adamı olup olmadığını göstermek için çağrılacak. Şimdiye kadar Genelkurmay üzerinde en iyi işi yapan sadece ama sadece profesyonel bir askerdi. Büyük Savaş sırasındaki itibarlı, güvenilir, çalışkan, daha temkinli bir çalışan olan yarbay, sağır ve yetersiz kalmıştı ve zayıf, sıradan astlara (emri altındakilere) karşı tehdit oluşturuyor.(...)*[234]

---

[232] Gönlübol (Ed.), s.52.
[233] Sonyel, Dış Politika, Cilt:2, ss.294-295.
[234] Haberin devamı şöyledir:

> *(...)Yunan saldırılarının Mart 1921 sonunda İnönü'ndeki ilk kayda değer milliyetçi askeri başarı, İsmet'in kilit pozisyonunu kaybettikten sonra bile "dayanma" kararlılığından kaynaklanıyordu. Sonra Yunan genel saldırısı geldi. Sariyannis, İsmet*

The Times'ın dikkatini çeken bir diğer kişi ise, Refet Paşa'ydı. Lozan'da görev alacağı iddia edilse de ilerleyen günlerde konferansta bulunmayan Refet Paşa, Trakya Bölgesi'nde görevlendirilmişti.[235] *The Times* Refet Paşa'yı *"Patavatsız Rafet" (The Indiscreet Rafet)* başlığıyla sütunlarına şöyle aktardı:

> *Rafet Paşa çok değişik biri. İsmet normalde sessiz olsa da, Rafet konuşkandır. İsmet, zaman zaman asık suratlı; Rafet sosyal işlevleri sever ve ev sahibi veya konuk olarak kendisini son derece kabul edilebilir kılar. Ayrıca akıcı ama son derece yetersiz bir hatiptir ve bir hataya güvenir. Tipik olarak, küçük, uyanık, elli yaşlarında, bakımlı ve iyi giyimli bir adam; görünüşe göre İsmet'ten daha az belirgin bir şekilde Türk. Çok fazla savaş gördü, Gelibolu Yarımadası ve Sina'daki üçüncü bölüme komutanlık yaptı ve sonunda Gazze'deki daha önceki eylemlerinde sağlam bir rakip bulduğumuz Filistin cephesindeki 22. Ordu Birliğinin komutasına terfi etti. 1919 yazında Sivas'ta Mustafa Kemal'e ilk katılan önemli subaylardandı, o kış Sivas Konferansına katılıp ve 1921 bahar kampanyasında Afyon Karahisar cephesinde ordu komutanlığıyla görevlendirildi.(...)*[236]

Bir diğer Türk delegesi Doktor Rıza Nur ise, *The Times*'da *"Politik bir Doktor" (A Political Doctor)* başlıklı yazı ile şöyle tanıtıldı:

> *ve Kemal'den tamamen daha iyi bir manevra yaptı ve bir Yunan ordusu komutanı yoktu, Kraliyet Genelkurmay Başkanlığı ile aralarındaki planlara müdahale etti, Eskişehir, Milliyetçiler için yenilgiden çok felaket oldu. Fakat İsmet, Sakarya'da –kendi üstü olan Mustafa Kemal'in gizemli bir kaza geçirmesiyle- aşırı cesur (gözü kara) Rumları inatçı bir savunma eylemiyle püskürttü ve Ankara'yı kurtardı. Bu yılki Türk taarruzu planlamasında Batı Türk cephesinde Baş Komutan olarak önemli bir paya sahipti ve bu da Yunanlıların Asya'dan feci bir şekilde kovulmasına neden oldu, ancak stratejisinin bir savaş ordusuna karşı başarılı olup olamayacağı başka bir soru. Mudanya'da, kendisinin zorlu bir pazarlıkçı olduğunu ve pek çok Türk diplomatının olduğu kadar yetenekli olduğunu ve açıkça talepleri öne sürerek sonradan onları azaltma konusunda büyük bir ustalık yaptığını gösterdi. Zaman zaman aşırı derecede sinirlenmişti ve başlangıçta Sir Charles Harington'a karşı özel bir nezaket göstermedi, ancak konferans ilerledikçe ve İngiliz Generalin söylediklerinden kastettiğini keşfettiğinde sorun çözüldü. Ankara'daki son konuşmaları endişe verici biçimde şovenceydi, ancak birileri, askeri arka planlarıyla coşan, kendisini Mudanya'da sağduyu gösterdiği için eleştirmeye meyilli olan politik arka plancılar ve hırslı generallerin izleyicilerine hitap ettiğini unutmamalıdır.* **The Times**, 18 Kasım 1922.

[235] Sonyel, Dış Politika, Cilt:2, s.297.

[236] Haberin devamı şöyledir:

> *Ancak bu askeri kariyeri, görece olarak büyük ordusunun saldırıları, esasen daha küçük olan Yunan kuvveti tarafından ve şu anda en son Yunan devriminin üç liderinden biri olan sert savaşçı asker Albay Plastiras'ın cesareti ve becerisi sayesinde püskürtülerek Dumlupınar'da geçici olarak bozuldu. Komutanlığını kaybettikten sonra Rafet Paşa, Milliyetçi Hükûmet İçişleri Başkanı oldu, ancak bu görevden sağlığı nedeniyle istifa etti ve bu yaza kadar bir süre emekli hayatı sürdü. Ankara Hükûmeti'nin Doğu Trakya Askeri Valisi olarak görev yapmak ve Kemalistlerin işgaline zemin hazırlamak için tekrar bir askeri emir aldı ve yakın zamanda İstanbul'a gönderildi. Son zamanlarda Türkiye başkentindeki faaliyetleri, İtilaf Yüksek Generalleri ve Komiserleri için kaygı veriyordu ve taviz vermeyen uzlaşmaz konuşmaları eski kafalı Türkleri rahatsız etti ve bütün Osmanlı Hıristiyanlarını korkuttu.* **The Times**, 18 Kasım 1922.

Rıza Nur Bey iki asker gibi değil. Orta yaşta, sarışın ve mavi gözlü, on beş yıldır Türkiye siyasetinde önemli rol oynayan adil bir adam, bir tıp doktoru. 1908'de Sinop'tan seçilmiş bir meclis üyesiydi. İttihat ve Terakki Partisi'nin düşmanlığına maruz kaldı, 1909'da asılsız bir komplo suçundan hapsedildi ve birkaç ay hapsedildikten sonra serbest bırakıldı. Mısır'a çekilme konusunda ihtiyatlı davranıldığını düşündüğü zaman, "Eski Türk" Hükûmeti Ferit ve Kamil Paşa'ya destek verdi. Büyük Savaş sırasında, İngiliz askeri makamları tarafından sorgulanmadan ve birçok İngiliz subay ile dostça ilişkiler sürdürerek orada (Mısır'da) kaldı. Ateşkesten sonra Türkiye'ye döndü ve 1919 kışında, Küçük Asya'daki Yunan işgaline öfkesi onu Milliyetçilere katılmaya sürükledi. Sivas'ta Mustafa Kemal ile bir araya geldi, Ankara Hükûmeti'nde Eğitim ve Halk Sağlığı Komiseri olarak görev yaptı ve Büyük Millet Meclisi'nin birkaç alt komitesinde oturdu, ancak sonunda Rus-Türk ilişkilerine referans vererek dış politikada uzmanlaşmaya karar verdi. İki kez Ankara'yı Rusya'da temsil etti.[237]

Türk Heyeti'nin diplomatik tecrübesizliğinin aksine Avrupalı siyasetçiler konferansın henüz yeni toplandığı günlerde aralarındaki işbirliğini tamamlamıştı. Bu işbirliği, *The Times*'ın da sütunlarında kendisini gösteriyordu. Gizli bir Türk-Fransız Antlaşması varlığının Fransız gazetesi *Le Figaro*'da yalanlanması ve bu durumun İngiltere-Fransa birliğinde asla olmayacağı belirtilmişti. Bu yazıyı sütunlarına aktaran *The Times* da Fransa'nın İngiltere ile olan birliğinin bir çözüm değil, bir gereklilik, bir gerçek olduğunu belirtiyordu. The Times, *"Fransızlar Antlaşmaya Güveniyor" (French Confident of Agreement)* başlıklı yazda *Le Figaro*'nun düşüncelerini şöyle alıntıladı:

Bugün Figaro'da Henri Bidou, Fransa ile Türkiye arasındaki gizli bir antlaşma efsanesinin tamamen ortadan kalkması umudunu dile getiriyor. İngiltere'yi rahatsız eden bu hikâye (diyor) hiçbir şeye dayanmıyor. Fransa, Lozan'a İngiltere'den önce bilgisi olmadan önceden hazırlanmış bir çözüm getirmeyi hiç düşünmedi. Tuhaf olan, bu yalan, soyutlanmaktan uzak, bütün bir sahtekârlık kütlesinin bir parçasını oluşturur. Henri Bidou iftira komplolarının bir plana göre yönlendirildiğini ifade etmeye devam ediyor. Lozan'da zorluklar olacak, ancak Müttefiklerin duygularının birliği bir formül değil, bir gerçeklik. (...)[238]

---

[237] Haberin devamı şöyledir:

Geçen sonbaharda Kiev'deki Ukrayna Sovyet Hükûmeti ile Anlaşma imzaladı ve bu yılın haziran ayında Moskova'da Ankara Büyükelçisi olarak görev yaptı ve burada bütün Rusya Sovyet Hükûmeti ile ticari ve konsolosluk sözleşmesi imzaladı. Yusuf Kemal'in Ağustos ayındaki istifası sonrasında Büyük Millet Meclisi tarafından Dışişleri Bakanı seçildi. Sovyet Rusya hakkındaki bilgileri şuan önemli ve Ankara ile Moskova arasında yakın bir anlayışa dayanan bir politikaya, yani "Doğu" politikasına olan savunuculuğu, onun seçilmesini ve İsmet Paşa'dan sonra Lozan'da ikinci olarak atanmasını açıklıyor. Çok çalışkan, ortalama bir Türk'ten daha fazla eğitimli ve fiziksel, ahlaki cesaretle ilgileniyor. Davalarını dikkatlice hazırlayan ve durum taleplerini kabul edilebilir derecede, uzlaştırıcı bir şekilde benimsetebileceği bir hiddeti (fevri) olan bir tartışmacıysa, güçlüdür. İyi bir varlığı olan hoş ve yetenekli bir adam, Lozan'da açıkçası iyi bir izlenim bırakmalı. **The Times**, 21 Kasım 1922.

[238] **The Times**, 18 Kasım 1922.

The Times müttefiklerin bağlılığa sadık kalması gerektiğini ve Türklere Avrupa'nın şartlarını kabul ettirmek için ne kadar kararlı olduklarını konferansın başlamasına sayılı günler kala birçok kez daha vurguladı. *The Times*'a göre, Müttefiklerin birlik politikası ile Türklerin şuan sahip oldukları cesaret ve özgüven kırılmalıydı. *The Times "Lozan ve İstanbul" (Lausanne and Constantinople)* başlıklı yazısında bu durumu şöyle aktardı:

> *(...)Müttefikler hem kendi menfaatleri hem de Türkiye'nin gerçek menfaatlerine uyan barış şartlarında uzlaşmış bulunmaktadır. Müttefikler Lozan'da hep birlikte hareket etmelidir ve ancak bu şekilde ısrarlı taleplerini sürdüren Türk delegelerinin cesareti kırılmalıdır ve bu sayede Avrupa'da kargaşaların çıkması önlenmelidir. Kemalistler Avrupa'ya gelerek Avrupa'nın şart ve geleneklerine uymak zorunda olduklarının henüz farkına varamadılar. Bu gerçek bir barışın ana koşuludur ve Türk delegelere Avrupa'nın şart ve geleneklerini öğretmek Lozan'da müttefiklerin asıl görevidir. Lozan'da öyle bir atmosfer yaratılmalıdır ki müttefikler bu şekilde İstanbul'daki mevcut istikrarsız durumu lehine kullanabilsinler.(...) Türk Ulusal hareketi, geleneklere karşı çıkarak gözünü İstanbul'a dikmiştir. Lozan'da Avrupa barışını korumak için önemli adımlar atılmalıdır. Lozan'da müttefiklerin tedbirli ve kararlı olması gerekmektedir ve müttefiklerin İstanbul'da gücü elinde tuttuklarını herkese net bir şekilde göstermeleri çok önemlidir. (...)*[239]

Lozan Konferansı'na gözlemci olarak katılacak olan ABD ise bazı imtiyazlarını korumak için konferansta hazır bulunacaktı. *The Times*, bu imtiyazları *"Amerika'nın Lozan'daki Pozisyonu" (U.S Position at Lausanne)* başlığıyla şöyle aktardı:

> *Beyaz Saray'da kısaca belirtildiği üzere, Amerikan temsilcileri tarafından aranacak şey: Müslüman olmayanların çıkarları korumak için gerekli olan kapitülasyonların durumu; hayırsever, eğitici ve dini teşebbüslerin uygun garantiler altında korunması; ticari girişimcilikte fırsat ayrımcılığı veya özel bir ayrıcalık olmaksızın özgürlük konusunda uygun güvenceler. Azınlıkların korunması için uygun hükümler; Boğazların özgürlüğüne dokunan güvenceler ve son olarak, keyfi ve yasadışı eylemlerin sonucu olarak Türkiye'deki Amerikalıların uğradığı kayıplar için tazminatın düzenlenmesi.*[240]

İlgili tüm devlet temsilcilerinin katılımının tamamlanmasıyla, 21 Kasım 1922'de *Yakın Doğu İşleri Hakkında Lozan Konferansı* İsviçre başkanı Habb'ın konuşmasıyla başlamış oldu. *The Times* haberi *"Lozan Umutla Başlıyor" (Lausanne Begins Hopefully)* başlığıyla şöyle aktardı:

---

[239] **The Times**, 20 Kasım 1922.
[240] **The Times**, 20 Kasım 1922.

Yakın Doğu Konferansı bu öğlen saat 3.30'da İsviçre Konfederasyonu Devlet Başkanı M. Habb tarafından Lozan Casino'da resmen açıldı. Yaklaşık beş yüz kişiyi barındıran Casino'nun konser salonu parlak ışıklıydı. Grubun bir kısmı avuç içi kadar çevrili sahnede oturdu ve hemen önde, M. Haab ve tercümanın oturduğu ve izleyiciye bakan küçük bir masa vardı. Ön sıralar delegeler vardı. Muhtemelen, delegelerin dikkat dağıtmasını önlenmesi riskini engellemek için, odanın ışık alan köşelerine, hafif ve hatta önemsiz bir karaktere sahip olan dört fresk düzgünce yerleştirilmişti. Karşılama konuşmasında, M. Haab, konferanstan önce kalan görevin yüksek tarihi önemine ve İsviçre'de çalışmalarına güvendiği gibi konferansın başarılı olacağından, dünyanın barışını ve refahını artıracağna değindi. Bu uzlaşma görevinin Hristiyanlar tarafından yerine getirilmesi uygun olacaktı. Sonra Müttefikler adına, Lord Curzon, kısa konuşmalarından birinde, bu konferansın, son dört yılda gerçekleşen çeşitli konferansların sonuncusu olacağına dair dinleyicileri tarafından da paylaşılan umutlarını dile getirdi. Şimdiye kadar muhatapların topraklarını tutmuştu. Şimdi, konferans ilk defa tarafsız bir ülkede toplanıyordu ve hangi ülke İsviçre'den daha uygun olabilirdi? Elbette, bu güzel ortamda, uyum ve uzlaşmaya varmak için önümüzdeki iki veya üç hafta içinde çabalanmalıydı. Her bir delegasyonun, bir anlaşmaya varmak yerine, başka hiçbir arzusu olmayan her soruya girmesine izin verildi. (...) İsmet Paşa'nın, Türkiye'nin adil ve adaletli bir çözüm bulma konusundaki kaygılarına değinildiği anlaşıldı, talihsiz ülkesinin uzun zamandır acı çektiği neredeyse sınırsız saldırı serisine son vermişti. Türkiye'nin komşularıyla tam bir uygarlık eşiğine geldiği için tüm haklardan yararlanmayı umduğunu düşündükten sonra, İsviçreli ev sahiplerine saygılı bir referansla konuşmasına son verdi. M. Haab daha sonra işlemleri kapattı ve konferansın yarın sabaha saat 11'e kadar Ouchy Hotel du Chateau'da ertelenmesini önerdi.[241]

Başkanın konuşmasının ardından söz alan Lord Curzon'da bir konuşma yaptı. İsviçre Hükûmetine teşekkür eden Curzon, dünyada mevcut olan bu huzursuz ortamda her devletin bir payı olduğunu ve İsviçre Hükûmeti'ne, barışın tesisinin ne kadar sürede gerçekleşeceğini bilmediğini belirtti. *The Times* bu konuşmayı *"Lord Curzon'un Konuşması" (Lord Curzon's Speech)* başlıklı yazıyla şöyle aktardı:

(...)Barış yapmak için karşımıza çıkan karmaşık sorular, birçok insanın bu sorunlardan uzaklaştığı içindi, her birimiz bu büyük dramın son hareketlerine kendi katkımızın olduğunu biliyoruz. Bilmiyorum beyler, işlemlerimizin ne kadar süreceğini; ne kadar süre geçeceğimizi bilmiyorum efendim, ama misafirperverliğiniz üzerine, bunu kendi delegasyonum için söyleyebilirim ve diğerleri için de inanıyorum: Bizim açımızdan işleri başarılı bir duruma sokulacak ve güzel ülkenizde, her şeyden önce sorunlarımız barışı koruyarak sonlanacaktır. (...)[242]

Lord Curzon'un ardından söz alan İsmet Paşa'da bir açılış konuşması yaptı. *The Times* haberin devamında bu konuşmayı şöyle aktardı:

[241] **The Times**, 21 Kasım 1922.
[242] **The Times**, 21 Kasım 1922.

(...)Fransızcasının kusurlu olduğu anlaşılan İsmet Paşa'nın, Türkiye'nin adil ve adaletli bir çözüm bulma konusundaki kaygılarına değinildiği anlaşıldı ve böylece talihsiz ülkesinin uzun zamandır acı çektiği neredeyse sınırsız saldırı serisine son verdi. Türkiye'nin komşularıyla tam bir uygarlık eşiğine geldiği için tüm haklardan yararlanmayı umduğunu düşündükten sonra, İsviçreli ev sahiplerine saygılı bir referansla konuşmasına son verdi. (...)[243]

The Times haberin diğer kısmında, Müttefiklerin ortak görüşüne göre Yakın Doğu'ya ilişkin asıl sorunun *Sevr Antlaşması* olduğunu belirtti. Yazının devamı şöyleydi:

(...)Bu sabah, Lord Curzon'un odasında saat 10 ila 12,50 arasında, İngiliz, Fransız ve İtalyan delegeler arasında geçmiş konuşması yapıldı. Resmi tebliğ, dün başlayan başlangıç görüş alışverişinin geçerli olan en samimi anlayışın ruhuyla aynı şekilde sonuçlandığını açıkça belirtiyor. Bu konuşmalarda, belirli soruların detaylı tartışmalarından kaçınılmış, ancak belirli soru grupları, siyasi, ekonomik ve benzeri konular hakkında genel bir anlayışa ulaşıldığı anlaşılmaktadır. Mümkün olduğu kadar az söylenmiş olmasına rağmen, Sevr Antlaşması olarak bilinen bu boşuna haksızlık ve aptallık anıtına son vermek için açıkça birleşik bir kararlılık var. (...)[244]

The Times, Sevr Antlaşması konusundaki öngörüsünde haklıydı. Nitekim Türklerin kabullenmediği asıl sorunun Sevr Antlaşması olduğu konusunda ısrar eden Müttefikler, konferans boyunca antlaşmayı iyileştirilerek farklı şekillerde Türk Heyeti'nin önüne koyacaktı. Türk Heyeti ise egemenlik haklarının zedeleneceği gerekçesiyle Misak-ı Millî'ye aykırı her kararı reddedecekti. Bu durum Lozan'da en çetin münakaşaların yaşanmasına neden olacaktı.

Başlayan konferansın yankısı çok genişti ve dünya kamuoyu görüşülecek konuları yakından takip ediyordu. Nitekim *Ermeni yurdu, azınlık hakları, imtiyazlar, kapitülasyonlar, Boğazların statüsü* gibi meseleler geniş kesimleri ilgilendiren önemli konulardı. İlerleyen günlerde çözüme kavuşması gereken tüm meseleler, *"Arazi ve Askeri Komisyon, Yabancılar ve Azınlıklar Komisyonu ve Maliye ve İktisat Komisyonu"*[245] tarafından irdelenmeye başlayacaktı. İsmet Paşa için Lozan, Osmanlı enkazı üzerinde yeni bir ulusun inşa edilip güçlendirilmesi için Türkiye'nin siyasi, hukuki ve ekonomik egemenlik haklarını Müttefiklere kabul ettirmeyi amaçlıyordu.[246]

---

[243] **The Times**, 21 Kasım 1922.
[244] **The Times**, 21 Kasım 1922.
[245] T.C. Dışişleri Bakanlığı Araştırma ve Siyaset Planlama Genel Müdürlüğü, **Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl Lozan (1922-1923)**, Ankara, 1973, (Dış Politikasında 50 Yıl), s.14.
[246] Kuniholm, s.183.

Lord Curzon ise Yakın Doğu hakkında derin bilgi sahibiydi ve konferansta İngiliz çıkarlarını her şeyin üzerinde tutarken, modern İngiliz İstihbarat Servisi'nin şifre kırma uzmanları[247] da ona yardım edecekti. Lloyd George'un Türkler konusundaki kibirli düşünceleri gibi Curzon da, konferans boyunca Türk heyetinin *"sınırları çizilmiş ya da meşru hedefleri olacağını"* aklına getirmeyecekti. Nitekim Lloyd George'a göre Mustafa Kemal haydutun biriyken; Curzon'a göre İsmet Paşa bir halı taciriydi. Esasen Curzon'un İsmet Paşa'ya yaptığı bu tanımlama, İngiliz siyasetçi Leo Amery'nin Curzon'a Türkler konusunda yaptığı bir benzetmeden kaynaklanmaktaydı. Bu benzetme şöyleydi: *"Bir Türk'ten bir halı satın alırken, dükkândan çıkıp gitmeniz gereken bir an vardır her zaman. Eğer bu anı doğru yakaladıysanız daha 50 metre gitmeden, yanından halıyı taşıyan bir hamalla birlikte Türk'ün arkanızdan yetiştiğini ve verdiğiniz fiyata razı olduğunu göreceksinizdir.!"*[248]

23 Kasım 1922'de Lozan Barış Konferansı İngiltere başta olmak üzere diğer devletlerin, Türklere Avrupa çıkarlarına uygun ciddi yaptırımları kabul ettirmek amacıyla böyle bir atmosferde başlamış oldu. Türk heyeti konferansta, İngiltere ikinci delegesi Rumbold'un deyimiyle *"Bir elde Misâk-ı Millî, bir elde kılıç"*[249] ile çetin bir savaş verecekti.

2.2. SINIRLAR MESELESİ

2.2.1.Trakya Sınırı:

Konferansın ilk oturum konusu Türklerin Avrupa sınırının neresinde olacağı idi. Trakya sınırı meselesinde Türkiye, Yunanistan, Bulgaristan ve Sırbistan müzakerelerde taraf olan devletlerdi.[250]

---

[247] İngiltere Devlet Kod ve Şifre Okulu'nun yetiştirdiği bu uzmanlar, 1920'lerde telgraflar ve telsizler üzerinde çalışarak dost ve düşman ülkelerden pek çok istihbaratı toplamıştı. Özellikle İstanbul istasyonu Türk diyaloglarının dinlenmesinde çok başarılıydı. Ancak kullanılan şifreler kolayca kırılsa da, elde edilen bilgiler çok kapsayıcı olmamıştı. Jeffery ve Sharp, s.146.

[248] Jeffery ve Sharp, ss. 149-151.

[249] Salahi R. Sonyel, "Lozan'da Türk Diplomasisi (Eylül 1922-Ağustos 1923)", **Belleten**, Cilt:XXXVIII, Sayı 149, TTK Basımevi, Ankara, 1974, s.53.

[250] Budak, s.317.

Türk Hükûmeti'nin Mudanya Antlaşması ile Doğu Trakya'yı ve Marmara'yı alması onu Misak-ı Milli sınırlarının bir parçası olan Batı Trakya'yı alma isteğinden alıkoymuyordu. Bu sebeple, İsmet Paşa Trakya sınırı olarak 1913 hududunun, Batı Trakya sorununda ise bir plebisitin kabul edilmesini istedi. Bu sınıra göre Edirne'den Dimetoka'ya kadar olan bölge Türklere aitti.[251] İsmet Paşa'nın Trakya konusundaki talebi *The Times*'a *"Trakya Sınırları" (The Thracian Boundaries)* başlıklı yazıyla şöyle yansıdı:

> *Türkiye'nin sınırları ve askeri sorularla ilgilenen Konferansın ilk komisyonu bu sabah saat 10.30'da Hotel du Cheteau'de bir araya geldi. Tartışma, Müttefikler tarafından Avrupa'daki Türk toprak iddialarını tanımlamak için davet edilen İsmet Paşa'nın uzlaşma önerileri yapmasıyla açıldı. Türkiye, Bulgaristan arasında 1913 İstanbul Antlaşması'nın tanımladığı şekilde sınırın olduğunu iddia etti. Bu, Türkiye'nin sadece Doğu Trakya'yı değil aynı zamanda Meriç'in batısındaki Demotika, Mandra ve Chirmen'i geri kazanmasını sağlayacak ve sınırlarını Ortaköy'e üç mil mesafeye getirecekti. İsmet Paşa, Türklerin, Batı Trakya'ya sahip olmasının İstanbul'un düzgün bir şekilde savunması için gerekli olduğunu düşündüğünü ve sakinlerinin isteklerini tespit etmek için bir plebisit talep ettiğini ima etti. Bu önerileri çeşitli ekonomik ve askeri argümanlarla destekledi ve Lord Curzon'un isteği üzerine, Batı Trakya için önerdiği sınırları daha kesin olarak belirleme sözü verdi. (...)*[252]

İsmet Paşa'nın taleplerini konferansta aktarmasının ardından söz alan Venizelos ve diğer Balkan ülkelerinin temsilcileri Trakya'da bir plebisit yapılmasına karşı çıktı. *The Times* bu durumu *"Rum İddiası" (The Greek Claim)* başlığıyla şöyle aktardı:

> *(...)Yunanistan adına Venizelos bir süre sonra cevap verdi. Venizelos, Yunanistan'ın çok ciddi hatalar yaptığını kabul etti ve bu politika hataları nedeniyle ülkesinin ciddi şekilde acı çektiğini söyledi. Batı Trakya'da herhangi bir plebisitin yapılmasına resmi olarak karşı çıktı ve o eyaletin kaderinin bu konferansta hiç tartışılmaması gerektiğini savundu. M. Nintchitch* [Ninçiç], *Yugoslavya Delegesi, tüm delegeler adına uzlaşmacı bir tutumun gerekliliğini savunduktan sonra, Türk sınırının Ankara Hükûmeti'ne 23 Eylül 1922 tarihli Müttefik Notunda belirtildiği gibi Meriç'in seyrini izlemesi gerektiği görüşünü dile getirdi. M. Nintchitch, Türkiye'nin Batı Trakya'da düzenlenen bir plebisit iddiasına karşı çıktı ve Neuilly Antlaşması'nın herhangi bir şekilde değiştirilmesinin istenmediğini söyledi. (...)*[253]

Bulgaristan başbakanı Stambulisky ise, 1915'te Yunanistan'a kaptırdığı Batı Trakya'nın Yunanistan'da kalması ya da plebisitle Türklere kalması yerine burada özerk bir idare kurulmasından yanaydı. Nitekim Bulgaristan 1919 *Neuilly Antlaşması*

---

[251] Selek, Hatıralar, Cilt:2, s. 63.
[252] ***The Times***, 23 Kasım 1922.
[253] **The Times**, 23 Kasım 1922.

ile ordularını sınırlı sayıda tutmak zorunda kalmış, Batı Trakya'yı Yunanistan'a vermiş böylece Bulgaristan'ın Ege Denizi ile bağlantısı kesilmişti.[254] Bu sebeple konferansta önce *mahreç* (denize çıkış) *talebinde* bulunan Stambuliski'nin Trakya konusu hakkındaki konuşması da *The Times*'da *"Bulgaristan'ın Çıkış Yolu" (Bulgarian Outlet)* başlığıyla sütunlara şöyle yansıdı:

> *Bu öğleden sonraki toplantıda M. Stambuliski Bulgaristan'ın Ege'de bir çıkış için talepte bulunduğunu açıkladı. Bulgaristan Başbakanı, hem Doğu hem de Batı Trakya'nın yakın tarihini ve birbirini izleyen diplomatik belgelerin çeşitli hükümlerini, Lord Curzon'un övgüsünü kazanan net bir şekilde açıkladıktan sonra, Batı Trakya'nın Neuilly Antlaşması'nın 48'inci Maddesi'nde öngörüldüğü duruma geri getirilmesi talebinde bulundu. Başka bir deyişle, Müttefikler ve İlişkili Güçlerin, bu bölgeyi Yunanistan'a vermelerini iptal etmeleri gerekiyor.(...)*
> *Yaygın haberlere göre, Stambuliski'nin kendisini şimdiye kadar bir kez daha Bulgaristan'a komşu olan Türkler için özellikle uzlaşmacı ve kısmen uyumlu olduğu söylenebilir. Başka bir deyişle, Müttefikler ve İlişkili Güçlerin, bu bölgeyi Yunanistan'a vermelerini iptal etmeleri gerekir. (...)*[255]

The Times, savaştan mağlup olarak çıkan Bulgaristan'ın önceleri Bolşeviklerle kendisini Balkanlardan soyutladığını ve Ankara ile Rusya'ya yaklaştığını, bunun konferanstaki Bulgar politikasına da yansıdığını *"Balkan İskânı" (The Balkan Settlement*) başlığıyla şöyle belirtti:

> *(...)Son üç yıldır mağlup olmuş ve yalıtılmış olan Bulgaristan, değişen ruh halini ve mutsuz politikaları bıraktı. Yunanistan'a yönelik tutumu şiddetle düşmanca olurken, Sırpların savaş sırasında Morava Vadisi'nde yaptıkları aşırılıkları affedemediler, öte yandan Bulgarlar da Sırbistan'a verilmiş Makedonya'nın sınırlarına en yakın olduğu bölgedeki hak iddialarını ısrarla savundular. Eski Bulgaristan toprakları olan Dobruca'yı almış olan Romanya ile Bulgaristan arasındaki ilişkiler eşit derecede dostça değildi. Köylü M. Stambulisky Hükûmeti, sertti ve birkaç ay önce Doğu'dan destek arama eğilimi gösterdi. Ankara'ya karşı atılımlar yaptı ve Moskova'nın etkisi açıkça Sofya'da güçlendi. M. Stambulısky, ülkesindeki Komünist Parti aracılığıyla, Rus Bolşevikleriyle tehlikeli yakın ilişkiler kurdu. (...)*[256]

Haberin kalan kısmında ise, Bulgar Hükûmeti'nin Türklerin konferansta Balkanlardaki konumlarını gündeme getirmesiyle mevcut politikasından sıyrıldığı belirtildi. Bu sebeple tekrar Balkan devletlerine yakınlaşan Bulgaristan'ın, konferansta Türk taleplerini Müttefiklerle işbirliği içinde reddettiğini ve Ege'ye çıkışını da böylece elde edeceğini sütunlara şöyle aktarıldı:

---

[254] Budak, s.319.
[255] **The Times,** 23 Kasım 1922.
[256] **The Times**, 23 Kasım 1922

(...)Neyse ki, Türkiye'nin ilerlemesi Bulgar Hükûmetine başka yönlerde güvenlik aramaya zorladı. M. Stambulıski'nin Bükreş ve Belgrad'a yaptığı son ziyaretler, Lozan Konferansında yürürlüğe girmesi ve daha da geliştirilmesi halinde Bulgaristan'ın Balkan ulusları ailesine geri dönüşü anlamına gelebilecek bazı anlaşmalara izin verdi. Lozan'daki diğer Balkan temsilcilerinin tutumunda da Bulgaristan'a karşı zaten yeni bir tutum gözlemlenebiliyor. Hiçbiri Bulgaristan'ın kurtarmak istediği Batı Trakya'nın bölgesel statüsündeki bir değişikliğe, hatta Türkiye'nin Batı Trakya'daki bir plebisit talebine bile rıza göstermeyecek. Ancak hem Yunanistan hem de Yugoslavya, Batı Trakya'yı Ege'ye yöneltilen bir çıkış için Bulgaristan'ın iddiasını destekleme konusunda anlaştılar.[257]

The Times, aynı tarihli bir başka yazısında, İsmet Paşa'nın Batı Trakya'da bir plebisit talebinin komisyonda reddedilmesini *"Yakın Doğu İddiaları" (Claims of Near East)* başlığıyla şöyle duyurdu:

(...)Yunanistan, Dedeağaç konusunda, Bulgaristan'ın Ege'ye ticari erişimini kolaylaştırmak amacıyla ve bazı durumlarda, gelecekte Bulgaristan'a yönelik şikâyette bulunma nedenini ortadan kaldırmak için ulaşım olanaklarını ve serbest liman bölgesini yönetmek için uluslararası bir Komisyonun kurulmasına karar vermeye bile hazır olacak. Türkiye'nin Batı Trakya'da bir halk oylaması yapılmasının talep edilmesi kabul edilmiyor.[258]

Batı Trakya'da plebisit talebi dışında, Mudanya'da General Harington tarafından İsmet Paşa'ya verilen teminata rağmen Edirne'nin batı kasabası olan Karaağaç halen Türklere verilmemişti. Meriç Nehri ile bölünen Edirne'de nehrin batı yakasında bulunan Karaağaç, Edirne'nin dolayısıyla Anadolu'nun savunması konusunda büyük bir öneme sahipti. Ancak Lozan'daki komisyon, İsmet Paşa'ya verilen vaade inanmıyor ve Meriç'ten başlayan tali demiryolunu Türklere vererek, Karaağaç'ı bir Yunan kasabası olarak Yunanlılara veriyordu.[259] Müttefiklerin bu tavrına tepki ise Ankara Meclisi'nden dahi duyuluyordu. Meclis oturumlarında Türklerin Batı sınırının 1913 sınırı kabul edilmesi konusunda ısrarlı konuşmalar hâkimdi.[260]

The Times, "Edirne'nin Önemi" (Importance of Adrianople) başlıklı yazıda Karaağaç'ın Edirne için önemine değinirken, İsmet Paşa'nın Karaağaç'ı İstanbul'un güvenliği gerekçesiyle talep ettiğini de belirtiyordu. Ancak bu talebe Bulgaristan'ın

[257] **The Times**, 23 Kasım 1922.
[258] **The Times**, 23 Kasım 1922.
[259] Sonyel, Dış Politika, Cilt:2, s. 305.
[260] **TBMMZC**, 3 Kânunisâni 1339,Cilt; 26, B; 167, s.s. 141-171; **TBMMZC**, 4 Kânunisâni 1339, 26. Cilt, B;168, ss. 176-182.

izin vermeyeceği ve Türklerin hâlâ Tuna'nın ötesinde gözü olduğunu Cemal Paşa'ya yapılan bir atıfla sütunlarına şöyle aktarıyordu:

> *(...)Karaağaç mevkisi olmadan Edirne tekrar bir kale olamaz; Karaağaç ile bu ideal yerleşik kamp.(...) Elbette Türkler, Karaağaç tren istasyonunun hizmet ettiği Edirne'den ayrılmaması gerektiğini savunabilirler. Ancak, mevcut yol köprüsü ile Meriç'ten taşınabilecek en fazla iki mil hafif raylı sistem veya tramvay inşası veya nehirdeki sayısız adadan birini kullanan yeni bir köprü ile ekonomik temellere dayanan herhangi bir Türk itirazına, bu bölgenin Edirne'den ayırmasına karşı koyması gerekiyor.(...) Bulgaristan'ın böyle bir teklifi sevmemesi doğaldır. Türklerin güvenmediği yaşlı Bulgar, yalnızca İsmet Paşa'nın iddiası olan İstanbul'un tam manasıyla savunulması için Türkiye'nin Batı Trakya'ya sahip olmasının "esas" olduğu bir teklif ile harekete geçirilebilir –Selanik'i isterken neden bundan vazgeçtiği merak konusu-. Çünkü Cemal Paşa, 1913' te İstanbul'da Feldmareşal Sir Henry Wilson'a "Türklerin gözünün hala Tuna Nehri'nin üzerinde olduğunu" söyledi, tam olarak söylemek gerekirse Balkan Yarımadasında askeri ve politik anlamda söz sahibi olmak istediklerini dile getirdi. (...)*[261]

The Times İsmet Paşa'nın talebinin Türkleri Avrupa'da yeniden dirilteceğini, bu durumun tehlikeli olduğunu *"Balkan İskânı" (The Balkan Settlement*) başlıklı yazıda yine şöyle savundu:

> *Dün, Türkiye'nin sınırlarını tartışan Konferansın Birinci Komisyonunun toplantısında, İsmet Paşa, Türkiye'nin Doğu ve Batı Trakya ile ilgili iddialarını belirtti. Beklendiği gibi, sınır olarak Meriç'ten memnun kalmayı reddetti ve sınırı Türkiye'yi nehrin batı yakasında belli bir bölgeye indirgeme çağrısında bulundu. Aynı zamanda Batı Trakya'da hala Yunanlılar tarafından tutulan bir halk oylaması istedi. Bu iddiaların Lozan'da ele alınma şekli, Balkanlar'daki barışın korunmasına doğrudan bağlı. Doğu Trakya'nın toparlanmasıyla Türkler bir kez daha Avrupa'da ayağa kalkacak ve Orta ve Batı Avrupa'nın halkları için iyi ya da kötü olsa da, bu kadar önemli olan Balkan ilişkilerinin geliştirilmesinde rol oynama fırsatına sahip olacaklar. Türkler yürekli bir saldırganlık havası içindeyse, bu kadar zorlukla ve bu maliyetle elde edilen Balkanların huzuru yine tehlikeye girecektir. (...)*[262]

Komisyondaki görüşmeler bu şekilde ilerlerken, Batı Trakya'da çatışmalar baş gösterdi. Nitekim bölgede bir halk oylaması isteyen Türkler ile Bulgar komiteciler ve onlara karşı olan Yunan askerleri arasındaki çatışmalar şiddetlenmişti. *The Times* durumu *"Batı Trakya'da Kavga"(Fighting in West Thrace)* başlığıyla şöyle aktardı:

> *(...)Resmi olarak Selanik'te, son çarpışmasında tutsak edilen Türkler ve iki Bulgar komitacının dün idam edildiği resmen açıklandı. Üçüncü Alay Komutanından bir tebliğ ile Kemalist subayı Abdül Rejef'in altındaki yüz Türk ve Bulgar komitacının Sahin'deki bir Yunan birliğine saldırdığı belirtildi. Düşman, görevdeki memur da dâhil yirmi sekiz ölü bırakılarak püskürtüldü. On*

[261] **The Times,** 23 Kasım 1922.
[262] **The Times**, 23 Kasım 1922.

üç erkek tutsak edildi ve bugün idam edilecek. Türk kaynaklarından gelen haberlere göre, Batı Trakya'daki durum ağırlaşıyor. İsyancıların yerel bir idarenin kurulduğu Gümülcine'deki idarenin üstatları olduğu belirtiliyor. İsyancı sayısı artıyor ve silah arzı Yunan depolarının yağmalanmasıyla sağlanıyor. Bu tür silahların toplamının makineli tüfekler ile beş bin olduğu tahmin ediliyor. Hareket Bulgar halkını da içeren isyancı Dedeağaç'ta, halk, halk oylaması istiyor. Her ne kadar raporlar muhtemelen abartılsa da, hiç kuşkusuz rahatsızlık yaşanıyor ve Balkanlar'da Türk entrikalarının gelişimi kontrol edilemediği sürece bu, daha ciddi sorunların ön şartı olarak görülebilir.[263]

Çıkan çatışmalar sonucunda Türklerin Batı Trakya'da nüfuslarının tehlikeye girdiği, baskı altında oldukları ve Yunan çetelerinin mezalimine uğradıkları Ankara Meclisi'nde gündeme getirildi. Bölgede Türklere karşı sergilenen durumların gittikçe vahimleşmesi ile Türk Hükûmeti, Lozan'daki Türk heyetine Batı Trakya'daki taleplerinde ısrar etmesi yönünde talimat verdi.[264] Bu durum, *The Times*' da *"Kemal Paşa'nın Gezisi/Musul Cephesinin Denetlenmesi" (Kemal Pasha's Tour/ Inspection of Mosul Front)* başlıklı yazıyla şöyle aktarıldı:

(...)Ankara'daki resmi çevreler konferansın sonucuyla ilgili olarak iyimserlik duymaya devam ederken, onlardan çıkan haberler her zaman tamamen cesaret verici değil. Bu nedenle, hükûmetin Batı Trakya'da bir halk oylaması konusunda ısrar etmeye karar verdiği ve bunun için Lozan'daki Türk Delegasyonuna talimatlar göndererek, "Türklere karşı tekrar işlenen vahşetlerin derinlemesine kızışmaya neden olduğunu" açıkladığı kesin olarak belirtiliyor.[265]

Trakya konusunda taleplerini konferans boyunca sürdüren İsmet Paşa, Ankara'dan aldığı yeni talimatları da göz önüne alarak, İstanbul'un güvenliği için Trakya'nın geniş bir kesiminin Türklere verilmesi gerektiği konusunda komisyona baskı yapmaya başladı. İsmet Paşa'nın bu yeni talebini, *The Times, "Tuhaf Talep" (Novel Request)* başlıklı yazıda sütunlarına şöyle taşıdı:

(...)Sadece birkaç ay önce, Trakya ve İstanbul'la uğraşırken, Trakya sınırının İstanbul'dan seksen mil uzakta tutulması önerildi. Türk Hükûmeti daha sonra, ülke ve sermayelerine bu kadar büyük bir tehdit kabul etmelerinin imkânsız olduğunu sınırın daha geriye itilmesini ve güvenliklerini güvenceye almaları için Doğu Trakya'nın tamamına verilmesi gerektiğini söyledi. (...)[266]

İsmet Paşa'nın Batı Trakya'da plebisit yapılması ve 1913 Antlaşması'nın Trakya sınırı kabul edilmesi talebi komisyonda sürekli reddedildi. Esasen İsmet Paşa

[263] **The Times**, 1 Aralık 1922.
[264] Budak, ss. 322-330.
[265] **The Times**, 16 Ocak 1923.
[266] **The Times**, 24 Ocak 1923.

1913 sınırının kabul edilmeyeceğini öngörmüştü. Nitekim 1913 yılında Bulgaristan'a verilen Batı Trakya, 1915'de Yunanlılara geçmişti. Öte yandan Venizelos da konferansta *"Biz Batı Trakya'yı Türklerden değil, Bulgarlardan aldık"* diyordu. Ancak Lozan'daki heyetin amacı Misâk-ı Milli sınırlarını olabildiğince geniş bir şekilde Avrupalılara kabul ettirmekti ve İsmet Paşa konferans boyunca bunu gerçekleştirmeye çalışacaktı.[267] Yine de İsmet Paşa, Batı Trakya'nın aksine Karaağaç'ın Türklere bırakılabileceği inancındaydı ve bu inancını Tanin gazetesiyle de paylaştı. Tanin'in İsmet Paşa ile yaptığı röportaj, *The Times'a "Lozan'daki Problemler, İsmet Paşa'nın görüşleri" (The Problems At Lausanne, Ismet Pasha's Views)* başlığıyla şöyle yansıdı: *"28 Aralık 1922'deki Tanin temsilcisi ve İsmet Paşa arasında yapılan görüşmede, konferansın görüşüleceği konularda çok sayıda ilginç açıklama yayınladı. Trakya sınırlarının konusunda İsmet Paşa'nın şöyle dediği bildirildi: Karaağaç ve Edirne'nin savunması için gerekli diğer bölgelerin Türkiye sınırlarının içinde kalacağına dair hiçbir şüphem yok. (...)"*[268]

İsmet Paşa'nın Trakya sınırı hakkındaki taleplerini raporlara dayandırmasına ve Trakya'da Türklerin baskı altında olmasına rağmen Trakya sınırı konusunda hiçbir Türk talebi konferansın ilk aşamasında kabul edilmedi.

2.2.2. Boğazlar

Boğazlar konusu Arazi Komisyonunda 4 Aralık 1922'de görüşülmeye başlandı. Misâk-ı Millî'nin dördüncü maddesi *"İstanbul ve Boğazların güvenliği sağlanmak kaydıyla Boğazların serbestçe açılması konusunda İtilaf devletleri ile birlikte çözüm bulunabileceği"* ifadesini içeriyordu. İsmet Paşa da, komisyonda Boğazlara yönelik Türk taleplerini Misak-ı Milli çerçevesinde iletti ve bu konuda diğer delegeleri dinledikten sonra konuşmalarını sürdüreceğini belirtti. Sovyetlerin talebini aktaran Çiçerin ise: *"Türk Boğazlarının ticaret gemilerine açık bulundurulması, İstanbul ve Boğazların güvenliğini savunması, Türk Boğazlarının savaşta ve barışta (Türk gemi ve uçakları hariç) bütün savaş gemilerine ve*

[267] Budak, ss. 318-319.
[268] **The Times**, 5 Ocak 1923.

uçaklarına kapatılması, Türkiye'nin Boğazlarda istihkamlar kurması ve savaş filosuna sahip olması gerektiğini" savundu.[269]

İtalyan ve Fransız delegelerinin her zaman olduğu gibi bu konuda da Curzon'u desteklemesi ile komisyonda başkanlık yapan Lord Curzon, Boğazlara yönelik Müttefik taleplerini *Bağlaşıkların (Müttefiklerin) Projesi* olarak sundu. Bu proje şöyleydi:

> *Boğazların hem savaş hem de barış dönemlerinde deniz ulaşımına tamamen açık bulundurulmalı, Türklerin güvenliği kısmen sağlanmalı, Çanakkale ve Boğazların Avrupa ve Asya kıtalarındaki bazı bölgeler askerden arındırılmalı, teknik hizmet ve denetimi sağlayacak uluslararası bir komisyon kurulmalı; bu komisyonda Karadeniz'e kıyıdaş devletler (Türkiye, Sovyet Rusya, Bulgaristan, Romanya) ile Akdeniz'de ticareti ile yakından ilişkisi olan İngiltere, Fransa, Japonya, İtalya, Birleşik Amerika, Yunanistan ve Yugoslavya) birer üye bulundurmalı, askerden arındırılmış bölgelere karşılık, Türkiye'nin güvenliği için herhangi bir güvence verilmesi konusu öteki askerden arındırılmış bölgelerin görüşüleceği zamana bırakılmalı.*[270]

The Times Boğazlar konusundaki ilgili devletlerin taleplerini *"Boğazlar İçin Kırmızı Plan" (Red Plans For The Straits)* başlıklı yazıda şöyle aktardı:

> *Aşağıdakiler, Karadeniz ve Boğazlar ile ilgili olarak bu sabah Birinci Komisyon'dan önce önerilen çeşitli planlardır. Rusya: Karadeniz, nehir kenarı devletlerinin dışındaki tüm savaş gemilerine kapalı olacak. Boğazların barış ve savaşta ticarete açık olacak, ancak Türk dışındaki bütün savaş gemilerine ve askeri uçaklara kapalı olacak. Türkiye, egemen olarak, Boğazları güçlendirmeye ve bir filoya sahip olma hakkına sahip olacak. Romanya: Karadeniz'e asker alınacak. Boğazlar, Tuna Komisyonuna benzer bir Uluslararası Komisyon tarafından kontrol edilecek ve barış ya da savaşta olsun, tüm gemilere açık olacak. Boğazların kıyılarına askere alınmayacak. Bulgaristan: Karadeniz askere alınacak. Boğazlar (Bulgaristan'ın kalacağı yer) Uluslararası Komisyon tarafından kontrol altına alınacak ve barış zamanı ticaret gemilerine açık olacak.*
>
> *Şimdiye kadarki iyi esprili ve ahenkli atmosfer, bu sabah Çiçerin'in Karadeniz ve Boğazlar için Rus önerilerini hazırladığı zaman, bir dereceye kadar bozuldu. Baş Rusya delegesi tanıdık sert ve rahatsız edici bir şekilde konuştu ve neyse ki herkes, onun öfkesini korumasına rağmen, her zaman olduğu gibi Bolşeviklerin sorun yaratma umuduyla geldiği izlenimini anladı. Tartışma ilgi ile doluydu. Lord Curzon, Boğazların uluslararası bir suyolu olarak önemi hakkında kısa bir açıklama yaparak başladı ve Karadeniz ve Ege'nin nehir kıyısındaki devletlerinin, müttefiklerin kendilerine vereceğini düşündükten sonra, mümkün olan en iyi yeni rejime ilişkin görüşlerini bildirmelerini önerdi. İsmet Paşa, daha sonra, Türkiye'nin Ankara Anlaşması'na uygun olduğu görüşünü kısaca*

---

[269] Ergali Esbisinov, "Türk-Rus İlişkileriyle Lozan Barış Antlaşması'nın Sovyetler Devri Siyaset Bilim Literatüründeki Değerlendirilmesine Dair" **Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları-I, 90. Yılında Lozan ve Türkiye Cumhuriyet Uluslararası Sempozyumu Kitabı**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 13-15 Kasım 2013, s.953; Budak, ss.330-331.

[270] Sonyel, Dış Politika, Cilt:2, ss. 312-313.

açıkladı. Paktın ilgili metni, Yakın Doğu Muhabirimiz tarafından hazırlanan bir makalede başka bir sayfada alıntılanmıştır. Bu görüşe uyan teklifleri dinlemeye hazır olduğunu belirtti ancak yapıcı bir öneride bulunmadı. (...)[271]

İsmet Paşa, esasen Sovyet taleplerinin Türk talepleri ile uyumlu olduğunu belirtip, konferans boyunca ilgili devletlerin de görüşlerini dinledikten sonra fikirlerini beyan edeceğini Lord Curzon'a iletti. Ancak İsmet Paşa'nın fikrini en son beyan edecek olması Curzon'un İsmet Paşayı eleştirmesine yol açtı. Nitekim bu diğer devletlerin Türklerin politikasını bilmeden siyaset geliştirmesi demekti.[272] *The Times* da İsmet Paşa'nın bu tavrını *"İsmet Paşa'nın kaytarması"* şeklinde yorumladı. Öte yandan Çiçerin, kendi ülkesinin güvenliğinin ancak Boğazların kapalılığı ilkesiyle ile sağlanacağını, İstanbul'a yönelik emperyalist herhangi bir politikasının olmadığını da vurguluyordu. *The Times* bu durumu *"İsmet'in Kaytarması, Rusların Amaçları"* (*Ismet's Evasions, Russian Proposals*) başlıklı yazıda şöyle aktardı:

(...)Curzon, Türklerin hiçbir pratik öneride bulunmadığı için üzüntü duyduğunu ve bunun olacağını umduğunu belirtti. Bunun üzerine, Rusların daha sonra daha ayrıntılı bir tartışmaya katkıda bulunma hakkını saklı tutan Çiçerin, aşağıdaki hususlara dikkat çekti:
(1) Boğazların üzerinden ticari trafiğin daimi özgürlüğü sağlanmalı ve
(2)Karadeniz'de barışın korunması ve kıyılarının yakınlığı ve Yakın Doğu'da barışın güvenliğinin kalıcı bir şekilde garanti edilmesi gerekmektedir.
Daha sonra yukarıda verilen önerileri ortaya koyarak, savaş gemilerine geçiş özgürlüğünü sağlamak için Boğazların hâkimiyetini en güçlü deniz gücüne vermek olacağını söyledi. Bugünün Rusya'sı, militarist girişimlere tamamen karşıydı. Kendisi böyle bir şey yapmıyordu. Sovyet Rusya, İstanbul'u Rusya'ya veren bütün anlaşmaları feshetmişti, ancak kendi güvenliğine karşı yöneltilebilecek herhangi bir düzenlemeye razı olmadığına dair hiçbir fikri yoktu. İstanbul sadece Boğazların kapatılmasıyla güvence altına alınabildi, böylece yalnızca Rusya'nın çıkarları değil, Türkiye' de bu çözüme bağlı olurdu. Boğazlarda birlikleri ve gemileri olan bu Güçlerin pozisyonu günümüze gelemezdi ve kalıcı olamazdı. Boğazlara tahakküm eden tek bir iktidar veya iktidar grubu olan herhangi bir çözüm, yalnızca Rusya ve Türkiye tarafından öfkeye yol açmayacak, aynı zamanda genel halk muhalefetine de yol açacaktır. (...)[273]

Romanya temsilcisi Duca ise, Çiçerin'in aksine boğazların açık olması gerektiğini savunuyordu. Duca'nın konuşması haberin devamına şöyle yansıdı:

(...)M. Duca, Romen planını sunarken, on sekiz milyon Romen nüfusunun açık denize serbest erişime olan refahlarına bağlı olmasının nedenlerini ortaya koydu. Bu ancak Boğazlardan serbest geçişi etkin bir şekilde güvence altına alacak uluslararası bir rejimin kurulmasıyla güvence altına alınabildi. İsmet

[271] **The Times**, 5 Aralık 1922.
[272] Sonyel, Dış Politika, Cilt:2, s.312.
[273] **The Times**, 5 Aralık 1922.

Paşa'nın siyasi görüşlerin değişebileceğini söylemesine izin vereceğine ve gelecekte Türkiye'nin böyle bir sistemde egemenliğine yönelik bir girişimi değil, bir güvenceyi görebileceğini söyledi. Duca son derece iyi konuştu ve komisyon hakkında önemli bir izlenim bırakıyor gibiydi. (...)[274]

Bulgar heyetinin *mahreç* talebinde bulunduğu konuşmasının sona ermesi ile söz hakkı alan Venizelos ise, Bulgarların mahreç talebinin tüm devletlerce kabul edildiğini ifade edip, Batı Trakya'da bir devletin varlığı için ülkesinin pek çok fedakârlığı yaptığını ancak Türklerin egemenlik bahanesiyle hiçbir fedakârlığın altına girmediğini belirten suçlayıcı ve hararetli bir konuşma yaptı. Venizelos'a göre, Yunanistan bir devletin çıkarı için fedakârlık yapıyorsa, Türkler ortak çıkarlar için daha büyük bir fedakârlık yapmalıydı. Öyle ki, konuşma sırasında el hareketini kontrol edemeyecek kadar havaya giren Venizelos, yanında bulunan Amerikan delegenin yüzüne çaptı. Delegenin gözlüğünün yere düşmesi ile delegeden bir özür dileyerek konuşmasını sonlandıran Venizelos, Boğazlara yönelik taleplerini Türklerin vereceği karara göre açıklayacağını söyledi.[275] İsmet Paşa'nın Boğazlar konusundaki temkinli politikası, Yunanistan'ın Boğazlar konusunda sessiz kalmayı tercih ettiği politikası ile birlikte *The Times*'da *"Yunanistan Sessiz" (Greece Silent)* başlıklı yazıya şöyle aktarıldı:

Venizelos, Türklerin görüşlerini bildirene kadar görüşlerinin ayrıntılı bir ifadesini saklayacağını söyledi.(...) İsmet Paşa, Rus önerisinin neredeyse Türkiye görüşüne en uygun olanı olduğunu söyledi. Bunun üzerine Lord Curzon, Rusya tarafından öne sürülen davayı Türkiye'nin de davası olarak kabul edip etmediğini söylemeye sıkıştırdı. Türk delegeler arasında yapılan istişareler ile temellendirilen uzun bir duraksama vardı ve İsmet Paşa, şu anda egemenlik konusunda söyleyecek bir şeyi olmadığını, ancak diğer Güçlere Boğazları uluslararası bir rota olarak ele almak için rejim önerileri sunabileceğini düşündüğünü söyledi. (...)[276]

Curzon'un niyetinin sadece boğazlara yönelik İtilaf kararlarını kabul ettirmek olmadığı, Türk ve Rus kesimlerini fikirlerin farklılaştırılması yoluyla arasını açmaya çalıştığı da konferansta görülen bir gerçekti.[277] Nitekim Türk-Sovyet ilişkilerinin İtilaf güçleri için ne denli tehlikeli olduğu Lord Curzon tarafından biliniyordu. Türk Sovyet işbirliği Boğazlar konusu sayesinde yok edilebilirdi. Öte yandan

[274] **The Times**, 5 Aralık 1922.
[275] Ali Naci Karacan, **Lozan,** 2. Baskı, Türkiye İş Bankası yay, İstanbul, 2020, ss. 134-135.
[276] **The Times**, 5 Aralık 1922.
[277] Sonyel, Dış Politika, Cilt:2, ss.311-312.

Müttefiklerin Boğazlardaki egemenliğine son veren Rus talepleri de kabul edilemezdi.

İtilaf Güçleri tarafından kabul edilmeyen Sovyet talepleri, Lord Curzon'un Çiçerin'in konuşmasına tek tek verdiği yanıtlarla başladı. Bu yanıtlar *The Times*'da *"Boğazların Geleceği, Müttefik Planlarda Lord Curzon" (Future of The Strait, Lord Curzon on Allied Plans)* başlığıyla şöyle aktarıldı:

> *Lord Curzon, Komisyonun son toplantısında Rus delegasyonu tarafından yapılan açıklamalara atıfta bulunarak başladı ve M. Çiçerin'in Rusya Hükûmeti'nin amacının ve Yakın Doğu'daki ve dış politikalarındaki müttefiklerin, dünya barışının kurulmasına ve sağlamlaştırılmasına katkıda bulunmak olduğunu belirtti. Bu düşünceye itiraz etmediği gibi, M. Çiçerin'in delegasyonunun niyetini yerine getirme niyetinde olduğunu ilan ettiği iki temel fikre de itiraz etmedi: (1) Rusya ve onun müttefiki konumlarının ve haklarının diğer Güçlerin konum ve haklarıyla eşitliği. (2) diğer ülkelerle olan ekonomik ilişkilerinde, Rusya ve müttefik Cumhuriyetlerin barış ve güvenliğinin güvence altına alınması. (...)*[278]

Lord Curzon, Çiçerin'in konuşmasında haklı bulduğu bazı noktalara değinmesinin ardından, Boğazlara yönelik Rus taleplerinin tarihi çelişkiler içerdiğini belirten konuşmasını gerçekleştirdi. Nitekim eskiden Rusya boğazlara sahip olmaya çalışırken ve Müttefikler buna müsaade etmezdi, şimdi ise Rusya Boğazları savunuyordu ve tamamen Türklere bırakıyordu. Hatta Rusya ne kendisinin ne de Müttefiklerin Boğazlardan geçişine müsaade etmeyecek tuhaf taleplerde bulunuyordu. Bu konuşma, haberin devamında sütunlara şöyle yansıdı:

> *(...)M. Çiçerin'in iddiası, bu nesnelerin ancak iki ilkenin benimsenmesiyle elde edilebileceği yönünde idi: Boğazlar yoluyla ticari dolaşımın daimi özgürlüğü ve Boğazların, Türkiye dışındaki tüm ulusların savaş adamlarına kapatılması.*
> *Bu mutlak seyrüsefer serbestisi için, M. Çiçerin, yalnızca Türkiye'nin bir savaş filosuna sahip olmasına ve "Boğazların ve Marmara Denizi'nin savunması için modern savaş yüzeyinin tüm teknik makinelerini savunmak için başvuruda bulunmaya izin vererek" korunabileceğini söyledi. Lord Curzon şöyle devam etti: - "Bu paradoksu savunmak için M. Çiçerin tarihe başvurdu ve savunduğu yöntemlerin geçmişte bu konferansta temsil edilen devletler tarafından her zaman tanındığını bize bildirdi. Bununla birlikte, şu anda M. Çiçerin tarafından savunulan politikanın, Batılı Güçlerin on dokuzuncu yüzyıl boyunca sürekli takip ettiği bir politika olduğu doğru olsa da, Rusya'nın kendisinin de tutarlılığı ile karşı karşıya olduğu bir politikadır. Avrupa ve Rusya'nın politikaları şimdi tersine çevrildi, çünkü Batılı güçler, Rus savaş gemilerinin Boğazlardan serbest geçişini engellemek için hiçbir niyet veya arzuyu artık istemiyorlar, artık böyle bir geçişi imkânsız kılmak isteyen Ruslardır. (...)*[279]

[278] **The Times**, 7 Aralık 1922.
[279] **The Times**, 7 Aralık 1922.

Öte yandan Curzon, Boğazlar konusunda Bulgaristan'ın ve Romanya'nın da söz sahibi olduğunu ve bu iki devletin Rusya'nın taleplerine benzer talepleri olmadığını da konuşmasında belirtti. Boğazların kapalılığı ilkesi Rusya'nın da isteğiyle Müttefiklerce *1871 Londra Sözleşmesi*'yle kaldırılmıştı. Rusya yıllar önce kaldırılmış olan bu ilkeyi tekrar gündeme getiriyordu. *The Times* Curzon'un bu savunmasını *"Diğer Devletlerin Hakları" (Other States Rights)* başlıklı yazıda şöyle aktardı*:*

> *(...)Meselenin sadece tarihsel olduğuna dikkat çeken Lord Curzon şöyle devam etti: "Geçmişte Rusya ve Türkiye'nin Karadeniz'e güç veren tek güçleri olduğu doğru ancak o zamandan beri eşitlik temelinde çıkarları olan başka devletler ortaya çıktı. M. Çiçerin kendisinin belirttiği gibi, en azından Rusya'nınkilerle aynı. Romanya ve Bulgaristan'dan bahsediyorum (...) Rusya bu ülkelerden hiçbirinin, nehir kıyısı güçleri adına konuşma hakkına sahip değildir ve (bu ülkelerin) fikirleri, dünyanın huzuru ve Karadeniz'deki varlıklarının güvenliğinin sağlanması, M Çiçerin'inkinden büyük ölçüde farklıydı." Lord Curzon'un gözlemine göre, Rus önerileri, İsmet Paşa'nın genel olarak Türk delegasyonunun fikirleriyle yazışmış olduklarını söylediklerinden, sahip olduklarından çok daha büyük öneme sahipti. Bu teklifler, aslında savaştan önce Boğazlarda ve Karadeniz'de var olan durumun, Türkiye'nin haktan mahrum bırakılması hususunun önemli istisnası ile korunmasını sağlamıştı -ki 1871 yılında dost müttefik güçlerin savaş gemilerine barış zamanında Boğazları açmasıyla bunu elde etti. (...)*[280]

Curzon, Rusya'nın, çoktan kaldırılmış olan bir ilkeyi talep etmesinin diğer Karadeniz ülkelerini ve Müttefikleri zora sokacağını da konuşmasının sonunda belirtti. Rusya Karadeniz'deki en güçlü ülkelerden biriydi, ancak Boğazlar meselesi her devletin eşit olarak kabul edilmesiyle adil bir şekilde çözülebilirdi. Aksi halde boğazların kapalılığı ilkesine hiçbir devlet tahammül gösteremezdi. Bu konuşma *The Times*'da haberin devamında şöyle yansıdı:

> *(...)Dünyanın huzuru, Rusya'nın ve diğer güçlerin konum ve hakların eşitliğine, Rusya'nın ve müttefiklerinin güvenliği ve ticari özgürlüğü ilk önce Boğazların Türkiye'nin sınırsız vesayetine bağlıydı. İkincisi, Karadeniz'in Rusya tarafından neredeyse eşit olarak sınırlandırılmamış kontrolüne bağlıydı, çünkü Rusya kıyı şeridi ve kaynakları ve insan gücü zenginliği olarak şüphesiz ki Karadeniz'deki potansiyel en güçlü deniz gücüydü. Lord Curzon, konferansta temsil edilen Güçlerden bu önerilerin, muhtemelen bu sorunun kalıcı ve tatmin edici bir çözümü olarak kabul edilip edilemeyeceğini sordu. Yapmaya çalıştıkları şey, tüm Güçlere ve ilgili tüm menfaatlere adil davranmak, aynı zamanda kazara ve muhtemelen saldırganlık ya da savunma amacıyla, son savaştan çıkan Güçlerin geçici bir şekilde bölgelerin sürekli kontrolünde gruplandırılması. Ve söyle*

[280] **The Times**, 7 Aralık 1922.

söyledi: "Bu, yalnızca büyük ölçüde haksızlık eden bir çözüm değil, aynı zamanda katlanmayı ümit edemeyen bir çözüm. (...)"[281]

Curzon daha sonra Trablusgarp Savaşı (1911) sırasında Boğazlarda yaşanan ticari krizlere ve Rusya'nın da bu durumdan ne denli etkilendiğine dikkat çekti. *The Times,* Curzon'un bu konuya değinmesini *"Türk Vesayeti" (Turkish Guardianship)* başlığıyla şöyle aktardı:

(...)Lord Curzon, bu bölgelerin tarihinde, Rusya'nın Karadeniz üzerindeki kontrolünün ve Boğazların Türk vesayetince idare edilme şeklindeki örneklerin bolca bulunduğunu hatırlattı, ve 1911'de İtalya ve Türkiye arasındaki savaşta tarafsız ticaretin yaşadığı zararları ve ardından Türkiye'nin takip ettiği Balkan savaşları sırasında tarafsız ticarete uygulanan ciddi engellere ve 1914'te Türkiye'nin gerçekleştirdiği benzer eylemlerin Rusya, Romanya ve Müttefikler üzerindeki sert etkilerine değindi. Son on yılın deneyiminden sonra Müttefiklerin az bir kısmının, bu sorunun kalıcı bir çözümü olarak savaştan önce mevcut olan durumuna geri dönmeye hazır olacağını düşünüyordu. (...)[282]

Çiçerin'in talebinin Karadeniz'i kapalı bir Rus gölü haline getireceği ise *The Times*'ın gündemindeydi. *The Times,* Çiçerin'in taleplerinin Sovyetlere getireceği avantajları *"Bir Rus Gölü" (A Russian Lake)* başlıklı haberde şöyle aktardı:

M. Çiçerin'in formülü, Rusya'ya Karadeniz'de istisnai ve yenilmez bir avantaj sağlayacak. Alman ve Türk savaş gemilerinin uluslararası hukukta Süveyş, Panama ve Kiel kanallarından ve dünyanın diğer tüm boğazlarından serbestçe geçme hakkı varken, M. Çiçerin, Akdeniz ve Karadeniz arasındaki geçişte bu hakları diğer milletlere inkâr edecektir. M Çiçerin, Boğazların savaş gemilerine açılmasının en güçlü deniz gücünün avantajı olacağını iddia ederken, Karadeniz'in kapatılmasının diğer kıyıdaş ülkelerinden en güçlü olan kıymetli gücün insafına kalacağını söylemeyi ihmal etti. Yani kara kuvvetlerinin, başka bir deyişle, Rusya'nın kendisinin. Dahası Rusya, Baltık filosuyla, Karadeniz dışındaki sulardaki Rus ticaretini koruyabilirken, nehir kıyısında olmayan güçlerin o denizdeki ticaretini korumaları önlenecekti. Rus programı daha yakından incelendiğinde, görüşlerini yalnızca tek bir nesnesi olduğu ortaya çıkardı; Karadeniz'i bir Rus gölüne dönüştürmek, Türkiye'yi kapılarında sadık bir koruyucu olarak görmek. (...)[283]

Boğazlara yönelik Sovyet taleplerinin kalıcı olmayacağını haberin devamında Lord Curzon'un konuşmasıyla şöyle aktarıldı:

(...)Genel olarak, Müttefiklerin Boğazların düzenlenmesi konusundaki önerilerini anlatan Lord Curzon (...)"Türkiye'nin savaşta savaşçı bir devletin savaş gemisinin Çanakkale Boğazı'nı geçip Marmara Denizi'ne girmemesini talep etme hakkına sahip olduğunu düşünüyoruz. Bu noktada Müttefik Güçler kararlıdır ve önerilerimiz bu çok önemli çekinceyi içerir." dedi. Lord Curzon, sonuç olarak, önerilerin yalnızca geçici bir taslak olmadığını ve uzman otorite

[281] **The Times**, 7 Aralık 1922.
[282] **The Times**, 7 Aralık 1922.
[283] **The Times**, 7 Aralık 1922.

ile uzun süreli müzakere sonucu olduğunu söyledi. "Umarım" dedi, "uluslararası politikanın en karışık ve karmaşık sorunlarından birinin çözümünü bulabilirler, bu konferansın anlaşmaya varması halinde, emeklerimizi haklı çıkarmak için uzun sürdüğünü belirtmeli ve dünyanın teşekkürlerini hak etmeliyiz." dedi.[284]

Curzon'un Boğazlardaki askeri sınır konusundaki görüşü ise *The Times*'da *"İlave Teklifler" (Additional Proposals)* başlığıyla şöyle yansıdı:

Aşağıdakiler, Lord Curzon'un ticaret gemilerinin Boğazlardan geçişiyle ilgili açıklamalarına ektir: (...) Boğazların askersizleştirilmesi için önerilen düzenlemeler şunlardır:
Madde 1. Boğazlardan serbest geçişi engelleyebilecek askeri veya deniz niteliğinde kalıcı bir tesis bulunmayacaktır.
Madde 2. - Ayrıca, aşağıda belirtilen bölgeler ve adalar askere alınmayacaktır.
(1) Aşağıda belirtilen kıyılar boyunca Çanakkale Boğazı ve Boğaz'ın hem kıyıları hem de geçitleri.
Çanakkale Boğazı.- Kuzeybatıda, Gelibolu Yarımadası ve Karacaali'den Rodos'a (bir sonraki münhasır) çizilen çizginin güney-doğusundaki alan.
Güney-doğudaki bölge, kıyı ile Tenedos [Bozcaada] *karşısında Biga ve Karabiga'dan geçen bir çizgiyi içeriyor.*
Boğaziçi: Doğuda Şile-Gebze-Darıca hattına kadar olan bölge. Batıda, İstanbul' un özel rejimi ile ilgili rezervasyonlarla birlikte, Akbunal-Küçükçekmece hattına kadar uzanan alan.
(2) Marmara Denizi'ndeki tüm adalar.
(3) Ege Denizi'nde, Semadirek, Limni, İmroz [Gökçeada] *ve Bozcaadaları.(...)*[285]

Curzon, taleplerine ek olarak Boğazlarda en fazla on bin Türk ve Müttefik askerleri bulunmasını da talep etti. Bu talepler haberin devamında şöyle aktarıldı:

(...)Madde 4. - Sermayenin özel gereksinimleri göz önüne alındığında, İstanbul ve yakın bölgesinde, davet edilen Güçler ile Türk Hükûmeti arasında en fazla on bin erkek olmak üzere, gücü belirlenecek bir garnizon korulabilir.
Madde 5.- Eğer savaş durumunda, Türkiye savaşçı bir Gücün haklarından yararlanıyorsa ve bu askerden çıkarılma durumunu değiştirecek olursa, barış sona erdiğinde en kısa sürede ante bellum statüsünü (savaştan önceki mevcut statü) yeniden kurmakla yükümlü olacak.(...)[286]

---

[284] **The Times**, 7 Aralık 1922.

[285] İlgili maddelerin kalanı, haberin devamı şöyledir:
"(...)Madde 3.- Silahsızlanma, aşağıdaki önlemleri içerecektir: - Mevcut tahkimatları imhası, sanatsal nitelikte eserlerin yanı sıra askeri veya deniz yapısına sahip tesislerin yapılmasını beklemektedir. Yenilerinin yapılması yasaktır. Çeşitli bölgelerin ve yukarıda belirtilen adaların karasularında, denizaltı savaş motorları bulunmayacaktır. Türk topraklarının tamamında kullanılan ortalama polis gücü ve jandarma kuvvetlerine göre gücü sabitlenecek iç düzeni sağlamak için gerekli olan polis ve jandarma kuvveti dışında İstanbul'a uygulanan özel düzenlemelerle ilgili rezervasyonlarla silahlı kuvvetler askeri bölgelerde kalmayacak veya hareket etmeyecektir. **The Times**, 7 Aralık 1922.

[286] **The Times**, 7 Aralık 1922.

Sovyetler ile Müttefikler arasında Boğazlar konusundaki çekişme İsmet Paşa'nın iki taraf arasında sıkışmasına neden oluyordu. Müttefik taleplerinin kabulü, mali ve sınır konularında Müttefik birliğini bozabilirdi. Nitekim Lord Curzon'un Boğazlara yönelik talebinin kabulü İngiltere'yi, Fransa ve İtalya ile görüşülecek olan kapitülasyonlar, azınlıklar, imtiyazlar gibi konularda Türk safına çekebilirdi.[287] Hatta ileride gündeme getirilecek olan Musul meselesi konusunda İngiltere fedakârlık da gösterebilirdi.[288] Öte yandan Rus talepleri, Boğazlarda Türk egemenliğini koşul kabul ediyordu. Bu nedenle, İsmet Paşa, Sovyet temsilci Çiçerin ile özel bir görüşme yaparak Lozan'da Sovyet taleplerini savunmaları halinde olası bir savaşın patlak vermesinde Sovyetlerin Ankara'ya yardım edip etmeyeceğini de sordu. Ancak Çiçerin'in dolaylı bir cevap vermesi, İsmet Paşa'yı İtilaf güçlerinin talepleri ile milli talepleri ortak bir çizgide buluşturmaya yöneltti.[289]

Lord Curzon'un Boğazlarda Türklere sınırlı egemenlik talepleri ile Sovyet taleplerinin konferansta konuşulması sona ermesi ile İsmet Paşa, 8 Aralık'ta Boğazlar ile ilgili taleplerini iletti. Buna göre, Boğazlar üç esasta güvenli bir şekilde dünya ticaret ve ulaşımına açılabilirdi: *"1. İstanbul ve Marmara için denizden ve karadan gelecek tehlikelere karşı teminat verilmesi, 2. Harp gemilerinin, Boğazlarda ve Karadeniz'de bir tehlike yaratmamaları için tahdit edilmeleri, 3. Harp ve sulh zamanlarında ticaret gemilerinin serbest geçişi."* Öte yandan Müttefiklerin Çanakkale Boğazı, Marmara ve Karadeniz'in silahsızlandırılması konusundaki taleplerine karşılık İsmet Paşa, *"Gelibolu'da Türk garnizonu bulundurma ve Boğaza yakın olan bazı Ege adalarına egemenlik tanınması, İstanbul'un güvenliğinin güvence altına alınması için tersane ve deniz kuvveti bulundurma"* gibi birkaç talebini komisyonda aktardı. Boğaz bölgesindeki fener, romorkörlük, klavuzluk konuları ise iç işleri dâhilindeydi ve bunlar üzerinde bir uluslararası komisyon kontrolü Türk egemenliğine aykırıydı.[290]

İsmet Paşa'nın Müttefiklerle uyumlu talepleri Sovyetleri çok kızdırdı. Boğazlar konusu görüşülürken, Amerikan delege Child'ın *"Bay Çiçerin'in rolleri şaşırdığını ve İsmet Paşa'nın kalpağını giydiğini sandım"* dediği Çiçerin,

[287] Sonyel, Dış Politika, Cilt:2, s.313.
[288] Demirci, s.121.
[289] Selek, Hatıralar, Cilt:2, ss. 77-78.
[290] Dışişleri Bakanlığı, Dış Politikasında 50 yıl, ss.53-57.

konferansın başından beri Boğazlarda Türk savunucusu gibi görünen politikalar geliştirmişti. Bu nedenle Çiçerin, İsmet Paşa'nın tavrının Sovyetleri, Hindistan ve diğer Müslüman ülkeleri küçük düşürdüğünü iddia etti. Meclis Başkanı Rauf Bey ve Sovyet Büyükelçisi Aralof arasında Ankara'da yapılan görüşmelerde Aralof, Çiçerin'in konferansta hayal kırıklığına uğradığını belirtti. Çiçerin'in *"Türkler sadece Rusya'yı değil, Doğu ülkelerini de sattı ve İngilizlerin ekmeğine yağ sürdü."* sözlerini sarf ettiğini belirtti. Çiçerin aynı zamanda ezilen Müslümanları da Lozan'daki politikası nedeniyle Ankara'yı protesto etmeye davet edecek kadar ileri gitti.[291]

The Times'ın Boğazlar konusundaki haberleri sadece konferanstaki devletlerin taleplerinden ibaret değildi. Nitekim boğazlar meselesinin konferans gündeminde olduğu günlerde *The Times* da, Boğazlar konusunda Curzon'un fikirlerine paralel olan düşüncelerini *"Avrupa'da Türkiye" (Turkey In Europe)* başlıklı yazıda şöyle savundu:

> *(...)Türkiye'nin Avrupa'ya geri dönüşü, şimdi olduğu gibi Avrupa ticaretinin en büyük karayollarından birini, Türkiye'nin Boğazlarının (...) uluslararası önemini tanıyacağı anlamına gelmelidir. Boğazlar, Tuna Nehri'nin ve bazı büyük Rus nehirlerinin çıkışını oluşturmaktadır ve aynı zamanda dünya ticaretinin bu nehirlerin havzaları ile bağlantılı olabileceği araçlardır. İstanbul'un savunmasının makul bir şekilde güvence altına alınması koşuluyla, Türkiye için büyük bir kazanç kaynağı olan ve olacak olan Boğazlardan geçen ticarete hiçbir kesinti olmamalıdır. Müttefiklerin Boğazlar bölgesinin silahsızlandırılması ve Türkiye'nin tarafsız olabileceği herhangi bir ihtilaf sırasında savaş gemilerinin serbest geçişi için önerileri, şu anda bulunabilecek sorunun en iyi çözümü gibi görünüyor ve esas olarak Türkler için kabul edilebilir olmanın başka avantajları vardır. Boğazların özgürlüğünü güvence altına almak için yapılan kapsamlı önlemlere çok da inancımız yok.*[292]

Takip eden günlerde ise konferansta Boğazlar konusunda herhangi bir Sovyet talebinin kabul edilmemesi ve Romanya, Bulgaristan ve Yugoslavya'nın Müttefik devletlere desteği ile yalnız kalan Rus delegeler ile diğer devletlerin delegeleri arasında bir gerginlik yaşandı ve Sovyet heyeti o günkü oturumdan ayrıldı. *The Times* bu durumu, *"Ruslar Ayrıldı" (Russians Walk Out)* başlığıyla sütunlarına şöyle aktardı: *"Bugün, Rus delegeler Boğazlar için düzenlemelerle uğraşan deniz ve askeri*

[291] Demirci, ss. 119-121.
[292] **The Times**, 13 Aralık 1922.

uzmanların buluşmalarından ayrıldılar. Ayrıca Müttefikleri konuyla ilgili bir nota göndermekle tehdit ettiler."[293]

Sovyet delegelerin tavırları karşısında Müttefikler, Boğazlar konusundaki taleplerini kabul ettirmeye yönelik tüm enerjisini Türk heyetine yöneltmeye başladı. İtalyan ve Fransız delegelerin Lord Curzon'un taleplerine destek vermesi ve bir ittifak kurması *The Times*'ın da sütunlarına yansıdı. *The Times, "Musul ve Boğazlar" (Mosul and The Straits)* başlıklı yazısında Müttefiklerin Boğazlardaki ortak taleplerinin Türklere verilen fazla sayıdaki tavizler olduğunu da şöyle savundu:

> *Dün yine Birinci Komisyon, daha önce Lozan'da çözülmesi gereken tüm sorunların en önemlisi olan Boğazlar sorununu çözdü. Hem M. Barrere hem de Marchese Garroni, Lord Curzon'un, Türkler ve Ruslar tarafından zaten görüşülmekte olan teklifin yerine kendi önerileri yerine koymak için yapılan girişimleri geçersiz kılma çabalarını kuvvetle destekledi. Bize ulaşan savunma raporları, Müttefiklerin, Türklerin öngörülen düzenlemeye getirdiği tüm itirazları karşılamak için büyük çaba harcadığını göstermesi açısından yeterlidir. Silahsız bölgelerin alanı, Çanakkale Boğazı ve Boğaz'ın her iki kıyısında da azalmıştır; Türklere silahlı kuvvetler için bölgeler arasında geçiş hakkı verilecek; bölgeler içerisinde bir telefon telgrafı düzenlemelerine izin verilecek ve filoları, askerlerdeki kıyılar arasındaki sular da dâhil olmak üzere Boğazları gezmekte özgür olacaklar. Bunlar çok kapsamlı tavizlerdir. Gerçekten de birçok gözlemci, Boğazların özgürlüğü için elde etmeyi amaçladığı güvenliği azaltmak için çok ileri gittiklerini düşünebilir. Bu, İsmet Paşa ve meslektaşlarının itirazları ve istekleri gözetilerek yapıldı. (...)*[294]

Ruslarla yaşanan gerginlik sonrasında Lord Curzon Boğazlara yönelik tüm taleplerinin Sovyetlerin aleyhine olmadığını vurgulayacak bir konuşma yaptı. Hatta Curzon'a göre Karadeniz'deki savaş gemilerinin tonajının azaltılması kararı Müttefiklerin Sovyetlere göstermiş olduğu bir jestti. Curzon'un konuşmasının ardından söz alan Çiçerin ise Cemiyet-i Akvam'a güvenmediğini belirten bir konuşma gerçekleştirdi. *The Times*, konuşmaları *"Boğazlar" (Straits)* başlıklı yazıyla sütunlarına şöyle aktardı:

> *(...)Lord Curzon, M. Barrere'nin açık bir şekilde açıkladığı gibi, Türklerin ve Rusların bakış açısına çok büyük imtiyazlar verdiğini öne sürdüğü Müttefiklerin önerilerinin reddedildiğini fark ettiğinde hayal kırıklığına uğradı. M. Çiçerin'in, Müttefik tekliflerinde yer alan her şeyin Rusya'ya yönelik olduğu fikrini dile getirmesiyle, bu konuyla ilgili açıklamaların tekrarlanması için sadece Komisyonun çalışmalarına yardımcı oldu. Rus Heyetine, Müttefiklerin önerilerinin böyle bir temeli bulunmadığını ve Müttefiklerin bu tür nedenlerden esinlenmediğine dair güvence verdi. Aksine, Rusya'ya tam adalet vermeye hazırdılar ve Rus Heyetinin, barış zamanında Karadeniz'e giren savaş*

[293] **The Times**, 13 Aralık 1922.
[294] **The Times**, 19 Aralık 1922.

gemilerinin tonajını sınırlayan Müttefik değişikliklerle belirgin şekilde vurguladığı bu iyi niyetin ölçüsünü tanıyacağı umuluyordu. Rusların eski fikirler imparatorluğundan kaçacaklarını ve tüm deniz yollarında en geniş geçiş özgürlüğünü güvence altına almanın yeni bir ilkesini benimsemelerini umuyorlardı. (...)[295]

Lord Curzon'un konuşmasının ardından söz alan Çiçerin ise Sovyet talepleri konusundaki ısrarını yineledi ve konferansta sözü edilen Cemiyet-i Akvam'ın sağlayacağı herhangi bir düzene de güvenmediğini açıkladı. Cemiyet-i Akvam'ı Sovyet Rusya ve Almanya tanımamıştı. Çiçerin konuşmasının sonunda bu uluslararası topluluğu "*Şu teşkilatlı zayıflık"* olarak tanımladı. *The Times,* Çiçerin'in konuşmasını haberin devamında sütunlarına şöyle taşıdı:

(...)Lord Curzon, Rusları tartışmaların dışında tutmanın bir fikir olmadığını tekrar açıkladı ve uzmanlarının diğer uzmanlar arasındaki görüşmelerde çok az pay aldıkları için üzülüyor. M. Çiçerin cevabında, Boğazları kapatma konusundaki fikirleri kabul edilirse, diğer nehir güçleri ile görüşmeyi teklif ettikten sonra, Rusların Müttefiklerin gösterdiği herhangi bir uzlaşmacı tutum için minnettar olmaya hazır olduklarını ima etti. Daha sonra Vilna davasında kararını veremeyen ve Moskova, Washington ve Berlin Hükûmetleri tarafından tanınmayan Cemiyet-i Akvam'ı aydınlatmaya devam etti. Aslında "Şu teşkilatlı zayıflık" olarak ona atıfta bulundu. (...)[296]

Lord Curzon Boğazlara yönelik ortak düzenlenen en son Müttefik taleplerini konferansta aktardı. Bu taleplerde, İsmet Paşa'nın Gelibolu'da Türk garnizonu bulundurma ve Ege adalarına egemenlik tanınması, İstanbul'un güvenliğinin güvence altına alınması talepleri Lord Curzon tarafından kabul edilmiyordu ancak, Fransız Bompard ve İtalyan Garroni'nin Curzon'a baskısı ile Türklere gönülsüzce verilen birçok taviz vardı. Karma Komisyon'da Yunanistan'a yer verilmemesi düşüncesi bu tavizlerden biriydi.[297] Karadeniz'deki savaş gemilerini sınırlandıran, İstanbul'da on iki bin kişilik Türk garnizona izin veren diğer tavizler ise, *The Times*'da *"Müttefik İtirazı" (Allied Objection)* başlığıyla şöyle yansıdı:

Müttefik değişiklikler ve Boğazlar Komisyonu için ayrıntılı teklifler ve Lord Curzon'un oturumu açtığı konuşmada sorunlu bölgelere yönelik teminatlar, tüm delegelere taslak kuralları biçiminde ayrıntılı olarak iletildi. Daha önce yayınlanmış olan tekliflerin başlıca alternatifleri şunlardır:
1- Hiçbir Gücün, Karadeniz'e barış zamanında yükünü on bin ton aşan bir savaş gemisi göndermeyecek.

[295] **The Times**, 19 Aralık 1922.
[296] **The Times**, 19 Aralık 1922.
[297] Sonyel, Dış Politika, Cilt:2, s.314.

2- Türklere silahsızlandırılmış bölgeler konusunda önemli tavizler verildi. Bunların hepsi bölgede büyük ölçüde azaldı, Boğaz'dakiler şu anda sadece yaklaşık 10 mil genişliğinde.
3- Türkler İstanbul'da on iki bin kişilik garnizon tutabilirler; burası Prens Adası ile birlikte cephanelik ve deniz üssü olarak kullanılabilir.
4- Marmara Denizi'ndeki Emir Ali Ada'nın askersizleştirilmemesi, Bozcaada yakınlarındaki Tavşan adalarının askersizleştirilmesi gerekiyor.(...)[298]

Ertesi gün Boğazlar görüşmesinin en kritik oturumu gerçekleşti. Nitekim Lord Curzon Müttefiklerin verecekleri tavizler konusunda sınıra ulaştıklarını Türklere söyleyerek bu konuda son bir toplantı yapılması ve nihai kararların artık alınması konusunda baskı yaptı. *The Times* bu olayı ve Müttefiklerce kabul edilemez olan Rus taleplerinin içeriğini *"Türkler İçin Zaman Sınırı/İşi Bitirme Zamanı" (Time Limit For The Turks)* başlığıyla şöyle aktardı:

Bugün Lord Curzon, Türklere son derece samimiyetle (dürüstlükle), Müttefiklerin tavizlerinin sınıra ulaştığını ve Boğazlar söz konusu olduğunda, "bir toplantı daha yapacağız, sadece bir tane" diyerek konuştu. Birinci Komisyon'un işleminin açılışında Lord Curzon, Rusların, on beş gün süren tartışmadan sonra son anda ve son bir saatte ürettikleri, yirmi iki maddeden oluşan Rus programına geçici bir atıfta bulundu. Müttefiklerin planına tamamen zıt bir prensibe dayanıyordu. Asıl fikri, Karadeniz'i bir mare clausum (bir devletin egemenliğinde olan deniz) yapmaktı ve bu, müttefikler ve Karadeniz kıyısındaki güçlerin ikisi tarafından reddedilmişti. Müttefiklerin tekrar reddetmekten başka çareleri yoktu. (...)[299]

Haberin devamında ise Boğazların güvenliğini sağlamak konusunda Türklerin talep ettiği diğer isteklerin aşırı bulunması şöyle aktarıldı:

(...)İki Türk karşı projesine gelince, Müttefikler tarafından çok dikkatli bir şekilde incelendiler ve bu nedenle tüm Müttefik Güçlerin nihai cevabını onlara

---

[298] İlgili maddelerin kalanı, haberin devamı şöyledir:
5- Türkler, Karabiga ile Darıca arasındaki Asya kıyılarında istedikleri her türlü savunmayı kurabilirler, ancak kuzey kıyısında veya Darıca ile askerler arası bölgenin yeni sınırı arasındaki İzmit Yarımadası kıyılarındaki yalnız sektörlerinde değil. Boğazlar Komisyonu yıllık olarak Cemiyet-i Akvam'a rapor verecek ve Boğazların aydınlatmasını, şamandıralamasını, çekilmesini, kılavuz seyrini ve temizlenmesini kontrol edecektir. 6-Boğazlar Komisyonu veya imzacı Güçlerden herhangi biri, Cemiyet-i Akvam Konseyi'nin dikkatini Boğazların özgürlüğünü ihlal eden veya silahsızlandırılmış bölgeyi ihlal etmek için hesaplanmış herhangi bir harekete çekebilir. 7- İmzalayan güçler Cemiyet-i Akvam Konseyi kararlarını yerine getirecek ve konuyla ilgili oybirliği sağlanmasının imkânsız olması durumunda, her bir güç, Boğazlar ile ilgili olarak Cemiyet-i Akvam Konseyi'nin üçte iki çoğunluğunun kararını birkaç kez yerine getirmeyi taahhüt edecektir. 8- Boğazlarda özgürlük hakkı ihlal eden bir Gücün oyu, Birliğin bu konuda aldığı kararda sayılmaz. 9- Türkiye silahsız bölgelere asker ve silah gönderme hakkına sahip olacak ve filosunda silahsızlandırılmış suları kullanmak ve kendi tarafındaki bu eylemin Boğazların özgürlüğünü ihlal etmesi veya silahsızlandırılmış bölgelerin ihlali olduğu varsayılmayacaktır." **The Times**, 19 Aralık 1922.

[299] **The Times**, 20 Aralık 1922.

verebileceklerini söyledi. Türkler, Marmara'nın kuzey kıyılarını güçlendirmek için kötü davrandılar. Silahsız bölgelerde kalıcı ışıldaklar kurmak istediler. Boğazların askeri bölgelerini yirmi deniz milinin her iki ucunda da denizlerden tahammül edilemez bir çıkarmaya çıkarmak istiyorlardı ve hiçbiri henüz herhangi bir güç tarafından talep edilmedi. Yunanlıları ve özellikle Yunan Deniz Kuvvetlerini, Boğazlıların ağzına yakın olan Yunan adalarının askeri bölgelerinde hakların kullanımından çıkarmak için, Türklerin ve Türk Deniz Kuvvetlerinin kendi askeri bölgelerinde saklı tutmalarını istediler. (...)[300]

Öte yandan Türklerin Gelibolu'da beş bin askeri kuvvet bulundurma isteği de reddedildi. Türk heyetinin Boğazlara yakın olan Lemni ve Semadirek adalarına özerklik talebi konusunda ise Lord Curzon'un bu konuya yönelik ısrarlı açıklamaları tekrar etti. Nitekim Curzon'a göre bu adalar daha önce Yunanistan'a verilmişti ve Yunanistan'ın olmalıydı. Curzon'un Türk taleplerini reddetme nedenleri *The Times*'da haberin devamında şöyle aktarıldı:

(...)Müttefikler, Marmara Denizi'nin kuzey kıyılarındaki kıyı bölgeleri boyunca geçiş özgürlüğü konusunda ısrar ederken, Türkleri güney kıyılarını güçlendirmek için tam serbest bıraktılar. Türkiye'nin Limni ve Semadirek'e özerklik talebine gelince, "Üç kez açıkladım" diyor Lord Curzon, "Semadirek ve Limni'nin egemenliği hakkında bir sorun yok. Yunan kalmalılar. Şimdi bunu dördüncü ve son kez tekrarlıyorum." dedi. Devam eden Lord Curzon, Türkler, Müttefiklerin önerilerinin 5. maddesini ortadan kaldırmak istedi ki buna göre, egemen haklarını kullanmada Türkiye'nin bir savaş sırasında savunma işleri yapmasını gerekli görmesi halinde, o bölge barışı yeniden sağladıktan hemen sonra eski askerî statüsüne geri dönmelidir. Bu oldukça imkânsızdı, Gelibolu Yarımadası'nda beş bin kişilik bir garnizon bulundurmalarına da izin verilmedi. Gemilerin geçişi ile ilgili olarak, uzmanlar Türkiye'nin yeni tekliflerinin kabul edilmesini öneremediler; ancak Müttefiklerin savaş gemilerinin Karadeniz'e kabul edilmesine ilişkin önerilerini oldukça çalışılmaz hale getirecek şekilde değiştirmeye teşebbüs ettiler ve bu bir istisna dışında, kabul edilemez. (...)[301]

Lord Curzon Boğazlara barış zamanında girecek olan savaş gemilerinin belirli sürede bu bölgede bulunması isteğini ise olumlu buldu. Ayrıca Lord Curzon'a göre Türkler, Boğazların sadece kendilerine ait bir alan olmadığını, buraların uluslararası sular olduğunu da kabullenmeliydiler. *The Times*, haberin devamında bu durumu sütunlarına şöyle aktardı:

(...)Lord Curzon daha sonra çok karmaşık olan ve zaman zaman çelişkili görünen, yalnızca sırayla her birini reddetmek üzere görünen Türkiye tekliflerini sıraladı. Ancak Müttefik tekliflerinin, barış zamanlarında savaş gemilerinin Boğazların limanlarına girme süresini sınırlamadığını kabul etti ve bu süreyi, geçişin yapılması için gereken zaman boyunca yirmi dört saat ile sınırlayan bir sınırlama getirmeyi teklif etti. Genel olarak konuşursak, Türkiye'nin tekliflerinin kusuru, Boğaz, Çanakkale Boğazı ve Marmara

[300] **The Times**, 20 Aralık 1922.
[301] **The Times**, 20 Aralık 1922.

Denizi'nin sahip olduğu uluslararası bir suyolunun karakterini görmezden gelmeleriydi; işlemleri farklılaştırarak bunları ilk kez ayırmaya çalıştılar ve deniz yüzeyi ve su altı gemilerinin gelişimindeki hızlı aşamaları gözden kaçırdılar. Lord Curzon (...) Türkiye önerilen garantiden hoşlanmıyorsa, geri çekeceğiz, ancak ve hepimizin Hükûmetlerimize danıştığımızı söyleyebilirim, daha güçlü veya başka bir garanti vermemiz mümkün değil." dedi. (...)[302]

Haberin son kısmında ise, Lord Curzon'un, Boğazlar üzerindeki Müttefik kararlarının İstanbul'un güvenliği açısından en iyi çözüm olduğunu belirtmesi yer alıyordu. İsmet Paşa ise Boğazlar Komisyonunda Yunanistan'a yetki verilmemesini talep etti. İsmet Paşa'nın düşüncesine göre, Müttefikler Boğazların güvenliğini sadece Cemiyet-i Akvam tarafından Türkiye'ye garanti vererek gerçekleştiremezdi. *The Times* bu durumu sütunlarına şöyle aktardı:

(...)Türklere bir kez daha Boğazların özgürlüğünün İstanbul'a yönelik bir silah olarak yorumlanamayacağına dair güvence verildi. Lord Curzon: "Aksine, gücümüz dâhilinde o sermayeyi güvence altına almak, Türkiye'nin egemen haklarını korumak için elimizden gelen her şeyi yaptık ve savaşlar yoluyla Boğazların geçişinin İstanbul Hükûmeti üzerinde baskı aracı olarak kullanılmasını imkânsız hale getirmek için yaptık." dedi.
Herhangi bir gözetimde Türk argümanlarının özünü tekrarlayan İsmet Paşa, her halükarda Yunanistan'a Boğazlar Komisyonu'na bir sandalye verilmemesi gerektiğini iddia etti. Tam bir savunma haklarına sahip olan Müttefikler için Cemiyet-i Akvam'ın garantisi yeterli olabilir, ancak Türkiye endişeliyse, Büyük Güçler barış ve savaş zamanında Boğazlar topraklarının bütünlüğünün ortak ve birkaç garantisini vermek zorundadır. (...)[303]

Çiçerin ise Müttefik taleplerine bir kez daha karşı çıktı, nitekim bu talepler sadece Türk egemenliğine bir saldırı değildi, aynı zamanda Rusya'yı kuşatmak için Müttefiklere verilen bir fırsattı. Yunanistan ise, İsmet Paşa'nın Boğazlar Komisyonunda Yunanistan'a koltuk verilmemesi fikrine ticari göstergelerle itiraz etti. Bulgaristan, Yugoslavya, Yunanistan ve Romanya, Lord Curzon'un taleplerine katılıyordu. Hatta bu oturumda konuşan Yugoslavya temsilci *Spalaikovitch,* Rus ve Türk delegelerin taleplerini kastederek bazı fikirlerin acınacak kadar gerçekten yoksun olduğunu belirten bir konuşma yaptı. *The Times* söz konusu olan konferans konuşmalarını *"Çiçerin'in Sürprizi" (Tchitcherin's Surprise)* başlığıyla şöyle özetledi:

(...)Çiçerin'e göre (...)Müttefik önerileri yalnızca Türk egemenliğine karşı bir öfke değildi, aynı zamanda Rus çıkarlarına da karşı çıktı. (Bu durum) en güçlü deniz gücünün Güney Rusya kıyılarına yapacak bir saldırısı için stratejik bir anahtar olacağı anlamına geliyordu. Lord Curzon, Rusya'nın izole olduğunu

[302] **The Times**, 20 Aralık 1922.
[303] **The Times**, 20 Aralık 1922.

söylemişti. Öyle değildi. Çiçerin, "Rusya'nın müttefikleri, dünyadaki bütün ülkelerin vergi mükellefleridir. Yakın gelecekte bu müttefikler Rus fikirlerinin zaferini sağlayacaklar." dedi. Rumen, Yugoslavya, Yunan ve Bulgar delegeleri Müttefiklerin önerileriyle kendilerini güçlü bir şekilde ilişkilendirdiler. Spalaikovitch, bazı delegasyonların kullandığı yöntemlerin acınacak halde olduğunu açıkladı. Yargılamayı geciktirmek için başka argümana sahip değil gibiydiler. İsmet Paşa'ya cevap veren M. Venizelos, Yunanistan'ın Boğazlar Komisyonu'na deniz gücü olarak oturma hakkının olmamasının kötü bir fikir olduğunu belirtti. Savaştan önce Boğazlar üzerinden Yunan ticareti sıralamada ikinciydi. Lord Curzon öğleden sonra veya yarın için devam etmeyi teklif etti. İsmet Paşa ise, yarından sonraki günü teklif etti. Lord Curzon, "Hayır, yarın öğleden sonra" dedi.[304]

İsmet Paşa'nın Türk taleplerinde ısrar etmesi ilerleyen günlerde de bir sonuca varamadı. The Times, Boğazlar oturumunda bir sonuca ulaşılmadıkları takdirde Türklerin konferanstan ayrılacağına yönelik bir iddiayı sütunlarına aktardı. Bu iddiasını isim vermediği bir Türk yöneticinin sözlerine istinaden sütunlarına taşıyan *The Times, "Türkler Ayrılmakla Tehdit Etti" (Turks Threaten to Leave)* başlıklı yazıda şunları aktardı:

Bu gece Havas Ajansı temsilcisiyle görüşen Lozan'daki Türk Delegasyonunun bir üyesi şöyle dedi: Konferansın en kritik anına ulaştık. Yarın öğleden sonra saat 4'ten önce, Boğazlar ile ilgili baş tekliflerimiz kabul edilmezse, ayrılacağız. Hükûmetimizin talimatları kesindir. Talimatlarımızda, eğer Türkiye gaye kazanmazsa, müzakerelerden vazgeçmemizi emrettiğimiz iki nokta var. Boğazların sorunu bu noktalardan biridir. Ülkemizin varlığı tehlikede.[305]

20 Aralık'ta İsmet Paşa, Gelibolu'da Türk garnizonu bulundurma, İstanbul'un güvenliğini güvence altına alınacak sınırların genişletilmesi ve Ege adalarına egemenlik tanınması konularının ileride yeniden görüşülmesi şartıyla Müttefik önerilerini kabul etti.[306] Bunun üzerine Lord Curzon, bu konular hakkında özel görüşmelerin yapılacağını İsmet Paşa'ya aktardı. Böylece konferansta suskunlaşan Sovyetler ile Türklerin arasının açıldığı da fark edildi. İlerleyen günlerde askıda kalan konularda Lord Curzon'un Türklere dayatmalara başlaması ise yeniden bir gerginliğe yol açtı. Askerden arındırılmış bölgelerin Müttefik denetiminde olmasını isteyen Lord Curzon'a karşı çıkan İsmet Paşa, herhangi bir uzlaşı sağlanamaması durumunda, konferansın kesintiye uğrayacağını Ankara'ya bildirdi.[307]

[304] **The Times**, 20 Aralık 1922.
[305] **The Times**, 20 Aralık 1922.
[306] Budak, s.333.
[307] Sonyel, Dış Politika, Cilt:2, ss.314-315.

28 Aralık'ta *Tanin* gazetesi ile Lozan'da bir röportaj yapan İsmet Paşa'nın askıda kalan Türk talepleri hakkındaki siyaseti *The Times*'a *"Lozan'daki Problemler, İsmet Paşa'nın Görüşleri" (The Problems At Lausaane, Ismet Pasha's Views)* başlığıyla şöyle yansıdı:

> *(...)Üzerinde mutabık kalınan çeşitli denizcilik tesislerine dikkat çekildikten sonra, Türklerin İstanbul'da on iki bin kişilik bir garnizon bulundurma ve Marmara'da sınırsız deniz gücüne sahip olma hakkını elde ettiklerini vurguladı ve "Marmara'nın Asya kıyılarında gerekli olduğunu düşündüğümüz savunma önlemlerini herhangi bir koşul veya kısıtlama olmaksızın alabiliyoruz" dedi. İsmet Paşa daha sonra Kontrol Komisyonu sorununu tartışmaya başladı. Müttefiklerin Komisyon'un görevlerini askerden arındırılmış bölgeler ve ticari seyrüsefer ile başa çıkmasını sağlayacak şekilde genişletme önerilerinin kabul edilemez olduğunu, çünkü bir veya daha fazla yabancı Gücün, nasıl olursa olsun ülkemizde en ufak bir denetim hakkına sahip olması gerekliliğini kabul edemeyeceğimizi söyledi. Komisyonun yetkisinin bu genişlemesini kesinlikle reddediyoruz. (...)*[308]

Haberin devamında ise, İsmet Paşa'nın Karma Komisyonu hakkında kesin tavrını Müttefiklere belirtmesi ve bu komisyonun Türklere de bir savunma aracı olacağı fikrinin İsmet Paşa tarafından reddedilmesi gazetede şöyle aktarıldı:

> *(...)Onlara (Müttefik delegelere) dedim ki: "Lütfen bana açıkça bir çeşit kontrol yaratmayı düşündüğünüzü söyleyin, böylece zamanımızı boşa harcamayalım ve bu konuda Ankara'ya başvurmayı bile düşünmeden gidebileyim." Paşa devam etti, Türklerin ve müttefiklerin kabul etmediği başka bir nokta siyasi teminatlardı. Boğazları tahkim etme hakkından vazgeçtiğimizde, Müttefiklerden Boğazların dokunulmazlığını bireysel ve toplu olarak garanti etmelerini istedik. Müttefikler, kendilerini her zaman bu koşullarda çatışma tehdidi altında bulacakları gerekçesiyle reddettiler. Ancak verdikleri bu sebep, Boğazların sürekli tehdit altında olmasını beklediklerini ispatladı. Müttefikler, kara ve deniz kuvvetlerimizin sınırlandırılmasına gerek duymadan, bize kendimizi saldırılara karşı savunacak aracı verdiklerini kabul ediyorlar. Bu iddiayı kesin olarak kabul etmiyoruz ve bu garantide ısrar etmeye kararlıyız. (...)*[309]

Boğazlar konusu ve askıda kalan sorunlar Ankara Meclisi'nde gündeme getirilmiş ve meclis başkanı Rauf Bey Lozan'daki Türk heyetine güvendiğini açıkladıktan sonra, İstanbul ve Marmara'nın güvenliği garanti edilmedikçe Boğazlarda serbest geçişin kabul edilmemesi gerektiği konusunda bir açıklama yapmıştır. *The Times*, Ankara'daki durumu *"Rauf Bey Tarafından Yapılan Açıklama" (Declaration By Rauf Bey)* başlıklı yazıda şöyle aktardı:

> *Dün Büyük Millet Meclisi'ndeki konuşması sırasında meclis başkanı Rauf Bey, Lozan'daki Türk delegasyonunun barışı sağlamak için tam güçle bağlı olduğunu*

[308] **The Times**, 5 Ocak 1923.
[309] **The Times**, 5 Ocak 1923.

açıkladıktan sonra, aşağıdaki çarpıcı açıklamaları yaptı:1.Karaağaç Edirne'nin ayrılmaz bir parçasıdır. 2. Türkiye Batı Trakya için bir halk oylaması talep eder. 3. Türkiye Kafkaslarda başkenti Erivan olan Ermeni Cumhuriyeti dışında başka bir Ermeni Devleti tanımaz.4. Boğazların özgürlüğünü kabul etmeden önce, Türkiye, Marmara'nın ve İstanbul'un güvenliği konusunda tam güvence almalıdır.(...)[310]

İsmet Paşa'yı ikna edemeyen Ruslar, Mustafa Kemal Paşa'yı ikna ederek belki Lozan'daki heyete gidecek bir talimat ile Türklere kendi taleplerini kabul ettirebilirdi. İsmet Paşa'nın Boğazlar konusunda Müttefiklere yakınlaşması ile Rusya'nın geri adım atması *The Times*'ın iddia ettiği bir konuydu. *The Times* bu iddiasını Moskova'da Ankara'ya gönderilen ve içeriğinde Karadeniz'deki Rus Donanmasının Türklerin emrine verilmesini içeren telgrafı *"Kemal Paşa'nın Gezisi/Musul Cephesinin Denetlenmesi" (Kemal Pasha's Tour/ Inspection of Mosul Front)* başlığıyla şöyle aktardı: *"(...)Ankara'da, Moskova'dan Boğazlar ile ilgili olarak Rusya'nın önerilerini benimsemeleri koşuluyla hem şu anda hem de gelecekte Rusların Karadeniz Filosunu Türklerin emrine vermeyi vaat ettiği ve olası tüm deniz donanma desteğini sağlamaya söz verdikleri bir telgraf alındı."*[311]

The Times 31 Ocak'ta Mübadele Antlaşmasının imzalandığını, Boğazlara yönelik bir antlaşma metninin de hazır olduğunu ve ertesi gün Türklerin karşısına getirileceğini *"Antlaşma Lozan'da İmzalandı" (Conventions Signed At Lausanne)* başlığıyla şöyle aktardı:

(...)Barış Antlaşması, durumun gerçeklerini anlamak için kendi kapasitelerine göre karışık duygularla bakan Türklere gayri resmi olarak sunulmuştur. Antlaşma resmi olarak yarın sabah Chateau d'Ouchy'de sunulacak. Üç Komisyon başkanı konuşacak ve İsmet Paşa'nın cevap vermesi bekleniyor, aynı zamanda bir karşı proje sunması bekleniyor. Perşembe günü, Ruslar gözlemlerini Boğazlar Komisyonu toplantısında yapacaklar. Cuma günü toplanıp hesaplarımızı ödeyeceğiz.(...)[312]

1 Şubat günü yapılan oturumda ise, İsmet Paşa, Gelibolu'daki Türk garnizonun kabulü ve Trakya'daki Türk askeri sınırının kaldırılması koşuluyla Boğazlar Konvansiyonu'nun Türklerce kabul edildiği bildirdi.[313]

---

[310] **The Times**, 5 Ocak 1923.

[311] **The Times**, 16 Ocak 1923.

[312] **The Times**, 31 Ocak 1923.

[313] *"Boğazlar Rejimine İlişkin Sözleşme"* özetle şöyleydi: *"Serbest geçiş ilkesi hâkimdir; ticaret gemileri ve askeri olmayan uçaklar ile savaş gemileri ve askeri uçaklar, savaşta ve barışta olmak üzere iki farklı düzenlemeye tabidir. Çanakkale ve Boğazlarda bazı bölgeler askerden arındırılmıştır. İstanbul ve çevresinde 12.000 kişilik garnizon kurulacaktır. İstanbul'da başkanı Türk olan bir Boğazlar Komisyonu kurulacaktır."* Oran (Ed.), TDP, Cilt:1, ss. 232-235; Reşat

2.2.3. Suriye Sınırı

Suriye sınırı Ankara'daki Türk Hükûmeti ile Fransa arasında 1921 Ankara Antlaşması ile tespit edilmişti. Bu antlaşma ile Misâk-ı Millî'nin sınırları içerisinde olan İskenderun Sancağı ve çevresi Fransa'ya bırakılmıştı. Antlaşma geçici nitelikte olsa da Suriye sınırı meselesi konferansın ilk döneminde gündeme getirilmedi.[314] Bunun nedeni Ankara Antlaşması ile yakınlaşan Fransa ve Türkiye'nin arasını açmaya çalışan Lord Curzon'un niyetinin İsmet Paşa tarafından anlaşılmasıydı. *Ruhr Bölgesi* sorunu yüzünden Fransa ile gergin ilişkileri olan İngiltere, Lozan'da Suriye sınırı konusuyla Fransa ile Türkiye'nin arasını açabilirdi.[315] Nitekim aralarındaki gerginliğe rağmen, konferans boyunca pek çok konuda İngiltere ve Fransa işbirliği açık bir şekilde kendisini gösteriyordu. İsmet Paşa bu durumu Fransız delege Bompard'a da açıkça söylemişti.[316] Diğer yandan, Fransa'yı yanına alan Lord Curzon, Musul konusunda İngiliz çıkarlarını daha kolay savunabilirdi. Aynı zamanda konferansta ele alınacak olan Ankara Antlaşması'nda İngiltere kendisi için de bazı düzenlemeler isteyebilirdi. Türkiye ise Ankara Antlaşması ile kazandığı pek çok avantajı kaybedebilirdi. Bu ihtimallerin varlığı, İsmet Paşa'ya Ankara Antlaşması'nın Lozan'da gündeme getirilmemesi gerektiği gerçeğini hissettirdi.[317] Bu sebeple konferans öncesinde de Ankara Antlaşması'nın halen geçerli olup olmadığını soran Bompard'a, antlaşmanın geçerli olduğu ve tartışılmasına gerek kalmadığı İsmet Paşa tarafından belirtildi.[318]

Suriye bölgesindeki Araplar ise konferans öncesinde sınır konuları hakkında görüşlerini belirtmek üzere Ankara'daki Türk Hükûmeti ile temas kurmaya başlamıştı. Filistin Arap Delegasyonu ile ortak bir Arap birliği oluşturan bu heyet, *The Times*'ın sütunlarında yer almıştır. Habere göre bu heyet, Osmanlı'dan ayrılan Araplar olarak kendi geleceklerini tayin etme hakları kendilerinde olmak şartıyla, Kemalistlere bağlı olduklarını belirtiyorlardı. *The Times*'ın süreli bir yayın olan *Al*

Ekrem Koçu, **Lozan Muahedeleri 24 Temmuz 1923**, Muallim Ahmet Halit Kütüphanesi, İstanbul, 1934, ss. 324-328; Gönlübol (Ed.), s.57.

[314] Rıza Nur, **Lozan Hatıraları**, 3. Baskı, Boğaziçi yay, İstanbul, 1992, s.53; s.86.

[315] Budak, s.336.

[316] Budak, s.340.

[317] Budak, s.339; s.343.

[318] Budak, ss.338-339.

Mokattam'dan aldığı habere göre ise, Mustafa Kemal Paşa birleşik bir Arap Hükûmeti fikrinden yanaydı. *The Times* bu iddiaları

> *Ankara'da Arap Delegesi" (Arab Delegates To Angora)* başlığıyla şöyle aktardı: *"Geçtiğimiz yaz Londra'da kaldığı süre boyunca İngiliz Hükûmeti üyeleriyle röportaj yapan Musa Kazım Paşa'nın başkanlığındaki Filistinli Arap Delegasyonu, dün İskenderiye'den İstanbul'a oradan Ankara'ya doğru yola çıktı. Heyetin amacı, Lozan Konferansı'nda Kemalistlere bağlılıkla, eskiden Osmanlı Devleti'nin bir parçası olan Arap ülkelerinin bağımsızlığını tanıyan Arapların ve Türklerin kendi kaderlerini belirlemesini şart koşarak anlaşmaya vardıklarını teyit etmektir. Heyet ayrılmadan önce burada Suriye Partisi ile görüşmüş, İstanbul'daki Suriye Heyetinin, anlaşmanın kabul edilmesini güvence altına almak için Filistin Heyeti ile birlikte hareket etmesi gerektiği kabul edilmiştir. 4 Kasım Times'ta Kahire Muhabirimiz, Mısır'ın önde gelen Arap dergisi Al Mokattam'ın, Kemal Paşa'nın, Türkiye'nin daha önce yönettiği tüm Arap ülkelerini içerecek bir Arap Hükûmeti kurulmasını tercih ettiğini belirttiği bir haber yayınladı. Arap Hükûmetinin Ankara ile yakın işbirliği içinde hareket etmesi gerekiyor. Bir Suriye heyeti şimdi Kemalistlerin merkezindedir. (...)*[319]

Konferansın ilk günlerinde ise, Mısır'ın Lozan Konferansına katılmak için Fransa ve İtalya aracılığıyla İngiltere'yi ikna ettirmeye yönelik adımları olduğu *The Times*'ın yazılarında gündeme getirildi. Bu iddiaya göre konferansa katılmak için girişimler yapan da, Mustafa Kemal Paşa ile görüşmeler yapan eski Hidiv Abbas Hilmi Beydi. Abbas Hilmi Bey sadece Mısır ve Filistin'i değil Suriye ile de Türkiye'nin uzlaşmasına çabalıyordu. Fransa ve İtalya ile dolaylı ilişkiler geliştirerek, konferansta bir Arap heyeti bulundurmaya yönelik girişimlerde bulunuyordu. *The Times* bu iddiayı *"Eski Hıdiv'in Faaliyetleri" (Ex-Khedive's Activities)* başlığıyla şöyle aktardı:

> *(...)Lozan'daki çeşitli heyetlerin eski Hidiv Abbas Hilmi ile ilişkilerini reddetmeleri burada kimseyi aldatmıyor. Eski Hidivin onlarla aktif bir şekilde işbirliği içinde olduğuna dair çok gösterge var. Resmi çevrelerde Abbas Hilmi'nin resmi olarak işleri yönlendirmese de, Kemalistler ile Mısır, Suriye ve Filistinli delegasyonları arasındaki müzakerelerde büyük ve etkili bir rol oynadığı belirtiliyor. Anlaşılan şudur ki; Büyük Britanya, Mısır Hükûmeti'nin Mısır'ın görüşülmeye başlamasıyla ilgili görüşlerini temsil etmesi için Mısır Hükûmetini Lozan Konferansı'na resmi bir heyet göndermeye davet etmeleri için Fransa ve İtalya Hükûmetlerinden Büyük Britanya'yla ilişki kurmalarını istedi.*[320]

Suriye topraklarında Arapların çabası bu durumdayken, konferansta Suriye sınırı hakkında ele alınan konular bu çabalardan farklıydı. Ankara Antlaşması'nın gündeme getirmeyen İsmet Paşa, Musul meselesi konferans gündemindeyken Lord

[319] **The Times**, 11 Kasım 1922.
[320] **The Times**, 25 Kasım 1922.

Curzon'un dikkatleri Ankara Antlaşmasına çekmesi ile konferansta kendisini zor bir süreç içerisinde buldu. Nitekim Curzon, Türklerin konferansta manda ve himaye fikrini kabul etmediğini belirttiği halde, Ankara Antlaşması ile Fransa'nın Suriye'deki mandasını tanıdığını ancak şimdi Musul'da bir İngiliz mandasını tanımayacak olmalarını eleştirdi. Lord Curzon'a göre İsmet Paşa, Musul'da talep edilen plebisit ile %25'lik kısmının tüm Musul'un geleceğinden sorumlu olmayacağını savunurken, Ankara Antlaşması ile Suriye'deki %8'lik Türk oranına bakmadan Fransız mandasını kabul etmişti. *The Times* Curzon'un konferanstaki bu açıklamasını *"Lord Curzon'un Yanıtı" (Lord Curzon's Reply)* başlığıyla şöyle aktardı:

> *(...)Lord Curzon tek cevap vereceğini söyledi. İsmet Paşa, Türklerin mandayı tanımadığını söylemişti. Durum açıkça böyle değildi. Sadece bu sabah Bompard, Fransa ve Türkiye'nin Suriye sınırına ilişkin bir anlaşma yaptığını hatırlatmıştı. Bu, bir mandanın tekrarı anlamına geliyordu, çünkü Fransa bir manda sayesinde yalnızca Suriye'deydi. Türkler, Fransa için mandayı kabul etmiş, ancak Büyük Britanya için reddetmiştir. İsmet, Arapların % 25'inin Musul'un kaderini belirlemesine izin verilemeyeceğini söylemişti ancak İsmet bu kaderi Türklerin % 8'inin arzusu ile belirlemek istedi. (...)*[321]

Yine de, Musul konusuna atıf yapılan Ankara Antlaşması İsmet Paşa'nın konferansta Fransa ile sağladığı uzlaşma sayesinde gündeme getirilmedi. Hatta Fransa Musul konusunun ilk görüşmelerinde Türkiye'nin yanında yer aldı. Ancak *Ruhr Bölgesi* konusunda İngiltere'nin Fransa'ya destek vereceğini açıklaması ile dengeler yeniden oluşturuldu. Nitekim İngiltere Fransa'ya vereceği desteği, Lozan'daki Türk-Fransız işbirliğinin bozulması karşılığında Fransa'ya vermişti. Öte yandan kapitülasyonlar ve imtiyazlar konusunda da İngiltere'nin desteğine ihtiyaç duyan Fransa, İngiltere'nin bu isteğini kabul etti.[322]

2.2.4. Irak Sınırı

Irak sınır sorunu olarak karşımıza çıkan Musul sorunu ilk kez 26 Kasım 1922'de Lord Curzon ile İsmet Paşa arasında yapılan özel bir görüşme ile ele alındı. Bu görüşmede İsmet Paşa, Misâk-ı Millî çerçevesinde Musul'u isteyeceğini belirtirken, Lord Curzon ise İsmet Paşa'dan konunun konferans dışında iki devlet

[321] **The Times**, 24 Ocak 1923.
[322] Budak, s.336.

arasında çözülmesini talep etti. İsmet Paşa'nın bu talebi kabul etmesinin ardından Türkiye'nin Musul petrol kaynaklarından pay alma talebi de İngiliz temsilci Tyrell'e[323] aktarıldı. Tyrell ise bu konudaki bir pazarlığın konferansta gündeme getirilmemesi konusunda İsmet Paşa'dan ricada bulunmuş, antlaşma sonrasında Türkiye'ye mali yardımların yapılacağını belirtmiştir.[324]

İsmet Paşa Lord Curzon'la yaptığı görüşmelerde Türk halkının yoksul olduğunu ve petrole bu yüzden ihtiyaç duyduklarını söylese de Lord Curzon, Musul konusunun petrole bir ilgisi olmadığını İsmet Paşa'ya belirtip, İngiltere'den borç almalarını tavsiye etti. Ancak bölgenin petrollerle ilgili olduğu hatta İngiltere'nin Kürtlere yönelik eski politikaları ile doğrudan bağlantısı olduğu bilinen bir gerçekti. Nitekim 1920'lere kadar İngiltere Hindistan Bakanlığı ile Lord Curzon'un Kürtlere yönelik politikası: *"özerk bir Kürt devleti kurularak bu bölgenin daha sonra İngiliz nüfuz bölgesine dönüştürmeye"* yönelikti ve Lord Curzon'un *"Fırat, İngiltere'nin (Hindistan'ın) Batı Sınırıdır."* sözü o döneme aitti.[325]

Öte yandan ikili görüşmeler devam ederken İngiliz petrol uzmanlarına Türklerin Musul'dan vazgeçmeleri şartıyla Musul petrollerinden pay alabileceklerine dair araştırmalar yaptırılması ise etkili olmadı. Nitekim İsmet Paşa, Musul'un Türkiye'ye geri verilmesi talebinden vazgeçmedi.[326]

The Times, İsmet Paşa ile Curzon'un görüşmelerinin içeriğini yazılarına aktarırken, İsmet Paşa'nın Musul tezinin, Türklerin bölgede çoğunlukta olması iddiasına dayandığını ilk kez *"Türklerin Büyük İddiaları" (Turk's Big Claims)* başlığıyla sütunlarında duyurdu. Bu yazıda, İsmet Paşa'nın iddiasının gerçeklikle ilgisi olamayacağı konferansta bulunan Iraklı bir temsilcinin Musul verileri ve söylemleriyle açıklanmaya çalışılmıştır. Söz konusu olan yazı şöyledir:

> *(...)İsmet Paşa'nın, Türkiye'nin etnografik gerekçelerle Musul'a yönelik haklı bir hak talebinin olduğu iddiası üzerine yapılan açıklama sonrasında, Irak'ın Lozan Konferansı'nın temsilcisi olan Jaafar El Askari Paşa'nın son istatistiklerine göre durum böyle değildir. Türkler, Musul'un eski vilayetinde çoğunluğu oluşturmuyor; bu şehirlerde, özellikle kentin kuzey-doğusundaki Kürtler ve güney-batıdaki Araplar tarafından iskân ediliyor. Paşa ayrıca, o bölgede petrol kuyularının gelecekteki olanaklarının yanı sıra, ülkedeki*

[323] William George Tyrell (1866-1947): İngiltere Dışişleri Bakanlığı'nda kâtip, daimi müsteşar, daimi sekreterlik görevlerinde bulunmuştur. Demirci, ss.245-246.
[324] Sonyel, Dış Politika, Cilt:2, s. 309.
[325] İlhan Uzgel, **Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar,** (Ed. Baskın Oran), Cilt:1, İletişim yay, İstanbul, 2013, (TDP), ss. 259-260.
[326] Sonyel, Dış Politika, Cilt:2, s.309.

tarımsal önemi de göz önünde bulundurarak Musul'un iktisadi açıdan da Irak'ta tutulması gerektiğini belirtiyor.[327]

Rıza Nur Bey ise 5 Aralık'ta Lord Curzon ile yaptığı görüşmede Musul'un Türkiye'ye bırakılması şartıyla İngilizleri memnun edecek bir antlaşmayı imzalamayı kabul edeceğini bildirecek kadar bu konu hakkında kesin fikirliydi.[328] Ancak ne İsmet Paşa ne de Musul'u kaybederek Orta Doğu'daki çıkarlarına son darbeyi vuracak olan İngiltere bu fikre yanaşmadı. Curzon, 10 Aralık'ta Lord Curzon ile görüşen İsmet Paşa ise Musul'u almadan Ankara'ya dönmeyeceğini söylese de Lord Curzon bu fikre yanaşmıyordu. Ocak ayına kadar anlaşmaya varılamadığı için Ankara, arabulucu olması için Fransa Hükûmetine başvursa da bir sonuca varılamadı.[329]

İkili görüşmelerin ardından Lord Curzon Türk heyetine Musul'a yönelik tezlerinin kabul edilemeyeceği konusunda bir bildiri verdi. Bu bildiri, *The Times'a "Musul Problemi" (The Problem of Mosul)* başlıklı yazıyla şöyle aktarıldı:

(...)Lord Curzon ve İsmet Paşa arasındaki çeşitli özel görüşmelerin ardından İngiliz heyeti, Türklere Musul meselesi hakkında bir bildiri gönderdi. Bu ayrıntılı belgenin metni henüz kamuya açıklanmamıştır, ancak bunun esas amacının İngiliz Hükûmetinin Musul vilayetinin Türkiye'ye teslim edilmesi önerisini kabul etmeyeceğine inanılmaktadır. Irksal açıdan bakıldığında, vilayette bir Türk çoğunluğunun olduğu iddiasının tutulacak tarafı yok. Araştırmalara göre,(...) Musul'un güneyinde Dicle'nin solunda veya doğu kıyısında, Erbil'e kadar Kerkük-Kifri yolu Arap. Türklere (Anadolu'dakilere) göre net bir şekilde Türk olan Türkmenler'in üstünlüğü, Musul kentinde bütün vilayette, Araplarınkinden daha az. 1921'deki çeşitli ırkların tahmini sayıları şöyledir:
Kürtler, 450.000; Araplar, 185.000; Türkmenler, 65.000; Hıristiyanlar, 62.000; Yezideler, 30,000; Yahudiler, 15,000. Türk iddiası, bu nüfusun tamamının Türkiye'ye geri dönmek istediğine yöneliktir. Ancak vilayetin nüfusunun (Kerkük sakinleri hariç) 1919'da ilk kez arzularını dile getirdiğine dikkat çekiyor ki o da: Bağdat başkentli tek bir devlet; 1921'de ise Irak Kralı olarak Emir Faysal'a bağlı kalmak. (...)[330]

The Times haberin devamında Türklerin Musul Kürtleri üzerinde bir hakkı olmadığını belirtti. Musul, ekonomik açıdan Bağdat'tan ayrılamazdı. Nitekim Musul Bağdat arasındaki ulaşım 1. Dünya Savaşında kesildiğinde, Bağdat ancak Hindistan'dan gelen buğday ile hayatta kalabilmişti:

[327] **The Times**, 4 Aralık 1922.
[328] Demirci, s.120.
[329] Sonyel, Dış Politika, Cilt:2, s.309.
[330] **The Times**, 18 Aralık 1922.

(...)Kürtler, Türkiye'de hiçbir zaman tam olarak ele alınmadı ve savaş sırasında onların tarafında hiçbir şekilde hissedilmedi, Hıristiyan unsur ise Türk işgaline acı bir biçimde karşı çıktı. Tarihsel bakış açısından sadece son on yılda, Musul idari olarak Bağdat'tan ayrılırken, ekonomik olarak Musul Bağdat'ın pazarıdır. Öyle ki, savaş sırasında, Bağdat ile Musul arasındaki iletişimi kesildiğinde, İngiliz yetkililer, Musul'daki normal arz kaynağından geçici olarak kesilen Bağdat'ın nüfusunu beslemek için Hindistan'dan buğday ithal etmek zorunda kaldılar. Nitekim bildiri, Musul vilayetinin ekonomik ömrünün tamamen Türkiye'den kesilmesi durumunda neredeyse hiç rahatsız edilmeyeceğini iddia edecek kadar ileri gidiyor Irak, Türkiye olmadan da yapabilir, ancak Musul Bağdat için vazgeçilmezdir.[331]

The Times ertesi günkü yazısında ise Türklerin Misâk-ı Millî gerekçesiyle plebisit yapma isteğinin yersiz olduğu sütunlarına yansıttı. *"Boğazlar ve Musul" (Straits and Mosul)* başlıklı bu yazısında Türklerin bölge halkı tarafından yüzyıllardır sevilmediğini de aktardı. Ayrıca Bağdat İngilizlerin mandasıydı ve Bağdat'ın buğday ihtiyacını karşılayan Musul'u İngilizlerden istemek de mantıklı değildi. *The Times*'ın söz konusu olan yazısı sütunlara şöyle yansıdı:

(...) Ne vatandaşlık gerekçesiyle ne de "kendi kaderini tayin" gerekçesiyle Türk iddiaları kabul edilemez. Vilayetin nüfusu ezici derecede Arap ve Türk olmayan kesimi kapsamaktadır. Sadece Musul kentinde, bütün ildeki Türklerden daha fazla Arap olduğu belirtiliyor. (...)Bölge halkı da 1919'da Bağdat'la tek bir devlette kalmak istediklerini açıkladılar; 1921'de Irak Kralı'nın tebaasında olma isteklerini dile getirdiler. Ekonomik olarak ise Musul, Bağdat'a ve Bağdat'a Musul'a bağımlıdır. Ankara Türkleri bile Bağdat'ı bırakmamız konusunda ısrar etmediklerinden, Bağdat'ı ekmekle besleyen bölgeyi terk etmemiz gerektiğini makul bir şekilde savunamazlar.[332]

İsmet Paşa'nın Musul'a yönelik tezinin Lord Curzon tarafından kabul edilmemesi Ankara Meclisi'nde büyük yankı buldu. Başta TBMM Başkanı Rauf Bey olmak üzere pek çok vekil, Musul'un Türkiye'nin bir parçası olduğunu savunduğu ateşli konuşmalar yaptı. Bu konuşmalara göre, eğer Musul Türklere verilmeyecekse İsmet Paşa konferansı bırakıp dönmeliydi. Hatta bazı milletvekillerine göre Mustafa Kemal Paşa, ordunun başına geçip Musul'a yönelmeliydi.[333] *The Times* Lozan'ın Musul sebebiyle kesintiye uğrayabileceğini, Ankara Meclisindeki Musul tartışmalarını neden göstererek *"Ankara ve Konferans/Sabırsız Türk" (Angora and The Conference/Impatient Turks)* başlığıyla şöyle aktardı:

---

[331] **The Times**, 18 Aralık 1922.
[332] **The Times**, 19 Aralık 1922.
[333] **Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Zabıt Ceridesi (TBMMGZC)**, 28 Kânunisâni 1338, Cilt;3, O;2-3, B; 182, ss. 1236-1263.

(...) Ankara, Kerkük ve Süleymaniye'den çekilme teklifinin kabul edilemez olduğuna ilişkin olarak Lozan'daki muhabire bir telgraf gönderdi, çünkü Musul, Pakt (Misâk-ı Millî) sınırlarının içindeydi. Dahası, tüm Türkiye delegasyonu pişmandı ve barış koşulları, Müttefiklerin kesin görüşleriyle bağdaştırılma çabası gibi gösteriliyordu; eğer müzakere için bunlar daha fazla bir temel oluşturulmazsa, heyet Noel'den önce Ankara'ya geri dönecekti.
Basın genellikle herhangi bir başlık altında somut sonuçların gecikmesinden ve yokluğundan şikâyet ediyor. Ankara'da da benzer bir ruh var, dün Millet Meclisi'nde Rauf Bey'in yaptığı güçlü konuşmaya bakılırsa, Türk iddiaları muhalefetin şikâyetleri ile başladı ve İtilaf Güçlerinin şimdiye kadar Türklerin taleplerini savunmak için zaman harcayarak Türklerin sabırlarını test ettiklerini ileri sürdü. Ancak Türkiye'nin meşru iddiaları açıkça tanımlandı. Kapitülasyonlar hiçbir şekilde veya biçimde tanınmamaktadır. Konferansın uzatılması istenmemektedir, çünkü "Sevgili topraklarımızı yıkıcı bir düşmandan teslim alan ordularımız, bu konferansın sonucunu sabırsızlıkla bekliyor." dedi. Ordu her zamankinden daha güçlüydü ve emirlerini yerine getirmeye hazırdı; sonuç olarak gecikmeler tehlikeliydi.[334]

The Times'a göre, İsmet Paşa'nın tezini savunduğu kaynaklardan biri de çivi yazılarıydı ve bu yazıtların savunulması Lord Curzon'ca zaman kaybıydı. Öte yandan İsmet Paşa'nın Musul konusunda istediği olmazsa konferansı terk edeceğinden söz ediliyordu. *The Times*'a göre, konferansın gittikçe uzamasından ve İsmet Paşa'nın gerçek dışı taleplerini reddetmekten yorulan delegeler, barışın sağlanamadan konferansın sonlanacak olmasından İsmet Paşa'yı sorumlu gösterecekti. *The Times* bu görüşleri *"Lozan'daki Bulutlar" (Clouds At Lausanne)* başlığıyla şöyle aktardı:

(...)İsmet Paşa, Kürtlerin Türk olduklarının bir kanıtı olarak çivi yazısı belgelerine dikkat edilmesi gerektiğini vurguladı. Lord Curzon bu belgeyi bir süre dikkatlice inceledi. İngiliz argümanlarının çoğuna dayanmadığına dikkat çekti ve İsmet'e yalnızca zamanını boşa harcadığını, söyleyebileceği hiçbir şeyin İngilizlerin tutumunu etkileyemeyeceğini söyledi. Türkler, birkaç asır boyunca vilayetin üzerinde belirsiz bir durumda yaşadılar, ancak Kürtler ve Araplar hiçbir zaman onlar tarafından asimile edilemedi ve bu insanların iki katı, Türk yönetiminden ayrılmak için oy kullandı. (...)Dün akşam geç saatlerde Lord Curzon'un odasında bulunan Amerikalı gözlemci Child ile birlikte toplantı yapan İtilaf delegelerinin ve uzmanlarının görüşmesi belki de bu kanıtın gerekli olduğu anlamına gelebilir. Bir araya geldiler, durumu düşünmemizi söylediler. Kesinlikle dikkate değer. Konferans, İsmet'in çivi yazısı yazıtları üzerindeki tezlerini, kesin olarak çürütülen diğer tartışmaların sonsuz tekrarlarını ve Müttefiklerin oybirliği ile alınan kararlarla kesin olarak reddedilen taleplerin sürekli olarak yenilenmesini dinlemek için daha fazla oturamaz. İsmet Paşa'nın, erteleme talebine izin vermeye devam etmek, Müttefiklere bir saatini boşa harcamadığı konusunda bir güvenceyken, şimdi İsmet Paşa'nın kendisi konferansı hor görerek sona erdirebilirdi. Türk delegasyonu bu taktiklerde

[334] **The Times**, 19 Aralık 1922.

devam ederse, konferansı sona erdirme ve sonlandırma suçunu Türkler üstlenmek zorunda kalacaklar. (...)[335]

The Times'a göre İsmet Paşa'nın Batı diplomasisini zorlaması Sovyetlerle olan yakınlığından ileri geliyordu. Ancak "Türkler geçmişlerinden ders almalıydı". Nitekim "*Navarin Olayı* Sovyetler politikası konusunda Türklere bir ders niteliğinde olmalıydı". Olayı gerçekleştiren devletin rejimi aynı olmasa da politikaları değişmezdi. Ayrıca zayıf Türkiye'ye Sovyetler maddi olarak yardım edemezdi bu yüzden "Türkler Avrupa ile iyi geçinse kendileri için daha iyi ederlerdi". *The Times* bu konuyu haberin devamında şöyle vurguladı:

(...)Şu anki çıkarımımız, bir yandan İsmet'in ve arkadaşlarının davranışlarının Batı diplomasisinin yollarını tamamen görmezden gelebileceğidir. Bunun olası nedenleri arasında, Ankara'daki aşırılık yanlılarının fanatizmi ve kibirleri ve doğal ilham kaynağı olarak Rus Bolşevikleri kendilerini göstermektedir. Gerçekten de Bolşeviklerle arkadaşlıkları, onları kullanmaları ve sömürmeleri için yeterli olacaktır. Ancak, savaşın kendilerine getirdiği sefaletten ve haraptan çıkacaklarsa, Bolşeviklerin kendileri için vazgeçilmez olan yardımı veremeyeceklerini biliyorlar ve Bolşeviklerin kendilerine ve diğer Doğu halklarına yönelik politikasının, Çarların geleneksel politikalarından maddi olarak farklı olmadığını biliyorlar. Türklerin yaraları, neyi takip ettiklerini hatırlamak için gayet iyidir. Navarin'de belli bir "istenmeyen olay" dan hemen sonra Yunanistan'ın bağımsızlığının tanınması gerçekleşti. Günümüzdeki durum, 1827'deki durumla aynı değildir, ancak o yılın dersi Ankara ve İstanbul'da ve Lozan'da düşünülmeyi hak etmektedir.[336]

Ocak ayına gelindiğinde hâlen ikili görüşmelerden bir sonuç alınamadı. Ancak Türk Hükûmeti'nin de Musul konusunda hassas olduğu *The Times*'ın gündemindeydi. Afgan elçisi ile görüşen Mareşal Fevzi Paşa'nın Avrupa'nın barış isteği için daha fazla kan dökülmemesi adına savaşı durdurduklarını ama Türk ordusunun acil durumda memleketin her parçasını korumak için savaşa hazır olduğunu belirttiği konuşması *The Times*'ın sütunlarındaydı. Türk ordusunun Musul'da olası bir savaş haline hazırlandığını bu haberde kamuoyuna da aktarılmış oluyordu. İngilizler ise Mudanya Ateşkesini ihlali ettikleri gerekçesiyle ile yine Türkler tarafından uyarıldı. Lord Curzon'a Türkiye'ye katılmak isteyen, esasen Türk olduklarını iddia eden Kürtlerden mektuplar da gelmekteydi. *The Times* bu iki haberi aynı haberde *"Ankara Yine Kötümser" (Angora Again Optimistic)* başlığıyla sütunlarında şöyle aktardı:

[335] **The Times**, 28 Aralık 1922.
[336] **The Times**, 28 Aralık 1922.

(...)İzmir'de Afgan elçisi ile konuşan milliyetçi ordu başkomutanı Fevzi Paşa, Türk gazetelerine aşağıdaki ifadeleri kullandı: "Dünyadaki hiçbir ordu, düşmanın imhasından sonra Türk ordusundan daha fazla ılımlılık sağlayamazdı. Avrupa, bizime barışı sağlayacağına dair güvence verdi; bunun üzerine Türk halkının kanının dökülmesinden ise barışı tercih etmesi koşuluyla tüm askeri operasyonları durdurduk. Ancak ülkenin bağımsızlığı tehlikede ise tüm acil durumlar için ordumuz hazırdır ve ben emri verdikten yarım saat sonra harekete geçmeye hazırdır. (...)" İngilizleri Mudanya Konvansiyonu'nu ihlal etmekle suçlayan resmi bir tebliğ olmadan hiçbir gün geçmiyor ve bugün de Mudanya'da kurulan sınır çizgisinin dışındaki Karadeniz kıyısında Şile üzerinde uçarken iki İngiliz uçağının görüldüğü bildirilmektedir. Türk Basını Musul'un Türk'ten başka bir şey olduğunu kanıtlamaya çalışmaktan vazgeçirmek için Lord Curzon'a ironik bir şekilde çağrı yapan bir Kürt liderinin mektubunu yayınladı. Kürtlerin, köken olarak Türk olduğunu ve eski Türklerdeki isimlerinin "yiğit" olduğunu söylüyor.[337]

Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'daki turlarına Musul cephesindeki incelemesini de ekleyeceği *The Times*'ın yazılarına aktarıldı. Bu bölgede İngilizlerin isyanları bastırdığı ve Kral Faysal'a karşı bir ayaklanma başladığı iddiası Türk basınının gündemindeydi. *The Times* durumu *"Kemal Paşa'nın Gezisi/ Musul Cephesinin Denetlenmesi" (Kemal Pasha's Tour/Inspection of Mosul Front)* başlığıyla şöyle belirtti:

Bugün beklendiği İzmit'i ziyaret ettikten sonra Kemal Paşa, Bursa, İzmir, Afyon Karahisar, Konya, Adana'ya gitmeyi planlıyor ve son bilgilere göre, Musul cephesini inceleyip Mart ayının başında Ankara'ya dönecek. (...) Resmi bir tebliğ, İngilizlerin, isyan edilen Musul kabilelerine karşı acımasız bombalama operasyonları gerçekleştirdiğini açıklarken, Tanin, Hicaz'da Kral Hüseyin'e karşı bir ayaklanmanın patladığını duyurdu.(...)[338]

Musul konusunun ikili görüşmeler yapılırken Türk tezlerinin kabul edilmeyerek konferansın çıkmaza girmesi Mustafa Kemal Paşa'nın yurt gezilerinde yaptığı konuşmaların konularındandı. Avrupa devletlerinin, Türk heyetini yeni bir devletin temsilcileri olarak kabul etmesi ile bir barışın sağlanacağı düşüncesi Mustafa Kemal Paşa'nın konuşmalarının ana temasıydı. Bu kabullenmenin gerçekleşmesi, Musul'un Türklere verilecek olması ile sağlanacaktı. Aksi halde, Türk Ordusu yine harekete geçecekti. *The Times* bu yazısında Türklerin ve Türk ordusunun eskisinden daha güçlü olduğunu kabul ediyordu. Ancak Mustafa Kemal Paşa'nın isteklerinin 500 yıllık birikmiş sorunlar yumağı olduğunu hatırlatarak, Türklerin istekleri doğrultusunda çözülemeyecek olanların varlığını da belirtiyordu.

[337] **The Times**, 10 Ocak 1923.
[338] **The Times**, 16 Ocak 1923.

Bu sorunlar silsilesinde Türk heyeti sadece kendi taleplerini haklı görerek ve başka talepleri reddederek konferansın sadece işini zorlaştırıyordu. *The Times*, Mustafa Kemal Paşa'nın bir tehdit niteliğindeki konuşmasını ve gazetesinin görüşlerini *"Lozan'da İki Ay" (Two Months At Lausaane)* başlığıyla şöyle aktardı:

> *(...)Mustafa Kemal, görüleceği üzere, İstanbul çevresinde konuşmalar yapıyor ve askerleri denetliyor. Şahsen konferansın konusunu ima etmediği umulmasına rağmen, sözlerinde açık bir tehdit tonu var. Kemal, gerçekten askerlikten vazgeçmek ve bir yasa koyucunun barışçıl çalışmalarına gitmek istediğini söylüyordur belki de. Türklerin, askeri zaferden sonra çabalarını ekonomik sorunlara yoğunlaştırması gerektiğini de söylüyor. Sık sık büyük fatihler ürettiler, ancak asla ekonomist olmadılar. Şimdi, eğer barış yaparlarsa buna başlayacaklar. Ama önce arzu ettikleri barış olmalı. "Başka bir barış, istediğimiz barışı bekletir, dayanıklı olmaz. Öngörülen bu dayanıklı barış, "Türkiye'den ayrılmaz bir Musul'un teslimini içeriyor" dedi. "Ancak bunun geniş bir genel temeli vardır; Avrupa bizi medeni bir insan olarak tanırsa, barış yapılabilir, ancak Avrupa bu inanç eylemini yerine getiremezse, acı sona ermek için savaşacağız." dedi. Türkiye'nin orduları, Mustafa Kemal'in devleti hazır; onlar öncekinden daha güçlü ve tüm özlemlerinin gerçekleşmesini elde edebilirler. Bu düzenin tehditleri ve övünçleri, Mustafa Kemal'in Lozan'da göz önünde bulundurulması gereken gerçek konular olarak gördüğü "beş yüzyıllık" birikmiş sorunların pasif çözümünü teşvik etmek için hesaplanmamıştır. Bunların altında yatan temel ilkeler basittir, ancak bazıları tatmin edici bir çözüm için gerçek iyi niyet talep edecek kadar karmaşıktır. Konferansın çalışmalarını büyük oranda kısırlaştıran Türkler adına bu iyi niyete ilişkin açık deliller elde etmek zordur.*[339]

The Times, Türk heyetinin uzlaşmaz tavrının konferansı yavaşlattığını bir kez daha belirterek, Türklerin, Avrupa devletlerinin sunduğu iyi imkânları değerlendirip barış yapmaları gerektiğini yazısının devamında vurguladı. Aksi halde Türkiye'nin barbarlığa ve kaosa sürükleneceğini aynı yazısının devamında belirterek yazısını şöyle sonlandırdı:

> *(...)Bir alt komitede veya diğerinde, seyrek olarak değil, az ya da çok kayda değer ilerlemenin olduğunu duyuyoruz, ancak, bu tür duyuruları almanın ümitleri, birkaç gün içinde sonuçsuz gelişmelerle sık sık kesiliyor.*
> *Aynı durum, İsmet'in ve heyetindekilerin komisyonlardaki davranışlarını da yönlendiriyor gibi görünüyor. Gerçekleşen ilerleme, Türklerin konferansın asıl konularını anlamada yetersiz kaldığını gösterecek kadar yavaş. Türkler şimdi, iflas eden ülkesinin ve sefil bir şekilde tükenmiş bitmiş nüfusunun gerçek çıkarları için herhangi bir düşünceleri varsa, şimdi uygar güçler tarafından kendilerine sunulan cömert şartlarla barışı sağlamak için hızlanacaklar. Aksi takdirde Türkiye kaosa girecek ve ilkel barbarlığın avı olacak.*[340]

[339] **The Times**, 20 Ocak 1923.
[340] **The Times**, 20 Ocak 1923.

Özel görüşmelerde sonuç alınmayınca, 23 Ocak'ta Musul meselesi konferansta Arazi Komisyonu'nun gündemine getirildi. Konferansta söz alan İsmet Paşa, Musul'a yönelik Türk taleplerini bu kez de konferansta aktardı. İsmet Paşa'ya göre, Misâk-ı Millî'nin etnik, siyasal ve ekonomik nedenlerine dayalı olarak Musul, Türkiye topraklarına bırakılmalıydı. Nitekim Musul, çoğunlukla Türklerden ve Kürtlerden oluşuyordu. *Encyclopaedia Britannica*'yı kaynak olarak gösteren İsmet Paşa, Kürtlerin *"Turan ırkından geldiğini"* belirtti. Ayrıca, Ankara'daki meclis Türklerin olduğu kadar Kürtlerin de meclisiydi ve Kürtler Musul'un Türk topraklarından ayrılmasını kabul etmiyordu. Musul'daki bir diğer unsur olan Araplar ise Türk ve Kürt halklarının yanında azınlıktaydı ve bu bölge Irak'a bırakılamazdı.[341] İngilizlerin Türk Hükûmetinden izin almadan ve bazı mahallelere girmeden Süleymaniye, Kerkük, Erbil ve Musul'da yaptığı sayımda bu bölgeler çoğunluk Kürt ve Araplardan[342] oluşuyordu ve bu bilgi yanlıştı. Nitekim 1. Dünya Savaşı'ndan önce bölge ile ilgili Türk nüfus istatistiklerinde Süleymaniye, Kerkük ve Musul'da toplam nüfus 503.000[343] olarak saptanmıştı. Musul'da 104.000 Kürt, 35.000 Türk, 28.000 Arap, 18.000 Ezidî, 31.000 Gayrimüslim vardı. Resmi olan bu rakamlara göre Türkler ve Kürtler nüfusun 4/5 ini oluşturuyordu ve her iki halk da Türkiye topraklarına katılmayı talep ediyordu. Bunun kanıtlanması için Türk heyeti Musul'da bir plebisit yapılmasını da talep ediyordu.[344] Şüphesiz, Musul coğrafi, siyasi, tarihi ve ekonomik bağlarıyla Anadolu'nun bir parçasıydı ve Akdeniz limanlarına ancak Anadolu topraklarıyla bağlantı kurabilirdi. Anadolu'nun güneyini birbirine bağlayan bir kavşaktı. Musul iktisadi gelişimini ve güvenliği sağlamak için Türkiye'ye geri verilmeliydi. Ayrıca, İngiltere burayı Mondros Ateşkes Antlaşması'na aykırı olarak işgal etmişti.[345]

Lord Curzon'un sunduğu tezlere göre ise, Cemiyet-i Akvam tarafından İngiliz mandaterliğine bırakılan bir bölge başka bir devlete teslim edilemezdi. Bölgede çoğunluğu oluşturan Kürtler İran asıllıydı ve Türklerle ilgileri yoktu. Ayrıca bu

[341] Oran (Ed.), TDP, Cilt:1, s.261.

[342] Türk Hükûmetinden izin almadan ve bazı mahalleleri saymadan yapılan İngiliz nüfus istatistiklerine göre toplam nüfusun dağılımı şöyleydi: 454.720 Kürt, 65.895 Türk, 185.763 Arap, 62.225 Hristiyan, 16.865 Musevi. Toplam 785.468. Sonyel, Dış Politika, Cilt:2, s. 307.

[343] 1.Dünya Savaşı'ndan önce bölge ile ilgili Türk istatistiklerine göre nüfusun dağılımı şöyleydi: 263.830 Kürt, 146.960 Türk, 43.210 Arap, 18.000 Ezidî, 31.000 Gayrimüslim, toplam 503.000. Sonyel, Dış Politika, Cilt:2, s. 307.

[344] Sonyel, Dış Politika, Cilt:2, s. 307.

[345] Oran (Ed.), TDP, Cilt:1, s.261; Sonyel, Dış Politika, Cilt:2, s. 308.

kesim Türkiye devletine girmeyi değil, kendi kendilerini yönetme hakkını talep ediyordu. Kürtlerden sonra ikinci nüfus olan Araplara ise bağımsızlık sözü verilmişti ve bu kesim Türkleri değil *Kral Faysal*'ı destekliyordu. İsmet Paşa'nın sözünü ettiği Türkler ise Osmanlıca Türkçesi değil, Azerbaycan Türkçesine benzer bir dil kullanan Türkmenlerdi. Hristiyan azınlıklar ise Türkiye'ye katılmayı istemiyordu. Bu bölgede daha önce İsmet Paşa'nın istediği gibi iki plebisit yapılmış ve sonuç Türkler için olumsuz olmuştu.[346] Lord Curzon, Musul konusunun petrol ile ilgili olmadığını da vurguluyordu. Musul konusundaki tezlerinin amacı bölge halklarının kökeni ve talepleri üzerinden politikalar üreterek Türk tezini çürütmek gibi görünse de, Curzon'un asıl hedefi bölgedeki petrol kaynaklarının ve Hindistan'daki sömürge yollarının güvenliğini sağlamak için stratejik konumda bulunan Musul'un önemini gizlemeye çalışmaktı.[347] Bu durum İsmet Paşa dâhil konferanstaki tüm delegelerin önceden bildikleri bir konuydu.

The Times, Lord Curzon'un 1918'de savaşın bitimiyle Irak ve çevresinde başlayan süreçten itibaren Araplara verilen bağımsızlık sözünden, Türklerin bu bölgede hak sahibi olamayacağına kadar yaptığı ayrıntılı savunmayı *"Türk İddiaları Çürütüldü/Araplara Vaadimiz" (Turkish Claims Refuted/ Our Pledges To Arabs)* başlığıyla şöyle aktardı:

> *Reuter Ajansı tarafından temin edilen, Lord Curzon tarafından dün sabah Lozan'da Musul konusunda yapılan konuşmadaki metinlerden aşağıdaki alıntıları yapıyoruz:*
> *Lord Curzon dedi ki: "Türk ordularındaki yenilgiyle sona eren savaş sırasında, ülkeye daha fazla yerel aşinalık kazandırdığı için şu anda Irak olarak adlandırılan tüm Mezopotamya, İngiliz birlikleri tarafından işgal edildi. Irak'a ilk adım attığımızda savaşta başarılı olursak gelecekte Türk yönetiminden kurtulmaları gerektiğine ilişkin olarak söz konusu ülkenin halkına ciddi taahhütler verdik. Arapların bu alandaki bağımsızlığını desteklemek için aynı zamanda Kral Hüseyin'e de benzer taahhütlerde bulunduk. Savaş bittiğinde ve muzaffer olduğumuzda, bu taahhütleri yerine getirmek için elimizden gelenin en iyisini yaptık."*
> *İsmet Paşa'nın bu ülke ve Musul vilayeti halkının görüşlerini ifade etmek için hiçbir zaman adil bir fırsat bulmadıklarını ifade etmesiyle Lord Curzon bunun böyle olmadığını söyledi: "Onlara gelecekte birleşmeyi tercih edip etmeyeceklerini - yani Musul, Bağdat ve Basra - veya bu üç alanın hepsini ayırmayı mı tercih ettiklerini sorduk. Tam ve bölünmez bir bütünün parçaları olduklarını söylediler ve ayrılmayı reddettiler. Onlara bir Arap Kralı isteyip*

[346] Sonyel, Dış Politika, Cilt:2, s.308.
[347] Sonyel, Dış Politika, Cilt:2, s.308; Oran (Ed.), TDP, Cilt:1, s.262.

istemediklerini ve eğer öyleyse kimi seçeceklerini sorduk. Cevapları o zaman bölündü ve bu nedenle şu anda bu konuda hiçbir şey yapılmadı."(...)[348]

Lord Curzon konuşmasının devamında, bu bölgede İngilizlerin 1919 Paris Barış Konferansı ve Wilson Prensipleri gereğince yasal bir mandaterlik haklarının bulunduğunu belirtti. Ülkesi bölgedeki sorumluluğunu azaltmak için Arapların talepleri doğrultusunda Kral Faysal ile bir antlaşma imzaladı ve bu metin gerek İngiltere'nin mandater konumu gerekse Cemiyet-i Akvam'ın bu mandaterliği kabul etmesi nedeniyle geçerliydi. *The Times* Curzon'un konuşmasının devamını aynı yazıda şöyle aktardı:

(...)Lord Curzon, 1919'daki Paris Barış Konferansında, fetih yoluyla toprağı ele geçirme yönteminin büyük ölçüde Başkan Wilson'un etkisiyle belirlendiğini ve Nisan 1920'de San Remo'da Suriye mandasının Fransa'ya; Filistin ve Mezopotamya'nın mandasının İngiltere'ye verildiğini hatırlattı. Bu mandalar 1920 Ağustos'taki Sevr Antlaşması ile doğrulandı ve Suriye ve Irak sınırlarının her ikisi de belirlendi, Irak'ın kuzey sınırı Musul Vilayetinin kuzey sınırı olarak tanımlandı ve bazı değişiklikler yapıldı. Taslak mandalar, çeşitli mandater güçler tarafından 1920-1921'de Cemiyet-i Akvam'a sunuldu. Daha sonra İngilizlerin sorumluluklarını azaltmak ve Arap Devleti'nin bağımsızlığını onaylamak için İngiliz Hükûmeti, 1922 Ekim'inde, hem mandater güçlere hem de Arap Devletine, Irak'ta herhangi bir bölgeyi terk etmeme veya kiralamama konusunda söz veren Kral Faysal ile bir anlaşma imzaladı." dedi.[349]

Lord Curzon daha sonra, üç bölümden oluşan ve Araplara verilen vaatlerin içeriğini açıkladı. Bu vaatlerde Türk Hükûmeti'ne bırakılacak bir Musul yoktu. Nitekim bölge Arap kralını istiyordu ve mandater olan İngiltere bunu kabul etmişti. Kürt bölgesi ise buradaki Asurların ve Kürtlerin vergileriyle oluşturulmuştu. İngilizler ise burada garnizon kurmuştu. Yani herhangi bir Türk varlığı bölgede hiçbir zaman ne hissedilmişti ne de talep edilmişti. Lord Curzon bu güçlü açıklamayı yaparken son cümlesini, bölgenin Türklere bırakılamayacak olmasındaki nedenleri heyettekilere iyice açıkladığını umduğunu belirterek sonlandırdı. Bu vaatler *The Times*'da *"Üç Bölümden Oluşan Bir Vaat" (A Threefold Pledge)* başlığıyla şöyle yansıdı:

(...)Lord Curzon devam etti: "Bu nedenle, Musul Vilayeti de dâhil olmak üzere, İngilizlerin Irak'taki konumunun ve çıkarlarının hukuki ve antlaşma temellerini belirttim ve komisyona İngiliz Hükûmeti'nin üç bölümden oluşan bir vaat altında olduğunu belirttim. Birincisi, Türk egemenliğine geri dönmemeleri gerektiğine söz verdiğimiz Arap milletine; İkincisi, Musul'da dâhil bizim anlaşma yaptığımız bütün ülke tarafından seçilen Arap Kralı'na ve Üçüncüsü,

[348] **The Times**, 24 Ocak 1923.
[349] **The Times**, 24 Ocak 1923.

Cemiyet-i Akvam'ın rızası olmadıkça görev alanımızı, zorunlu bölgelerin büyük bir kısmına bırakamayacak olan bize."
Lord Curzon, liderliği tespit edilemeyen tek noktanın Müttefik Güçlerin hiçbir yasal aracıyla tespit edilememiş olan Irak'ın Kuzey sınırı olduğunu söyledi. Musul vilayetinde, İngiliz birlikleri tarafından değil, yerel güçler ve yerel vergiler ile garnizon kuruldu. Kürdistan, Kürt ve Asur vergileri ile yapıldı. Orada düzenli İngiliz birlikleri yoktu. Musul Vilayetinin geri kalan kısmında, güvenlik görevlileri, Arap görevlileri tarafından yönetilen Arap birlikleri tarafından sağlandı ve Kral Faysal tarafından ödendi. Bağdat'ın kuzeyinde sadece çok az sayıda İngiliz askeri vardı. Böylece ülkenin askeri koruması esas olarak halkın kendi elindeydi. Lord Curzon, son olarak şöyle devam etti: "Umarım, bu noktaya kadar tutarlı bir onur duygusuyla yaptığım dünyaya verdiği sözü tutmak için vermiş olduğu vaatlerden kaçmanın, Musul Vilayetini zorunlu topraklardan koparıp, Türkiye delegasyonuna vermenin ülkem için oldukça olanaksız olduğu argümanı dinleyicilerimi ikna etmiştir."(...)[350]

The Times, Curzon'un savunmasına sütunlarında fazlaca yer ayırmıştı. Curzon'un yaptığı bir başka açıklamada İsmet Paşa'nın nüfus verilerinin bir kurum tarafından yapılmamış olması nedeniyle doğru olmadığına yönelikti. Ayrıca, Musul bölgesinden tek bir Kürt vekil Ankara Meclisi'nde yoktu. Diğer azınlıklar ise Türk hâkimiyetini istemiyordu. *The Times* Curzon'un bu açıklamalarını *"Tuhaf İstek"(Novel Request)* başlıklı yazıda şöyle aktardı:

(...)Lord Curzon, İsmet Paşa'nın öne sürdüğü etnografik, ekonomik, tarihi ve stratejik gerekçelerle ilgili çeşitli düşüncelerle ilgilenmeye devam etti. İstatistiğin herhangi bir gerçek kurumun yokluğuna işaret ettiğini belirtti. Türk nüfusu vilayetin bütün nüfusunun sadece onda biriydi, çoğunlukla Erbil, Altun, Kerkük ve Kifri kentlerinde bulunuyordu. Onlar hiç Osmanlı Türkleri değildi. Selçuklu veya Osmanlı istilasının gerçekleşmesinden çok önce bu ülkeye gelen Orta Asya'daki Turan istilası soyundan geliyorlardı. Bu halkın tamamı Kerkük bölgesinde beklerken, Irak Krallığı'na dâhil olmak için oy verdi ve emirlik faaliyeti için oy kullandı. Curzon devam etti: "Ankara Hükûmetini benimsediklerini ve şimdi geri dönmek istediklerini varsayalım. Bu büyük vilayetin bütününün kaderine, belirsiz kökenli ve sempatili nüfusunun on iki de birinin iradesiyle karar verilmesi gerektiği ciddiye alınmalı mıdır?" Lord Curzon, 750.000-800.000 arası toplam nüfusun 455.000'i olan Kürtlerin kökenin Turan değil, İran ırkından bir halk olduğunu ve İran dili konuştuğunu, Türk olmadığını belirtmeye devam etti. Savaş sırasında bu bölgedeki Kürtlere Türkiye hiçbir şekilde yardım etmedi; esasen verilen herhangi bir yardım İngilizlerce verildi.
İsmet Paşa'nın Ankara Parlamentosu'nda birkaç Kürt milletvekili olduğu iddiasıyla ilgili olarak, Güney Kürdistan'dan tek bir Kürt delegesinin var olup olmadığını sordu. Tanınan bir topluluk tarafından seçilen bir tane var mıydı? Kürt yönetimi hoşnutsuzluğunun Türk egemenliği altında sürekli bir şekilde ortaya çıkışı vardı ve son dört yıl boyunca İngiliz Hükûmeti, Kürt özerkliği veya Kürt bağımsızlığı meselesini üstlenmelerini isteyen hayal kırıklığına uğramış Kürtlerin geri dönüşleriyle topa tutuluyordu. Lord Curzon şunları şöyledi: "Hristiyanlara gelince, İsmet Paşa, Musul sınırındaki Asur ve Nasturi Hristiyan

[350] **The Times**, 24 Ocak 1923.

topluluklarının sayıca binin üzerinde bir kısmı olduğu sorusuna atıfta bulundu. Ankara'ya katılmak istiyorlar mı? Bir gün bile geçmiyor ki onlardan kaderinden kurtarılmayı hitap eden mektup almayalı." (...)[351]

İsmet Paşa, Lord Curzon'a İngiliz denetiminden ve desteğinden memnun olan bölge halkının neden 1920-1921 yıllarında İngiltere'ye karşı bu bölgede pek çok isyan çıkardığını sorması üzerine, Lord Curzon bu durumun normal olduğunu ve Türk propagandası ile ortaya çıktığını hatta işin içinde olan kişilerin isimlerini bile verebileceğini iddia etti. Sonra konuyu değiştirerek, Musul'un Anadolu ticareti ile değil, Bağdat ticareti ile özdeşleşmiş olduğunu belirtti. Öte yandan Curzon, Mustafa Kemal'in Musul'un stratejik bir askeri üs olarak kullanacağını bildiğini de itiraf etti. Nitekim Musul Bağdat'a sadece altmış kilometre uzaklıktaydı ve buraya sahip olan Türklerin Bağdat'a hareket edeceğini ve bunun bir Arap Krallığının oluşmasını engelleyeceğini bildiğini de savundu. Ancak Trakya konusu gündemdeyken, İsmet Paşa, sınırın İstanbul'dan seksen mil uzakta olmasını Türkiye'nin güvenliği açısından tehlikeli bulmuştu ve kabul etmemişti, şimdi kendisi Bağdat'a altmış mil yakınlıkta olan bir bölgeyi istiyordu. Bu talep bu nedenle bile kabul edilemezdi. *The Times* Curzon'un bu iddiasını aynı yazının devamında şöyle aktardı:

(...)Curzon, İsmet Paşa'nın şu sorusuna cevap verdi "1920-21'de sizin kuralınız dâhilindeyken bu ülkede bir ayaklanma olduğu gerçeğini nasıl açıklarsınız?" Lord Curzon, henüz işgal edilmiş ve henüz yerleşmemiş bir ülkede ayaklanmaların çok yaygın bir olay olduğunu söyledi. Şöyle devam etti: "Irak'ta geçen yılki ayaklanmaya dair iyi bir şeyler söyleyebilirim. Türk propagandasıyla ilgili bir sürü hikâye anlatabilirim ve sorumluların adlarını bile verebilirim." Lord Curzon, Musul'un ticari olarak Anadolu ile özdeşleşmiş olduğunu dile getirdi ancak Musul*'un ticaret ilişkilerinin tamamının ya Halep'le, ya da batıda Suriye'yle ve güneyde Bağdat'la olduğunu gösterdi.*
Lord Curzon, strateji noktasında İsmet Paşa'nın çok az ve belki de akıllıca şeyler söylediğini belirtti. Onun lideri için, Musul, bir ordu kuvvetinin konuşlandırılması için mükemmel bir yer olacaktır ve kuşkusuz ki, birinci sınıf bir askeri istasyon yapacağını da sözlerine ekledi. Güney sınırı Bağdat'tan sadece altmış mil uzaklıktadır. Musul'a yerleştirilen bir Türk Ordusunun Bağdat'a sahip olacağı ve bir Arap krallığını hemen hemen imkânsız hale getireceği açık değil miydi? "Sadece birkaç ay önce, Trakya ve İstanbul'la uğraşırken, Trakya sınırını İstanbul'dan seksen mil uzakta tutulması önerildi. Türk Hükûmeti daha sonra, ülkeye bu kadar büyük bir tehdit kabul etmelerinin imkânsız olduğunu söyledi. Sınırın daha geriye itilmesi ve güvenliklerini güvenceye almaları için Doğu Trakya'nın tamamının verilmesi gerektiğini söyledi. Yine de buraya geliyorlar ve Bağdat'a, sınırın başkentten altmış mil kadar indirilmesinin tehlikesiz olacağını savunuyorlar." dedi.[352]

[351] **The Times**, 24 Ocak 1923.
[352] **The Times**, 24 Ocak 1923.

Musul'un Türklere bırakılmaması konusundaki asıl amacın petrolle ilişkili olduğu tüm delegeler tarafından bilindiği için Lord Curzon, bu konuda da bir açıklama yapma gereği duydu. Curzon'a göre o hariç tüm delegeler konferanstaki iki ayda Musul'daki imtiyaz sahipleri ile görüşmüştü. Bu durum İngiltere haricinde tüm devletlerin petrolle ilgisi olduğunu gösterir demekti. Curzon'un iddiasına göre, Türk delegasyonu, Musul'u almak kaydıydı buradaki petrolü İngiliz İmtiyaz sahiplerine vermek için onlarla görüşmeler gerçekleştirmişti. *The Times*, Curzon'un bu konudaki görüşlerini *"Petrol Koşulları" (Oil Conditions)* başlığıyla şöyle aktardı*:*

> *(...)Lord Curzon, Mondros Ateşkes şartlarına atıfta bulunduktan sonra şöyle dedi:*
>
> *"Musul'un tutulması konusundaki İngiliz Hükûmetinin tavrının petrol sorunundan etkilendiği düşünülüyor ve iddia ediliyor. Musul Vilayetinin petrolü meselesinin savımla hiçbir ilgisi yok. Britanya iddialarını kendi yararına ve ülkede olabilecek her türlü doğal kaynaktan bağımsız olarak sundum. Musul çevresinde ne kadar petrol olabileceğini, kâr ile çalışıp çalışamayacağını veya her şeyden önce bir sahtekârlık olabileceğini bilmiyorum. Ülkemin dış işleri ile bağlantılı olduğum süre zarfında, bir petrol madeni sahibi ile hiç konuşmadım ya da röportaj yapmadım. Musul ya da başka bir petrol için hiçbir zaman tek bir imtiyaz sahibi ile konuşmadım ya da imtiyaz sahibi olamadım. Bu odadaki herkesin aynı şeyi söyleyebileceğini sanmıyorum. Burada, Lozan'da bulunduğumuzdan beri, Türk delegasyon temsilcilerinin Musul bölgesinde petrol imtiyazlarını (onların elden çıkarmadıkları), İngiliz imtiyaz sahiplerine sunmak için Londra'ya göndermesi meşhurdur. Bu bana ima ve bilgim olmadan yapıldı. Arkamda gerçek bir iş çevrilmediğini gördüklerinde ise çok çabuk döndüler."*[353]

Lord Curzon Musul'a yönelik Türk tezinin gerçekten uzak, bilgiden noksan ve hâkimiyet talebinin haksız bir dizi istek olarak değerlendiren konuşmalarını sona erdirince, İsmet Paşa tekrar söz alarak bu sefer Lord Curzon'un savunmasında Türk tezine yönelik eleştirilerine yanıt verdi. Lord Curzon'un bazı bilgileri çarpıttığına ve bölgeyi beş yüz yıldır elinde tutan Türklerin nüfus verileri dâhil olmak üzere pek çok konuda gerçek tezler savunduğunu belirtti. Ayrıca Kürtlerin esasen Türk olduğu görüşünü tekrar savunarak bu bölgede İngiliz Emperyalizminin istenmediğini çıkan isyanlara atıfta bulunarak açıkladı. *The Times* İsmet Paşa'nın konuşmasını *"İsmet Paşa'nın Açıklaması" (Ismet Pasha's Statement)* başlığıyla şöyle aktardı:

> *İsmet Paşa, Musul Vilayeti ile ilgili etnografik, tarihi, ekonomik ve stratejik hususlara atıfta bulunarak İngiliz görüşlerine karşı çıkacak birkaç noktaya sahip olduğunu söyledi. İlk önce nüfus istatistiklerini ele aldı ve nüfusu yerleşik ve göçebe olmayan bölümlere ayırdı. Lord Curzon, İsmet Paşa'nın bildiriminde bu rakamlarla çok ilgilendiğini söyleyerek burada konuşmasını kesti. İsmet*

[353] **The Times**, 24 Ocak 1923.

Paşa, devam ederken, Musul vilayetindeki toplam nüfusun sadece beşte birinin Araplardan ve Müslüman olmayanlardan oluştuğunu belirtti. Türkler vilayeti yüzyıllardır ellerinde tutmuştu ve nüfusun rakamlarını biliyorlardı. Türkiye'deki istatistikler tek güvenilir olandı, İngiliz rakamları Kürt ve Türk çoğunluğunu kabul etti. Arapça konuşan Musul nüfusu gerçekte Türklerdi. Musul, Kerkük ve Süleymaniye'nin Türk karakteri tartışılmazdı ve bunu destekleyerek söz konusu ülkedeki İngiliz bildirilerinin Türkçe olarak hazırlandığını belirtti. Kürtler Türklerdi, ardından, bu iddiaya destek veren "Ansiklopedi Britannica" yı aktardı. Nüfusun %85'inin Kürtler ve Türkler olduğunu söyledi. İsmet Paşa daha sonra Eskiçağ tarihini alıntılamak ve coğrafi ve iklimsel olarak Musul'un Anadolu'ya ait olduğunu ilan etmek için tarihi argümanları öne sürdü. Aynı şekilde ekonomik olanları da öne sürdü. Kürtler her zaman Türklerle birlikteydi. Ankara Parlamentosunda, kardeşlerini Türkiye'den ayrı olarak göremeyen temsilcileri vardı. Vilayetin nüfusu Britanya işgaline direndi ve Kral Faysal için baskı altında yalnızca bir azınlık oy kullandı. (...)[354]

Sözlerinin devamında İsmet Paşa, Kürtlerin Türk egemenliğinden hiçbir zaman rahatsız olmadığını, hiçbir Arap'ın ise İngilizleri bölgede savunmayacağını belirtti. İngiliz mandasını kabul etmeyen Türkler için Musul, Anadolu'nun bir parçasıydı. İsmet Paşa tezlerinin doğrunun bölgede yapılacak bir plebisitle dünyaya rahatça duyurulabileceğini belirtti. *The Times*, İsmet Paşa'nın konuşmasının son kısmını aynı haberin devamında sütunlarına şöyle aktardı:

(...)Kürt özerkliğinin önerisi ile ilgili olarak İsmet Paşa, Kürtlerin Türk egemenliği altında her zaman tam vatandaşlık kazandığını ve tek bir Kürt'ün bu statüyü değiştirmeyeceğini söyledi. Hiç bir Arap da, İngilizlerin avukatlığı için oy kullanamazdı. İngiliz politikasının tamamı ekonomik olarak benimsenmişti.
Manda, hukuki açıdan önemsiz olduğunu düşünen Türklerin ilgisini çekmedi. Sevr Anlaşması'ndan bu yana çeşitli değişiklikler oldu ve Türkler Musul'un neden değişiklikten muaf tutulması gerektiğini anlamadı. Musul'un, Mondros Ateşkes Antlaşması'nın hükümlerine karşı işgal edildiğini ve bu nedenle İzmir ve Doğu Trakya ile aynı pozisyonda olduğunu açıkladı. Anadolu ile Mezopotamya arasındaki doğal sınır Jebel-Hamrin ve Jebel Sinjak oldu. İsmet Paşa daha sonra Bağdat'a değil, Musul'un Anadolu'ya bağlandığını gösteren ekonomik konuları tekrarladı. Türkiye'nin asla saldırıya girişmediğini, ancak imparatorluğun üzerindeki girişimleri savunmakla meşgul olduğunu söyleyerek devam etti. Araplar ve Türkler hep birlikte iyi yaşadılar. Musul, her zaman Anadolu'nun bir parçasını oluşturuyordu. Musul sakinleri diğer benzer bölgeler gibi Türkiye'ye de katılmaya çalışıyorlardı. Bunun için dünyanın görüşüne başvurulabilirdi ve bunun Türkiye lehine ilan edileceğinden emindi.[355]

Lord Curzon, İsmet Paşa'nın tekrar plebisit yapılmasını talebini reddederek bölge halkının çoğunun çok cahil, göçebe, mutaassıp olduğunu ileri sürdü ve konuyu Cemiyet-i Akvam'a aktarma fikrini ortaya attı. Eğer İsmet Paşa bu teklifi kabul etmezse, İngiltere adına *Cemiyet-i Akvam'ı* ikinci maddesi gereği Musul'a *"barış*

[354] **The Times**, 24 Ocak 1923.
[355] **The Times**, 24 Ocak 1923.

adına" müdahale etmeye davet edeceğini açıkladı. Fransız temsilci *Bompard,* İtalyan temsilci *Garroni* ve Japon temsilci *Hayashi* de Lord Curzon'u desteklediler.[356] Lord Curzon'un diğer temsilcilerin de sıcak baktığı konunun Cemiyet-i Akvam'a aktarılması görüşü, *The Times*'da *"Musul'un Geleceği" (Future of Mosul)* başlığıyla şöyle yansıdı:

> *Bugün, ilk komisyonda Lord Curzon, Musul ile ilgili olarak İngilizler hakkında verilen tüm tezleri ifade ettikten sonra, sorunun incelemesini ve tasfiyesini Cemiyet-i Akvam'a sunmayı teklif etti. Türkler öğleden sonranı teklifi düşünerek geçirdi ve bu akşam komisyon toplantısında tekrar İsmet Paşa, Türk heyetinin Lord Curzon'un teklifini kabul etmeyi reddettiğini söyledi.*
> *Toplantı, İsmet Paşa'nın kırk beş dakika boyunca Müttefiklerin bakış açısına göre etnik, coğrafi, siyasi, tarihi ve ekonomik bir ifade olan Türk argümanlarını açıklanmasıyla başladı. Lord Curzon, İsmet Paşa'ya noktası noktasına cevap vererek, gerçeği çok fazla saptırdığını ve çok fazla abarttığını söyledi. (...) Mutlu bir şekilde Suriye sınırını tartışırken tartışmanın bir sorun olmadığını dile getiren Bompard, İngiltere'nin Türkiye'ye yaptığı teklifin son derece cömert olduğu görüşünü dile getirdi ve kendisi de bu düşünceye sıcak baktı. Marchese Garroni de tam desteğini verdi ve teklifi kabul etmesi için Türklere tavsiye verdi. Türkler, saat 6'da yapılacak olan bir başka oturumda karar vereceğini ve ilan edeceklerini söylediler. (...)*[357]

İsmet Paşa, Musul'un Türk toprağı olduğunu, İngiltere'nin ise burada kontrol sağlayan ülke olduğunu yani, meselenin bir iç mesele olması gibi nedenlerle Cemiyet-i Akvam'a aktarılamayacağını savundu. Ayrıca Kral Faysal için geniş bir bölgede bir plebisit yapılabiliyorsa, Türkler için de Musul'da bir plebisit hâliyle yapılabilirdi. Öte yandan Türkler bölgeye sahip olursa petrolden hiçbir devletin yararlanmasına engel olacak değildi. İsmet Paşa'nın Curzon'un talebini reddetme gerekçeleri *The Times*'da *"Türk Reddetmesi" (Turkish Refusal)* başlığıyla şöyle yansıdı:

> *Komisyon öğleden sonra bir araya geldiğinde, Türkler, Lord Curzon, Borpard, Marchese Garroni ve Baron Hayashi tarafından yapılan ciddi itirazlara rağmen Lord Curzon'un teklifini reddetti. Sonunda, Curzon'un gecikmeden anlaşma'nın 11. maddesinden yararlanacağı ve uluslararası barışı rahatsız edecek bir sorunun ortaya çıktığını belirten bir mektubu Cemiyet-i Akvam Konseyi'ne gönderileceği ortaya çıktı. Türkler bunu kabul etmeyi reddederse var olan tüm yaptırımlar işleme konulacaktır.* (…) *İsmet Paşa'ya göre, Musul, anavatanın vazgeçilmez bir parçasıydı. Türk delegasyonu her zaman soranlara Musul sorununun petrolle değil topraklarla ilgili olduğu bilgisini verdi. Ancak Türkiye, ileride Musul'la birleştiği zaman petrolün kullanılmasına izin vermeme niyetinde değildi. İsmet, neden Kral Faysal hakkında bir halk oylaması yapılmışsa, sınırlar hakkında yapılmayacak olmasını anlamamıştı. İsmet Paşa*

[356] Sonyel, Dış Politika, Cilt:2, s.311.
[357] **The Times**, 24 Ocak 1923.

"Bu sorun ülkemizin bir kısmıyla ilgili olduğu için Cemiyet-i Akvam'a gönderemeyiz, İngiltere için ise sadece kontrolünü yaptığı bir ülkenin sorunudur. Bu gibi ciddi bir sorunu tahkime bırakamayız." diyerek konuşmasını sonlandırdı.[358]

İsmet Paşa'nın gerekçelerinin aktarılmasıyla söz alan Lord Curzon sadece son bir kez daha cevaplayacağını belirttiği gerekçelere yanıt verdi. Bu yanıtlarda Türklerin mandaya karşı olsa da Suriye'de Fransa'nın varlığına (mandaterliğine) karşı (Hatay ve güney sınırı) sesini çıkartmadığını ancak konu İngiltere mandaterliğine gelince aynı tepkide olmadığını savundu. Nitekim İsmet Paşa, %25 Arap kitlesinin Musul'un kaderini belirlemesine itiraz ederken, Suriye'de sadece %8'lik bir Türk kitlesi vardı ve Fransa orada Türkler izin verdiği için halen mandater devlet konumundaydı. Ayrıca, Ankara Meclisi'nin Kürtlerin de meclisi olduğu İsmet Paşa tarafından belirtilmişti, ancak Musul'dan hiçbir Kürt temsilci bu mecliste bulunmamaktaydı. Türkler bu sebeple Musul'dan da herhangi bir bilgi alamazlardı. Curzon sırası gelmişken bölgede bir plebisit yapılmasının zorluğunu da tekrar hatırlattı. *The Times* Curzon'un savunmasını *"Curzon'un Yanıtı" (Lord Curzon's Reply)* başlığıyla sütunlarına şöyle aktardı:

(...)Lord Curzon son bir kerede cevap vereceğini söyledi. İsmet Paşa, Türklerin mandayı tanımadığını söylemişti. Açıkçası durum böyle değildi. Sadece bu sabah Bompard, Fransa ve Türkiye'nin Suriye sınırına ilişkin bir anlaşma yaptığını hatırlatmıştı. Bu, bir mandanın tekrarı anlamına geliyordu, çünkü Fransa bir manda sayesinde yalnızca Suriye'deydi. Türkler, Fransa için mandayı kabul etmiş, ancak Büyük Britanya için reddetmiştir. İsmet, Arapların %25'inin Musul'un kaderini belirlemesine izin verilemeyeceğini söylemişti ancak İsmet bu kaderi Türklerin %8'inin arzusu ile belirlemek istedi. İsmet, milletvekillerinin Büyük Meclis'e nasıl seçildiğiyle ilgili sorusunu cevaplamamıştı. Musul'dan hiçbir Kürt seçilmediyse, Kürt delegeler Türklere iddia edildiği gibi Musul'dan nasıl haber verilebilirdi?" Lord Curzon daha sonra Musul gibi pratik olarak okuma yazma bilmeyen bir ülkede bir halk oylaması yapma zorluğunun ve oy pusulasının nasıl kullanıldığını açıklamanın gerekeceği bir resim çizdi. Büyük Britanya, davasını Cemiyet-i Akvam'ın inceleme ve kararına sunmaya istekliydi. (...)[359]

Konuşmasının devamında Cemiyet-i Akvam'ın konuya dâhil olması konusunda ısrarını dile getiren Lord Curzon, Türkiye'ye Cemiyette geçici bir üyelik verilmesi konusunun da altını çizdi. Ayrıca Curzon, savaş ya da barış yapılacaksa hükûmetinin bundan geri kalmayacağını da aynı konuşmasında aktararak Türklerin Musul için

[358] **The Times**, 24 Ocak 1923.
[359] **The Times**, 24 Ocak 1923.

olası bir savaş açma söylemlerine bir yanıt vermiş oluyordu. *The Times* Lord Curzon'un bu konuşmasını aynı başlıklı yazının devamında şöyle aktardı:

> *(...)Lord Curzon daha sonra İsmet Paşa'ya, eğer Türkiye kabul ederse, soruşturma amacıyla birliğe üye olmaya davet edileceğini ve kararını oybirliği ile alması gereken konseyde bir sandalyeye sahip olacağını açıkladı. Konsey nasıl ilerleyeceğine karar verecekti. Musul'a bir komisyon gönderebilir; Avrupa'da bir soruşturma düzenleyebilir veya tek bir hakem atayabilirdi.*
> *Lord Curzon konuşmasını şöyle sonuçlandırdı: "İsmet'e gerçekten reddetmek isteyip istemediğini sorduğumda çok ciddi konuşuyorum. Bunu yaparsa, içtenlikle reddetmeyi yaparsa, Türk delegasyonunun konferans sırasında yaptığı her şeyden daha kötü bir izlenim doğuracağını söylerim. Yine de İsmet'in cevabının şartlarını tam olarak dikkate almadığını ve kesin bir reddetme demek istemediğini umuyorum. Eklemek isterim ki, konu burada kalamaz. Türklerin reddetmek istediklerini ve reddetmelerinde ısrar ettiklerini varsayalım. Ne yapılması gerekiyor? Davayı bu konumda bırakamam. Basında görmüştüm ve kendi bilgilerim, konunun Türk delegasyon askerlerinin isteğine göre buraya gelmemesi durumunda Musul'un üzerine gidebileceği ve konuyu askeri yollarla karara bağlamak için girişimlerde bulunabileceğini doğruladı. Savaş olabilir. Barış yapmak ve savaşmak için buradayım, bu nedenle savaşla sonuçlanabilecek koşulların var olmasına izin vermek için burada değilim. Eğer Türkler reddederse, kendi Hükûmetim adına bağımsız hareket etmek zorunda kalacağım ve bununla ne demek istediğimi açıklayacağım."(...)*[360]

Lord Curzon'un açıklayacağı konu, Cemiyet-i Akvam'ın 11. maddesiydi. Bu madde uluslararası ilişkilerde barışı tehdit eden olası bir durumda Cemiyeti, ilişkili devletleri uzlaştırarak barışı sağlama işlevini içeriyordu. Eğer aralarında husumet olan iki devletten biri başvuru yapmazsa, başvuru yapmayan devlete bir çağrı yapılır. Bu çağrı ile yine Cemiyet'e gidip savunma yapmayan devlet, Cemiyet-i Akvam'ın yaptırımları ile karşılaşma riskini göze alır. *The Times* Curzon'un Cemiyet-i Akvam'ın ilgili maddesini Türklere okumasını yazısının devamında aktardı. Curzon, Türklerin yaptırımlara maruz kalmasını istemediğini, bu sebeple İsmet Paşa'nın Musul konusunda son kez ve iyice düşünmesi gerektiğini belirtti. Aksi halde Türkiye'nin daha riskli sonuçlarına kendisinin sebep olacağını da son kez belirten konuşması şöyle sonlandı:

> *(...)Lord Curzon devam etti: "Cemiyet-i Akvam Sözleşmesi'nde, 11. maddede yer alan ve aşağıdaki şekilde işleyen başka bir madde vardır:*
> *-Cemiyet üyelerinden herhangi birini doğrudan etkilese de etkilemese de, herhangi bir savaş veya savaş tehdidi, tüm Cemiyet için tehdit ilan edilir ve Cemiyet barışı korumak için akıllı ve etkili sayılabilecek herhangi bir eylemde bulunur. Milletlerin bu tür bir acil durumun ortaya çıkması durumunda, genel sekreter, herhangi bir Cemiyet üyesinin isteği üzerine, bir konsey toplantısı toplayacaktır. Cemiyetin her üyesinin, uluslararası ilişkileri veya barışın*

[360] **The Times**, 24 Ocak 1923.

dayandığı uluslararası huzuru dağıtmakla tehdit eden herhangi bir durumu dikkate alarak, meclis veya konseyin dikkatini çekmesi dostane bir hak olarak ilan edilmiştir."
Lord Curzon şöyle devam etti: "Eğer Türkler sorunu Cemiyete sunmayı reddederse, o zaman bu maddeye göre hareket edeceğim. Cemiyet Konseyine bir mektup göndereceğim ve uluslararası barışı bozması muhtemel bir durum olduğunu söyleyeceğim. Cemiyet Konseyi toplanacak, Türkleri kendi davalarını anlatmaya davet edecekler ve reddederlerse var olan tüm yaptırımları işleme sokacaklar. Ama ben bu yöne sapmak istemiyorum. Oraya dostane bir şekilde birlikte gitmeyi tercih ederim. Soruyu çözmenin doğru yolu budur. İsmet Paşa reddederse ne olabileceğinden sorumlu olacak ve dünyayı haklı olduğuna ikna etmesi zor olacak"[361]

The Times ise, aynı tarihli *"Cemiyetin Yaptırımları"(League Sanctions)* başlıklı haberinde, Türk heyetine ve dünyaya Cemiyet-i Akvam'ın yaptırımlarını içeren 16. ve 17. maddeyi hatırlattı. Bu maddeler barışı tehdit eden ve Türkiye gibi Cemiyet-i Akvam'a üye olmayan devletlere karşı ne tür yaptırımlar uygulanacağına dair içeriklere sahipti. Söz konusu maddeler *The Times*'a şöyle aktarıldı:

Cemiyet-i Akvam Sözleşmesinin 17. maddesi, 16. maddenin hükümlerinin, Cemiyete üye olamayan ve Cemiyetin bir üyesine karşı savaşmak üzere başvuran, Cemiyete itirazda bulunmayı reddeden Cemiyet üyesi olmayan bir Devlet için uygulanabileceğini beyan eder. 16. maddede belirtilen önlemler şunlardır:
- Cemiyetin üyesi olan ve meydan okuyan devlet arasındaki tüm ticari veya mali ilişkilerin kesilmesi,
Eski devletlerin vatandaşları ile meydan okuyan devletin vatandaşları arasındaki tüm ilişkinin yasaklanması ve meydan okuyan devletin vatandaşları ile Cemiyet üyesi olsun veya olmasın herhangi bir devletin vatandaşları arasında bütün mali, ticari veya kişisel ilişkilerin engellenmesi.[362]

İsmet Paşa ise son kez Musul'da plebisit yapılması ve bölgenin Türkiye'ye bırakılmasını talep etti. Bu ısrar karşısındaki Lord Curzon, *"ha Mısır'daki Sfenks'e, ha Tutankamon'un mumyasına hitap etmişim, ha İsmet Paşa'ya"* diye yakınındakilere yakınacaktı.[363] Vaziyetin bu halde olmasıyla Musul konusundaki Türk talebinin asla kabul edilmeyeceğini anlayan İsmet Paşa, Musul meselesinin *Cemiyet-i Akvam'a* aktarılmasını tercih etti. Türkiye'nin yaptırıma maruz kalmaması adına kendisi de 25 Ocak'ta *Cemiyet-i Akvam'a* yazdığı mektupta iki ülke arasında Irak'a yönelik sınır anlaşmasının en kısa sürede Cemiyet-i Akvam Konseyi'nde ele alınmasını rica etti.[364] İsmet Paşa, Musul sorununun ileri bir tarihe ertelenmesiyle bu

[361] **The Times**, 24 Ocak 1923.
[362] **The Times**, 24 Ocak 1923.
[363] Demirci, s. 138.
[364]Sonyel, Dış Politika, Cilt:2, s. 311.

konuda zaman kazandı ve diğer sorunların çözümüne yoğunlaştı. Ancak daha da önemlisi, Musul'u Türklere bırakmamakta kararlı olan İngiltere'nin, Cemiyet-i Akvam aracılığıyla Türkiye'ye mali ve siyasi yaptırım uygulaması engellendi. Böylece, Musul sebebiyle iki ülke arasındaki olası bir savaşın da önüne geçilmiş oldu.

Musul konusunun Ankara Meclisi'ndeki yansımaları konunun Cemiyet-i Akvam'a devredilmesiyle de son bulmadı. Konferans ara dönemine girerken, Lord Curzon'un tavrı karşısında *Rişvan, Zorkân, Merdis* gibi bir kaç Kürt aşiretinin imzasının bulduğu protesto telgrafları Lord Curzon'a gönderildi. Ankara Meclisi'nde de okunan ve Lord Curzon'un Lozan'da İsmet Paşa üzerinden Kürtlere yönelik söylemlerini kınayan bu telgrafta: *"Lord Curzon'un "zalimce cahil" zannettiği Kürtler ile Türklerin vahdetinin İngiliz esaretinde bulunan Arapları da içine alarak İngiliz emperyalizmini bu topraklarından sileceğini."* ifade ediliyordu.[365]

2.3. AZINLIKLAR MESELESİ

Türk heyetinin konferans boyunca azınlık hakları konusundaki siyaseti, yine Misâk-ı Millî'ye göre oluşturuldu. Misâk-ı Millî'nin beşinci maddesi, *mütekabiliyet/karşılıklılık* ilkesine dayanıyordu. Buna göre, Türk topraklarında Hristiyanlara verilen azınlık hakları, Hristiyan ülkelerde Müslüman azınlığa verilen haklar kadar olacaktı. Yine bu madde gereği, Lozan'daki Türk heyetinin azınlık kavramının çerçevesi dil ya da milliyet kavramı ile değil, din[366] kavramı ile şekillenmişti. Öte yandan Lozan'daki Türk heyeti, Avrupa Devletleri'nin yüzyıllardır azınlıkları bahane ederek Osmanlı'nın iç işlerine karıştığını çok iyi biliyordu.[367] Bu

[365] Telgrafta adı bulunan aşiretler ve liderleri şunlardır: Rişvan Aşireti Reisi Hacı Mehmet; Zorkân Aşireti Reisi Haydar; Merdis Aşireti Reisi Şükrü; Kâvu Aşiret Reisi Bedrî, İzoli Aşireti Reisi Süleyman. **TBMMZC**, 5 Şubat 1339, Cilt: 27, B: 187, s.165.

[366] Ancak Baskın Oran, Türk heyetinin Lozan'da sadece dil ve soy kavramını değil, din kavramını da reddettiğini savunmuştur. Nitekim Oran, Alevileri dini azınlık olarak değerlendirmektedir ve Oran'a göre, eğer Lozan'da din kavramı da reddedilmeseydi, Alevilerin de azınlık statüsüne girmesi gerekecektir. Bu nedenle Lozan'daki Türk heyetinin azınlık çerçevesi sadece *"Gayrimüslim olma"* kavramı ile şekillenmiştir. Gayrimüslim statüsü ise sadece *Rum, Ermeni ve Musevilere* tanınmış ve sadece bu kesimlerin hakları Lozan Antlaşması'nda uluslararası güvence kapsamına alınmıştır. Be sebeple Türkiye'de bulunan *Keldani, Süryani* vb. topluluklar *Lozan Azınlıkların Korunması Antlaşması*'nın maddelerinden yararlanamamaktadır. Oran (Ed.), TDP, Cilt:1, s.230-231.

[367] Budak, s. 349.

nedenle İsmet Paşa ve Rıza Nur Bey, *Azınlıklar, Ermeni Yurdu, Patrikhane* gibi meselelerde sert tutumlarıyla beraber Lord Curzon ile uzlaşma yolunu da seçerek konferansta önemli kazanımlar elde edecekti.

Azınlık hakları, Ermeni Yurdu meseleleri geniş kitleleri ilgilendirdiği için, daha konferansın ilk günlerinde çeşitli milletten insanlar bu konulara farklı şekillerde ilgi gösterdi. Ermeni lobilerinin Lord Curzon'a İngiltere'nin Ermeni Yurdu konusunda sözcüsü olma yolunda verdiği destek bunların başında gelmekteydi. Örneğin, *"İngiliz Ermeni Komitesi"* Lord Curzon'a gönderdiği telgrafta: *"Türkiye'deki azınlık tebaaların bütün dostları Ermenistan'ın özgürlüğü için size güvenlerini bildiriyor"* ifadesini kullandı. Bu Komite'nin üyeleri arasında, *Viscount Bryce, Gladstone, Lord Robert Cecil* gibi politikacılar, *Canterbury başpiskoposu, Londra piskoposu* gibi kilise mensupları ve *Profesör G.P.Gooch ile* ünlü tarihçi ve *Manchester Guardian* özel muhabiri *Arnold Toynbee*[368] de bulunmaktaydı. Komitenin faaliyetleri ve Lord Curzon üzerindeki desteği konferansın ilerleyen günlerinde Lord Curzon'un üzerinde baskı kurmaya kadar gidecekti. Komite Filistin'deki Yahudiler konusunda olduğu gibi Türkiye'deki Ermenilere de Londra desteği sağlamak için Curzon ve heyetine başvuru, rica ve muhtıra serisi yönlendirecekti.[369]

The Times'a konu hakkında gönderilen açık mektuplar da, konferansta Avrupalı devletlerin Ermeni Yurdu konusunu dikkatle ele alması gerektiği savunuyordu. Bu açık mektupların ilki konferansın ilk gününün ertesinde 23 Kasım 1922'de yayınlandı. *W. Menchester, Charles Gore, J. Scott Lidgeet, Noel Buxton*[370]

---

[368] Ünlü tarihçi A. Toynbee o tarihte *Manchester Guardian* özel muhabiriydi. Lozan Konferansı sırasında çeşitli görüşlerini sürekli bir şekilde paylaşarak kamuoyu oluşturmaya çalıştı. Örneğin üyesi olduğu *İngiliz Ermeni Komitesi* ile Ermenilere yurt verilmesi konusunda Curzon'u destekler ve baskı kurarken; Mübadele konusunda Batı Trakya'daki Türkler ile İstanbul'daki Rumların mübadelesi yerine Batı Trakya'nın özerk olmasını savunuyordu. The Times'da, bu konu hakkında kendisinin ve birkaç kişinin imzasının daha olduğu açık bir mektup yayınlandı. Bu mektup, "*Bulgaristan ve Ege, The Times Editörüne*" (*Bulgaria and the Aegean, To The Editor of The Times)* başlığıyla 5 Aralık 1922'de yayınlandı (Bu mektup çalışmamızın "Anadolu Rum/Ortodoksları ile Yunanistan Türk/Müslümanlarının Mübadelesi" başlıklı yazısında bulunmaktadır). Öte yandan A. Toynbee, Kenneth P. Kirkwood ile yazdığı *"Türkiye, İmparatorluktan Cumhuriyete Geçiş Serüveni"* adlı kitapta mübadele fikrini ilk olarak 1913'de Venizelos'un ortaya attığını da iddia etmektedir. Arnold Joseph Toynbee ve Kenneth P. Kirkwood, s. 130; Er, s.63.

[369] Öke, s. 293.

[370] Noel Buxton: Avrupa ve Türkler, Balkan Sorunu ve Avrupa Barışı kitaplarının yazarı olan İngiliz tarihçi. Noel Buxton, "Europe And The Turks", 2019, https://archive.org/stream/europeandturks01buxgoog#page/n14/mode/2up , (15.01.2021)

imzalı mektup Türklerin isteklerine karşı Müttefiklerin tarihi hatalar yapmaması gerektiği konusu içeriyordu. Bu mektuba göre, Ermenilerin ve azınlıkların imtiyazlarına dair bir sözleşme bu güne kadar Türklere imzalatılamamıştı. Müttefikler, Yakın Doğu'da azınlıkların güvenliğini temin etmeden kendi güvenliklerini tesis edemezdi. *The Times* bu açık mektubu, *"Avrupa'da Türk Hâkimiyeti" (Turkish Dominion in Europe)* başlığıyla şöyle aktardı:

> *(...)Doğu ve Batı Trakya'daki azınlıkların ve Ermeni halkının hakları ve etkin bir şekilde korunması, Türk milliyetçileri ile daha önce girmiş olduğumuz anlaşma ile hiçbir şekilde güvence altına alınmamaktadır. Lozan'daki temsilcilerimiz tarafından sunulan veya kabul edilen düzenlemelerden kamuoyu bilgilendirilmedi. Tüm sorunlar uluslararasıdır ve İngilizler ve diğer Müttefik Devletlerin, Türk İmparatorluğu'na maruz kalmış insanların barış ve refahı için üstlendikleri sorumlulukları unutarak dünyayı kendileri için kazanmayı amaçladıklarını varsaymaya yöneltmeleri felaket olur.*
>
> *Saygılarımla: W. Menchester, Charles Gore, J. Scott Lıdgeet, Noel Buxton.*[371]

İsmet Paşa'ya ise, konferans için yola çıkmadan önce Bakanlar Kurulu tarafından 14 maddelik bir talimat verilmişti. Bu talimatta, Doğu Anadolu'da Ermeni Yurdu'nun kabul edilmeyeceği, aksi bir durumda görüşmeleri keseceği belirtiliyordu.[372] Açık mektubun yayınlanmasından bir hafta sonra, İsmet Paşa Ermeni Yurdu konusunun gündeme gelmesi ile konferansta ilk kez bir açıklama yapmak zorunda kaldı. İsmet Paşa, Ermeni Yurdunun Türkiye'nin bölünmesine yönelik bir girişim olduğunu belirtti. Bu durum asla kabul edilemezdi. Öte yandan Ermeni Yurdu talebi, gerçekleşmesi imkânsız olan bir talepti. Nitekim Anadolu'dan kopartılacak ve Ermeni Yurdu yapılacak bölgede nüfusun çoğunluğu Ermenilerden oluşmuyordu.[373] Ayrıca, Ankara'daki Türk Hükûmeti, Erivan'da bağımsız bir Ermeni devleti tanımış, uluslararası hukuka uygun antlaşmalar yapmış ve iyi komşuluk ilişkileri kurmuştu. Bunun dışında bir başka Ermeni devleti tanımak Türkiye'nin yaptığı uluslararası antlaşmalara aykırıydı.[374] Özetle, bir Ermenistan vardı ve Türk hâkimiyetinde kalmak istemeyen Ermeniler, isterlerse buraya gidebilirdi. İsmet Paşa'nın bu açıklaması Anadolu topraklarında bir Ermeni Yurdu kurulmayacak anlamına geliyordu. *The Times* bu haberi, *"Lozan'da Düzgün Yol" (Smooth Course At Lausanne)* başlığıyla şöyle aktardı:

---

[371] **The Times**, 23 Kasım 1922.
[372] Oran (Ed.), TDP, Cilt:1, s. 217.
[373] İhsan Sakarya, **Belgelerle Ermeni Sorunu**, 2. Baskı, T.C. Genelkurmay ATASE Tarih yay, Ankara, 1984, s.432.
[374] Öke, s.294.

(...)İsmet Paşa, geçmişte kazandıkları ve uzun zamandır 'sadık millet' olma ününe sahip olan Ermenilerin, hoşnut oldukları Türk Devletine büyük işlevler kazandırmış olduklarını kabul etti. İsmet Paşa, günümüz Ermenilerinin ulusal bir devlet istemeleri durumunda, Ankara Hükûmeti tarafından Ermeni Devletinin hâlâ bağımsız olarak kabul edildiğini ve Erivan bölgesinde bulunduğunu belirtti. Barıştan sonra Türkiye'de kalmayı arzu eden Ermeniler, herhangi bir merkezle sınırlı kalmamak kaydıyla ülkenin her yerine uygun bir şekilde dağılabilecekti. Paşa, bazı Ermenilerin hiç şüphesiz Yunanlılara yardım etmelerine ve İyonya'da Türklere karşı savaşmalarına rağmen, şahsen diğerlerine karşı hiçbir şeylerinin olmadığını söylemeye devam etti.[375]

Azınlık konusu İsmet Paşa'nın bu açıklamasından on bir gün sonra 12 Aralık 1922'de Azınlıklar Komisyonunda gündeme getirildi. Konferansta konuşan Lord Curzon, Ermenilerin tekrar ana yurtlarına dönmelerini ve Türklerin onlara kolaylıkla bir bölgede yurtlarını kurmalarına izin verebileceğini belirtti.[376] Nitekim İstanbul'daki Rumlar konusunda[377] Türkler alçakgönüllü yaklaşmışken, bu tavırlarını Ermenilere karşı da sürdürebilirlerdi. Öte yandan *The Times*'a göre bunu kabul etmeleri Türklerin de avantajı olabilirdi. Nitekim Ermeni ve Rumların ülkeden göç etmeleri ekonomiye ağır bir darbe vurabilirdi. *The Times* Curzon'un konuşmasını *"Avrupa'da Türkiye" (Turkey In Europe)* başlığıyla sütunlarına şöyle aktardı:

(...)Yunan egemenliği altındaki Müslümanlar Küçük Asya'ya devredilecek. Küçük Asya'da çok uzun zaman önce bir buçuk milyonu aşan Ermenilerin sadece yaklaşık yüz otuz bini kaldı. Lord Curzon, bu yetenekli insanların mümkün olduğunca geri dönmelerine izin verilmesi gerektiğini şiddetle tavsiye etti ve Türklerden bir Ermeni yurdu evi hakkında bir şeyler duymayı umduğunu belirtti. Kilikya'da Türklerin ve Ermenilerin kârına böyle bir yurt kurulamaz mı? Türklerin, Lord Curzon'un büyük Yunan nüfusunun İstanbul'da kalmasına izin verilmesi önerisini kabul etme eğiliminde olduklarını gösteren izlenimler var. İstanbul'dan gelen Rumların ve Ermenilerin tam bir göçü, kenti hiçbir milliyetçi isyancının gideremeyeceği ekonomik bir felaketi dâhil edecektir.[378]

Lord Curzon konferansta Türklerden sadece Ermeni yurdu değil, Cemiyet-i Akvam'a üye olup azınlıklara uluslararası güvence vermesini, Yunanlılar ile Ermenilere genel af ilan etmesini, azınlıklara sabit ve makul bir vergi ile askerlikten muaf olma izni vermesini talep etti. İsmet Paşa ise Ermeni Yurdu meselesini kesin

[375] **The Times**, 1 Aralık 1922.
[376] Seha L. Meray, **Lozan Barış Konferansı, Tutanaklar ve Belgeler**, Cilt:1, 3. Baskı, Yapı Kredi yay, İstanbul, 2001, ss. 184-185.
[377] O sıralarda Mübadele konusu gündemdeydi ve İstanbul Rumlarının mübadeleden muaf olması Türklerce kabul edilmişti.
[378] **The Times**, 13 Aralık 1922.

olarak reddedip, Curzon'un diğer taleplerini inceleyeceğini ifade etti [379] Lord Curzon'un azınlıklar konusunda Türklerin Cemiyet-i Akvam'a üye olup güvence vermesi talebi, *The Times*'da *"Azınlıkların Korunması, Lord Curzon'un Savunması, İsmet'in Kaytarması"(Protection of Minorities, Lord Curzon's Plea, Ismet's Evasion)* başlığıyla şöyle aktarıldı:

> *İkinci Komisyondan Birinci Komisyona aktarılan azınlıkların korunması sorunu, bu öğleden sonra Lord Curzon'un şu konuşmasıyla başladı: "Bu sorunu tartışırken dünyanın gözü üzerimizde". Lord Curzon, Türk ve Yunan delegelerine adil ve makul bir ruhla ya da bunun tersi bir ruhla oturduklarını ve bunun konferansta yargılanacağını söyledi. Hristiyan azınlıkların Asya'da ya da başka bir yerde korunma durumuna istekli olduğundan, aynı zamanda Müslüman azınlıklar da Avrupa'da korunma hakkına sahipti. "Bir din ve bir ırk diğerinden daha fazla güvenlik hakkına sahip değil. " dedi.*[380]

Lord Curzon konuşmasının devamında, azınlıkların korunması hakkında Cemiyet-i Akvam'a verilecek bir garanti ile devletlerin ve milletlerin huzur bulacağını savunarak Türkiye'yi Cemiyet-i Akvam'a üye olmaya davet etti. Haberin devamı *The Times*'a şöyle yansıdı:

> *(...)Lord Curzon, geçtiğimiz yarım yüzyıl boyunca, Berlin Antlaşması'ndan 23 Eylül'deki Paris Notasına geçen diplomatik araçları ve 4 Ekim'deki Ankara Hükûmeti'nin verdiği cevabın azınlıkların korunma hakkını onayladığını gösteren çeşitli olayları anlattı. (...) Bu korumanın Cemiyet-i Akvamca güvenceye alınması için özel hükümlerin icrasında ya da denetiminde işbirliği yapma görevini atamak için genel bir önerme mevcuttu. (...)Türkiye'yi, bu konuda ve diğer açılardan, barış tamamlandığında, Birliğe kabul edilmek üzere başvuru yaparak, büyük ölçüde kazançlı olmaya davet etti. Bu şekilde, Anadolu'daki Hristiyan azınlıklar veya Avrupa'daki Müslüman azınlıklarla ilgili barış antlaşması maddelerinin uygulanmasında doğrudan, araçsız ve pratik bir ses elde edecekti.*[381]

Lord Curzon'un azınlıklar konusundaki diğer talepleri ise *The Times*'da *"Güvenlik" (Safeguards)* başlığıyla şöyle yansıdı:

> *Sonunda, Lord Curzon gerekli önlemleri detaylandırdı. Bunlar, ilk olarak, diğerleri tarafından desteklenen Avrupa antlaşmalarında yer alanların genel hatlardaki belirli garantiler ve ikincisi, Müttefikler tarafından önerilen aşağıdaki tedbirlerdir:*
> *a) Son dokuz yılın olaylarından kaynaklanan tüm suçlar için genel af;*
> *b) Makul bir sabit vergi ödemesiyle askerlik için birleşik faiz hesaplama hakkı;*
> *c) Hareket özgürlüğü ve ayrılma özgürlüğü, böyle bir özgürlüğe mülk ve diğer hakları etkileyen önlemlerin eşlik etmemesi;*

[379] Sonyel, Dış Politika, Cilt:2, s. 316.
[380] **The Times**, 13 Aralık 1922.
[381] **The Times**, 13 Aralık 1922.

d) İstanbul'da ve Yunanistan'da bu önlemlerin uygulanmasını ön plana çıkaran uygun bir yerde bazı kurumların kurulması. Bütün sorunları incelemek için bir Alt Komisyon önererek konuşması sona erdi.[382]

Lord Curzon'a cevaben İsmet Paşa'nın azınlıklar konusundaki görüşleri ise *The Times'*a *"İsmet'in Savunması" (Ismet's Defence)* başlığıyla şöyle yansıdı:

İsmet Paşa, İstanbul'un Fatih Sultan Mehmet tarafından fethinden bu yana, Türkiye'nin anlaşma konularına yönelik muamele geçmişini gözden geçirdi. Türklerin azınlıklara 1774'te Küçük Kaynarca ölümcül antlaşmasına kadar ne kadar iyi davrandıklarını göstermek için çeşitli milletlerden yetkililerden alıntı yaparak, Rusya'ya Türkiye'de Ortodoks Hıristiyanlar adına müdahale etme hakkı verdiğini belirtti.(...)Durum, 1878'den sonra, Güçlerin Anadolu'daki Hristiyanlara ortak ilgi göstermeye başlamasıyla daha da kötüleşti. İsmet Paşa, Türklerin cömertliğini sürekli olarak kötüye kullanmaları halinde, ustalarını misilleme politikasını benimsemeleri için kışkırtan Ermenilerin sadece kendilerini suçlamaları gerektiğini söyledi. Türkiye genelinde yaşayan Yahudiler hiçbir zaman kötü muameleden şikâyet etme fırsatına sahip değildi ve sonuç olarak, Yunanlıların ve Ermenilerin öncelikle kendi ıstıraplarından sorumlu olduğunu düşünmek mantıklıydı.[383]

Öte yandan konuşmasına devam eden İsmet Paşa, sorunun çözümü olarak Batılı devletlerin Türkiye'nin iç işlerine artık karışmaması gerektiğini vurgulayarak geçmişteki azınlık isyanlarının ve acı olayların sorumlusunun Büyük Devletler olduğunu belirtti. Cemiyet-i Akvam'a ise azınlıklar konusunda güvenmediğini sözlerine ekledi. İsmet Paşa, Avrupalı devletlerin Türkiye'nin iç işlerine karışmak için Cemiyet-i Akvam'ı araç olarak kullanabileceklerini savunuyordu. Türkiye üzerinde emelleri bulunan devletlerin azınlıkları korumak gibi görünen tavırlarının eskiden olduğu gibi azınlıkları kışkırtacağını ve Cemiyet-i Akvam'ın bunları engelleyecek herhangi bir engelinin ve nedeninin olmadığını belirtti.[384] *The Times* İsmet Paşa'nın konuşmasını haberin devamında şöyle aktardı:

Yunanlılar, Sırplar, Rumenler ve Bulgarların örnekleriyle Türklerden kopanların Osmanlı Devleti'nde de aynı şeyi yapmaya çalıştıklarını söylemeye devam etti. Bağımsızlık için bu özlem, sorun yaratmada birinci etken değildi, fakat siyasi amaç için sürekli dış müdahale ikinciydi. Türkiye'de azınlıkların geleceği, bu iki faktörün başarılı bir şekilde nötrleştirilmesine bağlı olacaktı. İsmet Paşa, Güçlerin, Cemiyet-i Akvam'a itirazda bulunması için azınlıkları kışkırtıp ve teşvik etmeye devam edeceğinden Cemiyet-i Akvam'ın önerilen garantisini yeterli görmedi. Bu, azınlıkların: "insancıllığın yalancı pelerini" altında siyasi amaçlar için sömürülmesine neden olacaktı.(...)[385]

[382] **The Times**, 13 Aralık 1922.
[383] **The Times**, 13 Aralık 1922.
[384] Meray, Cilt:1, ss. 188-199.
[385] **The Times**, 13 Aralık 1922.

İsmet Paşa azınlıkların haklarını güvence altına alacak en doğru siyasetin Türk tezi olan üç prensibe dayandığını iddia ederek konuşmasına devam etti. Bu ve İsmet Paşa'nın konuşmasının Curzon üzerinde bıraktığı etki bir hayal kırıklığıydı. Nitekim Curzon'un hiçbir talebi hakkında İsmet Paşa bir yorum yapmamış ve bunları elinin tersiyle itmişti. *The Times* üç prensibi ve yarattığı etkiyi haberin devamında sütunlarına şöyle aktardı:

> *(...) Gelecekte: (1) Türkiye'deki tüm yabancı girişimlerin devre dışı tutulması gerektiği; (2) popülasyonların değiş tokuşunun gerçekleştirilmesi gerektiği ve (3) Türkiye'de kalabilecek herhangi bir topluluksa eğer, Türkiye'de gerekli güvenceleri bulabilir. "Türkleri her zaman karakterize eden bu iyi niyet ve adalet duygusudur" dedi. Lord Curzon, İsmet'in bu ilginç ama alakasız olduğunu söylediği konuşmasından duyduğu acı hayal kırıklığını dile getirdi. Onların, geçmişle değil, sıkıntı çeken insanlarla, şimdi ve gelecekle ilgili olduğunu söyledi. İsmet, Müttefiklerin kesin tekliflerinden hiçbirine değinmedi. (...)*[386]

İsmet Paşa'nın azınlıklar konusundaki tavrı ABD'li gözlemci delege Child'ın da dikkatini çekti. Nitekim o yıllarda ABD'de Ermeni ve Rum mülteci sayılarında artış yaşanmıştı. *The Times*, ABD'li delege Child'ın Türklerin azınlıklar konusunda hassas olması gerektiğini belirttiği konuşmasını, ABD'nin konuya yaklaşımını da göstermek amacıyla sütunlarına aktardı. Söz konusu haber *"Amerika'nın Hayati Çıkarları" (Vital Interest To U.S)* başlığıyla şöyle yansıdı:

> *Mr. Child, Yakın Doğu'daki rahatsızlıklar nedeniyle yakın zamanda ayrılan evsiz kalabalıkların, rahatı, güvenliği ve yerleşiminin huzuru için 15.000.000 £ 'dan fazla para harcamış olan Birleşik Devletler halkı için hayati bir önemi olduğunu belirtti. Kuşkusuz, o da Türkiye'nin bağımsızlığı ve ilerlemesi için çaba sarf etmesi gerektiğini, insanlığın acı çekmesinin emniyetine ve rahatlamasına katkıda bulunan bir politikaya güvenmemesi gerektiğini düşünüyordu. Geleceğe yönelik benzer bir felaketin önlenmesinin, yalnızca bir sıkıntıyı hafifletmekten daha önemli olduğunu düşünerek, ülkesindeki insanların mülteciler adına yapılan harcama için geri dönüş aramadıklarını, konferansın, azınlıkların gelecekteki güvenliğini sağlama almadan Lozan'dan ayrılmaması gerektiğini belirtti. (...)*[387]

Haberin devamında ise İsmet Paşa'nın azınlıkların yaşadıkları acıların sorumlusunun Osmanlı'ya isyan eden aynı azınlıklar olduğunu belirttiği konuşmasına itiraz eden Yugoslavya temsilci Spalaikovitch'un yaptığı savunma yer aldı. Spalaikovitch'a göre Osmanlı'ya isyan eden bu kesimler milliyetçilik duygusuyla bu isyanları gerçekleştirmişti. Aynı, bugün ülkede mevcut egemenliği

[386] **The Times**, 13 Aralık 1922.
[387] **The Times**, 13 Aralık 1922.

elinde bulunduran Kemalistlerin yaptığı gibi… *The Times* Spalaikovitch'un konuşmasının içeriğini şöyle yansıttı:

> *(…)Mr. Spalaikovitch (Yugoslavya), İsmet Paşa'nın, on dokuzuncu yüzyılın sıkıntılarına yol açan Rumlar, Sırplar ve Bulgarlar arasında milliyet duygusu olduğu gerçeğini göz ardı ettiğine dikkat çekti. Yine, tam da milliyetçilik duyguları üzerine, Türkiye'de Kemalizm'in inşa edildiği düşüncesi vardı. Bunun üzerine İsmet Paşa, Müttefiklerin önerilerine cevap vermeye henüz hazır olmadığını, ancak Rumların İstanbul'da kalmalarına izin verme ihtimalini ciddiye alan Türkler aleyhindeki yobazlık suçunu reddettiğini belirtti. Türkiye'deki azınlıkların, mükemmel huzurun tadını çıkarmak için yalnızca iyi davranması gerektiğine dikkat çekti.*[388]

İsmet Paşa'nın azınlıklar konusundaki diğer görüşlerini de sütunlarına aktaran *The Times, "Türkiye'ye Uyarı, Lozan'da Saçmalık" (Warning To Turkey, Trifling At Lausanne)* başlığıyla İsmet Paşa'nın görüşlerini şöyle aktardı:

> *(…)Konferansın ilerleyişi İsmet Paşa'nın dünkü Müttefik tekliflerine verdiği cevapla başladı. Son derece yetersizdi. İsmet Paşa, Anadolu'daki bütün unsurların son yıllarda çok acı çektiğini açıkladı. Azınlıkların silahlı olduğunu ve Türklere saldırmak için yurtdışından kışkırtıldığını iddia etti. Anadolu'daki azınlıkların sefaletinin, tüm nüfusu etkileyen genel sefilliğin bir parçası olduğunu iddia etti. Yine, geri çekilen Yunanlılar tarafından Batı Anadolu'da yapılan yıkıma değindi ve artık Müslümanların çoğunun kendilerini "Yirminci yüzyılda medeni bir Güç tarafından uygulanan insanlık dışı" sonucu bulduğu yoksunluğun bir resmini çizdi.(…)*[389]

İsmet Paşa ilerleyen günlerde Curzon'un talepleri olan askerlik vergisi, genel af ve Cemiyet-i Akvam'a güvence verme ve Ermeniler üzerinden bir açıklama yaptı. Bu açıklamaya göre, genel bir af düşünülebilirdi, ancak askerlik vergisi kabul edilemezdi, öte yandan Cemiyet'e güvence vermek de Ermeni Yurdu meselesi de egemenliği zedeleyiciydi ve İsmet Paşa'nın bunu kabul etmesi imkânsızdı.[390] Genel af konusunda ise İsmet Paşa, 1. Dünya Savaşı'nda düşmanla işbirliği yapan Ermeni Komitecilerin ülkeye dönmelerinin engelleneceğini ve bu kimselerin genel af kapsamına alınmayacağını aktarırken, Türklerle beraber yaşamak isteyen Ermeni yurttaşların ülkede uluslararası standartlara uygun haklarla yaşayacağını ve Türklerin geçmişteki olayları unutmaya hazır olduklarını belirtti.[391] *The Times* İsmet Paşa'nın açıklamasını *"Ermeniler" (The Armenians)* başlığıyla şöyle aktardı:

> *(…)Ermenilere gelince, Paşa, yalnızca yabancı güçlerin müdahaleden kaçınması durumunda gelecekte Türklerle barış içinde yaşayabileceklerini*

[388] **The Times**, 13 Aralık 1922.
[389] **The Times**, 14 Aralık 1922.
[390] Sonyel, Dış Politika, Cilt:2, s.317.
[391] Öke, s.295.

düşünüyordu, Türkler geçmişe mazi demeye izin vermeye hazırdı. Ermeniler için önerilen ulusal yurdu Türkiye'yi parçalamak için yeni ve sinsi bir girişim olarak nitelendirdi ve gelecekte her ilde bir Türk çoğunluğu bulunması konusunda ısrar etti. İsmet Paşa, Türklerin kendilerinin, Müttefiklerin önerdiği gibi bir af tanıma isteğini kabul ettiklerini ve azınlıkların hareket özgürlüğü için yapılan önerileri kabul etmeye hazır olduklarını söylemeye devam etti. Öte yandan, Ankara Hükûmeti, bu konunun Türklere haksızlık olduğunu düşündüğü için, azınlıkların askerlik hizmeti yükümlülüğü nedeniyle bir harat (askerlik yerine vergi) kabul etmeyecektir. Bununla birlikte Ankara Hükûmeti, Türk bağımsızlığını ihlal etmek ve ülkesinin varlığına bile tehdit olmak gibi herhangi bir uluslararası komisyon tarafından denetimi reddedecektir. Azınlıkların hakları Türkler tarafından yakın tarihli anlaşmalarda kabul edilenlerle aynı temelde verilecek, ancak bu hakların güvence altına alınmasına yönelik her türlü sert önlem Türk egemenliğine uymayacak şekilde reddedilecektir.[392]

Curzon, İsmet Paşa'nın taleplerini ise her zamanki gibi uzlaşılmaz buldu. Öte yandan Curzon bazı konuları anlayamadığına da dikkat çekti. Nitekim Azınlıklar konusunda Osmanlı'nın felaketini hazırlayanların Çarlık rejimi olduğunu söyleyen İsmet Paşa, şuan ki dostu olan Sovyetleri Çarlık rejiminden neden farklı görüyordu? Konferansta İngiliz Mavi Kitaplarındaki olayları aktarmasıyla İngiltere'yi azınlıklar konusunda kendi yaptıklarına bakmaya davet eden İsmet Paşa, Anadolu'da üç milyon Ermeni'den otuz bin Ermeni kaldığını nasıl açıklıyordu? Bu kitle Osmanlı'da çok mutlu yaşadıysa nasıl azalmıştı? Kendisini mi öldürmüştü yoksa gönüllü mü ayrılmıştı? *The Times* Lord Curzon'un savunmasını *"Lord Curzon'un Savunması" (Lord Curzon's Reply)* başlığıyla şöyle aktardı:

(...)Lord Curzon, İsmet'in dünkü cevabının Müttefik önerileri ayrıntılı olarak incelenmeden önce yapılan uzlaşmaz bir ifade olduğunu söyledi. Ancak bu sabahki cevap, tekliflerin çalışılmasından sonra verildi. Dün İsmet tarihe temyizde bulundu ve önceki Türk Hükümdarlarının cömert davranışlarını aktardı ve yine bu sabah Lord Curzon, Alt Komisyon raporunda Ankara Hükûmeti'nin Fatih Sultan Mehmet'in övgüye değer uygulamalarını bırakmaya ne kadar hazır olduğunu sezdi. İsmet, geçmişte yaşanan tüm sıkıntıların propaganda ve Çar Hükûmetinin işleyişinden kaynaklandığını söyledi. Sadece bütün propagandaların ve bütün işlerin Sovyet rejimi altında durup durmadığını soracaktı. İsmet, British Mavi kitaplarından (İngiliz Kabinesi Basılı Raporu) alıntı yaptı. Lord Curzon, 'geçmişi kazmak, katliam ve suç hikâyesi anlatmak' istemiyordu. Ancak Mavi Kitaplara itiraz yapılacaksa, diğer taraftaki Mavi Kitaplardan hangi argümanların çıkarılabileceği hatırlanmalıdır. Ermeniler, Türk egemenliği altında oldukça mutlu olmuşlarsa ve Türkler onlar için yalnızca kardeşçe duygulara sahipse, kendi acılarını kendileri çekmişlerse, Anadolu'da yaşayan üç milyon Ermeni şimdi nasıl yüz otuz bine indi? Kendilerini mi öldürdüler yoksa gönüllü olarak Anadolu'dan mı ayrıldılar? (...)[393]

[392] **The Times**, 14 Aralık 1922.
[393] **The Times**, 14 Aralık 1922.

Haberin devamında ise Lord Curzon Ermeniler üzerinden İsmet Paşa'nın azınlıklar konusundaki eleştirisine devam ediyordu. Lord Curzon, konferansın azınlıklar konusu yüzünden yarıda kesilmesi durumunda, Türklerin bu durumu dünyaya anlatmasının ne denli zor olacağını İsmet Paşa'ya hatırlatması[394] ile konuşmasını şöyle sonlandırdı.

> *(...)Fransız birlikleri Kilikya'yı terk ettiğinde neden seksen bin Ermeni onları takip ettiler? Ermeniler neden yurda gitmediler ve bu Türk Hükûmeti tarafından benimsendi? Ermeni sorunu, dünyanın en büyük skandallarından biriydi ve dünya, bu zavallı halkın kalıntılarının, Türk Devletinin karşılayabileceği memnuniyetin ötesinde bir koruma olmadan bırakılması gerektiği konusunda tatmin olmayacaktır. "Tekrar ediyorum," dedi etkileyici ciddilikle Lord Curzon, "Bu sahneyi tüm bu suçlamalar ve karşı suçlamalar ile karartmamıza izin vermiyoruz. (...) Lozan'dan ayrıldığımızda - ve düşündüğünüzden daha kısa bir süre sonra gidecektir - dünya Müttefik Güçlerin azınlık savaşı ile mücadele ettiğini ve karşılığında tatsızlıklardan başka bir şey almadığını duyunca, genel izlenim konuşlandırılabilir olacak." dedi.*[395]

Curzon ayrıca, Türklerin Cemiyet'e neden güvence vermediğini de sordu. Nitekim Curzon'a göre, İngiltere ve Fransa azınlıklar konusunda Cemiyet-i Akvam'a güvence verecek kadar elleri temizdi. Ayrıca konferanstaki tüm devletler barışın önündeki engelleri kaldırmaya çalışıyordu ancak barışın tesisi için sınırsız zaman da yoktu.[396] Yine de İsmet Paşa'nın genel af ve serbest dolaşım gibi konuları kabul etmesindeki memnuniyetini de belirten Lord Curzon'un konuşması, *"Türkiye ve Cemiyet" (Turkey and The League)* başlığıyla *The Times*'da şöyle yer aldı:

> *(...)Lord Curzon, daha sonra İsmet Paşa'nın Müttefik tekliflerinin bazılarına verdiği yanıtları tekrar özetledi ve Türklere, 23 Eylül'de, Doğu Trakya'yı kurtarmalarına izin verilen Paris Notasında belirtilen koşulları hatırlattı. Türkiye, Cemiyet-i Akvam şüphesini dile getirdiyse Cemiyetin Konseyi'nin dikkatini azınlıkların durumuna çekebilirdi, ancak sınırları içinde milyonlarca azınlık yaşayan dünyanın en büyük iki sömürge imparatorluğu İngiltere ve Fransa, elleri temiz olduğu için Cemiyet-i Akvam'dan korkmuyordu. Bütün ciddiyetiyle, Türk heyetine Cemiyet-i Akvam ile ilgili ne tür bir tavır almayı önerdiklerine karar vermeleri gerektiğinin zamanı geldiğini söylemek zorundaydı. (...) Curzon, İsmet prensipte genel af ve serbest dolaşım özgürlüğünü kabul ettiği için mutluydu. Türk heyeti, durumu anlamak için çok zorladı. "Sadece bir gaye için burada olduğumuzu tekrar ediyorum ve amacımız ona ulaşma yolundaki engelleri kaldırmak. Türklerin politikasının bu gayenin önündeki engelleri aşmak olduğu anlaşılıyor. Bu süresiz devam edemez. Yapacak başka işlerimiz var. Azınlıklar meselesinin, dünyada*

[394] Bilal Şimşir, **Lozan Günlüğü**, Bilgi yay, Ankara, 2012, (Günlük), s.266
[395] **The Times**, 14 Aralık 1922.
[396] Karacan, ss. 154-155.

tartışmakta olduğumuz her şeyden neredeyse daha fazla dikkat çektiğine işaret ediyorum. Bu sorunun çözümüyle özel olarak yargılanacağız." dedi.[397]

Lord Curzon, azınlıklar hakkındaki Misâk-ı Millî'nin ilgili maddesini yeterli bulmuyordu. Nitekim Curzon'a göre bu madde azınlıklara açık değil, karşılıklı olarak ve örtülü bir anlamda bir hak vaat ediyordu. Misâk-ı Millî'nin bu maddesi komisyonda ayrıca görüşülmeliydi. Lord Curzon'un, azınlıklar konusunda İsmet Paşa'dan ne tür bir garanti beklediği ise yine konferanstaki konuşmasından anlaşılıyordu. Lord Curzon'un amacı Türklerden bir *Gülhane-i Hattı Hümayun* kopartabilmekti veya bu hakları Hattı Hümayun ve Berlin Antlaşması'nda kabul edilen şekillerde Türklere yeniden kabul ettirmekti. Curzon'un bu amacı *The Times'da, "Türkler ve Azınlıklar" (Turkey and Minorities)* başlığıyla da sütunlarda şöyle yansıdı:

(...)Lord Curzon, Ankara Paktı'nın beşinci maddesinin tamamen örtülü olup olmadığından şüphe duyduğunu düşünüyor. Türkiye'nin Müslüman olmayan dini cemaatleri, şu anda, İslam hukuku çerçevesindeydi ve 1839 tarihli Gülhane Hatt-i Şerif'ten, 1878 tarihli Berlin Antlaşmasına kadar, bu imtiyazları veren ve onaylayan çok sayıda yasadan bahsetti ve bunların korunmasını görmek istediği özel ayrıcalıklara sahip olduğunu belirtti. Türkiye'nin onlara devam edeceğinden emin olduğunu ve Paktın beşinci maddesinin yeterliliğinin Alt Komisyon tarafından değerlendirilebileceğini belirtti.[398]

Lord Curzon'un Ermeniler konusunda Türkleri suçlayıcı söylemleri ertesi gün İsmet Paşa tarafından bir savunma ile sonuçlandı. İsmet Paşa, azınlıkların korunacağını kabul ederken, Curzon'un Ermeniler konusundaki rakamlarının yanlış olduğunu belirtti. Öte yandan azınlıklar konusunda, Çarlık Rusya'nın tavırlarına karşılık, Türklerin Sovyetlerle herhangi bir düşmanlık olmadığını da açıkladı. *The Times* İsmet Paşa'nın Curzon'un açıklamalarına yönelik cevaplarını, *"Türklerin Barış İçin Çabaları, Azınlıkların Korunması, Cemiyete Katılmaya Hazırlanma" (Turks' Move For Peace, Protection of Minorities, Ready to Join The League)* başlığıyla şöyle aktardı:

(...)Türkiye, barışın sonuçlanmasıyla ilgili olarak Cemiyet-i Akvam'a giriş yapmak istemekte ve Müttefik Güçler tarafından yakın zamanda sonuçlanan Antlaşmalarda tanımlandığı gibi azınlıkların korunması ilkesini kabul etmektedir. Bu sabahki oturumdan çıkan iyi haber budur. (...) Konferansın sorunsuz ilerlemesinin önündeki ilk engelin başarıyla üstesinden gelinmesi tatmin edici değildir. İlk Komisyon delegeleri bu sabah Alt Komisyon'a katıldıklarında İsmet Paşa, noktası noktasına Lord Curzon'a cevap verdi.

[397] **The Times**, 14 Aralık 1922.
[398] **The Times**, 15 Aralık 1922.

Geçmişte azınlıklara tanınan imtiyazların dış müdahale konusunda konuşlandırılabilir sonuçlar doğurduğu görüşünü korurken, Türk Hükûmetinin Sovyet Rusya'ya karşı herhangi bir şikâyeti olmadığını söyledi.
Üç milyon Ermeni orijinal nüfusunun tahminini protesto etti ve yaklaşık bir buçuk milyonun daha doğru olacağını öne sürdü. (Sadece yaklaşık 130.000 kişinin kaldığı iddiasına itiraz etmedi, bu yüzden istatistikçiler, Türk egemenliğinin hayatta kalanlarına tahsis ettikleri orijinal nüfusun yüzde oranını kendileri belirleyebiliyorlardı.) Ayrıca, yalnızca savaşın felaket yıllarından kaynaklandığı söylenen Küçük Asya'daki Müslüman nüfusunda da büyük bir düşüş olduğunu söylemek için telaşlandı.[399]

Ermeni Yurdu meselesini de bir kez daha reddeden İsmet Paşa, Cemiyet'e garanti verme konusunda ise elinin temiz olduğunu savunan Lord Curzon'a *"Yabancı istilası yüzünden yakılıp yıkılan ülkesinde çalışan ve kimsenin memleketine tecavüz, istila ve tahrip etmeyen Türk ellerinin bilhassa temiz olduğu"*[400] yanıtını verdi. Öte yandan, Türkler, azınlıklara Misâk-ı Millî'nin beşinci maddesinde belirtilen şekillerle muamele göstermeyi kabul etmişti. Yani bu konu örtülü olarak değil, açık olarak azınlıkların karşılıklılık ilkesince korunacağını içeriyordu. Türkiye ise barış tesisi edilir edilmez zaten Cemiyet-i Akvam'a girmeye hazırdı ve bu sebeple Cemiyet-i Akvam'ın bu konudaki güvencesine gerek yoktu.[401] Ancak İsmet Paşa, azınlıklar konusunda yine de Avrupalı devletlerin kaba üslubuyla ve zorbalıklarıyla karşılaşmıştı. Bu sebeple, konferansın azınlıklar konusunda yarıda kesilecek olması ile suçlanacak biri olacaksa, bu asla Türkiye olmayacaktı. *The Times*, İsmet Paşa'nın Curzon'a karşı söylediği bu sözleri haberin devamında sütunlarına şöyle aktardı:

(...)Ermenler için önerilen Ulusal Yurt konusuna gelince, İsmet, Türkiye'nin bunu kabul etmeyi reddettiğini tekrarladı. Türkiye'nin Cemiyet-i Akvam'dan korktuğunu söylemenin yanlış olduğunu söyledi. Türkiye, Cemiyet-i Akvam'dan asla korkmamıştı çünkü Türkiye de temiz ellere sahipti. Sadece o kadar da değil, Türkiye barışın sonucuyla ilgili olarak Cemiyet-i Akvam'a girmeye hazırdı. (...) Türkiye, Ankara Ulusal Anlaşması'nın (Misak-ı Milli) 5. maddesinde belirtilen şekilde azınlıklara muamele etmeye tamamen istekliydi. Bu konuda Türkiye'ye pratik olarak tehdit edici bir yanıt verildi, ancak Türk delegasyonu azınlıklara yönelik iyi niyetini ısrarla dile getirdi ve yapmaya devam edecekti. Bu sorunun konferanstan ayrılma bahanesi yapılırsa, dünyadaki sempatinin Türkiye ile olacağını düşünüyordu. Son olarak, İsmet genel af ilkesine karar verdi.[402]

İsmet Paşa'nın Cemiyet-i Akvam'a girme konusundaki kararında etkili olan etmenin Lord Curzon olduğunu söylemek yanlış olmaz, nitekim Lord Curzon,

[399] **The Times**, 15 Aralık 1922.
[400] Karacan, s.161.
[401] Budak, s.350.
[402] **The Times**, 15 Aralık 1922.

Azınlık konusu üzerinden *Ermeni Tehciri* konusunu konferansın incelemesine sunabilir ve savunma yapmak zorunda kalan Türk heyeti kendisini zor bir durumda bulabilirdi. Curzon bu taktik sayesinde zaman kaybeden ve gerileyen Türk heyetine azınlıklar konusunda başka talepler dayatabilirdi. Bu ihtimali bilmesi ve Lord Curzon'un Türklerin Cemiyet-i Akvam'a girmesi şartıyla Ermeniler konusundaki meseleleri kurcalamayacağını kendisine ima etmesi, İsmet Paşa'nın kararını belirlemiş olabilir. Curzon'un amacının, her zamanki gibi Sovyet Rusya ile Türklerin arasını açmak ve Türkiye'yi Sovyet Bloğundan uzaklaştırmak olduğu anlaşılmaktadır.[403] İsmet Paşa ise, Türklerin Cemiyet-i Akvam'a gireceğini söylese de İstanbul'da Cemiyet-i Akvam'ın daimî temsilci bulundurmasına yönelik taleplere karşı çıktı. Büyük Güçlerin Osmanlı'daki azınlıklara yönelik faaliyetlerini iyi bilen ve eski bir Osmanlı askeri olan İsmet Paşa, azınlıklar hakkında uluslararası bir denetimin olması konularına kuşkuyla bakmaktaydı.[404]

İsmet Paşa'nın genel affı kabul etmesi ve Türkiye'nin Cemiyet-i Akvam'a gireceğini açıklaması ile Lord Curzon biraz olsun rahatlamıştı. Nitekim bu, Türkiye'nin Cemiyet'e girerek Sovyetlerin bloğunda bulunmayacağı ve onun *"Doğu Karakolu"* olmayacağı anlamına geliyordu.[405] Lord Curzon'un rahatlaması diğer ülkelerin delegeleriyle beraber söylemlere yansımıştı. *The Times*, Curzon'un bu durumunu *"Curzon Hoşnut" (Lord Curzon Satistied)* başlığıyla şöyle aktardı:

> *(...)Lord Curzon, İsmet'i, Türkiye'nin Cemiyet'e girme isteğini ifade ettiği mükemmel açıklık ve samimiyet için tebrik etti. Birkaç hafta geçmeden bunun başarılı bir gerçek olacağını umuyordu. Lord Curzon, Ulusal Paktın 5. maddesinin tamamen gerçeği örtüp örtmediğinden emin değildi ancak konu Alt Komisyon tarafından düşünülebilirdi. M. Barrere, Marchese Garroni ve M. Venizelos, İsmet Paşa'nın soruyu incelemeye getirdiği uzlaşma ruhundan duydukları memnuniyeti dile getirdiler.*[406]

İlerleyen günlerde ise, konferansa sonunda hâkim olan uzlaşı havasına rağmen, azınlıklar konusundaki Türk tezleri diğer ülke delegelerince konuşulmaya devam etti. Türklerin azınlıklar konusunda sadece din kavramını temel alması ile Kürtlerin azınlıklar statüsüne alınmadığı görüşü Yugoslavya delegesinin talebi ile *The Times*'ın da gündemindeydi. Yugoslavya delegesi *Spalaikovitch*, Kürtlerin

[403] Öke, s.297.
[404] Öke, s. 316.
[405] Sonyel, Dış Politika, Cilt:2, s.318.
[406] **The Times**, 15 Aralık 1922.

azınlık statüsüne alınmamasının aksine Anadolu'ya Yugoslavya'dan gelen Slav ırkına mensup Müslümanların azınlık olarak değerlendirilmesi gerektiği gibi ilginç bir iddiayı savundu. *The Times* bu talebi *"Boğazlar, Çiçerin'in Sürprizi" (The Straits, Tchitcherin's Surprise)* başlığının içerisinde şöyle aktardı:

> *Bu öğleden sonra Alt Komisyon'da, Türkler görünüşe göre, sevdikleri Kürtleri herhangi bir azınlık imtiyazından muaf tutma fikri ile "ırk, dil ve din azınlıkları" yerine "Müslüman olmayan azınlıklar" ifadesini, örnek olarak sergilenen son olaylarda kullandı. Bu öneri, Türkiye'nin Müslüman olmayanlara verebileceği her türlü imtiyazın ne olursa olsun, komşularının Müslümanlar için benimseyeceği imtiyazlara eşit olacağı durumundaki gibi, birçok muhalefet uyandırdı. M. Spalaikovitch, şu anda Anadolu'ya yerleşmiş olan yaklaşık altmış bin Boşnak veya Müslüman Sırpça konuşan Slavların bulunduğuna ve bunların azınlık sayılması gerektiğine dikkat çekti. (...)*[407]

Spalaikovitch'in talebi kimsenin dikkatini çekmese de, 6 Ocak'ta Avrupalı delegelerinin, Tali Komisyon'da Ermeni Yurdu meselesini tekrar gündeme getirmesiyle konferans gergin bir havaya büründü. Nitekim bu oturumda Türklerin, Ermenilere yurt yerine özerklik vermesini talep eden İtalyan delege Montagna'ya karşı çıkan Rıza Nur Bey, konferanstaki oturumu terk etti.[408] *The Times* Montagna'nın tezini, *"Türk Öfke Gösterimi, Lozan'da bir Olay, Rıza Nur Konferans Odasından Ayrıldı" (Turkish Display Of Temper, An Incıdent At Lausanne, Rıza Nur Leaves The Conference Room)* başlığıyla sütunlarına şöyle aktardı:

> *Gözü kara Rıza Nur, Azınlıklar Alt-Komisyonunda kötü bir davranış veya çok tanıdık olan sonunda odadan çıkacak kötü bir öfke sergiledi Başkanlık yapan Signor Montagna, Ermeni Ulusal Yurdu ve Asur-Keldani'leriyle ilgili bir açıklama okuduğunda askerlik ve af konusu konusunda çıkmaza girildi. Bu ifade ton olarak ılımlı bir şekilde, Ermeni meselesinde dünyanın ilgisini vurguladı ve genel olarak, Ermenilerin, Genel Valilerce bir çeşit özerkliğe sahip olması gerektiği düşüncesi ile Türkiye'nin Cemiyet-i Akvam ile işbirliği içinde bu sorunun çözülmesi gerektiğini önerdi. Sir Horace Rumbold daha sonra benzer bir ifade okudu ve Signor Montagna'nın Türklere yönelik taleplerini destekledi. Ulusal yurt ile ilgili olarak, Sir Horace Rumbold, Türkiye nüfusunun çok az yoğunluğundan ötürü yurt için bir bölge şeridi atamanın zor olmamasına dikkat çekti, Ermenilere, Kilikya'daki deniz ile Fırat arasında, Elbistan'ı da içerecek ve iki yüz üç yüz bin kişiyi barındıracak bir alan verilmesini önerdi.*[409]

The Times, Rıza Nur'un konferanstaki oturumu terk ettiği olayı ise *"Bir Sahne" (A Scene)* başlığıyla sütunlarına şöyle yansıttı:

---

[407] **The Times**, 20 Aralık 1922.
[408] Meray, Cilt:2, ss.275-282.
[409] **The Times**, 8 Ocak 1923.

(...)M. de Lacroix'un konuşma sırası gelmişti, ancak Rıza Nur araya girdi ve dinlenmesini istedi. Montagna, Fransız delegenin sırası olduğunu açıkladı, ancak Rıza Nur ısrar etti ve çok şiddetli bir hale geldi: "Konuşmama izin vermezseniz odadan çıkarım. Birkaç kelime söylemek ve şimdi konuşmak için ısrar ediyorum." dedi. Montagna, Rıza Nur'a tutumunun oldukça yanlış olduğunu ve konuşmasına izin verilemeyeceğini bildirdi. Ancak Rıza Nur, hala daha sert olmakta ısrar etti ve bir olayı önlemek için konuşmasına izin verildi. Müttefikler, bu insanlara karşı ciddi bir ahlaki yükümlülük altında oldukları için, Ermenilerin ve Asur-Keldanilerinin davalarını alma konusunda haklıydı. Müttefiklerin, onları alet olarak kullandıklarını ve Türklere karşı isyan etmelerini teşvik ederek onları harap ettiklerini söyledi. "Az önce duyduğum beyanlara gelince," dedi. "Onları boş ve geçersiz buluyorum ve konuyla ilgili daha fazla bir şey duymayı reddediyorum." Ardından odadan çıkacak oldu, ancak Montagna, Fransız delegenin henüz konuşmadığını belirtti. Rıza Nur sadece "Dinlemeyeceğim" dedi ve ayağa kalktı. Montagna, eyleminin nedenlerini belirtmeden odadan çıkamayacağı konusunda ısrar etti, aksi halde kendisi suçlu olurdu. Rıza Nur, "odadan çıkıyorum" diye cevapladı ve gitti.(...)[410]

Rıza Nur'un tepkisinin sonucu olarak, komisyon İsmet Paşa'ya bir uyarı mektubu yazdı. İsmet Paşa ise, karşı mektupta Rıza Nur'un niyetinin kötü olmadığını ve Ermeni Yurdu gibi ciddi ve kapatılmış bir konu gündeme getirilerek onun tahrik edildiğini belirtti. Kapatılan konunun yeniden açılmasından ise duyduğu esefi belirten İsmet Paşa, Rıza Nur'un tavrının arkasında duruyordu. İsmet Paşa'nın mektubu bir özür mahiyetinde olmadığı için ve Ermeni Yurdu meselesinde Avrupa delegelerine istediğini vermemiş olduğu için *The Times* tarafından ağır bir dille eleştirildi. Öte yandan Rıza Nur'un geçmişinde Genç Türklere muhalifken, şimdi Kemalistlere kendisini affettirmek için böylesine aşırı bir tepki göstermesi The Times'ın iddia ettiği bir düşünceydi. *The Times, "Lozan'da Müttefik Cephesi, Bir Yanlış Anlaşılma, Türk Özürü" (Allied Front At Lausanne, More United Than Ever, A Turkish Apology)* başlığıyla bu olayı şöyle aktardı:

İsmet Paşa'nın, Azınlıklar Komisyonunda Rıza Nur'un skandal davranışına dikkat çeken bir Müttefik mektubu alması üzerine, Türkiye delegesi başkanı, bir yanlış anlaşılma olmadığına dair bir cevap verdi. Rıza Nur, Müttefiklere karşı küstah olma niyetinde değildi (aynen öyle yazılmış!), ancak daha önce çözülmüş olan Ermeni suçlamalarının tekrar gündeme getirilmesi konusunda tahrik edildi. Türk heyeti, kapalı saydığı bu olaya esef duyuyor. Kapalı olabilir, ancak, İsmet'in cevabı, Türklerin bir özrü bile sakladığı mükemmel bir yalancılık örneği olarak kalıyor. Rıza Nur'un mesleği doktordur ve kirli geçmişinde Genç Türklere saldırmak için kullanıldı. Son performansının sadece Ankara'nın temellerini Kemalist davadaki coşkusuyla etkilemeye yönelik olduğuna dair çok az şüphe vardır."[411]

[410] **The Times**, 8 Ocak 1923.
[411] **The Times**, 9 Ocak 1923.

İlerleyen günlerde Türklerin genel af konusunda ne kadar samimi oldukları konferansta İsmet Paşa'ya soruldu ve İsmet Paşa anlaşmanın temellerinde anlaşmamış olsalar da Müttefiklerle uyum içerisinde bir genel affın Türklerce kabul edileceğini belitti. Konferanstaki bu durum, *The Times*'a *"Azınlıklar Anlaşması, Genel Af Anlaşması" (Treatment of Minorities, Amnesty Agreement)* başlığıyla şöyle yansıdı:

> *(...)Montagna kısaca anlaşmaya varılmayan noktalara değindi. Bunlar, genel af ve Ermenilerin, Asur-Keldani ve Doğu Trakya'daki Bulgarların ve Hristiyan olmayan azınlıkların askerlik hizmetlerinin gelecekteki statüleridir. M. Barrere, Müttefiklerin İstanbul'da Cemiyet-i Akvam'ın daimi bir temsilcisinin varlığı sorusu üzerine, özellikle önem verdikleri bazı noktalara sebebiyet verdiklerini söyledi. Türklerin yeni bir sayfa açma niyetleri hakkında kesin bir kanıt vermelerini umuyordu.*
> *İsmet Paşa, karakteristik bir konuşmayla, Türklerin, temelde anlaşmış olsalar bile, Müslüman olmayanlar için daha fazla bir şey yapamadıklarını veya ulusal yurdu tartışamadıklarını ima etti ve eğer yeterince uzlaşmacı bir ruhun (muhtemelen Müttefikler tarafından) gösterilmesi halinde, genel affın mevcut sorusu üzerinde tam bir anlaşmaya varılacağını ileri sürdü. Doğu Trakya'daki Bulgarlara gelince, sorun on yıllıktı ve tekrar gündeme gelemeyecek kadar bayattı. Yeni koşullar altında Türkiye'nin "bir uzlaşma ve adalet modeli" olduğunu kanıtlayacağını umuyordu.*[412]

Lozan'da Azınlıklar Komisyonu'ndan Ermenilere ulusal bir yurt çıkmaması, konferansın ilk günlerinden beri Curzon'a destek veren ve bu konuda baskı yapan Ermeni lobilerinin öfkesine yol açtı. Sadece *İngiliz Ermeni Komitesi* değil, *Ermeni Milli Delegasyonu* başkanı olan ve bir zamanlar Osmanlı Hariciye Nazırı olan *Gabriel Noradunkiyan* da İngiliz Dış İşlerini Bakanlığını Lozan'daki siyaset konusunda yazışmalar serisine tuttu ancak bu tavrı, bakanlıktan sert ve keskin bir cevapla son buldu. Benzer şekilde, *Uluslararası Ermeni Taraftarları Birliği (League Internationale Philarmenienne)* Lozan'da çıkan kararı *"uluslararası adaletin iflası"* olarak değerlendirip protesto etti.[413]

Türkiye'deki Ermeniler ise, *"Türk-Ermeni Teali Cemiyeti"* adında bir dernek kurarak ilk olarak Mustafa Kemal Paşa'ya *"harici ve dâhili bütün teşvikata bigane kalarak Türk vatandaşlığına en samimi hislerle rapt-ı kalp ve her türlü müşgülata rağmen azminde sebat ederek Hükûmet-i milliyemize arz-ı bi'az ve sedakât eylediklerini"* belirten bir telgraf göndermişti. Aynı cemiyet, Lozan Konferansı'na

[412] **The Times**, 10 Ocak 1923.
[413] Öke, s.296.

gidecek olan İsmet Paşa'ya ise *"Ermeni hukukunun ancak devlet-i efhamileri ile müdafaa edilmesinin meşrutiyetini"* onaylayarak, bu görevi yerine getirmeyi kabul eden İsmet Paşa'ya teşekkür eden bir telgraf gönderdi. Söz konusu olan bu cemiyetin kuruluş tarihi 1919'du ve İstanbul Kadıköy'de bir Ermeni okulunda *"Karabetyan Cemiyeti"* adında bir kolu vardı. *Karabetyan Cemiyeti'nin* ise Kuvayımilliye teşkilatlarından *Karakol Cemiyeti*'ne Anadolu'ya silah ve para kaçırma işlerinde yardım ettiği bilinmektedir. Lozan'da "Ermeni Yurdu" meselesi İsmet Paşa sunulduğunda ise *Türk-Ermeni Teali Cemiyeti "Türkiye Ermeniler"* adlı bir muhtıra[414] yayınladı. Bu muhtıra, *"Türkler ile Ermeniler arasında zannedildiği kadar düşmanlık olmadığını"* vurgulaması ve Türkiye'deki Ermenilerin Ermeni Meselesini nasıl yorumladığını göstermesi açısından önemlidir.[415]

2.3.1. Anadolu Rum/Orodoksları ile Yunanistan Türk/Müslümanlarının Mübadelesi

9 Eylül 1922'de Türklerin Zaferi'nin ardından Anadolu'dan ayrılıp Yunanistan'da mülteci durumuna düşen *Anadolu Rumları* Yunanistan için ekonomik ve sosyal sorunlara neden olmuştu.[416] Lozan Konferansının ilerleyen günlerinde Yunanistan'ın bu sorununa dikkat çekmek isteyen Yunan delegesi *Dimitrios Caclamanos*[417], The Times editörüne açık bir mektup gönderdi. *The Times, "Lozan Konferansı" (Lausanne Conference)* başlıklı yazıda bu mektubu sütunlarına aktardı:

> *The Times Editörüne,*
> *(...) yalnızca Hükûmetimden finansal bir taahhüt içeren bir talebe cevap vermek için kısa bir gecikme istedim ve Türklere, aileleriyle şiddetli bir şekilde ayrılan, şimdi Yunanistan'da sefil mülteciler olup en çılgın koşullar altında çetelerde çalışan yüzlerce Yunan erkeğini eski düzenine ve Anadolu'nun sınırlarındaki yerlerine geri dönmeleri gerektiği konusunda ısrar ettim. Yüz*

[414] Mıdırgıç Agop tarafından kaleme alınan bu muhtırada, 1915 Ermeni Olayları *"Osmanlı'nın meşru müdafaa hakkı"* olarak değerlendirilmiştir. Muhtıra, "*Türkler ile Ermeniler arasında zannedildiği kadar düşmanlık olmadığını ve bu hakikati milletin saadetini ve refahını düşünen ve bilen Türk ve Ermenilerin kalbinde yaşadığını ve dün de yaşamış olduğunu"* vurgulamıştır. Söz konusu olan muhtıra, Türkiye'deki Ermenilerin Ermeni Meselesini nasıl yorumladığını göstermesi açısından önemli bir belgedir. Öke, ss. 302-303.

[415] Öke, ss. 301-303.

[416] Ramazan Tosun, **Türk Yunan İlişkileri ve Nüfus Mübadelesi(1821-1930)**, Berikan yay, Ankara, 2002, s. 107.

[417] Dimitrios Caclamanos: Yunanistan Londra Büyükelçisi olan Caclamanos, 1922 Yunan İhtilali sonucu yönetime el koyan Yunan İhtilal Komitesince Lozan Konferansı'na Yunanistan ikinci delegesi olarak görevlendirilmiştir. Birinci yetkili temsilci Eleftherios Venizelos'tu. Erdem, s.524.

binlerce kişinin acımasız kaderini etkileyen böyle bir talebin konferansın çalışmalarına engel olarak görülmeyeceği konusunda hemfikir olacağınıza eminim.

Barış Konferansı ikinci Yunan delegesi D. Caclamanos.[418]

Caclamanos'un bu mektubu, Lozan Konferansında Türk heyetinin savunduğu *"Türk ve Rum ahalinin zorunlu mübadelesi"* fikrine de bir itiraz niteliğindeydi. Yunanistan, söz konusu edilen bu mübadelenin isteğe bağlı olmasını talep ediyordu. Böylece ülkesindeki mültecilerin sayısında bir azalma alacaktı. Aksi takdirde, bu mültecilere yenisinin eklenmesi, kötüye giden ekonomisinin daha da zor duruma girmesine neden olacaktı. Nitekim Yunanistan'da Anadolu yenilgisiyle ülkeye gelen Rum göçmenlerin yanı sıra sadece Bulgaristan ve Rusya'dan gelenlerin sayıları 1.200.000' ü bulmaktaydı. Yunanistan ise Anadolu, Rusya ve Bulgaristan'dan gelen göçmenleri yerleştirmek ve onlara tazminat ödemek için iç ve dış borç almıştı. 1922 yılında Orta ve güneydoğu Avrupa'da tarım ülkelerini etkileyen bir ekonomik buhran da dünya ekonomi yapısına eklenince, savaş ekonomisi altındaki Yunanistan iflas etti, dış borçlarını ödemeyi durdurdu.[419] Yunanlıların ifadesiyle *"Küçük Asya Felaketi"* sonrasında Yunanistan'da Kralcılar ve Venizeloscular olarak ikiye ayrılan ülkede Albay Plastiras ve Albay Gonatas'ın önderliğindeki *İhtilal Komitesi* yönetime el koymuştu. O sıralarda Paris'te bulunan *Megali İdea* projesinin ilk uygulayıcısı olan Eleftherios Venizelos, Komite tarafından Yunanistan'daki mevcut durumun düzelmesi adına ülkesine çağrıldı. İlerleyen günlerde yine İhtilal Komitesi tarafından Lozan Konferansına gönderilen iki kişilik Yunan heyetinde Yunanistan birinci delegesi olarak görevlendirildi. Venizelos, hükûmete sormadan istediği belgeyi imzalama mutlak yetkisine sahipti. Diğer delege ise Londra büyükelçisi Dimitrios Caclamanos'tu.[420] Ancak Lozan konferansı boyunca her iki Yunan delegesinin çabası *Türk-Rum Mübadelesi* konusunda yeterli olmadı.

Caclamanos'un açık mektubuna rağmen Türk Heyeti'nin *Lozan Görüşmeleri*' nde mübadele talebindeki ısrarlı politikası neticesinde 30 Ocak 1923'te 19 maddeden oluşan *"Yunan ve Türk Halklarının Mübadelesine İlişkin Sözleşme"* imzalandı. Ayrıca sivil rehinelerin ve savaş tutsaklarının değişimi hakkında bir anlaşma da

[418] **The Times**, 19 Ocak 1923.
[419] Pallis, s.104.
[420] Pallis, s.s. 95-98; Oran (Ed.), TDP, Cilt:1, s.326.

konferansta kabul edildi. [421] Mübadele Antlaşması, Batı Trakya Türkleri ile İstanbul Rumlarını hariç tutuyor olsa da, *Megali İdea* projesinin artık gerçekleşemeyeceği anlamına geliyordu. Nitekim Yunan tarihçi Bulalas' göre; "*Megali İdea'nın mezar taşında "Lozan 24 Temmuz 1923" yazmaktadır* ve Lozan Antlaşması yeni bir *Antalkidas Barışı*'dır[422]." Yunanistan adına Antlaşmayı imzalamak zorunda kalan ise Yunanistan eski Başbakanı Venizelos'tu.[423]

The Times, Lozan'da 20 Kasım 1922'den, 30 Ocak 1923'e kadar uzanan mübadeleye ilişkin tartışmaların olduğu süreci sütunlarına taşıdı. Konferanstaki konuların delegeler tarafından ele alınışı ve delegelerin tavırlarının gazeteye aktarılmasının yanı sıra, delegelerin açık mektupları, tarihçi A. Toynbee'nin açık mektubu da konferans sürecinde dikkat çeken yazıların birer örneğiydi. Öte yandan *The Times*, Türk tezi olan mübadele konusuna sıcak bakmayan ve bunu yazılarında ifade eden İngiliz gazetelerinin arasındaydı. Sık sık Anadolu'dan ayrılan Rumların Yunanistan'a sığınmasını Türk Hükûmeti'nin yaptığı bilinçli bir çalışma olarak nitelendiriyordu. Bu durum daha Mudanya Görüşmeleri başlamadan gazetenin *"Yakın Doğu Krizi" (Near East Crisis) başlığıyla* gazetede şöyle yansıdı:

> *(...)Özellikle Amerikan kontrolündeki Yunan gemilerinde ve İngiliz gemilerinde 175000'den fazla mülteci çıkarıldı. İngiliz denizciler ve Amerikan askerleri yorulmadan çalıştılar. Amerikan Yardım Komitesi, mültecilerin tedarikinde ve beslenmesinde çok yardımcı oldu. Türkler açıkça bir süre uzatma hakkı vermemiş olsa da, tehdit ettikleri gibi 30 Eylül'deki utanç çalışmalarını durdurmadılar. (...)*[424]

Nüfus Mübadelesi Anlaşması'na giden süreci *The Times* gazetesi haberlerinden inceleyecek olursak; nüfus mübadelesi konusunda Türk tezinin haklı gerekçesi yine gazetenin haberlerinde karşımıza çıkmaktadır. Nitekim gazete iki gün sonra *"Mudania and Thace"(Mudanya ve Trakya)* başlıklı yazısında şunları yazıyordu:

> *Tüm raporlar, Trakya'daki durumun çok büyük tehlikelerden biri olduğu konusunda hemfikir. Hiç şüphe yok ki, korkuyoruz, M. Venizelos'un bunu*

---

[421] Oran (Ed.), TDP, Cilt:1, s. 220.

[422] Antalkidas Barışı: Spartalı siyasetçi Antalkidas diplomatik bir başarıyla M.Ö. 388 yılında Pers Kralı ile barış imzaladı. Bu barış koşulları Helen şehirleri tarafından son derece aşağılayıcı bulundu. Vladimir Potyemkin, **Uluslararası İlişkiler Tarihi, Diplomasi Tarihi**, Evrensel Basım yay, İstanbul, 2000, s. 41-43. Sevres Antlaşmasına kıyasla Lozan Antlaşması son derece ağır ve aşağılayıcı bir antlaşma olarak nitendirilmiştir. Bu nedenle Lozan Barış AntlaşmasıYunanlılar için ikinci bir Antalkidas Barışına benzemektedir.

[423] Erdem, s.s. 530-531.

[424] **The Times**, 2 Ekim 1922.

günümüzde açıklaması da fazla abartılı değil. Müttefiklere yaptığı itiraz mektubunda, Türklerin barıştan önce bir sonuca kavuşmasının Türklerin muzafferliği ile sonuçlanabileceğini, Hristiyan nüfusun yok edilmesine yol açtığını ve kontrolsüz egemenliğin kanıtı olarak Küçük Asya'daki Rumların ve Hıristiyanların katledildiğine işaret ettiğini belirtti. Hiç şüphe yok ki, Hristiyanlara yönelik tehdit, buradaki ve ABD'deki görüşü ciddi şekilde etkiliyor. Gerçekten de, hiçbir İngiliz Hükûmeti'nin göz ardı edemeyeceği bir faktördür.(...)[425]

Haberin devamında ise, *The Times*'ın eline geçen bölge raporlarının gerçeği göstermesi, gazetenin iki gün önce Türkleri suçlayan görüşlerini biraz yumuşattı. Türklerin, Trakya'da azınlık durumundaki varlığı ve burada Yunanlıların öfkesinin hedefi haline gelmeleri yine *The Times*'ın sütunlarında yerini buldu. *The Times*, bu durumun çözümünün bir mübadele ile çözülebileceği haberini ilk kez şu şekilde yazılarında hissettirmiştir. Bu yazı, fikrinin iki millet için en doğru seçenek olduğunu hissettiren ilk haber olması açısından önemlidir. Nitekim gazete aynı haberin devamında şunları aktarmıştır:

(...)Eyaleti Yunanlıların elinde bırakmak da güvenli değil. İstanbul'dan gelen haberlerimiz, Türklerin, Doğu Trakya'nın bazı bölgelerinde öldürüldüğünü ve evlerinin yakıldığını ve orada kıtlık ve korkudan öfkeli yüz bin Yunan mülteci bulunduğunu, bazı durumlarda disiplinsiz ve ezeli düşmanlarını diğerlerine karşı tahrik ettiğini bildirmektedir. (...)[426]

Yunanistan'da ise, *Küçük Asya Felaketi*'nden ve sonrasında oluşan mülteci sorunundan sorumlu tutulan Kral Constantine'nin 30 Eylül'de Yunanistan'ı terk etmesi ile Atina'da kurulan İhtilal Komitesi Hükûmeti, artık İngiltere'ye güvenmiyordu.[427] İngiltere Hükûmeti ise, Yunanlıların tekrar güvenini kazanmak amacıyla suçu eski Hükûmete atıyordu. Haberin kalanında ise, *The Times*, Atina Hükûmeti'nin Trakya hakkındaki söylemleri ile Lloyd George Hükûmeti'nin Yunan Kralı Constantine'nin safını tutup ve her fırsatta Yunanistan'ı İzmir'e çıkmasını desteklediği başarısız dış politikasını[428] şöyle eleştirmekteydi:

(...)Atina, Yunanistan'ın eyaleti savunmak için geri dönüşü olmayan kararlılığı ve Türklerin sınırları aşmasını engelleme kabiliyeti hakkında her zamankinden daha yüksek sesle aptalca konuşuyor. M. Venizelos iyi bilir ki, kendimize güveniyoruz, bu tür saçmalıklara en ufak bir taviz vermeyiz. (...) Bu tür bir çözüm sadece Müttefik birlikte bulunabilir ve bu birliğin gücüyle kullanılması kesinlikle onunla birincil bir nesne olmalıdır. (...) Bu, Venizelos'u bıraktıktan sonra, Konstantin Yunanistan'ını destekleme konusundaki İngiliz politikasının

[425] **The Times**, 4 Ekim 1922.
[426] **The Times**, 4 Ekim 1922.
[427] Lord Kinross, s.510.
[428] Pallis, s. 128.

en kötü ve en talihsiz sonuçlarından biri. Batılı güçlerin sorumluluğu reddettiği bir Balkan sorunuyla tekrar üzülmemiz muhtemel.[429]

Türklerin ise mübadele fikrini dolaylı da olsa ilk dile getirdikleri gün, Mudanya Mütarekesi'nin ön görüşmesinin yapıldığı 4 Ekim günüydü. *The Times* durumu *"Konferans Noktaları" (Conference Points)* başlığıyla şöyle özetledi:

(...)Haber İzmir'den Paris'e ulaştı, dün Mudanya'da gerçekleşen ön müzakerelerin sadece bir görüş alışverişi niteliğinde olduğu ortaya çıktı. Yunan delegelerinden General Mazarakis ve Albay Sariyannis 'in öğle saatlerinde Mudanya' ya gelmeleri bekleniyordu ve konferans resmen 'saat 3' te resmen açılacaktı. İsmet Paşa ile Müttefikler arasında yer alan görüş alışverişi sonucunda çok büyük bir iyimserliğin hüküm sürdüğü de eklenmiştir. Konferansın programı aşağıdaki noktaları içermektedir: (1) Doğu Trakya sınırını belirlemek; (2) Trakya'nın Yunan Ordusu ve yetkilileri tarafından tahliye yöntemi; (3) Türkler'in iadesi yöntemi; (4) Tarafsız bölge sorusu; (5) İstanbul'un Durumu.(...)[430]

4 Ekim 1922' de başlayan Mudanya görüşmelerini takip eden o günlerde, Ankara'daki Türk Hükûmeti'nin Marmara bölgesine yerleştirdiği Türk süvarilerin varlığı, o bölgede yaşayan Rumların Yunanistan'a göçlerini giderek arttırdı.[431] *The Times*, gelişmeleri *"Yakın Doğu Krizi" (Near East Crisis)* başlığıyla şöyle duyurdu: "*(...)Yunan Hükûmeti'nin Yunan Ordusunun Trakya'dan çekilmesi konusunda bilgi edindiği anlaşılıyor. Çok sayıda Rum (Greek/Yunan) sivilin de Trakya'daki Müttefik kontrol döneminde göç etmesi muhtemel. General İsmet Paşa, İzmit'in tarafsız bölgesindeki Türk süvarilerinin hareketlerinin sona ereceğini taahhüt etti. (...)"* [432]

Mübadele tezi esasen Türk siyasi tarihinde 1922 yılında çıkan bir kavram da değildi. 19. yüzyıldan itibaren milliyetçilik fikirlerinin Osmanlı azınlıklarına yansıması ve Batılı Devletlerin azınlıklar konusunda Osmanlı'nın iç işlerine karışmaları Jön Türkleri bu konuda çözüm yolları aramaya itti. 1913 yılında Osmanlı Devleti ile Bulgaristan arasında imzalanan İstanbul Antlaşması ile iki ülke arasında gönüllü bir ahali değişimi öngörüldü. İlerleyen günlerde aynı öneri Yunanistan'a da yapıldı ve dönemin başbakanı Venizelos tarafından bu öneri o yıllarda kabul edildi.

[429] **The Times**, 4 Ekim 1922.
[430] **The Times**, 5 Ekim 1922.
[431] Pallis, s.104.
[432] **The Times**, 9 Ekim 1922.

Ancak, 1914 yılında 1. Dünya Savaşı'nın patlak vermesiyle bu iki öneri ne oylanabildi ve de uygulanabildi.[433]

1913 yılında Egeyi bir Yunan gölü haline getirmeyi amaçlayan, Yunanistan'ı Yunanlılara özgü homojen bir devlet haline getirme savını Balkan Savaşları sırasında sık sık vurguladı. Helenzimin yeniden yaratılması konulu politik konuşmaları olan Venizelos, *Türk-Yunan Mübadelesi* fikrinin aslında ilk savunucusu olarak anılıyordu.[434] Ancak Lozan konferansı boyunca, Yunan heyeti, mübadele fikrine uzun bir süre karşı çıktı. Nitekim İsmet Paşa da, konferansta, mübadele fikrini çok önceden savunan Venizelos'un neden mübadele fikrine karşı olduğuna anlam veremediğini vurguladı.[435]

İşgal yıllarında Türklerin yaşadığı trajedi nedeniyle Anadolu'daki Rumlara olan düşünceleri de farklılık göstermeye başlamıştı. Nitekim Rumların o yıllarda Yunan ordusuna verdikleri destek Türklerin yaşadığı acıların Rumlara da mal edilmesi gibi sonuçlar doğurmuştu. Bu durum Türk ve Rum kesiminin bir arada yaşamasını neredeyse imkânsız kılmaktaydı.[436]

Batı Trakya konusunda ise, Türk Heyeti konferansın komisyonlarından biri olan *Yabancılar ve Azınlıklar Komisyonu'nda* bu bölgenin çoğunlukla Türklerden oluştuğu tezini savunuyordu. Bölgede çoğunluğu oluşturan Türklerin, geleceğini bizzat kendilerinin karar vermesini vurguluyordu.[437] İstanbul dâhil tüm Rumların ise Yunanistan'a gönderilmesi ve Yunanistan'daki Müslüman azınlığın da Anadolu'ya dönmesi gerektiğini savunuyorlardı. Türk Hükûmeti ise, Rumların Anadolu'da yaptığı zararlı faaliyetlerine ilişkin *"savaş suçu işleyen azınlıkların cezalandırılmasına dair bir öneriyi"* Mudanya Antlaşması'nın imzalanmasının hemen sonrasında Meclis'e vermişti. *The Times* meclis önerisini *"Mudanya Başarısı" (Mudania Success)* başlığıyla basına şöyle aktardı:

> *(...)Ankara Hükûmeti'nin Askeri Mahkemesi (Divan-ı Harp) tarafından denemeyi önerdiği ve yürütülmesi ile 1919'dan bu yana Asya ve Trakya'da Müttefik Büyükelçilerine hizmet veren tüm Osmanlı Yunanlılarının,*

---

[433] Baskın Oran, **Türk-Yunan İlişkilerinde Batı Trakya Sorunu**, 2. Baskı, Bilgi yay, İstanbul, 1991, (Batı Trakya Sorunu) s. 76; Tarihçi Arnold Joseph Toynbee ise mübadele fikrinin esasen 1913 yılında Venizelos tarafından ortaya atıldığını da iddia etmektedir. Toynbee ve Kirkwood, s. 130.

[434] Tosun, s. 106.

[435] Meray, Cilt:1, s.s. 206-213.

[436] Richard Clogg, **Modern Yunanistan Tarihi**, İletişim yay, İstanbul, 1992, s.127.

[437] Türk Heyeti'nin konferansta sunduğu rakamlarına göre, Batı Trakya'da Türklerin nüfusu 129.120 idi, bu da nüfusun %84 lük bir bölümünü oluşturmaktaydı. Oran, Batı Trakya Sorunu, s.35.

Ermenilerinin ve Çerkezlerin suçlu bulunursa cezalandırılmasını teklif ettiği bildirildi. Birinci Tercümanlar aracılığıyla Ankara'ya ortak bir açıklama yapılarak, azınlıklar için genel bir af ilan edilmesinin uygunluğun olabileceği belirtildi. İyonya'daki Yunan askeri makamları tarafından otuz binden fazla Osmanlı Yunanlısı, 1920'den bu yana zorunlu kılınan olaylardan ziyade sık sık askere alındı. Bu tür mahkûmları toptan gözden çıkarmak devasa bir suça ve daha büyük bir kargaşaya neden olacak, bu da gelecek konferanslarda Türk davasını büyük ölçüde yaralayacaktır. (...)[438]

Konferansın ilk günlerinden bu yana mübadele konusunda da ısrarlı tavır takınan ancak Türk Heyetini ikna edemeyeceğini anlayan Venizelos, konferansın ilerleyen günlerinde Anadolu'da Rum, Ermeni ve Türk olan üç devletin kurulabileceği fikrini ortaya attı.[439]

Mübadele konusundaki anlaşmazlık, Cemiyet-i Akvam'ın, Yakındoğu'daki göçmenler sorunlarını incelemekle görevlendirdiği bir uzmanı olan *Dr. Fridjof Nansen*'in, Curzon'un önerisiyle her iki ülkeye araştırma yapmak üzere gönderilmesi sonucunu ortaya çıkardı. Dr. Nansen hazırladığı raporu 1 Aralık 1922'de Lozan'da sundu. Dr. Nansen'e göre iki ülke arasında nüfus mübadelesi yapılmalıydı ancak iki azınlığında gönüllüğü esasıyla olmalıydı.[440] Dr. Nansen'in raporu İstanbul'daki Rumlarını ve Fener Rum Kilisesini de mübadeleye dâhil etmiyordu.[441] Bu nedenle bu kez, mübadeleye tabi tutulacak bölgeler hakkında anlaşmazlıklar yaşandı. Nitekim Türk Heyeti İstanbul'un mübadeleye tabi olmasını ancak Batı Trakya'nın mübadele dışında tutulmasını istiyordu. Türklerin bu talebi, Batı Trakya'nın Türk çoğunluğundan oluştuğu savına danıyordu. Yunan Heyeti ise her zaman savunduğu "gönüllü bir göç" politikasından vazgeçip, ülkesindeki mülteci sorununa acilen çözüm bulmak adına Yunanistan'daki 350.000 Türk'ün, Anadolu'daki Rumların terk ettiği Anadolu'ya boşalan yerlere gönderilmesini talep etti. Ancak, İstanbul'un mübadele dışında tutulmasını da talepleri arasındaydı.[442] İsmet Paşa'nın, Nansen'in

[438] **The Times**, 12 Ekim 1922.
[439] Meray, Cilt:1, s.22.
[440] Meray, Cilt:1, s. 117-122.
[441] Baskın Oran, "Kalanların Öyküsü, 1923 Mübadele Sözleşmesinin Birinci ve Özellikle de İkinci Maddelerinin Uygulanmasından Alınacak Dersler", **Atatürkçülük ve Modern Türkiye Uluslararası Konferans**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, Ankara, 22-23 Ekim 1998, (Kalanların Öyküsü), s.s. 158-159.
[442] Kemal Arı, **Büyük Mübadele, Türkiye'ye Zorunlu Göç 1923-1925**, Tarih Vakfı Yurt yay, İstanbul, 1995, s. 16; Oran (Ed.) TDP, Cilt:1, s. 330.

raporunu şahsi bir rapor olarak değerlendirmesi ile konunun Dr. Nansen'in de içinde bulunduğu bir alt komisyonda incelenmesi kararlaştırıldı.[443]

The Times Dr. Nansen, Türkiye, Yunanistan ve İtalyan Delege Barrere arasında geçen bu durumu *"Sürgün Edilmiş İnsanlar" (The Deported Peoples)* başlığıyla şöyle aktardı:

> *(...)Dr. Nansen, nüfusun Şubat ayının sonuna kadar yeni vatanlarında olmaları gerektiğini söyledi, aksi takdirde gelecek yıllarda mahsuller kaybedilecektir. Venizelos, Nansen'in görüşlerini kabul etti. Barrere, Yunanlılara ve Türklere bir araya gelmesi için temyizde bulunduktan sonra, İsmet Paşa, Yunanlılar tarafından Anadolu'da tutulan sivil mahkûmların anlaşıldığı sürece, bir alt komisyon tayinine karşı olmadığını söyledi, Avrupa'ya sürülen Türkler bir seferde iade edilmeli ve İstanbul'dakiler de dâhil olmak üzere tüm nüfusların değiş tokuş edilmesi düşünülebilirdi. Venizelos, Yunanistan'ın yeni gelenleri beslemenin zorlaması altında yıkılacağını söyleyerek zorunlu değişim fikrine karşı çıktı. (...)*[444]

Türk Heyeti'nin Türk ve Rum Ahalinin Mübadelesine ilişkin tezi bilimsel olarak kısmen de olsa kabul edilse de konferansta Yunanistan ve İngiltere tarafından kabul görmedi. Curzon, Türk-Yunan ahali değişim zamanının tarımsal nedenlerle birkaç ay içinde çözülmesi gerekliğini haklı bulurken, Türklerin bu konuda haksız sonuçlar elde ettiğini vurguladı. Etkili konuşma becerisine sahip ve İngiliz diplomasisinin inceliklerini iyi bilen başarılı bir diplomat olan Curzon konferansta sayısal ifadelerle birçok Türk tezini çürütmeye çalıştı.[445] *The Times* Curzon'ın konuşmasını "*Sürgün Edilmiş İnsanlar" (The Deported Peoples)* başlığıyla şöyle aktardı:

> *(...)1914 yılında Anadolu'da bir milyon altı yüz bin Rum vardı. Bunlardan üç ila dört yüz bin arasındakiler göç etmiş veya 1914-1918 yılları arasında katledilmiş ya da sınır dışı edilmiştir. 1922 Ağustosuna kadar, sayılar iki yüz bin kişi daha azalmıştı. Bu yılın Eylül ve Ekim aylarında, en az yarım milyon Yunanlı, Yunanistan'a yalnızca İyonya'dan ulaştı. Böylece, Anadolu'da yarım milyondan fazla Yunanlı kalmıştır ve bu oranın 15 ila 50 yaş arasındaki erkekler olduğu görülmüştür. Hiçbirinin ülkeyi terk etmelerine Türklerce izin verilmedi. Bu erkekler haricinde bütün Yunanlılara, Türkler, Kasım ayından önce Anadolu'dan ayrılmalarını emretti ve bu kimseler ayrılmadan önce mülklerini Müslümanlara sattılar. Birkaç vakada, iki haftada bir zaman uzamasına izin verildi. (...)*[446]

---

[443] Meray, Cilt:1, s.s. 122-124.
[444] **The Times**, 2 Aralık 1922.
[445] Joseph C. Grew, **Lozan Günlüğü**, Multılangual Yabancı Dil yay, İstanbul, 2001, s. 33.
[446] **The Times**, 2 Aralık 1922.

Curzon, konuşmasında İstanbul'daki Rumlar ile Batı Trakya Türklerinin mübadeleyi istemediğini, bu halkların yerlerinden edilerek rahatsız edilmelerine destek verilmeyeceğini vurguladı. Nitekim Türklerin tutumu nedeniyle Doğu Trakya'daki Rumların çoğunun bu bölgeden ya kaçtığını ya Türkler tarafından öldürüldüğünü savundu. Mübadelenin ise Yunanistan'da zaten var olan mülteci sorununu daha fazla sorun katacağını sayılarla açıkladı ve Batı Trakya'yı mübadele kapsamına almamak için kararlı tutum sergiledi: The Times bu durumu aynı haberin devamında sütunlarına şu şekilde aktardı:

> *(...)Batı Trakya'nın göç etmek konusunda özel bir arzusu yoktu ve Lord Curzon, Türklerin İstanbul'daki Yunanlıların da rahatsız edilmelerine izin vermesini teşvik edebileceğini, bunun mümkün olduğunu dile getirdi. Doğu Trakya'da üç yüz bin Yunanlı, ülkeden ayrılmıştı; şimdi onlar tarafından tahliye edilen semtler neredeyse tamamen ıssızdı. Lord Curzon, savaş mahkûmları konusuna dönerek, Yunanlıların Avrupa'ya Küçük Asya'dan getirilen on bin Türk esir ve üç bin sekiz yüz sivil rehinesi olduğunu söyledi. Öte yandan, Türklerin, otuz bin Yunan esiri vardı ve Küçük Asya'da 70.000 ile 120.000 arasında Yunan askeri erkekleri kendi çetelerinde çalıştırıldıkları yerlerden sınır dışı edildi.*[447]

Muhafazakâr eğilimli hükûmetin açıkça olmasa da destekleyicisi konumunda bir gazete olan *The Times*, konu hakkında Curzon'un Lozan'daki mübadele politikasına destek vermek adına yine aynı gün sütunlarında *"Yeni Yakın Doğu" (The New Near East)* başlığıyla şöyle yazdı:

> *(...)Asya Türkiye'sinde Yunanlılar ağır bir şekilde kaybetti; yüzyıllar boyunca kendini koruyan ve çoğalan antik Yunan nüfusu Türk iradesinin çoğalmasıyla neredeyse ortadan kayboldu. Dün Konferansta Lord Curzon'un okuduğu çarpıcı rakamlar, ölüm, sürgün ve göç Anadolu'da bu Yunan nüfusunun neredeyse kaybolduğunu gösteriyor. Muhabirimizin dediği gibi, bu tarihte bir "dönüm noktası". "Üç bin yıldan beri ilk kez" artık Küçük Asya'da yerleşik bir Yunan nüfusu yok. Militan milliyetçiliğe sahip yeni bir Türkiye, Yunanlıları çok küçük bir Ermenistan ile birlikte Küçük Asya'dan uzaklaştırdı ve binlerce kişiyi Doğu Trakya'dan kaçmaya zorladı ve şimdi İstanbul'dan yüz binlerce kişiyi daha kovmakla tehdit ediyor.(...)*[448]

Yazısının devamında *The Times*, Yunanistan'ın felaketi sonuçlanacak değişim politikasının barışı tehlikeye sokacağını şu sözlerle savundu:

> *(...)Büyük mülteciler, uzun zaman önce Asya'daki yarışın uzak uçlarına hükmetmek için hazırlanan ve şimdi kendisini düşüren bölgelerde yıkılmış ve çaresiz kalan bir Yunanistan üzerinde ağır bir yük oluşturuyor. Nüfusun bu büyük transferi ve yarattığı tüm büyük öfke değişiklikleri, anlaşmaların ve anlaşmanın fiili hazırlanmasına geçmeden önce Barış Konferansı'nın göz önünde bulundurması gereken başlıca gerçeklerdir. Türklerin heyecanlı*

[447] **The Times**, 2 Aralık 1922.
[448] **The Times**, 2 Aralık 1922.

umutları ve Yunanlıların acı çaresizliği, önyargılı tüm statü ve otorite görüşlerini mahvedebilecek rahatsız edici güçlerdir ve tamamen kazayla, barışı imkânsız olmasa da zorlaştırabilir.[449]

Tarihçi Arnold Joseph Toynbee, diplomat ve asker Aubrey Herbert, asker ve yazar Leland Buxton gibi Britanya'da tanınmış kişilerin ise mübadele konusunda farklı görüşleri vardı. Onlar, Batı Trakya'daki Türklerin ve İstanbul'daki Rumların mübadelesi yerine Batı Trakya'nın özerk olmasını savunuyordu. Bu öneriyi *The Times*'a açık bir mektupla ileten bu kişilerin görüşü, *"Bulgaristan ve Ege" (Bulgaria and the Aegean)*, başlığıyla sütunlara aktarıldı. Bu mektubun son kısmı gazetenin sütunlarına şu şekilde taşındı:

(...)Batı Trakya için özerklik hala bize göre en iyi çözüm gibi görünüyor. Danzig'de çalışan bir rejim başka yerlerde uygulanamaz değildir ve bu örnekte, bunu başarmaya çalışmak için her neden vardır. Bunun için, arzu edilen üç son şudur; Bulgaristan'ın ekonomik olarak yeniden yapılandırılması, ülkenin Avrupalı komşuları ile uzlaştırılması ve Türkiye ile Yunanistan arasında kalan son sınırın kaldırılması.

Aubrey Herbert, Leland Buxton, A.J. Toynbee.[450]

Batı Trakya'nın özerkliği görüşü konferanstaki kimselerce dikkate alınmadı ve *The Times* 1 hafta sonra ilk kez mübadele konusunda daha farklı bir çizgide yazılarını sürdürdü. *"Avrupa'da Türkiye" (Turkey in Europe)* başlıklı haberinde görüşleri şöyleydi:

(...)Osmanlı İmparatorluğu'nun muhakkak hoşgörülü olan eski geleneği ayaklar altına alınmıştır. Yunanlıların mücadelesiyle iltihaplanan yeni Türk milliyetçiliği, yüzyıllardır Osmanlı yapı politikasında tanınmış bir yeri olan Hıristiyan azınlıklar için Asya'daki yaşamı imkânsız hale getirmiştir. Binlerce kişi imha edilip; binlerce insan kaçmıştır. Küçük Asya'nın tüm bölgeleri çökeltildi ve Türkler Doğu Trakya'yı nihayet kurtardıklarında, Yunan nüfusu ortadan kalktı ve gelen Kemalistlere mısır tarlalarda çürüyen bir yalnızlık bıraktı. (...)[451]

The Times'ın böyle bir haber yapmasının bir başka sebebi de 13 Aralık 1922'de İsmet Paşa'nın azınlıkların korunması için uluslararası herhangi bir örgüte garanti verilmeyi reddetmesi, genel affın ise Türk Hükûmetince düşünülebileceği ancak azınlıkların askerden muaf olmasının kabul edilmeyeceğini konferansa aktarmasıydı. Nitekim bu durum diğer ülkelerin delegelerini rahatsız etti ve Lord

[449] **The Times**, 2 Aralık 1922.
[450] **The Times**, 5 Aralık 1922.
[451] **The Times**, 13 Aralık 1922.

Curzon'un Türk Heyeti'nin bu tutumunun dünya kamuoyunca ters tepki toplayacağını İsmet Paşa'ya iletti.[452]

The Times aynı tarihli *"Azınlıkları Koruma" (Protection of Minorities)* başlıklı haberinde Lord Curzon'un Türk Heyeti'ni mübadele tezi hakkında uyardığını da şu cümlelerle aktardı.

> *(...)Lord Curzon'un etkili bir şekilde işaret etiği, son zamanların sadeleştirilmiş bir hali olan "Modern tarihte paralel olmayan halkların devasa aktarımı", azınlıkları Osmanlı idaresinde kalan 600.000 ila 900.000 Hıristiyan arasında azalttı. Batı Trakya hariç, Yunan topraklarındaki Türk nüfus, Türkiye'ye dönecekti. Bu sayının yaklaşık 350.000 olduğu tahmin edilmektedir. Batı Trakya'daki 124.000 Türk'ün ise, Rumların 350.000 ila 400.000 arasında olduğu İstanbul nüfusunun rahatsız edilmemesi durumunda orada kalmalarına izin verilecek. Bu noktada Lord Curzon, Türk delegasyonunu şiddetle kendi çıkarları doğrultusunda makul bir tutum sergilemeye çağırdı. Küçük Asya'da, birçok açıdan Lord Curzon'un büyük ölçüde açıkladığı nüfus değişimi, yaklaşık 50.000 barışık Osmanlı Rum'u bırakacaktı. (...)*[453]

Başta İngiltere olmak üzere diğer devletler nüfus mübadelesini devasa bir transfer olarak nitelendiriyor ve imkânsız olduğunu savunuyordu. Ancak konferansta yapılan azınlık hakları görüşmesinde İsmet Paşa, Türk topraklarında azınlıkları güvence altına alacak olan siyaseti üç prensipte toplamış ve konferansta aktarmıştı. Bu üç prensipten biri ise nüfus değişimi hakkındaydı. *The Times* İsmet Paşa'nın taleplerini ve Lord Curzon'un bu konuda yaşadığı hayal kırıklığını *The Times "İsmet'in Savunması" (Ismet's Defence)* başlığıyla şöyle aktardı:

> *(...)İsmet Paşa, Güçlerin, Cemiyet-i Akvam'a itirazda bulunması için azınlıkları kışkırtıp ve teşvik etmeye devam edeceğinden Cemiyet-i Akvam'ın önerilen garantisini yeterli görmedi. Bu, azınlıkların "insancıllığın yalancı pelerini" altında siyasi amaçlar için sömürülmesine neden olacaktır. Gelecekte: (1) Türkiye'deki tüm yabancı girişimlerin devre dışı tutulması gerektiği; (2) popülasyonların değiş tokuşunun gerçekleştirilmesi gerektiği ve (3) Türkiye'de kalabilecek herhangi bir topluluksa eğer, Türkiye'de gerekli güvenceleri bulabilir. "Türkleri her zaman karakterize eden bu iyi niyet ve adalet duygusudur" dedi. Lord Curzon, İsmet'in bu ilginç ama alakasız olduğunu söylediği konuşmasından duyduğu acı hayal kırıklığını dile getirdi. Onların, geçmişle değil, sıkıntı çeken insanlarla, şimdi ve gelecekle ilgili olduğunu söyledi. İsmet, Müttefiklerin kesin tekliflerinden hiçbirine değinmedi. Bütün sorunların en iyisinin bir topluluk değişimi ile çözülebileceğini söylemişti, ancak bu imkânsızdı. Hangi değişimler yapıldıysa, azınlıklar yaptı. Türkleri, soruna eşitlik ve insanlık ruhu içinde ve tüm ciddiyetle ele almalarını istedi. Önerdiği alt komisyona devam etmenin zamana değip değmeyeceğini görmek*

---

[452] Salahi R. Sonyel, **İngiliz Belgelerinde Türk-Yunan İlişkileri (1821-1923)**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2001, (Türk-Yunan İlişkileri), s.356.

[453] **The Times**, 13 Aralık 1922.

için diğer delegelerin görüşlerini almak ve Türklerden bir açıklama daha duymak istedi. (...)[454]

Yunanistan, Türklerin mübadele tezini *Megali İdea*'ya ve *İyonya* idealine ters düşmesi nedeniyle konferansın ilk günlerinde istemedi. Nitekim Venizelos 1915 yılından beri Batı Anadolu'da soydaşlarına bir yurt kurma fikrine sahipti ve bu fikir için 1919 yılında *Büyük Yunanistan Projesi* adıyla Batılı devletleri de razı etmişti. 9 Eylül 1922'de bu proje Türk Zaferiyle ortadan kalksa da, uzun yıllar Megali İdea ile beslenen Yunan halkı için İstanbul Rumlarının mübadeleye tabi tutulması büyük bir hayal kırıklığına, Patrikhanenin de İstanbul'dan taşınması Yunan Milli kilisesi ile yeni sorunlara neden olacaktı.[455] Bu nedenle Venizelos, Lozan'da yapılan Mübadele ile ilgili görüşmelerde ise Yunanistan'a gelen Anadolu Rumlarının Türkler tarafından geri alınmasının kabulüyle mübadele denilen olaya gerek kalmayacağını konferansta sık sık vurguladı.[456]

*The Times'*da Venizelos'un mübadele hakkındaki fikrini, konuşmalarını ve Türkleri kınamasını sütunlarına *"Venizelos'un Teklifi" (M. Venizelos's Offe*r) başlığıyla şöyle aktarıldı:

Nüfusların zorunlu değişimi hakkında konuşan M. Venizelos, Yunanistan'ın bu zorunlu değişim konusunda ısrar etmekten çok uzak olduğunu belirtti. Ateşkes öncesi Türklerin, Anadolu'daki veya İstanbul'daki Yunan Reayanın (Müslüman olmayanlar) tarafındaki sadakatsizlikten şikâyet etme sebebi olmadığını belirtti ki bu kimseler Türk Hükûmeti'ne karşı asla yükselmediler. İsmet Paşa, önceki konuşmacılar tarafından gösterilen uzlaştırıcı ruh için teşekkürlerini ifade etti, ancak bir Alt-Komisyonun, Türkiye'nin iç yasalarının tartışmasını uygun şekilde üstlenemediğini belirtti. M. Venizelos, Yunanlıların zorunlu bir nüfus takası istemeyi istemediklerini, Türklerin tüm Rumları Anadolu'dan kovma konusunda ısrar ettikleri izlenimi altında olduğu gibi, yalnızca Dr. Nanses'in önerisini kabul etmelerini protesto etti.[457]

Ancak konferansta taleplerini kabul ettiremeyen Venizelos, ilerleyen günlerde İstanbul'daki Rumların ve Fener Rum Kilisesini mübadeleye dâhil etmeyen Dr. Nansen'in raporuyla mübadele fikrine sıcak bakmaya başladı. Nitekim, Yunanistan için İstanbul'da Rum kesimin kalması kendi çıkarlarına daha uygundu ve *"Kutsal Roma başkenti İstanbul'dan"* Rumların söküp atılmasını Yunan halkına anlatamayacak olan Veizelos, böyle bir sorumluluğu da üzerine almamış olacaktı.

[454] **The Times**, 13 Aralık 1922.
[455] Oran (Ed.), TDP, Cilt:1, s.179; ss. 330-331.
[456] Meray, Cilt:1, s. 213.
[457] **The Times**, 15 Aralık 1922.

Öte yandan Yunanistan, ülkesindeki Müslümanların Anadolu'ya geçmesiyle Rum göçmenlerin yerleşim sorununu da çözmüş olacaktı. Bağımsız Yunanistan Kilisesi ile Rum Ortodoks Patrikliğinin sürekli çatışacak olmaları ve Helen İdealizminin tamamen ortadan kalkması başta Venizelos olmak üzere Yunanistan'ın hazmedebileceği bir durum değildi.[458] Anadolu'da mümkün olduğunca çok Rum bırakarak *Megali İdea* fikrini korunmak istemesi düşüncesinde olan Venizelos, Mübadele tezine ancak Nansen'in raporundaki şartlarla sıcak bakmaya başladı.

28 Aralık 1922'de *Tanin* Gazetesi'nin İsmet Paşa ile yaptığı röportajda, İsmet Paşa, nüfus mübadelesi ve Patrikhanenin durumu konusunda da önemli açıklamalarda bulundu. *The Times Tanin*'deki röportajın içeriğini basına *"Lozan'daki Problem, İsmet Paşa'nın Görüşleri"* (*The Problems at Lausanne, Ismet Pasha's Views*) başlığıyla şöyle aktardı:

> *(...)İsmet Paşa Tanin temsilcisine nüfus değişimi hakkında şöyle dedi: "İllerde Yunanlılar değiş tokuş edilecek. İstanbul'da Yunanlılarının da değiş tokuşa tabi olmasını istemeliyiz. Ancak Müttefiklerimize iyi niyetimizi kanıtlamak için, İstanbul'da Yunanlıları rahatsızlıktan koruyacak belli koşullar altında tutmaya karar verdik." Biraz bozuk bir ifadeyle ne demek istediğini tam olarak açıklamadı. Patrikhane'ye gelince, Paşa dedi ki: "Korkma. Helenizmin hizmetinde siyasi kurumlardan başka bir şey olmadığını göstermiş olan Yunan kurumlarının İstanbul'da kalmalarına izin vermeyiz. (...).*[459]

Anadolu'dan Yunanistan'a giden Rumların ise bir gün Anadolu'ya geri dönme umutlarının olduğu bilinmektedir. Bu durumun en bariz kanıtı, Anadolu'dan Yunanistan'a göç eden Rumların 22 Ocak 1923'te Lozan Konferansı devam ederken bir miting düzenlemesidir. Yunanistan'da mevcut iktidarda bulunan İhtilal Komitesi'nden Plastiras ise bu mitingde göçmenlere *"İlahi adalet bu ulusun yok olmasına izin vermeyecektir.(...) Felaket yeni bir hayat için bize ders olmalıdır. Adalete inanarak hepimiz 'Yaşasın Yunan Ulusu' diye bağıralım"* diyerek destekte dahi bulunmuştur.[460]

Lord Curzon ise ertesi gün mübadele fikrine karşı çıkmamış ve mübadeleyi savunan kişi kendisiymiş gibi Türk ve Yunan Heyeti'nin toplantıda olmadığı sırada İtalyan Delege Signor Montagna'ya bir konuşma yaptı. Sonrasında da konuyla

[458] Oran, "Kalanların Öyküsü, s.s. 158-159.
[459] **The Times**, 5 Ocak 1923.
[460] Erdem, s.s. 525-526.

alakalı olarak Her iki kesime de bu konuda adaletli olmasını öğütledi. *The Times* olayı *"Lozan Görüşmesi Sona Erdi"* (*Lausanne Talk Ended*) başlığıyla şöyle aktardı:

> *(...)Lord Curzon, (...) Signor Montagna'ya şöyle dedi: "Bu odada, esas olarak ilgilenen iki tarafın temsilcilerinden hiçbiri yok, bakış açısıyla görüşmeyen ve neredeyse zorlama ilkelerini dehşete düşüren kimse yok... Değişimin zorunlu olması talebini yalnızca biz veriyoruz, çünkü konuyu inceleyen herkes en açık şekilde buna katılıyor gibi görünüyor, var olan acı, olması gerektiği gibi çok büyük, ancak, her iki ülkeye daha fazla nüfus homojenliğiyle ve derin köklü kavga nedenlerinin giderilmesinden elde edilecek avantajlarla geri ödenecektir." İki tarafa da anlaşmayı sadakat ve insanlık ruhu içinde yerine getirme çağrısında bulundu. (...)*[461]

Lozan'daki Mübadele alt Komisyonu sonraki günlerde Türk Heyeti'nin İstanbul'daki Rumları *"etablis"* (sakin bulunmuş, yerleşmiş anlamında) olarak tanımlayıp İstanbul'da kalmasını onayladı. Böylece 30 Ocak 1923 günü imzalan 19 maddeden oluşan *"Yunan ve Türk Halklarının Mübadelesine İlişkin Sözleşme"* imzalandı.[462] Sözleşmeye göre Anadolu'daki Rum-Ortodoks dinine mensup Türk uyrukları ile Yunan topraklarına yerleşmiş Müslüman dinindeki Yunan uyrukları 1 Mayıs 1923 tarihinden itibaren zorunlu mübadeleye tabi olacaktı. Göçmenler ise bırakıp gidecekleri ülkenin uyruğunu yitirecek ve göç ettikleri ülkelerinin vatandaşlığına gireceklerdi. Bu kimseler Türkiye'nin izni olmadıkça Türkiye'ye Yunanistan'ın izni olmadıkça Yunanistan'a geri dönerek yerleşmeyecekti. Mübadele Batı Trakya'daki Türkleri ve İstanbul'daki Rumları kapsamayacaktı. Bu iki kesim: 1912 yılı yasası ile sınırlanan İstanbul şehrinde 30 Ekim 1918 yılından önce yerleşen (*etablis*) Rumları ile 1913 Bükreş Antlaşmasına göre sınırlanan Batı Trakya'daki Müslümanları olarak sınırlandırıldı.[463] Anlaşmanın 45. Maddesine göre ise, *"Türkiye'de Müslüman olmayanlara tanınmış olan haklar, Yunanistan'da Müslüman azınlığa tanınmıştır."* Her türlü taşınır mallarını yanlarında götürmekte serbest olan göçmenlerin taşınmaz malları da, bir karma komisyon tarafından tasfiye edilecek ve elde edilen para göçmenin gideceği ülkeden alacağı olacaktır.[464]

Batı Trakya'daki Türklerin hakları ise Lozan Barış Antlaşması'nın *Azınlıkların Himayesi* başlığının 37-44. maddelerinde düzenlenmiştir. Buna göre, bu bölgedeki Türkler din, eğitim ve sosyal kurum açabilme gibi haklarında özgür

---

[461] **The Times,** 29 Ocak 1923.
[462] Tosun, s.s110-121.
[463] Arı, s.s. 17-19.
[464] Oran, Batı Trakya Sorunu, s.s. 78-79.

olacak, Yunanistan Lozan'a aykırı iç hukuk düzenlemesi yapmayacak ve yükümlülükleri Cemiyet-i Akvam tarafından güvenceye alınacaktır.[465]

The Times anlaşmayı *"Türkiye ile Barış" (Peace with Turkey)* başlıklı yazının satırlarında dünya kamuoyuna aktardı. *The Times*'a göre sanki Yunanistan'da bulunan Türkler azınlık değildi ya da Yunan baskını altında katledilmemiş ve hala katledilmiyorlardı:

> *(...)Önemli sadece bir konuda, Türklerle resmi bir anlaşmaya varıldı ve bu anlaşma, büyük bir felaketin az önce tanınmasıydı. Titizlikle düzeltilmiş ve revize edilmiş soğuk paragraflar şimdi ne dendiğini kaydeder: "Nüfus Değişimi." Bu basitçe, tüm halkların Küçük Asya'daki atalarının evlerinden ayrılmış ve aşırı yüklenmiş bir dünyada başıboş kalmış oldukları anlamına gelmektedir. Değişim, Makedonya ve Batı Trakya'da yeterince mutlu ve huzurlu yaşayan binlerce Türk'ün sırayla evlerinden sökülüp Asya'da israf edilen topraklara yerleştirilmesi gerçeğinden oluşuyor.*[466]

Nüfus değişimini canavarca olarak yorumlayan *The Times'ın* konu hakkındaki son yazısı *"Sözleşmeler Lozan'da İmzalandı" (Conventions Signed At Lausanne)* başlığıyla şöyleydi:

> *(...)Nüfusların değişimi ile ilgili Sözleşme, barış imzasına tabi olarak, 1 Mayıs'ta, sezonun çıkışa izin vereceği en erken tarihte yürürlüğe girecektir. Türkler ayrıca, Türk Hükûmeti'nin, barış imzası üzerine, aileleri zaten Türkiye'yi terk etmiş olan askeri çağdaki güçlü Yunan erkeklerini serbest bırakacağını ilan eden bir protokol imzaladı. Zorunlu nüfus değiş tokuşu değişim olmasına rağmen, canavarca kötüydü, iki Sözleşme ve her olaydaki protokol belirli "yapılan işleri" temsil ediyordu.*[467]

Türk basınında ise *İkdam* gazetesi, 31 Ocak 1923'te *"takas antlaşması imza edildi"* başlığıyla sözleşmeyi İstanbul kamuoyuna duyurdu.[468] *Mübadele, İmar ve İskân Kanunu* 8 teşrinisani 1339 (8 Kasım 1923) tarihinde 368 numaralı kanun kararıyla Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde kabul edildi. Böylece mübadele anlaşmasıyla ülkede yapılacak olan ilgili düzenlemeler Türkiye'de resmileşti.[469]

Mübadele Antlaşması sonucunda Anadolu'daki 1.500.000 civarında[470] Ortodoks Rum ile Yunanistan'daki 456.720 civarında Müslüman yeni yurtlarına göç

---

[465] Tosun, s. 98; Oran, Batı Trakya Sorunu, s. 79.
[466] **The Times**, 30 Ocak 1923.
[467] **The Times**, 31 Ocak 1923.
[468] Engin Berber, **Bir İzmir Kâbusu, Mütareke ve İşgal Dönemi Üzerine Yazılar**, İzmir Büyük Şehir Belediyesi Kültür yay, İzmir, 2002, (Bir İzmir Kâbusu), s. 210.
[469] **Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (TBMMZC)**, 8 teşrinisani 1339, Cilt;2, B;35, s.621.
[470] Erik Jan Zürcher'e göre bu sayı: Anadolu'dan 900.000 civarında Ortodoks Rum ve Yunanistan'dan 400.000 civarında Müslüman şeklindedir. David Fromkin'e göre ise bu rakam 1922 yılı sonunda

etti.[471] 1923 yılı zorunlu Türk-Rum Mübadelesinin her ne kadar göç eden insanlar açısından zorlukları olsa da Türkiye ve Yunanistan için önemli katkıları olduğu kesindir. Yunan tarihçi *Psomiadis* mübadelenin Türkiye ve Yunanistan'ın ulusal devlete dönüşmesi ve homojen yapıya bürünmesi konusunda araç olduğunu vurgular ve *Megali İdea'*nın tamamen terk edildiğini savunur.[472] Yine Yunanlı Tarihçilerden Pallis, Kordatos, Psikuris, Sotiriyu gibi isimler, Yunanlıların Anadolu Harekâtı'nın emperyalist çıkarlar doğrultusunda geliştiğine dikkat çekmişlerdir. Özellikle *Alexander Pallis*, İtilaf Devletleri'nin 1915'te Venizelos'un ikna çabalarına neden 1919 yılında ikna olduklarını vurgulayarak bu durumu açıklamıştır. Pallis'e göre, İtilaf Devletlerinin Yunanlıların İzmir'e sahip olmasının doğuracağı vahim sonuçlar - ki bunlar Türklerin milli duygularının canlanması, Anadolu'da başlatılacak bir harekâtın mali ve askeri sorunları, Hintli Müslümanların göstereceği tavırlardı- 1915'te de vardı. Ancak bu tarihte Yunanlıları savaşa çekmek isteyen İtilaf güçleri bunu umursamadı. 1919 yılında Venizelos *"faturasını tahsil etmeye kalkınca"*, Fransa ve İngiltere resmi çevreleri aşırı muhalefet gösterdi. Sebebi yukarıdaki bahanelerdi.[473] 1919 da Paris Barış Konferansı'nda ise başından beri Yunanistan'ı destekleyen *Lloyd George* ve *Clamenceau*, ABD li başkan *Wilson'u* da ikna etti ve İtalya kongrede yalnız kaldı. Nitekim İtalya'ya 1917 *St Jean de Maurienne Antlaşması*'yla bu bölgelerin kendisine verileceği söylenmişti. Ancak 12 Mayıs 1919'da Yunanistan'ın işgal kararı bu devletlerce onaylandı. İtilaf Devletleri'nin bu tavrının amacı Rum ve Ermenilerin bölgede katliama karşı korunması gibi görünüyordu. Ancak gerçek sebep bu bölgenin İtalya'ya verilmesini engellemekti. Pallis'e göre bu durum Yunanlıların Büyük devletlerin çıkarları için piyon olarak kullanıldığının en büyük kanıtıydı[474] Nitekim piyon olarak kullanılan Yunan ulusu bunun bedelini mübadele gibi ağır bir sonuçla ödedi. *Megali İdea'*yı hayata geçirmeye kalkan Yunan siyasetçisi Venizelos ve Yunanlılar için mübadele, İstanbul'un fethinden daha büyük bir hezimetti. Nitekim eskiden hiç olmazsa tebaası

1.500.000'u bulmaktadır. Erik Jan Zürcher, **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, 7. Baskı, İletişim yay, İstanbul, 2000, s. 239. ; David Fromkin, **Barışa Son Veren Barış, Modern Orta Doğu Nasıl Yaratılır 1914-1922**, 5. Baskı, Epsilon yay, İstanbul, 2008, s. 467.

[471] Arı, s. 92.

[472] Erdem, s. 530.

[473] Pallis, s.s. 37-38.

[474] Pallis, s. 40.

olduğu toprakların parçasıyken şimdi yurtlarından söküldüler ve Anadolu'dan kilometrelerce uzaktaki başka topraklara gitmek zorunda kaldılar.[475]

The Times'ın savaşı kaybeden kesim olarak sadece Yunanistan'ı göstermesi ve Avrupa'nın bu olaydan yara almadığını savunmasının aksine Yunan basını, olaylara daha farklı yorumlar yaptı. Örneğin, Yunanistan'da Venizelosçu bir akşam gazetesi olan *Estia*, Mübadele Sözleşmesi'nin imzalanmasını sütunlarına şöyle yansıttı: *"Sadece Yunanistan değil, tüm Avrupa yenilgiye uğratılmıştır. Dünya'nın en güçlü devletleri, İsmet, Rıza Nur ve Ferit Beylerin isteklerini protesto etmeden kabulleniyor."*[476]

Sonuç olarak, konuya objektif bakan *Pallis, Kordatos, Psikuris, Sotiriyu ve Psomiadis* gibi Yunanlı tarihçiler ile Türk tarihçilerinin çoğunun belirttiği üzere Türk-Rum Mübadelesi; Doğu Sorunu'nun sona ermesi ve homojen birer toplumun oluşması bakımından her iki ülkenin yararına olan bir çözüm ortaya çıkardı. Bu durum aynı zamanda, Lozan Barış Konferansı'nın her iki devletin yararı açısından ne kadar başarılı ve önemli bir anlaşma olduğunu ortaya çıkartmaktadır.

2.3.2. Ekümenizm ve Fener Rum Patrikhanesi

Konferans aynı günlerde mübadele konusu gündemdeyken Türk heyetinin, İstanbul dâhil tüm Rumların Yunanistan'a gönderilmesi ve Yunanistan'daki Müslüman azınlığın da Anadolu'ya dönmesi talebinin yanında Ekümenizm ve Fener Rum Patrikhanesi konusunun tartışılmasıyla yeniden gergin geçmeye başladı. Nitekim Türkler, İkinci Mahmut Dönemindeki *Patras Vakası*'dan itibaren Rumları Türklere karşı kışkırtan ve eylemlerine Milli Mücadele döneminde de *Pontusçuluk* ile devam eden Fener Rum Patrikliğinin İstanbul'dan kaldırılmasını talep ediyorlardı.[477] Henüz üç yıl öncesinde, İzmir'in işgalinden 6 gün önce Fener Rum Patriği *"Osmanlı Rumlarının her türlü tebâlık sorumluluklarından muaf olduklarını"* ilan etmişti. Yunan işgalin gerçekleştiği günlerde ise, bu işgali *"Hristiyanlık adına mukaddes bir cihat"* olarak adlandıran Patrik, Anadolu'daki toprakların bir kısmını

[475] Pallis, s.97.
[476] Sonyel, Türk-Yunan İlişkileri, s. 361.
[477] Eyüp Kaptan, **Lozan Konferansı'nda Azınlıklar Sorunu**, Harp Akademileri Basımevi, İstanbul, 2002, s.121.

içine alan, *"Pontus Cumhuriyeti"* isimli bir haritayı da Anadolu'daki tüm metropolitlere göndermişti. Mustafa Kemal Paşa'nın da bizzat "bir fesat ve ihanet ocağı" olarak tanımladığı Patrikhane'nin Türkiye'nin sınırları dışına çıkartılması zaruriydi.[478]

Türk heyetinin talepleri ne kadar haklı olsa da bu talep tepki aldı. Hatta ABD'li delegelerden konu hakkında bir uyarı notası aldı. *The Times* bu durumu *"Türkiye'ye Muhtıra" (Memorandum To Turkey)* başlığıyla şöyle aktardı:

> *Konferans sırasında yaşanan küçük engellerden biri de İstanbul'daki Ekümenik Patrikhanesi'nin konumu. Fatih Sultan Mehmet döneminden beri, Osmanlı Patrikliği'nin, Türklerin tabi olduğu Rum reayalarının (Müslüman olmayan) manevi başkanı olduğu kadar siyasi lideri olduğu da bilinmektedir. Artık Türkler, manevi liderlerini Türkiye'deki mevcut iktidardan ayırdıklarından, Müslüman olmayanların dini liderleri ile Türk Hükûmeti arasındaki siyasi aracı statüsünün tamamen manevi bir karaktere indirgenmesi gerektiğini savunuyorlar. Türkler, Ekümenik Patrikhanesi, geçmiş dönemlerde, Yunan reaya adına siyasi faaliyetlere alıştığı için gelecekte önerilen koşulların değişmesine adapte olamayacağını ileri sürüyorlar. Onlara göre, kurumun Türkiye topraklarından uzaklaştırılması gerekmektedir.(...)*
> *İngiliz delegasyonu, Cuma günü Patrikhane'nin bir kurum olarak tutulması lehine bir açıklama yaptı ve Cumartesi günü Mr. Child, Türk tehdidinin uygulanmasının büyük Amerikan vatandaşları tarafından kabul edilemez bir adaletsizlik olarak değerlendirileceğini ilan eden bir Amerikan Notası sundu.*[479]

The Times, Türklerin Patrikhane'nin Yunan işgalinde bir barikat işlevi gördüğünü kabul ederken, bu durumun kaynağının II. Mehmet'ten beri süre gelen Patriklerin çektikleri "acı" olduğunu savundu. Nitekim Rumlar artık Türk hâkimiyetindeydi ve Patrikler, Sultan Mehmet'ten itibaren Türkler ne isterlerse onu gerçekleştirmek zorundaydılar. *The Times'*a göre, Yunan işgalini yüzyıllar sonra gelen bir kurtuluş olarak gören Patrikhane, o günlerde bu özlemiyle daha da sivrildi ve bu durum Türklerin içinde kötü yılların bir kini olarak birikti. Ancak, *The Times*, Patrikhane'nin Müslüman hükümdarlar ile Rumlar arasında aracı olduğunu ve devletin servetine katkı sağladığını da belirterek konuya kadim bir inanç merkezi olarak yaklaşmak gerektiğini savundu. Bu görüşler *"Musul ve Boğazlar" (Mosul And The Straits)* başlıklı haberin içeriğinde şöyle yansıdı:

> *Patrikhane, İstanbul'u fethettiğinde ve en soylu, en ünlü olan Hıristiyan kiliselerinden birini camiye dönüştürdüğünde, kanun yapıcısı Mehmet tarafından korunmuştu. Bunu herhangi bir hoşgörü duygusuyla değil, Yunan*

---

[478] Ahmet Hikmet Eroğlu, **Ökümenizm ve Fener Patrikhanesi**, Andaç yay, Ankara, 2005, ss.170-171.

[479] **The Times**, 18 Aralık 1922.

konularıyla ilgilenmekte yararlı bir idare organı olduğu için sürdürmüştür. İstanbul'da, beş yüzyıl boyunca, günümüze kadar, krallığın ve diğer toplulukların bölgelerinin yargı yetkisine bakılmaksızın Helen ırkının manevi merkezi oldu. Artık Türkler, seleflerinin yılları doldurdukları koltuktan, Patrikhane'yi manevi bir merkez olduğu iddiasıyla kovmayı arzu ediyorlar. Çekişmede bir gerçeklik ölçüsü var. Kuşkusuz Patrikhane, Yunanlıların zamansal çıkarları için bir barikattı ve kötü günlerde birçok özleminin sivrilme eğiliminde olduğu bir kurum oldu. Fakat yine de bir bütün olarak Patrikler, hayatta kalmak için acı çekerek Mehmet'in amacını yerine getirmişlerdir. Onlar, Müslüman hükümdarlar ile Yunan toplumu arasında, devletin servetine büyük ölçüde katkıda bulunan faydalı aracı oldular. Türkler, aslında Patriğin terkedildiğini görmedikçe, bu büyük Hıristiyan nüfusunu şehirden uzaklaştırmak için tehdit ediyorlar.[480]

Patrikhane meselesi esasen Türkiye ile Yunanistan arasında bir mesele gibi görünse de, Türklerin Ekümenik Patrikhane konusundaki talebi, pek çok Hristiyan için endişe uyandırmıştı. *The Times*'a bu konu hakkında gönderilen ve konferansta bir kamuoyu oluşturma amacını taşıyan bir mektup sütunlara aktarıldı. *"Ekümenik Patrikliği, Tarihi Kilise Tehlikede, Doğu Hristiyanları ve Müslüman Hukuku" (The Ecumenical Patriarchate, Historical Church in Danger, Eastern Christians and Moslem Law)* başlığıyla yayınlanan bu mektup, kiliseleri kaldırılacak ve İslam hukuku altında yaşayacak olan Hristiyan kesimini bekleyen tehlikeli geleceği şöyle tanımlıyordu:

The Times'ın Editörüne,
Beyefendi, 28 Aralık'ta The Times'ın bildirdiği üzere, Fransızlar tarafından yönetilen Azınlıklar Alt Komisyonu'nda İngiliz delegesi olan Mr. Ryan, Türklerin "Türkiye'de siyasi veya manevi yargı yetkisizliği" uygulaması koşuluyla Ekümenik Patrikliğini kovma tehdidini geri çekmelerini önerdi. (...)Bu teklif, Doğu Hristiyanlığına tabi olan inananlar için gelişmelere ve dehşete neden olabilir.
I. Bütün Ortodoks cemaati felaketle gebe ve bu nedenle Hristiyan Dünyası ciddi tepkiler veriyor.(...)[481]

---

[480] **The Times**, 19 Aralık 1922.

[481] Bunun sebebi yazının devamında şöyledir:
I. Bütün Ortodoks cemaati felaketle gebe ve bu nedenle Hristiyan Dünyası ciddi tepkiler veriyor. Bunun için, Canterbury Başpiskoposu ve Ekümenik Patrik'in kendi topluluklarındaki işlevleri arasındaki yakın analojiye dikkat çekmek gerekir, her ikisi de İrlandalı, İskoç, Gal, Amerikan ve Güney Afrika kiliselerinin Anglikanlarından oluşan müstakil veya bağımsız bir kiliseden oluşan dayanışmadan oluşuyor; dört antik Rum Patrikhanesinin Ortodoks'u, Rus, Yugoslav, Rumen, Bulgar, Gürcü Kiliseleri vb. Hiçbirinde Papalık veya Halifelik gibi yüce ve monarşik bir ofis yoktur ancak hem inisiyatif hem de liderlik işlevinde, tarihi büyüme ile geleneksel olarak en önemli görüşlere bağlanmıştır, Anglikan Cemaati'nde Canterbury'ye, Ortodoks'ta İstanbul'a, hiçbiri üzerinde herhangi bir hükmetme hakkı bulunmamakta veya kardeşi Anglikan veya Ortodoks Kiliselerinin işlerine müdahale etmemektedir. Bir Avrupa Konferansı'nın buna karar vermesi durumunda etkinin ne olacağını hayal edin, Canterbury Başpiskoposu bir piskoposluktan vazgeçmek ve Lambeth'te sadece Anglikan Cemaatinin

II. Türkiye'de kalan Hristiyanlar da aynı şekilde baskıya gebe. İslam'ın Hz. Peygamber, Şeriat veya kutsal kanuna doğrudan uygulanmasının açıklanmasında, Müslüman topraklarındaki Hristiyanların, dinlerini uygulama özgürlüğüne güvenerek, sadece ayinlerine değil, aynı zamanda dini personeline, evliliklerine ve vasiyetname yasalarına, eğitimlerine, hayırsever güvencelerine vb. ilişkin olarak, bu bağlamda, manevi otoriteleri tarafından yönetilmeleri gerekir. Bu hakları Fatih Sultan'ın beratıyla Patriklere temin edilmesiyle bağlandı ve halefleri şeriata göre hareket etti.(...)[482]

Şimdiye kadar Ankara'nın Küçük Asya'da kurduğu Osmanlı Anayasası'nın detaylarını henüz alamadık, ancak Hristiyan hukuk mahkemelerinin ve okulların kaldırılmasını öngördüğüne dair ve üyelerinin sıradan bir Türk Müslüman hukukuna getirilmesi için dair hiçbir şüphe yoktur. Türkiye'de kalacak olan Ortodoksları, tarihi kiliselerinden kopmaya, kardeşleriyle olan cemaatinden vazgeçmeye, manevi soylularını reddetmeye zorlamak ve böyle bir düzende yeni bir kilise yaratmak, yalnızca dini özgürlüğe karşı suç işlememek değildir. Aynı zamanda bu mutsuz insanları, zulüm gösterenlere elleri ve ayaklarıyla teslim etmek onları Avrupa vicdanına bile itiraz etmeden bırakmak demektir.

Saygılarımla. J.A. DOUGLAS. St. Luke's, Camberwell, S.E, Dec.29.[483]

Türk Heyeti'nin Patrikhanenin İstanbul'dan taşınması konusunda ısrarı,10 Ocak 1923'te Lord Curzon'un Patrikhanenin sadece siyasi haklarının ellerinden alınmasını taahhüt etmesiyle son buldu. Böylece Patrikhane sadece Ortodoks Hristiyanların dini temsilcisi olarak İstanbul'da kalmaya devam edecekti. Lord

---

Primatı olarak yaşamak ve ardından gösteriyi karışık ve bazen de rakip milletlerle birlikte Ortodoks Kilisesi'ne aktaracaktır. Neredeyse çözülemez kilise geleneklerine ait zorluklar ve diğer Ortodoks Kiliseleri tarafından böyle bir devrimin neredeyse kesin olarak reddedilmesinin yanı sıra, Ekümen Patrikliği'nin bir başka Papalık'a dönüştürülmesi, yani Ortodoks geleneği ve bir başlatıcı ve başkanlık işlevinin zaman zaman kullanılması dışında, duyarlılık ve varoluş amacı yoktur. Ve bu, Bolşevikler nedeniyle, bütün önemli Rus Kilisesinden hiçbir onay veya muhalefet sesi duymadığı bir zamanda! Ortodoks dünyasının dağılmasında daha etkili olduğu hesaplanan hiçbir önerme bu kadar iyi tasarlanamaz.

Yazıda anlaşılacağı üzere, eskiden birbirlerine işlerine müdahale etmeyen iki kiliseden, İstanbul'da olanı kaldırılırsa, iki farklı cemaat arasında huzursuzluk başlayacağından endişe edilmektedir. **The Times**, 29 Aralık 1922.

[482] Haberin devamı şöyledir:

Geçtiğimiz elli yıl boyunca, Türkiye'de hükûmetin var olduğu her türlü çabanın gayreti, Hristiyan kesimi, Müslüman mahkemelerine başvurmaya, çocuklarını devlet okullarının Müslüman atmosferinde eğitmeye ve yardımlarını devlet idaresine devretmeye yöneltti. İsmet Paşa'nın, Türkiye'nin artık demokratik ve modern bir Devlet olduğunu ilan ettiği doğrudur, ancak (Gaya Hindistan Müslüman Kongresi'nde yapılan bildirge, sadece geçen hafta yayınlandı)Ankara'nın, yeni Osmanlı yasalarının Müslüman kanunlarına uymasına yardımcı olmak için bir Müslüman Konferansı toplanacağını açıkladığı da doğrudur. Bu kanunun ne olduğuna gelince, I. Mahmut'un hükümdarlığındaki Şeyhülislam'ın iki fetvasından, hükmedilebilir -dokuz yaşında bir çocuk veya sarhoş bir adam için İslam Sözleşmesinin geçerli olmasıdır.

Yazıdan anlaşılacağı üzere, endişe duyulan şey, Türkiye'de gerçekleşeceği iddia edilen Gaya İslam Kongresi'nde ortaya çıkabilecek kararların Hristiyan azınlığın inancını tehdit edebilecek nitelikte olmasıdır. **The Times**, 29 Aralık 1922.

[483] **The Times**, 29 Aralık 1922.

Curzon'un bu konuda ikna olmasının bir nedeni Milli Mücadele yıllarında Patrikhanenin bir Yunan propaganda aracı olduğunun bilinmesi ve bunun artık Avrupa raporlarına da yansımış olmasıdır. Nitekim Lord Curzon'un Patrikhane hakkında Azınlıklar Komisyonunda görevli olan İngiliz delege Andrew Ryan tarafından hazırlanmış bir rapor aldığı bilinmektedir.[484] Söz konusu olan bu raporda ise şunlar belirtiliyordu:

> *1920 yılında hükûmetten düşen Venizelos'dan sonra patrikhane Venizelosçuğun kalesi haline geldi. 1921 yılındaki Patrik seçiminde Türk yasalarına uymadı ve bu durum İstanbul'da Venizelosçuların Kostantinosçulara karşı bir zaferi olarak değerlendirildi. Yunanistan'daki mevcut siyasi durum ne olursa olsun Patrikhane Helenizmin savunucusu konumuna geldi. Nitekim Patrik Dorotheos ve Patrik Meletios dönemlerinde Anadolu'daki Yunan Generallere kutlama mesajı, hayır dua yollamak gibi Türk Milli mücadelesine saygısızlıklarda bulunmuştur. Özellikle Meletios daha yüce bir Yunanistan kurulmasının ateşli bir destekleyicisiydi.*[485]

Curzon, Patrikhanenin geçmişte siyasi görevini suiistimal etse de, şimdi siyasi hakları elinden alınarak İstanbul'da kalmasının Türklere herhangi bir tehlike teşkil etmeyeceğini savundu. Türklerin bu konuda göstereceği aksi bir tavrının ise dünyayı hayrete düşüreceğini ve fazla tepki çekerek Türkiye'yi uluslararası ortamda zor durumda bırakacağını belirtti. Curzon'un düşünceleri, *The Times*'da *"Çok Tartışılan Soru"* (*Much Debated Question*) başlığıyla sütunlara şöyle yansıdı:

> *(...)Lord Curzon, Dr. Nansen tarafından ilk başta önerildiği gibi, toplumların değiş tokuşunu zorunlu kılma zorunluluğunu reddetmekle birlikte, Patrikhane'ye duyulan dünya çapındaki ilgiyi ifade etti. Lord Curzon, Türklerin Fener'in sivil ve idari güçlerinin siyasi amaçlarla kötüye kullanılmasında herhangi bir suistimal yapılmasına karşı haklı oldukları konusunda hemfikirdir, ancak Patrikhane'nin din dışındaki görevinden alınması halinde Türk Devleti için tehlike oluşturmayacakları yönünde çağrıda bulundu. Tüm Müttefiklerin, Patrikhane'nin siyasi niteliğini yitirmesi gerektiği, ancak onu tamamen manevi bir kurum olarak ortadan kaldırmanın tüm medeni dünyaya şok olacağı konusunda hemfikirdir.*[486]

The Times ise Patrikhane hakkındaki haberini *"Patriyarşinin Geleceği" (Future of The Patriarch)* şöyle aktardı:

> *Lord Curzon'un kişisel müdahalesine bağlı olarak, bu sabah Türkler, Patrik'in, peş peşe Sultanlar tarafından verilen belirli hibe ve imtiyazları, seleflerinin Türk fethinden bu yana yarar gördüğü sivil ve idari yetkileri kullanmaktan vazgeçmesi şartıyla Ekümenik Patrikliği'nin Fener'de kalmasına izin vermeye*

[484] Sonyel, Türk-Yunan İlişkileri, s. 358.
[485] Sonyel, Türk-Yunan İlişkileri, s. 359.
[486] **The Times**, 10 Ocak 1923.

hazır olduklarını açıkladı. Başka bir deyişle, Türkiye'deki Ortodoks Kilisesi devletten ayrılacak.[487]

The Times, sonraki günlerde İstanbul Patrikhanesi'nin tarihini sütunlarına aktaracak yazılar yazdı. Nitekim İstanbul Patrikhanesi Hristiyanlar için büyük bir öneme sahipti, kuruluşu İstanbul'un Roma İmparatorluğu'nun başkenti olduğu yıllara dayanan bu Patrikhane'nin *Havari Andre* tarafından çok daha önceden kurulmuş olduğu 525 yılında *Procope* isimli bir papaz tarafından iddia edilmişti. Öte yandan Hristiyanlığın beş önemli merkezi arasında Roma'dan sonra ikinci sıradaydı.[488] *The Times*, Türklerin Patrikhanenin siyasi yetkilerine son verdiğini, bu tarihsel bilgilerle ile beraber *"Patrikhane" (The Patriach)* başlığıyla şöyle aktardı:

Türkler Lozan Konferansında, Ekümenik Patriği'nin sivil ve idari yetkileri kullanmaktan vazgeçmesi şartıyla İstanbul'da kalmasına izin vermeyi kabul etti. (...)Doğu'da Yunan ve Latin sayısız patrik vardır, fakat çoğu Batılıya göre, terimsel olarak, ilk kez bu kavram, İstanbul'un Yunan Ortodoks Ekümenik Patrikliği'nde uzun süre önce ortaya çıkmıştır. Havarilerden Aziz Andrew tarafından kurulduğu iddiası yapılmasına rağmen, görüşünün nispeten modern olduğu söylenebilir. İstanbul Kilisesi, Diocletian'ın etkilediği imparatorluğun yeniden yapılandırılması altında Trakya'nın seküler "piskoposunun" idari başkenti olan Heraclea Metropolitanına tabi tutulmuştu. İstanbul'un medeni ilişkilerde olduğu gibi dini yapının büyüklüğü de Kral Konstantin ile başladı. "Yeni Roma", yarattığı gibi, Hristiyanlar tarafından kurulan ilk şehirdi ve açıkça Hıristiyan inancının evi olarak inşa edildi. Piskoposu, İmparatorlar, Kilise disiplini ve hatta dogma gibi sorulara aktif müdahale etme hakkını iddia ettiklerinde ve kullandıklarında mutlaka giderek daha fazla birleşmiş hale geldikleri bir dönemde Kilise ve Devlet'te en önemli öneme sahip bir kişi haline geldi.(...)[489]

---

[487] **The Times**, 11 Ocak 1923.

[488] Diğer yerler sırasıyla şöyledir: İskenderiye, Antakya ve Kudüs. Eroğlu, ss. 166-167.

[489] Yazının devamı şöyledir:

Beşinci ve altıncı yüzyıllarda Besançon ve Lyons Piskoposlarının patrik olarak adlandırıldığını Tours of Gregory'den biliyoruz. Nicaca Konseyi Roma, İskenderiye ve Antakya'yı "eski geleneklere göre" patriğe ait olarak kabul etti. Terim ilk olarak resmi bir başlık olarak uygulanıyor gibi görünmektedir. İmparator Theodosius 2'nin kendisine yazdığı bir mektupta bulundu. 2. Kalsedon Konseyi, 451'de İstanbul'a saygınlık kazandırdı ve yeni Roma patriğinin eski patrikhane ardından sıraya girmesi gerektiğine karar verildi ancak Papalar, bu durumu kabul etmeyi reddetti, bu yüzden Floransa Konseyi tarafından yaklaşık bin yıl sonra onaylanan iki Kilise arasında içi boş bir uzlaşma vardı. İstanbul patrikliği, Hristiyanlığın Devletin dini olarak kabul edilmesinden yaklaşık iki yüz yıl sonraya kadar "Ekümenik Patriği" olarak bilinmemişti. Hristiyanlığın tüm ilk dönemlerinde, dogma, tarih, tefsir, tartışmalar, terminoloji ve yeni inancın ayinleri, esas olarak Yunanlılar veya Hellenist Doğuluların eseridir. Roma'da, Kilise büyük ölçüde Yunanlılardan oluşuyordu ve Yunanlılardan geliyordu, kaderinde çok büyük bir yere sahip olduğu söylenen manastır hayatı sistemini benimsiyordu. Onlardan da veya onlar aracılığıyla, Hristiyanlığı sarsan tüm büyük sapkınlıklar geldi. Hiçbir akıl daha az kibar bir şey düşünemez, ayırt edemez ve savunamazdı. **The Times,** 11 Ocak 1923.

Patrikhane konusunda uzlaşının sağlanmasının ardından kilisenin konusu ve tarihi geçmişi halen *The Times'*ın gündemindeydi. *The Times, "Kutsak Şarkı" (Sacred Song)* başlıklı yazıda Ekümenik Kilise'nin gözlerini İstanbul'a diken Türklerle el değiştirdiğini, ancak zeki bir hükümdar olan II. Mehmet'in kiliseyi yetkilerinde rahat bırakacak yasal adımlar attığını belirtiyordu. *The Times,* II. Mehmet'in kiliseye tanıdığı yetkileri sütunlara şöyle yansıttı:

> *(...)Türkler şimdi sahnedeydi. Muhteşem şehri, avları için uzun zamandır işaret etmişlerdi. 1361'de Sırbistan ve Bulgaristan'da otuz yıl ustalaşmışlardı. (...) 29 Mayıs 1453'de İstanbul düştü ve görkemli Santa Sophia kilisesi camiye çevrildi. Fatih Mehmet, bilge bir devlet adamı ve yetenekli bir organizatör olduğu kadar aynı zamanda bir de askerdi. Bazı haleflerinin yaptığı gibi, Hristiyan öznelerini imha etmek istemedi. Onları kullanmaya ve onları devlet için bir zenginlik kaynağı yapmaya karar verdi. Bu görüş ışığında, Roma'ya kaçan Patrik'in yerine geçmeye karar verdi. İmparatorluğun tüm Ortodoks Hristiyanları için tek Patrik olarak Gennadius Scholarius'u seçti ve yeni imparatoru Hristiyan İmparatorları tarafından yapılan yatırımlarda kullanılan törenle olduğu gibi atadı. Patrik'e geniş ayrıcalıklar ve işlevler verildi. (...)*[490]

Patrikliğin sadece dini işlevini yerine getireceği, siyasal işlerde söz sahibi olmayacağı konusunda Lord Curzon ve diğer delegeler Lozan görüşmelerinde İsmet Paşa'ya garanti verdi. Bu sebeple, Lozan Antlaşmasının ana metninde azınlıklar ile ilgili kararlar bulunurken, Patrikhane sözü yer almamıştır.[491]

2.3.3. Savaş Esirleri ve Sivil Mahkûmlar

Patrikhane dışında Yunanistan ile Türkiye arasında savaş ve sivil tutsakları meselesi de vardı. Nitekim Yunan Ordusunun 15 Mayıs 1919'da İzmir'e çıkmasıyla, Anadolu'daki nüfuzlu kişileri tutuklayıp Ege adalarına sürgüne göndermesi gibi pek çok olay yaşandı. Yunanistan'ın bu konudaki amacı Türk halkını örgütleyebilecek kişileri etkisiz kılmaktı.[492] Öte yandan 9 Eylül 1922'den sonra Yunanlıların Anadolu'dan giderken pek çok Türk'ü de yanlarında götürdükleri biliniyordu. Bu

---

[490] Yazının kalan kısmı şöyledir:

> *Manevi yargılama yetkisine ek olarak, ülke vatandaşları üzerinde büyük bir sivil otorite ve daha sonraki sultanlar altında geliştirilen ayrıcalıklar verildi. Yardım etmek için on iki metropolitan ve karma kilise metropolitanlarından ve meslekten olmayanlardan oluşan bir kilise meclisi kuruldu. Sultan'ın Ortodoks konularının iradesi, meşruiyet meseleleri ve sözleşme meseleleri, Ortodoks okullarının ve hastanelerin idaresinin yanı sıra finans meselelerinin de Konsey'in yetkisi dâhilindeydi ve Patrik'in yetkisi seküler okullara bile yayıldı.* **The Times,** 11 Ocak 1923.

[491] Eroğlu, s.171-172; Dış İşleri Bakanlığı Araştırma ve Siyaset Planlama Genel Müdürlüğü, s. 100.

[492] Berber, Bir İzmir Kâbusu, s. 198.

durumun sebebi ise, Anadolu'da bıraktıkları Yunan tutsaklara karşı, Türk rehinlerini ellerinde tutmak istemeleriydi. Zafer sonrasında Türklerin ellerinde bulunan Yunan savaş esirlerinin sayısı 20.826 idi. Bu esirlerden 23 inşaat taburu oluşturuldu ve 25 Eylül 1922'de Türk Hükûmetince *"Düşmandan Kurtulan ve Kurtarılacak Yerlere Yardım"* kanun tasarısıyla Anadolu'nun imar ve inşasında çalıştırıldı.[493]

20 Kasım 1922'de başlayan Lozan görüşmelerinde sivil ve askeri tutsaklar konusuyla *Ülke ve Askerlik Sorunları Komisyonu* ilgileniyordu. Türk Heyeti'nin rakamlarına göre Yunanistan'ın elinde 10.000 sivil, 10.000 askeri tutsak vardı. Amerikan kaynaklarına dayanan Lord Curzon'un rakamlarına göre ise, Yunanlıların elinde yaklaşık 3.800 sivil ve yaklaşık 10.000 askeri tutsak vardı. Türklerin elinde ise yaklaşık 30.000 Yunan savaş tutsağı vardı.[494] *The Times*'da Curzon'un savaş esirleri hakkında yaptığı konuşma *"Sürgün Edilmiş İnsanlar" (The Deported People)* başlığıyla şöyle yansıdı: *"(...)Lord Curzon, savaş mahkûmları konusuna dönerek, Yunanlıların Avrupa'ya Küçük Asya'dan getirilen on bin Türk sivil rehinesi olduğunu söyledi. Öte yandan, Türklerin, otuz bin Yunan esiri vardı ve Küçük Asya'da 70.000 ile 120.000 arasında Yunan askeri erkekleri kendi çetelerinde çalıştırıldıkları yerlerden sınır dışı edildi. (...)"*[495]

6 Ocak 1923'de toplanan Alt Komisyonda savaş esirleri hakkında bir uzlaşmaya varıldı. Buna göre önce Yunanistan Türk savaş esirlerini bir gemi ile İzmir'e getirecek, sonrasında Türkiye de aynı sayıdaki Yunan savaş esirlerini yine aynı gemiyle Yunanistan'a gönderilecekti.[496] Öte yandan Türkiye'nin elinde kalan Yunan savaş esirleri barış anlaşmasının imzalanmasından sonraki üç hafta içerisinde Yunanistan'a verilecek, bu takası Kızılhaç komisyonu denetleyecekti. Sivil tutukluların geri verilmesi ve savaş tutsakları takasına ilişkin anlaşmanın 6. maddesi uyarınca genel af kapsamında sayılan bu iki kesimden Yunan Savaş esirlerinin yargılanması mümkün olmadı.[497]

31 Ocak'ta Mübadele Antlaşması ile beraber sivil esirler ve savaş mahkûmları hakkında bir antlaşma kabul edildi. *The Times* esirler hakkında varılan

[493] Berber, Bir İzmir Kâbusu, ss. 202-204.
[494] Berber, Bir İzmir Kâbusu, s. 208.
[495] **The Times**, 2 Aralık 1922.
[496] Dışişleri Bakanlığı, Dış Politikasında 50 Yıl**,** ss.97-98.
[497]Berber, Bir İzmir Kâbusu, ss. 205-210.

bu antlaşmayı *"Sözleşmeler Lozan'da İmzalandı" (Conventions Signed At Lausanne)* başlığıyla şöyle aktarıldı:

> *İki Sözleşme - Savaş mahkûmları ve sivil rehinelerin değişimi ve nüfusların değişimi için- bu sabah imzalandı. İlk olarak, sivil rehineler söz konusu olduğunda, aynı anda yürürlüğe girmeye başlayacak ve savaş esirleri, rehinelerin dönüşümünden sonra mümkün olan en kısa sürede karşılık gelen numaralarla değiştirilecektir. Türklerin elinde kalan yaklaşık yirmi bin Yunan mahkûmun barışın kalanının imzalanmasından sonraki üç hafta içinde iade edilecektir.*[498]

2.4. MALÎ VE İKTİSADÎ KONULAR

Kötüye giden ekonomisini düzeltmek üzere 1838 yılına kadar iç borçlanma yoluna giden Osmanlı devleti'nin, Galatalı Bankerlerine olan borcu o tarihte 15 milyon Sterlin'e ulaşmıştı. Kırım Savaşı sırasında bu bankerlerin tavsiyesi ve aracılığıyla[499] dış borçlanma yoluna da başvuran Osmanlı, 1854'te İngiltere'den 5 milyon İngiliz sterlin (5,5 milyon Osmanlı parası, 3.300.000 Osmanlı altın lirası) borç almıştı.[500] Ancak 1876'da borçlarını ödeyemeyip acze düşen Osmanlı 1881'de *Muharrem Kararnamesi*'ni ilan ederek Galata Bankerleri ve borç aldığı devletlerin üyelernden oluşan *Düyûn-ı Umûmiye İdaresi* kurulmuştu. Bu idare ile Osmanlı, bir takım vergilerini alacakları olan bu bankerlere bırakacak, borç yönetimi bu idareye bırakılırken, idarenin kurduğu Reji Şirketi ile tütün tekeli bu idarenin elinde olacaktı.[501] Böylece Osmanlı, ekonomisi üzerinde yabancı denetiminin var olduğu bitkin bir devlet haline gelmişti. Osmanlı'nın bu durumu, *Karl Max* ve *Friedrich Engels*'in *Sochinenia* yapıtına da yansımıştı. Söz konusu eserde Osmanlı'nın mali durumunun sonuçlanacağı gelecek hakkında şu görüşler yazılıydı: *"Batılı güçler Türk parasına el koyuyor. Osmanlı İmparatorluğu ilk kez ulusal bir borç alır, ancak kredi/güven alamaz. Artık sadece bir kredi için arazisini ipotek etmekle kalmayıp,*

---

[498] **The Times**, 31 Ocak 1922.

[499] Bu bankerler, İngiliz John Hersley Palmer ve Fransız Baron Goldschmid'tir. Dış borçlanma ile Galata Bankerleri de dünya borsasına açılmaya başlamıştır. Biltekin Özdemir, **Osmanlı Devleti Dış Borçları**, 2. Baskı, T.C. Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı yay, Ankara, 2010, s. 50.

[500] Özdemir, s.48.

[501] Özdemir, ss. 68-80.

alacaklıya parayı kullanma hakkı veren bir toprak sahibi konumundadır. Geriye kalan tek şey, köşkü de alacaklıya vermektir."[502]

Osmanlı'nın mali yapısının yabancıların denetimine girmesiyle kendi ekonomisinde dahi söz hakkının kalmaması onun yok olduğunun bir kanıtıydı. Bu nedenle, Osmanlı borçları konusu konferans gündemine getirildiğinde İsmet Paşa'nın tüm Müttefik taleplerine olan cevabı da bu doğrultudaydı. Sorun ilk olarak Fransız delege Berrére başkanlığında 27 Kasım'da Ekonomik ve Malî İşler Komisyonu ilk toplantısını gerçekleştirdi. Bu toplantıda, ulaştırma, gümrük ve ticaret, ekonomi sorunlarını kapsayacak üç tali komisyon oluşturma talebini belirten Barrére'nin ardından söz alan İsmet Paşa, Türkiye'nin ekonomik gelişiminin bağımsız bir ekonomiye bağlı olduğunu belirtti. Bu sebeple, Türkiye'nin ekonomik bağımsızlığını sınırlayan tüm engellerin tamamen ortadan kaldırılması gerektiğini savunan İsmet Paşa, Osmanlı'dan kalan Düyûn-ı Umûmiye borçlarının çeşitli yıllarda Osmanlı'dan ayrılan devletlere paylaştırılmasını talep etti. Türkiye ise bu borçlardan payına düşeni ödemeye hazırdı.[503] Ancak mesele borçların hangi para birimiyle ödeneceği konusuna gelince konferans birden gergin bir hâl aldı. Müttefikler, Düyûn-ı Umûmiye borçlarının altınla ödenmesini talep ederken, Türk heyeti talebi kabul edemeyeceklerini sürekli vurguluyordu. İsmet Paşa'nın anılarında, istediği her şart kabul edilmeyen ve Türk heyetinin bu inatçı politikalarından yorulup sıkılan Curzon'un, İsmet Paşa'ya şöyle demişti:

> *Hiçbir işte bizi memnun etmiyorsunuz. Hiçbir dediğimizi makul olduğuna, haklı olduğuna bakmaksızın kabul etmiyorsunuz. Hepsini reddediyorsunuz, En nihayet şu kanaate vardık ki, ne reddederseniz hepsini cebimize atıyoruz. Memleketiniz haraptır. İmar etmeyecek misiniz? Bunun için paraya ihtiyacınız olacaktır. Parayı nereden bulacaksınız? Para bugün dünyada bir bende var, bir de yanımdakinde. Unutmayın, ne reddederseniz hepsi cebimdedir.(…) İhtiyaç sebebiyle yarın para istemek için karşımıza gelip diz çöktüğünüz zaman, bugün reddettiklerinizi cebimizden birer birer çıkartıp size göstereceğiz.*[504]

İsmet Paşa bu sözleri uzun yıllar boyunca hatırlayacak olsa da, konferans boyunca bu konudaki tutumunu sürdürmeye devam etti. Yunan Ordusu'nun Anadolu'daki tahribattan sorumlu olduğunu bu nedenle Yunanistan'ın tazminat

---

[502] Natalia Chernichenkına, "The Ottoman Public Debt in the Economic History of Russian Turkology", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt:28, Sayı:82, Ankara, Mart 2012, ss. 131-137.

[503] Budak, s.356-357.

[504] Selek, Hatıralar, Cilt:2, ss. 89-90.

ödemesi gerektiğini de vurguladı. İsmet Paşa'dan sonra söz alan Venizelos ise, Yunanistan'ın maddi kaynaklarının tükenmiş olduğunu belirtti ve Türk talebinin kabul edilmesi halinde, Yunanistan'ın da Anadolu'dan ayrılan Rumlar konusunda Türkiye'nin tazminat ödemesi gerektiğini gündeme getireceğini aktardı.[505] Ancak, Türk Heyeti'nin Batı Trakya'da bir plebisit ve Türk-Rum Ahalisi Mübadelesi taleplerinin yanı sıra Yunanlıların Anadolu'da tahrip edip yaktığı bölgeler için ödemesi gereken bir *savaş tazminatı* talebi de delegeler tarafından reddedildi. Bunun nedeni olarak, Müttefik devletler, Yunanistan'ın ödeyeceği savaş tazminatı meselesinden önce, Osmanlı Borçlarının ödenmesi konusunda ısrarcıydı.[506]

The Times İsmet Paşa'nın talebine karşın Venizelos'un verdiği yanıtı *"Osmanlı Borçları" (The Ottoman Depts)* başlıklı haberinde şöyle aktardı:

> *(...)İsmet Paşa biraz kaygılı olarak, artık Osmanlı İmparatorluğu olmadığına ısrar etti. Ankara Hükûmetinin kendisini eski rejimin tek varisi olarak görmediği ve Osmanlı Borcunun belirli bir payını kabul etmeye hazır olmasına rağmen, sultana uygulanan sınırlamalar konusunda isteksiz olduğu izlenimini verdi. (...) Venizelos, Avrupa'daki Türkiye illerinin (teknik olarak Rumeli vilayetleri olarak da bilinir) hiçbir zaman yollarını kullanmadıklarını ve bu nedenle borçta herhangi bir pay almaya davet edilemeyeceğini belirtti. Türkiye'nin savaştan sorumlu olduğunu tekrarladı: "Türkler, işin masraflarından kaynaklanan zararlar için taleplerini istedilerse, Yunanistan, ayrıca, Türk politikası sonucu ortaya çıkarılan Yunan mülteciler adına da hak talebinde bulunabilir ve bu iddia Yunanistan aleyhindeki herhangi bir talebi fazlasıyla aşacaktır." Bununla birlikte, hiçbir devlet bir şeyi ödeyebilecek bir konumda olmadığı için, Venizelos iddialarının karşılıklı olarak terk edilebileceğini öne sürdü.*[507]

İsmet Paşa, Osmanlı'nın borç yükünü tek başına Türkiye'nin kaldırmayacağını vurgularken Barrére, Muharrem Kararnamesi ile borçların yorumlandığını ve büyük devletlerce onaylandığını Türkiye'nin borçtan sorumlu olduğunu ima eden bir konuşma yaptı. Ayrıca, Barrére'e göre, Mondros Ateşkes Antlaşması'nın yedinci maddesi gereği işgal altındaki bölgelerin işgal masrafları Türklerin sorumluluklarına dâhildi. Ancak Müttefikler Türklerin ödeyeceği işgal masraflarını da azaltmaya hazırdı. İsmet Paşa, Barrére'nin konuşmasının ardından tüm masraflardan sorumlu olamayacağını bir kez daha belirtti ve Lozan'a *"Mondros'tan değil, Mudanya'dan geldiklerini"* hatırlattı. Lord Curzon ise, İsmet Paşa'nın konuşması karşısında Mondros Ateşkes Antlaşması'nın halen geçerli

[505] Selek, Hatıralar, Cilt:2, ss. 89-90; Sonyel, Dış Politika, Cilt:2, s.318-319.
[506] Selek, Hatıralar, Cilt:2, ss. 84-90.
[507] **The Times**, 29 Kasım 1922.

olduğunu söyleyecek kadar ileri gitti. *The Time* ise Curzon'un bu fikrine katılıyordu. Hatta Türklerin başka isme sığınarak Mondros Ateşkes Antlaşması'ndaki sorumluluklarından kaçma fikrini Sovyetlerden aldığını belirttiği tuhaf bir kanıyı da sütunlarında paylaştı. *The Times*'ın *"Fransız Delegenin Uyarısı" (French Delegate's Warning)* başlığıyla aktardığı yazı şöyleydi:

> *Özetle M. Barrere, Kamu Borcunun Türkiye ile alacaklıları arasında düzenli bir düzenleme olduğunu ve Osmanlı Kamu Borç Komisyonu'nun oluşum zamanında taleplerinin yaklaşık üçte birini azaltmayı kabul ettiğini söyledi. Türkiye, para toplamak amacıyla acilen ihtiyaç duyduğu krediyi bozmadan önce dikkatlice düşünmelidir. İşgal masraflarının ödenmesi Türkler tarafından Mondros Ateşkes Antlaşmasıyla kabul edildi, ancak diğer yandan işgal beklenenden daha uzun sürdü ve müttefikler bir azaltmayı düşünmeye hazırlandı. İsmet Paşa, Ankara Hükûmeti'ni siyasi selefinin getirdiği yükümlülüklerden ayırma arzusunda, Milliyetçilerin, Mondros Mütarekesi'ni görmezden gelmeyi tercih ettiklerini ve Türk delegasyonunun şimdi Mudanya Ateşkes Antlaşması nedeniyle Lozan'da olduğuna dikkat çekti. Bunun üzerine Lord Curzon, Mondros Mütarekesi'nin hiçbir şekilde değiştirilmediğini veya yürürlükten kalmadığı konusunda itiraz ve ısrar etti. İsim değişikliği yaparak hataların sonuçlarından kaçmaya çalışmak Rus işi gibi geliyor.* [508]

İlerleyen günlerde Osmanlı Borçları konusu, alt komisyonda ayrıca ele alındı. İsmet Paşa, Osmanlı borçlarının çeşitli yıllarda Osmanlı'dan ayrılan devletlere paylaştırılmasını tekrar gündeme getirdi. Müttefikler, borçları kapsayan yılları 1914 olarak sınırlarken, İsmet Paşa ise savaş yıllarının da borç kapsamına alınmasını 1918 ile sınırlanmasını talep etti.[509] Fransız delege Bompard, İsmet Paşa'nın talebinin adaletsizlik olduğunu savunurken, Curzon, Türkiye'nin Osmanlı'nın varisi değil, kötü ve bölünmüş bir formu olduğunu söyleyerek Türk tavırlarının hatalı olduğunu ve gözden geçirilmesi gerektiğini belirtti. *The Times* alt komisyondaki bu görüşmeyi *"Türk Borçları" (The Turkish Debts)* başlığıyla şöyle aktardı:

> *Borç ile ilgili olarak Alt Komisyon, Müttefiklerin 31 Ekim 1914 tarihine kadar olan borçlarının Türkiye ile halef devletlerarasında bölünmesi gerektiğini düşündüklerini belirtse de Türkler, savaş sırasında ortaya çıkan piyasadaki tüm borçları ateşkese eklemek istediler. İsmet Paşa, eski Osmanlı İmparatorluğunun her bir parçasından kopan devletlerin, savaş borçlarını paylaşması gerektiği yönünde tuhaf bir teori geliştirdi. Ayrıca, Ankara Hükûmeti'nin eski Osmanlı İmparatorluğu ile ilgisi olmadığını ve sadece bu feshedilmiş kuruluşun halef devletlerinden biri olarak görüldüğünü iddia etti. Bompard (...) savaş borçlarından gerçek halef devletlerini sorumlu kılmanın tamamen adalete karşı olduğu ve emsali olmadığı konusunda ısrar etti. Curzon kendini tamamen Bompard ile bütünleşti. Ankara'nın, Osmanlı İmparatorluğu'nun doğrudan*

[508] **The Times**, 29 Kasım 1922.

[509] Faruk Yılmaz, **Osmanlı'dan Cumhuriyete Dış Borçlar (Duyûn-u Umumiye)**, Berikan yay, Ankara, 2003, s. 210.

varisi olmadığını, tehlikeli ve ikiye bölünmüş olduğunu iddia etti ve Türklere çok kötü bir mücadelesi olduğunu söyledi ve durumlarını tekrar gözden geçirmelerini tavsiye etti.[510]

Aynı gün yapılan ulaşım konulu diğer bir alt komisyonda söz alan Hasan Bey, demiryolu kredilerinin de borç kapsamına alınmasını talep etti. Hasan Bey'den sonra söz alan Venizelos ise konunun Lahey Mahkemesi'ne iletilmesini gündeme getirdi. Diğer delegelerin bu fikre katılmasının ardın Hasan Bey, İsmet Paşa'nın borçlar konusundaki taleplerini aktararak, delegelerden Türkiye için imtiyazlı bir muamele rica etti. *The Times*, bu görüşmeyi *"Günlük Fedakârlıklar" (Daily Sacrifices)* başlığıyla şöyle aktardı:

(...) Tartışma daha sonra demiryolu kredilerinin borç alanına dâhil edilmesi sorununa dönüştü. Venizelos, uzun bir konuşma sırasında, konunun Lahey Mahkemesi'ne sunulmasını önerdi. Sir Horace Rumbold, Marchese Garroni ve M. Bompard, Lahey Mahkemesi önerisini kabul etti. Uzun bir süre sonra Ankara'dan döndükten sonra ilk kez ortaya çıkan Hasan Bey, İsmet'in söylediği her şeyi ciddiyetle tekrarladı ve Müttefiklerin her birinden, dört yıl daha uzun süredir savaşta oldukları için (...) nazik ve kibar bir düşünceyi hak eden Türkiye hakkında imtiyazlı muamele talep etti.[511]

Borçlar konusunun gündeme geldiği bir diğer oturumda ise ilk kez gülümseten anlar tarihe geçti. İsmet Paşa'nın konferansta *"her zaman en azını istedim"* sözüne kendisinin de gülmesi ortamı biraz da olsa yumuşattı. Curzon, İsmet Paşa'nın bozulan sinirlerini bir şaka olarak değerlendirip bunun bir taviz belirtisi olup olmadığını sordu. *The Times*, Curzon ile İsmet Paşa'nın diyaloğunu sütunlara *"İsmet'in Şakası" (Ismet's Joke)* başlığıyla sütunlara şöyle aktardı:

Tartışma sırasında, Türkiye'nin aslında Müttefiklerden kendisine belli bir noktaya değinmeye hazır olduklarından daha azını istediği belirtildi. İsmet Paşa, kendisinin de katıldığı (bu, son iki aydır toplumda ilk defa gevşediği zamandı) görüşe "her zaman en azı istedim" diyerek bir kahkaha attı.
Lord Curzon.- Şimdi, Ekselansları küçük şaka yaptı, belki de bu onun küçük tavizini yerine getirecek.
İsmet Paşa (geleneksel el hareketleri ile konuşarak); -Çok fakiriz.
Lord Curzon. - Çay saatinden önce görüşlerinizi değiştirebilecek misiniz yoksa şimdi çay içelim mi?
İsmet Paşa. - Pozisyonumuzu koruyacağız ve çay içeceğiz.[512]

Haberin devamı ise, İsmet Paşa'nın borçların ilgili devletlerin arasında bölüştürülmesi talebindeki ısrarı ve Müttefiklerin işgal masrafını Türklerin

[510] **The Times**, 15 Ocak 1923.
[511] **The Times**, 15 Ocak 1923.
[512] **The Times**, 15 Ocak 1923.

ödemeyeceğini bunun haksızlık olduğunu belirtmesi yer aldı. İsmet Paşa'nın tavrının Avrupalı delegeler tarafından mantıksız bulunduğu ve Türlerin katı yürekli olduğu yönündeki düşünceleri sütunlara şöyle yansıdı:

> *(...) Hasan Bey, Türklerin Muharrem kararnamesine saygı duyulması gerektiği konusunda hemfikir olduklarını, ancak herhangi bir antlaşmada kendilerini buna bağlamak istemediklerini söyledi. Borçların yeniden bölümlenmesi ile ilgili sorunun Alt-Komisyona geri gönderilmesini istedi. Savaş zararları konusunda İsmet,(...) Türkiye'de değerlendirilebilecek zararların, tıpkı borçlar gibi, halef devletlerin arasında bölünmesi gerektiği konusunda ısrar etti. Müttefiklerin uğradığı işgal masraflarının ödenmesini, işgalin haksız olduğu ve birçok Türk için rahatsızlık yarattığı gerekçesiyle iade etmeyi reddetti. Bompard, Türklerin bu kadar mantıksız olmalarından üzüldükten sonra, komisyon çay için ertelendi. Bu, Türklerin zihniyetini etkilemedi. Sonuç olarak, Bompard, Türklerin nezaket gösterme şeklini açıkladı ve yüreklerinin sertliği ile ilgili son bir girişim olarak, Alt Komisyonun raporunu tekrar gözden geçirmek amacıyla, pazartesi günü bir kez daha toplanacağını açıkladı.*[513]

İlerleyen günlerde ise, Müttefiklerin ekonomik imtiyazlarını konferansta reddeden Türk heyeti, savaş tazminatı ödememe konusunda da ısrarını sürdürdü. Yunanistan'ın ise Türkiye'ye ödemesi gereken yüklü bir savaş tazminatını konferans gündemine getirdi. Türklerin yabancıların imtiyazları ve savaş tazminatı konusunda talepleri *"İsmet'in Ölçüsüz Gayreti" (Ismet's Excess of Zeal)* başlığıyla *The Times*'da şöyle yansıdı:

> *İkinci Komisyonda, Türkler sayısız Müttefik'in imtiyazlarını kabul etmeyi reddetti ve Lahey Uluslararası Adalet Divanı hâkimi olmak üzere, Türkiye'nin aday gösterdiği beş üyeden oluşan bir Karma Komisyon kurma önerisini küçümsedi. Tazminata gelince, Müttefiklerin iddiası 15.000.000 £ altın seviyesine düşürüldü. Meslek harcamalarına ilişkin orijinal iddiamız 40.000.000 £, yani 30.000.000 £T 'a düşürüldü - vazgeçildi. Türkler, zararları için ne pahasına olursa olsun herhangi bir miktar ödemeyi kesinlikle reddederken, Yunanistan'ın, daha sonra 4.000.000.000 altın frank olarak değiştirilen 100.000.000 £ altın ödemek zorunda kalmasında ısrar etti. Yunanistan'a karşı yapılan bir Türk iddiası, 1.419.000.000 Sterlin'dir. Türklerin İzmir'de yakılan on bin ev için 25.000.000 £ talep ettikleri söylenebilir. Yunanlılar ise, Türkiye'ye karşı 223.000.000 £ talep ediyor. (...)*[514]

Haberin devamında ise, Türklerin İngiltere'den talep ettiği tazminat miktarı ile Müttefiklerin, Anadolu'daki işgallerden sorumlu olduğu tazminatın tutarı yer aldı. Öte yandan ödenen tazminat miktarları ve ödenecek tazminatların ödenme şekli de aynı haberde yer aldı. Ancak Türk heyetinin bu konularda bilgi sahibi olmaması *The Times*'ın ve delegelerin gözünden kaçmadı. Oturumdaki gelişmeler şöyle yansıdı:

---

[513] **The Times**, 15 Ocak 1923.
[514] **The Times**, 29 Ocak 1923.

(...)Büyük Britanya'ya karşı Türkler, Türkiye için inşa ettiğimiz ve savaşın başında devraldığımız gemiler için geri ödeme talep ediyor. Türkiye aynı zamanda Versailles Antlaşması'na uygun olarak Almanya tarafından Büyük Britanya'ya devredilmiş olan kendisine ait olan 5.000.000 sterlin iadesini talep etmektedir (Madde 259).
Müttefikler, İzmir'in yakılması hariç, yaklaşık 45.000.000 £ talep aldı. Şu anda Müttefiklerden talep edilenden, 15.000.000 sterlinlik altın ödenmiş, bunun yanında yıllık yüzde 5'lik faizle birlikte, otuz yıllık 9.000.000 sterlinlik altın yıllık olarak ve 5.000.000 sterlin de gelecek yıllar için teminat tutulacaktır.
İsmet, bu karmaşık soruların üstesinden gelmek için zaman verilmemesi konusunda şikâyet etti. Nitekim Türkler, herhangi bir finansal soruyu anlama konusunda aciz olduklarını göstermişlerdir. Sonunda, Bompard hiçbir anlaşmanın olmadığını belirtmek zorunda kaldı.[515]

İsmet Paşa'nın Osmanlı borçlarını ilgili devletlerin arasında bölüştürme talebi ilerleyen günlerde kabul edildi ve Türklerin borçlarından büyük bir meblağ silindi. Ancak ödemesi gereken savaş tazminatı hala duruyordu. *The Times*, Türkiye'nin dış borcunun diğer devletlerden çok daha az olduğunu savundu. Söz konusu olan haber, *"Dünya'ya Hitap" (Appeal To The World)* başlığıyla sütunlara şöyle yansıdı:

(...)Bompard çok net bir konuşma yaptı. Müttefiklerin Osmanlı Borçlarının yeniden bölünmesini kabul etmeleri Türkiye için büyük bir iyilikti. Savaştan önce, Türk borcu £ 140.000.000 altındı. Bu şimdi 87.000.000 £ 'a düşürüldü ve yıllık ödeneklerin ödenmesi sadece 5.500.000 £ altına kadar çıkacaktı. Türkler, Müttefiklerin silmeyi kabul ettikleri devasa meblağlardan büyük ölçüde memnun olmamıştı. Tazminat taleplerinin çözümünde talep edilen £ 15.000.000 altın, çok mütevazı bir talepti. Savaştan önce, davetkâr güçlerin dış borcu yoktu. Bugün Fransa 1.300.000.000 £, Büyük Britanya £ 1.000.000.000 £ ve İtalya'ya 15.000.000 £ kazandı. Türkiye, 15.000.000 £'un da dâhil olduğu borcunu, 140.000.000 'den £ 102.000'e düşürmüştür. (...)[516]

İsmet Paşa konferansın ileriki günlerinde, mali sorunların barışın imzalanmasından sonra görüşülmesini teklif etse de bu görüş kabul edilmedi.[517] Böylece Osmanlı borçlarının paylaştırılması konusunun konferansta kabul edilmesi dışında malî sorunlar hakkında konferansın ilk döneminde bir uzlaşmaya varılamadı.

[515] **The Times**, 29 Ocak 1923.
[516] **The Times**, 1 Şubat 1923.
[517] Sonyel, Dış Politika, Cilt:2, s. 319-320.

2.5. KAPİTÜLASYONLAR

Osmanlı Devleti'nin en güçlü zamanlarında tek taraflı olarak yabancı devletlere bir takım siyasi ve iktisadi sebeplerle verilen kapitülasyonlar, 20.yy başlarında ülkenin siyasi, ekonomik ve askeri açıdan bağımsızlığını sınırlayan bir engel haline geldi.[518] Bağımsızlığı oldukça zedeleyen kapitülasyonların kaldırılması ise ilk kez 9 Eylül 1914'te, İttihat ve Terakki'nin 1. Dünya Savaşı başında kapitülasyonları feshettiğini Avrupalı devletlere ilan etmesiyle gündeme getirildi. 1. Dünya Savaşı başında uluslararası ortamdaki gerginlikten yararlanarak kapitülasyonların kaldırılan İttihat ve Terakki, çağdaş bir devlet yaratma ideali için diğer devletlerle eşit sayılma koşullarını gerçekleştirmeyi amaçlıyordu.[519] İttihat ve Terakki, kapitülasyonlar yerine ülkede bulunan yabancılar ile uluslararası hukuk kurallarına uygun olarak ilişkiler geliştireceğini ilan etti. Ancak kapitülasyonların kaldırılması, o yıllarda birbiriyle düşman olan ve savaşan bütün Avrupalı devletlerin kendi aralarındaki savaşı unutup, birlik halinde Osmanlı'ya ortak bir protesto notası vermesiyle sonuçlandı. Mondros Ateşkes Antlaşması ve Sevr Antlaşması ile kapitülasyonların niteliğini genişleten Müttefikler, Lozan'da Türk heyetinin talebi olan uluslararası ilişkilerdeki *"rebus sic stantibus"* ilkesinin sonucu olan *"koşullar ve durumlar değişmiştir"* politikasını kabul etmeyerek Türklere farklı şekillerde imtiyazlar kabul ettirmeye çalışmıştır.[520]

İsmet Paşa ise, henüz konferansın toplanmadığı günlerde, 16 Kasım'da verdiği bir beyanda, Türkiye'nin yeni bir devlet kurduğunu, kapitülasyonların 1. Dünya Savaşı'nda kaldırıldığını, hem Türklere kısıtlama koyduğunu hem de bazı durumlarda yabancıların beklentisini karşılamadığını savunmuştu. Bu nedenle kapitülasyonlar konusunun dikkatle görüşülmesi önem arz ediyordu. *The Times*, İsmet Paşa'nın görüşlerini *"Türkiye Şimdi Demokratik, İsmet'in Açıklamaları" (Turkey Now A Democracy, Ismet Pasha's Declaration)* başlığıyla şöyle yansıttı:

> *(...)Türkiye'nin, iyi niyetle davranmayı amaçladığı konusunda ısrar etti. Yeni Türkiye modern bir demokrasi haline gelmişti ve tamamen pasif ve savaştan kaçınmak istiyordu. Bununla birlikte, bağımsız olması hayati önem taşıyordu. İsmet Paşa kapitülasyonlar konusunda, Büyük Savaş sırasında var olmadıklarını ve barış yapılırken nasıl dönüşüm geçireceğine dikkat edilmesi*

[518] Budak, s.359.
[519] Feroz Ahmad, **İttihat ve Terakki 1908-1914**, 5. Baskı, Kaynak yay, İstanbul, 1999, ss. 190-191.
[520] Öke, ss. 318-319.

gerektiğini söyledi. Türkler için hoş olmayan siyasal kısıtlamalar koyulurken, bazen yabancılara vermeleri gereken güvenceleri ve imkânları vermediklerini savundu. (...)[521]

Şartların ve durumların değiştiği Müttefikler ve Türkiye'deki yabancılar tarafından kabul edilmiyordu. Öyle ki Ankara'nın ticaret yapan yabancılara karşı çıkardığı kararnamelere dâhi uyulmadığı, bu nedenle İsmet Paşa'nın delinen Türk yasalarına yapılan haksızlık karşısında Türk mevzuatının getirileceğini vurgulaması *The Times*'ın ilerleyen günlerinde sütunlarındaydı. *The Times,* İsmet Paşa'nın açıklamalarını *"Kapitülasyonlar" (The Capitulations)* başlığıyla şöyle aktardı:

Kapitülasyonlar konusunda, Paşa, (...) şunu söyledi: Türk yasalarının, herhangi bir ulusal veya dini adetle haksız yere zorla, adaletsiz yere delindiği görülürse, şikâyet sebebini ortadan kaldıracak şekilde Türk hukukunu düzenlemek için Türk mevzuatı getirilecektir. Paşa, Ankara Hükûmeti tarafından Türkiye'de ticaret yapan yabancı şahısların veya şirketlerin belirli bir oranda Türk personelini istihdam etmesi veya hesaplarını Türkçe tutması gerektiği yönündeki kararnameleri dikkate alınmadığını belirtti. Türk Hükûmeti'nin, Batı'nın ve Batı aklının işbirliğinin, Türkiye'nin canlanmasında şart olduğunu, Türk Hükûmetinin, yabancılara Türkiye'de ticaret yapmalarını sağlayacak her türlü tesisi ve güvenli bulabilecekleri her güvenceyi vermek için, bir kez daha barışın tesis edilmesi gerektiğini savunuyordu.[522]

Lozan'da benzer şekilde şart ve durumların değiştiği ilkesinin kabul edilmemesiyle sonuçlanacak olan kapitülasyonlar sorunu, 2 Aralık'ta konferansın İkinci Komisyonunda gündeme getirildi. Komisyon başkanı Garroni, kapitülasyonların ikili anlaşmalar ile yürürlüğe girdiğini ancak bağımsız devletlerin egemenliğini zedelediğini bu sebeple de Türk Hükûmeti'nin kapitülasyonların kaldırılmasını talep ettiğini vurguladı. Garroni daha sonra, kapitülasyon sistemi yerine başka bir sitemin getirilebileceğini, nitekim Türklerin Türkiye'deki yabancılara mali ve adli güvence vermeleri gerektiğini savundu. Konunun incelenmesi için de üç alt komisyon kurulmasını teklif etti. Türkiye'deki yabancıların imtiyazlı statülerini korumaya yönelik olan bu komisyonlardan ilki, yerleşme hakkı ve yargı rejimi; ikincisi ekonomik rejimi; üçüncüsü ise, uyrukluk ve arkeolojik araştırmaları konu alacaktı.[523]

İsmet Paşa ise, Garroni'nin konuşmasından kapitülasyonların devletlerin egemenliği ile bağlaşmadığı sonucunu çıkardığını, kapitülasyonların kaldırılmasının

[521] **The Times**, 16 Kasım 1922.
[522] **The Times**, 1 Aralık 1922.
[523] Şimşir, Günlük, s.227.

daha önce de mümkün olduğunun görüldüğünü ve Türkiye'nin yabancılarla ilişkilerini uluslararası hukuk kuralları ile düzenleneceğini belirtti. Öte yandan Ttürk heyeti, kapitülasyonların özünü koruyacak ancak şeklini değiştirecek herhangi bir görüşü de kabul etmeyecekti. Fransız delege Barrére ise, kapitülasyonların kaldırılması söz konuş olduğuna göre, şuan kapitülasyonların geçerli olduğu sonucunu aktardı. Barrére'e göre, eski sistem Türkler için sıkıntı yaratıyorsa, çağdaş şartlara göre yeni bir sistem oluşturulursa sorun çözülebilirdi.[524]

Konferanstaki bu oturum ise *The Times*'a *"Türklerin Büyük İddiaları, Kapitülasyonların Kaldırılması, Müttefiklerin Uyarısı, Güvenceler İçin Bir Talep" (Turks' Big Claim, Abolition Of Capitulations, Allies' Warning, A Demand For Guarantees)* başlıklarıyla şöyle yansıdı:

> *Marchese Garroni'nin altındaki İkinci Komisyon, kapitülasyonlar'ın yabancılar için çok önemli olduğu sorununu gündeme getirdi. Uzun bir tartışmadan sonra, bir alt komisyona yönlendirildi. Dış ticareti teşvik etmek için ilk önce eski sultanlar tarafından verilen kapitülasyonların kökenini hatırlatan Marchese Garroni, sistemin takdirle çalıştığını ve Türkiye bunun değişmesini isterse güvence vermesi gerektiğini söyledi. Türkiye'nin yeniden yapılanma için dış yardıma ihtiyacı olacağını belirtti. İsmet Paşa daha sonra, kapitülasyonların Türkiye'nin onurunu kırdığı, bu tecrübenin onları gereksiz kıldığını gösteren, bunun özü olan ayrıntılı bir belge okudu ve yabancıların gelecekte Türk hukuku altında olacağını, Türkiye'nin başka bir isim altında yeni bir kapitülasyon sistemini kabul edemeyeceğini belirtti. Barérre, kapitülasyonların anlaşma yükümlülükleri olduğu konusunda ısrar etti. Yetkililer, modern koşullara göre ne kadar değiştirilebileceklerini görmek için istekli. (...)*[525]

Lord Curzon ise, kapitülasyonların antlaşmalara dayandığını, yerine yeni bir sistem koymadan tek taraflı kaldırılamayacağını belirtti. Bu konu hakkında ilk kez söz alan Japon delege Baron Hayashi ise, kendi ülkesinin de geçmişte kapitülasyonlardan çok zorlandığını, ancak yirmi yıl sonra bunların yerine yeni bir hukuk sistemi kurduklarını ve şimdi yeni reformlardan memnun olduklarını aktardı. Hayashi, Türklerin de benzer bir sistem kurmayı kabul ederek, en azından sorunlarını kısa vadede bu yolla çözebileceğini savundu. ABD delegesi Child da, ortak çıkarları olan her iki kesimin de en çabuk yoldan çözüm bulacağı tek yöntemin yeni bir sistemi kurmak olduğunu, bu nedenle Müttefiklere katıldığını belirtti.[526] *The Times,*

[524] Meray, Cilt:3, ss. 3-4.
[525] **The Times**, 4 Aralık 1922.
[526] Meray, Cilt:3, s.5.

Lord Curzon'un yaptığı konuşmalarının ayrıntıları *"Lord Curzon'un Görüşü" (Lord Curzon's View)* başlığıyla şöyle aktardı:

> *Lord Curzon, kendisini Marchese Garroni ve M. Barrere ile bağdaştırdı. 1871 (17 Ocak Protokolünün eki) ve 1878 (Berlin Antlaşmasının 8. maddesi) sözleşmelerine atıfta bulundu ve feshin ancak çeşitli güçlerin, imzalayanların rızası ile gerçekleşebileceğini belirtti. Türkiye, 1914 Ekim'inde, kapitülasyonları feshettiğinde, söz konusu dönemde Almanya ve Avusturya da dâhil olmak üzere, Türkiye müttefikleri olan herkes tarafından protesto gösterileri yaptığını hatırlattı. Elbette, kapitülasyon adı kaldırılabilir (yalnızca bölümlerde yer alan bir şey anlamına gelse de), ancak yabancılar için yeni garantiler oluşturulmalıdır. Bu garantileri verirken Türkiye, kendisine yarar sağlayacaktır. (...)*[527]

Haberin devamında ise Lord Curzon'a cevap veren İsmet Paşa'nın görüşleri ile Hayashi'nin önerisi şöyle aktarıldı:

> *İsmet Paşa yine, kapitülasyon sisteminin bağımsız bir devletin konumu ile bağdaşmadığını söyledi. Türkiye, genel uluslararası hukuka göre muamelenin tamamen karşılıklı olduğunu iddia etmiştir. Baron Hayashi, Türkiye'nin tutumuna sempati duyabileceğini söyledi çünkü Japonya çok uzun zamandır kapitülasyonist bir sistemdeydi. Ancak değişim gerçekleştiğinde Japonya'da yeni bir yasal sistem hazırlamanın yirmi yıl sürdüğünü ve en azından Türkiye'nin yabancılara memnuniyet verecek bir sisteme ulaşmasının birkaç yıl olacağını düşündüğünü söyledi. (...)*[528]

Amerikan delegesi Child'ın konu hakkındaki görüşlerini de *"Amerikan Çıkarı" (American Interest)* başlığıyla sütunlara aktaran *The Times*, İsmet Paşa'nın kapitülasyonların ne kadar çağ dışı olduğunu vurguladığı konuşmasını da aynı haberin sütunlarında yansıttı. İsmet Paşa'nın açıklamasına göre adli kapitülasyonlar da kabul edilemezdi ve Türk yargı sistemi hukukun teşkil etmesi bakımından yabancılara da yeterliydi. Söz konusu haber sütunlara şöyle yansıdı:

> *Bay Child, mevcut şartlarda herhangi bir yasal anlaşmazlığın ortaya çıkması durumunda, Birleşik Devletlerin Müttefik Güçler ile aynı pozisyonda bulunmaya mecbur olacağını söyledi. Ancak, neyse ki, Müttefiklerin tatmin edici güvenceler bulması konusunda ortak bir çıkarı olduğu ortaya çıktı. İsmet Paşa, daha sonra, kapitülasyonların gerçekten Orta Çağ'a ait olduğunu söyleyen, Türkiye delegasyonu tarafından derlenen uzun bir raporu okudu. Türk egemenliğini ihlal ettiğini ve tek taraflı olduğunu belirtti. Türkiye'nin şu anda gündeme getirdiği yargı sistemi kapsamında yeterli güvence verebileceğini belirtti. (...)*[529]

The Times, aynı haberin devamında, İsmet Paşa'nın konuşmasını aktardı. İsmet Paşa'nın görüşüne göre, kapitülasyonlar modern hukuk ile uyumlu değildi.

---

[527] **The Times**, 4 Aralık 1922.
[528] **The Times**, 4 Aralık 1922.
[529] **The Times**, 4 Aralık 1922.

Diğer yandan, Yunanistan ve başka balkan devletlerinde kapitülasyonlar bulunmamaktaydı. İsmet Paşa'ya cevap veren Garroni ise kapitülasyonların tek kalemde silinemeyecek kadar ciddi birer anlaşma olduğunu belirtti. *The Times* yazının devamını şöyle aktardı:

> *(...)Türkiye'nin fesih hakkı konusunda, uluslararası hukuk konusunda çeşitli yazarlardan alıntı yaptı. Rusya'nın, 31 Ekim 1870 Londra Antlaşması'nda, Müttefiklerin 13 Mart 1871 Paris Antlaşması'nda kabul ettiği Karadeniz hükümlerinden feragat ettiğini belirtti. Kapitülasyonlar, modern kamu hukuku ile uyumlu değildi ve Yunanistan'da veya başka bir Balkan devletinde mevcut değildi. Marchese Garroni, tartışmayı sona erdirirken İsmet Paşa'ya kapitülasyonların ciddi bir antlaşmayla kurulduğunu ve sadece bir taraftaki kalemin darbesiyle kaldırılamayacağını hatırlattı. Komisyondaki tartışmaların tatmin edici sonuçlara ulaşacağını umuyordu.*[530]

Konferansta kapitülasyonlar konusunda herhangi bir gelişmenin ilerleyen günlerde de ortaya çıkmaması *The Times*'ın sütunlarına endişe ile yansıyan yazılarda kendisini gösterdi. *"Lozan'da Barışma" (Peacemaking At Lausanne)* başlıklı yazıda, Türklerin egemenliklerinin zedeleneceği gerekçesiyle yabancılara adli kapitülasyon vermesinin imkânsız olmayacağı konusuna değinildi. Diğer yandan, yeni Türk devletinin eskisi gibi olmayacağı vurgulanıyor olsa da yabancıların geleceğinin bilinmezliği mevcuttu, eski Türkiye'de ise güvencesizlik hâkimdi. Bu nedenle Türklere yeni bir sistemin kabul ettirilmesi de Müttefikler için zaruriydi. *The Times*'ın, bu konu hakkındaki yazısı şöyleydi:

> *Çok zor bir soru var, bu, şimdiye kadar kapitülasyonlar tarafından korunan, Türkiye'de iş yapan yabancıların korunması meselesidir. Burada Batı halklarının ve Türklerin görüşleri şimdiye kadar tamamen zıttı, ancak, Türklerin bu konuda egemenlik iddialarını yerine getirirken, yabancıların mallarının güvenliği için kesin adli teminatlar vermesi imkânsız olmamalıdır. Tüm Türk iddiaları, hem geleneklerden hem de geçmişin suiistimallerinden arınmış, tamamen yeni bir Türkiye'nin kurulmasına yönelik arzulara dayanıyor. Türkler, Batı milletlerinin, Türk Milliyetçi liderlerine verdiği ilham ve güven ile böyle bir tecrübe görme konusunda henüz bir nedenleri olmadığını anlamalıdır. Eski Türkiye'yi biliyoruz ve yeni Türkiye'nin ne olabileceğini daha kesin olarak bilmeden tüm gerekli önlemleri almamak çılgınca olur.*[531]

İsmet Paşa'nın adli ve mali kapitülasyonlara yönelik herhangi bir sistemi kabul etmesi ile konferans gergin bir havaya büründü. İsmet Paşa'nın tavrı, Lord Curzon'un *"Türklerin barış yapmak istemediği gerekçesiyle"* artık konferansın sonlandırılmasını talep etmesiyle sonuçlandı. Bu gerginlik *The Times*'ın sütunlarına

[530] **The Times**, 4 Aralık 1922.
[531] **The Times**, 23 Aralık 1922.

"Türk Tekrar Uyarıldı, Müttefiklerin Sert Cephesi" (Turkish Again Warned, Allies' Firm Front) başlığıyla şöyle yansıdı:

> *Eğer bu İsmet Paşa'nın son sözüyse, devam etmenin iyi yanını gerçekten göremiyorum." Bu, Sir Horace Rumbold'un İkinci Komisyon'da, Türklerin tutumu nedeniyle, Alt Komisyon'un bir düzenleme sağlayamadığını bildirmesi üzerine Lord Curzon'un üzerinde, İsmet Paşa'nın Kapitülasyonlar Alt Komisyonu raporuna verdiği cevabın yarattığı etkinin özetiydi. Lord Curzon ekledi, "İsmet Paşa, hiçbir şey kabul etmedi ve bizden hiçbir şey kabul etmeyecek. Türk delegasyonunun konuyla ilgili herhangi bir anlaşmaya varmak istemediği izlenimini aldım. " Bu sert sözler, Müttefiklerin bu konferanstaki gerçek konumlarının Türkler tarafından ısrarla yanlış yorumlanmasıyla getirilen zihin çerçevesini yeterince göstermektedir. (...)*[532]

The Times haberin devamında Türklerin egemenlik konusunu bir "saplantı" olarak nitelendirdi. İsmet Paşa'nın açıklayacağı son kararın ise "aptalca ve küstahça olup olmayacağını" birkaç gün içinde görüleceğini şöyle vurguladı:

> *(...)Dün size söylediğim gibi konferans muhtemelen "Türk egemenliği" papağanlığıyla devam edebilir. Ankara heyeti üyeleri ile birlikte bu sorun, Türk egemenliğinin bu sorunu bir saplantı halini aldı. Lord Curzon, İsmet'in cevap olarak kısa kesmesi için konferanstaki tüm Türk olmayan üyelerin görüşlerini memnuniyetle dile getirdi. Oturmanın sonunda İsmet, 'en kısa sürede' cevabını verdi. Bu nedenle, belki de bir iki gün içinde, Türklerin şimdiye kadar olduğu gibi, yapacakları eylemlerin ne kadar aptalca ve küstahça olup olmadığını bileceğiz.*[533]

Curzon'un verdiği tepkinin ardından konuşan İsmet Paşa, Türk yargı sisteminin yabancıların hakkını zedelemeyeceğini belirtti. Kapitülasyonlardan daha zararlı olan şeyin ise, Müttefiklerin takındıkları tavır olduğunu ve buna çok şaşırdığını söyledi. *The Times*, İsmet Paşa'nın savunmasını sütunlarına aktarırken, Paşa'nın savunmasında her zaman olduğu gibi "egemenlik" ifadesinin bolca kullanmasına dikkat çekti. İsmet Paşa'nın savunması, *The Times*'da *"İsmet'in Şaşkınlığı" (Ismet's Astonishment)* başlığıyla şöyle yansıdı:

> *(...)İsmet Paşa konuştu. Müttefiklerin bu tür tekliflerde bulunmalarına dair şaşkınlığını dile getirdi. Kapitülasyonlardan daha kötü olduklarını düşünüyordu. Türkiye'nin egemenliğinin ihlal edildiğinden emindi. Ardından tüm benzer ifadelerini, Türk adli sistemi ve yargılarını överek tekrarladı. Sekiz yıl süren deneyimin (çoğunlukla aktif savaş ve savaş yasasıyla dolu bir dönem), Türk sisteminin tam bir yeterliliği olduğuna dair yeterince kanıt verdiğini ve hiçbir şikâyet alınmadığını söyledi. İsmet Paşa, başka sözler için bir haksızlığa uğradığında yaptığı söylemlerin tekrarları ile serbestçe serpiştirdiği "Türk egemenliği" ve "Kapitülasyonlardan daha kötü" ifadelerini kullandı. Müttefiklerin haksızlığına karşı bütün dünyaya hitap etti. Neden Yunanistan'ın*

[532] **The Times**, 29 Aralık 1922.
[533] **The Times**, 29 Aralık 1922.

bile kapitülasyonu yoktu. Paşa, daha sonra, bu konferans sırasında Türkiye delegasyonu adına verilenlerin en tatmin edici olmayan konuşmasını sonuçlandırdı.[534]

İsmet Paşa'nın konuşmasının ardından Curzon'un tepkisinin bir benzeri de Fransız ve Japon delegelerden geldi. *The Times* aynı başlıklı haberin devamında delegelerin tepkilerini şöyle aktardı:

(...)M. Barrére öfkeyle, Fransız delegasyonunun kabul edemediği Türk cevabına olan şaşkınlığını dile getirdi. "Türk delegasyonu, onlarla buluşamayacağımız bir yerde durdu." dedi.
Baron Hayashi, Müttefik programın Türk egemenliğiyle çeliştiğini reddetti. Müttefiklerin çok uzlaşmacı olduğunu düşünüyordu. İsmet'i dinledikten sonra, Müttefiklerin böyle bir durumda Türkiye'deki vatandaşlarının durumuna karşı endişeli kalmaları gerektiği açıktı ve neden bir şekilde Türklerin, en azından Japonların benzer koşullarda yaptığı kadar yapmaması gerektiğini sordu. Onurlarının Müttefik önerilerini dikkate almalarına izin vermediği takdirde neden kendilerinin bir karşı plan yapmadıklarını sorup Türk tavrını eleştirdi.[535]

The Times, İsmet Paşa'nın bu konudaki son kararının ne olduğunu ise Paşa'nın Tanin gazetesine pek çok konu görüşünü dile getirdiği röportajını sütunlarına aktararak daha önce kamuoyuna duyurmuştu. *"Lozan'daki Problemler, İsmet Paşa'nın Görüşleri" (The Problems At Lausanne, İsmet Pasha's Views)* başlıklı yazıda İsmet Paşa'nın o günlerde Tanin'e kapitülasyonlar hakkında verdiği demeç şöyleydi:

(...) Hukuki kapitülasyonlardan bahsederken, Paşa, daha önce yaptığı gibi, Müttefiklerin önerilerini anlamadığını belirtti. "Bağımsızlık ve egemenlik ya var ya da yoktur. Sonuç olarak, adalet yönetimini yabancı hükûmetler tarafından aday gösterilen yabancı hâkimlere teslim etmeye nasıl çağrılabiliriz? Elbette ki Müttefiklerin bu konudaki önerilerinin tamamı, hâkimlerin, Türklerin kendileri tarafından Lahey'deki Uluslararası Adalet Divanı'nın sunacağı bir panelden aday gösterilmeleri ve Türk hukukunu Türk Devletinin hizmetçisi olarak yönetmekle ilgili". İsmet Paşa söz konusu soruyu sormaya devam etti: "Yetenekli, dürüst ve ciddi yargıçlara sahip olmayı istemeyen kim?" sorusunu cevapladı ve "Bu hâkimler bize yurt dışından gelmek zorunda kalırsa, istenmeyen bir durum olacaktır" dedi. (...)[536]

İlerleyen günlerde, kapitülasyonlar konusunun tekrar görüşüldüğü oturumda konuşan İsmet Paşa eski görüşlerini tekrarladı ve delegelerden tepkiler yine gecikmedi. *The Times*, oturumu *"Türk Öfke Gösterimi, Kapitülasyonlar" (Turkish Display Of Temper, The Capitulations)* başlığıyla şöyle aktardı:

---

[534] **The Times**, 29 Aralık 1922.
[535] **The Times**, 29 Aralık 1922.
[536] **The Times**, 5 Ocak 1923.

Birinci Komisyonda İsmet Paşa, Türk argümanlarına devam etti ve ne kendisinin ne de delegasyonunun bu konuda daha fazla ilerlemediğini söyledi. Müttefiklerin, Türk hukukunun idaresi konusundaki tutumlarının mantıksız olduklarını düşündü ve yeni ittifak tekliflerinin kapitülasyonlardan daha da kötü olduğu yorucu ifadesini tekrarladı. ABD'nin egemenlik konusundaki fikirleriyle aynı fikirde olduğunu belirtti ve Türkiye'nin kendisini izole etme niyeti olmadığını ve bu konudaki tutumunun bu etkiyi yaratacağını düşünmediğini söyledi. Garroni, görüşlerini şöyle dile getirdi: İsmet'in Ankara dehlizinde hep bir gözü vardı. Ankara dehlizini, aynı dehlizin yararını, kapitülasyonlar ve müttefiklerin bir ikame olarak teklif ettikleri programla ilgili temel gerçekleri sabırla açıkladı. Müttefiklerin halkları Türk egemenliğini ihlal etmedi ve Türkler karşı teklifi öne sürmek için her fırsatta bulundular. (...)[537]

Lord Curzon, İsmet Paşa'ya cevap olarak adli kapitülasyonları tekrar açıkladı. Eğer Türkler Müttefiklerin teklifini kabul etmiyorsa, kendileri adli kapitülasyon sistemi oluşturarak yeni güvenceleri Müttefiklere sunabilirdi. İsmet Paşa ise Türkleri memnun eden yasaların yabancıları da memnun edeceğini aktardı. Türklerin yabancılara haklar vermesi yerine yabancılar diğer devletler gibi Türk yasalarına uyarsa, Türkiye'nin diğer devletlerden herhangi bir farkı olmayacağını vurguladı. *The Times* İsmet Paşa'nın bu güçlü savını haberin devamında şöyle aktarıldı:

(...)Lord Curzon, Türklerin sorunu çözmek için bazı girişimlerde bulunmuş olabileceğini umduğunu söyledi. Hiçbir şey yapmamışlardı. Lord Curzon daha sonra Müttefiklerin önerilerini titizlikle tekrarladı; bu, mahkemelerin tamamen profesyonel hâkimlerden oluşacağı ve yalnızca Türk Hükûmeti'ne verileceği anlamına geliyordu. Bunlar düşünülebilir tavizlerdi. Kabul edilemezlerse, Türkler neden kesin teklifler vermediler? İsmet hepimizin barış yönünde çaba sarf ettiğini söyledi. Lord Curzon, bu çabaların bazılarının daha iyi yönlendirilebileceğini diledi. Türkleri bir kez daha tutumlarını değiştirmeye davet etmeye karar verdi. (...) İsmet sonra tekrar konuştu. Baş ve karakteristik noktası, "Türk yönetimi ülke halkını memnun ediyorsa, o zaman yabancılar da memnun olmalıdır. Özel garantiler altında her zaman şüphe olacaktır, ancak yabancılar Türk sistemine alışırlarsa Türkiye ile diğer ülkeler arasında fark bulamazlar." Türkiye'nin bakış açısını çok ılımlı ve tamamen haklı gördü.[538]

Türk heyeti kapitülasyonların 1914'te kaldırıldığını savunurken, Müttefikler bunu sürekli reddediyordu. Gümrük tarifeleri hakkında yapılan oturumlarda Hasan Bey, 1914'ten beri Türkiye'nin gümrük tarifesi konusunda hür olup ve bundan yararlandığını aktarsa da, bu durum Müttefikleri ikna etmedi. İlerleyen günlerde, Müttefikler, tüm kapitülasyonların kaldırılmasını Türkiye'deki adli sistemin yerine başka bir yapılanma getirilmesi şartıyla kabul edeceklerini beyan etti. Hatta Müttefikler, bu şartın yerine getirilmemesi halinde Türk ekonomisi için *"tek bir*

[537] **The Times**, 8 Ocak 1923.
[538] **The Times**, 8 Ocak 1923.

Amerikan doları, tek bir İngiliz şilini" verilmeyeceğini de belirttiler. Ancak İsmet Paşa, 16 Ocak'taki oturumda Türkiye'nin adli kapitülasyonları kesinlikle kabul etmeyeceğini konferansta aktardı.[539]

Konferansta kapitülasyonlar konusunda ufak da olsa herhangi bir Müttefik talebi ilerleyen günlerde de kabul edilmedi. *The Times*, bu haberi *"Türkiye İle Barış" (Peace With Turkey)* başlıklı yazıda şöyle aktardı: *(...)Musul sorunu üzerine, Türk delegeler Misâk-ı Millî metnine tutunuyorlar. Hatta Müttefikler tarafından, yabancılar için kapitülasyonların yerine geçecek şekilde teklif edilen çok zayıflatılmış koruma şeklini kabul etmeyi bile reddettiler."*[540]

Kapitülasyonlarla ilgili herhangi bir talebi Türk heyetine kabul ettiremeyen Müttefikler ise konu hakkında ısrarlı taleplerini sürdürdüler. Kapitülasyonları kaldırmak yerine yeni bir kapitülasyon rejiminin yeni Türkiye'ye duyulacak güveni sağlayacağını belirttiler. İsmet Paşa ise bu tavra yine herhangi bir taviz vermedi. *The Times* bu durumu da *"Dünya'ya Hitap" (Appeal To The World)* başlığıyla şöyle aktardı:

> *İkinci komisyona Marchese Garroni başkanlık etti ve kapitülasyonların yerine geçecek olan önerilen rejim hakkında uzun süre konuştu. Bunu, Müttefiklerin yeni Türkiye'ye duyduğu güvenin kayda değer bir kanıtı olarak nitelendirdi. Öneriler, Türklerle yabancılar arasındaki ilişkilerin haklı ve adil bir dayanağıydı. İsmet'e son bir itirazda bulundu. Dünya bir uzlaşmaya ihtiyaç duyuyordu.(...)*[541]

Esasen Müttefikler söz konusu kendileri olunca kapitülasyonların şartlarının değiştiğini kabul etseler de Türklere bunların bazılarını kaldırmalarına dahi izin vermiyordu. Örneğin, oturumlarda 1912'de Trablusgarp Savaşı sırasında İtalyanlar ile Türkler arasındaki kapitülasyonların halen geçerli olduğunu savunan İtalyan delegenin tezini, *"tutarsızlık"* olarak gizli raporda hükûmetine ileten İngiliz delege Ryan, Türklere karşı benzer tezleri konferans boyunca kabul ettirmeye çalıştı. Türklerin kapitülasyonları kaldırması kararına birlik olarak karşı cephe oluşturan Müttefikler, konu kendilerinin diğer devletlerle aralarındaki kapitülasyonları kaldırması olunca *rebus sic stantibus* ilkesinin sonucunu öne sürmüştü. Örneğin, İngiltere, kapitülasyonların kaldırılması için İstanbul yerine Ankara'nın yönetimde olmasını (durumlar değişmiştir ilkesini) yeterli görmezken, kendisi, 1914'te

---

[539] Mehmet Emin Elmacı, **İttihat-Terakki ve Kapitülasyonlar**, Homer Kitabevi, İstanbul, 2005, ss.195-196.
[540] **The Times**, 30 Ocak 1923.
[541] **The Times**, 1 Şubat 1923.

Filistin'de ABD'ye verilen kapitülasyonları, yönetimin değiştiğini (aynı ilkeyi) gerekçe göstererek kaldırmıştı.[542]

Konferansın ara dönemine girerken, Türklere yeni bir kapitülasyon sistemi kabul ettirilemedi ve Türklerin kapitülasyonları kaldırma talebi kabul edilmedi. Hatta konferansın kapanmasının ana nedeni olarak Türklerin yabancılara yeni kapitülasyonlar vermeyi kabul etmemesi gösterildi. *The Times* bu durumu *"Lozan Başarısız, Türkler İmzalamıyor, Mr. Child'ın Tavsiyesi" (Lausanne Failure, Turks Feruse To Sign, Mr. Child's Advice)* başlığıyla, Fransız delege Bompard'ın konferansın başarısızlıkla sonuçlandığını basına açıkladığı sözlerle şöyle aktardı:

> *Konferans son dakikada başarısız oldu, İsmet Paşa, adli kapitülasyonlar konusunda herhangi bir taviz vermeyi reddetti. Lord Curzon ve İngiliz delegasyonunun diğer üyeleri, hareketlerini yarım saat geciktiren Orient ekspresinden 9.30'da ayrıldı. Saat 9.40'da Türkleri imzalatmaya çalıştığı son girişimden sonra, Fransız delege Bompard basına şunları ilan etti: Konferans sona erdi. Barış müzakereleri, Türkiye Delegasyonunun isteği ile başarısız oldu. Bu herkes için ve özellikle de Türk halkı için bir talihsizlik. Konferansın başarısızlığı, Türk Delegasyonunun, yabancılara gerekli karantinaları verecek olan eski kapitülasyonların yerini alması için herhangi bir yeni adli programı kabul etmeyi reddetmesinden kaynaklanmaktadır. Türklerin yarın pişman olacağına eminim. Bu arada, Lord Curzon bizden az önce ayrıldı. Neden daha fazla kalmam gerektiğini anlamıyorum. Paris'e olabildiğince erken dönmeyi düşünüyorum."*[543]

[542] Öke, ss. 219-220.
[543] **The Times**, 5 Şubat 1923.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
LOZAN KONFERANSI ARA DÖNEMİ

3.1. THE TİMES'TA KONFERANSIN ARA DÖNEMİ VE TÜRKİYE'DEKİ GENEL DURUMUNUN YANSIMALARI

Konferansta bir türlü çözülemeyen konuların varlığı ile her konuda gergin geçen tartışmaların birikimi Aralık ayı sonunda konferansı tıkanma noktasına getirdi. İngiliz delege Ryan, İngiltere İstanbul Maslahatgüzarı Handerson'a gönderdiği telgrafta bu günleri *"istedikleri, bizi bezdirdikleri Misâk-ı Millî temelinde bir barış"* ve "*Tam bağımsızlık ve işlerine karışmama düsturundan herhangi bir uzaklaşma belirtisi yok"* diye tanımlamıştı.[544] Bu bunalım günleri İsmet Paşa'nın Boğazlar ve askerden arındırılmış bölgeler konusunda konferansın kesintiye uğrayabileceği, Ankara'ya belirttiği telgraflarına da yansımıştı. İsmet Paşa, o günlerde İcra Vekilleri Hey'eti Risayeti'ne gönderdiği telgraflarında konferansın bunalımlarla çevrili olduğunu belirterek, Rauf Bey'e Türk ordusunun hazırlıklı olmasını öneriyordu.[545]

26 Aralık'ta ise, İsmet Paşa, Müttefiklerin sürekli Türk egemenlik haklarını zedeleyecek taleplerde bulunduğunu Curzon'la yaptığı görüşmede aktardı. Ancak taleplerinden geri adım adım atmayan Curzon, Müttefiklerin yakın zamanda Türklere bir barış tasarısı getireceğini, kabul veya reddetmeleri durumunda bunu en kısa sürede bildirmeleri; reddetmeleri durumunda ise sonucuna Türklerin katlanacağını belirtti.[546] Curzon, İngiliz Dış İşleri Bakanlığı'ndan Sir Eyre Crowe'a gönderdiği telgrafta söz konusu olan bu görüşmeyi *"Keops Piramidiyle tartışmaktan farkı yok"* ifadesiyle tanımlamıştı.[547]

Barış tasarısı hazırlanırken, Ocak ayının ilk haftasında Fransa Ruhr Bölgesi'ni işgal etti. Curzon ise Ruhr işgaline yoğunlaşabilmek için Lozan konferansının sonlandırılmasını istiyordu. Bu nedenle tasarıyı hazırlamakta olan Fransız ve İtalyan delegelerini sürekli sıkıştırıyor, İngiliz Hükûmeti'ne ise en kısa zamanda diğer meseleler ile ilgilenmek üzere Londra'ya çağılmasına yönelik talimat

[544] Demirci, s.124.
[545] Bilal Şimşir, **Lozan Telgrafları 1922-1923**, Cilt:1, 2. Baskı, TTK yay, Ankara, 2019, (Telgraflar), s. 213; s.254.
[546] Sonyel, Dış Politika, Cilt:2, s. 324.
[547] Demirci, s.125.

göndermesini rica ediyordu.[548] Ruhr olayları ile uğraşan Fransa'nın temsilci Bompard da, konferansın hemen sonlandırılması adına barış tasarısında 24 konuda Türklerin taleplerini onaylamayı teklif etse de, bu teklif Curzon tarafından kabul edilmedi. Bu durum karşısında Bompard ise Türklerin bu tasarıyı imzalamayacağının bu nedenle bir başka barış tasarısının da hazırlanıp yedekte tutulmasını Curzon'a aktardı. Ancak teklif Curzon tarafından Ruhr konusunda Fransa'nın oyalayıcı bir politikası olarak nitelendirildi ve yine kabul edilmedi. Bunun yerine Curzon, bir hafta sonra Lozan'dan ayrılacağını, o tarihe kadar Türklerin önüne bir anlaşma getirilmezse barışı engellemede Fransız Bompard'ı ve İtalyan Garroni'yi suçlayacak bir konuşma yapacağını ve böylece tüm sorumluluğun onlara ait olacağını dile getirdi. Curzon, böyle bir durumda Ruhr işgali konusunda İngiltere'nin son hoşgörü politikasının Fransa'ya karşı tükeneceğini de Bompard'a aktardı. Böylece Curzon'un kendi isteği doğrultusunda bir barış tasarısı hazırlanmış oldu. 30 Ocak'ta Bompard ve Garroni, İsmet Paşa'ya hazırladıkları barış tasarısı hakkında geniş bilgi verdi. [549]

31 Ocak'ta, İsmet Paşa'nın önüne resmen getirilen tasarı ile ilgili devletler Türkleri bu metni imzalamayı kabul etmeye davet etti. Oturum, Lord Curzon'un savaşın Müttefiklerin hazırladığı antlaşmanın imzalanması ile biteceğini, aksi halde Türklerin Müttefiklerden korkmayacak kadar aptal olmayacağını imâ ettiği bir konuşma ile başladı. *The Times* bu oturumu *"Dünya'ya Hitap" (Appeal To The World)* başlığıyla sütunlarına şöyle aktardı:

> *(...) Curzon "Türk halkının bir kısmının bu konferansın yarıda kalarak biteceğine inandıklarını ve savaşın yeniden başlatılmasını memnuniyetle karşılayacak bazı kesimlerin bile var olduğunu duydum. Bu delice bir fikirdir. Lozan'daki Türk delegasyonunun tek bir üyesi tarafından oynanmadığına eminim. Herhangi bir aptal ancak savaş yapabilir. Savaşmak devlet adamlarının işi değil, ama bitirmek ve Türk delegasyonuna bu barbar vekillerin sözlerini dinlememeleri için dua ediyorum, zira Müttefik ülkelerdeki yenilenen bir askeri düzenle, silahların ateşlenmesiyle dehşete düşmeyecek, bu odada bir delege, bir adam olmadığına inanıyorum." dedi.*
>
> *Birinci Komisyonun çalışmalarına göre, Lord Curzon, Alt Komisyon'un el ele geçirdiği yirmi üç toplantıya başkanlık ettiğini söyledi. Daha sonra Doğu Trakya ve Boğazlarda Türklere verilen imtiyazlar listesine girdi. Lord Curzon'un görüşüne göre net sonuç, eğer Türkiye askeri olarak kendi kendine bakamıyorsa, bu onun kendi suçu olacaktı.*
>
> *Azınlıklar, Musul ve diğer imtiyazlardan bahsettikten sonra Lord Curzon, Türk delegasyon başkanlarına övünerek, "Bilge adam, iyi bir teklifi asla reddetmeyen*

[548] Budak, s. 369.
[549] Sonyel, Dış Politika, Cilt:2, ss. 325-326.

kişidir" dedi. Değerlendirme için biraz daha zaman vermeye hazır olmasına rağmen, İsmet'in antlaşmayı reddetmeyeceğinden emindi. (...)[550]

Haberin devamında ise, Garroni'nin ve Bompard'ın konuşması yer aldı. Kapitülasyonlar konusunda konuşan Garroni, İsmet Paşa'ya kapitülasyonları kabul etmesini, Türklerin Müttefiklere ancak böyle güveneceğini ve dünyanın bir uzlaşıya ihtiyacı olduğunu aktardı. Bompard ise Osmanlı Borçları ve Tazminat hakkında konuştu. Ödenecek borç ve tazminat tutarlarının mâkul olduğunu, bazı devletlerin borçlarının Türkiye'nin tutarından çok fazla olduğunu sözlerine ekledi. Söz konusu savunmalar şöyleydi:

(...)İkinci Komisyon Başkanı olarak görev yapan Marchese Garroni kapitülasyonların yerine geçecek olan önerilen rejim hakkında uzun süre konuştu. Bunu, Müttefiklerin yeni Türkiye'ye duyduğu güvenin kayda değer bir kanıtı olarak nitelendirdi. Öneriler, Türklerle yabancılar arasındaki ilişkilerin haklı ve adil bir dayanağıydı. İsmet'e son bir itirazda bulundu. Dünya bir uzlaşmaya ihtiyaç duyuyordu. M. Bompard başkanı olduğu Üçüncü Komisyon adına finansal sorulardaki tavizler konusunda çok net bir konuşma yaptı. Müttefiklerin Osmanlı Borçlarının yeniden bölünmesini kabul etmeleri Türkiye için büyük bir iyilikti. Savaştan önce, Türk borcu £ 140.000.000 altındı. Bu şimdi 87.000.000 £ 'a düşürüldü ve yıllık ödeneklerin ödenmesi sadece 5.500.000 £ altına kadar çıkacaktı. Türkler, Müttefiklerin silmeyi kabul ettikleri devasa meblağlardan büyük ölçüde memnun olmamıştı. Tazminat taleplerinin çözümünde talep edilen £ 15.000.000 altın, çok mütevazı bir talepti. Savaştan önce, davetkâr güçlerin dış borcu yoktu. Bugün Fransa 1.300.000.000 £, Büyük Britanya £ 1.000.000.000 £ ve İtalya'ya 15.000.000 £ kazandı. Türkiye, 15.000.000 £'un da dâhil olduğu borcunu, 140.000.000 'den £ 102.000'e düşürmüştür. (...)[551]

Konuşmasını 1914'te savaşın başladığı gün sadrazam ile olan anısına getiren Bompard, bozulan Türk-Fransa ilişkisinin nedenini Türklerin 1914'te tarafsız olacağını söyleyip, Almanya'nın yanında olmasına bağladı. Bu durumu ihanet olarak değerlendiren Bompard, bu anlaşmanın imzalanması ile Fransa'nın her şeyi unutmaya hazır olduğunu belirtti. Bompard'ın anısını aktardığı konuşması aynı haberin devamında şöyleydi:

(...)Bompard, 1914 yılının Ağustos ayında kişisel bir hatırayı da aktarmaya devam etti. 2 Ağustos'ta sabah 11'de, Almanya'nın Fransa'ya savaş ilan ettiğini söylemek için Sadrazama gitti. Sadrazam dedi ki: "Bu savaşta Türkiye tarafsız olacak." Sadrazam, öğlen saat 2'de tarafsızlık ilanını oluşturmak yerine, Almanya ile bir askeri ittifak belgesi imzalamak için Alman Büyükelçisi Baron Wangenheim'a gitti! Aynı zamanda, Sadrazam, Türk Filosunu güçlendirmek için Goeben ve Breslau'ın tek seferde gönderilmesini istedi. Ekim ayının

[550] **The Times**, 1 Şubat 1923.
[551] **The Times**, 1 Şubat 1923.

sonunda, Türkiye hazır olur olmaz, Goeben saldırılara başladı. Fransa, bu tavrı diğer ülkelere göre daha keskin hissetmişti, çünkü Fransa-Türk dostluğu 1914'te ihanet edilene kadar dört yüzyıl sürdü. Bununla birlikte, Fransa, her zamanki büyüklüğü ile bu acı dolu anıları unutmaya istekliydi. Bompard daha sonra barışı imzalamak için tam güçlere sahip olduğunu söyleyen İsmet'e kişisel bir çağrı yaptı. Müttefiklerin şartları çok ılımlıydı ve Türkiye'nin imzalaması gerekiyordu.[552]

İsmet Paşa, antlaşmadaki bazı maddelerin konferansta daha önce gündeme getirilmediğini öne sürerek 8 gün antlaşmayı inceleme izni istedi. *The Times* bu talebi, *"İsmet Zaman İstiyor" (Ismet Ask For Time)* başlığıyla şöyle aktardı:

(...)İsmet Paşa, Türklerin Antlaşmayı incelemek için zamanlarının olmadığını ve mesela Doğu Trakya'daki Türk kuvvetlerinin sınırlandırılması gibi tartışılmayan çok sayıda yeni şartların var olduğunu söyledi. Düşünmek için sekiz gün istedi. Anlaşma elde etmek için her yöntem kullanılacaktır. Türkiye barışın üzerine eğildi. Türk delegasyonunun yaptığı büyük fedakârlıklar tüm dünyaya açıktı.[553]

İsmet Paşa'nın talebinin kabulü ile antlaşma tasarısı Ankara'ya iletildi. Türkiye'nin adli, ekonomi bağımsızlığına aykırı maddeleri bulunan ve sınırlar ve tazminat gibi konularda uzlaşının olmadığı bu antlaşma Ankara tarafından kabul edilmedi ve derhal karşı bir Türk barış tasarı hazırlanması yönünde İsmet Paşa'ya talimat gönderildi. Eğer bu tasarı kabul edilmezse İsmet Paşa'nın Ankara'ya dönmesi de belirtildi.[554]

4 Şubat'ta Türk delegesi konferansta karşı tasarısını sundu. Tasarı: sınırlar, Boğazlar, Trakya'daki koşullar ile Karaağaç, Meriç demiryolu, Gökçeada, Bozcaada, Gelibolu garnizonu konusunda Müttefiklerin önerileri kabul edilirken, Musul konusunun 1 yıl ertelemeli olarak İngiltere ve Türkiye arasında görüşülmesi, adli kapitülasyonların ise farklı bir şekilde oluşturulması ve ekonomik konuların konferans dışında sonradan görüşülmesi önerilerini içeriyordu. Tasarı karşısında Curzon, Musul önerisini kabul ederken, Fransız, İtalyan ve Yunanlıları daha çok ilgilendiren adli kapitülasyonlar, tazminat konuları başta olmak üzere diğer önerileri kabul etmedi. İsmet Paşa, Curzon'un bu tutumu karşısında, Türklerin köle durumuna düşürülmeye çalışıldığını, adli kapitülasyonlar konusunda Türkiye'nin bağımsızlığına ve egemenliğine saygı gösterilmediğini belirtti. İsmet Paşa'nın

[552] **The Times**, 1 Şubat 1923.
[553] **The Times**, 1 Şubat 1923.
[554] Şimşir, Telgraflar, Cilt:1, ss. 467-480.

istenilen barışı imzalamamasının sonucunda Curzon, Lozan'ı terk edip İngiltere'ye döndü.[555]

The Times, Türklerin Müffetik antlaşmasını imzalamayıp kendi tasarısını Müttefiklere iletmesini *"Lozan Başarısız, Türkler İmzalamıyor" (Lausanne Failure, Turks Refuse To Sign)* başlığıyla şöyle aktardı:

> *Lozan Konferansı başarısız. Türkler bu sabah Müttefiklerin kabul edilemez bulduğu, adli rejime alternatif bir plan hazırlamışlar. (...) Bu Türk reddinin, bir insanın hayatına değmeyen ya da bir tüfeğin atışına değmeyen meseleler için barış şansını feda ettiği yönünde dünya görüşü tarafından kınadığı belirtildi. Böyle bir durum, Lord Curzon tarafından "inanılmaz", M. Bompard tarafından "suç" olarak tanımlandı. Sonuç yoktu.*[556]

The Times, Türk tasarısının içeriğini ise *"Lozan Başarısız, Türkler İmzalamıyor, Mr. Child'ın Tavsiyesi" (Lausanne Failure, Turks Feruse To Sign, Mr. Child's Advice)* alt başlığında şöyle aktardı:

> *Bu öğleden sonra, Türkler Müttefiklerin tekliflerine uzunca bir cevap verdiler. Antlaşma hükümlerinin yaklaşık yüzde 80'ini kabul etmeye hazır olduklarını açıkladılar. Böylece Doğu Trakya sınırını kabul ettiler ve Karaağaç'a olan taleplerini bıraktılar. Ayrıca Gelibolu'da bir garnizon isteğini bıraktılar. Fakat kapitülasyonlar konusunda her zamanki gibi haksızlardı ve Musul ile ilgili olarak, daha önce resmen hiç yapmadıkları bir öneride bulundular: on iki ay gibi belirli bir süre içerisinde, Türkiye ile İngiltere arasında söz konusu olan özel bir düzenlemenin olacağı görüşündeydiler. (...)*[557]

The Times, haberin devamında Lozan Konferansı'nın başarısızlıkla sonuçlandığını, Lord Curzon'un Lozan'ı terk ettiğini ve yarıda kesilen konferansın müsebbibi olarak Türkleri gösteren Bompard'ın konuşmasını sütunlarına şöyle aktardı:

> *Konferans son dakikada başarısız oldu, İsmet Paşa, adli kapitülasyonlar konusunda herhangi bir taviz vermeyi reddetti. Lord Curzon ve İngiliz delegasyonunun diğer üyeleri, hareketlerini yarım saat geciktiren Orient ekspresinden 9.30'da ayrıldı. Saat 9.40'da Türklere antlaşmayı imzalatmaya çalıştığı son girişimden sonra, Fransız delege Bompard Basına şunları ilan etti: Konferans sona erdi. Barış müzakereleri, Türkiye delegasyonunun isteği ile başarısız oldu. Bu herkes için ve özellikle de Türk halkı için bir talihsizlik. Konferansın başarısızlığı, Türk Delegasyonunun, yabancılara gerekli yetkileri verecek olan eski kapitülasyonların yerini alması için herhangi bir yeni adli programı kabul etmeyi reddetmesinden kaynaklanmaktadır. Türklerin yarın pişman olacağına eminim. Bu arada, Lord Curzon bizden henüz ayrıldı. Neden*

[555] Sonyel, Dış Politika, Cilt:2, ss.329-330.
[556] **The Times**, 5 Şubat 1923.
[557] **The Times**, 5 Şubat 1923.

daha fazla kalmam gerektiğini anlamıyorum. Paris'e olabildiğince erken dönmeyi düşünüyorum.[558]

The Times, Müttefik anlaşmasının son derece tavizlerle dolu olduğunu, Türklerin ise inatla imzalamadığı bu anlaşma ile medeniyeti kavramadıklarını gösterdiklerini iddia etti. *The Times*'a göre Müttefikler, savaşlar yüzünden sekiz yıldır sefalet çeken Türk halkını kurtarmak isterken Türk delegelerinin aşırı talebi ile sabırlarının sınırına ulaşmıştı. Söz konusu yazıyı *The Times, "Lozan'da Çöküş" (The Breakdown At Lausanne)* başlığıyla sütunlara şöyle aktardı:

(...)Müttefik delegasyonlarının Yakın Doğu'yu, son sekiz yıldır bölge sakinlerine anlatılmamış sefaletler getiren bir savaştan kurtarmak için endişe duyması ve ciddi tehlikelerden kurtarması, Ankara'nın taleplerine yönelik tavizlerin aşırı sınırına gitmelerini sağlamıştır. Gerçekten de, birçok yetkili uzman ve özellikle Doğu mizaç ve meseleleri hakkında en büyük deneyime ve en derin bilgiye sahip uzmanların görüşünde bu sınırların ötesine geçtiler. Uygar Avrupa'nın, belli bölgelerde Yunan ve Türk nüfusunun zorla değiş tokuşuna verdiği rıza, Ankara'nın önerilerini karşılamak için vermeye hazır oldukları aşırılığın şaşırtıcı bir örneğidir. Avrupa'nın modern yıllıklarında böyle bir önlemin emsali yoktur. (...) İnatçılıkları ile Türkler kendilerine sunulan inanılmaz derecede elverişli terimleri feda ettiler. Kendilerine şuan daha vahim ve daha kalıcı bir yara bıraktılar. Medeniyetin ilk ilkelerini ve onları uygulayan tüm halklardan kendilerini ayıran uçurumun genişliğini ve derinliğini kavrayamadıklarını tamamen gösterdiler.[559]

Konferansın bu şekilde yarıda kalması ile sorumluluklarını üzerine alan Bompard ve Garron, 5 Şubat'ta İsmet Paşa'yı ikna etmeye çalıştılar. Hatta Bompard, İngiltere Hükûmeti'ne gönderdiği haberde, ekonomik şartların çıkartılması, adli kapitülasyon formülü ve yabancıların statüsü konularının değiştirmesi şartıyla, İsmet Paşa'nın 4 Şubattaki tasarısını imzalayabileceklerini, İsmet Paşa'nın bu konuda ikna edilebileceğini belirtti. Bu nedenle, İngiltere'nin Lozan'a yeniden heyet göndermesini talep ederek İngiltere Hükûmetini de ikna etmeye çabaladı. Ancak Bompard'ın ikna çabası ne İngiliz Hükûmeti'ni ne de İsmet Paşa'yı ikna etmeye yetmedi.[560] Yapılan müzakerelerin başarısızlıkla sonuçlanması üzerine Ankara Meclisi Türk delegelerin yurda dönmesine yönelik bir açıklama yaparken[561], *The Times ise* Fransa'nın Ruhr bölgesini işgal ettiği ve finansa ihtiyacı olduğu günlerde Türklere yeni bir antlaşma sunmasına rağmen, konferanstan eli boş dönmesini

[558] **The Times**, 5 Şubat 1923.
[559] **The Times**, 5 Şubat 1923.
[560] Sonyel, Dış Politika, Cilt:2, s. 332.
[561] **BCA**, Dosya: 401.1, Fon Kodu: 31.10.0.0. Yer No: 218.472.38.

Fransız gazetesi *Journal des Debats*'ın yazılarını aktararak sütunlarına yansıttı. Bu yazıya göre Fransa, onursuz bir hata olan bu durumdan bir ders çıkarmalıydı ve sadece İngiltere ile birlik yaparak Türk sorununun doğru bir şekilde çözülebileceğini artık anlamalıydı. Doğu'da başarılı olmanın tek yolu sertlik ve itibardı. Söz konusu yazı, *The Times*'da *"Fransızların Üzüntüsü, İsmet'in Nankörlüğü" (Frence's Regret, Ismet's Ingratitude)* başlığıyla söyle aktarıldı:

> *(...)Journal des Debats'de yazan M. Auguste Gauvain, bu durumun Fransa için çok rahatsız edici durumlarda gerçekleştiğini söylüyor. Fransız Hükûmeti, Türklerin Fransa'yı ekonomik ve finansal alanlarda telafi edeceği inancında her siyasi soruyu ele aldı. Ancak Fransa, Lozan'dan eli boş döndü. Birçok hata yapıldı, ancak son hata Fransa'nın son şartlardan vazgeçmek şartıyla bir imzayı almak için Türkiye'yle temas halinde kalması oldu. Büyük bir ülkenin onurunu feda edebileceği ölçüde bir sınırı vardır. Dünkü ders, Fransa'yı yola getirmeli. Ona bir kez daha Doğu'da sertlik ve dürüstlüğün tek başına başarılı olduğunu ve yalnızca İngiltere ile bir anlaşmanın Türkiye sorununu doğru şekilde çözmelerini sağlayacağını öğretmelidir.*[562]

Konferansın başarısızlığına neden olan ana nedenin Fransa'nın taraf değiştirmesi olduğu sadece *The Times*'ın ve bazı Fransız yayın organlarının kabul ettiği bir iddia değildi. ABD'li delege Grew de bu iddiayı savunurken, İsmet Paşa'nın bir politikacı değil asker olmasının ve uzmanlarına danışmadan iş yapmamasını da bir diğer etken olduğunu savunmaktadır. Ancak konferansta tüm temsilcilerin eşitlikle temsil edilmesinin aksine Curzon'un *"kral naibi"* tavırları da Grew'in dikkat çektiği bir noktadır.[563] İsmet Paşa'nın konferans boyunca hızlı kararlar vermediği ve müttefiklerin taleplerini kabul etmemekte çok direndiği *The Times'*ın sütunlarındaki farkedilen bir durumdu. Öte yandan, Grew'in Lord Curzon için yaptığı tanımlama da, The Times'ın konferansı yansıttığı yazılarında var olan bir gerçekti. *The Times*'ın kendisi bu durumu kabullenmeyerek ya da farketmeyerek yazılarına devam etse de, esasen bu gerçek, konferans konusunda *The Times*'ın ilk dönem yazılarını inceleyen herkesçe anlaşılacaktır.

The Times, ayrıca konferansın yarıda kalma sebebi olarak, kapitülasyonların varlığını da gösteriyor, yeni bir ülkenin kalkınması için yabancı sermayeyi zorunlu olarak nitelendiriyordu. Ancak Türkler, konferans boyunca borçları altınla değil, Türk parası ile ödememin aynı şey olduğunu söyledikleri gibi, kendi yasalarının da

---

[562] **The Times**, 6 Şubat 1923.
[563] Grew, **Lozan Günlüğü**, ss. 550-555; Şimşir, Günlük, ss. 414.

mükemmel olduğunu savunuyorlardı. *The Times* bu görüşlerini *"Lozan Başarısızlığı, Umut Ölmedi" (The Lausanne Failure, Hope Not Dead)* başlığında şöyle aktardı:

> *(...)Müzakerelerde genel olarak çöküş antlaşmanın ekonomik maddelerinden ziyade kapitülasyonlar üzerinden gerçekleşti. Türklerin Lozan'da binlerce kez tekrarladığı ve Ankara milletvekilleri arasındaki ana konuşma konusu olan "ulusal haysiyet", "egemenlik" ve "bağımsızlık" ifadeleri, sahiplerinin meşru gurur duyduğu yeni oyuncaklardı. Ancak ülkelerinin gerçek çıkarlarına karşı kör ve refahının gerçek faktörlerinden habersiz olarak, modern bir devletin en azından egemenliğini bozmadan, kapılarını yabancılara adil muamele sağlayan fikirlere açması gerektiğini fark edememişlerdir. Dünyadaki herhangi bir ülkeyle karşılaştırıldığında mükemmel yasalarının yönetimde olduğunu iddia eden Türkler, kâğıt Türk Lirası ile altın Türk Lirasının aynı şey olduğunu her gün ilan eden Türklerle aynıdır. Ya kasten yalan söylüyorlar ya da sadece ne konuştuklarını bilmiyorlar.*[564]

The Times, Türklerin Mecelle ile değil, batı tarzı bir adli rejimle ticaretinde gelişebileceğini, İsmet Paşa'nın reddettiği bu kapitülasyonlara Ankara'nın daha sonra çok ihtiyaç duyacağını da yazılarında savundu. *The Times*'ın *Türkler ve Kapitülasyonlar" (The Turks and The Capitulations)* başlıklı yazısı şöyleydi:

> *(...)Türk usulleri Şeriat Kanunu'na değil, modern Türklerin uymaya çalıştığı Batı medeniyeti ilkelerine göre şekillendirilmelidir. Mecelle, örneğin tefecilik ilkesini kabul etmez. İstanbul ve İzmir'in bir zamanlar gelişen ticaretini yabancı sermaye olmadan yeniden kurmak imkânsızdır. Ancak iş adamlarının çıkarlarına izin vermeyen ve adalet mahkemelerinde adaletsizlik giderilmeyen yerlerde sermayelerini yatırımları beklenebilir mi? Türkiye bugün İngiliz ve Amerikan sermayesinin umutsuz ihtiyacı içindedir. İsmet Paşa'nın çılgınlığı içinde reddettiği yardım, iflas eden yöneticileri tarafından ısrar edilecektir.*[565]

The Times, Türklerin anlaşmayı imzalamamasındaki ana nedenin Lloyd George Hükûmetinin yanlış politikası olduğunu da savundu. *"Lozan Konferansı" (Lausaane Conference)* başlıklı kısa haberde, Mustafa Kemal'in Bolşevik olmasa bile onun ve Türklerin Bolşevik zihniyetine yöneltildiği, bu nedenle Türk heyetinin anlaşmayı imzalamadığını iddia etti. Bu iddiasını kamuoyuna bir soru sorarak bitiren *The Times*'ın yazısı şöyleydi:

> *Bu askıya alınan konferansın temel noktası Ankara'daki Bolşevik manevralarında yatmaktadır. Kemal'in Bolşevik olmadığı biliniyor, ama eski Hükûmetimizin "politikası" onu ve şimdiki Türklerin birçoğunu Bolşevik kollarına attı bile. "Türk zihniyetinden" bahsetmek kesinlikle bir hatadır. Bütün durumu belirten Bolşevik "zihniyeti" dir. Ve bu gerçeği görmemiz ve böyle bir görüşe pratik bir etki yapmamız için çok mu geç?*[566]

---

[564] **The Times**, 6 Şubat 1923.
[565] **The Times**, 6 Şubat 1923.
[566] **The Times**, 8 Şubat 1923.

Yarıda kalan konferansın sonucunda ise kabul edilmiş üç sözleşme bulunmaktadır. Birincisi, Yunanistan ile 30 Ocak tarihli savaş esirlerinin ve tutuklu sivillerin değişimi sözleşmesi (meclis onayı olmayacak); ikincisi, yine Yunanistan ile aynı tarihli Trakya'dakiler hariç olmak üzere Yunanistan'daki Müslümanlarla, İstanbul'dakiler hariç olmak üzere Türkiye'deki Rumların değişimi (mübadele) sözleşmesi. Üçüncüsü ise, Sovyetleri öfkelendiren, ancak İsmet Paşa'ya göre barışın sağlanması için gerekli görülen Boğazlar Sözleşmesi.[567]

İsmet Paşa'nın yurda dönmek için hareket ettiği günlerde *The Times*, Türkiye'nin kendisiyle bir iç hesaplaşma yapması gerektiğini, barışın ancak Müttefiklerle yapacakları uzlaşma ile sağlanacağını sütunlarına *"Lozan ve Ankara Arasında" (Between Lausaane and Angora)* başlığıyla şöyle aktardı:

> *(...)Türkiye bağımsızlığını ancak Batı'nın barışı korumak ve güvence altına almak için samimi ve gerçekçi bir çaba içinde sunduğu Avrupa ile ortaklık koşullarını kabul ederek koruyabilir. Türkler şimdi karar vermeli ve kendi iç savaşlarıyla savaşmalılar. Bu arada Batılı Güçlerin istekli bir şekilde beklemekten, Türkiye ile ilgili birleşik cephelerini güçlendirmekten ve yine de Türklerin gözdağı ile hareket edeceği durumları dikkatlice ortadan kaldırmaktan başka yapacakları bir şey yok. Türkler barışın olabileceğini biliyorlar; savaşla kazanacakları hiçbir şey kalmadı.*[568]

Fransızların da Türkleri ikna etmeye yönelik çabaları, pişmanlıkla sonuçlanmıştı. Bu iddiayı savunan *The Times'a* göre, Curzon ile tam bir ittifak halinde olmayan Fransa, Türklere bazı tavizleri vermeyi kabul etmiş, bu durum ise Türkler tarafından daha fazlasının talep edilmesiyle sonuçlanmıştı. Bu durum bir zayıflık göstergesiydi. Fransa ancak Müttefik birliğine sadık olursa Doğu'daki çıkarları istediği gibi olabilirdi ve artık bunu da anlamıştı. *The Times* bu iddiasını *Petit Parissien'in* özel muhabirinin telgrafına dayandırarak, *"Hayal Kırıklığı, Fransız Çıkarları Tehlikeye Girdi" (Disillusion, French Interests Imperilled)* başlıklı yazısında şöyle aktardı:

> *(...)Lozan'ı Türk delegelere bırakıp onlarla Ankara için yola çıkan Orient ekspresinde seyahat eden Petit Parissien'in özel muhabiri, bu sabah Lozan'da Türkleri şımartan Fransız politikasının acı ve alaycı eleştirisindeki şaşkınlığını dergisine telgrafladı. Fransa, konferansın askıya alınmasından sorumludur. İngiltere'nin sıkı tutumuna hayranlık duydukları açık, ancak görüşmelerin kapanış döneminde Fransa'nın tekrarlanan tavizlerinin, uzlaşmacı olma arzusunun kanıtı değil, bir zayıflık işareti olduğu açıktır.Muhabir, "Tren beni Ankara'ya götürürken, Müttefikler arasında yalnızca tam bir siyasi birliğin*

[567] Satan, s.35.
[568] **The Times,** 9 Şubat 1923.

Doğu'da kesin bir barışı sağlayabileceği izlenimini her zamankinden daha net olarak anladım." diyor.[569]

Konferansın ilk döneminden memnun kalan tek halkın Kral Hüseyin'in egemenliğini tanıyan Araplar olduğu söylenebilir. Bu durum *The Times'*da kendisini gösteren bir gerçekti. Nitekim konferansın dağılmasından bir hafta sonra Kral Hüseyin'in Londra'daki tam yetkili bakanı *Dr. Naji el Assil*, konferans günlerinde İsmet Paşa ile görüştüğünü ve Türklerin, Arapların bağımsızlığını tanıdıklarını belirtti. Curzon'a ise Lozan'da Arapların haklarını çok iyi savunduğu için teşekkürlerini iletti. *The Times*, Naji el Assil'in röportajını sütunlarına *"Arap Halklarının Birliği, Kral Hüseyin'in Londra'daki Görevi" (Unity of Arab Peoples, King Hussein's Mission To London)* başlığıyla şöyle aktardı:

(...)Dr. Naji el Assil; Kral Hüseyin'in Londra'daki Tam Yetki Bakanı, dün Londra'ya yaptığı ziyaretin amacı hakkında The Times'a bir açıklama yaptı. Dedi ki: İngiliz Hükûmeti ve Kral Hüseyin arasında bir antlaşma imzalamaya geldim. Lozan Konferansı'na kralın Arapların çıkarlarını izlemek için özel elçisi olarak katıldım. Talebi üzerine İsmet Paşa'yı gördüm ve Türkiye'nin Arap ülkelerine karşı herhangi bir düşmanlık niyeti olmadığını ve Arapların bir ulus olarak tamamen bağımsızlığını tanıdıklarını söyledi. Benden bunu Hükûmeti ve Millet Meclisi adına resmi bir açıklama olarak Kral Hüseyin'e göndermemi istedi. Bu önemlidir, çünkü bugünkü Türkiye olan Ankara Hükûmeti Arap ülkelerinin bağımsızlığını ilk kez tanımıştır. Ancak bu deklarasyonun Büyük Britanya ve Araplar arasındaki yerleşik ilişkilerle bir ilgisi yoktur. Bu ilişkileri birleştirmeye ve sağlam ve uygulanabilir bir temele oturtmaya geldim. (...)Lord Curzon'un Lozan'daki İngiliz Hükûmeti'nin hem konferansta hem de özel görüşmede Kral'a verdiği sözleri yerine getirmedeki tutumu çok cesaret vericidir. İngiliz Hükûmetinden Arapların büyük hedefine ulaşmak için bir ordu göndermesini veya bir kuruş harcamasını istemiyoruz; ancak savaşa Müttefikler olarak girerken, şimdiki ortak bir anlayış politikasını takip ettiğimiz gibi, Arap Devletleri'nin bu birliğinin Büyük Britanya'nın yardımıyla gerçekleştirileceğini umuyoruz.[570]

İngiltere ise, Lozan'ın eleştirilerini yapmaya başlamıştı. Kabinede bulunanlar arasında bulunan kimi politikacılar Lozan'da izlenen siyaseti eleştirirken, başka bir siyasetçiler Türklere yöneltilen İngiliz tavırlarının eski İngiliz politikası kadar yanlış olduğunu savundu. Görüşünü belirten isimlerden biri de konferansın ilk günlerinde *The Times*'a açık mektup gönderen Noel Buxton'dı. İngiltere kabinesinde konu hakkında yapılan oturum *"Lozan ve Sonra" (Lausanne and After)* başlığıyla *The Times*'ın sütunlarına şöyle yansıdı:

[569] **The Times**, 9 Şubat 1923.
[570] **The Times**, 12 Şubat 1923.

(...)Aubrey Herbert, dikkatini bir kez daha dış ilişkilere çevirdi. Lord Curzon'un Lozan'daki çalışmaları için övgü topluluğuna katılamadığını itiraf etmek zorunda kaldı. Geçmişte Türkiye'ye olan tutumumuzda hatalar yaptığımızı itiraf etmemiz gerektiğine kanaat getirdi, ancak cevabında R. McNeil, hatalarımızın hepimiz tarafımızdan olmadığını düşündü. Herbert, savaşa girersek, kaybedilen prestijin geri kazanılabilmesinin aptalca olduğunu söyledi. İngiliz birliklerinin İstanbul'dan çekilmesini tavsiye etti ve başka bir konferans düzenlenmesini önerdi. Öte yandan, Sir Ryland Adkins, Türkiye'ye verilen imtiyazları küçümseme ve kederle inceledi. Noel Buxton, Lozan'ın başarısızlığının Rusya'ya karşı düşmanlığın izini sürdüğünü belirtti.(...) McNeil, Lozan Konferansı'nın sonucunun bu ülkeye prestij kaybı olduğunu reddetti. (...) Meselenin, İsmet Paşa ve Ankara'daki hükûmet tarafından tam olarak ele alındığı zaman, Türklerin bu anlaşmaya varamadıklarında yaptıkları feci hatayı görecekleri konusunda, en büyük ümidi ve kesin bir güveni vardı.[571]

Konferansın yarıda kalması ile yurda dönen İsmet Paşa, 19 Şubat'ta Mustafa Kemal Paşa tarafından Eskişehir'de karşılandı. 21 Şubat'ta ise Ankara Meclisi'nde Lozan'la ilgili görüşmeler başladı ve İsmet Paşa meclise konferanstaki kararlar ve olaylar hakkında detaylı bilgileri aktardı ve meclise, yeni bir barış tasarısı oluşturulması talebinde bulundu. Mecliste bazı muhalif milletvekilleri Musul konusu başta olmak üzere İsmet Paşa'nın izlediği politikadan tatmin olmadı ve İsmet Paşa'ya karşı sert muhalif söylemler o günlerde oluşmaya başladı.[572] Esasen başta İsmet Paşa olmak üzere Lozan'a gönderilen Türk heyetinin suçlanacağı oldukça bilinen bir durumdu. Bu durum İngiliz delege Rumbold'un konferansın yarıda kesilmesi ihtimali hakkında İngiltere İstanbul Maslahatgüzarı Handerson'a 30 Ocak'ta gönderdiği yazı dahi görülmektedir. Rumbold yazısında, Türklerin işinin zor olduğunu, nitekim kötü bir antlaşma imzalamaları halinde Ankara tarafından harcanacaklarını; hiçbir şeyi imzalamazlarsa üç aylık zamanı ve parayı boşa çıkardıkları için suçlanacaklarını belirtiyordu. Ancak Rumbold yine de yazısını şöyle sonlandırmıştı: *"Onlar için üzüldüğümü söyleyemem, çünkü ömrümde hiç bu kadar çok sayıda dikkafalı, akılsız ve sinir bozucu adama çatmamıştım."*[573]

Türk basınında bazı muhaliflerin etkisi altında olan mecliste, Musul, Karaağaç, mali meseleler gibi konferans konularında belli bir uzlaşma yoktu. Meclis'i sakinleştirmeye çalışan başkan Rauf Bey, savaş yanlısı olan muhalif kesime savaşın yararlı olmadığını, hazırlanacak Türk tasarısı kabul edilmezse savaş hakkını yine saklı tutacaklarını konuşmasında belirtti. Rauf Bey'e göre, yeni Türk tasarısında

[571] **The Times**, 15 Şubat 1923.
[572] Demirci, ss.165-168.
[573] Jeffery ve Sharp, s. 148.

Musul konusu ertelenmeli, Karaağaç bırakılmalı, ekonomik sorunlar tasarıdan çıkartılmalı, diğer tüm noktalarda Misâk-ı Millî ilkelerine uygun hareket edilmeliydi.[574]

Mustafa Kemal Paşa da, İsmet Paşa'ya karşı oluşan meclisteki sert tutuma karşı, Avrupalı delegelerin meclislerinde kendi delegelerine karşı tavırlarını Meclis'e aktardı. Türk delegesinin ise Lozan'da görevini layığıyla yaptığını, Meclis'in onurunu koruduğunu belirtti. Bu nedenle, Türkiye'nin ilerleyen günlerde başarılı bir sonuç alınması isteniliyorsa, meclisin Lozan heyetine manevi desteğini vermesi gerektiğini de belirtti.[575] Muhalefetin karşı tutumu ilerleyen günlerde tekrar kendisini göstermeye başladı. *The Times*, Türkiye'deki bu durumu *"Ankara Kemal'e Muhalefet Ediyor, Destekçilerin ayrılması" (Ankara Opposition to Kemal, Defection of Supporters)* başlıklı yazıda şöyle aktardı:

> *Mustafa Kemal Paşa, İsmet ve Rauf Bey dün Ankara Meclisi'nin gizli oturumunda, bakanlar kurulu toplantısına katıldıktan sonra saat 10'dan 4'e kadar hükûmetin karşı önerilerini desteklemek için konuştular. (...)Hükûmetin karşı önerileri, antlaşmanın mali ve ekonomik maddelerinin altı ay ertelenmesini kabul edeceği için Ulusal Pakt ile bağdaşmadığı görüşü milletvekilleri arasında yaygındır. Bakanlar grubunun iki üyesi, Adanalı Hoca Mehmet Hamdi Efendi ve İmparatorluk eski Evkaf (dindar vakıflar) Bakanı Konyalı Hoca Rıfat, Bakanlar Kurulu'nun çok fazla sallandığı gerekçesiyle ayrıldılar. Öte yandan, Anayasa Komisyonu Türkler ve Kürtlerin, Muhalefetin talep ettiği Meclis üyeliğine hak kazanmak için şu ana kadar beş yıl ülkede ikamet etme şartını reddetti. Karar, oyların salt çoğunluğunun geçerli olduğu bir seçim ile gerekli olacağına karar vermişti.[576]*

Mecliste uzlaşının ve sakinleşmenin ilerleyen günlerde kısmen sağlanması ile yeni bir Türk barış tasarısı oluşmaya başladı. Mecliste görüşülen bu tasarıya göre Lozan'da ileri sürülen antlaşma metnindeki 156 maddenin 90'ı aynen kabul edildi. Öte yandan, Boğazlar Konvansiyonu, Trakya Protokolü kabul edilirken, sınırın Meriç'in Thalweg'den başlatılması, Ege'deki Meyis ve Merkep Adaları'nın da Türkiye'ye bırakılması isteniyordu. Türkiye'deki yabancıların konumu hakkında 26 maddeden 7 si; ticaret rejimi konusunda 20 maddeden 15'i; birkaç değişiklik ile af protokolü; küçük bir değişiklik ile savaş tutsakları ve nüfus mübadelesi protokolü; adli deklerasyonda Montagna formülünü (yabancı yargıçlar 5 yıl süreyle Türk yargıçlarıyla görev yapacak) kabul ediliyordu. Ancak, 1921 Ankara Antlaşması'nın

[574] Sonyel, Dış Politika, Cilt:2, ss.334-335.
[575] Nutuk, s.484.
[576] **The Times**, 1 Mart 1923.

onaylanması ve Yunanlıların tazminat isteği reddediliyordu. Müttefiklerin, genel borçlar, Osmanlı ile imzaladıkları mukaveleleri ateşkesten sonra öne sürmeleri, ekonomik ve adli meseleleri antlaşmadan çıkartmak istemeleri gibi konularda ise müzakereler yapılması talep ediliyordu.[577]

7 Martta Müttefik Devletlere gönderilen bu karşı Türk tasarısına Müttefik devletlerin tepkisi farklı şekillerde kendisini gösterdi. Fransa ile Ankara sözleşmesinin içeriğinin konferansta onaylanması talebi yüzünden ilişkiler gergin bir hâl aldı. Fransızların İskenderun Sancağındaki politikalarının Türk basınında aşırı tepki yaratması ile Mustafa Kemal Paşa'nın Hatay'a müdahale edileceğine, Suriyelilerin ise kendi kaderlerini ellerine almasına yönelik söylevleri ilişkileri daha da kötü bir boyuta taşıdı. Ancak Meyis adası talebine rağmen Mussolini, Türklerle en kısa sürede mümkün olan en iyi koşullarda barış imzalamaktan başka çare olmadığını vurguluyordu. Mali sıkıntılar içinde olan Yunanistan'da ise İhtilal Komitesi'ndeki Albay Plastiras tazminat ödemektense Türkiye'yle yeni bir savaşa girmeyi tercih ettiğini belirtiyordu.[578]

İsmet Paşa'nın Lozan'da 4 Şubattaki oturumda Müttefik taleplerini kabul etmemesinin ayrıntıları ancak 9 Martta *The Times*'da ayrıntılarıyla yer buldu. *"Ekonomik Esaret" (Economic Servitude)* başlıklı yazı şöyleydi:

> *(...)Bompard, Lord Curzon'un söylediği her şeyi kendisiyle ilişkilendirmek istedi. İsmet Paşa'ya şu anda yapılan teklifler inanılmazdı. Garroni de İsmet Paşa'ya ciddiyetle yalvardı. Yarın dünya, Türkiye'nin Müttefikler tarafından kendisine sunulan Barış Antlaşmasını reddetmesinin nedenlerini bilseydi, tüm dünyadaki kamuoyu şok olurdu. Dolayısıyla Türkiye, antlaşmanın ekonomik maddelerinin taslak formülündeki bazı değişimler üzerinden, şu anda söz konusu olan riskler için insan hayatlarıyla oynamaktaydı. İsmet Paşa, Türkiye'nin bağımsızlığı nedeniyle yıllarca acı çektiğini söyledi ve şimdi güvenler hakkında yargı güvencesi sorunu tartışıldı. Müttefiklerin şimdi önerdikleri kapitülasyonlardı. Türkiye'nin onları kabul etmesi imkânsızdı. Yalnızca o gün aşırı uzlaşma ruhu içinde Müttefiklere Türk yargı sisteminde dış yardım vaadini veren bir bildiri sundu. Daha fazlasını yapamazdı. Ekonomik hükümlerle ilgili olarak, Müttefik önerileri Türkiye'yi tüm ekonomik rahatlıktan mahrum edecekti. Türkiye önerilen ekonomik rejim altında yaşayamazdı.*[579]

The Times, "İsmet Paşa'ya İtiraz" (Appeals To İsmet Pasha) başlıklı yazısında Curzon'un istese barış için hiç çaba göstermeyeceğini, hükûmetinin ona bu konuda

[577] Sonyel, Dış Politika, Cilt:2, ss. 336-337.
[578] Sonyel, Dış Politika, Cilt:2, ss. 337-338.
[579] **The Times**, 9 Mart 1923.

hiçbir sorumluluk yüklemeyeceğini bildiği halde İsmet Paşa'ya barış konusunda son kez çağrıda bulunmasını detaylarıyla şöyle aktardı:

> *(...)Lord Curzon, İsmet Paşa'ya tekrar düşünmesi için yalvardı. Ekselansları dilerse barış yapabilirdi. İsterse kendi parlamentosunda yaptıklarını kolayca haklı çıkarabilirdi. Lord Curzon, İngiltere'deki kamuoyunun ne düşündüğünü biliyordu ve Müttefikler tarafından yapılan tüm tavizlerden sonra Türkiye hala barışı reddettiğinde suçlanacağını biliyordu.Ekselansları, mevcut kararının devam ederse ne anlama gelebileceğini anladı mı? Müttefik ve Türk askerlerinin tekrar savaşmaya başlayacağı anlamına mı geliyordu? Yani (Lord Curzon) bir kez daha taviz vermeyi ve Musul ile ilgili Ekselansları ile tanışmayı kabul ettiğinde, o şehrin sokaklarında savaşacak mıydı? Boğazlar bölgesinde İngiliz, Fransız, İtalyan ve Türk askerlerinin birbirlerine tekrar sataşacaklar anlamına mı geliyordu? Çanakkale'de, İzmit'te ve İstanbul sokaklarında savaşacak mıydı? Gelibolu'nun dehşetinin yenileneceği anlamına mı geliyordu? Barışın eşiğinde tekrar vurulmak üzere darbeler mi vardı? Bu düşünülemezdi. (...).*[580]

The Times aynı haberin devamında ise, Curzon'un İsmet Paşa'nın üzerindeki sorumluluğu kendi üzerine aldığını söylediği konuşmasının devamı yer aldı. Ancak İsmet Paşa anlaşmayı imzalamayı reddederse verilen adli ve ekonomik alanda verilen tavizler geri çekecekti ve bu konular bir daha görüşülmeyecekti. Söz konusu yazı şöyleydi:

> *(...)Ekselansları (İsmet Paşa) savaşın zaferlerini biliyordu. Korkularını da biliyordu. Onun gibi birinin omuzlarında bu müthiş sorumluluğu alması inanılmazdı. Lord Curzon bu yükü kendi üzerine aldı. İsmet Paşa, savaşın trajedisini iyi hatırladığını söyledi. Ama şimdi sorumlu olmadığını biliyordu. Mümkün olan her şeyi yapmıştı. Bompard, İsmet Paşa'nın önünde Türkiye'yi tekrar ayağa bırakan bir antlaşma taslağı varken böyle bir cevap duymanın trajik olduğunu açıkladı. İsmet Paşa'ya tekrar düşünmesi ve inatçı olmaması için yalvardı. Lord Curzon, İsmet Paşa'dan bir kez daha Ekselanslarına yaptığı kişisel tavizleri hatırlamasını istedi. Türkiye ile savaşın başlamasından önce İngiltere tarafından talep edilen gemiler sorunu vardı. Musul meselesi vardı. Her iki soruda da Lord Curzon İsmet Paşa'ya verdiği tavizleri kamuoyu önünde savunmakta büyük zorluk çekecektir. Ancak onları yapmıştı, çünkü Ekselansları kişisel olarak barış antlaşmasını imzalayabilmesi için tavizlerin gerekli olduğunu düşündüğü iki nokta olduğunu söylemişti. Ancak İsmet Paşa'ya taviz verildiğinde, adli ve ekonomik sorunlara itiraz etmiştir. Ancak İsmet Paşa, bu cömert tavizler Türkiye tarafından kabul edilmezse Lord Curzon'un hepsini geri çekmeye zorlanacağını anlamalıdır. Eğer teklif edildikleri sonuca varmak için barış sağlanamazsa, bu tavizler kaldırılmalı ve Lord Curzon bir daha asla bunları sunmayacaktı.*[581]

Türklerin 9 Mart'ta oluşturdukları Türk Tasarısı ise basında çektiği bazı tepkilerin yansıması ile *"Türklerin Karşı Teklifleri, Müttefiklere Nota Verildi, "Kabul Edilmiş" Hükümler Değiştirildi" (Turkish Counter Proposals, Note Handed*

[580] **The Times**, 9 Mart 1923.
[581] **The Times,** 9 Mart 1923.

To The Allies, "Agreed" Clauses Modified) başlığıyla *The Times*'ın sütunlarına şöyle yansıdı:

> *İçişleri Bakanlığı Hamid Bey, Ankara'dan Müttefiklere Türk Notasını getirdi. Lozan'da kararlaştırılan bazı maddelerde yapılan değişikliklerle Meclis'in talimatlarına uygun bir taslak antlaşmasını içeriyor. Aceleci bir şekilde, değişikliklerin değerini tahmin etmek imkânsızdı. Nota, elçi tarafından Müttefik Yüksek Komiserlere iletildi. (...) Son zamanlarda Lozan kırılmasının Fransız kötümserliğiyle suçlanmasıyla ilgili son tutumundan ayrı olarak, İleri ve Tevhid-i Efkar'ın Lord Curzon'a saldırması, onu, İsmet Paşa'ya kasıtlı olarak kabul edilemeyecek kadar zahmetli bir anlaşma ile karşı karşıya bırakmakla ve barış imzalanırsa Fransız-Türk dostluğunun büyük ölçüde artacağından korkarak Fransa ile Türkiye arasında sorun çıkarmakla suçladı. Vakit ayrıca, İngilizlerin inatçı olmaları ve kendi hedeflerine kavuşma istekleri nedeniyle ekonomik hükümlerin ertelenmesi önerisi hakkında da sorun bekliyor.*[582]

"Türk Notası" (The Turkish Note) başlıklı yazı ise, bu notanın ayrıntılarını aktarırken, Türkler ayrıntıları konuşmak için yeni bir konferansın toplanmasını talep ediyor ve Müttefiklerin en kısa sürede kendilerine bir cevap vermelerini rica ediyordu. Nota sütunlara şöyle yansıdı:

> *Türk karşı önerilerini kapsayan Nota, taslak Antlaşmada getirilen değişiklikleri ve bunların nedenlerini açıklayan on iki sayfayı içermektedir. Türk karşı önerisi Müttefiklerin programı ile yan yana ortaya konuyor. Çok ılımlı bir dilde ifade edilen Nota, eğer Güçler Lozan'daki düzenli prosedürü terk etmemiş olsaydı, tartışmaya devam etmiş ve Türklere talep edilen küçük gecikmeyi vermiş olsaydı, barışın zaten sonuçlandırılacağını belirtiyor. Sonuçta konferansın bir Avrupa kasabasında, tercihen İstanbul'da yeniden başlatılması önerilmektedir. Nota, taslağın siyasi maddelerinde önerilen temel bir değişiklik olmadığını söylüyor. Ancak Türkiye, Castellorizza'nın* [Meis] *ve Bozcaada'ya bağımlı küçük adaların egemenliğini istiyor ve Trakya sınırı olarak Meriç'in sağ kısmı yerine nehrin sınır olarak kabul etmesini öneriyor. Siyasi hükümlerde önerilen diğer değişiklikler tamamen sözlüdür.*[583]

---

[582] **The Times**, 10 Mart 1923.

[583] Yazının devamı şu şekildedir:

> *"Taslak antlaşmanın ekonomik hükümleri ile ilgili olarak, Nota 1 ila 11'inci maddelerin üzerinde anlaşmaya varılamayan hususlar içerdiğini belirtir ve bu nedenle bu maddelerin taslaktan çıkarılmasını önerir. Daha sonra, iletişim ve sıhhi sorularla ilgili taslak antlaşmanın IV. Bölümünde kabul edildi, Boğazlar Sıhhi Komisyonuna ilişkin 120-130. maddelerde yer alan bazı paragraflarda değişiklik yapılmak üzere kaydedildi. V. Bölüm (savaş esirleri ve çeşitli) bütüncül olarak kabul edilmektedir. Boğazlar Sözleşmesi ve Trakya Sınırı Sözleşmesi de sürdürülmektedir. Türkiye'deki yabancıların rejimini dikkate alarak, Nota, bu bölümün başlığını "Sözleşmenin Kurulumu ve Turquie et les puissances Müttefikleri" olarak okunmasını önermekte ve Müttefik Devletlerdeki Türklerin, Türkiye'deki yabancılarla aynı imtiyazlarda olmasında ısrar etmektedir. Nota, bu nedenle metnin uluslararası uygulamaya aykırı herhangi bir eğilimden kaçınmak için değiştirildiğini belirtmektedir. Nota, adli danışmanların Müttefikler ile son anda tasarlanan biçimde beş yıllık bir süre için katılım beyanını sürdürmekte ve mütarekelerin Güçler tarafından ele geçirilen savaş gemilerinin ve savaş malzemelerinin iadesini istemektedir. Nota, tercihen İstanbul'da, iki hafta içinde olağanüstü antlaşma noktalarına dâhil olabilecek ve dünya barışını tehlikeye atan*

Türk tasarılarının Müttefik devletler tarafından incelenmeye başladığı günlerde, konferansın yeniden yapılmasına dair karar mecliste kabul edildi. Türk delegasyon heyetinde kimlerin görevlendirileceği ise Türk basınında çeşitli görüşlerde yansıdı. Türk gazetelerinin aktardığı isimler *The Times*'da *"Türk İyimserliği, Ankara'da Oylama" (Turkish Optimisim The Voting At Angora)* başlıklı yazıda şöyle aktarıldı:

> *Dışişleri Komisyonu Başkanı Hamdullah Suphi Bey, İkinci Grubun liderlerinden Kara Vasıf Bey de dâhil olmak üzere yaklaşık altmış Milletvekili ile birlikte Ankara'ya geldi. Lozan Antlaşması ile ilgili müzakerelerin yeniden başlamasının gerçek oylaması, kırk milletvekili yok veya izinli iken, 96 çekimser halde, 169 evet ve 20 aleyhinde olarak açıklandı. Hamdullah Suphi, barış beklentileri konusunda iyimser ve İsmet Paşa'nın, savaşı çok fazla gördüğü için barışı imzalayacak en iyi kişi olduğunu düşünüyor; ancak Tanin'den farklı olarak, heyetin geri kalanında değişikliklerin gerekli olduğunu düşünmüyor. İkdam, Müttefiklerin Yüksek Komiserler tarafından temsil edildiği İstanbul'da müzakerelerin yeniden başlatılması halinde Türk delegelerinde Adnan Bey ve Refet Paşa olacağını belirtiyor. İkincisi, şuan, bir demiryolu aracının penceresine bir taş atma girişiminden kaynaklı olarak gözünün ciddi bir yaralanmasıyla tedavi oluyor. Gözü o kadar çok hasar gördü ki, ilk başta körlüğün ortaya çıkacağını düşünüyordu. Müzakerelerin başka bir yerde yapılması halinde, Müttefikler heyet personelini değiştirirse aynı iki delege Türkiye'yi temsil edecek, ancak eğer değilse, İsmet Paşa veya Rıza Nur eski rakipleriyle tekrar karşılaşacak. Türk karşı önerilerinin metni bu öğleden sonra Paris'te gündeme alındı.*[584]

İsmet Paşa ilerleyen günlerde Müttefiklere bir mektup ile 9 Mart tarihli Türk tasarısının bir özetini gönderdi. Bu mektuba göre konferansın başlarında kabul edilen "Türkiye'ye eşitlik ilkesiyle muamele etme" sözü Müttefikler tarafından çiğnenmişti. *The Times*'da *"Türk İddiaları, İsmet'in Müttefiklere Notası, Yeni Konferans Tasarısı" (The Turkish Claims, Ismet's Note To The Allies, Desire For New Conference)* başlıklı yazıda İsmet Paşa'nın sözleri ve Türk tasarısı şöyle aktarıldı:

> *Aşağıda, İsmet Paşa tarafından imzalanan mektubun ve dışişleri bakanlığı tarafından cumartesi günü yayınlanan Türk karşı teklif metninin kısaltılmış bir özeti yer almaktadır. Birlikte ele alındığında, ikisi Türk taleplerinin yaklaşık boyutunu gösteriyor. İsmet Paşa, 4 Şubat'ta dağıldıklarında müzakerelerde ulaşılan aşamayı hatırlatarak başlıyor. Müttefikleri barış şartlarını dikte etmeye çalışmakla suçluyor, "Eşitlik ilkesiyle Türkiye ile muamele etme vaatlerine rağmen" diyor ve ekliyor:*

---

faktörleri ortadan kaldırabilecek bir konferans önermektedir. Yetkili makamların mümkün olan en kısa zamanda cevap vermeleri istenmektedir." **The Times**, 10 Mart 1923.

[584] **The Times**, 16 Mart 1923.

"İki buçuk ay süren müzakerelerden sonra, birçok sorunun üzerinde anlaşmaya varılmış bir çözümle sonuçlanırsa, Türkiye, kısa gecikmeyi kabul etmişti, ve her şeyden önce, konferansın son aşamasında bu kadar iyi sonuçlar veren düzenli prosedür terk edilmeseydi barışla sonuçlanacaktı. 4 Şubat'tan bu yana düşmanlıkların yenilenmemesi, ilk etapta zaten Türkiye'nin tezahür ettiği barış iradesiyle bağlantılıdır." (...)[585]

Ekonomik meseleler, kapitülasyonlar gibi konular hakkında Türk barış tasarısı, bir kez daha kapitülasyonları reddederek, Müttefikler ile Türklerin arasındaki ilişkinin uluslararası standartlarda yeniden oluşturulmasını talep etmekteydi. Türk tasarısındaki bu talepler, *"Finansal Nedenler" (Financial Clauses)* başlığıyla *The* Times'da şöyle yansıdı:

(....) Büyük Millet Meclisi tarafından bu sözleşmede yapılan tüm değişiklikler aşağıdaki hususlardan esinlenmiştir:
a) Kapitülasyonların kesin olarak kaldırılmasının Müttefikler tarafından tanınması,
b) Bu tanıma, Türkiye ile Müttefik Kuvvetler arasındaki ilişkilerin, bağımsız uluslararası uygulamalarla izlenen genel uluslararası hukuk ve teamül gerekliliklerine uygun hale getirilmesi gerektiğinin ivedilikli sonucudur.
c) Uluslararası uygulama kurallarına uygun olarak, bir devletin konularının bir başkasının topraklarına girişini ve ikametini düzenleyen koşulları, mali rejimleri ve bu bölgelerin mahkemelerindeki yargı konumları, karşılıklılık veya

[585] Yazının devamı şöyledir:
Taslak, önceden kararlaştırıldığı gibi, ortak bir şekilde hazırlanmış olmalıydı, metinlerde sözleşme tarafları paylaşılan görüşleri aktardığı için, değişikliklerin çoğu artık gereksiz yere ortaya konmuştur, özellikle de çoğu durumda değişiklikler esasen bir taslak meselesidir. I. Bölümde (Politik Hükümler) herhangi bir madde değişikliği yoktur. Bozcaada gibi, Merkeb'in ıssız adacıklarını işlemek için 1914'te tasarlandığı gibi Meis'i Türk egemenliği altında tutma istekleri, ve Trakya'nın sınırı olarak Meriç'in yapılması, ya bir sınırın tespitinde genellikle gözlenen ilkelere ya da Müttefiklerin kendileri tarafından tutulan görüşlere karşı eşitsiz ya da ters olamaz.
Bölüm II ile ilgili olarak. (Mali Hükümler), Türk Hükûmeti ve Borç İdaresi arasındaki ilişkiler içsel bir nitelik taşımaktadır, 47. madde Barış Antlaşması'nda anlaşamamaktadır. [47. madde şu şekildedir: "Türkiye, gerektiğinde, tahsis edilen mevcut ödemeleri, sorumlu olduğu yıllık gelirin payıyla tam olarak ödenmesini sağlayacak şekilde desteklemek üzere Borç Konseyi ile düzenler.] Demiryolu inşaatı için sözleşmeli krediler daima Türkiye ile müstakil bölgeler arasında paylaştırılacak borçlar arasında her zaman anlaşılmıştır. [Lahey'deki Daimi Uluslararası Adalet Divanı tarafından] tahkime başvurmak, Güçlerin kendileri tarafından sıklıkla kabul edilen ilke Türkiye'ye büyük zarar verecektir. Bu nedenle, bir tahkim mahkemesi önünde Bağdat Soma Panderma, ve Hodeidah-Sana demiryolları ile ilgili suçlamanın borç tablosundan kaldırılmasını, dolayısıyla 50. maddenin ve mali fıkraların Ek 2'sini bastırmayı kabul edemez. Müttefikler, Osmanlı Devlet Borçlarından pay alarak diğer Devletlere düşen geri ödemelerin ödenmesinin Antlaşmanın yürürlüğe girmesinden itibaren yirmi yıl içinde faizsiz olarak gerçekleştirilmesi konusunda anlaştılar. Türkiye'ye bu konuda eşit muamele edilmesine gerek yoktur.
Çünkü, Türkiye, bu devletlere tahakkuk eden faiz ve batan fon paylarının büyük kısmını haksız yere ödediği için, hiçbir şey, bu devletlerin ödeyecekleri geri ödemelerin, 'Türkiye'nin geri ödemelerinde ödediği miktar kadar' etkilenmesinden daha adil olamaz. **The Times**, 19 Mart 1923.

karşılıklı olarak en çok tercih edilen ulus muamelesi temelinde sabit bir süre için yapılan sözleşmelerle belirlenir. (...)[586]

Haberin devamında, Müttefiklerin Lozan'da Türklere sunduğu taslakta var olan ve kapitülasyonlara kapı aralayan maddelerin varlığının kabul edilemeyeceği Türk tasarısının bir başka talebi olarak yer aldı. Uluslararası kurallara uygun olarak oluşturulan yeni barış antlaşmasıyla, Müttefiklerle Türkler arasında barışı engelleyecek herhangi bir durumun olmayacağı da tasarıda bulunmaktaydı. Tasarı habere şöyle aktarıldı:

(...)Müttefik taslak, yukarıdaki ilkeleri açıklamamaktadır. Bölüm I, giriş ve ikamet ile ilgili olarak, hiçbir süreyle sınırlı olmadığı sürece Müttefiklerin Türk topraklarındaki konumunu tek taraflı olarak etkiler ve Müttefik bölgelerdeki Türkler lehine karşılıklılık fikrini ihmal eder ve bu gerçek kapitülasyonlar görünümündedir.

Kapitülasyonların kaldırılmasını tanıdıklarını ilan ettiklerinde, Müttefiklerin samimiyeti ve Türk milletinin bağımsızlığı, "Türkiye'den veremeyeceği tavizler almaya ya da başka hiçbir yerde var olmayan bir durum yaratmaya çalışmamalarını" gerektirmektedir.(...) Türkiye'nin hukuk müşavirlerinin beş yıl görevlendirilmesiyle ilgili beyan metni esas olarak müttefikler ile son anda yapılan anlaşma ile kararlaştırılan biçimdedir. Önceki açıklamalar bir kez daha, Türkiye ile Müttefikler arasında, aralarında barışçıl ilişkilerin yeniden kurulmasını önleyecek farklılıklar olmadığını göstermektedir. (...)[587]

Türk tasarısını ayrıntılı olarak sütunlarına yansıtan *The Times*, tasarının son kısmında İsmet Paşa'nın vardığı sonuçları aktardı. Ayrıca İsmet Paşa, Türk Hükûmetinin olası bir çatışmadan kaçınmak ve barışı tesis etmeye istekli olduğunu, bu sebeple Müttefiklerin bu tasarıya en kısa sürede cevap vermelerini rica ediyordu. *"Barış Özlemleri" (Peace Aspirations)* başlıklı yazı şöyleydi:

(...)İsmet Paşa daha sonra üzerinde anlaşmaya varılmış olan hususları tekrar özetliyor ve şu sonuca varıyor: Büyük Millet Meclisi Hükûmeti, Müttefiklerin özel ilgi duyduğu her sorunu görüşlerine göre olabildiğince bir çözüm bulmaya gayret ederek, gücünün tüm imtiyazlarını barışın çıkarlarına yaptığını düşünmektedir. Hükûmetim umuyor ki, Müttefik Kuvvetler, Türkiye'nin son üç ay içinde gösterdiği barışçıl duyguları hissedebildiyse, bir konferans, Avrupa'da iki kez toplantı veya tercihen ya İstanbul ya Lozan görüşmeleriyle bir anlaşmaya varılması ya da Türkiye ve Müttefiklerin görüşlerinin yakınlaştırılması ile barışçıl sonuçlanacak bu sorun iki hafta içinde çözülecektir. Türk Hükûmeti, dünya barışını yeniden tehlikeye atabilecek ve yeni bir çatışma sonucunda yeniden doğabilecek geçmiş yıllardaki dehşet verici

[586] **The Times**, 19 Mart 1923.
[587] **The Times**, 19 Mart 1923.

unsurların ortadan kaldırılabilmesi için mümkün olan en erken cevaptan memnun olacaktır.[588]

The Times, Türk barış tasarısının Müttefiklerin tasarısı ile bir kıyaslamasını sütunlarına aktardı. İlk farklılık Türk tasarısında işgal edilen bölgelerin tahliyesinin anlaşma imzalandıktan hemen sonra başka bir onay olmadan gerçekleşmesiydi. Bir diğer farklılık ise Musul konusunun İngiltere ile Türkiye arasında 1 yıl içerisinde görüşülmelerin yapılması, görüşmelerde uzlaşı sağlanmazsa Cemiyet-i Akvam'a başvuru yapılacağıydı. Değişen tüm maddeler *The Times*'da *"Farklılık Noktaları" (Points of Divergence)* başlığıyla sütunlara şöyle aktarıldı:

Müttefikler antlaşması ile Türklerin önerdiği antlaşma arasındaki temel farklılık noktaları aşağıdaki gibidir:
I. kısım ve bağlantılı iki sözleşmede Türkler, antlaşmanın Türkiye tarafından onaylanmasından hemen sonra, başka hiçbir onay beklemeden işgal altındaki tüm toprakların tahliyesine bir hüküm ekler. Türklerin 3. Maddesinde, Suriye altında, 20 Ekim 1921 tarihli Fransa-Türkiye Anlaşması'nın tüm ekleriyle tamamen yürürlükte kalacağı hükmü eklenmiştir. Irak'a bağlı olarak, 31 Ocak Müttefik Taslağı'nda yer alan iki paragrafın yerine,
(1) Türkiye ile Irak arasındaki sınırın, anlaşmanın yürürlüğe girmesini izleyen on iki ay içinde Türkiye ile İngiltere arasında dostane bir şekilde yerleşeceği; ve (2) anlaşmada başarısız olunması halinde, anlaşmazlığın Cemiyet-i Akvam Konseyi'ne gönderilmesi.
Madde 12, Merkeb adacıkları Türk egemenliği altında, Bozcaada'ya bağlı kalacak şekilde değiştirilmiştir.
Madde 15, Meis Türk egemenliği altında kalacak şekilde değiştirilmiştir. (...)[589]

[588] **The Times**, 19 Mart 1923.
[589] Yazının devamı şöyleydi:
Madde 16- Türkler, Ada Kale'nin Türk egemenliği altında kalmasını öngörür.
26. madde şu şekildedir: " Yüksek Akit Taraflar, hem giriş ve ikamet şartları hem de mali ve adli sorular ile kapitülasyonlardan kaynaklanan ekonomik ve mali sistem açısından Türkiye'deki yabancıların rejimine ilişkin kapitülasyonları tamamen kaldırdıklarını beyan ederler."
Türkiye'deki yabancılar için geçerli olan rejime ilişkin Taslak Sözleşmede, Madde 5 tamamen iki paragrafta düzenlenmiştir.
(1) Müttefik Kuvvetler topraklarında düzenli olarak kurulan veya yasal olarak tanınan şirketler Türkiye'de tanınır ve yasal kapasiteleri ile dava açma hakları ulusal yasalarına göre belirlenir ve (2) "kuruluş" faaliyeti ve taşınmaz veya diğer malların iktisabı ile ilgili olarak Türk hukukuna tabi olacaklardır.
Madde 15 (dini ve benzeri kurumlar için muafiyet) ve Madde 17 (on yıllık süre) ve 22. madde gibi aşağıdakiler tamamen kaldırılmıştır:
"Türk Hükûmeti, Türk Mahkemelerinin Türkiye'deki yabancılara hem kişi hem de refah açısından, uluslararası hukuka ve genel olarak diğer ülkelerde kabul edilen ilke ve yöntemlere göre koruma sağlayacağını beyan eder."
Okullar, dini ve hayır kurumları ile ilgili 24. ve 25. maddeler tamamen kaldırılmıştır.
Türkler, sözleşmenin tüm hükümlerini Türkiye'deki Müttefik konular ve şirketler hakkında ve Müttefik ülkelerdeki Türk meseleleri ve bağımlılıklar da dâhil olmak üzere, mütekabiliyeti bağlı kılan bir madde ekler ve bunu sağlayarak, eğer böyle bir mütekabiliyet herhangi bir konuda bir devlette kabul edilmezse, bunu reddeden devlet bu hususta Türkiye'deki sözleşmeden yararlanamaz.

The Times, aynı tarihli bir başka haberlerinde Musul kenti Liwa'dan Cemiyet-i Akvam'a Bağdat'tan ayrılmamanın talep edildiği telgrafların gönderildiğini duyurdu. Bu olayın sonrasında ise seyitler ve ulemadan bazı kimselerin imzasının bulunduğu telgraflar Cemiyet-i Akvam'a gönderildi. Bu telgraflarda, Musul'un yabancı müdahalesinden uzak ve bağımsız olması talep ediliyordu. Habere göre, ulema Mustafa Kemal Paşa'yı *"İslam'ın Kılıcı"* olarak görüyordu ve İstanbul'daki halifeye bağlıydı. İngiltere Hükûmeti ve *The Times* antiemperyalist yanlısı bu telgrafı o kadar önemsemiş olmalı ki, telgraftaki isimler araştırılarak, söz konusu telgrafta Musul'un en tanınmış hırsızının ailesinin de imzasının bulunduğu özellikle sütunlara aktarıldı. İsmi *The Times*'ın sütunlarında yer almayan hırsızın anti-emperyalistlerden yana olduğunun vurgulanması, *The Times*'ın bu kesimi kamuoyunda nasıl göstermek istediğinin bir örneğidir. *The Times'ın* haberine göre, Musul içerisinde farklı görüşlerin varlığına rağmen Britanya Hükûmetinin bu yaygaraları dinlemeye niyeti yoktur, çünkü Musul Bağdat'ın bölünmez bir parçasıdır. Haber, İngiltere'nin Musul konusunda ne kadar keskin görüşlerinin olduğunu, ileriki yıllarda Musul meselesinde Türklere karşı nasıl tavır gösterebileceğini hissettirmesi açısından önemlidir. Bölgede İngiltere'nin istenmediğini hissettiren telgrafların varlığına rağmen *The Times,* haberi *"Musul Türklere Karşı" (Mosul Against The Turks)* başlığıyla şöyle aktardı:

> *Tüm merkezlerden Cemiyet-i Akvam'a Musul Liwa'nın Bağdat'a bağlı kalmasını talep eden telgraflar gönderildi. Bunlar arasında Musul şehrinin ileri gelenlerinin ve tüccarlarının çoğu tarafından imzalanmış büyük bir dilekçe bulunmaktadır. Beklendiği gibi, Musul şehrinden de bir karşı dilekçe gönderildi. Irak krallığının birliğini ve bölünmezliğini teşvik ederken, "tüm yabancı müdahalelerin haricinde tam bağımsızlık" talebi de getiriyor. Bu dilekçe elbette mandaya ve işgale karşıdır. İmzacılar, listede Mahmoud al Mufti*

Madde 26- Türkler, üçüncü paragrafın sonuna, "sözleşmenin beş yıl yürürlükte kalacağı" ifadesini eklerler.
İsmet Paşa'nın müttefikleri tarafından kabul edildiğini ifade ettiği adalet yönetimine ilişkin Türk taslağı aslında hiçbir zaman onlar tarafından kabul edilmedi.
Finans ile ilgili maddelerde, 57. Madde, Aydın Demiryolu gibi şirketleri, Lozan Konferansı'nda tasarlandığı gibi, imtiyazların uzatılmasıyla olası tazminattan mahrum bırakacak şekilde değiştirilmiştir.
58. madde, Türkiye ile Yunanistan arasında bir çözüm meselesi olarak gerekli olan tahkim yolu hakkında yalnızca Yunan ordusu ve yetkililerinin neden olduğu zararlardan bahsetmektedir.
Ekonomik hükümler: Karşı yasa taslağı basitçe bunların hepsinin barış antlaşmasından ayrılacağını söylüyor.
Bölüm V, kısım II. (sıhhi sorular) 129. ve 130. maddeler, Türkler, sınırın sıhhi idaresi danışmanı olarak üç Avrupalı tıp uzmanı ile beş yıl çalışma arzusunu belirten bir bildiri vermeyi öneriyorlar. **The Times**, 19 Mart 1923.

ve Seyyid Abdal Ghani, Naqib al Eşref tarafından yönetilen seyitler (Peygamber ve Âlim torunları) ve ulemaları içerir. (...) Ulemaya gelince, doğal olarak Irak'a müdahale eden bir Hıristiyan gücünü istemiyorlar. Kalpleri İstanbul ve Ankara'da, Sultan-Halife ve İslam Kılıcı'nın sahibi Mustafa Paşa ile. Türklerin geri dönüşünü memnuniyetle karşılayacaklarını söylemeye gerek yok. Bununla birlikte, Büyük Britanya'nın veya Cemiyet-i Akvam'n, Liwa'daki tüm kasaba ve köylerden tüm toprak sahiplerinin, tüccarların ve bilgili genç erkeklerinin talebine karşı yaygaralarını dinlemesinin bir nedeni yok, " Musul Irak'ın ayrılmaz bir parçası. Anti manda dilekçesindeki imzalar arasında ailesi yazılan bir vatandaş vardı ki, o, mesleğini babasından miras alan Musul'un baş hırsızıydı[590] (...)Müthiş olan şey, Mütarekeden bu yana beş yıldan az bir süre içinde, Musul bölgesinin kamuoyunu oluşturan üst ve orta sınıfların büyük çoğunluğunun, yeniden yapılanmanın zor olduğu yıllarında, Türklerin iddialarını bu kadar kararlı bir şekilde reddetmiş olması ve üçüncü kez de Bağdat ile birlik lehine karar beyan etmiş olması.[591]

Türk taleplerinin Müttefikler tarafından tartışılmaya başlandığı haberi *The Times*'da *"Türk Antlaşması, Müttefik Müzakere Çarşamba Günü" (The Turkish Treaty, Allied Discussion On Wednesday)* başlığıyla şöyle yansıdı:

Müttefiklerin Türk karşı önerileri hakkındaki ön tartışmaların Çarşamba günü başlaması bekleniyor. Fransız delegeler Bompard, Bargeton, Fromageot ve Bexon olacak. İtalyan delegeler Londra'daki İtalya Büyükelçisi, Signor Montagna, Guariglia ve Nogara olacak. Dışişleri Bakanlığı Cumartesi günü İsmet Paşa'nın bir ön yazıdan alınan öneri ve alıntıların bir özetini yayınladı ve Türklerin taslak antlaşmada değişiklik istemelerinin nedenlerini açıkladı.[592]

Ertesi gün haberlerinde Müttefiklerin toplantısını aktaran *The Times,* ele alınacak maddelerden kabul edilemeyecek olan noktaları sütunlarına *"Müttefikler ve Türkler"(The Allies and The Turks)* başlığıyla şöyle aktardı:

Zor noktaları tartışmak ve ortak bir eylem çizgisine karar vermek için İngiliz, Fransız, İtalyan ve Japon temsilcileri arasında bir toplantı bugün Lord Curzon başkanlığında Dışişleri Bakanlığı'nda başlayacak. Müttefikler hala bekleyen soruları nasıl ele alacaklarını tartışırken, muhtemelen Türklere Lozan'da dağılmış olan müzakereleri sürdürmeye hazır olduklarını bildireceklerdir. Türk delegelerle konferansın nerede yapılacağına karar verilecek. (...)
Siyasi maddelerdeki bir pürüz, Türk karşı önerilerinden, Akdeniz'deki iki Türk burnunun en batısında yer alan ve Sevr Antlaşması'nın 122. maddesi ile İtalya lehine Türkiye tarafından feragat edilen Meis Adası'nın, Türk egemenliği

---

[590] Haberde bu hırsızın ismi belirtilmemiş olup hakkında yazılanlar şöyledir:
"(...)Anti manda dilekçesindeki imzalar arasında ailesi yazılan bir vatandaş vardı ki, o, mesleğini babasından miras alan Musul'un baş hırsızıydı. Ev çalma konusunda uzmandı ve genel uygulaması sokaktan kazmalarla bir evin duvarını kazmaktı, çünkü bunun demirden yapılmış bir kapıyı kırmaktan daha az zahmetli olduğunu deneyimlemişti. (...) Görünüşe göre, bir erkeğin ekmeğini kazandığı ticarete müdahale etmemeniz gerektiği anlaşılmıştı ancak bir kadının ellerini kestiğinde meşru hakkını sadece bir kez aştığı için tutuklandı! O zaman bile, altın bilezikleri almanın başka bir yolu olmadığını itiraf etti!" **The Times**, 19 Mart 1923.

[591] **The Times**, 19 Mart 1923.

[592] **The Times**, 19 Mart 1923.

altında muhafaza edilecek olmasıdır. İtalya'nın bu adayı teslim etmeye tamamen karşı olduğuna inanılıyor. 20 Ekim 1921 tarihli Franklin Bouillon Anlaşması'nın tüm ekleriyle tamamen yürürlükte kalması yönünde bir hükmün eklenmesi, söz konusu belgelerin tekil toplanmasının sonuçlarının dikkatle ele alınmasını içerecektir. Ancak asıl zorluklar Finansal ve Ekonomi Şartlar ve "Türkiye'deki yabancılara uygulanan rejim" konusunda ortaya çıkacaktır. Türk Devleti'nin Osmanlı Borçlarının özel bir mesele olduğu iddiasını, Fransız Hükûmeti'nin büyük bir sempati ile karşılayacağı pek olası değildir ve İngiliz Hükûmeti doğal olarak tahvil sahiplerinin savunmasıyla kendini ilişkilendirecektir. Yunanistan Türklerinin Türkiye ve Yunanistan arasında bir çözüm meselesi olarak ve gerekirse aşırı olmayan tahkim yoluyla Yunan tazminat taleplerinin sakin ve karakteristik ihmali de söz konusu değildir. Venizelos Londra'dadır ve gerekirse bu ve Yunan çıkarlarını etkileyen diğer konular hakkında danışma için hazır bulunacaktır.[593]

Müttefiklerin Türklerin taleplerine vereceği cevabı hazırladıkları ancak tüm taleplere cevap verilmeyeceği ilerleyen günlerde *The Times*'ın aktardığı haberler arasındaydı. Konferansın yeni yerinin ise İstanbul olamayacağı, nitekim Türk basınında Müttefik delegelere çok fazla yüklenildiği belirtiliyordu. Müttefiklerin süreç hakkında kendi aralarında uzlaştıkları, Yunanistan ile Türkiye'nin arasındaki

[593] Haberin devamında tartışma yaratacak diğer konular ve *The Times'*ın yeni konferanstan beklediği küçük pazarlıklar olmaksızın bir Müttefik ittifakı şöyle aktarıldı:

Müttefiklerin kendi iddialarından feragat ettikleri düşünüldüğünde, sonuçta 1918'de yok olan Türklerin, tazminat talep etme hakkına sahip olan tek güç olması, gerçeğin bilincinde olmadığını iddia edebilecekleri kadar çok saçma görünecektir. Türklerin önerdiği gibi, ayrı müzakere için antlaşmadan ekonomik maddeleri çıkarmak da saçma olur. Türklerin bu hükümlerin Lozan'da tam olarak tartışılmadığı -burada çok sayıda toplantı ve tartışmalara konu olan- sadece bir engel olduğu anlaşılmaktadır. Fransız ve İtalyan temsilcilerin bu konuda kuşkusuz söyleyecek çok şeyleri olacak. "Yabancılar için geçerli rejim" ile ilgili olarak, Türkler, politikalarının kaçınılmaz sonucunu dönüştürdüklerine dair hiçbir işaret göstermemektedir. Muhtemelen sadece dünkü haberle, İstanbul'da temsil edilen İngiliz sigorta şirketlerinin, Şirketler Yasası'na uymak yerine oradaki ajanslarını kapatmayı düşündüklerini öğrenmiş olacaklar.

Türkler karşı önerisinde, tam karşılıklılık için yaygara koparırken (çeşitli Müttefik ülkelerin iç mevzuatı nedeniyle teknik zorluklar olduğu için), kendi ve yabancı uyruklu kişiler ile şirketleri arasındaki mali muafiyetler ve bu tür muafiyetleri Müttefik konulara ikame etmek için antlaşma tarafından sağlanan eşitlikten kaçmaya çalışıyorlar. Bu çok farklı bir şey ve görünüşe göre ayrımcılığa kapı açıyor.

Türk hukukunun haksız idareye karşı yabancıların adli olarak korunmasına ilişkin çok önemli soruya gelince, Türkler gerçekten de son anda Montagna tarafından aktarılan "hukuk danışmanlarının listesinin, Türklerin önerdiği gibi, Türkiye'de 1914-18 savaşında yer almayan ülkelerin hukukçu vatandaşları arasından seçilmeleri" yerine Daîmî Uluslararası Adalet Divanı tarafından düzenlenmesi Müttefik teklifini kabul etmişlerdir. Ancak yine de, danışmanların "flaicte delicto (suçüstü) olanlar dışındaki kişilerin ev baskını, aramaları veya tutuklamaları" konusuna müdahalesini reddediyorlar.

Bu nedenle, bugünkü toplantı gündeminin birçok tartışmalı nokta içerdiği görülecektir. Birçoğunda Müttefiklerin görevi açıktır ve eğer Türkler İsmet Paşa kadar savaştan kaçınmakta istekliyse, içtenlikle, ikna olduğumuz gibi, Lozan'ın küçük pazarlık taktiklerini sürdürmenin yararsızlığını tanıyacaklarına ve sadece adil ve hakkaniyetli bir çözüme yönelik terimleri açıkça kabul edeceklerine inanıyoruz. **The Times** 21 Mart 1923.

tazminat meselesinin yalnızca iki ülkenin müzakeresine bırakılacağı da belirtiliyordu. *The Times* haber *"Ankara'ya Yanıt, Genel Özellikleri" (Reply To Angora, Its General Character)* başlığıyla şöyle aktardı:

> *Müttefik uzmanlar dün istişarelerine devam ettiler ve Türkiye'nin Lozan Antlaşması'na karşı önerileri ile ilgili sonuçlarını taslak haline getirdiler. (...) Müttefiklerin Ankara Hükûmeti'ne verdikleri yanıtla ilgili olarak, bunun Türklerin gündeme getirdiği tüm sorulara ayrıntılı bir şekilde cevap vermeyeceği, ancak Müttefiklerin çok genel anlamda İsmet Paşa'nın mektubuna cevap vermesi bekleniyor. Mektubunun alındığı kabul edecek ve kabul edilebilecek bazı teklifler, daha fazla tartışılabilecek diğerler teklifler ve yine kabul edilemez bazı teklifler olduğu belirtilecektir. Heyetlerin görüşünün Lozan'da tartışmanın yeniden başlatılması gerektiğine inanılmaktadır, çünkü Lozan konferansı sona erdirilmiş değil, sadece ertelenmiştir ve bu nedenle Lozan söz konusu olan konuların yeniden düşünülmesi gereken yerdir. Dahası, İstanbul'un konferansın yenilenmesi için uygun atmosferi karşılamayacağı düşünülmektedir, çünkü son birkaç gün içinde başkent Türk Basını Müttefik temsilcilerine karşı çok nahoş bir kişisel kampanya başlatmıştır. Müttefikler tarafından kendi aralarında tartışılan detayların çeşitli ve karmaşık bir yapıya sahip olmasına ve kolayca fikir farklılıklarına yol açmış olabileceğine rağmen, aralarında tam bir mutabakat olduğunu bilmek çok sevindirici. Bu hepsi için geçerlidir ve özellikle İngilizler ve İtalyanlar için barizdir. (...) Bazı çevrelerde Yunanistan ve Türkiye'nin kendi aralarında tazminat sorununu çözmelerine izin vermenin daha iyi olacağı görüşüne varılıyor. Bu konuyla ilgili bir sonuca varmaya gayret etmek için şimdiki toplantının çok uzun sürmesi gerekebileceği düşünülmektedir.*[594]

Müttefikler sonunda 27 Mart tarihli bir nota ile Türklerin tasarılarına cevap verdi ve Türk tasarısındaki talepleri görüşmeye hazır olduklarını bildirdi. *The Times* bu durumu *"Resmi Açıklama" (Official Statement)* başlığıyla şöyle aktardı: *"Dışişleri Bakanlığı geçen akşam şunları şöyledi:*

> *Lord Curzon Başkanlığındaki Müttefik temsilcileri, uzman komitelerinin Türk karşı önerilerinin mali, ekonomik ve diğer bölümleri hakkındaki raporlarını dikkate aldı. İnceleme ve tartışmalardan sonra tüm noktalarda Müttefik anlaşma noktalarına ulaşıldı; raporlar onaylandı ve İsmet Paşa'nın 8 Mart'taki notasına verilen cevabın taslak metni, ilgili Hükûmetlerin nihai onayına tabi olarak kabul edildi ve geçti. Bu onayın önümüzdeki kırk sekiz saat içinde, İngiliz, Fransız, İtalyan ve Japon temsilcileri tarafından Ankara'daki Türk Hükûmetine iletilmek üzere İstanbul'a özdeş bir nota gönderilmesi umulmaktadır. Bu nota yayınlamayı amaçlamaktadır.*[595]

Müttefik notası o günlerde basına yansıtılmamıştı ve Türk basını notanın içeriği hakkında farklı sesler yükseltmekteydi. *The Times*; *Tanin, Tevhid-i Efkar, Hakimiyet Milliye'ye, Yeni Gün* gazetelerinin nota hakkındaki görüşlerini *"Türkler*

[594] **The Times**, 27 Mart 1923.
[595] **The Times**, 28 Mart 1923.

Kötümser, Londra'dan Haberler Karamsar" (Turks Pessimistic, Depressed By News From London) başlığıyla şöyle aktardı:

> *(...)Müttefiklerin Türk karşı önerilerine cevapları henüz kesin olarak bilinmemekle birlikte, Türk gazetelerinin büyük kısmı, Londra'dan bu cevabın içeriği hakkında telgraf edilen tahminler nedeniyle en derin karamsarlığa girmiştir.*
> *Tanin, Fransa ve İtalya'nın yargısal güvencelerle ilgili İngiliz görüşüne katıldığından, Lozan'daki uzlaşmacı olan son tutumlarını terk ettiklerinden korkuyor. Dergi kasvetli bir şekilde eğer haber Londra telgraflarında göründüğü kadar kötü ise, Türklerin Lozan'a dönmesinin faydasız olduğunu aktarıyor. Ancak Rıza Nur Beyden hoşlanmayan Tanin, eğer bunun yapılması gerekiyorsa heyetin personelinin değiştirilmesi gerektiği üzerinde ısrar ediyor.*
> *Tevhid-i Efkar, Müttefiklerin barışı istemediğini fark ettiği için Lozan'daki müzakerelerin yeniden başlamasını işe yaramaz buluyor. Yeni Gün, gelecek konusunda eşit derecede karamsar olsa da, her zamankinden daha kısık ve ayık bir ruh hali içinde, "Şimdiye kadar barış sadece bir rüyadır ve savaş hala üzücü bir gerçektir" diyor. Ancak bakanlığa ait Hakkimiyet, İngiliz Basınının tonunu onaylıyor. Sorunu yarıya indirmeyi reddediyor ve halka, Müttefik cevap metnini şikâyet etmeden önce beklemesini tavsiye ediyordu.*[596]

Müttefik notasının içeriği ilerleyen günlerde basına yansıtıldı. Buna göre, sınır ve toprak konularını içeren ve 4 Şubatta İsmet Paşa'nın karşı Türk tasarısında bulunmayan taleplerinin görüşülmeyeceği notada belirtilen bir hususdu. Yarıda kalan konferans en kısa sürede tekrar Lozan'da başlayacaktı.[597] *The Times* Müttefik notasının içeriğini *"Müttefiklerin İsmet Paşa'ya Cevabı, Notaların Metni, Müttefikler Tartışmaya Hazır" (Powers Reply To Ismet Pasha, Text Of The Notes, Allies Ready For Discussions)* başlığıyla şöyle aktardı:

> *Fransa, İngiltere ve İtalya Dışişleri Bakanları ve Londra'daki Japon Büyükelçisi ve Hükûmeti adına tarafından ele alınan 8 Mart 1923 tarihli mesaja cevaben, Türkiye Dışişleri Bakanı İsmet Paşa'ya verilen ortak nota metni aşağıdadır: Ekselansları,*
> *Büyük Britanya, Fransa, İtalya ve Japonya Hükûmetleri, geçtiğimiz 31 Ocak'ta Lozan'da Türk Delegasyonuna sunulan barış ve konvansiyon ve bildirge taslaklarında bazı değişikliklerin yapılması konusunda 8 Mart'ta kendilerine hitap ettiğiniz mektuba eklenmiş notayı dikkatlice incelediler.*
> *Bu Hükûmetler, bu aşamada Ekselanslarınızın ileri sürdüğü çeşitli teklifler veya bunları desteklemek için savunulan argümanlar hakkında ayrıntılı bir tartışma başlatmayı istemezler. Bununla birlikte, Ekselansınızın geçtiğimiz 4 Şubat'ta Lozan'daki İngiliz, Fransız ve İtalyan Delegasyonlarına hitaben yazdığınız mektuplarda kapalı olarak kabul ettiğiniz çeşitli soruları yeniden açması gerektiğini söyleyemezler. Karşı tekliflerinize tamamen yeni noktalar getiren birkaç taslak makale eklemelisiniz.(...)*[598]

---

[596] **The Times**, 29 Mart 1923.
[597] Satan, ss.39-41.
[598] Notanın devamı *The Times*'ın sütunlarında şöyledir:

Bununla birlikte, Türkiye ve sözleşmeci taraflar arasında adil ve kalıcı bir barışın sonucunu hızlandırma arzularında, davetkâr Müttefikler Ekselansın Notasında belirtilen çeşitli noktaları tartışmaya hazır olduklarında hemen tutanak tutmaya hazırdırlar. Bu tartışma sonucunda ulaşabilecekleri kararların serbestliği saklı kalmak kaydıyla, orada eklenen karşı teklifler ve 4 Şubat Notanızda belirtilmeyen herhangi bir teklif hariç, üzerinde mutabık kalınan bölgesel hükümde herhangi bir önemli değişiklik yapılmasını içerebilir.

Diğer yandan, Ekselansları, adli yeterlilik ve yabancıların Türkiye'de kendilerini kurabilecekleri koşullarla ilgili olarak konuyu oluşturan hükmün karşılıklı niteliğine özel bir önem verdiğinden, davetkâr güçler, Ekselansını, prensip olarak, Türkiye'ye karşılıklılık yararının tanınmasını güvence altına alabilecek şekilde ve mümkün olduğu ölçüde kabul etmek amacıyla bu sözleşmeyi yeniden düzenleme önerisini kabullerinden emin olmaktan mutluluk duyarlar.

Aynı zamanda 8 Mart tarihli mektubunuzun ekinde yer alan notada Ekselansınız tarafından değiştirilmeksizin sürdürülen Müttefiklerin 31 Ocak taslak tüzüğünün herhangi bir maddesiyle ilgili tartışmanın yeniden başlatılmasına gerek yoktur ancak, anlaşmanın diğer bölümlerindeki değişiklikler kabul edilen maddede sonuçta değişiklik yapılmasına neden olabilir.

İkincisi, davetçi güçler Türkiye'nin adalet yönetimine ilişkin deklarasyonunun Türk karşı tasarısını uzlaştırmak için her türlü çabayı göstermeye hazırken, mektubunuzda yer alan karşı teklifler arasında öne sürdüğünüz konularda, 3 Şubat tarihli orijinal Müttefik taslağı ile birlikte bu yetkilerin 4 Şubat akşamı Hotel Beau Rivage'da düzenlenen İngiliz, Fransız, İtalyan ve Türk genel kurul toplantılarının ardından görüştüğü Müttefiklerin deklarasyon taslağındaki değişikliklerden herhangi biri tarafından taahhüt edilmiş sayılmaması gerekir.

Davetçi Güçler Hükûmetlerinin konumlarını açıklığa kavuşturmak istedikleri başka bir nokta daha var. Ekselansları Notasında, ekonomik hükümlerin antlaşmadan ayrılması ve ilgili taraflar arasındaki müzakerelerin konusu olan son imzadan sonra olması gerektiğini öneriyorsunuz. Ekselanslarının farkında olduğu gibi, Türk Delegasyonu ile uzun süren görüşmelerden sonra davet eden Güçlerin hazırladıkları taslak metinler, kendilerinin ve vatandaşlarının çıkarlarının tehlikede olduğu konuları içermektedir. Sonuç olarak, davet eden Güçler şimdi Ekselanslarınızın öne sürdüğü karşı önerileri tartışmaya hazırlar, bu tartışmaların ekonomik hükümler üzerinde de yeniden açılacağı ayrı bir anlayış olmalıdır. Ayrıca, davetçi güçler, yeni müzakereler sırasında ve bazı karşılıklı tavizler yoluyla, antlaşmaya dahil edilecek bu nitelikteki hükümler üzerinde bir anlaşmaya varmanın mümkün olduğuna inanırlar.

Bu maddelerin bazılarının amacı: Müttefik Devletlerin vatandaşlarının ve sermayelerinin dâhil olduğu şirketlerin hâlihazırda edindikleri hakların güvenliğini sağlayan düzenlemeleri ortak bir anlaşma ile oluşturmaktır. Ve 1914'ten bu yana meydana gelen olaylardan muzdarip oldukları ilgi alanlarının yanı sıra, sözleşmelerinin bu olaylardan kaynaklanan yeni ekonomik koşullara yeniden uyarlanmasıdır.

Bu önemli sorunun çözümünü hızlandırmak için, Müttefik Devletlerin Hükûmetleri vatandaşlarından bu soruna ilgi duyanlar, Barış Antlaşması taslağına getirilen hükümler temelinde bu Hükûmet ile kısmen anlaşmaya varmak amacıyla Türk Hükûmeti ile müzakerelere girmekle yükümlüdürler. Bu müzakereler başarılı olursa, Müttefik Devletlerin Hükûmetleri ulaşılan düzenlemelerin sonucunu kaydettikten sonra, taslak antlaşmada şu anda bu konuyla ilgili hükümler gerekçelerini yitirmiş olacak ve bu nedenle barışın sonuçlandırılması büyük ölçüde kolaylaşacaktır.

Sadece önerilen düzenleme ile ilgili olarak herhangi bir anlaşmaya varılamaması durumunda, Müttefik Devletlerin Hükûmetleri, vatandaşlarının hayati menfaatlerini korumak için son 31 Ocak taslağında ortaya çıkan bunlara yaklaşan ayrıntılı hükümlerin anlaşmaya dahil edilmesinde ısrar etmek zorunda kalacaklardı. Geri kalanı için, ekonomik hükümlerin diğer maddelerinden bazılarıyla daha genel bir şekilde ilgilenmek mümkün olacaktır, Türk Hükûmeti ile ilgilenen her bir Hükûmet arasında müteakip müzakereler yoluyla belirli ayrıntıların bırakılması gerekmektedir.

Müttefiklerin olumlu yanıt vermesiyle konferansın ikinci dönemi 23 Nisan'da başlayacaktı. Ara dönemde ise Türkiye'de önemli gelişmeler yaşandı. Bu gelişmeler *The Times*'da da yer buldu.

İlk olarak 17 Şubat-4 Mart arasında İzmir İktisat Kongresi toplandı. Nitekim Müttefiklerin, Lozan'da 1918'den sonra İngiliz, İtalyan, Fransız güçlerinin Türkiye'yi işgali ile oluşan masraflarını talep etmesi ve bu masrafın altınla ödenmesi konusu başta olmak üzere pek çok mesele Türk heyeti tarafından kabul edilmemişti. Bununla beraber, adli ve iktisadi kapitülasyonların devamı, Osmanlı'nın yaptığı borçların ödenme şekli, eski imtiyazların devamı gibi çoğunlukla ekonomi konuları konferansın yarıda kalmasına neden olmuştu. Türkiye 4 yıllık bir savaş politikası ve sınırlı kaynakları nedeniyle bir ekonomisi politikası geliştirememiş, bu politikaları savaş sonrasına ertelemişti. Türklerin Misâk-ı İktisadî politikalarını oluşturmayı amaçlayan kongre, 1135 delegenin katılımı ve Mustafa Kemal Paşa'nın açılış konuşmasıyla 17 Şubat'ta ilk oturumunu gerçekleştirdi. 4 Mart'a kadar süren kongrede, arda arda süregelen savaşların neden olduğu iktisadi harabiyeti onarmak, savaştan yorgun halkın ekonomisine yön vermek, yeni Türkiye'nin iktisadi sorunlarını çözebilmek için kararlar alındı.[599] *The Times*'ın İzmir'deki iktisat Kongresine yönelik haberleri fazla olmasa da, özellikle Mustafa Kemal Paşa'nın Batı ekonomisine karşı olmadığını söylediği açılış konuşması gazetenin sütunlarında görünmekteydi. *The Times*, ilk olarak İzmir'de yapılacak olan ticaret kongresini *"Lozan'da Kemal" (Kemal On Lausanne)* başlığının içerisinde sütunlarına şöyle yansıttı: *"(...)Ankara Hükûmeti, İzmir'de yapılacak ticaret kongresi sergisine hazırlıklarını sürdürüyor. Yaklaşık üç bin tüccarın, Gümrük aidatı, ekonomik organizasyon, ticari ulaşım tesisleri, kredi ve vergiler gibi barışçıl ve kârlı konuları tartışmak için orada toplanması bekleniyor."*[600] Mustafa Kemal Paşa kongre açılış konuşmasında özetle, Batı sermayesine düşman olmadıklarını, Batı'nın ise eski

---

Bölgesel değişiklikler, ekonomik hükümler ve yargı beyanı ile ilgili yukarıdaki anlayışla, davet eden Güçlerin hükûmetleri, Ekselanslarına, diğer Yüksek Akit Tarafların temsilcileriyle mümkün olan en kısa sürede Lozan'da müzakerelere devam etmek için temsilciler göndermeniz gerektiğini önermektedir.
Davet eden Güçler, her iki tarafta da eşit iyi niyetle, barışı zorlanmadan sonuçlandırmanın mümkün olacağına inanıyor ve Ekselanslarınızın Türk Hükûmeti'nin bu doğrultuda istek ve amaçlarına verdiği güvenceleri memnuniyetle nota ederler; bu duyguları ve umutları paylaşıyorlar ve bu karşılıklı eğilimleri konferansın Lozan'da devam etmesi için iyi bir destek olarak görüyorlar. **The Times**, 2 Nisan 1923.

[599] Afet İnan, **İzmir İktisat Kongresi**, 3. Baskı, TTK yay, Ankara, 2020, ss.11-12.

[600] **The Times**, 7 Şubat 1923.

Türkiye ile yeni Türkiye'yi birbirinden ayıramadıkları için Lozan'daki konferansın ekonomik nedenlerle sonlandığını savundu. *The Times* Mustafa Kemal Paşa'nın konuşmasını *"Britanyalıların İsmet'e Mesajı, Ankara'nın Belirsiz Öfkesi" (British Message To Ismet, Uncertain Temper Of Angora)* başlıklı haberinin içerisinde şöyle aktardı:

> *(...) Eskişehir'de İsmet ile buluşup Ankara'ya eşlik etmesi beklenen Mustafa Kemal, dün İzmir'de Ticaret Kongresi'ni açtı. Bu törende yaptığı konuşmada, Türk Hükûmeti'nin yabancı kapitalistlerle işbirliği yapmaya istekli olduğunu vurgulamak için zaman ayırdı ve yeni Türkiye'nin, eski imparatorluk idaresi gibi yabancı yatırımları koruyan bir jandarmanın mütevazı rolüyle sınırlı kalmaya hazır olmadığını kabul etti. Kemal, Müttefiklerin eski ve yeni Türkiye arasındaki farkı henüz fark etmediği için Lozan Konferansının sadece ekonomik nedenlerle ertelendiğini ileri sürdü.*[601]

İkinci gelişme ise, Müttefikler ile Türkiye arasında İzmir'de bulunan savaş gemileri nedeniyle ortaya çıkan gerginlikti. Konferansın yarıda kesilmesiyle güvenliğini garanti altına almaya çalışan Türkiye, 6 Şubatta 1000 ton ağırlığın üzerindeki savaş gemilerine İzmir Limanı'nın kapatıldığını, 7 Şubatta bu gemilerin limanı boşaltmasını Müttefik İstanbul Yüksek Komiserliklerine bir nota ile bildirdi. Nota, Müttefikler tarafından ortak bir protesto notasıyla sonuçlandı. [602] *The Times* olayı, *"Türkler Savaş Gemilerinin İzmir'den Ayrılmalarını Emretti, Müttefik Protesto Düzenlendi" (Turks Order Warships To Leave Smyrna, Allied Protest Lodged)* başlığıyla şöyle aktardı:

> *(...)Ankara Hükûmeti temsilcisi, Karaburun ve Oğlanadası arasındaki çizginin ötesinde İzmir Limanı'nda bin tonun üzerindeki tüm savaş gemilerine izin verilmeyeceğini yetkililere bildirdi. Limandaki bin tonun üzerinde olanların 7 Şubat gece yarısından önce İzmir'den ayrılması gerekiyor. Müttefik Amiraller bu sabah konuyla ilgili bir toplantı düzenlediler ve Curacao kruvazöründe Amiral Nicholson İzmir'e görevlendirildi. Müttefik Yüksek Komiserler Ankara Hükûmeti temsilcisine protesto notası verdiler.*[603]

Karşılıklı notalar ile gerilen ilişkiler sonunda, Müttefikler, gemilerini İzmir Limanından boşaltmayacağını beyan etti. Müttefiklerin, olası bir çatışmada Türklerin pişman olacağına yönelik açıklamaları vaziyeti ciddi bir boyuta taşıdı. Bu vaziyet, *The Times*'ın yazılarında Türklere hakarete varan söylemlerde de ortaya çıktı. Nitekim *The Times, "Lozan ve Ankara Arasında" (Between Lausanne And Angora)*

[601] **The Times**, 19 Şubat 1923.
[602] Demirci, s.158-159.
[603] **The Times,** 7 Şubat 1923.

başlıklı haberini, *"Aptallıklarında Türkler bildiklerinden daha akıllıca hareket ediyorlar."* cümlesiyle sütunlarına şöyle yansıttı:

> *Türkler, düz, belli bir huzursuzluk sergiliyorlar. Savaş gemilerinin derhal İzmir limanından ayrılmasını talep ettiler. Müttefikler, böyle bir şeyi teklif etmeleri konusunda cesaret verici bir oybirliği ile cevap verdiler. Hatta, Amiral Nicholson, H.M.S. Curaçoa ile yasak alanlara dün şafakta bir muhriple girdi ve Milliyetçi makamlara Müttefiklerin denizcilik özgürlüğüne herhangi bir müdahaleye boyun eğmeyeceklerini bildirdi. Türk talebi Çarşamba akşamı Paris'e ulaştığında Fransız Hükûmeti bir keresinde hiçbir Fransız gemisinin İzmir'den ayrılmayacağını ve saldırıya uğrarsa kendilerini savunacaklarını söyledi. Bu uzun zamandır duyduğumuz en keyifli haber. Aptallıklarında Türkler bildiklerinden daha akıllıca hareket ediyorlar. Türk saldırganlığının tehdidi, son olayların teyit ettiği korkuya kıyasla bizi yeterince rahatsız etti, son zamanlarda insanlardan kesin bir ayrılma arifesinde olduğumuzu tüm tarihimizdeki herhangi bir insandan daha yakın samimiyetle karşıladık. (...)*[604]

Haberin devamında ise, Türk notasının Fransa'ya karşı bir ders olacağını umdukları için İngilizlerin olanlardan memnun oldukları yer alıyordu. Öte yandan, Türklerle barış yapmak için çabalamış olan İngilizler, Türklerin savaş söylemlerinden asla korkmuyordu. Bu durumu sadece acınası bir korku gösterisi olarak tanımlanabilirdi ve savaştan yorgun Türkler İngilizlere böyle bir gösteri yapmak istemezdi. Ayrıca Türkler Müttefiklerle sonsuza kadar savaş yapamazdı ve ciddi bir savaş yapacakları yanılsamalarından artık kurtulmaları gerekti. Nitekim Lozan'da karşısına çıkan devletlerin kuvvetleri geniş ve üst düzeydeydi. Bunu zayıf ve sınırlı nüfusu olan az ve belirsiz kuvveti olan Türkler şimdiye kadar öğrenmiş olmalıydı. Söz konusu haberin devamı şöyle aktarıldı:

> *(...)Tüm olanları memnuniyetle karşılıyoruz, Yakın Doğu'daki herhangi bir oranda, Fransızlar nihayet çıkarlarının kendi çıkarlarımızla ve medeniyetin temel sıkıntılarıyla özdeş olduğunu fark ettiler. Türkler huzursuz ve İzmir'de ya bu gece ya da yarın gece ya da bir hafta içinde başka bir yerde ateş açılabilir. Bunun burada bir alarm nedeni olarak görülmesinin en ufak bir nedeni yoktur. Türklerle barışmaya hazırız; barış yapma arzumuzu mümkün olan en geniş ölçüde sergiledik; ama bu kesinlikle Türklerin bir kez daha aptalca bir savaş gevezeliklerine düşecek olmasından korkmamız gerektiği anlamına gelmez. Sadece bizim açımızdan açık ve acınacak bir korku gösterisi, yorgun Türkleri şimdi bize karşı ciddiyetle savaşmaya teşvik edebilir ve Türkler böyle bir korku gösterisini Büyük Britanya yapmak istemez. Yeterince ve fazlasıyla çabaladık ve dünyada Türkiye ile gerçek barış arzumuzun reddedilemez kanıtı var. Sahte korkularla daha fazla kazanç belirtisi vermemeliyiz. Gerçek şu ki, eğer sağlam durursak savaş olmaz. Fransız dostlarımız sonsuz tavizler politikasının boşluğunu fark ettiler ve Fransız Basını bugün yeni bir kararlılık ruhu gösteriyor. Türkler, Batı Güçleriyle süresiz olarak baş edemezler. Hâlâ barış yapmakta tereddüt ediyorlarsa, en azından ciddi şekilde savaşabilecekleri*

[604] **The Times**, 9 Şubat 1923.

yanılsamasından çıkmalıdırlar. Zayıflar, çok az ulusa sahipler ve en azından Lozan'daki onlara karşı dizilebilecek güçlerin, kendilerinin saydıkları belirsiz kuvvetlerden çok daha geniş ve daha yüksek düzeyde olduğunu şimdiye kadar öğrenmiş olmalılar. (...)[605]

The Times, Müttefiklerin İzmir Limanı'nı boşaltmama nedenini ise Andre Tardieu isimli bir muhabirin yazılarından alıntı yaparak *"Türk İğnelemesi" (Turkish Pinpricks)* başlığıyla sütunlarına şöyle aktardı:

(...)Echo National özel muhabiri Andre Tardieu, Müttefik savaş gemilerinin İzmir'i dostça olmayan bir hareketle terk etmeleri için çağrıda bulunulmasını şiddetle kınıyor ve bir atış yapıldığında bir savaş ilanının derhal sonuçlanabileceğini belirtiyor. (...) İzmir'de bir düzine savaş gemisi var. Türk Hükûmetinin limanı terk etme emrini yerine getirmesi halinde, bu gemiler bir çatışma durumunda artık İzmir'in yabancı kolonilerini koruyamazlar, limana geri dönebilmeleri için iki akü hattı arasında dört saat boyunca ekipman kurmaları gerekir.[606]

Limanları terk ettirme kararına Müttefiklerin tepkisi aynı tavırla devam etti. Özellikle İngiltere, Türkleri daha da öfkelendirecek adımlar attı. Nitekim Amiral Nicholson, *Curoçoa* isimli gemiyle İzmir'de yasak bölgelere girmekle kalmadı, bu gemiyle aynı anda bir muhrip, üç deniz zırhlısı ve bir deniz uçağı taşıyıcısı da ona eşlik etti. Ayrıca Amiral Nicholson Türk makamlarına Müttefiklerin denizcilik faaliyetlerine müdahale edilemeyeceğini de bildirdi. İngilizlerin Türk sularında meşru olmayan bu tavrını "sağlam bir duruş" olarak adlandıran *The Times*, olayı *"İzmir'de Savaş Gemisi, Sağlam Bir Duruş, İngiliz Amiral Tarafından Uyarı, Güçlü Fransız Cevabı" (Warships At Smyrna, A Firm Stand, Warning By British Admiral, Strong French Reply)* başlığıyla haberi şöyle aktardı:

Türkiye'nin Lozan'daki taleplerine haftalarca süren tavizlerden sonra, Müttefiklerin İzmir militaristlerine "Hayır" dediğini görmek heyecanlandırıcı. Dün gün batımından önce savaş gemilerini geri çekmeye yönelik kaba ve kaçınılmaz davet karşısında, Müttefikler sadece hareket etmeyi reddetmekle kalmadı, aynı zamanda Tuğamiral Nicholson gemide bulunan İngiliz gemisi Curaçoa ve bugün bir muhrip ile yasaklı sulara girdi, bugün üç İngiliz zırhlısı ve bir deniz uçağı taşıyıcısı İzmir'in çevresine indi. Dahası, Amiral geldiğinde Milliyetçi makamlara Müttefiklerin denizcilik özgürlüğüne müdahale edilemeyeceğini söyledi.[607]

Amiral Nicholson'un İzmir'de Türk makamlarını uyardı. Müttefikler de, aynı günlerde İstanbul Yüksek Komiserliği'ne Ankara'ya iletmesi için bir nota verdi. Bu

[605] **The Times**, 9 Şubat 1923.
[606] **The Times**, 9 Şubat 1923.
[607] **The Times**, 9 Şubat 1923.

gelişmeler, *The Times*'da *"Karşı Ateş" (Orders To Return Fire)* başlığıyla şöyle aktarıldı:

> *(...)Amiral Sir Wilmot Nicholson Türkleri, Türk limanlarına barışın imzalanmasından önce getirilen kısıtlamaları tanımama kararı hakkında ve ateşe karşılık verme emirleri hakkında bilgilendirdi, düşmanca bir eylemde bulunacak olmaları halindeki sorumlulukları konusunda uyardı. Müttefik Yüksek Komiserler, Ankara temsilcisine İzmir'deki dış savaş gemilerine ilişkin verilen emrin geri çekilmesini talep eden yeni bir nota verdi.*[608]

İngiltere'nin şımarık tavırları karşısında İzmir'deki Türk makamı, İngiliz gemilerini limanı terk etmesini emretse de, İngilizler bu durumu reddetti. Bu nedenle Türk makamları İzmir Limanı'nda mayınlı bölge oluşturarak kendi güvenliğini sağlamaya yönelik kararlar aldı.[609] *The Times*, eski yıllarda demirlenmiş birkaç İngiliz gemisinin mayınlı bölge yüzünden buralardan çıkamadığını, Müttefik gemilerin ise bu nedenle yolcu alamadığını ismini vermediği bir Fransız gazetesinden alıntı yaparak sütunlarına taşıdı. Haberi, Mustafa Kemal Paşa'nın İngiltere'nin düşmanca davrandığını ve buna son vermezse kendisinin mahvolacağını belirttiği konuşmasını da ekleyerek *"Müttefik Gemileri İzmir'de, Türklerin Eylemi Ertelendi, İsmet Suçladı, Kemal'in Britanya'yı Tehdidi" (Allied Ships At Smyrna, Turkish Action Delayed, Ismet Blamed, Kemal's Threat To Britain)* başlığıyla sütunlarına şöyle aktardı:

> *Buradaki yerel basının İzmir'deki olaylarla ilgili neredeyse sessiz olmasına rağmen ve özel itiraflarla Fransızca yayınlanan bir dergi, olayı tümüyle açıklamaya çalışmaktadır. İzmir'deki milliyetçi yetkililer, Müttefik savaş gemilerinin geri çekilmesi konusundaki taleplerini yinelediler, ancak aynı cesaret kırıcılıkla cevap aldılar. İzmir'deki durum: birkaç küçük Müttefik savaş gemisinin, Sancak Kale'nin önünden geçen açık bir kanalda geçen yıldan beri mayın tarlasındaki limanda yatmakta olduğu yönünde. Hemen dışında deniz uçağı gemileri ile İngiliz savaş gemileri vardır.*
> *Fransız kolonisinin bazı üyeleri bindirildi ve karaya çıkarıldı. Çanakkale Boğazı'ndan rötarlı gelen Messageries Pierre Loti vapuru, İzmir'e geç geldi, mayın dolumundan kaptanlık yapamadı ve hiçbir yolcu almadan ayrıldı. (...) Mustafa Kemal dün, eski tavrına döndü, İngiltere'yi düşman olmakla suçladı, Türklere karşı tehdit kullanmamasını uyardı ve kendisini çevreleyen tehlikeleri düşünmesini tavsiye etti. İngiltere, Türkiye'yi yok etme isteğini bırakmalı, aksi takdirde kendisi mahvolmuş olacak dedi.*[610]

[608] **The Times**, 9 Şubat 1923.
[609] Demirci, s. 159
[610] **The Times**, 10 Şubat 1923.

Gerginliğin diplomatik yollarla yumuşamaya başlaması[611], *The Times*'ın yazılarına yansıdı. *"İzmir Bakış Açısı Daha Uysal, İsmet'in Bükreş'teki Konuşması" (Smyrna Outlook Easier, Ismet's Conversations In Bukarest)* başlıklı yazının içerisinde kısaca bu konudaki gelişme şöyle aktarıldı:

"(...)Müttefikler dışındaki savaş gemilerinin kibarca geri çekilmesiyle basitleştirilen İzmir'deki durum şimdi daha az şiddetli ve her iki tarafta da iyi niyetle, ilgili herkesin ulusal onuruna uygun hatlarda ayarlama yapabileceğini düşünmektedir."[612]

İlerleyen günlerde ise sorunun tamamen kapanması *The Times*'da *"İzmir Olayı Kapandı, Müttefiklere Nota Taslağı, Tartışma Başladı" (Smyrna Incident Closed, Draft Note To Allies, Debate Begun)* başlıklı haberin içerisinde aktardı. *The Times* yazısında Müttefik gemilerinin limanı terk etme kararının iyi niyet göstergesi olduğunu savunurken, Türklerin ise bu niyetten tatmin olup mayın bölgelerinin sayısının azaltacağını umut ediyordu. Söz konusu yazı şöyleydi:

> *Resmi bir açıklamaya göre İzmir olayının kapandığı ve ek İngiliz gemilerinin geri çekilmesinin yarın gerçekleşeceği bildirildi. İngiliz savaş gemisi Calypso olaydan önce olduğu gibi İzmir Limanı'ndan ayrılacak. Umulmalı ki, Müttefiklerin bu saygılı niyetinin sonucu tamamen tatmin edici olacaktır ve Türkler de, çok kapsamlı yerel mayın tarlalarının tehlikelerinin sayısının hafifleteceklerdir. (...)*[613]

Bir diğer gelişme ise Ankara Meclisi'nde onaylanan iki önemli karardı. Bunlardan ilki 1 Nisan tarihinde meclisin aldığı 2 ay içerisinde genel seçim yapma kararıydı. 1922 Aralık ayından bu yana seçim yasası oluşturma hazırlıkları yapan Meclisin bu kararı, Rumbold'a göre, meclisteki muhaliflerin sayısını azaltmak Lozan'da daha hızlı karar alabilmesini sağlamaya yönelikti.[614] Meclis, Mustafa Kemal Paşa'nın yanlısı olan Birinci Grup ile ona muhalif İkinci Gruptan oluşuyordu. Bu iki grubun dışında bir de Bağımsızlar Grubu bulunmaktaydı.[615] *The Times* bu ayrışmayı, *"İzmir Olayı Kapandı, Müttefiklere Nota Taslağı, Tartışma Başladı" (Smyrna Incident Closed, Draft Note To Allies, Debate Begun)* başlıklı haberin içerisinde şöyle aktardı:

---

[611] Demirci, ss.160-161.
[612] **The Times**, 17 Şubat 1923
[613] **The Times**, 27 Şubat 1923.
[614] Sonyel, Dış Politika, Cilt:2, s.340.
[615] Ahmet Demirel, **Birinci Meclis'te Muhalefet, İkinci Grup**, 3. Baskı, İletişim yay, İstanbul, 2003, ss.14-20.

(...) Şu anda Meclis'teki parti grubu, yeni "Bağımsızlar Grubu'nun varlığı ile değiştirildiği için, Bakanlıklar (Birinci Grup) 135 üyeden oluşuyor. Muhalefetin (İkinci Grup), seksen yedi üyesi vardı, en iyi bilinenleri Selahattin Bey, Canik milletvekili Emin Bey, Bitlis milletvekili Yusuf Ziya, Erzurum milletvekili ve beş yıllık ikamet ile gelecekte mecliste hak kazanılmasını isteyen Hüseyin Avni ve Tan'ın editörü Ali Şükrü Bey. Henüz tam olarak örgütlenmemiş olan Bağımsızlar Grubunun elli sayısı var, çoğunlukla asker olduğu söyleniyor ve General Küçük Cemal Paşa'nın olası lideri olduğu ileri sürülüyor. Geri kalan milletvekillerinin çoğu hoca ve bağımsızlar.(...)[616]

Seçim kararının Meclis'e getirilmesine birkaç güne irtica faaliyetlerine destek veren milletvekillerinin varlığı ve Mustafa Kemal Paşa'nın bu konuya verdiği tepki ilerleyen günlerde *The Times*'ın sütunlara aktarıldı. İrtica faaliyetini engellemek Mustafa Kemal Paşa'nın konuşmasının temelini oluşturuyordu. Ancak Mustafa Kemal Paşa, Konya'da yaptığı konuşmada yeni seçim yasasının yeterli olmadığı durumlarda, irticayı kendi elleriyle durduracağına dair teminat veriyordu. Bu haberi *"Türkler Kötümser, Londra'dan Haberler Karamsar" (Turks Pessimistic, Depressed By News From London)* başlıklı haberinin içerisinde aktaran *The Times*'ın yazısı şöyleydi:

(...) Önceki gün iki kabine toplantısından birine katılan Mustafa Kemal Paşa, kendisini dinleyen sayısız katılımcıya eğer yasa, gericileri sınırlayacak kadar keskin değilse, bunu kendi eliyle sağlayacağına dair teminat vermekle meşguldü. Gazi'nin çıkacak herhangi bir irticayı bastırmanın gerekliliği konusundaki bu tekrar eden ısrarı dikkate değerdir. Kendisi bu duyarlılığını Kilikya gezisinden dönerken uğradığı, muhafazakârlığın merkezi olarak addedilen Konya'da belirtme fırsatı bulmuştur.[617]

İkinci Grubun Mustafa Kemal Paşa'ya olan muhalefeti o kadar belirgindi ki, Aralık ayında Mustafa Kemal'in mecliste bulunmasını engellemek maksadıyla seçim yasasında değişik teklif edilmişti. Buna göre, Türkiye'nin bugünkü sınırlarında doğmuş olma ve belirli seçim bölgelerinde 5 yıl ikamet etme şartına uygun olanların aday olabilecekleri maddesi kanuna eklenmeliydi. Mustafa Kemal Paşa ise teklif karşısında şahsına yapılan bu tavrı açıkça eleştirmiş ve teklif reddedilmişti.[618] Meclisteki muhalif varlığın bu denli açık bir siyaset izlemesi sonucunda, 1 Nisan'da Birinci Grup'tan 120 Milletvekilinin imzasının bulunduğu genel seçimlere gitmeyi teklif eden bir tasarı Meclis'e sunuldu.[619] *The Times* bu haberi 200 imza olarak ve

[616] **The Times**, 27 Şubat 1923.
[617] **The Times**, 29 Mart 1923.
[618] Mango, s.357; s.370.
[619] Demirel, s. 514.

"Türkiye'ye Verilen Nota, Ankara'ya Teslimat, Yatıştırıcı Belge, Lozan'a Davet" (Allied Note To Turkey, Delivery At Angora, A Conciliatory Document, Invitation To Lausanne) başlıklı yazısının içeriğinde şöyle aktardı:

> *(...)Bugünkü Meclis oturumunda, Aydınlı Esad Bey'in Mustafa Kemal destekçisi iki yüz milletvekili adına, barış imzası yerine yeni seçimler yapılması gerektiğini öne sürdüğü tamamen beklenmedik bir gelişme yaşandı. (...) Meclis, çoğunluk tarafından derhal önerisini onayladı ve bu akşam oy verileceği beklenen seçim yasasının bitmemiş maddelerini göz önünde bulundurmaya başladı. (...)*[620]

The Times, ertesi gün yazısında ise İkinci Grup'tan Tan gazetesi yazarı Ali Şükrü'nün öldürülmesi olayını ve seçimin Türk parlamentosuna getireceği avantajları *"Türk Genel Seçimleri, Kamuoyu Şaşırdı, Kemal Paşa Tekrar Kalacak" (Turkish General Election, Public Surprised, Kemal Pasha To Stand Again)* başlığıyla şöyle aktardı:

> *Halkın ilgisi, barışın onaylanmasından önce ülke üzerinde bu kadar dramatik bir şekilde öne çıkan beklenmedik genel seçim umutlarıyla doludur. Yeni seçim düzenlemeleri nedeniyle yirmi dört sandalyenin İstanbul'a ait olacağı bildiriliyor. Ertuğrul Milletvekili Kemal, Meclis'te, halk egemenliğinin sürdürülmesine adanmış demokratik Türkiye'de bir diktatörlüğün mümkün olduğu fikrini reddeden bir konuşmasını tekrar yaptı. Anayasa'ya göre, Meclis, İngiliz Parlamentosu gibi, kendi feshini oylamasına rağmen, mevcut Temsil Meclisi yeni organ yerini almak için seçilene kadar, meclis çalışmaya devam edecektir; sonuç olarak fesih, beklemede olan mevzuatla herhangi bir tür veya engelli bir zamana işaret etmemektedir. Güvenilir bir Türk kaynağı, kararın şaşırtıcı olsa da, seçimin ülkenin daha geniş deneyime sahip erkeklerden oluşan daha gerçekçi bir temsili Meclisle geri dönmesini mümkün kıldığını memnuniyetle belirtmektedir. Bu görüş, mevcut idarenin bir grup koalisyonu sonucu olması nedeniyle, Hükûmetin bireysel adaylar lehine çok fazla baskı uygulayabilme ihtimalinin düşük olduğu ifade edilmektedir. Ayrıca, seçim kampanyasının şu anki şanslı olayı, yenilenen Lozan Konferansı'nın sonucunu beklemekte olan durgunluk döneminde ciddi parti kavgalarına yol açmış olan Ali Şükrü meselesini mecburen bırakacak olmasıdır. (...)*[621]

Kanuni Esasi'deki genel seçime gidilebilmek için 3'te 2 çoğunluğun sağlanması kararı kaldırılırken, her 50.000 seçmen yerine 20.000 seçmenden 1 milletvekili seçilmesi ile seçmen yaşının 18'e düşürülmesi kararı kabul edildi.[622] *The*

---

[620] **The Times**, 2 Nisan 1923.

[621] Ali Şükrü Bey'in öldürülmesi yazının devamında şöyledir:

> (…)*Ayrıca, seçim kampanyasının şu anki şanslı olayı, yenilenen Lozan Konferansı'nın sonucunu beklemekte olan durgunluk döneminde ciddi parti kavgalarına yol açmış olan Ali Şükrü meselesini mecburen bırakacak olmasıdır. Kayıp editörün cesedi yarı gömülü ve açıkça boğulmuş olarak bulundu. Ankara'da bir devlet cenaze töreni düzenlenecek ve Ali Şükrü için ilçesinin mebusu olduğu Trabzon'da bir anıt dikilecek. Ali Şükrü'yü en son gören ve emri çıkaran Osman Ağa henüz tutuklanmadı.* **The Times**, 3 Nisan 1923.

[622] Demirel, s.515; ss.519-521

Times, yeni seçim yasasının içeriğini *"Türklerin Müttefiklere Cevabı, Yeni Seçmenler Hukuku" (Turks Reply To The Allies, The New Electoral Law)* başlıklı yazısında yer vererek şöyle yansıttı:

> *(...)Yeni seçim yasası, Tunalı Hilmi Bey'in kadınları meclise kabul etme önerisinin reddedilmesinden sonra dün oylandı. 18 yaş ve üzerindeki tüm erkeklere oy kullanma hakkı verildi. Kabaca her iki yüz birincil seçmen bir ikincil seçmen seçecek ve her yüz ikincil seçmen bir Milletvekili seçecektir. Okul öğretmenleri dışındaki halk yetkilileri seçilirse görevden istifa etmelidir. Adaylar, resmi olarak çalıştıkları seçim bölgelerinden aday olamazlar.(...)*[623]

15 Nisan'da ise, 335 sayılı *"Saltanatın İlgasına İlişkin Kanun'a ve TBMM'nin meşruiyetine yayın yoluyla muhalefet etmek vatana ihanettir"* maddesi Hıyânet-i Vataniye Kanunu'na eklendi. Maddenin Meclis'te görüşüldüğü günlerde İkinci Grup maddeye muhalefet ederek "faşizm" benzetmesi yapmış, ancak bir sonuç elde edememişti. İrticaî herhangi bir tavırları vatan hainliği ile suçlanacak olan İkinci Grubun faaliyetlerini sürdürmeleri böylece sınırlanmış oldu.[624] *The Times* bu düzenlemenin seçimlere gölge düşüreceğini, muhalif düşünenlerin ise şuan sustuklarını, ileride ise *"daha fazla düşüneceklerini" "Türk Vatan Hainliği Kanun'u, Seçimlerde Perde" (Turkish Treason Law, Damper On The Election)* başlığıyla şöyle ifade etti: *"(...)Vatana ihanet yasasının yeni uzantısı seçim faaliyeti konusunda bir oyunbozan (mızıkçı) gibi davranıyor. Birçoğu değişen koşullarda herhangi bir siyasi görüş ifade etmemeyi tercih ediyor, ancak "daha fazlasını düşünecekleri" bekleniyor.(...)"*[625]

Diğer bir karar, Aralık ayında, Anadolu'da mali bir kuruluş fikri olan ABD'li Arthur Chester ile Kanadalı Kennedy'nin, Suphi Ziya Bey'in refakatiyle Ankara'ya gelmesine müsaade edilmesiydi.[626] Ankara'da yapılan görüşmelerin ardından Nisan ayında meclis onayıyla *Osmanlı Amerikan Kalkınma Firması'nı (Ottoman-American Development Company)* temsil eden Yarbay Arthur Chester ile Albay Clayton Kennedy'e bir ayrıcalık tanındı. *Chester İmtiyazı* olarak adlandırılan bu ayrıcalık, özellikle Osmanlı zamanında Fransız firması *Régie Générale'nin* Samsun-Sivas Demiryolu hattı inşaatı ve İngiliz firması *Petroleum Company*'e verilen ayrıcalıklarla

---

[623] **The Times**, 5 Nisan 1923.
[624] Demirel, ss. 527-530.
[625] **The Times**, 18 Nisan 1923.
[626] **BCA**, Dosya: 250, Fon Kodu:30.10.0.0, Yer No: 206.410.3.

çelişiyordu.[627] Chester İmtiyazının gündeme geldiği zamanlar Lozan konferansının henüz ara dönemine girdiği günlerdi. Türklere göre bu imtiyazın ülkeye getireceği mali avantaj iyi olduğunu düşünse de *The Times'a* göre Chester'ın iddialı demiryolu projesinin inşaası Sovyetlere verilen bir başka proje nedeniyle zaten pek mümkün değildir. *The Times* bu durumu, *"İzmir Bakış Açısı Daha Uysal, İsmet'in Bükreş'teki Konuşması" (Smyrna Outlook Easier, Ismet's Conversations In Bukarest)* başlıklı yazının içerisinde şöyle aktardı:

> *(...)Diğer açıklamalara göre Türkler, Chester imtiyazının ülkede 55.000.000 pound yabancı para girişine yol açacağına inanıyorlar. Bu meblağın, şu anda Ankara'da düşünülen Chester'ın iddialı demiryolu ve şehir planlamalarının inşasına doğru gitmesi pek mümkün olmasa da, Sovyet yetkililerinin Aras Vadisi demiryolunun inşası için kredi verildiğini duyurması ilginçtir. Zira bu demir yolu Chester'ın demiryolu imtiyazının en önemli sektörlerinden birinin gelecekteki terminali olan Bayazid ile zaten bağlantılı olan Bakü ve Julfa arasında doğrudan etkili.*[628]

Chester Planının ayrıntılı incelenmesi için meclise getirilmesi ilerleyen günlerde *The Times*'da yer buldu. *The Times*, *"Türkler Kötümser, Londra'dan Haberler Karamsar" (Turks Pessimistic, Depressed By News From London)* başlıklı haberinin içerisinde konuyu şöyle aktardı: *"(...)Chester imtiyaz planının yarın Ankara Meclisi'nde tanıtılacağı açıklandı. £T90.000.000'in yaklaşık £13.000.000 i için, savunma tahminlerini araştırmak ve savaşın yeniden başlaması durumunda bu meblağın yeterli olup olmadığını belirlemek için üç kişilik özel bir komite atanmıştır."*[629]

Dr Chester ile ilerleyen günlerde röportaj yapan *Vatan* gazetesinde imtiyazın Anadolu'ya getireceği avantajın içeriği The Times'ın eğlenceli bulduğu bir konu oldu. Chester'ın avantajlarını *"Türk gazetecilerin görmeye inandığı kadar pembe"* olarak değerlendiren *The Times*, projeye Fransızların neden karşı olduğunu da belirtti. Öte yandan planın içeriği ve ithal işçi ihtiyacına dayandığı da belirtildi. *"Anadolu'nun Geleceği, Dr. Chester'ın Pempe Resmi" (Future Of Anatolia, Dr. Chester's Rosy Picture)* başlıklı haber şöyleydi:

> *Vatan, Dr. Chester ile eğlenceli bir röportaj yayınlıyor, burada asfalt kaldırımlar, yeni apartman blokları, yemek arabaları, motorlu bölgeler ve imtiyazın içerisinde yapılacak değişikliklerin sonucu olarak Anadolu'nun*

[627] Demirci, ss. 173-175.
[628] **The Times**, 10 Şubat 1923.
[629] **The Times**, 29 Mart 1923.

gelecekteki genel refahı, Türk gazetecinin rüya görmeye inandığı kadar pembe. Dr. Chester, önce Samsun-Sivas hattının, daha sonra Sivas Ankara, üçüncü Diyarbakır-Yumurtalık hattı ve dördüncü bölümünün Kayseri-Aşkale, Trabzon olarak yapılacağını belirtti. İnşaat için emek ithal etmenin gerekli olacağını düşünüyor. Bu, siyasi nedenlerden ötürü Türkiye'deki Türk ırkını Türkistan ve Azerbaycan'daki kurtarılmamış Türklerin buraya göç etmeye ikna edilerek toplanmasından endişe duyanlar tarafından büyük ölçüde tercih edilecektir. Dr. Chester, ithal işçilerin on beş yıl sürmesi beklenen demiryolu inşaatına yardım ettikten sonra Türkiye'den ayrılmamasını bekliyor. Yeni imtiyazın verilmesi burada Fransızlar arasında çok canlı bir öfkeyi arttırdığından, sorun henüz çözülmedi, dün Fransız Yüksek Komiseri General Pelle tarafından Adnan Bey'in yokluğunda sivil vali olarak görev yapan Salahattin Adil'e resmi bir protesto notası gerçekleşti. Fransızlar, Chester'ın imtiyazının, 21 Nisan 1914'te, Babıali tarafından hemen gerçekleşen 16.000.000 paundluk bir kredi karşılığında Fransızlara verilen imtiyazla ciddi bir şekilde çatıştığını iddia ediyor. (...)[630]

Fransa İstanbul Yüksek Komiseri General Pelle'nin protesto notasına henüz Türkler tarafından yanıt gelmediği ve belki de hiç gelmeyeceği *The Times*'ın aldığı duyumlar arasındaydı. Türk basınında ise imtiyaz konusunda çeşitli fikir ayrılıkları vardı. *The Times* bu durumu *"Fransızların Notası Yok sayılabilir" (French Protest May Be Ignored)* başlığıyla şöyle aktardı:

Ankara'nın mesajlarına göre Hükûmet, Nisan 1914 Fransız imtiyazının Türk Parlamentosu tarafından hiçbir zaman onaylanmadığı için yasal bir varlığı olmadığını düşünmektedir; bu nedenle Dr. Chester'a imtiyaz verilmesinin önünde hiçbir engel yoktur. Hükûmetin Fransız protestosuna cevap vermek istemediği bile bildiriliyor. Türk Basını, Chester imtiyazı göz önüne alındığında, Fransızların daha önce protesto etmesi gerektiğini, uzun zaman geçtiğini öne sürüyor. Bazı dergiler Chester grubuna verilen imtiyazın tanınmasını, ABD ile dostane ilişkilerin arzulanan bir şekilde yeniden başlaması yönünde uzun bir adım görürken, bazı Türk çevreleri tüm ilişkiyi hoşnutsuz ve şüpheli görüyorlar, çünkü ülkenin yeni finansal ve ekonomik bağımsızlığına zarar vereceğinden korkuyorlar.[631]

İstanbul'daki Fransız Yüksek Komiseri Pelle imtiyazın savaştan önce Fransa'ya tanınan haklara aykırı olduğunu savunsa da, *The Times*'ın belirttiği gibi, Ankara, Pelle'nin sözlerini önemsemedi. Nitekim Fransa'ya tanınan bu hakları Ankara Meclisi hazırlamamıştı. Hatta onun da öncesinde Osmanlı parlamentosu bu imtiyazları onaylamamıştı. Bu imtiyazların varlığı, sadece birkaç Fransız bankerin kurallara uymamasından ilerileri geliyordu. Curzon ise, Türklerin bu tutumunu, Chester İmtiyazı vesilesiyle ABD'nin Lozan'da Musul konusu başta olmak üzere ticari konularda kendi ülkesinin çıkarlarına taş koyacağı sinsi bir plan olarak

[630] **The Times**, 13 Nisan 1923.
[631] **The Times**, 14 Nisan 1923.

değerlendirdi. Bu nedenle konferansın ikinci döneminde ABD'nin katılımını engellenmeye çalıştı. Ancak Curzon, durumun ABD'yi Türklere daha fazla çekecek olması ve Müttefiklere karşı bir cephe oluşturacak olması nedeniyle bu fikrinden vazgeçti.[632]

Türklerin Chester İmtiyazı ile Lozan'da kazanımlar elde edeceği fikrine sahip olduğu görüşü *The Times*'ın da gündemindeydi. Konferansın ikinci döneminin başlamasına sayılı günler kala *The Times*, Türk basınında var olan, İsmet Paşa'nın imtiyazın Lozan'ı etkilemeyeceğine dair görüşüne atıf yaparken, durumun İngiliz çevrelerinde tam tersi algılandığını sütunlarına aktardı. *"Türkler Lozan İçin Ayrılıyorlar, Chester İmtiyazına İlişkin Tutum" (Turks Leave For Lausanne, Attitude On Chester Concession)* başlıklı yazı şöyleydi:

> *İkdam'a göre İsmet, Chester imtiyazının Lozan'daki müzakereleri etkileyeceğini düşünmüyor. Ankara'dan yarı resmi bir mesaj, Meclis tarafından imtiyazın kabul edilmesinden dolayı, Türk Delegasyonunun tartışmayı kabul etmesinin imkânsız olacağını açıklıyor. Buradaki görüş, Türklerin imtiyazın bir oldubitti olarak kabul edilmesini ve buna göre Leman Gölü kıyısında Amerikan mutluluğunun güneş ışığı altında olacaklarını umduklarını ifade ediyor. (...)*[633]

The Times'ın kimi zaman sert, kimi zaman üstü kapalı mesajlar barındıran yazıları, konferansın ilk döneminden farklı olarak, iki buçuk aylık ara dönemde kendisini fazlasıyla göstermişti. Ara dönemin ardından Lozan Konferansı'nın ikinci dönemi 23 Nisan'da başlamış oldu. Bu dönemde The Times, yazılarında, konferansta uzlaşının sağlandığı, çözüme kavuşan kararlarla paralel, yumuşak bir dil geliştirecekti.

[632] Sonyel, Dış Politika, Cilt:2, ss. 340-341.
[633] **The Times,** 19 Nisan 1923.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
LOZAN BARIŞ KONFERANSI İKİNCİ DÖNEMİ

4.1. KONFERANSIN AÇILMASI VE MESELELER

Konferans 23 Nisan 1923'de Lozan'da tekrar başladı. Bu dönem İngiltere, Lord Curzon'un yerine konferans için Sir Horace Rumbold'u görevlendirdi. Rumbold, Curzon'un mizacının aksine sabırlı, nazik ve ılımlı uzlaşıdan yana politikalar benimsiyordu.[634] Rumbold'un yanında ikinci delege olarak, konferansın ilk döneminde Azınlıklar Komisyonu'nda görev alan ve Türk düşmanlığı ile tanınan Andrew Ryan vardı. Türk delegasyonunu ise İsmet Paşa'nın başkanlığındaki eski heyet temsil ediyordu.[635] Konferansın açılışı karşılıklı saygı ifadeleri ve İsviçre devletinin misafirperverliğine övgülerle başladı. Daha sonra sorunların görüşüleceği üç komisyon kurulmaya karar verildi. Buna göre ilk dönemde olduğu gibi ana ve alt komisyonlar kurulmayacak, kalan sorunlar sadece üç komisyonda görüşülecekti. *The Times*, konferansın ikinci döneminin ilk oturumunu sütunlarına *"Lozan'da Yeni Başlangıç" (Resumption At Lausanne)* ana başlığıyla şöyle aktardı:

> *(...)Komisyonlar: Sir H. Rumbold başkanlığında, (1) olağanüstü siyasi sorunlar ve Sözleşme'nin Türkiye'deki yabancılara uygulanacak rejime saygı duyan yargısal kısmı ile ilgileneceklerdir (Taslak Antlaşma'nın 1 ila 44 ve 134 ila 151. maddeleri);*
> *(2) Genel Pelle uyarınca Mali ve Sıhhi (Taslak Antlaşmanın 17 ve 19, 48 ila 70, 129 ila 133 maddeleri);*
> *(3) Ekonomik, Signor Montagna uyarınca (Ticari rejime ilişkin Sözleşme'nin 71 ila 117. maddeleri ve Sözleşmenin yabancılar rejiminin mali ve ekonomik kısmı) 152 ila 159. maddeler şu an için tahsis edilmemiştir. Konuşma, Sir Horace Rumbold'un, hem barış hem de savaş adamı olan İsmet Paşa'ya iltifatıyla son buldu.*
> *General Pelle, Signor Montagna ve Bay Otchiai (Japonya'nın Japon Büyükelçisi) ve Birleşik Devletler için Grew, Sir H. Rumbold'un açıklamalarına katıldılar. Amerikan menfaatlerini korumak, açık kapıyı güvence altına almak ve insanî hedefleri teşvik etmek için endişeli bir gözlemci olarak öncekiyle aynı durumda bulunduğunu açıkladılar. İsmet Paşa İsviçre'ye misafirperverlikleri ve delegelere kendileriyle ilgili nazik sözleri için teşekkür etti. Türkiye'nin, her zaman barışı korumak için çok istek gösterdiğini söyledi.*[636]

---

[634] Micheal Dockrill, "Lozan Konferansı ve İngiltere", **70. Yılında Lozan Barış Antlaşması Uluslararası Seminer 1993**, İnönü vakfı yay, Ankara, 1994, ss. 122.
[635] Sonyel, Dış Politika, Cilt:2, s.341.
[636] Yazının önceki kısmı şöyledir:

İstanbul Fransız Yüksek Komiseri General Pellé ise konferansta Fransa'yı temsil etmek üzere görevlendirildi. Konferansta dikkat çeken durum Fransa'nın Türklere Chester İmtiyazı nedeniyle mesafeli olmasıydı. İtalyanları temsilen, adli kapitülasyonlar konusunda yabancı yargıçların 5 yıl süreyle Türkiye'deki yargıçlarla görev yapacak olması fikrini ortaya atan Montagna görevlendirildi. İtalyanlar Türklerin talep ettikleri Meis adasıyla yakından ilgileniyordu. Yunanistan'ı temsil etmek için yine Venizelos görevlendirildi. Venizelos ise, Türklerin kendilerinden talep ettiği savaş tazminatı konusunda tehditkâr bir tavırla konferansta bulunuyordu.[637]

Konferansın ilk günü Fransızların Türklere mesafeli olmasındaki gerekçeleri, *The Times* sütunlarına da yansıdı. *"Lozan'da Yeni Başlangıç, Chester İmtiyazı" (Resumption At Lausanne, The Chester Concession)* başlıklı yazı şöyleydi:

> *(...)Fransızlar, Sivas-Samsun demiryolu hattının inşasını ve Samsun limanının gelişimini içeren ve kredi olarak 20.000.000 £ tutarındaki ilk taksiti içeren 1914 imtiyazları konusunda doğal olarak endişeli. Savaşın patlak vermesi nedeniyle imtiyaz Türk Hükûmeti tarafından asla imzalanmadı. Ayrıca bu imtiyazın, kamu işleri için 12.000.000 £ tutarında ikinci bir taksitin ödenmesine bağlı olduğu görülmektedir. Ama görünüşe göre, her şey Chester İmtiyazıyla yok edildi. Ancak Türkler Amerikalıları Fransızlara karşı teşvik ettikten sonra, İsmet'in Lozan'a gelişinden bu yana defalarca ülkelerinin "ekonomik köleleştirme" tehdidine karar verirse, Chester İmtiyazını yok edeceğini ilan vermesi şaşırtıcı olmaz. İlerlerde daha fazlasını bileceğiz.*[638]

Ertesi gün yapılan arazi ve yabancılara uygulanacak rejim konularını ele alan 1. Komisyon'un ilk oturumun konusu, Türklerle İtalyanlar arasında sorun olan Meis Adasıydı. Beklendiği üzere, İtalya Türklerin Meis Adası'na yönelik iddialarını reddetti. Müttefikler bu konunun 4 Şubat Notası'nda ele alınmamış olduğunu ve bu nedenle Müttefik Notası gereği konferansta ele alınmaması gerektiğini İsmet Paşa'ya belirtti. *The Times*, bu oturumu sütunlarına *"Türklerin Lozan'daki İddiaları,*

> *İngiliz, Fransız ve İtalyan heyetlerinin başkanı bu sabah özel prosedür tartışması için bir araya geldi ve bu öğleden sonra Türklerin ve diğer heyetlerin hazır bulunduğu gayrı resmi bir toplantı düzenledi. Sir Horace Rumbold başkanlık etti ve İsviçre Federal ve Kanton yetkililerine misafirperverlikleri için teşekkür ettikten sonra, konferansın mümkün olan en kısa sürede tamamlanması için önce daha pratik meselelerin görüşülmesini önerdi. İsmet Paşa, 25 Mayıs'ta bayramda geri dönme umuyordu. Bu umut Sir H. Rumbold sıcak bir şekilde karşılık verdi. Davetkâr Güçler, işi üç komisyon arasında bölmeyi önerdi (çünkü bu sefer ana komisyonlar veya alt komisyonlar olmayacaktı).(...)* **The Times**, 24 Nisan 1923.

[637] Sonyel, Dış Politika, Cilt:2, s. 342.

[638] **The Times**, 24 Nisan 1923.

Yasaklanan Konular Gündeme Getirildi" (Turkish Claims At Lausanne, Banned Subjects Raised) başlığıyla şöyle aktardı:

> *Komisyon 1, bu öğleden sonra, Türkiye'nin Sevr Antlaşması'nın 122. maddesi ile İtalya'ya bıraktıkları, Meis Adasından çekilme konusundaki yeni itirazını ele aldı. Nisan ayının başında Müttefikler, Türk karşı önerilerine cevap olarak, Lozan'da 4 Şubat Türkiye Notunda üzerinde anlaşmaya varılmamış olan bölgesel hükümlerin önemli bir değişikliğini içerebilecek herhangi bir teklifini tartışmayacaklarını belirttiler. Türkler 4 Şubat'taki notlarında Meis Adası sorununu gündeme getirmemişti, böylece İsmet Paşa bugün adanın gerçekten anakaraya ait olduğunu ilan ettiğinde konunun Müttefikler tarafından memnuniyetle karşılanmadığını gördü. İtalyanlar Türklere, ne Türklere ne de Müslümanları ait olamayan adanın mülkiyetinde nasıl uzlaşabileceklerini sordular. Ayrıca adanın bir kısmının Türk karasularının dışında kaldığını da belirtti. İsmet Paşa, konunun coğrafi zeminde tahkime yönlendirilmesini önerdi ve Müttefikler 15. Maddeyi ayırdı ve konuyu geçti. (...)*[639]

Haberin devamında, İsmet Paşa'nın Tuna Nehri'nde bulunan Ada Kale'ye yönelik talebinin de reddedildiği sütunlara şöyle yansıdı:

> *(...)Türklerin Tuna Nehri'nde Orsova'ya yakın iki buçuk mil karelik bir kum yığını olan Ada Kale'nin Türk egemenliği altında kalması önerisi uzun bir tartışma yarattı. İster Romanya'ya, ister Sırbistan'a ait olsun, pek kesin değil, ancak çeşitli diplomatik eylemler sonucunda dâhi Türkiye'nin buna yasal bir hakkı olmadığı açıkça görülüyor. Romanya temsilcisi M. Diamand, üzerindeki beş yüz Müslümanın düzgün bir şekilde tedavi edileceğini söyledi ve İsmet Paşa, bunun sadece tarihi bir duygu sorunu olduğunu söyleyerek, görünüşe göre adayı bırakmayı kabul etti.*[640]

Konferansın genel gündemlerine bakacak olursak, sınırlar üzerinde kesin uzlaşının sağlanması, Türk-Yunan ve Müttefik savaş tazminatı, Osmanlı Borçları, Kapitülasyonlar, Yabancıların imtiyazları ve Müttefiklerin Türk topraklarını boşaltması konularını içerdiğini söyleyebiliriz. Bu sorunların hepsi uzlaşı ile çözülecek ve Antlaşma 24 Temmuz 1923'te imzalanacaktı.

4.1.1. Trakya Sınırı

Trakya sınırı konusu 1. Komisyon'da 24 Nisan'da gündeme getirildi. Türk heyeti sınırın Meriç nehrinin ortasından (Thalweg) başlamasını talep etti. Müttefikler suyun derinliğinin değişkenlik gösterdiğini belirtirken, Venizelos, ise sınırın Meriç'in sol kıyısı olmasını talep etti. Meriç'in suyundan Türklere pay verilmesi ise

[639] **The Times**, 26 Nisan 1923.
[640] **The Times**, 26 Nisan 1923.

ikili bir anlaşma ile sağlanabilirdi. *The Times* konuyu *"Lozan Yoğun" (Lausanne Busy)* ana başlığıyla şöyle aktardı:

> *(...)Türkler, Antlaşmada belirtildiği gibi, onlara sudan paylarını verecekleri gerekçesiyle, sol kıyı yerine Meriç'in Talweg'i olmasını (Talweg kanalın en derin merkezidir) ve Talweg'in genellikle sınırların tespitinde seçilmesini istiyorlar. Müttefikler, Meriç'in sürekli olarak kıyısının değiştirdiğini iddia ediyor, böylece sınır bazen Yunan demiryolunun birkaç metre içine gelebilir.*
> *M. Fromageot, son anlaşmaların genellikle bir kısımı sınır olarak ele aldığını belirtti. Venizelos, sol kıyı önerisine bağlı kalırken, Yunanlıların istedikleri suyu vermek için Türklerle özel bir düzenleme yapabileceğini öne sürdü. Sağırlığı veya kusurlu Fransızca bilgisi nedeniyle, pek çok kez bu noktayı anlamada zorluk çeken İsmet Paşa metindi ancak konuyu daha fazla ele almak için ayrıldı. Türkler, sadece en uygun sınırı istediklerini söyledi.*[641]

İlerleyen günlerde aynı komisyonda Merkeb ve Tavşan Adacıkları konusu gündeme geldi. Adalar konusu önemliydi. Nitekim 28 Mayıs'ta bu adaların Türklere bırakılması ancak Meis'in İtalya'da kalması şartıyla Trakya sınırında Türk talebi kabul edilecekti.[642] Türklerin Merkeb adasını Bozcaada'ya bağlı olarak taraflarına iadesi talebi bu oturumda ele alındı. Merkeb adasının esasen haritada olmadığı ve Türkler ve Müttefikler arasında bu adaların nerde olduğu yönünde bir fikir birliği olmadığı *The Times*'ın gündemindeydi. *The Times*'a göre, bahsedilen yerin varlığı Bozcaada'ya yakınsa Türkler burayı alabilirdi, fakat söz konusu olan ada Tavşan Adası ise, Türk talepleri iyice incelenecekti. Haber, *"Lozan Muaması, Merkep Adacıklarının Kimliği" (Lausanne Puzzle, The Identity Of Merkeb Islets)* başlığıyla şöyle aktarıldı:

> *Merkeb adacıkları ile ilgili olarak, Türklerin önerdiği Bozcaada'ya bağlı olarak egemenlikleri altında olacaklarına dair ilginç bir sorun ortaya çıktı. Ne Türkler ne de Müttefikler tam olarak hangi adaların kastedildiğini bilmiyorlar. Merkeb haritada işaretlenmemiştir, ancak Bozcaada ile anakara arasındaki kanalda Gaidaros (Ass adaları) adı verilen bazı noktalar vardır ve Ass, Merkeb anlamına gelir. Türkler bu adacıkları kastediyorsa, onları muhtemelen alacaklar, ancak Bozcaada'dan en az sekiz mil uzakta olan ve şu anda Yunanistan tarafından işgal edilen Tavşan Adaları'nı kastediyorlarsa, konunun dikkate alınması gerekecektir. Türkler Trakya Konvansiyonunu kabul ettiler, ancak Kuleli Burgaz'dan Bulgar sınırına giden tüm demiryolunun, Türk yolcuların pasaport ve gümrük düzenlemelerinden transit geçiş özgürlüğünü ve dokunulmazlıklarını güvence altına almak için kendi kontrolünde bir Türk bulunmasını istiyorlar.*[643]

[641] **The Times**, 25 Nisan 1923.
[642] Sonyel, Dış Politika, Cilt:2, s.343.
[643] **The Times**, 28 Nisan 1923.

The Times, 28 Mayıs'ta Meis'in bırakılması şartıyla Merkep ve Tavşan Adalarının ve Türklerin Trakya sınırı talebinin konferansta kabul edildiğini ilerleyen günlerde sütunlarına aktardı. Haberde, İsmet Paşa'nın, Türkiye'nin barış için bir kurban daha verdiğini belirten sözleri de yansımıştı. Söz konusu haber, *"Lozan'da İlerleme, Genel Af Sorunu" (Progress At Lausanne, Amnesty Question)* başlığının içerisinde şöyle aktarıldı. :

> *Daha önce de tahmin edildiği gibi, Türklere Tavşan Adaları (Merkeb ismi, herhangi bir Türk deniz haritasında bulunamadığından kaldırılmıştır) ve Meriç'in Talweg Hattı Trakya sınırı olarak verildi. Sonunda Meis'ten vazgeçen İsmet, Montagna kendisine teşekkür ederken Türkiye'nin barış sırasında bir kurban daha verdiğini söyledi.*[644]

4.1.2. Yunan Savaş Tazminatı

Yunanlıların Anadolu'da yaptıkları tahribat için Türklerin talep ettikleri savaş tazminatı Yunanlılar tarafından konferansın ilk döneminden bu yana kabul edilmiyordu. Bu konuda konferansın kesintiye uğraması ihtimaline karşın Yunan ordusunun Batı Trakya'da asker yığmaya başlaması konferansın ikinci döneminin en ciddi konularından biri oldu. Bu durum karşısında Venizelos, Atina yönetimini, konferansı temelden sarsacak çılgınca bir maceraya atılmaması gerektiği ve Müttefiklerin böyle bir serüvene izin vermeyeceklerini konusunda uyardı. Venizelos, tazminat konusunda İsmet Paşa ile uzlaşma eğilimindeydi.[645] İsmet Paşa ile ön müzakerelere başlayan Venizelos'un Atina'yı ikna etmesiyle ordudaki hareketlenme durduruldu. Bu durum, *The Times*'ın da gündemindeydi. Yunanistan'da İhtilal Komitesinin başında bulunan Albay Plastiras, Yunanistan'ın tek kuruş tazminat ödemeyeceğini, ön müzakerelerden bir sonuç alınmazsa, bu konuda Müttefiklerin istekleri doğrultusunda hareket edeceklerini ilerleyen günlerde belirtti. Yunanistan, "Küçük Asya Felaketi" diye tanımladığı yenilgisinin ardından oluşan ekonomik çöküşünün çıkış yolunu, görünüşe göre, yine Müttefiklere sığınarak bulmaya çalışıyordu. Bu durum, *The Times'da, "Yunan Umutları ve Korkuları, Ordudaki İnanç" (Greek Hopes and Fears, Faith In The Army)* başlıklı yazıda sütunlara şöyle yansıdı:

---

[644] **The Times**, 5 Haziran 1923.
[645] Sonyel, Dış Politika, Cilt:2, ss. 343-344.

Yunanistan genelinde halkın ilgisi Lozan'a odaklanıyor ve her an, büyük barış umudundan, yaklaşan savaşın en karanlık ön ayaklarına kadar hisler dalgalanıyor. Yeniden düzenlenmiş Yunan ordusunun şu anda en önemli faktör olduğuna dair genel bir inanç var ve halk, ordunun her an Yunanistan'ın savunmasında gerekli olması halinde kararlı bir şekilde harekete geçebileceğine tam olarak güveniyor. Gazeteler ve Döviz Borsası son zamanlarda, Lozan Konferansı kesin bir kilitlenmeye giderse ordunun tek seferde Doğu Trakya'ya taşınmaya hazırlandığı söylentileriyle doluydu, ancak Albay Plastiras, bu sabahki konuşmada, bu tür söylentilerin gerçekliğini reddetti ve Yunanistan'ın niyetleri tamamen pasifti. Aceleci veya zorlayıcı eylem arzusu olmadığını söyledi ve Yunanistan her halükarda Müttefiklere danışmadan ayrılma eyleminde bulunmayacağını söyledi. Venizelos ve İsmet Paşa arasındaki ön müzakereler sonuçsuz kalsaydı, Yunanistan tüm meseleyi Müttefiklerin eline bırakacaktı. Tazminat konusunda, Yunanistan'ın kesinlikle tek bir kuruş ödememeye kararlı olduğunu söyledi. Sonuç olarak Albay Plastiras, tüm zorlukların üstesinden gelineceğine ve barışın yakında sonuçlanacağına olan güvenini dile getirdi. (...)[646]

The Times, savaş tazminatı konusunda ikili görüşmeler ile diğer konularda henüz bir ilerleme olmadığını, ancak savaş tazminatı konusunda konferansın yarıda kalmasıyla sorunların ciddi bir hâl alabileceğini mayıs ayı itibariyle sütunlarına yansıttı. *"Başarılı Erteleme" (Successful Procrastination)* başlıklı yazı şöyleydi:

Lozan Konferansı'nın ikinci kısmı birincisi gibi mi bitecek? Konferansın oturumu 23 Nisan'dan bu yanadır sürüyor, ancak çabaların erken sona erdirilmesine ilişkin herhangi bir ihtimal görünmemektedir. (...) Türkler çok uzlaşmacı; gerçekten de nispeten önemsiz noktalardan taviz vermeye hazır, bir dönem tempoları çok ısınıyordu. Ancak kapitülasyonların kaldırılmasından sonra yabancıların yasal hakları, Yunanistan'dan talep edilen tazminat ve tahvil sahiplerinin ve imtiyaz sahiplerinin hakları gibi maddi sorularda gerçek bir ilerleme gözlenmemektedir. (...) Lozan Muhabirimiz bugün Yunan-Türk ilişkilerinin mevcut durumu hakkında bazı telaşlandıran söylentileri reddetmektedir. Müttefikler Venizelos ve İsmet Paşa'nın aralarındaki tazminat sorununu gereksiz bir gecikme olmaksızın çözeceklerine dair her türlü umutları olduğunu beyan ediyor. Albay Plastiras Atina'daki muhabirimize güven verici ifadeler verdi, ancak aynı zamanda muhabirimizin mesajı, huzursuzluk için olmasa bile dikkatli olmanın büyük bir ihtiyaç olduğunu gösteriyor. Yunanlıların muhtemelen ayrı bir barış yapma niyeti yoktur ve açıkçası huzursuzlar. (...)[647]

İlerleyen günlerde ön müzakerelerden bir uzlaşı sağlanamadı. *The Times'*ın ilerleyen günlerde sütunlarına aktardığı habere göre, Yunanlılar konuyla ilgili kronolojik bir belge oluşturmuştu. Buna göre Türkler, neye göre hesapladıkları belli olmayan savaş tazminatı taleplerini konferansın ilk günlerinde Yunanlılara sunmuştu ve bu tutar, oldukça fazlaydı. *The Times* bu durumu Türklerin Yunanlılardan istediği

[646] **The Times**, 16 Mayıs 1923.
[647] **The Times**, 18 Mayıs 1923.

tazminat miktarının fazla olmasına, kendisinin ise hiç tazminat ödemeyecek olmasına dikkat çekerek sütunlarına aktardı. Türk heyeti ise hesapladıkları tazminat miktarının içeriğine kısaca değindi. Buna göre, Yunanistan'ın Anadolu'da ve Trakya'da neden olduğu zararlar ile İzmir yangınında sanat eserlerine verdikleri zarar daha fazla tazminat miktarına denk geliyordu. *"Bir Yunan-Türk İhtilafı, Lozan Çıkmaza Girdi, Tazminat İddiaları" (A Greko- Turkish Dispute, Lausanne Deadlock, Reparation Claims)* başlıklı yazı şöyleydi:

> *(...)Tüm Müttefik heyetlerinin katkıda bulunduğu aralıksız görüşmelere rağmen, tazminat konusunda Yunanlılar ve Türkler arasında hiçbir anlaşmaya varılamamıştır.(...) Bu arada Yunanlılar, sorunun kronolojik tarihini veren bir muhtıra yayınladılar. Başlangıçta, Türkler, altın ya da kâğıt pound olup olmadığını belirtmeden 160.000.000 £T talep etmeyi planladıklarını açıkladı. Müttefikler, her iki tarafın da taleplerinden vazgeçmelerinin daha iyi olacağını öne sürmüşlerdi. 20 Aralık'ta Yunanlılar taleplerinin, Türklerinkinden çok daha büyük olduğunu söylediler. 20 Ocak'ta ise Türkler, İzmir yangına neden olan ve diğer eserlere (20,000,000 £T sanat eserleri de dâhil olmak üzere) başka zararlar veren Yunanlıların Türkiye'ye toplamda 1,350,000,000 £ borçlu olduğunu söylediler. 4 Şubat'ta Yunanlılar Hükûmetler arasında doğrudan bir anlaşma yapılmasını ve bunun başarısız olması durumunda tahkimi önermişlerdir. Türkiye, Yunanistan'ın ödemesi gereken miktarla ilgili tahkim ile Yunanlıların yol açtığı zararların doğrudan çözülmesini önerdiler.*
> *Bunun, Türklerin bir şey ödemeyi reddettikleri anlamına geldiğini fark edeceksiniz. Türkler, Yunanlılara, Anadolu'daki 160.739 binayı yıktığı ve Trakya'ya bile zarar verdikleri yönünde bir mutabakatla cevap verdiler.*[648]

Müttefiklerle Türklerin talep ettikleri savaş tazminatından karşılıklı olarak vazgeçtiklerini ilan ettikleri günlerde, *The Times*, Yunanlıların ısrarla Türklerden tazminat almaya çalışmasını sütunlarında eleştirmeye başladı. Habere göre, Yunanlıların Türkiye'ye verdikleri zarar barizdi. Ancak konferansın bu konuda yarıda kalacak olmasıyla İstanbul Müttefik temsilcilikleri her türlü olasılığa karşı hazırlanıyordu. *The Times*'ın *"Yunan Israrı" (Greek Persistence)* başlıklı yazısı şöyleydi:

> *Büyük Güçler işgal ordularının maliyetini Türkiye'ye ödetmekten vazgeçtikçe, Yunanistan'ın inatla buna devam etmesi garip. Başka bir devlete zarar veren Türkiye değil, Yunanistan'dır. Türkiye ayrıca barış antlaşmaları ile Müttefiklere transfer edilen Almanya ve Avusturya'da kendisine ait olan meblağlardan ve savaşın başında Müttefikler tarafından devralınan savaş gemileri için ödenen meblağlardan vazgeçmiştir. Türklerin iddiaları Yunanlıların iddialarından çok daha büyüktür. Türkiye hala Yunanistan'ın kendisine borçlu olduğu konusunda tahkimi kabul etmeye hazır. Yani, hâlihazırda tazminatlarla ilgili tam bir*

[648] **The Times**, 21 Mayıs 1923.

kilitlenme var ve İstanbul'daki Müttefik diplomatik, deniz ve askeri makamlar, bazı olasılıklarda ne yapacaklarını ciddi şekilde düşünüyorlar.[649]

Aynı günlerde Meriç Nehri'nde bir köprünün başlangıçta nedeni bilinmeyen bir patlamayla yıkılmasıyla Türkiye Yunanistan arasındaki ilişkiler daha çok gerildi. Kısa bir süre sonra Yunan makamları köprünün yıldırım çarpması sonucundan yıkıldığını tespit etse de, köprünün yıkılmasından Türklerin sorumlu olduğunu iddia etmeye devam etti. Yunan filosundan bir gemi Çanakkale açıklarına ilerlerken, Trakya'da Yunan ordusunun olası bir hareketine önlem olarak Refet Paşa komutanlığında bir ordu bulunduruluyordu. Refet Paşa'nın Filistin'deki oyalama gücüne atıf yapan *The Times*, Nurettin Paşa'nın birinci ordu ile Yunanlıları İzmit'te durdurabileceğini sütunlarına aktardı. Gergin olan durum sütunlara *"İlerlemeye Hevesli Yunanlılar, Türkler Yılmaz" (Greeks Eager To Advance, Turks Undismayed)* başlığıyla sütunlara şöyle aktarıldı:

Son raporlara göre, Meriç köprüsünün havaya uçurulması ilk başta ilan edildiği kadar ciddi değil. Türkler tarafından mayınla döşenmiş olan köprüye, bir fırtına sırasında yıldırım çarpması meydana geldi, bu da bir patlamaya ve küçük bir kısmın yıkılmasına neden oldu. General Pangalos, hasarın askeri açıdan önemsiz olduğunu söyledi ve Türklerin Meriç'teki her köprüyü mayınla döşediklerini sözlerine ekledi. (...)Meriç cephesine gelince, Yunanlılar gerçekten Refet Paşa'yla karşılaşırsa, Türkler onları mümkün olduğunca uzun süre tutabilir, Nureddin, birinci orduyu İzmit'ten alıp durumu aleyhlerine çevirecektir. Refet Paşa'nın 1917 Filistin savaşında Gazze cephesindeki İngiliz ilerlemesini uzun süre geciktirdiği unutulmamalıdır. Öte yandan, Yunanlıları kılıçtan geçirme söylentisi, Türklerin tazminat taleplerini sonuçlanabileceği düşüncesi için özgürce ifade ediliyor.(...)[650]

Oluşan gerginliğe rağmen, İsmet Paşa ile Venizelos'un görüşmeleri ve bu görüşmelerde Türklere savaş tazminatı yerine Arda Nehri'nin kuzeyinde Karaağaç'ı da içine alan bir üçgen bölgenin verileceği iddiası *The Times*'ın sütunlarına *"Lozan Yoğun, İsmet'in Venizelos'la Görüşmesi" (Lausaane Busy, Ismet's Talks With Venizelos)* başlığıyla şöyle yansıdı:

Venizelos ve İsmet Paşa arasında çok özel görüşmeler devam ediyor. (...) Henüz resmi olarak hiçbir şey açıklanmamasına rağmen, Venizelos ve İsmet Paşa arasında tazminat konusunda bir anlaşmaya varılmış gibi görünüyor. Atina'dan gelen raporda, Türkiye'ye tazminat yerine yani bölgesel olarak sunulan Karaağaç üçgeni olarak bilinen, Arda Nehri'nin kuzey batısında yer alan ve şu anda Yunan kasabası Karaağaç'ı içeren bir arazi yoktur. Atina'dan gelen

[649] **The Times**, 21 Mayıs 1923.
[650] **The Times**, 23 Mayıs 1923.

haberler, bu işlemin kabul edilebilir olup olmadığını söylemez, ancak eğer öyleyse, hedefe bir adım daha yakınız.[651]

İsmet Paşa ile Venizelos'un görüşmeleri ilerleyen günlerde son buldu. Uzlaşı, 26 Mayıs'ta yapılan iki saatlik oturumun ardında Karaağaç Bölgesinin Türklere verilmesi şartıyla Yunan savaş tazminatından vazgeçilmesi teklifinin kabul edilmesiyle sağlandı. Gergin ortamın yerini coşkulu bir havaya bıraktığı konferansta, başkan Rumbold'un yüzünde dâhi belirgin bir gülümseme vardı. Aynı gün saat 18.00 civarında, oturum sonrasında, dışarda bekleyen gazetecilere uzlaşı haberi veren Venizelos, *"Baylar! İşte barış!" (Messieurs! C'est la paix!)* cümlesiyle başlayan açıklamasını yaptı. Açıklamanın başı şöyleydi: *"Yunanistan, Yunan ordusunun ya da idaresinin eylemlerinin savaş hukukuna aykırı olarak Anadolu'da yol açtığı zararlar için tazminat yükümlülüğünü kabul eder.(...)"*[652] Bu açıklama, Yunan devlet adamının Anadolu'da yaptıkları savaş hukukuna aykırı eylemleri kabul etmesi ve dünya kamuoyuna itiraf etmesi başta olmak üzere, tazminat yükümlülüğünü kabullendiğini duyurması açısından önemlidir.

Bu uzlaşıya göre, Yunanistan Türkiye'ye verdiği zararı ahlaki sorumluluk olarak kabul ederken ve Karaağaç'ı Türklere vermeyi kabul ederken; Türkler, Yunanistan'ın nakdi savaş tazminatı ödemesinden vazgeçecekti. İsmet Paşa, uzlaşıdan önce 24 Mayıs'ta Ankara'ya gönderdiği telgrafta konferansın bu konuda yarıda kesilmesiyle Yunan ordusunun harekete geçeceğini, Rıza Nur Bey ile en doğru çözümün bu olduğu konusunda mutabık olduklarını iletmişti.[653] İsmet Paşa'nın, Başbakan Rauf Bey'le araları bu konudaki görüş ayrılığı nedeniyle açılsa da, Mustafa Kemal Paşa'nın İsmet Paşa'ya destek vermesi tazminat sorununda Yunanlılarla uzlaşının sağlanmasına ve sorunun çözülmesine vesile olmuştur.[654]

The Times, iki ülke arasında savaş tazminatı sorununun çözüldüğünü sütunlarına *"Yunan-Türk Savaşı Önlendi, Karaağaç Teslim Edildi, Lozan'da Rahatlama" (Greco-Turkish War Averted, Karagatch Ceded, Relief At Lausanne)* başlığıyla şöyle aktarıldı:

Yunanlılar ve Türkler tazminat sorununda uzlaştılar, böylece Lozan söz konusu olduğunda, son birkaç gündür barışı tehdit eden tehlike önlenmiş görünüyor.

---

[651] **The Times**, 24 Mayıs 1923.
[652] Dalby, ss. 148-149.
[653] Şimşir, Telgraflar, Cilt:2, ss. 346-360.
[654] Mango, s. 374.

Konferans, artık bu kâbus ortadan kaldırıldığı için, arta kalan engellerle neşeyle yüzleşebiliyor. Dün öğleden sonra yaklaşık üç saat süren tüm heyet başkanları arasındaki özel bir tartışmanın sonunda Venizeleos, "Barış" sözleriyle gülümsedi. Toplantı, İsmet Paşa ve Venizelos arasında sembolik olarak oturan Romanya delegesi Diamandy ile yeterince soğuk başlamıştı. Bununla birlikte, daha sonra, İsmet Paşa ile el sıkıştı ve müzakerenin geri kalanı büyük bir samimiyetle belirginleşti. General Pelle, Sir Horace Rumbold ve Signor Montagna, sorunun bağımsız olarak tarihsel, maddi ve ahlaki diğer yönlerini ortaya koyduktan sonra, Venizelos ve İsmet Paşa'ya Türkiye'nin tazminat yerine topraklarını alma temelinde bir anlayış çağrısında bulunmuşlardı. (...) Uzlaştırıcılığı iyi bir izlenim bırakan İsmet Paşa, prensip olarak, Yunanlıların, Müttefiklerin sermaye yatırdığı Küçük Asya'daki Türk işletmelerine verdiği zararlar da dâhil olmak üzere, Türkiye'nin talihsiz mali durumunun dikkate alınması gereken tazminatlar yerine Karaağaç ve çevresindeki bölgeyi alarak Müttefik teklifini kabul etti. Müttefikler bunun akılda tutulacağını söylediler.[655]

The Times, Türk-Yunan tazminatına ilişkin antlaşmanın içeriğini *"Şartlar" (The Conditions)* başlığıyla sütunlarına şöyle aktardı:

Nihayetinde aşağıdaki hususlarda bir anlaşmaya varıldı:
(1) Antlaşmaya bazı çözümlerin eklenmesi gerekir; buradaki (a) Yunanistan, Küçük Asya'da verilen hasar için ahlaki sorumluluğu kabul eder ve (b) Türkiye, Yunanistan'ın mali durumu göz önüne alındığında, Yunanistan'dan tazminat talebini reddetmektedir.
(2) Türkiye, Karaağaç kasabasını ve hemen bitişik meskenlerini iki veya üç kilometre derinliğe kadar alır.
(3) Mondros Mütarekesi'nden bu yana yakalanan gemilerin karşılıklı olarak geri verilmesi söz konusudur. (yeri gelmişken, bu, Türkiye'nin Türk gemileri ve malları ile ilgili, diğer Müttefiklerden herhangi birinin Savaş Ganimetleri (Gemi Müsadere) Mahkemesinin tüm kararlarını tanıdığı Madde 157'yi düzenler.)[656]

The Times, konferansı yarıda kesecek bir Türk-Yunan savaşının başlamadan son bulmasıyla barış konusunda umutlu olduklarını belirten bir yazı aktardı. Antlaşmanın içeriğini ve konferanstaki mevcut durumu *"Barışa Doğru" (Towards Peace)* başlığıyla şöyle yansıttı:

Sonunda Lozan'da gerçek bir ilerleme kaydedildi. Yunanistan ve Türkiye, sadece birkaç gün önce dünyayı savaşla tehdit edecek kadar farklıydı. Yunanistan, toprakların küçük bir bölümünü Türkiye'ye devrediyor ve Türkiye, Yunanistan'dan gelen tazminat taleplerini reddediyor. Bu toprak parçası: Karaağaç kasabası ve hemen bitişik meskenleri, hatta Kuzey- İstanbul'u oluşturan hat üzerindeki Edirne istasyonu olan Karaağaç tren istasyonu da dâhil. Sınır, bir komisyon tarafından sınırlanacaktır. Yunanistan, Küçük Asya'da yapılan hasardan dolayı sorumluluğunu kabul ediyor, ancak Türkiye, Yunanistan'ın bu sorunu karşılayamaması nedeniyle iddiasını geri çekmektedir. Mondros Mütarekesi'nden beri ele geçirilen gemi karşılıklı olarak restore

[655] **The Times**, 28 Mayıs 1923.
[656] **The Times**, 28 Mayıs 1923.

edilecek. Ana hatlarıyla, davetçi Müttefikler, Japan, Yugoslavya ve Romanya başkanların katıldığı özel bir oturumdan sonra cumartesi günü ulaşan anlaşma bu şekildedir. Bu mutlu sonuç için hepsi tebrik edilecek. (...)[657]

The Times, yazının devamında, iki devlet adamına övgüde bulunurken, İsmet Paşa'nın görevinin önyargılar, dini ve milli tutkular nedeniyle daha zor olduğunu ancak bunun üstesinden geldiğini kabul etti. Öte yandan Türkiye ve Yunanistan'ın Müttefikler olmadan asla uzlaşamayacak olduğunun da altını çizdi. *The Times*'a göre, uzlaşı, Müttefiklerin tükenmeyen sabrı ve bilgeliğinde saklıydı. Yazının sonunda ise Müttefiklerin, Türkiye ve Yunanistan'a gücünü öğrettiğini ancak iki devletin bu dersi iyice kavrayıp kavramadıklarını sorguluyordu. Yazının devamı şöyleydi:

(...)El sıkışan Venizelos ve İsmet Paşa'ya oturumun öncesinde daha fazla güven verildiğine dikkat çekildi. Hükûmetleri ve çeşitli ülkelerinin fikir ve duyguları ile üstesinden gelmek için büyük zorluklar yaşadılar ve üstlerinde cesaretin yanı sıra devlet adamlığı da gerekiyordu. Venizelos, Avrupa çapında uzun zamandır her iki nitelik için de yüksek bir şöhrete sahiptir; haklı olduğunu bir kez daha kanıtladı. İsmet, kişisel olarak samimi bir barış arzusu içinde ve ülkesi için bunun ne kadar önemli olduğunu gösterdi. Ancak görevi Yunan meslektaşlarından bile daha zordu. O önyargılar ve ırk ve din tutkularıyla, Yunanistan'ı canlandıranlardan daha güçlü bir şekilde ve Avrupa'da benzeri olmayan büyük dünyanın işlerini göz ardı etmekle uğraşmak zorunda kaldı. Fakat Yunanistan ve Türkiye, Müttefiklerin yorulmak bilmeyen sabrı ve ısrarlı çabaları olmasaydı, uzlaşmayacaklardı. Sarsılmaz birliğe ve bilgeliğin değişmez kesinliğine ve barışçıl bir düzenlemenin gerekliliğine büyük ölçü atfedilmelidir. (...) Lozan'ın sunduğu birleşik bir müttefik cephesinin ahlaki gücünün dünyanın barışı ve refahını etkileyen tüm diğer soruların yürütülmesinde yüreklilik göstereceği umulmaktadır. Müttefikler, Yunanistan ve Türkiye'ye gücünü öğretti; bu dersi tüm önemiyle kavrayacaklar mı?[658]

Karaağaç'ın Türklere bırakılmasıyla Bulgar temsilci K. Todoroff, komisyon başkanı Rumbold'a, Bulgaristan'ın yitirdiği bu bölgenin Türklere verilmesindeki haklı gerekçeyi sorguladığı bir protesto mektubu verdi. Ayrıca Bulgaristan'a konferansın ilk günlerinden bu yana Mahreç talebinin kabul edileceği belirtilmişti. Şimdi Bulgaristan demiryolunun bir parçasını içeren bu bölge Türklere verilmişti ve bu durumun iki ülke arasındaki ilişkileri tehlikeye atıp atmayacağı bilinmeliydi.[659] Todoroff'un sorusu üzerine komisyon başkanı Rumbold, demiryolu hattının düzenlenmesi hakkında bir çözüm bulacaklarını Bulgar temsilciye iletti. *The Times'*ın Trakya sınırı hakkındaki son yazısı bu konu hakkındaydı. *The Times*

[657] **The Times**, 28 Mayıs 1923.
[658] **The Times**, 28 Mayıs 1923.
[659] Meray, Cilt:6, s.291.

konuyu *"Karaağaç Çözümü, Bulgaristan Protestosu, Demiryolu Ulaşım Sorunları" (The Karagatch Solution, Bulgarian Protest, Railway Transport Problems)* başlığıyla sütunlara şöyle aktardı:

> *İfade edildiği gibi Karaağaç üçgeninin Türkiye'ye transfer edildiği, Arda ve Meriç nehirleri arasında kuzeyde uzanan bir bölge anlamına geldiği açıktır, gerçek anlamda Arda'nın güneyinden başlayan bir köprübaşı olan Demirtaş'ın da içinde bulunduğu, Bosnaköy yakınlarındaki Meriç'i de içine alan bir sınır anlamına geliyor. Arda ve Lüleburgaz arasındaki demiryolu bu nedenle Türkiye topraklarında yaklaşık on iki kilometre boyunca devam edecek. Bu koşullar altında Bulgar temsilcisinin Neuilly Antlaşma'nın "Başlıca Müttefik ve İlişkili Güçler Bulgaristan'ın Ege Denizi'ne ekonomik çıkışını sağlamayı taahhüt eden" 48. maddesini Sir Horace Rumbold'un dikkatine beyan etmesi şaşırtıcı değildir. M. Todoroff sorguluyor:*
> *Türkiye'nin müttefiki olduğu bir savaş sonucu Bulgaristan tarafından kaybedilen toprakların Türkiye'ye geri verilmesi, bu eylemin bu iki devlet arasındaki iyi ilişkiler için bir tehlike oluşturup oluşturmadığı, özellikle de Bulgaristan'dan çıkarılan topraklarla Türkiye'nin bu yeni, tekil ve neredeyse açıklanamaz ödüllendirilmesinin Bulgaristan'ın gelecekteki denize erişimini aldatıcı hale getirip getirmeyeceği, bu erişimi sağlayan demiryolunun bundan böyle iki yabancı bölgeden geçeceği göz önüne alındığında haklı gösterilebilir mi? (...)*[660]

3 Temmuz' da ise, İsmet Paşa ve Venizelos'un konferans sekreterine verdiği bildiride iki devletin tazminat, Karaağaç'ın tahliyesi, Osmanlı Borçları gibi konuların ayrıntılarında uzlaştıkları belirtildi. *The Times* anlaşmanın ayrıntılarını sütunlarına *"Türkiye İle Barış, Lozan'da Anlaşma, Sabah Erken Bir Karar" (Peace With Turkey, Agreement At Lausanne, An Early Morning Decision)* başlığıyla şöyle aktardı*:*

> *(...)Venizelos ve İsmet Paşa'nın, 3 Temmuz'da kararlaştırıldığı üzere sekretaryaya yazılı olarak iletilecekleri aşağıdaki hususlar üzerinde anlaşmış oldukları da açıklandı:*
> *(1) Yunanistan'ın Anadolu savaşı sırasında taleplerini ödemesi gerekmeyecek;*
> *(2) Yunanistan, Mondros Mütarekesi'nden beri ele geçirdiği tüm Türk gemilerini geri verecek;*
> *(3) Yunan Karaağaç nüfusunun tahliye yöntemleri karara bağlanmıştır;*
> *(4) Yunanistan, ticari sözleşmenin süresi, yani otuz ay boyunca, diğer Balkan Devletleri'yle aynı muameleyi görecek;*
> *(5) Yunan toprağı Dimetoka, Osmanlı Borçlarından payını ödeyecek;*
> *(6) Atina Antlaşması, kraliyet bütçesi mülkiyetine uygulanacaktır.*
> **** Atina Antlaşması ile 1 (14) Kasım 1913'te Türk Sultanının özel mülkiyetine ve İmparatorluk hanedanı üyelerine ait özel mülkiyete saygı duyuldu ve bu*

[660] Yazının devamı şöyleydi:

> *"(...) Karaağaç yerleşimi ile bağlantılı olarak, Sir Horace Rumbold, yeni sınırı gözlemek ve sonuç olarak Antlaşma'daki 2. kısıma yeni bir öneri önermek zorunda olacak. Özel komisyon, Trakya Sınır Konvansiyonu'nda demiryolunun Yunanistan bölümü üzerinden ücretsiz Türk geçişini sağlayacağını ayrıca Karaağaç bölümündeki Bulgar ve Yunan yolcuları da hesaba katmak zorunda kalacağını belirtti."* **The Times**, 29 Mayıs 1923.

mülklerle ilgili herhangi bir anlaşmazlık tahkimi Lahey Mahkemesine sunulacaktı.[661]

Böylece Trakya sınırı hakkındaki son anlaşmazlık ile Yunanistan ile Türkiye arasındaki tazminat sorunu çözüme kavuştu.

4.1.3. Kapitülasyonlar

Konferansın ilk döneminin yarıda kesilmesine neden olan konuların başında bulunan kapitülasyon sorunu, mayıs başlarında birinci komisyonda konferansın gündemine yeniden geldi. Konferansın ilk döneminde kapitülasyonları ve benzeri şekilde oluşturulacak herhangi bir dayatmayı kabul etmeyen İsmet Paşa, konferansın ikinci döneminde de aynı politikayı izledi.

Konferansın ara döneminde oluşturulan 8 Mart tarihli Türk barış notası ile adli deklerasyonda Montagna formülü (yabancı yargıçlar 5 yıl süreyle Türk yargıçlarıyla görev yapması) kabul edilmişti. Ancak, Müttefikler özellikle yabancılara yönelik adli rejim konusunda Montagna formülü üzerinde değişiklik yapılması üzerinde durarak İsmet Paşa'ya bazı güvenceleri kabul ettirmeye çalıştı. Birinci komisyonda başkan Rumbold, Montagna formülünün konferansın ilk dönemini nihayete erdirmek üzere hızlıca ortaya atılan şahsi bir fikir olduğunu vurguladı.[662] Müttefikler, Türk mahkemelerinin yetersiz olduğunu ve yolsuzluklarla dolu bir geçmişi olduğunu vurgulayarak Türkiye'deki yabancıların güvenliği adına adli kapitülasyonlarla aynı içeriğe sahip yasal düzenlemeleri Türk heyetinin önüne getirdiler.[663] Böylece, Müttefikler, Montagna formülünün yerine şartları değiştirilerek başka şekilde bir sistem oluşturulması gerektiğini belirterek 4 Şubat'ta kabul ettikleri Türk barış tasarısına aykırı bir davranış sergilediler.

The Times'a göre, Montagna förmülünü, İsmet Paşa ile Montagna'nın ortak görüşü olarak tanımlayan Müttefikler, bu sistemi *"İsmet-Montagna Formülü"* olarak adlandırıyorken, Türkler bu formülü "Montagna" formülü" olarak adlandırıyordu. *The Times*, 4 Şubat'ta ortaya çıkan ve Türklere sunulan adli rejime yönelik tasarı ile Türk karşı tezinin bir sentezi olan bu teklifi, *"Lozan'da Ciddi Engeller, Yargı*

---

[661] **The Times**, 9 Temmuz 1923.
[662] Sonyel, Dış Politika, Cilt:2, s.346.
[663] Mehmet Emin Elmacı, **İttihat-Terakki ve Kapitülasyonlar**, Homer Kitabevi, İstanbul, 2005, s.199.

Korumalarında Çatışma, İki Taraf da İnatçı"(Serious Obstacle At Lausanne, Clash On Judicial Safeguards, Both Sides Unyielding) başlığıyla şöyle aktardı:

> *Bu sabahki konferans, parkurun sonundaki ana engellerden birine çarptı. Türkiye'deki yabancılar için adli güvenceler konusunda Birinci Komisyon çıkmaza girdi ve konu süresiz ertelendi, yani en azından gelecek haftaya kadar ertelendi. 4 Şubat akşamı Lord Curzon'un odasında Türklerle yapılan son toplantıdan sonra Signor Montagna, Lord Curzon ve Bompard'ın rızasıyla, Türklere, anlaşmayı aynı anda imzalamalarını sağlama umuduyla bazı önerilerde bulundu. Müttefikler 3 Şubat'ta Türkiye'ye sunulacak bir bildiri hazırlamışlardı. Buna göre, Türk Hükûmetinin, Lahey'deki Uluslararası Adalet Divanı Daimi Mahkemesi tarafından hazırlanan bir kuruldan seçilecek hukuk danışmanları beş yıldan az olmamak üzere derhal hizmete girmelidir. Aynı zamanda, özellikle İstanbul, İzmir Samsun ve Adana'nın yasal alanlarına bağlı olan bu danışmanların Türk Mahkemelerinin çalışmalarını gözetmeleri, gerekli temyiz duruşmalarını güvence altına almaları ve yabancılardan şikâyetlerini Türk yetkililere bildirmeleri gerekmektedir. Suçüstü alınanlar dışındaki kişilerin ev ziyaretleri, aramaları veya tutuklamaları yalnızca bu danışmanlar ile mutabakata varılacaktır. 4 Şubat tarihinde İsmet Paşa, Lahey şubeleri yerine 1914-18 savaşında yer almayan Avrupa hukuk danışmanlarına atıfta bulunarak,(…) ziyaret ve tutuklamalara atıfta bulunmayarak dikkat çekici bir karşı-taslak sunmuştur. Fikir, elbette, Türk yasalarının mükemmel olması ve prosedürlerine herhangi bir yabancı müdahalenin Türk egemenliğinin ihlali olduğuna yöneliktir. Bu doğal olarak Müttefikleri tatmin etmedi ve Signor Montagna, Lahey panelini kabul ederken Türklere yaptığı ziyarette, İsmet Paşa'yı tutuklamalarla ilgili hükmü kabul etmeye ikna edemedi. Türkler şimdi karşıt taslaklarını "İsmet-Montagna formülünü" yerine "Signor Montagna" olarak değiştirdi.*[664]

The Times, Rumbold'un Montagna önerisi yerine Müttefiklerin getirdiği değişikleri *"Müttefiklerin Karşı Tasarısı" (Allies Counter Draft)* başlığıyla sütunlarına şöyle yansıttı:

> *Aşağıdakiler, Sir Rumbold'un komisyonun bugünkü toplantısında yaptığı açıklamada ve çeşitli heyetlere dağıtılan, davet yetkilerinin adalet rejimine ilişkin bildirgenin karşı taslağının kısa bir özetidir:*
> *Karşı taslak, Türkiye'nin, Lahey Uluslararası Daimi Adalet Divanı tarafından, 1914-1918 savaşında yer almayan ülkelere ait hukukçular arasından seçilen bir listeden beş yıldan az olmayan bir süre için seçilen en az dört Avrupa hukuk danışmanının derhal atanmasını öngörüyor. Hizmet ve maaş koşulları, Türk Hükûmeti ile Daimi Uluslararası Adalet Divanı arasındaki anlaşma ile belirlenecektir. Hukuk danışmanları Adalet Bakanlığı'na bağlı olarak görev yapacak, mevzuattaki reform çalışmalarına katılacak, Türk hukuk, ticaret ve ceza mahkemelerinin çalışmalarını gözlemleyecek ve Türk mevzuatının hükümlerine titizlikle uyulmasını sağlayacak.*
> *Karşı taslak, aynı zamanda, sadece yabancı danışmanlardan birinin onayı ile gerçekleştirilebilen, suçüstü yapılanlar dışındaki kişilerin ev baskınlarına, aramalarına veya tutuklamalarına da ilişkin bilinen geçici hükümleri içermektedir.*

[664] **The Times**, 5 Mayıs 1923.

Son olarak, sivil veya ticari konularda, kamu düzenine aykırı olmadıkça, sözleşmelerdeki tahkime her türlü atıfta bulunulmalıdır.[665]

Adli rejime yönelik Müttefik taleplerine rağmen konferansın ilerleyen günlerinde İsmet Paşa'nın kararlı politikasıyla kapitülasyonlar konusunda önemli bir gelişme kaydedildi. *The Times*'ın sütunlarında eleştirdiği bu gelişmeye göre: "*Barışı imzalayanlar yalnızca kapitülasyonları iptal etmeyi kabul etmekle kalmazlar; Türkiye tarafından yürürlüğe konulanları da "kaldırmayı kabul ederler"* ilkesi konferansta kabul edildi. *The Times*, Türklerin bu başarısını Oryantalizm politikasının bir yansıması olarak değerlendirdi. Müttefikler ise şaşırtıcı bir şekilde kapitülasyonların kaldırılmasını kabul ettirmişti. *The Times*, kapitülasyonların kaldırılması konusunda uzlaşmacı tavır takınan Müttefikleri ve bununla yetinmeyip adli rejim konusunda taviz vermemekte ısrar eden Türklerin politikasını *"Başarılı Erteleme" (Successful Procrastination)* başlığıyla şöyle eleştirdi:

(...)Siyasi Komisyonun çarşamba günü bir şeyler yapması bekleniyordu. Hiçbir şey yapmadı. "Eski" bilindik kum dolu küçük sandıklarının birçoğunu "taradı" ama tehlikeli kayaları geçmeye çalışırken yan çizdi. Ancak Türkler bir şey başardılar; Komisyonda, kapitülasyonların kaldırılmasıyla ilgili bölümün ifadesini güçlendirmek için konuyu ele aldılar: "Barışı imzalayanlar yalnızca kapitülasyonları iptal etmeyi kabul etmekle kalmazlar; Türkiye tarafından yürürlüğe konulanları da "kaldırmayı kabul ederler"". Değişiklik sadece sözlüdür, ancak müzakerelerin sürüklendiği küçük pazarlığın yorucu ruhunu göstermektedir. Türkler Müttefiklerle ilgili olarak Doğu oryantal diplomasisinin geleneksel yöntemlerini kullanıyorlar ve Müttefikler şaşırtıcı derecede hoşgörülü. Bu olağanüstü sabır sergisini ne kadar süreyle sürdürmeyi öneriyorlar? (...)[666]

Haberin devamında Türklerin dış sermayeye ihtiyacının olduğunu ama yabancılar için adli rejimi ısrarla neden kabullenmediğinin anlaşılamadığını aktaran *The Times,* Türkiye'nin bu konudaki Müttefik düzenlemeleri kabul eden bir imzası ile barışın gerçekleşeceğini belirtti. Öte yandan Japonya benzer şekilde adli yargıda bir Müttefik denetimini kabul etmiş ve bunu onuruna aykırı bulmamıştı. Türkler de bu konuda Japonya'yı örnek alırsa Müttefiklerin takdirini kazanabilirdi. Söz konusu yazının devamı sütunlara şöyle yansıdı:

(...)Türkler, Türkiye'yi, ikamet etmeyen yabancılar için dayanılmaz kılarak ne kazanmayı umabilirler? Dış sermayeye ve dış ticarete sahip olmaları gerektiğini biliyorlar. Mevcut Türk hukukunun ve mevcut Türk Mahkemelerinin yabancı sermaye temsilcileri veya ticaret yapan yabancılar için güvenlik

[665] **The Times**, 5 Mayıs 1923.
[666] **The Times**, 18 Mayıs 1923.

sağlamadığını biliyorlar. Öyleyse neden Müttefiklerin yabancılar için kapitülasyonlar yerine istediği küçük bir koruma tedbirini inatla reddediyorlar? Yasaları ve mahkemeleri Avrupa standardına getirilirse, istisnai ayrıcalıkları diğer ülkelerde bırakıldığı gibi memnuniyetle terk edilecektir. Bu standarda ulaşılana kadar tedbirler vazgeçilmezdir. Japonya, yabancılar Mahkemelerinin yargı yetkisine tabi olmadan önce bir süre denetimli serbestlik süresi geçirmenin onuruna aykırı olduğunu düşünmüyordu. Türkiye onun örneğini takip ederse tüm Büyük Güçlerden aynı güveni alacaktır. Tüm Müttefiklerin menfaati olduğu için, tam bir barışın hızlı imzası onun dikkatinedir. Ertelendiği her hafta çok geç gelme riskini artırır.[667]

The Times, ilerleyen günlerde, Müttefiklerin Montagna önerisinin değiştirilerek Türklerin önüne getirildiğini hatırlattı. Yeni bir gelişmenin kaydedilmediği bu konuyu *"Lozan Meşgul, Kesin Bir Sonuç" (Lausanne Busy, Solid A Result)* başlığıyla şöyle aktardı:

(...)Türkiye'de adaletin yönetimine gelince, Müttefikler yeni bir taslak öne sürdüler. Bu, Türk talebini mümkün olduğunca karşılamaya çalışırken, beş yıllık kısa bir geçiş döneminde vatandaşlarına makul bir minimum koruma sağlayan Montagna formülünün gerekli görüldüğü değişiklikleri somutlaştırmaktadır. (...) "Her iki taraf da barış istiyor ve sonunda herkesin aradığı kahramanca bir kısa yol yok."[668]

İsmet Paşa ise Müttefiklerin yaptığı değişiklikleri reddederek, adli deklerasyonda Montagna formülü talebinde ısrar eden politikalarına konferans boyunca devam etti. Hatta İsmet Paşa, kapitülasyonlar konusunda ısrar ve Montagna formülü konusunda değişiklik talep eden Müttefik politikaların bu şekilde devam etmesine karşılık başbakan Rauf Bey'den konferansı yarıda bırakma direktifi de almıştı.[669] *The Times*, bu direktifi *"Ankara İnatçı" (Angora Stubborn)* başlığıyla sütunlarına şöyle aktardı: *"(...)Ankara'nın Lozan'daki mevcut çıkmazın gevşemesine katkısı, bu sabah İsmet Paşa'ya Montagna formülünde değişiklik yapmadan ısrar etmesi talimatını veren bir kabine kararı şeklinde duyuruldu."*[670]

İsmet Paşa ilerleyen günlerde Rumbold ile yaptığı görüşmede Türk İngiliz ilişkilerinde tüm sorunların ara dönemde ortadan kalktığını ancak İngilizlerin çözülmüş olan bir sorunu tekrar gündeme getirerek her şeyi eski haline getirdiği konusunda yakındı.[671] Türk Hukuk uzmanı Münir (Ertegün) Bey'in Montagna formülü ile Müttefik teklifleri arasında bir yapı oluşturulması fikrini reddeden İsmet

[667] **The Times**, 18 Mayıs 1923.
[668] **The Times**, 24 Mayıs 1923.
[669] Şimşir, Günlük, s.487.
[670] **The Times**, 26 Mayıs 1923.
[671] Demirci, s. 200.

Paşa'nın kararlı duruşu ilerleyen günlerde sonuç verdi. Rumbold, Lord Curzon'a gönderdiği telgrafında adli kapitülasyonların barışa engel olan tek mesele olduğunu, bu konuda konferans yarıda kalırsa Müttefiklerin kamuoyunda zor durumda olacağını ve esasen Türklerden diğer çağdaş ülkelerde olmayan bir adli sistem talep edildiğini bildirdi. Curzon ise cevabında, bu konuda konferansın yarıda kalmamasını ancak Rumbold'un da son bir kez ısrarlı tutum sergilemesini önerdi. Rumbold tarafından kullanılan *"son koz"* İsmet Paşa'nın kararlı tutumuyla reddedildi.[672]

The Times, Birinci Komisyon'un adli kapitülasyonlar konusunda Montagna Formülünün kabul edildiğini *"Lozan'da İlerleme, Yabancılar İçin Güvenceler" (Progress at Lausanne, Safeguards For Foreigners)* başlığıyla aktardı. Haberin özetlediği konu şöyleydi: Yabancılar için İstanbul ve İzmir'de hukuk danışmanları bulundurulacak ve görevi Türkiye'de adaletin kötü yönetilmesi ve ev araması, tutuklamalar ile ilgili şikâyetleri almakla ve bunun üzerine raporları Adalet Bakanına yöneltmekti. Söz konusu haber şöyleydi:

> *Siyasi Komisyon bu öğleden sonra bir araya geldi ve bir dizi olağanüstü noktaya karar verdi. Bunlardan en önemlisi, yabancıları Türk hukukunun usulüne aykırı yönetiminden korumayı amaçlayan adli bildirgeydi. Bu bildirgenin temeli, 5 Mayıs The Times'da açıklanan "İsmet Montagna" formülüdür.*
> *Bazıları İstanbul'da, bazıları İzmir'de sulh hâkimlerinin işlevlerine veya Türk sivil ticaret ve ceza mahkemeleri çalışmalarına müdahale etmeden, gerekli gördükleri her türlü raporu Adalet Bakanı'na iletme hakkına sahip olacak en az dört hukuk müşaviri bulunacaktır. Müşavirler, Hukuk, ticari veya cezai konularda adalet yönetiminin, cezaların infazının veya yasanın uygulanmasının yol açabileceği tüm şikâyetleri alma yetkisine sahip olacaklar, Türk hukukunun sıkı bir şekilde yerine getirilmesini sağlamak için bu konularda Adalet Bakanı'na rapor vermekle yükümlüdür.(...)*[673]

---

[672] Sonyel, Dış Politika, Cilt:2, s. 347.

[673] Yazının kalan kısmı şöyledir:

> *Aynı şekilde, ikamet ziyaretlerinin, nöbetlerin veya tutuklamaların yol açabileceği şikâyetleri alma yetkisine de sahip olacaklar. İstanbul ve İzmir'in yargı alanlarında, bu tür önlemlerin tümü, temsilci tarafından ilgili hukuk müşavirinin Adalet Bakanı'nın yerinde bildirilmesine gecikmeden getirilmelidir. Bu temsilci ve hukuk danışmanları arasında doğrudan iletişim olmalıdır. Beyanname beş yıl geçerlidir. Kapitülasyonlar için bu yeni ikame hakkında ilginç olan şey, yabancıların hiçbirinden söz edilmemesi. Tabii ki uygulamada Türkler için geçerli olmasa da, tüm Türkiye'yi kapsıyor ve Türklere ve yabancılara da uygulanıyor. İstanbul ve İzmir bölgelerinde, hukuk müşavirleri polis harekete geçtikten hemen sonra bilgilendirilmelidir, ancak önceden rızalarının alınması gerektiğine dair eski fikir tamamen buhar olup uçmuştur. Beyanname kabul edilmeden önce Grew, Türk Hükûmeti'nin niyetinin yabancılara güven vermek olduğunu anladığını, ancak Türklerin, Türkiye'nin gerçekten yabancı sermaye almak istemesi durumunda deklarasyona mümkün olan en geniş yorumun yapılması gerektiğini anlayacağından emindi. İsmet Paşa, bildirgenin kendiliğinden bir eylem olduğunu söyledi ve Türkiye'nin ne kadar ileri gitmek istediğini gösterdi. Türkiye*

Montagna önerisinin konferansta kabul edilmesiyle yabancılara karşı Türk adli rejiminin güvenilirliği hakkındaki endişe oluşmaya başladı. *The Times*, bu konuda o kadar katıydı ki, *Vakit* gazetesinde yer alan bir haber üzerinden Türk yargı sistemi hakkında *"Brütüs Müttefikler için ne kadar güvenilir bir adam ise Türk yargı sistemi de o kadar güvenilirdir"* yorumunu yaptı. Söz konuyu haber sütunlara *"Türk Adaleti Örneği, Yabancılara Yetersiz Koruma" (Example Of Turkish Justice, Foreigners Scant Protection)* başlığıyla şöyle yansıdı:

> *(...)Vakit gazetesine göre duruşmasını bekleyen insanların bekletildiği hücrelerden (Ayasofya'nın yanında bulunan eski adalet bakanlığının bulunduğu yer) şöyle bir bildiri yayınlandı: Bazı hapishane kurallarının ihlal edilmesi durumunda ceza, mahkûmların "bit odası" adı verilen odaya kapatılmalarıdır. Bu odada mahkûmlar aç haşerelerin saldırısına uğruyorlar.*
> *İsmet Paşa Lozan'da ısrarla Türk adaletinin eleştirilemez olduğunu iddia etti, ki bu aslında Brütüs Müttefikler için ne kadar güvenilir biriyse Türk adalet sistemi de o kadar eleştirilemezdi. Müttefikler, orijinal Montagna formülü yerine şu ana kadar gayrimüslimler ile Osmanlı yasaları arasında bir dayanak olan eski kapitülasyonları yeğliyorlar.(...)*[674]

The Times'ın, Türk yargısının yabancılara yönelik uygulamalarıyla ilgili endişeleri ilerleyen günlerde de devam etti. *The Times* endişesini, Türkler ile Müttefikler arasındaki tüm sorunların çözülmesine ve Lozan Antlaşması'nın imzalanmasına sayılı günler kala, *"Lozan'ın Titrek Işığı" (The Flicker Of Lausanne)* başlığıyla sütunlarına şöyle aktardı: *"(...)Kapitülasyonlar gitti. Türkiye'deki yabancıların, Türk hukukunun kademeli olarak güçlendirilmesi konusundaki belirsiz girişimleri dışında hiçbir korumaları olmayacak, ekonomik ve siyasi deneyimin genişletilmesiyle umut edilecek.(...)"*[675]

Yabancıların Türk Topraklarında tabi olduğu haklarla ilgili yeni düzenlemeler ilerleyen günlerde *"Lozan Antlaşması, Leyhte ve Aleyhte, Türklere Tam Yetki, Yabancıların Statüsü" (The Lausanne Treaty, For And Against, Free Hand For The Turks, Status Of Foreigners)* başlığıyla sütunlara yansıdı. Buna göre yabancılara uygulanacak kanunlarda: Konsolosluk Mahkemeleri, kapitülasyonlar ortadan kalktı. Tarafların birbirine verdikleri mektuplar ile eğitim ve dini kurumların 7 yıl süreyle korunacağı kararı verildi. Öte yandan, İstanbul ve İzmir'de 4 yıl boyunca hukuk danışmanları bulundurulacaktı. Bu hukuk danışmanlarının görevi Türkiye'nin dört bir

---

bunu kendi iyiliği için yapıyordu, yabancılara özel haklar tanıma fikri yoktu. Rahat bir biçimde Türk egemenliğine atıfta bulundu. **The Times**, 5 Haziran 1923.

[674] **The Times**, 14 Haziran 1923.

[675] **The Times**, 18 Temmuz 1923.

yanında adaletin kötü yönetilmesine ilişkin şikâyetleri akmak ve bunları raporlayarak Adalet Bakanına yöneltmekle sınırlı olacaktır. Söz konusu ayrıntıların olduğu haber şöyledir:

> *(...)Yabancıların, Konsolosluk Mahkemeleri ile Kapitülasyonlar; Dragoman'ın (tercüman) varlığı olmadan ve mülk vergilendirmesi hariç olarak tutuklanmasına karşı dokunulmazlığı ortadan kalktı. Bunun yerine, yalnızca ikamet, iş ve yargı yetkisine ilişkin konvansiyon ve Yargı Beyannamesi ile hukuka tabi Türk yasaları var. Mümkün olan en büyük karşılıklılık ölçüsüne dayanan sözleşme, yine de Türkiye'nin primlerini veya Türkiye'de üretimi, ticareti veya ulaştırmayı teşvik etmenin diğer yöntemlerini kullanarak kendi vatandaşlarına sınırsız tercih yapmasına izin vermektedir. Ancak, mali suçlamalardan muafiyetler Müttefik vatandaşlarına eşit olarak verilmelidir.*
> *Müttefik okulları, hayır ve dini kurumları koruyan ve gerçekten destekleyen maddeler yerine, İsmet Paşa'dan, savaştan önce var olan bu kurumları tanımayı kabul eden ve şu anda var olan benzer kurumların davasına hayırseverlik vaat eden bir belge (mektup) yerini almıştır. Sözleşme, on yıl yerine yedi yıl sürecek.*[676]

The Times'ın endişeyle sütunlarına aktardığı, yabancıların Türk topraklarında artık Türk yargısına tabi olacakları kuralı, yeni Türk devletinin de hakkı olan bir kuraldı. Yabancı ülkelerin vatandaşlarını gerekçe göstererek, Türkler üzerinde yüzlerce yıl boyunca süren alışkanlıklarının ve imtiyazların birden bire sona ermesi Müttefikler için kolay bir karar olmasa da, Lozan'da bu karar kabul ettirildi. Böylece Türkler 4 asırdan fazla süredir etkisi altında oldukları, egemenliklerine zarar veren kapitülasyonlardan İsmet Paşa sayesinde Lozan'da kurtulmuş oldu.

4.1.4. Osmanlı Borçları

Osmanlı Devleti, tahvil satmak suretiyle en fazla Fransa'ya borçlanmıştı. Bu nedenle konferansta Türk ve Fransızlar arasında gerginliğe neden olan en büyük sorun Osmanlı Borçlarının faizinin hangi para değeri ile ödeneceği konusuydu.

---

[676] Yazının kalan ayrıntıları şöyledir:
"*Yargı Bildirgesine gelince, İstanbul ve İzmir'de ikamet edecek olan hukuk danışmanlarının yetkileri (şu anda Samsun veya Adana'dan söz edilmemektedir), Türkiye'nin dört bir yanından adaletin kötü yönetilmesi ve ev araması, araştırma ve tutuklamalar ile ilgili şikâyetleri almakla ve bunun üzerine raporları Adalet Bakanına yöneltmekle sınırlı olacaktır. İstanbul ve İzmir yargı bölgelerinde, polis harekete geçtikten hemen sonra sulh hâkimi tarafından bilgilendirilirler (hukuk danışmanları). Bildiride yabancılardan söz edilmiyor, bu nedenle Türkler için de geçerli, ancak pratikte kendilerine başvurması pek mümkün değil. Ancak danışmanların Türk hukuk makamları üzerinde hiçbir kontrolü yoktur ve aniden kendini hapishanede bulan yabancı, sulh yargıcının olayı bir danışmana bildirmeyi hatırlayacağı ümidiyle kendini memnun etmek zorunda kalacaktır.*" ***The Times****, 22 Temmuz 1923.*

Esasen bu konuda Türk heyetinde de bir fikir birliği yoktu. Nitekim İsmet Paşa borçların ödenmesinde kâğıt parayı tercih ederken, iktisat uzmanı olan Cavit Bey altın para ile ödeme taraftarıydı.[677]

Konferansta öncelikle ödenecek yıllık borç miktarının belirlenmesine ve konu hakkındaki uzlaşmazlığın Cemiyet-i Akvam'a aktarılmasına dair görüşmeler yapıldı. Bu oturumdaki kararlara göre, her devletin yıllık gelir tutarı hakkında bilgilendirilmesinden sonra, Türk Hükûmeti, Borç Konseyi ve ilgili devletlerin temsilcilerinden oluşan Paris'teki bir komisyon, her bir devletin nominal sermayesini tespit edecekti. Hem rant (gelir) hem de sermaye kararlarındaki farklılıklar Cemiyet-i Akvam hakemine sunulacaktı. *The Times, "Osmanlı Kamu Borcu" (The Ottoman Public Debt)* başlıklı yazıda bu oturumu şöyle aktardı:

> *Bu sabahki İkinci komisyon, Osmanlı Devlet Borçlarının eski Osmanlı İmparatorluğu'ndan çeşitli zamanlarda kopan devletlerarasında dağıtılmasına ilişkin taslak antlaşma maddeleri hakkındaki Mali Alt Komite'nin raporunu tartıştı. Önerilen değişiklikler, Türkiye'nin taleplerine neredeyse eşit bir taviz vermiş gibi görünmesinin ötesinde, bu son derece teknik iş hakkında anlaşılır bir genel fikir vermek mümkün değildir. Borç Konseyinin ödenecek yıllık gelir tutarını hesaplaması ve ilgili her devletin yardım için İstanbul'a temsilci gönderme hakkına sahip olduğu az çok kabul edildi. Herhangi bir farklılık Cemiyet-i Akvam tarafından atanan bir hakem tarafından çözülebilir. İtiraz edilmeyen karar, üç ay içinde verilecektir. Her devletin yıllık gelir tutarı hakkında bilgilendirilmesinden sonraki bir ay içinde, Türk Hükûmeti, Borç Konseyi ve ilgili devletlerin temsilcilerinden oluşan Paris'teki bir komisyon, her bir devletin nominal sermayesini tespit edecektir. Hem rant (gelir) hem de sermaye kararlarındaki farklılıklar Cemiyet-i Akvam hakemine sunulacaktır. (...)*[678]

Haberin devamında, İsmet Paşa ile Fransız delege General Pelle'nin Muharrem Kararnamesi, tahvil (kupon) sahipleri hakkındaki karşılıklı talepleri yer aldı. Buna göre, İsmet Paşa Muharrem Kararnamesi'ni uluslararası bir oluşum olarak görmüyordu ve tahvil sahipleriyle tek taraflı görüşmelerin yapılmasını talep ediyordu. Ancak kupon sahiplerine yapılacak ödeme şekli konusunda kupon sahiplerinin de seçim hakkı bulunmaktaydı. Türkler ödemeleri sadece Türk kâğıt parasıyla yapmak istemekteydi. Bu nedenle Türkler, 8 Mart tarihli notalarında, Müttefiklerin barış taslağında Ek 1kısmındaki, Düyûn-ı Umûmiye borçlarının altın lira ile ödenmesine ilişkin maddesini kaldırmıştı. General Pelle ve diğer Müttefikler

[677] Uzgel, TDP, (Ed. Baskın Oran), Cilt:1, s. 279.
[678] **The Times**, 3 Mayıs 1923.

ise Türklerin Borç sözleşmelerini değiştirme çabalarının tahkime gittiğinde de kaçınılmaz olarak bozulacağına dikkat çekti. Söz konusu haberin devamı şöyleydi:

> *(...)Türkler Muharrem Kararnamesi'nin 56. Maddesine dikkat çekmeyi önerdiklerinde, İngiliz ve İtalyanlarla birlik olan General Pelle, Fransız tahvil sahiplerinin hakkı adına sağlam bir tavır aldı. Türk itirazı, Muharrem Kararnamesi'nin uluslararası bir eylem değil, kendiliğinden ve özel bir düzenleme olduğu yönündedir. Konferansın önceki oturumlarında İsmet Paşa, tahvil sahipleri için tek taraflı bir senet hazırlamıştı. General Pelle, şimdi göndermeye hazır olup olmadığını sordu. İsmet Paşa, önce tahvillerin hangi para biriminde ödeneceğini bilmek istediğini söyledi. Halen tahvil sahiplerinin kendilerine ödenecekleri para birimi seçimi bulunmaktadır, ancak Türkler sadece Türk kâğıt parayla ödeme yapmak istemektedir. General Pelle ve diğer Müttefikler, sözleşmeleri değiştirme çabalarının tahkime götürüldüklerinde kaçınılmaz olarak bozulacağına ve uzmanların Türklere taslaktaki Ek 1'in ayrıntılarındaki belirgin anlamını açıklayacaklarına dikkat çekti. (Taslakta belirtildiği şekilde ek 1'de belirtilen Osmanlı dış borcunu gösteren meblağ Osmanlı altını kurundan yazılmıştır, Türkiye şuan sadece banknot kullansa da, Osmanlı tahvil sahiplerinin, alacaklarını altın kuru cinsinden almalarına karar verilmiştir.)*[679]

Konferansta ilerleyen günlerde borçların ödeneceği para biriminin halen tartışma konusu olması da sütunlardaydı. İsmet Paşa, borçların altınla ya da frankla ödenmesinin Türklerin iflasına yol açacağını belirtirken; İngiltere konu hakkında Fransa'ya destek verdi. İsmet Paşa, borçlar konusunda uluslararası bir düzenleme talep ederken, müttefikler var olan eski antlaşmaların devam etmesi ve Türklerin burada belirtilen şekilde ödeme yapması konusunda ısrar ediyordu. Fransız delege Pelle, İsmet Paşa'ya alacaklılarıyla eski anlaşmaya uygun olarak uzlaşması gerektiğini söyledi. Ancak İsmet Paşa'nın olumsuz yanıtı ortamı bir anda gerdi. Bu oturum *The Times*'da, *"Türk Vergilendirmesi" (Turkish Taxation)* başlığıyla şöyle aktarıldı:

> *(...)Diğer ilginç nokta ise* geçen *çarşamba günkü Türk borç kuponlarının ödeneceği para birimi konusundaki tartışmasının yenilenmesiydi. Uzmanlar, Türklerin Ek 1'in açıklayıcı notunun açık anlamını görmelerini sağlamaya çalışıyorlarken, Türkler, Antlaşmaya para birimiyle girmek konusunda ısrar ediyorlar. Sir Horace Rumbolt tarafından desteklenen General Pelle, Antlaşmanın Türk Hükûmeti ile alacaklıları arasındaki ilişkileri değiştirdiği konusunda hiçbir mesele bulunamayacağını yineledi. Rumbolt, İsmet Paşa'ya bugünkü görüşünün 8 Nisan'daki görüşüne taban tabana zıt olduğunu hatırlattı, Türk Hükûmeti ve alacaklıları arasındaki ilişkilerin özel bir nitelikte olduğunu ve bu nedenle uluslararası bir belgede iyi sonuç veremediğini söyledi. Rakamlar söz konusu olduğunda asla en iyi durumda olmayan İsmet, şimdi, hukuki konum ne olursa olsun, Türkiye'nin iflas etmek zorunda kalabileceğine dikkat çekiyor. (Savaştan sonra, faiz ve batan fonun Türk paralarıyla ödenmesi*

[679] **The Times,** 3 Mayıs 1923.

durumunda 15.000.000 £ 'e ; sterlin olarak ödenirse, 39.000.000 £' e mal olacağını belirtti.) General Pelle, Türkiye'nin onlarla yaptığı sözleşmeyi dikkate alarak alacaklılarıyla kendi düzenlemesini yapmak zorunda olduğunu söyledi. İsmet Paşa'nın, buradaki "asla" yanıtı, anlaşılmaz hale geldi.[680]

Konferanstaki gergin ortama rağmen İsmet Paşa taleplerini sürdürmeye devam ederken Fransa ve İngiltere de aynı görüşlerini savunuyordu. Bu durum *The Times*'da *"Osmanlı Kamu Borçları, Türkler İnatçı Duruyor" (Ottoman Public Debt, Turks Remain Obdurate)* başlığıyla şöyle yansıdı:

Mali Komite, yalnızca Osmanlı Borçlarının tahvil sahipleri için ilginç olan noktaların uzun tartışmalarında devam etti ve Türkler, 8 Mart'ta 4 Şubat'ta kabul ettikleri şeye geri dönmelerine rağmen iki imtiyaz aldılar. İsmet Paşa, tahvil sahiplerine ödenecek para biriminin sorununun nasıl çözüleceğini bilmeden yurda gidemeyeceğini söyledi. General Pelle, üçüncü kez, Antlaşma'nın Türk Hükûmeti ile yaptıkları sözleşme uyarınca tahvil sahiplerinin haklarına dokunamayacağına dikkat çekti. Türkiye tahvil sahipleriyle yeni bir düzenleme yapmak isterse, imtiyaz sahipleriyle konuşmalıdır. Müttefikler, İsmet Paşa'nın da aynı etkiye neden olacağı için, Muharrem Antlaşması'ndaki kararına atıfta bulunmak istemedi. Türkiye'nin alacaklılarıyla uğraşmak için bir kaldıraç arayışı içinde olan İsmet Paşa, Türkiye'nin finansal durumundan acıklı bir şekilde bahsetti ve öğle yemeği en iyisi gibi göründüğü için tartışma ertelendi.[681]

O dönem borç senetlerinin ödemesi, İngiliz sterlini üzerinden hesaplanırsa tutar 5.000.000 sterlin; Fransız frankı üzerinden hesaplanırsa 1.700.000 sterlin tutarına denk gelmekteydi. Türk tarafı bu nedenle borçların frank ile ödenmesini; Fransız heyet ise borçların altın veya sterlinle ödenmesini talep etti.[682] 10 Haziran'da konu konferans gündemine getirildiğinde İsmet Paşa, Muharrem Kararnamesi'nin ulusal egemenliğe aykırı olduğunu, borçların faizini altınla ödeyemeyeceklerini, Türklerin ancak frank ile ödeme yaparlarsa Düyûn-ı Umûmiye'nin zararlarını kabul edebileceklerini belirtti. İsmet Paşa Türkiye ile kupon (tahvil) sahiplerinin barıştan sonra doğrudan doğruya görüşme yapacağının taahhüdünde bulundu.[683]

İngiliz delege Rumbold, oturum sonrasında Curzon'a gönderdiği telgrafında, Müttefiklerin tekrar savaşa girmeyi göze alamadığının Türkler tarafından bilindiğini; savaşmayı, gelirlerinin büyük bir kısmını *"şantajcı yabancılara"* vermeyi yeğlediklerini, borcun sterlinle ödenmesi kabul edilirse konferansın yarıda kalacağını

[680] **The Times**, 8 Mayıs 1923.
[681] **The Times**, 10 Mayıs 1923.
[682] Sonyel, Cilt:2, s. 347.
[683] Demirci, s.214.

ve savaş tehlikesinin varlığını bildirdi.[684] Mustafa Kemal Paşa ise İsmet Paşa'ya gönderdiği telgrafında Lozan'daki barışı sağlayacak son konunun bu olduğunu belirtirken, İsmet Paşa'nın borcu frank ile ödeme talebini desteklediğini vurguluyor ve bu konunun en önemli konu olduğunu ve halledilmesi gerektiğini savunuyordu.[685]

Konferansın bu konu yüzünden tıkandığını ve yarıda kalma ihtimalini göz önünde bulunduran Rumbold, Venizelos'un Müttefiklere verdiği bir nota ile bu durumun ciddiyetini Curzon'a aktardı. Nitekim Venizelos bu notada, 200.000 kişilik Yunan ordusunun sekiz yıldan beri seferberlik halinde tutulduğunu, Yunanistan'ın ekonomisinin buna daha fazla dayanamayacağını, Türkiye ile bir ön barış yapmak istediğini belirtti.[686] Rumbold, Curzon'a gönderdiği telgrafında, Müttefikler tekrar savaşa gidemeyecekse, Türklere boyun eğmenin onur kırıcılığına rağmen, konferansta Düyûn-ı Umûmiye ile borç senetlerinin tanınması ve Türklerin borcu frankla ödemesine yönelik bir çözüm bulunması görüşünü aktardı. Rumbold düşüncelerini aktardığı bu telgrafa ek olarak, çözüm anahtarının Fransa'da olduğunu, konferans yarıda kalırsa, Yunanlılarla ikili olarak barış antlaşması imzalayacak olan Türklerin, Fransa ve İngiltere ile savaşa girebileceğini belirtti. Curzon ise Rumbold'a verdiği cevapta, borçlar konusunun askıda bırakılmasını, diğer konuların görüşülmesini tavsiye etti. Fransız Hükûmeti ise, Bağlaşık devletlerini çözülemeyen sorunlar hakkında Türklere çeşitli ültimatom *(mise en demeure)* vermek için ikna etmeye çalıştı. Ancak Fransa'nın bu tavrı diğer devletlerce kabul edilmedi.[687]

Curzon'un tavsiyesinin aksine İsmet Paşa, konferansta genel borçlar konusuyla beraber kalan konular olan Türk topraklarının boşaltılması ve imtiyazlar sorununun birbirine bağlanarak görüşülmesini uygun buluyor ve delegelerle bu konular hakkında da görüşmeler yapıyordu. İsmet Paşa'nın bu düşüncesi, Ankara Hükûmeti'ne gönderdiği telgraflardan da anlaşılıyordu. Ancak İsmet Paşa, ilerleyen günlerde genel borçlar konusu çözülmeden diğer konulara geçmemesine yönelik Ankara'dan direktifler almaya başladı.[688]

Esasen, İsmet Paşa'nın tavrı, borçlar konusunda talep ettiği kararlar kabul edilmedikçe, diğer konularda taviz vermeyecek olduğunu Müttefiklere göstermek

[684] Sonyel, Dış Politika, Cilt:2, ss. 348.
[685] Şimşir, Günlük, s. 519.
[686] Şimşir, Günlük, s. 536.
[687] Sonyel, Dış Politika, Cilt:2, s.349.
[688] Şimşir, Telgraflar, Cilt:2, ss. 392-467.

amacını taşıyordu. İsmet Paşa'nın tavrı, *The Times*'ında farkında olduğu ve sütunlarına aktardığı bir durumdu. *The Times, "Lozan Çıkmaza Girdi, Ankara Bilmecesi, İmtiyazların Kötü Etkileri" (The Lausanne Deadlock, Angora Puzzle, The Ill-Effects Of Concessions)* başlıklı yazısında bu durumu şöyle aktardı:

> *(...)Mevcut kilitlenmenin bir nedeni, elbette Türklerin borç, tahliye ve imtiyazlarla ilgili üç önemli sorunu birbirine bağlı tutmaya çalışması ve borcun nasıl olacağını bilmeden tavizlere yol açmayacak olmalarıdır. Bu nedenle, şu anda, en fazla rahatsız edilen Fransız Hükûmetidir. Temsilciler finansal uzmanlar ve profesyonel anlaşma taslağı hazırlayıcıları dışında, tahvil sahipleri dışında herhangi birinin, on sekiz hafta sonra, Lozan Konferansı'nda tamamen koşulların gücüyle bugün kendini bulduğu çirkin karmaşanın ayrıntılarıyla büyük ölçüde ilgilenip ilgilenmediğinden şüphe duyulabilir.(...)*[689]

Lozan'da Türk heyeti ile Müttefikler arasında bir uzlaşının ilerleyen günlerde de olmaması yine *The Times'*ın sütunlarına yansıyan bir durumdu. *"Türk Borç Kuponları, Önerilen Bir Formül" (Turkish Debt Coupons, A Suggested Formula)* başlıklı yazı, uzlaşının sağlanması amacıyla borçlar konusunda çeşitli formüllerin oluşturulmaya başlandığını aktarıyordu. Haberin devamında ise, Müttefiklerin, Venizelos'un Türklerle ön barış antlaşması yapma talebini, savaş tazminatı konusunda Yunanistan'a nasıl yardım ettiğini hatırlatıp onu ikna etmesiyle engellediği belirtildi. Söz konusu haber şöyleydi:

> *Konferans İsmet Paşa'nın Ankara'dan talimatlarını bekliyor. Mutsuz, yorgun İsmet'in ve hatta daha az makul olan Rıza Nur'un, Türk borcundaki kuponların ödenmesi gereken para birimi konusunda Müttefiklerle isteyerek karar vereceğine inanmak için iyi bir neden var; ancak Ankara'nın şu anki talimatları, müttefiklerin son zamanlarda ilgili Hükûmetlerden aldığı talimatlar kadar kesin. (...)Bu arada delegeler ve uzmanlar arasındaki sürekli konuşmalar, göründüğü gibi, durumu en ufak bir ölçüde etkilemeden salı gününden beri devam ediyor. Bir formülün, Türkiye'nin sterlinle ödemeyi ilke olarak kabul ederse, sterlin değerinin Fransız frangı olarak ne olduğu sorusunu açık bırakacak olan kuponlar konusunda ortaya çıktığı söyleniyor. Bu oran belki de kırk ile elli arasında hakem kararıyla sabitlenebilir, bu durumda tahvil sahipleri çıkarlarının üçte ikisi yerine sadece yarısını kaybederler. Bu fikrin özel gelirli tahvil sahiplerine ve İsmet'in dediği gibi "Türkiye'nin tüm ekonomik geleceğine" nasıl hitap edeceği bilinmemektedir. Venizelos Müttefiklere, Yunan Ordusunun bakım masraflarından dolayı terhis edilmesini ciddiyetle arzu ettiğini, bu nedenle barışın imzasını bekleyen Yunanistan ile Türkiye arasında bir modus vivendi oluşturmak için yaptığı müzakerelere ilişkin görüşleri bilmekten memnuniyet duyacağını bildirdi. Tazminat anlaşması konusunda Yunanlılara nasıl yardım ettiklerini belirten Müttefikler fikri caydırdılar.*[690]

[689] **The Times**, 13 Haziran 1923.
[690] **The Times**, 16 Haziran 1923.

23 Haziran'daki oturumda İsmet Paşa, borçlar konusu ile birlikte kalan konuların da (imtiyazlar ve Müttefik işgallerinin sona ermesi) konferansta aynı celsede görüşülmesi talebini Müttefiklere bildirdi.[691] Ancak borçlar konusu çözülmeden diğer konulara geçmemesine yönelik Ankara'dan talimatlar almaya devam eden İsmet Paşa, Rauf Bey'e gönderdiği 25 Haziran 1923 tarihli telgrafıyla, Lozan'daki her konuya ayrıntılarıyla müdahale eden Ankara'nın tutumuna tepki gösterdi. İsmet Paşa, konuların çözümü için elinden geleni yaptığını ancak borçlar konusuna istenilen bilgileri aktarmayan, geç cevap veren, konulara müdahale ederek sonraki tutumun ne olacağı konusunda sessizleşen Ankara'yı sorumluluğunu üstlenmeye davet etti. Nitekim Meclis'te şahsına yönelik imâlı atıflardan artık yorulup yıprandığını aynı telgrafta belirten İsmet Paşa, konferansta çıkan kararlardan sadece kendisinin değil, meclisin de sorumlu olduğunu vurguluyordu.[692] Bu telgraf, Lozan'da ortaya çıkan kararlara muhalif olan ve bu kararlardan sadece İsmet Paşa'yı sorumlu tutan kesimlere bir cevap niteliği taşıması açısından önemlidir.

İsmet Paşa'nın bu telgrafından haberdar olan Mustafa Kemal Paşa ise, İsmet Paşa'ya gönderdiği telgrafında görevini sürdürmesini ve kendisinden, *"kuvvetle muhtemel neticeyi"* yani barışı beklediğini belirtti.[693]

28 Haziran'da Rumbold'un ortaya attığı bir öneri ile Osmanlı Genel Borçları sorununda uzlaşmaya yaklaşıldı. Rumbold'un önerilerine göre; Türkler ya Fransız talebini kabul etmeliydi ya da borç sorununu antlaşmadan çıkartmayı kabul etmeliydi. Diğer yandan Müttefikler, alacaklıların haklarının saklı tutulduğunu tek taraflı bir deklarasyonla belirtecekti. Türkler ise Müttefiklerin imtiyazlarla ilgili taleplerini kabul ederken; Müttefikler antlaşma imzalandıktan sonra 6 hafta içerisinde İstanbul'u boşaltacaklardı.[694]

İlerleyen günlerde *The Times*, İsmet Paşa'nın 23 Haziran'da verdiği notaya karşılık Müttefiklerin verdiği notayı sütunlarına *"Lozan'da Anlaşma Gelişiyor, Müttefik Türkiye'ye Cevabı, Müttefik Notası" (Treaty Progress At Lausanne, Allied Reply To Turkey, The Allied Note)* başlığıyla aktardı. Bu habere göre, İsmet Paşa'nın kalan üç konuyu birleştirmesi talebinin arkasındaki neden olan konferansın en kısa

[691] Demirci, s218.
[692] Şimşir, Telgraflar, Cilt:2, ss. 490-491.
[693] Şimşir, Günlük, ss.554-556.
[694] Sonyel, Dış Politika, Cilt:2, s.350.

sürede sonuçlanması fikri, Müttefiklerce uzun zamandır arzu edilen bir durumdu. Ancak Ankara'dan gelen talimatların bir çözümü imkânsız hale getirmesi bu duruma engel oluşturmaktaydı. Ayrıca Müttefikler imtiyazlar konusunu da ayrı bir oturumda ele almaya çalışmış, ancak istenilen gelişme yaşanmamıştı. Kuponların ödenme şekli konusunda ise Müttefikler, kuponların kredi sözleşmelerinde öngörülenden farklı koşullar altında ödenmesini tahvil sahiplerine dayatamazlardı. Tahvil sahipleri ise, Türk Hükûmeti tarafından tek taraflı bir bildiriyi kabul etmeye zorlanmışsa da Müttefikler, Türklere bunun kabul edilemez olduğunu açıklamıştı. Bu nedenle borçlar ve imtiyazlar sorunu tatmin edici bir şekilde çözülene kadar tahliye sorunu tartışılmayacaktı. Söz konusu yazı şöyleydi:

> *Müttefikler, İsmet Paşa'nın dünkü notasına bir cevap gönderdi. (...) Müttefikler, Türkiye'nin mali durumu için her zaman yardımsever bir saygı gösterdiklerini belirtmek için örnekler verir, ancak yine de, başlıca sorunların çözüleceği şekilde kendilerini hiçbir şekilde sınırlamadıklarını da beyan ederler. İsmet Paşa'nın hızlı bir çözüm bulma arzusuna gelince, Müttefikler çabalarının her zaman bu amaca yönelik olduğunu söylüyorlar ve eğer bunda başarısız oldularsa, bunun nedeni Türk delegasyonunun talimatlarının bir çözümü imkânsız hale getirmesidir. İmtiyazlarla ilgili olarak Türkler, 23 Haziran'daki özel toplantıdan sonra bile konferansın bu sorunla ilgilenemediğini iddia ettiler. Sadece son bir iki gün içinde İsmet Paşa kendisini tartışmaya hazır ilan etti. Kuponların ödenmesi konusunda Müttefikler, Antlaşmada veya oraya bağlı müzakerelerde yapamayacakları pozisyonlarını, birçok tarafsız da dâhil olmak üzere kuponların kredi sözleşmelerinde öngörülenden farklı koşullar altında ödenmesini tahvil sahiplerine dayatamadıklarını tekrar teyit ederler. Türk heyeti, tahvil sahiplerini Türk Hükûmeti tarafından tek taraflı bir bildiriyi kabul etmeye zorlamaya çalıştı. Müttefikler, Türklere bunun kabul edilemez olduğunu açıklamaya çalıştı. İsmet Paşa'nın formülü, Müttefik bir uzmanın işbirliği sonucunu temsil edilemez. Son olarak, Müttefikler, kuponlar ve imtiyazlar tatmin edici bir şekilde çözülene kadar tahliye sorununu tartışamazlarsa, İsmet Paşa'nın istediği gibi, yukarıdaki tüm soruların çözüleceği tek bir toplantıya hazırladırlar.*
>
> *Bu toplantının tarihi, gerekli tüm talimatlar ulaşır ulaşmaz belirlenecektir.*[695]

Fransız delege Poincare ise, Rumbold'un önerilerine karşın, borcun hangi para birimiyle ödeneceğine karar verene kadar Müttefiklerin İstanbul'dan ayrılmamasını talep etti. Ancak Rumbold, Türklerle Yunanlıların ayrı bir antlaşma yapmasının Müttefikler için tehlikeli olduğuna inanarak bu talebi reddetti. İlerleyen günlerde Londra Hükûmetinin Paris Hükûmetine bu konuda baskı yapmasıyla ikna olan Poincare ile İsmet Paşa 9 Temmuz'da Rumbold'un önerilerine dayanan bu

[695] **The Times**, 4 Temmuz 1923.

çözümde anlaşmaya vardı.[696] *The Times*, ortaya çıkan anlaşmanın içeriğini sütunlarına kısaca yansıttı. Habere göre Muharrem Kararnamesi konusuna atıf yapılamamakta, tahvil sahipleriyle Türk Hükûmetinin müzakerelerinden söz edilmekteydi. *The Times* antlaşmanın içerini ve konferans ortamını *"Türk Barışı, Gizem Açığa Çıktı " (The Turkish Peace, Secret Revealed)* başlığıyla şöyle aktardı:

> *(...)Bu arada, Cumartesi ve dünün duruşmalarını aşan gizlilik perdesi resmi olarak geri çekildi. (...)Türklerin belki de gerçek yapısını yanlış anlamada sorun yaşadıkları, borca ilişkin Müttefiklerin deklarasyonu Sir Horace Rumbold ve General Pelle tarafından büyük bir titizlikle ele alındı, tüm olaylarda tartışmaların ahlaki atmosferi serin ve rahattı. İsmet Paşa, her zamanki gibi vakur ve onurlu bir rol oynadı ve Rıza Nur sadece nazik değil, aynı zamanda aklıselimdi. Bu sabah dramatik bir an olmadan sona ulaşıldı. Bir sabır oyunu "ortaya çıktı." Antlaşmada ilk önce Muharrem Kararnamesi'ne atıfta bulunarak borcu alacak bir referans yoktur. Her iki tarafın da antlaşma ile bağlantılı bir beyanı yoktur. Ancak Müttefikler, doğal olarak, hukuki pozisyona bağlı olarak tam bir beyanda bulunma hakkını saklı tutar. Türk Hükûmeti ile tahvil sahipleri arasında müzakereler gerçekleştiğinde, tahvil sahipleri adına tanınmış bir şekilde müdahale etme haklarını içerir.(...) Türk Hükûmeti tahvil sahipleriyle görüşmeye geldiğinde kuponlar üzerindeki ödemelerin azaltılması sorununu, paraya ihtiyacı olduğu gerçeğiyle yüz yüze gelecek ve alacaklılarıyla makul bir anlaşma yapma bilgeliğini görebilecektir.*[697]

İlerleyen günlerde başka bir konu olan imtiyazlar meselesi oturumlarında Fransız delege Pelle, Türkleri uluslararası hukuka uygun olarak konmuş anlaşmalara uymamakla suçladı. Nitekim Türkler, 9 Temmuz'da yapılan anlaşma yürürlüğe girene kadar ve tahvil sahipleriyle uzlaşana kadar Muharrem Kararnamesi'ne ve onun getirdiği borç yükümlülüğüne uymak zorundaydı. Ancak İsmet Paşa, Muharrem Kararnamesi'nin Türkiye ile alakalı olmadığını söyledi. Pelle'nin anlam veremediği bu cevaba İsmet Paşa'nın yanıtı basitti: Türkiye'nin ekonomik durumu. Bu cevabı konferansın ilk döneminden beri duyan delegelerin artık bu konuda tartışmaya niyetinin olmadığı *The Times*'ın sütunlarından anlaşılmaktadır. Sonuç olarak bu oturumda Türklere karşı herhangi bir yaptırım konusu açılmadan kapanmış oldu. *The Times* bu oturumu sütunlarına *"Türk Barışı Durgun, Borçlar" (Turkish Peace Settled, The Debt)* başlığıyla kendine has anlatımıyla şöyle aktardı:

> *(...)İkinci Komisyonda en önemli şey General Pelle'nin Borç Deklarasyonu idi. Kendisi, Türkiye'nin sözleşmelerle ilgili uluslararası hukukun tanınmış ilkelerinden kaçınmaya çalıştığından esef duyduğunu söyledi. Müttefik Hükûmetler, tahvil sahipleri ile hiçbir anlaşmaya varılmadığı sürece Muharrem*

[696] Sonyel, Dış Politika, Cilt:2, s.351.
[697] **The Times**, 10 Temmuz 1923.

Kararının geçerliliğini teyit etti ve kendileriyle alakalı konuların çıkarlarını korumak için uygun gördükleri şekilde müdahale etme hakkını saklı tuttular. İsmet Paşa, General Pelle'nin beyanının Türkiye ile hiçbir ilgisi olmadığını belirtti ve General Pelle tam olarak bunun ne anlama geldiğini sorduğunda, İsmet Paşa, Türkiye'nin mali durumunun (diğer bir deyişle, tanıdık feryadı: "Biz fakiriz") altın ödemeyi engellediğini söyledi. Sorun bu şekilde kaldı.(...)[698]

Düyûn-ı Umûmiye Borçları konusu konferanstaki tartışmalara rağmen tam olarak çözülemedi. Lozan Antlaşmasının 143 maddesinin 46'den başlayan ve 64'e kadar olan maddeleri Düyûn-ı Umûmiye borçları ile ilgilidir. Buna göre, Türkiye, Osmanlı Borçlarına dair Lozan Antlaşması'nın 46. maddesinde belirtildiği şekilde, Osmanlı'dan kalan borçları, Osmanlı'dan ayrılan diğer devletler gibi kendine düşen borç kısmını ödemek zorundadır. Antlaşma'nın 47. Maddesi borçların paylaşımının Düyûn-ı Umûmiye tarafından yapılacağını belirtirken; 48. Maddesi ödeme şartlarını Cemiyet-i Akvam'ın bir komisyonuna bırakmıştır. Diğer maddelerde ise, borçların hangi devletlere paylaştırılacağı, hangi taşınır ve taşınmaz malların borç kapsamına alınacağı belirtiliyordu. Antlaşmanın 62.ve 63. maddesi ise Türkiye'nin Almanya, Avusturya, Bulgaristan ve Macaristan'dan alacaklarının Müttefiklere aktarılacağı, bu nedenle Türkiye'nin Müttefiklere borcunun sona ereceğini vurguluyordu.[699]

Lozan Antlaşmasına göre, Osmanlı İmparatorluğundan kalan dış borç miktarı 129.604.910 lira olarak belirlendi. Bu borç, Türkiye ile İmparatorluktan toprak alarak ayrılan 14 devlete[700] paylaştırılarak ödenecekti. 17 Ekim 1912'den önce alınan borçlar, Balkan Savaşı sonrasında Osmanlı'dan toprak alarak ayrılan devletlerin arasında (Türkiye'nin borç payı %62'dir) bölünecek; 17 Ekim 1912'den 1 Kasım 1914'e kadar yapılan borçlanma ise Asya'da doğan devletlerarasında (Türkiye'nin ödeyeceği borç payı %76,54'tür) bölünecekti. Bu miktar, ödenmemiş taksitler ve avanslar dâhil edilince 161.603. 833 lira (129.604.910 anapara+ 30.437.441 taksit+ 1.561.482 avanslar) olarak düzenlendi. Türkiye kendine düşen borcu ödemeyi kabul etse de yıllar içerisinde borcun zamanı, para cinsi, taksitleri üzerinde alacaklılarla uzun görüşmeler yaptı.[701] 1928'de Paris'te yapılan bir antlaşma ile Türkiye,

---

[698] **The Times**, 18 Temmuz 1923.

[699] F.Yılmaz, ss. 251-265.

[700] Bu devletler, Trablusgarp savaşı ve 1912-1913 Balkan savaşı sonrasında imparatorluktan pay alan Balkan devletleri ile Asya'daki yeni devletlerdir: Yunanistan, Suriye-Lübnan, Irak (Musul-Mezopotamya), Filistin, Hicaz, Yemen, Maverai- Ürdün, Yugoslavya, Bulgaristan, Arnavutluk, İtalya, Necit, Maan Kazası ve Asir. Biltekin Özdemir, **Osmanlı Devleti Dış Borçları**, T.C. Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı yay, Ankara, 2010, s.114.

[701] Özdemir, ss.110-114.

1912'den önceki Osmanlı borçlarının %62 sini, sonraki yıllarda alınan borçların ise %73 ünü altın lira[702] ile ödemeyi kabul etti. Fransız kupon sahiplerine 1928, 1933 ve son olarak 1954'te ödeme yapılarak Osmanlı'dan kalan borçlar kapatıldı.[703]

4.1.5. Türk Topraklarının Boşaltılması

İsmet Paşa, konferansta genel borçlar konusuyla beraber çözülemeyen konular olan Türk topraklarının boşaltılması ve imtiyazlar sorununun birbirine bağlanarak görüşülmesini talep etmişti. Esasen İsmet Paşa'nın Türk topraklarında Müttefik askerlerin derhal çıkartılması talebi 25 Nisan'dan bu yana gündemdeydi ancak Rumbold, İsmet Paşa'nın talebini sözlü olarak kabul edilse de, konuyu konferans gündemine almaya ya da taahhüt etmeye yanaşmadı.[704] *The Times,* konferansın ikinci döneminin henüz başladığı günlerde bu konudaki ilk oturumu sütunlarına *"Lozan Yoğun, Türklerin Önerileri Tartışıldı, Irak Sınırı"(Lausanne Busy, Turks' Proposals Discussed, The Iraq Frontier)* başlığıyla aktardı. Buna göre Türkler, Antlaşma'nın Türkiye tarafından onaylanmasından hemen sonra Müttefiklerin onayını beklemeden işgal altındaki tüm toprakların tahliyesini talep etmekteydi. Öte yandan Musul meselesinin ne zaman ikili ilişkilerce görüşüleceği de görüşülen konular arasındaydı. Söz konusu olan yazı şöyleydi:

> *Birinci Komite, Türk karşı önerilerini taslak antlaşmanın maddelerine göre ele alarak bu sabah çalışmaya başladı. Madde 1'de Türkler, Antlaşma'nın Türkiye tarafından onaylanmasından hemen sonra Müttefiklerin onayını beklemeden işgal altındaki tüm toprakların tahliyesine yönelik bir hüküm eklemek istediler. Müttefik görüşüne göre, bu sorun antlaşma dışında notaların değişmesi ile çözülebilir. (...) Halen Cemiyet-i Akvam Konseyi'ne atfedilen, Türkiye ile Büyük Britanya arasında on iki ay içinde doğrudan görüşülecek Irak sınırı (Musul) konusunda, İsmet Paşa, mevcut yönetimin varlığını sürdürülmesi gerektiği hükmünün eklenmesini kabul etti ve Horace Rumbold ile on iki aylık sürenin kısaltmanın yollarını tartışacak.*[705]

Mustafa Kemal Paşa ise İngilizlerin Musul, adli kapitülasyonlar, mali meseleler gibi konularda istedikleri kararları Türklere kabul ettirmeden Türk topraklarından çıkma niyetinin olmadığını anlamıştı. Bu konuda İsmet Paşa'yı

[702] Borç tutarının hesaplanmasıyla, Türkiye, 1936'ya kadar her yıl 2.000.000, 1936-42 yılları arasında 2.800.000, 1942-1947 yılları arasında 2.780.000, 1947-52 yılları arasında 3.180.000 ve 1952-53 te 3.400.000 altın lira ödemeyi kabul etti. Uzgel, TDP, (Ed. Baskın Oran), Cilt:1, s. 279.
[703] Uzgel, TDP, (Ed. Baskın Oran), Cilt:1, s.279.
[704] Sonyel, Dış Politika, Cilt:2, s. 351.
[705] **The Times**, 25 Nisan 1923.

telgrafında uyaran Mustafa Kemal Paşa'nın haklılığı, Rumbold'un Curzon'a yazdığı telgraflardan anlaşılmaktadır. Bu telgraflarda Curzon, Rumbold'a Türk topraklarından Müttefik askerlerin çıkarılmasına dair İsmet Paşa'ya herhangi bir teminat vermemesini belirtiyordu.[706]

23 Haziran'da İsmet Paşa'nın, borçlar ile imtiyazlar ve işgallerin sona ermesi konularının konferansta tek oturumda görüşülmesi talebi Müttefiklerce reddedilmişti. İlerleyen günlerde Rumbold, Türk topraklarının tahliyesine karşılık Musul konusunun 1 yıl yerine 6 ayda ikili ilişkilerle çözülmesini aksi halde İngiltere'nin antlaşmayı imzalamayacağını İsmet Paşa'ya belirtti. İsmet Paşa'nın bu teklifi 6 ay yerine 9 ay olarak uzatması neticesinde Rumbold'un teklifi kabul edildi.[707] İsmet Paşa aynı günlerde 9 aylık süre ile beraber, Fransızlarla yapılan 1921 Ankara Antlaşmasını barış antlaşmasına eklemek yerine geçerliliğini beyan edeceğini de kabul ediyordu. *The Times* bu durumdan *"Anlaşmanın doldurulması, Lozan'da Sabah Çalışmaları" (Filling In The Treaty, Morning's Work At Lausanne)* başlığında kısaca şöyle değindi: *"(...)İsmet Paşa, Fransızların Türklerin talep ettiği gibi bunu anlaşmaya eklemek yerine Ankara Anlaşmasının geçerliliğini doğrulayan bir beyanda bulunma teklifini kabul etti. Irak sınırı için uzlaşmada dokuz ayı da kabul etti."*[708]

İlerleyen günlerdeki oturumlarda bir Tahliye Protokolü hazırlayacak olan tarafların birçok noktada uzlaştıkları *The Times*'ın sütunlarına yansıdı. Buna göre: Tahliye, barış antlaşmasının Ankara tarafından onaylanmasıyla başlayacak ve altı hafta içinde tamamlanacak, Goeben de dâhil olmak üzere Müttefiklerin elindeki tüm Türk gemilerinin yanı sıra, tüm silah ve mühimmatlar şimdiki durumlarına getirilip taraflara iade edilecek. Boğazlar Konvansiyonu yürürlüğe girene kadar birkaç Müttefik gemisinin Boğazda muhafaza edilecek. Antlaşmanın bazı maddeleri, Müttefik ve Türkiye tarafından barışın onaylanmasından sonra yürürlüğe girmek üzere bekletilecek; Irak sınırı, Türkiye ile Büyük Britanya arasındaki sınırın dostane düzenlemesi için dokuz ay içinde çözüme kavuşturulacaktı. *The Times*, konferansın sona erip bir barış antlaşmasının tamamlanmak üzere olduğunu ve Rusların

[706] Demirci, s. 210.
[707] Sonyel, Dış Politika, Cilt:2, ss.352-353.
[708] **The Times,** 27 Haziran 1923.

sözleşmeyi imzalamaya davet edileceğini *"Türk Barışı, İmtiyazlar"* (*The Turkish Peace, Concessions*) başlıklı yazısının içerisinde sütunlarına şöyle aktardı:

> *(...) Son olarak, tahliye konusunda İstanbul'un Tahliye Protokolü olarak bilinen bir protokol üzerinde anlaşmaya varılmıştır. Tahliye, Antlaşma'nın Ankara tarafından onaylanmasıyla başlayacak ve altı hafta içinde tamamlanacak. Deniz kuvvetlerinin geri çekilmesiyle ilgili sorun ortaya çıktı. Türkler bunun birliklerin tahliyesinden hemen sonra gerçekleşmesini istediler. Boğazlar Konvansiyonu sadece belirli Müttefikler tarafından onaylanıp yürürlüğe girdiğinden, bazı gemilerin (belki de birkaç kruvazör tanesi; sayısı Hükûmetler tarafından henüz kararlaştırılmamıştır), aradan geçen süre boyunca muhafaza edilmesi gerekecektir. Diğerleri gibi, hurdaya çıkarılmaya uygun olan Goeben de dâhil olmak üzere Müttefiklerin elindeki tüm Türk gemilerinin yanı sıra, tüm silah ve mühimmatlar şimdiki durumlarına geri dönecekler. Antlaşmanın bazı maddeleri, Etablissement Sözleşmesi gibi antlaşmayı davet eden üç güç ve Türkiye tarafından onaylanmasıyla yürürlüğe girmek üzere beklemede olacaktır.*
> *Irak ile ilgili şartlar, Türk onay tarihinden itibaren uygulanacaktır ve Türkiye ile Büyük Britanya arasındaki sınırın dostane düzenlemesi için dokuz ay; antlaşmanın yürürlüğe girmesi yerine tahliyenin sona ermesidir. İsmet, Ankara'ya belirtilen bu tarih değişikliğini kabul etti. Şu anda yukarıda belirtilen anlaşma noktalarının metnini hazırlamakla uğraşan uzmanların çalışmalarının çarşamba günü tamamlanması umulmaktadır. Daha sonra üç komite, bir kısmı zaten Paris'te basılmakta olan Antlaşmayı tamamlayacak, yetkili temsilciler imza için Lozan'a gelmek için gerekli düzenlemeleri yapacak ve Ruslar Boğazlar Sözleşmesi'ni imzalamaya davet edilecekler.*[709]

The Times'a göre, bu zorlu başarıda Curzon ile Rumbold'un payı büyüktü. Barışın geç sağlanmasındaki hatayı ise Türklere yükleyen *The Times*, yine de bu antlaşmada en iyiye sahip olan kesimin Türkler olduğunu vurguladı. Türklerin konferans ile yabancı düşmanı olmaktan çıktığını bu nedenle eskisi kadar milliyetçilik gütmediğini iddia eden *The Times*, Ankara'nın böylece yeni kazandığı bağımsızlıktan sağladığı faydayı düşünüyordu. Söz konusu haber, *"Türk Barışı, Nihai Hedefler, Ankara'ya Atfedilen Noktalar, İmzaya On Gün"* (*The Turkish Peace, Final Obstacles, Points Referred To Angora, Signature Ten Days Hence)* başlığıyla sütunlara şöyle yansıdı:

> *(...)Ankara'nın İsmet Paşa'nın düzenlemelerini kabul etmeyi reddetmesi şeklinde bir şey müdahale olmadıkça, antlaşma şimdi on gün içinde imzalanmalıdır. (...) Çok sayıda maddenin değişmeden kaldığı doğrudur, ancak iyileştirmeler taslak içindir. İlgili tarafların muazzam miktarda özverili emeğini temsil ettiği doğrudur. Doğulularla Batı sahasında yürütülen müzakereleri ilk olarak Curzon ve sonra Rumbold'un sürekli olarak zor koşullarda göze çarpan başarılar elde ettiği doğrudur. Ancak hatanın özel olarak kimseye atfedilmemesi gerekmesine rağmen, Türklerin en iyisine sahip oldukları gerçeği göze batmıyor -bir süre için pek olası görünmeyen, yabancılara karşı tavırları*

[709] **The Times**, 10 Temmuz 1923.

modernleştiğinden onların şimdiki Milliyetçi sarhoşluğu ortadan kalkıyor. Ankara'nın yeni kazandığı bağımsızlıktan ne fayda sağladığı görülüyor.[710]

The Times, tahliye kararının İstanbul'da ve Türk basınında nasıl yankı bulduğunu İstanbul'daki haber temsilcisinin aktardığı haliyle sütunlarına yansıttı. Buna göre, barışı gerçekleşmiş var sayan halkın Mustafa Kemal Paşa'ya ve İsmet Paşa'ya olan övgüsü büyüktü ve İstanbul şimdiden Türk bayraklarıyla süslenmişti. *"Ankara Anlaşmayı Kabul Etti, Türk Sevinci" (Angora Accepts Treaty, Turkish Rejoicings)* başlıklı haber şöyleydi:

İstanbul'daki Temsilcimizden:
Gördüğüm kadarıyla Türkler, konferansın mutlu çıkışında büyük rahatlama yaşıyorlar ve özellikle işgalin sona ermesine karşın genel görüş, konferansın Türkiye için ayrı bir zafer olduğunun anlaşılıyor olması. Burada Lozan'dan daha fazla ayrıntı geldiğinde, genel memnuniyet arttı.
Bab-ı Ali'de, onaylandıktan altı hafta sonra işgalin devam etmesinin gerçekten gereksiz derecede uzun olduğunu düşünmek için bir eğilim var ve Fransızları konferanstaki gecikmelerden esas olarak sorumlu tutma eğilimi var, ancak insanlar genellikle bu tür küçük noktalardan rahatsız olmazlar. İstanbul sokakları şimdiden bayraklarla süslenmeye başlıyor ve Ankara'dan popüler tezahürlerin yapıldığı bildiriliyor.
Basın, istisnasız Türkiye haklarını savunan ve Sevr Antlaşması'nı parçaladığı için tebrik edilen Mustafa ve İsmet hakkında çok övgü dolu makaleler yayınlamaktadır.[711]

Ertesi gün sütunlarında Türk basınında bazı kesimlerin antlaşmadan tatmin olmadığını aktaran *The Times*, bu kesimin, İngiliz imtiyaz şirketleri ile gemilerin onarım masrafları gibi konularda endişeli olduğunu, ancak çoğunun Türkiye'den açılacak yeni geleceğe dikkat çektiğini vurguladı. *"Lozan Barışı, Türk Basını Bir Lider İstiyor" (The Lausanne Peace, Turkish Press Wanting A Lead)* başlıklı yazı şöyleydi:

Resmi bildirimin bulunmaması ve birçok önemli nokta hakkında ayrıntılı bilgi eksikliği nedeniyle, Türk Basını Lozan meselesine karşı biraz belirsiz bir tutum benimsemeye mecburdur. Sağlamlık ve uzlaşma ruhunu birleştirebilen Mustafa Kemal ve İsmet Paşa'ya barış ve bol miktarda övgü beklentisi açısından doğal olarak genel bir memnuniyet var. Aynı zamanda Türklerin tamamen tatmin olmadıkları açıktır. Kuponlar ve tahliye ile ilgili düzenlemeler şimdi olumlu bir şekilde ele alınmakta gibi görünüyor, ancak bazı dergilerde Ankara'dan gelen telgraflar, özellikle Vickers-Armstrong'un tavizleri ile ilgili hala bekleyen zorluklar olduğunu gösteriyor. Bu eleştirilerin bir kısmı yapaydır, örneğin Goben'in onarımının büyük miktarda paraya mal olacağı bir haraplık durumunda geri verildiği şikâyeti gibi. Belki de en cesaret verici işaret, birçok gazetenin, şu an Türkiye'den açılan yeni geleceğe dayanması ve ülkenin

[710] **The Times**, 10 Temmuz 1923.
[711] **The Times**, 10 Temmuz 1923.

yöneticilerinin sıkı çalışma ile entelektüel ve ekonomik koşulların iyileştirilmesini beklediğine dikkat çekiyor olmalarıdır. (...)[712]

The Times; Türklerin, bu umutla barışçıl koşullarda yıllarca yaşayabileceğini düşünse de, şuan İstanbul'da hain olarak adlandırdıkları Rumları kovuşturmaya uğrattıklarına dikkat çekti. Öte yandan Müttefikler de kısmen endişeliydiler, nitekim 6 haftalık bir tahliye süresi yeterli değildi ve İstanbul, Çanakkale gibi yerlerdeki işletmelerinin kaderi kısa sürede değişecekti. *The Times,* esasen genel uzlaşının sağlanmasıyla herkesi mutlu eden ama ayrıntılarına bakıldığında düşündürücü yanına odaklandığı tahliye kararının yansımalarını aynı haberin devamında şöyle aktardı:

(...)Böyle kusursuz umutlar gerçekten hayata geçirilirse, Türkiye yıllarca barışçıl bir şekilde meşgul olacak, fakat maalesef Türklerin, tebaasından bulunan ve "ülkeye ihanet etmekle" suçlanan Rumları şuan kovuşturmak istediklerine dair söylentiler var. Bu uygun şüpheli terim ne olursa olsun, ulusal Hükûmete karşı hareket etmek anlamına gelir. Gerçekten de, yaklaşık on Rum Beykoz'da vahşet yaptıkları için ölüme mahkûm edildi. Müttefiklerin duyguları memnun olsa da, çok hevesli değil ve altı haftanın tahliye için çok fazla zaman olmadığı hissediliyor. İngiliz mağazalarının büyük bir kısmı zaten Gelibolu'da, ancak Fransızların burada büyük kaynakları var ve protesto edecekler.[713]

Tahliye Protokolü büyük oranda kabul edilse de ayrıntıları konusunda yapılan ilerleyen günlerdeki görüşmelerde sorunlar baş göstermeye başladı. Bu oturumlardan birinde İsmet Paşa, Boğazlar Konvansiyonu'nun yürürlüğe hemen girmesini, tüm Müttefik savaş gemilerinin Türk karasularından derhal çekilmesini talep etti. Müttefik devletler ise Türklerle halen savaş halinde olduklarını gerekçe göstererek bu talebi reddetti. Öte yandan Müttefiklerin Boğazlarda bulunduracağı kruvazör sayısını da fazla bulan ve bu konuda anlaşmazlık gösteren İsmet Paşa'nın tavrı *The Times*'da *"Lozan'da Yeni Aksilik, Türkler Zorluk Çıkardı" (New Setback At Lausanne, Turks Make Trouble)* başlığıyla sütunlara şöyle aktarıldı:

Türk gerçekten konuşulamaz. Bu öğleden sonra 5.30'dan 7.45'e kadar yapılan toplantıda, İsmet Paşa, Boğazlar Sözleşmesi'nin yürürlüğe girmesinden veya Müttefiklerin geçiş hakkından önce, müttefik savaş gemileri için önerilen iki kruvazör sınırını kabul etmeyi reddetti. Boğazlar Sözleşmesi'nin Müttefiklerinin 2. maddesine başvurarak geçiş hakkının güvence altına alınması gerektiğini saçma bir şekilde önerdi. Bu, zorlukla söylemek gerekirse, hukuki bir imkânsızdır, çünkü hala Türkiye ile savaş halindeyiz. (...)[714]

[712] **The Times**, 11 Temmuz 1923.
[713] **The Times**, 11 Temmuz 1923.
[714] **The Times**, 13 Temmuz 1923.

The Times, İsmet Paşa'nın Boğazlar Konvansiyonunun derhal yürürlüğe girmesi talebindeki nedeni ve bu nedeni saçma bulduğunu sütunlarına *"Türk Uyarısı, Barış Kesinlikten Uzak" (Turkish Warning, Peace By No Means Certain)* başlığıyla şöyle aktardı: *"(...)İsmet Paşa'nın istediği, tüm birliklerle aynı anda tüm gemilerden kurtulmak, serbest geçiş konusunda ise Boğazlar Konvansiyonu'nun yürürlüğe girmesini beklemek - ki Ekselansları nedenini anlamıyor gibi görünse de, absürd."*[715]

Gergin geçen birkaç oturuma rağmen kısa sürede Türk topraklarının Müttefik askerlerden tahliye edilmesine yönelik Lozan Antlaşmasına eklenecek protokol konusunda uzlaşmalar sağlandı. Oluşturulan bu protokole göre, tahliye, önceden uzlaşıldığı gibi antlaşmanın onaylanmasından 6 hafta içinde gerçekleştirilirken; Müttefiklerin Türkiye'deki tüm kara ve deniz kuvvetleri, antlaşmanın onaylanmasıyla bölgeden tahliye edilecek; Boğazlardan serbest geçişi sağlamak amacıyla, Boğazlarla ilgili konvansiyon yürürlüğe girene kadar Müttefiklere ait 2 kruvazör ve 2 destroyer Boğazlarda bulunacaktı.[716] Boğazlardaki serbest geçişin 31 Aralık 1923 yılına kadar ya da Boğazlar Konvansiyonu onaylanana kadar Müttefik gemilerine uygulanacağını sütunlarında duyuran *The Times*, Müttefiklerin bu tarihe kadar Boğazlarda 2 kruvazör bulunduracağını *"Türk Barışı, Sabahın Erken Antlaşması" (The Turkish Peace, Early Morning Agreement)* başlıklı yazısının içerisinde şöyle aktardı: *"(...)Tahliye konusunda, Müttefikler, Antlaşma ve Boğazlar Sözleşmesi yürürlüğe girinceye kadar ya da 31 Aralık'a kadar Boğazlar'da mutlak geçiş özgürlüğü ve Boğazlar'a birer kruvazör yerleştirme hakkını sağladılar.(...)"*[717]

Türk topraklarının Müttefikler tarafından tahliye edilmesinin konferansta kabul edilmesiyle Türklerin yabancılara olan tutumlarının değişmeye başladığı *The Times'*ın gözlemleri arasındaydı. *The Times* bu gözlemlerini, Türk basınında özellikle Hüseyin Cahit Bey'in yazıları ve İstanbul'daki Türk temsilcilerinin Müttefiklere karşı tavırlarına atıfta bulunarak sütunlarına aktardı. Buna göre, Tanin gazetesinden Hüseyin Cahit Bey, Müttefiklerin barış umudu taşıyan sözlerine karşılık aynı duygularla yazısını sürdürürken, sütunlarında Türk yurttaşlarını Müttefiklerin aleyhine propaganda yapmaması yönünde tavsiyeler veriyordu. Öte yandan İstanbul Türk Komiserliğindeki yetkililer Müttefiklere karşı nazik tutum

[715] **The Times**, 14 Temmuz 1923.
[716] Sonyel, Dış Politika, Cilt:2, s. 353.
[717] **The Times**, 17 Temmuz 1923.

takınırken, Selahattin Adil Paşa, Müttefiklerin tahliyesi konusunda hiçbir zorluk yaşanmayacağını İngiltere İstanbul Yüksek Komiseri General Harington'a aktardı. *The Times* Türklerin tavırlarındaki samimiyeti gördüğünü itiraf ederek, bu gelişmeleri sütunlarına *"Bazı Türkler Dost Olmaya Hazır" (Some Turks Ready To Be Friends)* başlığıyla şöyle yansıttı:

> *(...)Horace Rumbold ve General Pelle tarafından dile getirilen umutlara, Türk Basını tarafından barışın sonuçlandırılması, geçmişte kendi ülkeleri ve Türkiye arasında geçmekte olan geleneksel dostluk ilişkilerinin yeniden başlaması anlamına gelen samimi bir karşılık sunuldu. Bu işbirliğine hazır olma durumu, en güçlü şekilde Tanin'de yer alan Hüseyin Cahit Bey'in bir makalesinde, Müttefiklerin, Türkiye'ye karşı yeni tutumunun değişen konumuyla dikkate alacağı umudunu dile getirerek, yurttaşlarını Avrupalı Müttefiklerin sahasında propaganda yapmamaları konusunda uyarıyor. Türkiye'nin bağımsızlığı ile büyük ölçüde Avrupa güçlerinin müdahalesiyle Müslüman ve Müslüman olmayanlar arasındaki farklılıkların ortadan kalkacağını öngörüyor.*
> *Aslında, yabancılara güven vermek için her türlü çaba sarf ediliyor. İstanbul Askeri Valisi Salahattin Adil Paşa, General Harington'a Müttefik birliklerinin tahliyesi yolunda hiçbir zorluğun olmayacağına dair her türlü güvenceyi verdi ve Türk makamları ayrıca Müttefik makamlara Kurban Bayramı kutlama programını ve İsmet Paşa'nın Lozan'dan dönüşünü bildirerek olay tehlikesini en aza indirmeye söz verdiler.*[718]

Sonuç itibariyle Lozan Konferansıyla 1914'ten 1922'ye kadar Anadolu topraklarında gerçekleşen işgaller ve bu işgallerin yoksul ve acı çeken Türk halkına getirdiği esaret ve zulüm de son buldu.

4.1.6. İmtiyazlar

Konferanstaki konuların nerdeyse tümünde herhangi bir devletten doğrudan bir destek alamayan ve politikasını tek başına geliştirmeye çalışan Türk heyeti, Osmanlı Dönemi'nde yabancılara tanınan imtiyazlar konusunun konferans gündemine gelmesiyle Amerikan delegelerinden destek gördü. *The Times*'ın ve konferanstaki tüm delegelerin tahmin ettiği bu desteğin arkasında, konferansın ara döneminde Ankara tarafından tanınan Chester İmtiyazı'nın olduğu biliniyordu.[719] *The Times* durumun bu şekilde olacağını konferansın ikinci döneminin ilk günlerinde sütunlarına aktarmıştı. *"Lozan'da Yeni Başlangıç, Chester İmtiyazı" (Resumption At Lausanne, The Chester Concession)* başlıklı yazıda Fransızlar, Sivas-Samsun

[718] **The Times**, 21 Temmuz 1923.
[719] Satan, **1923**, s.48.

demiryolu hattının Chester İmtiyazıyla yok edildiği, Türklerin ise konferansta "ekonomik köleleştirme" tehdidini defalarca reddetmesine rağmen Chester İmtiyazı konusunu dikkate alarak nasıl politikalar izleyeceğinin bilinmezliği sütunlara şöyle aktarıldı:

> *(...)Fransızlar, Sivas-Samsun demiryolu hattının inşasını ve Samsun limanının gelişimini dâhil eden ve kredi olarak ilk 20.000.000 £ tutarındaki ilk taksiti içeren 1914 imtiyazları konusunda doğal olarak endişeli. Savaşın patlak vermesi nedeniyle imtiyaz Türk Hükûmeti tarafından asla imzalanmadı. Ayrıca, kamu işlerinin de 12.000.000 £ tutarında ikinci bir taksitin ödenmesine bağlı olduğu görülmektedir. Ama görünüşe göre, her şey Chester İmtiyazıyla yok edildi. Bununla birlikte Türklerin, ABD'yi Fransızlara karşı cesaretlendirdikten sonra, İsmet'in Lozan'a gelişinden bu yana defalarca ülkenin asla kabul etmeyeceğini ilan ettiği "ekonomik köleleştirme" tehdidiyle karşı karşıya kalması ve Chester imtiyazını ortadan kaldırması şaşırtıcı olmayacaktır. İlerde daha fazlasını bileceğiz. (...)*[720]

Esasen, Türk heyeti konu hakkında imtiyaz sahipleri ile Ankara'nın özel bir görüşme ile düzenlemeler yapılacağını belirterek konuyu konferans gündemine getirmemeye çalışıyordu. Nitekim Ankara, 15 Nisan'dan bu yana Osmanlı'nın imtiyaz tanıdığı ve o günlerde istihdam, işlem ve fiyat arttırımı konuları nedeniyle ihtilaflı olduğu *Telefon, Reji, Elektrik, Tramvay, Terkos, Eastern Şirketleri* ile *Şark Demiryolları, Osmanlı Bankası ve Duyûn-ı Umûmiye* gibi şirketlerle görüşmeler yaptı. Görüşmelerde, imtiyaz sahibi yabancı şirketlerle çoğu konularda uzlaşı sağlansa da *Turkish Petroleum Company* (Türk Petrol Şirketi) *Vickers-Armstrong Régie Générale des Chemins de Fer*'in (Reji) şirketleriyle anlaşmaya varılamadı.[721]

Yapılan görüşmelerde istenilen sonuca ulaşılamadığı *The Times*'ın sütunlarındaydı. *The Times* söz konusu olan bu durumu ve Ankara görüşmelerinde uzlaşı sağlanmazsa Müttefiklerin antlaşmaya koymak üzere sunacağı maddeleri sütunlarına aktardı. Buna göre, 1914'ten itibaren verilen imtiyazların Ankara tarafından tanınacağı, savaş nedeniyle zarara giren imtiyaz sahiplerinin zararının karşılanacağı barış antlaşmasına eklenecekti. Bu maddeler, *The Times'*da *"Lozan'da Neşesiz Gün, Son İçin Beklemek" (Cheerless Day At Lausanne, Waiting For The End)* başlığıyla şöyle aktarıldı:

---

[720] **The Times**, 24 Nisan 1923.

[721] Asaf Özkan, "Lozan Konferansında Yabancı Sermayeli İmtiyazlı Şirketler Meselesi ve Sonucu", **Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları-I, 90. Yılında Lozan ve Türkiye Cumhuriyet Uluslararası Sempozyumu Kitabı**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 13-15 Kasım 2013, ss. 1186-1194.

(...) Bu arada, Ankara müzakerelerinin haberleri özellikle cesaret verici olmadığından (...) Makul bir süre içinde herhangi bir anlaşmaya varılamazsa, Müttefik Devletlerin Hükûmetleri, vatandaşlarının hayati çıkarlarını korumak için en son 31 Ocak taslağında ortaya çıkanlara yakın ayrıntılı hükümlerin antlaşmaya konulmasında ısrar etmek zorunda kalacaklardır. Görünüşe göre antlaşmaya aşağıdaki hükümleri koymaya çalışıyorlar:
(1). 1 Ağustos 1914'ten önce imzalanan bu imtiyazlar teyit edilecektir.
(2). Mondros Ateşkesinden beri var olan anlaşmalar, barış antlaşmasının yürürlüğe girmesini izleyen üç ay içinde Türk Hükûmetine sunularak tanınacaktır.
(3). Gerçekte faaliyette bulunan sözleşmelerin mevcut ekonomik koşullarla uyumlu hale getirilmesi ve savaşta maruz kalınan zararların hesaba katılması gerekir. (...)[722]

Müttefikler bu görüşmelerin ardından konu hakkında hazırladıkları protokolü sunmak istedilerse, borçlar ve Türk topraklarının tahliyesi konusu öncelikli olarak görüşüldüğü için, imtiyazlar konusu ancak 9 Temmuz'da konferans gündemine alınabildi. Müttefikler bu oturumda hazırladıkları protokole ek olarak, İsmet Paşa'dan İngiltere sermayeli *Turkish Petroleum Company*'nin (Türk Petrol Şirketi) haklarını tanımalarını, İngiliz şirketi olan *Vickers-Armstrong*'un ve Fransız şirketi *Régie Générale des Chemins de Fer*'in (Reji) imtiyazlarını onaylanmasını, bu şirketlere 10 yıl tazminat ödenmesini talep etti.[723]

The Times, Müttefiklerin taleplerini sütunlarına aktarmadan önce İsmet Paşa ile yapılan bu görüşmelerini sütunlarında duyurdu. *The Times* bu yazısında "Batı diplomasisinin kurallarını anlamayan Asyalı halk" diye nitelendirdiği Türkleri eleştirirken, konferansın toplanmasına sebebiyet veren durumun "en başından savaşta kimin galip geldiği belli olmamasına" yoruyordu. Nitekim *The Times*'a göre, savaşta yenilen Türkler ile savaşı kazanan Müttefikler bir tarafı oluştururken; savaşı kaybeden Yunanlılar ile savaşı kazanan Türkler bir başka tarafı oluşturmaktaydı. *The Times,* ilk önce önemli konuların halledilmesi gerekirken küçük ayrıntılarla vakit kaybeden ve büyük tavizler veren Müttefikleri bu yazısında eleştirdi. *The Times*'a göre, iki barışı aynı anda sağlamaya çalışan ve konferansta çıkarı için savaşı göze alan tek Avrupa devletinin Yunanistan olduğu konferansın barışa ulaşması zaten zordu. Bu yazı, İtalyanların yerine Yunanlıların Batı Anadolu'yu işgal etmesine arka çıkan Müttefiklerin, Batı Anadolu'da kendilerinin değil Yunanlıların yenildiklerini savunması açısından önemlidir. 9 Eylül 1922'de Müttefik politikalarının başarısız

[722] **The Times**, 6 Haziran 1923.
[723] Sonyel, Dış Politika, Cilt:2, s. 354.

olmasıyla, Anadolu'da Türklere karşı Müttefiklerin yenildiğini kabullenmeyen bu yazı, tersine, Müttefiklerin Türkler karşısında zafer kazandığını iddia etmesi açısından oldukça dikkat çekicidir. Öte yandan, *The Times'*ın, bu zihniyet yapısıyla şekillendirdiği yazısında barış konusunda bir anda umutsuzluğa kapıldığı da görülmektedir. *The Times*, İsmet Paşa'nın Türk egemenliği konusundaki politikalarını göz önüne alınca Müttefiklerin tekliflerinin kabul etmeyeceğini tahmin etmiş ve 9 aya yakın zamandır uzayan barışın hiç gelmeyeceğini düşünmüş olabilir. Ya da savaşı halen Türklere karşı bir çözüm olarak görüyor olabilir. Nitekim *The Times*, yazısının sonunda, bu konferansı "İtilaf devletlerinin katıldıkları en aşağılayıcı konferans" olarak nitelendirmiştir. Söz konusu yazı *"Lozan Çıkmaza Girdi, Ankara Bilmecesi, İmtiyazların Kötü Etkileri" (The Lausanne Deadlock, Angora Puzzle, The Ill-Effects Of Concessions)* başlığıyla sütunlara şöyle yansıdı:

> *Bu sabah Müttefikler, anlaşmada imzalanmasını istedikleri bildirinin veya protokolün ilkelerini, barış imzalandıktan sonra ödenebilecek tavizlerle ilgili müzakerelerin sonuçlandırılacağı hatları belirterek İsmet Paşa ile görüştüler. (...) Batı diplomasisinin kurallarını anlamayan ve her yeni imtiyazı adil almak ve vermek yerine bir zayıflık işareti olarak gören bir Asya halkıyla uğraşırken, ilk önce daha küçük noktalarda daha kolay olduğu için taviz vermek aptalcaydı. İyimser bir şekilde, bazı yaratıcı formüller veya başkaları yoluyla daha büyük engellerin aşılması gerektiği bir konuma ulaşılacağı umuluyordu. Eğer büyük sorunlar önceden çözülmüş olsaydı, daha küçük olan sorular otomatik olarak devreye girerdi.*
> *Fakat daha en başından savaşta kimin galip geldiği belli olmayan –ki konferansın toplanmasına sebebiyet veren durum budur- hem galip gelmiş Müttefikler ile bozguna uğramış Türkiye arasında; hem de galip gelmiş Türkiye ile bozguna uğramış Yunanistan arasında barış yapma amacı taşıyarak iki işi aynı anda yapmaya çalışan ve her şeyin ötesinde söz konusu çıkarlarını korumak olduğunda savaşı göze alabilen tek Avrupa ülkesinin Yunanistan olduğu bir konferans, tatmin edici sonuçlar vermekten epey uzak olacaktır. Aslında bu konferansın, İtilaf devletlerinin bu kasvetli ilişkileri kurduğundan beri katıldıkları en aşağılayıcı konferans olduğu ortaya çıktı. Ve bütün bu tablonun en kötü yanı ise, konferansın tamamen işlevsiz olduğuna kani olunmasıdır. İsmet Paşa'nın da önceki gün şöyle bir beyanda bulunduğu iddia ediliyor: "Tabiatla bile mücadele etmek insanların ahlaksızlıklarıyla mücadele etmekten daha kolay."*[724]

Rumbold ile görüşen ABD delege başkanı Grew ise Müttefik taleplerinin Chester İmtiyazına aykırı olması nedeniyle bu taleplere karşı çıktı. Grew, Müttefiklerin, Chester İmtiyazına karşı haksız rekabet koşulları aradığını ve bunu

[724] **The Times**, 13 Haziran 1923.

Hükûmetine bir raporla ileteceğini aktardı.[725] Grew, İsmet Paşa'ya imtiyazın geçerli olup olmadığını da sordu. Grew'e olumlu yanıt veren İsmet Paşa, diğer şirketlerin imtiyazlarının zaten hiç onaylanmamış olduğunu belirtti ve konferansta da aynı şeyi Müttefiklere söyleyerek bu imtiyazların varlığını kabul etmedi. Grew ise İsmet Paşa'ya Turkish Petroleum Company konusunda İsmet Paşa'nın hakem heyeti başvurmasını önerdi.[726]

İlerleyen günlerde Rauf Bey'in İsmet Paşa'ya gönderdiği telgrafını istihbarat alan Rumbold, imtiyazlar konusunda konferansın yarıda kesilmesine yönelik bir tehdidin varlığını fark etti. Nitekim Rauf Bey, İsmet Paşa'ya gönderdiği bu telgrafında imtiyazlar konusunda uzlaşı sağlanmazsa yurda dönmesi çağrısını yaparken, barışın İngilizlerin petrol çıkarları nedeniyle sağlanamamasından İngiltere'nin sorumlu tutulacağı belirtiliyordu.[727] Aynı günlerde ise, Mustafa Kemal Paşa'nın orduya verdiği talimat *The Times*'ın sütunlarına *"Türk Uyarısı, Barış Kesinlikten Uzak" (Turkish Warning, Peace By No Means Certain*) başlığıyla yansıdı. Buna göre Mustafa Kemal Paşa, barışın sağlanamaması durumunda orduya hazır olmasını emrediyordu. Haberde ayrıca Türklerin *Turkish Petroleum Company* konusunda tahkim yoluna başvuracakları da şöyle aktarıldı:

> *(...)Lozan'da Müttefikler ile barışın sonuçlandırılmasının kesin olmadığı ve tekrar ülkelerini savunmaları için çağrılabilecekleri konusunda birlikleri uyarmak üzere Mustafa Kemal Paşa'nın Türk Ordusuna günün emrini yayınladığı bildirildi.*
> *Görünüşe göre Vickers- Armstrong ve Régie Générale des Chemins de Fer fikrinin on yıl boyunca devam edeceğini düşünemeyiz. Pazar gecesi kabul edilen buydu, ama dün Türkler bunun egemenliklerinin ihlali olacağını ve ekonomik kölelik oluşturacağını fark ettiler. Müttefikler, süreyi beş yıla indirmeyi ve protokolde bu dönemin anılması yerine Türklerin her bir firmaya hitaben bir mektup (belge) vermesini teklif ettiler. Türkler reddetti. Turkish Petroleum Company'ye gelince Türkler, şirketin herhangi bir hakka sahip olup olmadığı konusunda beklenmedik bir şekilde tahkim talep etti.[728]*

Rumbold, imtiyazlar konusunda ABD'den destek alan, konferans boyunca inatçı politikalarına devam eden, artık iyice yorulduğu anlaşılan İsmet Paşa'nın imtiyazları kabullenmeye hiç niyetinin olmadığını anlamıştı. Türk Ordusu'nun savaş için hazırda beklemesi, ABD ile daha fazla kötü olmamak ve imtiyazlar konusunda

[725] Şimşir, Günlük, ss.568-568.
[726] Sonyel, Dış Politika, Cilt:2, s.354.
[727] Şimşir, Telgraflar, Cilt:2, s. 544-545.
[728] **The Times**, 14 Temmuz 1923.

barışı tehlike atıp suçlanmamak adına *Turkish Petroleum Company'*nin tanınmasına yönelik maddeyi İmtiyazlar Protokolü'nden çıkartmayı kabul ettiğini bildirdi. 17 Temmuz'da Müttefikler, *Vickers-Armstrong* ve *Régie Générale des Chemins de Fer'*e ödenecek tazminatın da 5 yıla indirilmesini kabul ederek geri adım attı. Rumbold'un bu konuda izlediği politika Curzon'un aşırı öfkelenmesine yol açarken, bir İngiliz Dış İşleri yetkilisi olan Lancelot Oliphant bu durumu *"Türk Generaline Teslim Olma"* olarak nitelendirdi. [729]

The Times, uzun müzakerelerin sonunda gece yarısına kadar süren ve sonunda uzlaşılan bu konunun içeriğini *"Türk Barışı, Sabahın Erken Antlaşması, Petrol İmtiyazları Kaldı" (The Turkish Peace, Early Morning Agreement, Oil Concession Left Over)* başlığıyla kısaca şöyle aktardı:

> *Antlaşma sonunda başarıyla gerçekleşti. Altı buçuk saat süren tartışmaların ardından, Türklerin kendilerini özellikle çekilmez gösterdikleri bu tartışma sonrasında, gece 1.30'da tüm noktalarda anlaşmaya varıldı. Türk Hükûmeti, Turkish Petroleum Company imtiyazını siyasi bir sorun değil hukuki olarak görmeye devam ederken, İngiliz Delegasyonu, tüm İngiliz haklarını tamamen saklı tutarak antlaşmanın dışında bırakmanın en iyi yol olduğunu düşündü. Her halükarda, imtiyazın yapıldığı bölgenin herhangi bir bölümünün yeni Türkiye'de kalması son derece imkânsızdır.*
> *Vickers-Armstrong, fırsat doğduğunda herhangi bir yabancı şirketle rekabet etme konusunda eşittir, ancak tercihli olmayan bir hakka sahip olmak için beş yıllıktır.*[730]

Ancak Rumbold'un, *Turkish Petroleum Company'*nin İsmet Paşa tarafından tanınmasını ilerleyen günlerde yine talep etti. Nitekim Rumbold, 1914'te imzalanan tüm imtiyazların yükümlülüklerinin İngiliz Hükûmetince korunduğunu ve barış antlaşmasından sonra Türk topraklarındaki bu imtiyazların Türk Hükûmeti'ni bağlayacağını söyledi. Ayrıca *Turkish Petroleum Company*'nin 8 Temmuz'da İsmet Paşa tarafından tanınırken, 16 Temmuz'da tanınmaktan vazgeçtiğini de hatırlattı. Bu nedenle ABD'ye tanınan imtiyazı tanımadıklarını aktaran Rumbold, ortaya çıkan bir sorundan Türkiye'nin sorumlu tutulacağını aktardı. İsmet Paşa, 1914 imtiyazlarını tanımadığını belirterek, *Turkish Petroleum Company* konusunda Hükûmetinin tahkime başvuracağını belirtti. Grew ise önceki konuşmalarının aksine ABD çıkarlarının Müttefik çıkarlarına halel getirmeyeceğini belirten ve *The Times'a* göre

[729] Sonyel, Dış Politika, Cilt:2, s. 355.
[730] **The Times**, 17 Temmuz 1923.

çelişkili olan bir açıklama yaptı. *The Times,* oturumu *"Türk Barışı Durgun, Borçlar" (Turkish Peace Settled, The Debt)* başlığıyla şöyle aktardı:

> *Üçüncü Komisyonda İmtiyazlar Protokolüne gelindiğinde, Sir Horace Rumbold, Turkish Petroleum Company hakkında bir açıklama yaptı. Müzakereleri hatırladı ve İsmet Paşa'ya "Türklerin birden fazla kez kazanılmış hakları sürdürmesi gerektiğini ve 16 Temmuz mektubunda İsmet Paşa'nın söylediği "8 Temmuz'da ortaya konan ilkeler, Turkish Petroleum Company tarafından edinilen hakları tanır" ilkesini kabul ettiğini hatırlattı. İsmet Paşa, vaat ettiği gibi bir formül bulmak yerine, 1914 düzenlemelerinin protokolünü tanımayı reddetti. "Hükûmetim" dedi Horace Rumbolt, "1914'te imzalanan tüm anlaşmaların yükümlülüklerini koruyor olarak değerlendiriyor ve barış antlaşmasından sonra tüm Türk topraklarda Türk Hükûmeti'ni bağlayıcı olarak değerlendiriyor. Hükûmetim, diğer tarafların herhangi bir hakkını tanımıyor ve Türk Hükûmeti'ni sözleşmeden doğan yükümlülüklerdeki herhangi bir başarısızlıktan sorumlu tutma niyetini beyan ediyor."*
> *İsmet Paşa, Hükûmetinin bu konuda tahkim gitme sonucuna vardığını ve Sir Horace Rumbold'un beyanına bağlı olamayacağını söyledi. Grew, Amerika Birleşik Devletleri'nin Vickers Armstrong ve Régie Générale des Chemins de Fer imtiyazlarındaki çıkarlarına halel getirmediğini söyledi. Turkish Petroleum Company ile ilgili olarak, Hükûmetinin tutumunun iki çelişkili davranışta bulunmuş olması, hukuki kararlar için bir mesele olmamıştır.(...)*[731]

Rumbold ilerleyen günlerde Türklerin dokuz yıl sonra aynı imtiyazın, başka bir şirkete verilmesinin (Chester), sonra da gerçek imtiyaz sahibinin *(Turkish Petroleum Company)* hakları konusunda tahkim teklifinde bulunmasının hiçbir nedeni olmadığını belirtti. *The Times*, Rumbold'un görüşlerini sütunlarına aktararak, İmtiyazlar Protokol'ünden *Turkish Petroleum Company'*nin çıkarılmasının Muharrem Kararnamesi'nde olduğu gibi yine imtiyaz sahiplerini etkileyeceğini belirtti. *The Times,* Grew'in *Turkish Petroleum Company*'nin talebinin dayandığı Osmanlı sadrazamının mektubunun geçerli bir hak talebinde bulunmaya yetmeyeceğini, bunun Türk Hükûmeti'ni bağlayıcı olarak değerlendirilemeyeceğini savunuyor olmasının zor bir ihtimal olduğunu belirtti. Söz konusu yazı *"Lozan'da Takas" (Clearing Up At Lausanne)* başlığıyla sütunlara şöyle yansıdı:

> *(...) Sir Rumbold, herhangi bir üçüncü Hükûmetin Türk Hükûmeti ve bir İngiliz şirketi arasında müdahalede bulunduğu sorusuna herhangi bir cevap alamadı. Ancak 16 Temmuz tarihli yazısında İsmet Paşa'nın 8 Temmuz'da ortaya konan ilkelerin Turkish Petroleum Company tarafından alınan hakları tanıdığını itiraf ettiğini dikkatle açıkladı. Dokuz yıl sonra aynı hakların başka bir şirkete verilmesi, gerçek imtiyaz sahibinin hakları konusunda tahkim teklifinde bulunmak için hiçbir neden olmadığını da ekledi. Ayrıca, daha önce de belirttiğim gibi, İngiliz Hükûmeti'nin diğer taraflara hiçbir hak tanımadığını ve*

[731] **The Times**, 18 Temmuz 1923.

1914'te imzalanan yükümlülüklerindeki herhangi bir başarısızlıktan Türk Hükûmeti'ni sorumlu tutma niyetlerini beyan ettiklerini açıkladı.
Hükûmetinden gelen talimatlar doğrultusunda hareket eden Grew'in, Turkish Petroleum Company'nin talebinin dayandığı Osmanlı büyük vezirinin mektubunun geçerli bir hak talebinde bulunduğunu kabul etmeyeceğine veya mevcut Türk Hükûmeti'ni bağlayıcı olarak değerlendirilemeyeceğine inanmak zor. Fakat İsmet Paşa'ya bu sözünü gerçekten verdiyse, İsmet Paşa'nın cevabını öğrenmemiş olmamız üzücü. Konferans başladığından bu yana Türkler, kendi iç işleriyle ilgili tüm konularda kendilerini sürekli olarak çok hassas göstermişlerdir. Antlaşmada Muharrem Kararnamesinden söz edilmemesinden ziyade, İmtiyaz Protokolü'nde Turkish Petroleum Company'nin imtiyazından bahsetmemesi, şirketin haklarını, tahvil sahiplerinin haklarını etkilemektedir.[732]

Ancak Rumbold'un itirazları hiçbir sonuca varamadı. İmtiyazlar konusunda *Turkish Petroleum Company'*nin imtiyazlarının tanınması ortadan kalkarken, *Vickers-Armstrong* ve *Régie Générale des Chemins de Fer'*e ödenecek tazminatın 5 yıl olmasına karar verilmesi ile Lozan'da barış antlaşmasına engel olan son mesele de ortadan kaldırılmış oldu.

4.2. LOZAN BARIŞ ANTLAŞMASI'NIN İMZALANMASI

17 Temmuz'daki son oturumda askıda kalan son sorunların halledilmesiyle tüm konularda anlaşmaya varılmış oldu. Ortaya çıkan antlaşmayı imzalamak için Ankara'dan izin bekleyen İsmet Paşa, beklediği cevabın gelmemesi üzerine Mustafa Kemal Paşa'ya başvurdu. Mustafa Kemal Paşa, gönderdiği telgrafında, İsmet Paşa'ya antlaşmayı imzalama yetkisini verdiğini belirterek onu tebrik etti.[733]

The Times, Lozan Antlaşmasının imzalanmasına sayılı günler kala ortaya çıkan antlaşmanın Müttefikler için ne kadar onur kırıcı olduğunu vurgulayan önemli bir yazıyı sütunlarına aktardı. *The Times, "Lozan'da Kayıp ve Kazanç, Rumbold'un Başarısı, Daha Fazla Ayrıntı" (Loss And Gain At Lausanne, Sir H. Rumbold's Achievement, Further Details)* balıklı haberinde, antlaşmaya karşı nefret dolu olduklarını açıkça vurguladı. Ayrıca bu antlaşmada mutlu olan kesimin Türkler olduğunu, İsmet Paşa'nın antlaşmada herhangi bir sorun bulmamasını umduklarını, aksi bir durumda kimsenin sabrının olmadığı da bu haberinde ekliyordu. Yeni Türklerin eskilerinden farklı olduğunu ve Türkiye'de aydınlanma ve kardeşlik çağının resmen ümit edilebileceğini itiraf eden *The Times,* yine de bu durumun

[732] **The Times**, 21 Temmuz 1923.
[733] Sonyel, Dış Politika, Cilt:2, ss. 355-356; Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk**, ss. 526-527.

yabancılar için en iyi ihtimalle aşağılayıcı bir durum yaratacağını savundu. Söz konusu yazı sütunlara şöyle aktarıldı:

> *Bugün burada her şey yolunda. İsmet Paşa dün anlaşmayı okumak için zamanını ayırdı. İçinde anlamadığı veya hiç tartışılmadığını düşünmediği bir şey bulamaması umulmaktadır. Çünkü hepimiz antlaşmadan öylesine nefretle doluyuz ki, bu da imza yolunda ilerlerken daha fazla sabır yaşamayacağız anlamına gelir. Antlaşma imzalandığında bile, en büyük coşku nedenine sahip olacak Türkler olacak. Burada elde edilebilecek tüm bu kanıtlar, yeni Türk'ün eski olmaktan çıktığı inancını doğrulamaktadır. Bunun gibi çıkarılacak bütün kanıtlar yeni Türklerin eskilerinden farklı olduğunu ve Türkiye'de yaklaşmakta olan aydınlanma ve kardeşlik çağının resmen ümit edilebileceğini gösteriyor. Yine de bu durum yabancıların bakış açısından en iyi ihtimalle aşağılayıcı, en kötü ihtimalle de kanlı bir kaos olarak görülecektir. (...)*[734]

Haberin devamında, Türkiye'nin Müttefik devletlerle bir koşulda müzakereci olmasının kabul edilmesi sonucunda böyle aşağılayıcı bir antlaşmasının ortaya çıkmasının şaşırtıcı olmadığı *The Times*'ın sütunlarındaydı. Ancak *The Times* yine de, bakımsız, sefil, Ankara'nın, dünya için yalnızca yıkık dökük bir köy okulu sınıfından ibaret olan meclisinin, şartlarını Avrupa'ya kabul ettirmesine hayret ettiğini itiraf etti. Anlaşmanın planlanan imza töreni ayrıntılarını da içeren söz konusu haber şöyle aktarıldı:

> *(...)Bu doğrudur ve şikâyet etmek işe yaramaz. Türkiye'nin Avrupa Devletleri ile eşitlik konusunda müzakereci olarak kabul edildiği andan itibaren böyle bir sonuç kaçınılmazdı ve hiç kimse İsmet Paşa'nın konferansın eşitliğin kabulü için mükemmel bir fırsat olduğu konusundaki beyanına garez edemeyecektir.*
> *Fakat son zamanlarda Ankara'da bulunmuş birinin hikâyelerini dinlediğiniz zaman ve bu bakımsız, sefil yere bakıldığında; ahşap döşemeleri ve gaz lambalarıyla Büyük Millet Meclisi'nin salonu dünya için yalnızca yıkık dökük bir köy okulu sınıfından ibaretken, Lozan'da şartlarını Avrupa'ya kabul ettirmiş bu insanlara bakıldığında, medeni toplumlardaki politikacıların batının prestijini sağlaması gerekirken elde ettikleri neticeye bakınca insan hayret ediyor.*
> *Salı günü üniversite salonunda gerçekleşmek üzere belirlenmiş olan antlaşmanın imza törenine İsviçre Konfederasyonu Başkanı M. Scheurer başkanlık edecek. Tek başına gerçek olamayacak kadar iyi bir konuşma yapacağı söyleniyor. Orijinal heyet başkanlarından sadece Marchese Garroni'nin imza için döneceği de belirtiliyor. Eğer öyleyse, şimdi burada başka bir tam yetkili önceliğine sahip olacağı açıktır. (...)*[735]

Lozan Antlaşması'nın sadece İngiltere kamuoyunda değil, Fransız kamuoyunda da aşağılayıcı kabul edildiği *The Times'*ın gündemindeydi. *The Times* bu durumu *Le Temps* ve *Le Journal de Geneve* isimli Fransız yayınlarının yazılarına

[734] **The Times**, 20 Temmuz 1923.
[735] **The Times**, 20 Temmuz 1923.

atıf yaparak gösterdi. Bu yayınlarda, Müttefikler için böylesine kötü bir antlaşmanın çıkmasına neden olarak iki olasılık gösterilmekteydi. Bunlardan ilki, Fransız delegelerin İngilizlere karşı Türklere arka çıkması ya da İngiliz delegelerin kuponlar örneğinde olduğu gibi Fransa'yı desteklemekten vazgeçmiş olmasıydı. Konferanstan zararlı çıkan devletin İngiltere olduğunu savunan bu yayınlara karşı çıkan *The Times*, iddiaları reddederken, Fransa'nın Türkiye ile ayrı antlaşma yapma çabalarına rağmen Müttefik birliğinin genel olarak sağlam durduğunu belirtti. Söz konusu haber sütunlara *"Yanlış Açıklamalar" (Misleading Statements)* başlığıyla şöyle aktarıldı:

> *(...)Uluslararası suçlamanın reddedilmesine rağmen, bugünkü tarihli Le Temps'in fikirlerini ortaya koyan, gerçekleri inanılmaz ölçüde yanlış aktaran kötü huylu öne çıkan bir makaleyi aktarmadan geçmek istemek, konferansın yükünü ve hararetini yaşayan Müttefik delegelere haksızlık olur.*
> *Şöyle diyor: "Fransız menfaatlerinin maruz kaldıkları zarar, her zaman aşağıdaki iki nedenden biriydi; ya bir Fransız tam yetkili, Lozan Konferansı ilk zamanlarında olduğu gibi İngiliz meslektaşlarını Türklere karşı ahlaksız bir şekilde desteklemiş olmalı ya da İngiltere'nin kuponlar konusunun son olaylarında olduğu gibi Fransa'yı desteklemekten kaçınması gerçeği olmalı." Ve tekrarlıyor: "Büyük Güçlerden, Lozan'ın barışı ile en çok acı çeken İngiltere'dir."*
> *Le Journal de Geneve'in Paris Muhabiri de bunu hafifçe dillendirse de bu çok talihsiz olan makalenin tüm bu kısmı oldukça yanıltıcıdır. Müttefikler tarafından birleşik bir cephenin bakımının her zaman kolay bir görevi olduğunu iddia etmek saçma olurdu. Ancak, Lozan'ın arkasından Türkiye ile ayrı bir barış yapmak için yapılan girişim gibi şahsi durumlara rağmen, ve zaman zaman söz konusu çıkarların bir Gücü diğerinden daha ağır etkilemiş olabilmesine rağmen, birleşik cephe korunmuştur. (...)*[736]

Haberin devamında, *The Times*, Müttefik Devletlerin hiçbirinin başarısızlığın bir kaydı olan Lozan Antlaşması ile gurur duymak için herhangi bir bahanesinin olmadığını *Le Journal de Geneve*'den alıntı yaparak sütunlarına aktardı. Bu alıntıya göre, yine de bu antlaşmanın İngiliz prestiji için büyük kayıp olduğu kabul edilemezdi. *The Times*'a göre de durum böyleydi ve antlaşmanın dünya barışına bir katkı olduğu kanıtlanabilirse, İngiliz halkının oynadığı rol gurur vericiydi. Ayrıca Boğazların geçiş özgürlüğü ve imtiyazlar konusunda iki konuya da açıklık getiren *The Times*, bu iki maddenin İngiltere için kazanç olduğunu da belirtmeyi amaçlamış olabilir. Söz konusu haberin devamı şöyleydi:

> *(...)Le Journal de Geneve'e tekrar dönelim: "Gerçek şu ki, Müttefik Devletlerin hiçbirinin başarısızlığın bir kaydı olan Lozan Antlaşması ile gurur duymak için herhangi bir nedeni olmayacak" Ancak, oturumları takip eden veya Türkiye'den doğru bir şekilde bilgilendirilen hiç kimse, İngiliz prestijinin en büyük acıya*

[736] **The Times**, 20 Temmuz 1923.

sahip olduğunu söyleyemez. Bu birleşik cephenin yorulmak bilmez sağlamlığının itibarı, Nisan ayından bu yana Lord Curzon'dan İngiliz heyeti başkanı olarak yerini alan çok değerli Sir Horace Rumbold'dan kaynaklanıyor. Antlaşma yapmanın daha teknik yönüyle uğraşan İngiliz yetkililerin muazzam üstünlüğü de hiç bu kadar belirgin olmamıştı. Yeni antlaşmanın değeri dünyanın barışına bir katkı olarak kanıtlanabilirse, İngiliz halkının oynadığı rol ile gurur duyulabilir.
Salı günkü haberde iki noktaya biraz açıklık getirilmesi gerekiyor. İmtiyazlar söz konusu olduğunda, şirketlerin parasal tazminat veya eşdeğer yeni bir imtiyaz hakkı, rekabette tercihli hakların eşit ikamesi ile el değmeden kalacak. Boğazların geçiş özgürlüğü konusunda, Müttefikler, Boğazlar Sözleşmesi yürürlüğe girinceye kadar ve 31 Aralık 1923 tarihine kadar gemi yerleştirme hakkına ve gemi sayısında herhangi bir kısıtlama olmaksızın tam ve eksiksiz geçiş özgürlüğüne sahip olacaklardır.[737]

The Times, ertesi gün sütunlarında konferansın sona erdiğini, Türkiye'yi tüm İslam Dünyası ile birleştiren bağlar giderek zayıfladığı ancak genel seçimlerin sonucunda çoğunluğunu Mustafa Kemal'in taraftarlarının oluşturduğu yeni mecliste antlaşmanın onaylanacağını umduğunu aktardı. Antlaşmanın onaylanmasıyla Türkiye artık yeni bir sayfada devam edecekti ve bu şaşılacak bir durumdu. Haberin ilk kısmı esasen bu konuları içerse de, kalan uzun kısmı Osmanlı'nın artık olmadığını, kaybettiği savaş sonrasında tarihin sendelemesiyle yeni bir devletin ortaya çıkmasını ve bunu kimsenin beklemediğini aktarıyordu. *"Bizans'ın Gölgesi" (The Shadow Of Byzantium)* başlıklı haber şöyleydi:

Lozan Konferansı neredeyse sona erdi. Delegelerin çoğu hafta sonu için dağlara gitti ve salı günü antlaşmayı imzalamak için geri dönecekler. Türkiye'yi tüm İslam Dünyası ile birleştiren bağlar giderek zayıflıyor. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin yeni seçilen milletvekilleri Ankara'ya yavaşça çağrıldı ancak yavaş hareket eden Doğu vilayetlerinde seçimler tamamlanmadı. Mustafa Kemal'in, güç seçiminde en basit seçmen çareleri ile ezici ve homojen bir çoğunluğu sağladığı bu yeni Meclis'in ilk işi, umuyoruz ki Lozan Barış Antlaşmasını onaylamaktır. Maddeler ve paragraflar üzerindeki çatışmalar bitti. En iyi ve en kötü kısım tüm taraflarca yapılmıştır. Artık imzalamak ve onaylamaktan başka bir şey kalmadı ve yeni Türkiye şaşırtıcı kariyerine başlayacak. Bu hayret verici bir andır.
Hiç kimse, en azından tüm Türklerin kendileri, beceriksiz ve acemi kararla Osmanlı İmparatorluğu'nun Büyük Savaş'a dalıp önce İngiliz silahları tarafından ciddi bir şekilde yenilmesi ve daha sonra, garip tarih sendelemesiyle, bir asırdır sahip olduğundan daha büyük biçimsel bir bağımsızlık ölçüsüyle yeni bir biçimde ortaya çıkması sonucunu beklemiyordu. (...)[738]

[737] **The Times**, 20 Temmuz 1923.
[738] **The Times**, 21 Temmuz 1923.

The Times haberin devamında eski Osmanlı'nın artık olmadığını, yeni Türk devletinin ise eski Osmanlı taleplerini terk ettiğini, Türklerin, artık deniz ve adalarda emperyalist bir gücü bulunmadığını, Avrupa'da küçük bir toprağa sahip olduğunu aktardı. Öte yandan *The Times,* Türklerin, yeni devlet topraklarında Rum ve Ermeni sayısını azalttığını böylece daha homojen bir topluma sahip olduğunu ve Osmanlı'nın eski fatihlerinin torunlarının şuan acınası bir hale düştüğünü de savundu. Nitekim tahtından feragat etmese de kovulan son Osmanlı sultanı, şuan, kendisine isyan edenlerin Lozan'daki başarılarını takip ediyordu. Yeni halife olan Osmanlı hanedanı son üyesi ise sadece önemli bir isim dışında hiçbir şeye sahip değil. Güçlü bir İmparatorluğa sahip olan eski Türkiye, şimdi yeni Türkiye olarak yine tek başına olmasına rağmen modern güçlerin dünyasına girdi. Uzun yıllar Osmanlı imparatoru tarafından sürdürülen ve gelişen Bizans yönetim geleneği son yüzyılda kademeli olarak parçalandı ve şimdi Kemalist tarafından ayaklar altında ezildi. Rum ve Ermeni Patrikliği kaldırılarak, siyasetten men edildi. Haberin devamı şöyleydi:

> *(...)Osmanlı İmparatorluğu'nun artık olmadığı doğrudur. Yeni Türk Devleti Arap ülkelerine olan talebini terk etti. Artık denizler ve adalar üzerinde güç tutmuyor. Avrupa'da İstanbul'un ötesinde dar bir toprak şeridi var ve Asya'da, Yunan ve Ermeni nüfuslarının büyük kısmını ortadan kaldırma ve kalıntıları korku altına alma ilkel yöntemiyle etnik birliğini garanti altına almıştır. Osmanlı İmparatorluğu bitti. Son Sultan, tahttan feragat etmese de, kovuldu ve ilgiyle İsviçre'de Lozan'da kendisine isyan edenlerin başarısını merak ediyor. Onun yerine İstanbul'da bir sultan olmayan ve Hükûmette hiç pay almayan, görev ve işlevleri olmayan, ancak maaştan, birkaç boş devlet şekilleri ve büyük bir ismin yankısından başka bir şeyi olmayan, güçsüz bir Osmanlı Hanedanı üyesi bir halife geriye kaldı. Korkunç fatihlerin torunları şimdi böyle kötü bir duruma düştü.*
>
> *Osmanlı İmparatorluğu Türkiye'de pörsüdü; yüzyılların tuzakları ve birikimleri aniden süpürülür; Asya'dan ortaçağ dünyasına inen ve Bizans medeniyetinin malzemelerinden oluşan güçlü bir askeri İslam İmparatorluğuna sahip olan Türk, şimdi yine tek başına, ama çok farklı hızla hareket eden modern güçlerin dünyasında. Bizans kisvesi çürüdü ve atıldı. Uzun bir Osmanlı İmparatoru çizgisi tarafından sürdürülen ve gelişen Bizans yönetim geleneği son yüzyılda kademeli olarak parçalandı ve şimdi Kemalistler tarafından ayaklar altında ezildi. İmparatorluğun Hıristiyan vatandaşlarının kendi siyasi ve ulusal ayrıcalıklarını koruduklarını tuhaf dini örgütler aşağı yukarı kaldırıldı. Yunan Ekümenik Patrikhanesi ve Ermeni Patrikhanesi bütün siyasi işlevlerden mahrum bırakıldı ve dini güçlerinin kapsamı son derece belirsiz. (...)*[739]

[739] **The Times**, 21 Temmuz 1923.

Aynı haberin devamında *The Times,* sadece gayrimüslimlerin değil, İslami kesim taraftarlarının da güvende olmadığını iddia etti. Nitekim yeni devlette Şeyhülislam'ın fetvalarına uzun zamandır başvurulmuyor, dini yasalar dikkate alınmıyor, halifeye ise bir figür olarak bakılıyordu. Yeni Türk devletinde devlet yazışmalarının bile eski Türkçeye dönmeye başladığı, Bizans'ın ve Osmanlı'nın getirdiği Farsça ve Arapça sözcüklerin bile yavaşça atıldığı aktarıldı. *The Times*'a göre, Türk milli bilinci ortaya çıkarken, Asya'daki geçmiş geleneklerini ve Batı medeniyetinin karmaşıklıklarını üzerinden atmış, bugün ıssız ve harap bir ülkede tek başınadır ve dünyaya meydan okumaya devam etmektedir. Söz konusu haberin devamı şöyledir:

> *(...)İslam gelenekleri bile Türk milliyetçiliğinin bu çalkantılı patlamasında güvende değil. Halife, boş bir dekoratif figürden başka bir şey değildir. Uzun yıllardır Bakanlar Kurulu üyesi olan ve zaman zaman fetvalar ya da İslam hukukunun güncel olaylara ilişkin otoriter yorumlarını yayınlaması için çağrılan Şeyhülislam artık bu adı taşımamaktadır; aylar ve yıllar boyunca fetvalar yayınlanmadı ve Türkiye'nin yeni yöneticileri dini yasayı çok az dikkate alıyor gibi görünüyor.*
> *Eski Osmanlı İmparatorluğu'nun hayatı, Bizans ve Müslüman kültürünün tuhaf bir karışıklığıydı. Arapça ve Farsça kelimeler ve deyimlerin büyük bir birleşimi ile dilin kendisi rafine edildi ve esnek, edebi hale getirildi, edebiyat Arapça ve Farsça modelleri dikkatle takip etti. Anadolu dağlarının püristleri yabancı konuşmaların (...) yerini eski Türkçe kelimelerle değiştiriyorlar, bu yüzden İstanbul'un şaşkın sakinleri, Orta Asya'nın ortaçağ Türk şiirinden alınan ifadeleri içeren Hükûmet bildirimlerini zorlukla okuyabiliyor. Bu yeni Türk milliyetçiliği, yüzlerce Türk kabile klanının Asya boyunca zengin güney topraklarına kadar yayılan, yok etmek ve keyif almak için ordulara katıldığı eski göçebe günlerinden türeyenlerin tüm yakınlıklarını reddediyor. Şimdi, modern Avrupa'nın doktrinlerinden ve fikirlerinden gelen ahenksiz bir dürtü altında, Türk, kendini farklı, bireysel ve ayrı bir şey olarak keşfetti ve ulusal bilincin bu garip uyanışında, hem geçmiş geleneğinin hem de Batı medeniyetinin karmaşıklıklarını attı, ıssız ve harap bir ülkede meydan okuyor ve yalnız kalıyor. (...)*[740]

Haberin son kısmında ise *The Times,* Türklerin modern egemenlik fikirlerine dayanan bağımsız bir Türk Devletini Batı uluslarına zorla kabul ettirdiğini vurguladı. *The Times*'a göre, kuşkulu, sefil ve kaba Ankara'nın modern ilerleme hayalleri var ve bunun için yeni sözleşmelere ihtiyaç duyacaklardı. Öte yandan yeni medeniyet, büyük şehirlerinin hızlı bir şekilde gelişmesi ile mümkün olacaktır. Bu nedenle şimdiki yeni Türk milliyetçiliğinin gerçek sınavı yaklaşmaktaydı. Nitekim, Bizans'ın

[740] **The Times**, 21 Temmuz 1923.

küçük bir gölgesine de sahip olan Türkler, İstanbul'a geri dönecek ve garip tecrübeleri başlayacaktı. *The Times*, söz konusu haberi şöyle bitirdi:

> *(...)Türk, Asya yerleşkesine geri döndü ve böylece Batı uluslarını kendisini tanımaya ve onunla birlikte eski değil, çok modern egemenlik fikirlerine dayanan bağımsız bir Türk Devletleri kurmaya zorladı. Sonuçta, bu ilkel Türk ulusal içgüdüleri modern formlar için çalışıyorlar, çünkü bunları etkili hale getirilebilecek olanlar başkaları değildir. Sefil, şüpheli ve kaba Ankara'nın modern ilerleme hayalleri var. (...)Katı sertlik için yakında yeni sözleşmelere ihtiyaç duyulacak ve ilerleme hayalleri ancak yeni medeniyetin büyük şehirlerinin hızlı bir şekilde gelişmesi ile gerçekleşebilir. Şimdi yeni Türk milliyetçiliğinin gerçek sınavı yaklaşıyor. Bizans'tan çok ufak gölge kalıyor ve İslam'ın kendisi hızla değişmektedir. Yine de yeni Türkiye, taşlarında ince bir güce sahip eski bir gizemli ve trajik şehir olan İstanbul'u elinde tutuyor. Türk İstanbul'a geri dönecek ve garip tecrübesi gerçekten başlayacak. Başarısız olabilir. Yakında başarıya yol açabilecek bu olağanüstü barış tamamen göz ardı edilmiyor ve her halükârda bu tecrübe son derece ilginçtir.*[741]

The Times, "Lozan Antlaşması, Lehte ve Aleyhte, Türklere Tam Yetki" (The Lausanne Treaty, For And Against, Free Hand For The Turk) başlıklı yazısında antlaşmanın kısaca içeriğine değindi. Buna göre antlaşmada, İngilizler için Boğazlar Sözleşmesi ve Araplara kurtuluş sözünün gerçekleşmesi gibi kazançlarının varlığını belirtirken; Ermenilerin yurtsuz kaldığına da dikkat çekti. Öte yandan Bulgaristan'a verilen mahreç kararının bilinmezliği vardı ve zorunlu nüfus değişimi konusu ise Müttefikleri zorlayan bir karardı. Curzon'a göre zorunlu nüfus değişimi, yüzlerce yıl boyunca cezasını ödemek zorunda kalınacağı kötü ve kısır bir çözümdü. Ekümenik Patrikliği ise yerinde kalsa da siyasi hakları elinden alındı ve görevlisi Türkiye dışına sürüldü. Türkiye ise konferansta Cemiyet-i Akvam'a girmeye istekli olduğunu belirtmişti. Öte yandan Avrupa sınırının her iki tarafına yaklaşık yirmi mil genişliğinde askerden arındırılmış bir bölge de mevcuttu. Söz konusu yazıda önemli noktalar şöyle aktarıldı:

> *(...)Sonunda barış olması küçük bir şey değildir. Sırbistan'ın mali nedenlerle imzalamayı reddetmesi, Yakın Doğu sorunlarının ilk kez Müttefikler tarafından en azından Türkiye söz konusu olduğunda makul bir şikâyet kaynağı bırakmayacak şekilde ele alınması gerçeğiyle karşılaştırıldığında önemsizdir. Ayrıca, Türkiye'nin, barışı sürdürmenin önemini antlaşmanın çeşitli hükümleri ile kanıtlayan Cemiyet-i Akvam'a girmeye istekli olduğunu beyan etmesi çok güzel bir şey. İngilizler açısından Boğazlar Sözleşmesi ve Arapların kurtuluşu gerçek zaferler olarak karşımıza çıkıyor. Son olarak ve belki de en önemlisi, antlaşma, Yakın Doğu'nun savaş sonrası netleşmeyi engellemeye çok daha fazla katkıda bulunan uluslararası ilişkilerin birbirine bağımlılığı konusundaki çelişkilerin sonunu işaret ediyor.*

[741] **The Times**, 21 Temmuz 1923.

(...)Anlaşma, Türkiye'yi Avrupa'da terk ederken Avrupa sınırının her iki tarafına yaklaşık yirmi mil genişliğinde askerden arındırılmış bir bölgeye yerleştirmiştir. Peki Bulgaristan'a Ege'de vaat ettiği yer neresi? Lord Curzon'un görüşüne göre zorunlu nüfus değişimi, dünyanın yüzlerce yıl boyunca cezasını ödemek zorunda kalacağı tamamen kötü ve kısır bir çözüm ve bu çözüm Müttefiklere zorlandı. Ermeniler sadece ulusal bir yurt değil, hiç yurtsuz kalıyorlar. Ekümenik Patrikhanenin gerçekten de İstanbul'da kalmasına izin verilmişti, ancak mevcut görevlisi sürüldü.[742]

Yabancıların Türkiye'deki yeni haklarına da değinen *The Times*, Konsolosluk Mahkemeleri ile Kapitülasyonlar ve yabancıların Dragomanın (tercüman) varlığı olmadan (mülk vergilendirmesi hariç) tutuklanmasına karşı dokunulmazlığın kaldırıldığını belirtti. Bunun yerine, artık yalnızca ikamet, iş ve yargı yetkisine ilişkin Konvansiyon ve Yargı Beyannamesi ile hukuka tabi Türk yasaları vardı. Müttefik okulları, hayır ve dini kurumları hakkında ise antlaşma maddeleri yerine kabul edilen bir mektup vardır. *"Yabancıların Statüsü" (Status For Foreigners)* başlıklı haberde bu hakların ayrıntıları şöyleydi:

Konsolosluk Mahkemeleri ile Kapitülasyonlar ve yabancıların Dragoman'ın (tercüman) varlığı olmadan (mülk vergilendirmesi hariç) hepsinden tutuklanmasına karşı dokunulmazlık ortadan kalktı. Bunun yerine, yalnızca ikamet, iş ve yargı yetkisine ilişkin Konvansiyon ve Yargı Beyannamesi ile hukuka tabi Türk yasaları var. Mümkün olan en büyük karşılıklılık ölçüsüne dayanan Sözleşme, yine de Türkiye'nin primlerini veya Türkiye'de üretimi, ticareti veya ulaştırmayı teşvik etmenin diğer yöntemlerini kullanarak kendi vatandaşlarına sınırsız tercih yapmasına izin vermektedir. Ancak, mali suçlamalardan muafiyetler Müttefik vatandaşlarına eşit olarak verilmelidir. Müttefik okulları, hayır ve dini kurumları koruyan ve gerçekten destekleyen maddeler yerine, İsmet Paşa'dan, savaştan önce var olan bu kurumları tanımayı kabul eden ve şu anda var olan benzer kurumların davasına hayırseverlik vaat eden bir belge (mektup) yerini almıştır. Sözleşme, on yıl yerine yedi yıl sürecek.(...)[743]

Aynı haberin devamında ise *The Times*, yabancılara uygulanacak yargı kurallarını şöyle aktardı:

(...)Yargı Bildirgesine gelince, İstanbul ve İzmir'de ikamet edecek olan hukuk danışmanlarının yetkileri (şu anda Samsun veya Adana'dan söz edilmemektedir), Türkiye'nin dört bir yanından adaletin kötü yönetilmesi ve ev araması, araştırma ve tutuklamalar ile ilgili şikâyetleri almakla ve bunun üzerine raporları Adalet Bakanına yöneltmekle sınırlı olacaktır. İstanbul ve İzmir yargı bölgelerinde, polis harekete geçtikten hemen sonra sulh hâkimi tarafından bilgilendirilirler. Bildiride yabancılardan söz edilmiyor, bu nedenle Türkler için de geçerli, ancak pratikte kendilerine başvurması pek mümkün değil. Ancak danışmanların Türk hukuk makamları üzerinde hiçbir kontrolü

[742] **The Times**, 22 Temmuz 1923.
[743] **The Times**, 22 Temmuz 1923.

yoktur ve aniden kendini hapishanede bulan yabancı, sulh yargıcısının olayı bir danışmana bildirmeyi hatırlayacağı ümidiyle kendini memnun etmek zorunda kalacaktır.[744]

The Times, antlaşmadaki mali hükümlerin önemli noktalarını da sütunlarına aktardı. Buna göre antlaşmada bu hükümler karşılıklı sunulan barış taslaklarından oldukça farklıydı. Örneğin antlaşmada Muharrem Kararnamesinin adı dahi yoktu. *The Times*'a göre antlaşma mali hükümler konusunda Türklere tam yetki vermiştir ve yeni Türkiye, ülkesinin kalkınması için gerekli olan yabancı sermayeyi çekebilme şansının, kendisini bu sistemin dayandığı koşullara uyarlamaktan geçtiğini zamanla öğrenecektir. *"Finansal ve Ekonomik Sorunlar" (Financial And Economic Clauses)* başlıklı haber şöyledir:

Antlaşmanın mali hükümleri taslaktan önemli ölçüde farklıdır ve neredeyse analizlere karşıdır. Savaş öncesi borcun sermaye toplamının bölünmesi için yeni hükümler vardır; Muharrem Kararnamesi'nden bahsedilmiyor (...) Taslak Antlaşmanın 75. Maddesinde teklif edilen ve Müttefik olmayan vatandaşlara vergilendirilen toptan vergi iadesi, 15 Mayıs'tan sonra, 1922-23 öncesi mali dönem için tahsil edilecek şekilde değiştirilmiştir, ancak 15 Mayıs'tan önce toplananlar için değil. (...) İmtiyaz protokolü taslak 94-100 maddelerini kapsamaktadır. Türkiye tarafından imtiyazlı şirketlere ödenecek tazminat, tüm savaş hasarları için değil, artık mülk kullanımı veya hizmetlerin ödenmesi ile sınırlandırılmıştır. Vickers Armstrong ve Regie Generale des Chemins de Fer, ya da yeni imtiyazlar vermek için burada yeniden özetlenmeye gerek yok; kupon tartışmasının sonucu da ilgilenenler tarafından unutulmayacak. Antlaşmanın net sonucu, Türkiye'ye Ankara'nın sevinci için meşru bir zemin olan tam yetki vermektir. Denemenin başarılı olacağı kesin değildir. Ancak yeni Türk, Batı finans sisteminin bazı ilkelerini öğrendiğinde, ülkesinin kalkınması için gerekli olan yabancı sermayeyi çekebilme şansının, kendisini bu sistemin dayandığı koşullara uyarlamak olduğunu fark edecektir.[745]

Antlaşma metninin ortaya çıkması ve Ankara'dan gelen talimatla antlaşmayı imzalamaya hazır olduğunu belirten İsmet Paşa'nın yaklaşık 9 ay süren yıpratıcı mücadelesi sonunda bitmiş oldu ve barış antlaşması[746] 24 Temmuz 1923'te imzalandı.[747] Antlaşmanın yanı sıra konferansta kabul edilen toplamda 17 sözleşme, bildiri, protokol gibi ek belgelerle; Türkiye ile Batılı devletlerarasındaki bazı konularda uzlaşının sağlandığına dair mektuplar da bulunmaktadır. Mektupların

[744] **The Times**, 22 Temmuz 1923.
[745] **The Times**, 22 Temmuz 1923.
[746] *"İmzalayanlar: M. İsmet, Dr. Rıza Nur, Hasan, Horace Rumbold, Pelle, Garroni, G.C. Montagna, K. Otchiyai, E.K. Venizelos, D. Caclamanos, Constantin Diamandy, Constantin Contzesco, B. Morphoff. Stancioff, Fernand Peltzer, A.M. Bartholomeu Ferreira."* Dışişleri Bakanlığı, Dış Politikasında 50 yıl, s.311.
[747] Selek, Hatıralar, Cilt:2, ss.145-147; Atatürk, s.527.

bugün dahi antlaşmanın bir parçası olduğu doktrinde tartışmalı iken; toplam 18 belge arasında 3 belge ön plana çıkmaktadır. Bunların ilki 143 maddelik ana antlaşma metni, ikincisi Nüfus Mübadelesi Sözleşmesi, üçüncüsü ise Boğazlar Sözleşmesi'dir. Türkiye'nin bağımsızlığını sağlaması açısından ise 5 önemli belge bulunmaktadır. Bunlar: Yerleşme ve Yargı Yetkisine İlişkin Sözleşme, Ticaret Sözleşmesi, Sağlık Sorunlarına İlişkin Bildiri, Yargı Yönetimine İlişkin Bildiri ve Osmanlı İmparatorluğunda Verilmiş Birtakım İmtiyazlara İlişkin Protokol ve Bildiri.[748]

Antlaşmanın 143 maddesinin konularını ayrı ayrı başlıklar altında *The Times*'ın sütunlarına aktardığı yazılarla ve bu yazılara ek olarak çeşitli kaynaklardaki bilgileri belirterek aktardık. Antlaşmadan ortaya çıkan kararları konularına göre özetleyecek olursak:

Sınırlar konusunda: Musul çevresi, Batı Trakya haricinde Misak-ı Milli sınırlarının çoğu kabul ettirilmiştir. Musul konusu İngiltere ile ikili görüşmelerle çözülmek üzere ileri bir tarihe ertelenmiştir. Doğu'da bir Ermeni devleti ile Batı'da bir Yunan devleti bulundurulmayacaktır. Boğazlarda askerden arındırılmış bölge oluşturulacak ve Boğazlar Komisyonunun denetiminde bulunacaktır. Gökçeada, Bozcaada ve Tavşan Adaları Türkiye'ye verilirken; Kuzey Ege adaları silahsızlandırılması şartıyla Yunanistan'a; Onikiadalar İtalya verilmektedir. Türk topraklarından Müttefik askerlerin tahliyesi, antlaşmanın onaylanmasından 6 hafta içinde gerçekleşecektir; Müttefiklerin Türkiye'deki tüm kara ve deniz kuvvetleri, antlaşmanın onaylanmasıyla bölgeden tahliye edilecektir. Mali ve İktisadi Konularda: kapitülasyonlar kaldırılmıştır. 1914'te verilen yabancı imtiyazlarının tanınması kabul edilmemiştir. Osmanlı'dan kalan borçlar, Türkiye ile Osmanlı'dan ayrılan diğer devletler arasında paylaştırılmıştır. Türkiye Savaş tazminatı ödemeyecektir. Azınlıklar Sorunu: Yunanistan'la ahali değişimi yapılacaktır. Fener Rum Patrikhanesi İstanbul'da kalacak ancak siyasi haklardan yoksun bırakılacaktır.[749]

The Times, Lozan Konferansı'nın sona erdiğini, barış antlaşmasının sonunda imzalandığını *"Sonunda Türk Barışı, Lozan'da İmzalandı, Final Seramonileri" (Turkish Peace At Last, Signed At Lausanne, Final Ceremonies)* başlığıyla duyurdu. İmza töreninin ayrıntıları şöyleydi:

[748] Oran (Ed.), TDP, Cilt:1, ss. 220-223.
[749] Bilsel, Cilt:2, ss. 584-694.

Antlaşma bu öğleden sonra Lozan Üniversitesi'ne ait bir salon olan Palais de Rumine'de imzalandı. Yugoslavlar, borcun bölünmesi için duydukları imtiyazlardan memnun olmadan imza atmadılar. Palais'in kendisi ve önündeki yer çok süslü bir şekilde dekore edilmiş ve çok sayıda tam donanımlı elbiseli korumalar tarafından korunuyordu. Tören, ateşin kullanımını simgeleyen zengin fresklerle daha ziyade florantinli olan büyük salonda yapıldı. Vaud Kantonu ve Lozan Belediyesi temsilcileri de dâhil olmak üzere yaklaşık her beş yüz kişi toplandı. Toplantıyı Federal Meclis Üyeleri Schulthess ve Chuard eşliğinde İsviçre Konfederasyonu Başkanı Herr Scheurer açtı. Başlıca delegeler tarafından imzalanan çok sayıda belge ve oturumlar, konferansın çalışmalarını öven ve barışın şimdi kesin olarak tesis edileceği umudunu dile getirdiği Herr Scheurer tarafından yapılan bir konuşma ile sona erdi. Bunu, Beau Rivage Hotel'in bahçesinde Müttefik heyetinin gayrı resmikabulü izledi. İngiliz heyeti bu gece Londra'ya gidiyor. Böylece Lozan Konferansı sona eriyor.(...).[750]

The Times, Lozan Barış Antlaşması'nın içeriğini ise sütunlarına *"Türkiye ile Barış" (Peace With Turkey)* başlığıyla aktardı. Yeni antlaşmanın Türkler açısından Mondros Ateşkes Antlaşması ya da Sevr Antlaşmasıyla kıyaslandığında çok az benzerlik taşıdığı aktarıldı. *The Times*, çok uzun olan bu yazısında, Türk milliyetçilerinin, Batı diplomasisinin birleşik güçlerine karşı başarılı bir şekilde durduğunu, ülkesinin yaşamını kalbinin arzusuna göre yeniden oluşturma özgürlüğünü kazandığını vurguladı. Söz konusu yazı şöyleydi:

Lozan Konferansı dün barış imzasıyla sona erdi. Konferans, geçen kasım ayından bu yana ilk kez takip edenlere -uzun bir gecikme dizisi kilitlenmeleri ve hayal kırıklıkları olan işlemler - ima ettiği her şeyle birlikte, derin bir rahatlama duygusu getirecektir. Bu, tüm tarafların eşit derecede tatmin olacağı anlamına gelmez. Türkler için gerçekten, zaferlerinin bütünlüğü inanılmaz görünebilir. Bugünkü pozisyonları ile kendilerini Mondros Mütarekesi ya da Sevr Antlaşması çerçevesinde buldukları pozisyon arasında çok az benzerlik vardır ve bugün ve Ekim 1914'teki pozisyonları arasında daha azdır. En kötü günlerinde II. Abdülhamid'inkinden farklı ama çok az farklı olan yeni Türk milliyetçiliği, Batı diplomasisinin birleşik güçlerine karşı başarılı bir şekilde durdu, ülkenin yaşamını kalbinin arzusuna göre yeniden oluşturma özgürlüğü kazandı.(...)[751]

The Times, yazının devamında Türklerin müzakerelerde yürüttükleri azimden dolayı tebrik edilebilir olduğunu, Lozan'daki en karanlık görünümlerde dâhi, İsmet Paşa'nın dürüstlüğünün ve yeteneğinin hiçbir zaman Müttefikler tarafından tanınmadığını aktardı. *The Times* ayrıca Lozan Antlaşması bir cömertlik ve adalet biçimi olduğunu da savundu. Nitekim bu antlaşma, her ne kadar Ermeni yurdu, kapitülasyonlar, mübadele gibi bazı kararları ideal olarak almasa da Türkiye'nin

[750] **The Times**, 25 Temmuz 1923.
[751] **The Times**, 25 Temmuz 1923.

meşru arzusunu tam olarak tanıyordu. *The Times'*ın savunduğu bu görüşler, sütunlara şöyle aktarıldı:

> *(...)Uzun süren müzakereler sırasında Müttefikler uzlaşmalarını eşi görülmemiş bir uç noktaya taşıdılar. Türkler de barışın müzakere edildiği durumdan yararlanamadı. Türklerin, Müttefiklerin barışı her ne pahasına istediklerine inanmak için her nedenleri vardı. "Birleşik cephenin" onlara karşı olduklarını biliyorlardı. Sadece Avrupa'nın diğer kaygılarından değil, aynı zamanda finansal çıkarların baskısından kaynaklanan komplikasyonların da farkındalardı. Ve tıpkı Müttefik temsilcilerine, bu komplikasyonlara rağmen, kendilerine verilen görevin yerine getirilmesinde ısrarcı olduğu gibi, Türkler, bu yüzden müzakerelerde yürüttükleri azimden dolayı tebrik edilebilirler. Lozan'da en karanlık görünümde dâhi, İsmet Paşa'nın dürüstlüğü ve yeteneği hiçbir zaman Müttefikler tarafından tanınmadı.*
> *Modern tarihte neredeyse herhangi bir antlaşma ile karşılaştırıldığında, Lozan Antlaşması bir cömertlik ve adalet biçimidir. Bu açıdan, 31 Ocak'ta Lord Curzon'un taslak antlaşmasında Türklere sunulduğu zaman bildirdiği gibi, dünyanın kamuoyuna korkusuzca meydan okuyabilir. Türkiye'nin meşru arzusunu tam olarak tanır; sınırlarının güvenliğini sağlar; kendi kurtuluşunun işlemesi için onu serbest bırakır. Ancak hiç kimse tüm hükmünün ideal olduğunu iddia edemez. Zorunlu nüfus değişimi bir kara lekedir. Ermenilerin kaderi ise bir diğeri. Bulgaristan'ın Ege'ye yayılması sorunu, Stambulısky tarafından Lozan'da olduğunu düşündüğümüz gibi ele alınmayan sorun, önümüzdeki yıllarda kolayca sorun çıkarabilecek bir sorun olmaya devam ediyor.(...)*[752]

The Times, antlaşmanın getirdiği eşitlik ilkesi sonucunda Türkiye'nin bir mucize ile artık medeni bir güç haline geldiğine inanılıp inanılmayacağını sorguluyordu. *The Times'a* göre müzakereyi pazarlık etmek isteyen insanların içinde doğal bir içgüdü olsa da, Türklerin zihniyeti ile Batı Avrupa'nınki arasındaki uçurum konferansta ortaya çıkmıştı. *The Times*'ın bu konudaki yorumları şöyleydi:

> *(...)Ve genel olarak, Türkiye'nin özgürlüğünü nasıl kullanacağına dair bilinmezlik büyük bir belirsizlik taşıyor. Antlaşmaya eşitler arasında müzakere edildiği için Türkiye'nin bir mucize ile medeni bir Güç haline geldiğine inanmalı mıyız? Genellikle Lozan'da, Türk delegelerin kötü niyetine değil, oyunun kurallarını bilmemesi nedeniyle ortaya çıkan aksaklıkların açık olduğu açıktı. Bazı hileleri gizlememesi için en sade ve en bariz öneri bile şüpheleri, müzakereyi pazarlık etmek isteyen insanlar için doğal bir içgüdü olsa da, onların zihniyeti ile Batı Avrupa'nınki arasındaki uçurumu ortaya çıkardı. Türk Hükûmeti ile borcun tahvil sahibi arasındaki müzakereler ve Türkiye'nin refahından sonra şartlar elverişli olduğu anda ülkeye akın edecek olan ciddi alıcıların birbirlerine karşı oynamasını ilgiyle bekliyoruz. Koşulların sert baskısı şüphesiz Türk milliyetçilerini zamanında fark etmelerini sağlayacak olsa da, modern hatlardaki gelişme hayallerinin boş olduğu, yabancı sermayeyi çekmek için bu tecrübenin ilk aşamalarının yabancı finansal menfaatler açısından zor görünmesi muhtemeldir.*[753]

[752] **The Times**, 25 Temmuz 1923.
[753] **The Times**, 25 Temmuz 1923.

The Times, haberin son kısmında İngiltere'nin antlaşmadan memnun kaldığını, nitekim Türkiye'deki İngiliz prestijinin diğer tüm devletlerden daha yüksek olduğunu savundu. Konferanstaki bu başarıda İngiliz Dışişleri Bakanlığı'nın payının büyük olduğu da belirtiliyordu. Chester İmtiyazı konusunda eleştirilere maruz kalan Rumbold'un izlediği politikayı burada savunan *The Times*, Amerikalı gözlemcinin bu konuda oynadığı rolün kabul edilemez olduğunu, İngiliz diplomasi temsilcisinin elinden bir şey gelmesinin imkânsızlığını da vurguladı. *The Times'*ın söz konusu olan düşünceleri şöyleydi:

> *İngiltere'nin kendisi söz konusu olduğunda, bu pozisyondan memnun kalmamamız için hiçbir nedenimiz yok. Şu anda Türkiye'deki İngiliz prestiji diğer tüm Güçlerinkinden daha yüksektir ve güvenle iki ülke arasındaki ilişkilerin arzulanan hiçbir şeyi bırakmayacağını umuyoruz. Dışişleri Bakanlığı, bu mutlu sonuçtan dolayı tebrik edilecektir. Unutulmaması gereken ama üzerinde ısrar etmenin güç olduğu zorlukların ortasında, Lozan'daki müzakerelerin yürütülmesi, deneyimden gelen bilgi ile zenginleştirilmiş sağduyunun göze çarpan bir göstergesi olmuştur. Güler yüzlü Amerikalı gözlemcinin oynadığı rol çoğunlukla kabul edilemezdi. Ancak, bir Hükûmet diplomatik temsilcisinin ağzından, yabancı bir Hükûmet ile bir İngiliz şirketi arasında müdahale ettiğini iddia ettiğinde, bu temsilcinin görevi sadece nankörlük değil, aynı zamanda imkânsızlık haline gelir. Serbest ticaret politikası beklenmedik şekilde geniş bir alanı kapsayacak şekilde belirlenebilir; ancak ilanı tamamen yersiz olabilir.*[754]

The Times gibi İngiliz siyasetçileri de İngiltere'nin Lozan'dan Türkler kadar memnun olduklarını belirtiyordu. Nitekim İngiltere, Yakın Doğu'da kaybettiği prestijini, Türkiye'ye haklarını iade ederek kademeli olarak geri kazanmıştı. Bu düşünce, İngiliz dış işleri bakanlığından D.G. Osborne'un 25 Temmuz'da yazdığı notta da kendisini göstermektedir. Osborne yazısını, *"(...)Genel olarak Yunanlıların uğradığı yenilginin bize Türkiye'de kaybettirdiği saygınlığı İstanbul, Mudanya ve Lozan'da fazlasıyla geri kazanmış bulunuyoruz... Fransızların saygınlığı ise hiç bu kadar düşük olmamıştı."* şeklinde sonlandırıyordu.[755]

The Times, ertesi günkü haberlerinde ise ABD ile Türkiye'nin müzakeresinde anlaşmazlıklar çıktığını aktardı. Bunun nedeni olarak ABD temsilcilerinin, Türkiye'deki Amerikan vatandaşlarının hakları ile ilgili olarak Türklerden kapitülasyonlara benzeyen özel bir rejim istemeleri gösterildi. ABD'nin bu konuda ısrar etmeye devam edecek olmasıyla iki ülke arasındaki müzakerelerin askıya

[754] **The Times**, 25 Temmuz 1923.
[755] Dockrill, ss. 122-123.

alınacağı *"ABD İle Türkiye Müzakereleri" (U.S. Negotiations With Turkey)* başlığıyla sütunlara şöyle aktarıldı:

> *Amerikanların Türklerle müzakerelerinde bazı zorluklar ortaya çıkmıştır. Türkiye'deki Amerikan vatandaşlarının hakları ile ilgili olarak ABD temsilcileri, Türklerden Lozan Antlaşması'yla kaldırdığı kapitülasyonlara benzeyen özel bir rejim istiyorlar.*
> *ABD temsilcisi Grew'in Hükûmetinden bu konuda talimat beklediği bildirildi. Dün gece İsmet Paşa ile uzun bir konuşma yaptı ve Türk delegenin birkaç gün daha kalmayı kabul ettiği söyleniyor, ancak ABD şu anki iddiasında devam ederse müzakereler askıya alınacak ve daha sonra İstanbul'da devam edecek.*[756]

The Times, Lozan Barış Antlaşması'nın Müslüman kesimler için ne kadar önemli bir antlaşma olduğunu ise Aga Khan'ın Lozan'dan tüm İslam dünyasına gönderdiği telgrafla sütunlarına taşımış oldu. *"Lozan Barışı, Aga Khan'ın Müslümanlara Mesajı" (The Lausanne Peace, Aga Khan's Message To Moslems)* başlıklı haberde Aga Khan'ın "*Tüm Müslümanlara. Bu mesajı Lozan'dan gönderiyorum. Tarihte ilk kez bir Müslüman ulusu adına Batı'nın Büyük Güçleri ile kesinlikle eşit şartlar altında bir Antlaşma imzalandı."* cümlesiyle başlayan mesajının bulunduğu yazı şöyleydi:

> *Dünyanın çeşitli yerlerinde milyonlarca Müslüman'ın manevi başkanı ve Hint Müslümanları arasında en etkili kişi Ekselansları Aga Khan, Lozan'dan aşağıdaki mesajın tüm İslam camiasına telgraf edilmesini sağladı. Mesaj şu anda Hindistan, Mısır, Afrika ve Asya'daki Zorunlu Bölgeler ve diğer ülkelerde yayınlanmaktadır:*
> *Tüm Müslümanlara,*
> *Bu mesajı Lozan'dan gönderiyorum, tarihte ilk kez bir Müslüman ulusu adına Batı'nın Büyük Güçleri ile kesinlikle eşit şartlar altında bir antlaşma imzalandı. Antlaşma, Mustafa Kemal Paşa'nın sabit liderliğine ve İsmet Paşa'nın sabırlı diplomasisine en büyük itibarı yansıtırken, İngiltere ve Fransa'nın ve diğer Batı Güçlerinin Türkiye ve tüm İslam'la iyi dost olma arzusunu da ortaya koyuyor. Bu büyük antlaşma kapsamında Türkiye, bağımsız ve özlü bir ulusal devlet haline gelecektir. Ona uzun süre tutsak eden prangalar vuruldu. Türk egemen güçleri, artık geçmişte Türk topraklarında diğer ülkelerin denekleri tarafından sağlanan aşırı ve anormal ayrıcalıklardan etkilenmeyecek. Türk topraklarında hiçbir yabancı birlik kalmayacak. Türk ulusal devletinin özgürlüğü tamamlandı. Tarihi İstanbul Halifeliği korunuyor. Türkler varlıklarını herhangi bir kısıtlama olmaksızın geri aldı ve aynı zamanda kutsal Edirne şehri ve Trakya'daki topraklarını da kurtarıyorlar. (...)*[757]

Türklerin ulusal özgürlüğünü sağlamasında cesaretleri kadar Batı dünyasından İngiltere ve Fransa'nın iyi niyetlerinin de etkili olduğunu savunan Aga

[756] **The Times**, 26 Temmuz 1923.
[757] **The Times**, 28 Temmuz 1923.

Khan, geçmiş kavgaların sona erdiğini *The Times'*ta yer alan mesajının devamında şöyle aktarıyordu:

> *(...)Türkler bu son derece tatmin edici yerleşimi kendi fedakârlıklarına, kendi cesaretlerine ve cesaretlerine borçludurlar, fakat aynı zamanda etkisi her zaman Türkiye ile adil bir barış sonucuna ve Müslüman dünyasıyla yakın ilişkilerin restorasyonuna yönlendirilmiş olan Büyük Britanya ve Fransa halklarının iyi niyetine borçludurlar. Bu geçmiş kavgaların sona erdiğini gösterir. İsveç kadar bağımsız olan Türk ulusal devletinin, Batı güçleri ile yeni ve kalıcı dostluklar kurabilmesi gerektiği anlamına gelmelidir. Büyük ölçüde geçmişte Türklere uygulanan aşağılık konum nedeniyle yüz yıllık bir çekişme sona eriyor. Hindistan'da ve İngiliz İmparatorluğu'nun diğer bölgelerinde ya da zorunlu bölgelerde yaşayan Müslümanlara göre, inanıyorum ki Türkiye'nin önde gelen devlet adamları şimdi İngiltere'nin yanı sıra Fransa ile de içtenlikle iyi ilişkiler kurmak istiyorlar. Ekonominin ve ticaretin yenilenmesini hevesle karşılayacaklarını ve Antlaşmanın iş ilişkisinde eski günlerde hiç olmadığı gibi gelişeceğini düşünüyorum.(...)*[758]

Aga Khan mesajının devamında, Hindistan Müslümanlarını ve diğer Müslümanları, eskiyen ve yararlı bir hizmeti olmadığını savunduğu *Hilafet Hareketi*[759] yerine Türkiye'nin kayıp refahını sağlaması için ona yardım etmeye çağırıyordu. Mesaj söyle devam ediyordu:

> *(...)Hindistan'daki arkadaşlarıma şu anda Türkiye ile Büyük Britanya arasında başlayan yeni ilişkileri düzeltmek için hiçbir şey yapılmaması gerektiğini söyleyebilirim. Tersine, eski fark nedenlerini ortadan kaldırmak ve yeni bir başlangıç yapmak için her türlü çaba gösterilmelidir. Güncel olmayan ve yararlı bir amaca hizmet edemeyen Hilafet Hareketi yerine Hindistan Müslümanları, Türkiye'nin yaralarını sarmasına ve kayıp refahını kurtarmasına yardım etmeye çalışmalıdır. Hint Müslümanları, bu antlaşmanın Kral ve danışmanlarının sıcak desteğine sahip olduğunu hatırlamalıdır. Hem Hindistan'da hem de başka yerlerde tüm Müslümanlara verebileceğim en iyi tavsiye, bu yeni ulusal Müslüman Devletine ihtiyaç duyduğu saatte yardımcı*

---

[758] **The Times**, 28 Temmuz 1923.

[759] *Hilafet Hareketi*: 1. Dünya savaşında Osmanlı'nın izlediği Pan-İslamizm ideolojisi Müslümanlar üzerinde başarılı olmamış ve çoğu Müslüman Hristiyan devleti altında Osmanlı'ya karşı savaşmıştı. Ancak Bombay'da Hindistan'daki Müslümanların arasında kurulan ve bu durumun istisnası olan *Hilafet Komitesi*, İstanbul'daki hilafet makamın bağlıydı. Savaş sonrasında hilafet kurumunun tehlikeye girdiği düşüncesinde olan bu komite, bu nedenle Milli Mücadeleni sempatiyle takip ediyor ve destekliyordu. Zamanla bu destek *"Hilafet Hareketi"* ismiyle adlandırıldı. Esasen bu hareketin adı Hilafet olsa da asıl amaç İngiltere'ye karşı bağımsızlık eylemlerini başlatmaktı. Bu durum, Hilafet Hareketi'nin hilafet makamının kaldırılmasından sonra Türkiye'ye olan bakışının değişmemesinden de anlaşılmaktadır. Hilafet Hareketi'nin Milli Mücadelene verdiği önemli destekler mevcuttur. Nitekim Hilafet Hareketi, "İzmir Fonu" ve "Ankara Fonu" adı altında düzenlediği bağışlarla Yunanlıların Anadolu'da yaptıkları tahribata karşı Türkiye'ye destek olmuş; 1922'de Londra'da Türk lobisi oluşturma faaliyetlerine girişmiş; Hilafet Hareketinin Avrupa temsilcisi Mehmet Ali Bey Roma'da Papa'ya ve İtalyan Hükûmetine Türk tezlerini savunmuştur. Öte yandan "Ankara Alayı" isimli gönüllü askeri birliği kuran Hilafet Hareketi, savaşın sona ermesiyle bu birliği Anadolu'ya gönderememiştir. Oran (Ed.), TDP, Cilt:1, ss. 210-212.

olmak için ellerinden geleni yapmalarıdır. Bu en iyi şekilde yapılabilir ve siyaset konuşmakla değil, pratik adımlar atarak. (...)[760]

Aga Khan mesajının sonunda Türk halkının zor durumunu aktarırken, Türk çocuklarına gençlerine yönelik yaptığı yardımlardan söz etti. Öte yandan Aga Khan mesajında konferansta Arap topraklarına dair herhangi bir karar çıkmasa da, sorunun ilerleyen zamanlarda iyileşeceğini aktardı. Türkiye'nin yeni liderlerinin Batı ile düşman olma taraftarı olmadığını vurgulayan Aga Khan, mesajını,

(...)siyaseti yalnız bırakalım ve kendimizi İslam'ın en parlak yıldızı olacak yeni devlete olabildiğince yardım sunma görevine dönüştürelim." cümlesiyle sonlandırdı. Söz konusu olan mesajın son kısmı *The Times*'ın sütunlarında şöyleydi: *"(...)Türkiye büyük kayıplara uğradı ve halkı doğrudan yardıma ihtiyaç duyuyor. Sağlık önlemlerini iyileştirmek, sağlığı geri getirmek ve çocuk refahı için hareketleri teşvik etmek için Hindistan'dan özel görevler göndermeye çalışıyoruz. Ülkenin kurtuluşu için Türkiye'nin gençliğine bakmalıyız ve bunu çocuklara yardım etmekten daha iyi nasıl yapabiliriz? Lozan Türk delegelerine Türk yetimlerine yardım etmesi için kendim 1.000 £ verdim.*
Antlaşma kapsamı dışında kalan Arap halkını hala tatmin edici olmayan bir konumda bırakmaktadır, ama zamanın, Arap sorununu iyileştireceğini düşünüyorum, bu da sorun değil. Bu arada Kutsal Yerlerin kutsallığı ve güvenliği sağlanıyor. Türklere, kuşkusuz layık olduklarını kanıtlayacak, tarihte yeni bir yer veren bu tarihi Antlaşmayı tüm Müslümanlar adına ciddiyetle takdir ediyorum. Türkiye yeni bir dönemin eşiğindedir. Liderleri onunla Batı Güçleri arasında daha fazla düşmanlık yapmamızı istemiyor. Dolayısıyla siyaseti yalnız bırakalım ve kendimizi İslam'ın en parlak yıldızı olacak yeni devlete olabildiğince yardım sunma görevine dönüştürelim.[761]

Lozan Barış Antlaşması 23 Ağustos 1923'te Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde 227 üyenin 213 olumlu,14 ret oyu ile onaylanmıştır.[762] Mustafa Kemal Paşa'nın İsmet Paşa'ya olan güveni, İsmet Paşa'nın Lozan'daki kararlı politikası sonucunda, Lozan Antlaşması'ndan sonra Türkiye, uluslararası arenada saygın, işgalden arınmış, ekonomik, sosyal siyasal açıdan bağımsız bir ülke olarak, yoksul bir Anadolu ile yeni tarihini yazmaya başlayacaktı.

[760] **The Times**, 28 Temmuz 1923.
[761] **The Times**, 28 Temmuz 1923.
[762] Gönlübol (Ed.), s.61.

SONUÇ

Tezimizin konusunu oluşturan ve yaklaşık 9 ay süren Lozan Barış Konferansı'nın *The Times* gazetesindeki yansımaları, konferansta Türkiye'yi temsil eden İsmet Paşa başta olmak üzere Türk delegelerinin Batı diplomasisi karşısında ne denli zor bir sınav verdiğini göstermektedir. Nitekim diplomasisinin inceliklerini iyi bilen ve yaklaşık 2 asırdır bu konuda Türklere fark atan Batı diplomatları, tecrübelerini yıllar boyunca kuşaklarına aktarmışken; Türk tarafının böyle bir avantajı olmamıştır. Uzun yıllar çeşitli savaş cephelerinde işgallere, ayaklanmalara karşı savaşan, mali ve siyasi gücü savaş yenilgileri ile zayıflayan, çağının koşullarına yetişemeyen Osmanlı, diplomasi alanında da uzun yıllar istediği sonuçlara ulaşamamıştır. Batılı diplomatlar yıllarca diplomasi masalarında Türkleri yenmeye alışmıştır. İki kesim arasındaki bu farklılık, Türklerin şartları ne şekilde değişirse değişsin, Batı tarafından sürdürülmek istenmiştir. Nitekim Anadolu'daki zaferlerinin ardından Lozan'daki barış görüşmelerinde Müttefiklerle yine diplomasi masasına oturan Türkler, Müttefiklerin aynı alışkan politikalarına maruz kalmıştır. Ancak *The Times*'ın sütunlarına aktardığı bu konferans, Batılı devletlerin alışkanlığına karşı Türklerin ilk defa verdiği tepkilerin ne şekillerde olduğunu gözler önüne sermiştir.

Batı'nın Anadolu'daki emperyalist politikalarına karşı zafer kazanan Türklerin, eski Osmanlı diplomatlarının sürdürdüğü pasif politikayı sürdürme niyetinde olmadığı *The Times*'ın sütunlarında oldukça anlaşılan bir durumdur. Söz gelimi, konferanstaki oturumlarda *The Times*'ta karşımıza çıkan haberlerin çoğu, Lord Curzon'un taleplerini sürekli reddeden İsmet Paşa'nın inatçı tavırlarını aktarmaktadır. İsmet Paşa'nın konferanstaki tutumunun Batı kamuoyu algısında alışık olunmayan bir durum olduğu ise *The Times*'ın yazılarının üslubunda da fark edilmektedir. Şöyle ki, İngiltere'nin çıkarlarına uygun talepleri reddeden İsmet Paşa'nın tüm politikaları *The Times*'ın pek çok yazısında "haksızlık, inatçılık ve kendini beğenmişlik" olarak tanımlanmıştır.

Konular her ne kadar Ermeni meselesi, Trakya sınırı, kapitülasyonlar, borçlar, savaş tazminatı gibi karar alınmayı bekleyen meseleler gibi görünse de, konferanstaki uzlaşma konusu, esasen, Batılı devletlerin Türkler üzerinde uzun yıllar sürdürdüğü politikalarına devam etme çabaları ile Türklerin artık bunu kabul

etmemesi üzerine kuruludur. Uzlaşının sağlandığı 24 Temmuz 1923'e kadar *The Times*'ın sütunlarına aktardığı haberlerin tümünde uzlaşmanın konusunun aslında bu olduğu anlaşılmaktadır. *The Times*'ın sütunlarında açıkça görülen, konferansta tarafların uzlaşmasını zorlaştıran, iki farklı zihniyet yapısının arka planıdır ve bu, sadece *The Times*'ta görülen bir olgu değildir. Seha Meray'ın *Lozan Tutanakları* eserinin öz sözünü yazan İsmet İnönü'nün de belirttiği bu durum hakkında İsmet Paşa: *"konferansta sırası geldikçe ben Mudanya Mütarekesinden bu konferansa geldiğimizi söylerken; Lord Curzon, Mondros Mütarekesini hatırlatmaya çalışırdı. Mesele aramızda çözülmeden ihtilaflı kalırdı."* cümlesini bizlere aktarmıştır.

İki kesimin de kararlı politikaları ise konferansın tartışmalı ve yıpratıcı olma özelliğinin ana nedeni olarak karşımıza çıkmaktadır. Yüzlerce yıllık Batı emperyalist politikalarına eklemlenmiş olan Osmanlı'nın, askeri kadrosu Anadolu'daki işgallere son vererek Batının karşısına çıkarken; Batı Yakındoğu'daki önemli çıkarlarını isyancı güruha kaptırmak niyetinde değildir. *The Times*'da *Kemalistler* olarak adlandırılan bu kesim, *aşırı milliyetçi, kaba, hoyrat adamlar* olarak haberlerde sürekli *Batılı modern siyaseti* kelimesiyle aynı cümle içinde kurgulanmış, karşı kesime olan bakış açısı büyük bir kibir göstergesi olarak basın tarihinde yer almıştır. Bu haberler, *The Times*'ın Batı diplomatlarının konferansta kimlere karşı mücadele ettiğini kamuoyuna lanse etmesi nedeniyle de önemlidir.

Bu konferansta Müttefikler, karşılarında Osmanlı'nın eski sakin bürokratlarını değil; yıllardır savaş meydanlarında kendilerine karşı mücadele etmiş bir komutanı bulmuştur. Bu komutan şimdi dünyanın takip ettiği bir konferansta, onlarla eşit şartlarla müzakere etmekte ve istemediği kararları reddederken, kendi taleplerini açıkça belirtmekteydi. *The Times*'a aktarılan ve özellikle İngiliz diplomat Curzon'u çileden çıkartan bu durumlar karşısında, İsmet Paşa, sabrını ve sinirlerini korumaya çalışarak politikalarını sürdürmeye devam etmiştir. Öyle ki, *The Times'*a sıklıkla yansıyan, Misâk-ı Millî'ye uygun kararların konferansta kabul edilmesini sağlamaya yönelik tüm çabaları, Müttefikleri çoğunlukla hayrette bırakmıştır. Benzer bir şaşkınlığı zaman zaman yazılarında hissettiren *The Times*, İsmet Paşa'nın Boğazlar Konvansiyonu'nun derhal yürürlüğe girmesi, kapitülasyonların kaldırılması gibi pek çok talebini "saçma" olarak nitelendirmiştir. Batı ile Türk tarafının anlaşmazlığını günlerce sütunlarına aktaran *The Times*, İsmet Paşa'ya yönelik ılımlı

yazılar yazmaya ancak antlaşmanın imzalanmasına yakın günlerde başlayacaktır. Bu nedenle, *The Times,* konferans boyunca Avrupa toplumunun Türkiye ve Türkler konusundaki zihniyet yapısında bize önemli kanıtlar göstermiştir.

İki farklı zihniyet yapısının dışında, konferansa katılım şartı olarak eşitlik ilkesi talep eden Türklerin, bu isteğinin kabulü dahi Müttefiklerin itibarını zedeleyen bir durum olarak görülmüştür. Konferansın sonunda barış antlaşmasının maddelerini aktaran *The Times*, antlaşmanın kazananının Türkler olduğunu belirtirken; eşitlik talebinin kabulüyle başlayan bir konferanstan, Müttefiklerin yararına kararlar çıkacağını beklemenin zaten tuhaf olduğu vurgusunu da yaptı. Konferansın başında her onurlu halk gibi eşitlik muamelesi ile görüşme talep eden Türklerin bu isteği İngiltere için o kadar itibar zedeleyici olmalı ki, *The Times*, konferansın sonunda sütunlarına, barışın Türler için zafer olmasının ilk adımının Müttefiklerin eşitlik şartını kabul etmesiyle başladığını savunmuştur. *The Times'ın,* bu konudaki yazıları ve belirttiği fikirler o dönemde İngiliz kamuoyunda Türk algısına bir örnek teşkil etmektedir.

Lozan Konferansı'nın hem 1. Dünya Savaşı'nı hem Kurtuluş Savaşı'nı bitirmek üzere toplanmış olması da iki kesimin konferansta çetin davranmasına yol açmıştır. Müttefiklerin mali, siyasi ve diplomasi konularda Türklere göre avantajlı durumu karşısında Türkler, savaşı kazanan taraf olduklarını vurgularken, Misâk-ı Millî'ye aykırı olduğu ve egemenlik haklarını zedeleyeceği gerekçesiyle çoğu Müttefik talebini reddederek Müttefiklerin politikalarına karşı yanlış kararlar almaktan kurtulmuşlardır. Bunların yanı sıra Tür delegeleri Müttefiklerin karşısında artık eski Osmanlı olmadıklarını, barıştan sonra Türkiye'nin Batılılaşma ilkesiyle devlet politikalarını yöneteceklerini savunarak Osmanlı'dan kalan birer sorun olan kapitülasyonları ve imtiyazları reddetmiştir. *The Times*'ın sütunlarında gergin geçen oturumların nedeni olarak İsmet Paşa'nın *"egemenliğe aykırı"* sözünün olduğu ve sürekli bunu tekrar ederek Müttefiklerin sinirlerini harap ettiği vurgulanmıştır. *The Times*, özellikle konferansın birinci dönemindeki haberlerinde, İsmet Paşa'nın beğenmediği her konuda bu sözü söyleyerek hiçbir Müttefik teklifini kabul etmediğini ve delegelerin boşa geçen saatler için hayal kırıklığına uğradıklarını belirtmiştir. *The Times*'da sıklıkla görülen İsmet Paşa'nın kararlı ve inatçı tutumu

Lozan'da uzun geçen sürenin sonunda en az tavizle Türklerin istediğine uygun bir antlaşmanın çıkmasını sağlamıştır.

İsmet Paşa, konferansta bir yandan Osmanlı'dan beri devam eden meseleleri çözebilmek için çabalarken, diğer taraftan Türkiye'yi eşit ve medeni bir devlet olarak Müttefiklere kabul ettirmeye çalışmıştır. Batılı devletlerin Türklere eşit ve medeni ilkelere göre sulh etme yanlısı olmadığı konferansın her iki döneminde görülürken, bu durumun en büyük örneği yabancılara uygulanması istenilen adli kapitülasyonlar konusundaki oturumlarda görülmektedir. *The Times*'da İsmet Paşa'nın savunmasıyla yansıyan bu konu, hiçbir ülkede yabancılara özel muamele ile yaptırım uygulanmazken, konferansta Türkiye'ye, Osmanlı'daki gibi yabancılara ayrıcalıklı düzenlemeler yapması yönünde baskılar yapılmıştır. İsmet Paşa'nın, Batı kadar saygın, eşit bir devletin temsilcisi olduğunu sık sık vurgulaması ve konferansta Müttefiklerden buna uygun muamele ve talep görmedikçe hiçbir Müttefik talebini kabul etmediği *The Times*'da sıklıkla karşımıza çıkmaktadır. İyi bir politikacı olduğunu tarih önünde ilk kez bu konferansla gösteren İsmet Paşa, dönemin koşullarında devletlerin arasındaki anlaşmazlıklardan yararlanmayı da ihmal etmemiştir. İsmet Paşa, Musul konusunda Fransa'nın İngiltere yanında olmasını engellemek adına Ankara Antlaşmasını konferansın gündemine getirmezken; Boğazlar konusunda Sovyetlerin tepkisine rağmen Müttefik devletlerle uzlaşma yolunu seçmiş, Türkiye'nin barış talebinde ne kadar samimi olduğunu göstermiştir; imtiyazlar, kapitülasyonlar konusunda İngiltere ve Fransa'nın talepleri bertaraf edilmiştir. Bu nedenle *The Times*, konferansın özellikle ilk döneminde İsmet Paşa'nın çoğu talebinin Bolşevik fikri olduğunu savunmuş, Müttefiklerin çıkarlarının garantisinin İngiltere'nin çıkarlarının selametinden geçtiğini savunarak Müttefik birliğinin önemini defalarca hatırlatacak yazıları aktarmıştır.

Müttefiklerin Osmanlı'dan kalan imtiyazlı çıkarlarına devam etme arzusu, Türkler karşısında itibar yarışına girmeleri konferansta İsmet Paşa tarafından sürekli reddedilmiştir. Batı'nın uzun direnmelerine rağmen, İsmet Paşa, Misak-ı Milli kararlarını aynı kararlı tutumuyla savunmuştur. Bu durum, konferansın ikinci döneminde Müttefiklerin eski çıkarlarına yönelik taleplerini İsmet Paşa'ya savunmasına olanak bırakmamıştır. Nitekim konferansın bu aşamasında Türklerin uzun diretmeleriyle eski taleplerinden vazgeçen, barışı Müttefiklerin suçlanmasıyla

tehlikeye atmak istemeyen Batı diplomatları, Türkiye'yi eşit bir devlet olarak nihayet kabul etmiştir. Konferansın Türklerin taleplerine en uygun barışı sağlamasının arkasında İsmet Paşa'nın ve heyetinin yanı sıra Mustafa Kemal Paşa'nın da olduğu görülmektedir. *The Times*'ın Mustafa Kemal Paşa hakkında yaptığı haberlerde, Paşa'nın uygun bir barış imzalanmazsa ordulara hazır ol emrini verdiği, barışın ise ancak Türklerin Müttefiklerce eşit bir devlet kabul edilmesiyle sağlanacağına dair sık yaptığı açıklamalar bulunmaktadır. Müttefik diplomatların geri adımlarıyla, tüm ülkelerde olduğu gibi modern devlet anlayışında var olmayan kapitülasyonlar konusu başta olmak üzere diğer konularda Türk egemenliğine zarar getiren eski uygulamalar kaldırılmıştır. Bu konferansta Türkler, Batı ile yüzlerce yıl aradan sonra ilk kez eşit bir ulus olarak müzakere etmiş, saygın bir devlet olduğunu Batıya kabul ettirmiş, haklı olan davasında onurlu bir duruş ile kendisini temsil etmiştir. Barış antlaşması imzalanana kadar Türkleri hoyrat ve aşırılık yanlısı kabul eden *The Times* ise, antlaşmanın imzalanmasıyla Türklerin haklı davasına, diğer uluslar gibi uluslararası arenada var olma mücadelesine saygın bir üslupla değinmeye başlamıştır.

Türkiye devletinin kurucu antlaşması olan Lozan Barış Antlaşması objektif olan çoğu tarih kaynaklarında onurlu bir uzlaşı metni, bir eşitlik ve siyasal bağımsızlık belgesi olarak tanımlanmış; Türkiye bu antlaşma ile uluslararası arenada bağımsız bir devlet olarak kabul edilmiştir. Birinci dünya savaşının ardından imzalanan en uzun ömürlü antlaşmalardan biri olan Lozan Barış Antlaşması'nın bu kadar başarılı olmasındaki sebep yine çoğu tarihçinin kabul ettiği gibi, Türklerin gerçekçi taleplerinin bir sonucudur. *The Times*'ın yaklaşık 9 ay boyunca sütunlarına aktardığı yazılar, İsmet Paşa'nın verdiği mücadelenin de antlaşmanın içeriği kadar onurlu olduğunu da bizlere göstermektedir. *The Times*, antlaşma hakkındaki son yazılarında Türklerin müzakerelerde yürüttükleri azmi överken, Lozan'daki en buhranlı zamanlarda dâhi, İsmet Paşa'nın dürüstlüğünün ve yeteneğinin hiçbir zaman Müttefikler tarafından tanınmadığını itiraf etmiştir. Konferanstaki bu durum, İsmet Paşa'nın çoğunlukla Misak-ı Milliye uygun kararları kabul ettirmiş olmasının ne denli zor ancak sonucu itibariyle nasıl başarılı olduğunu göstermektedir.

The Times, o yılların İngiltere'sinde konferansın seyri değiştikçe Türk algısının da saygın bir ulus olarak değişmeye başladığını gözler önüne sererken, İsmet Paşa'nın kararlı politikası, Mustafa Kemal Paşa'nın Lozan'a etkisi, Ankara

Meclisindeki, Türk basınındaki yansımalarıyla dönemin Türkiye'sini de bizlere aktarmıştır. *The Times* incelendikçe, Lozan konferansında onurlu Türk duruşu ve haklı mücadelesiyle geçen heyecanlı ve yıpratıcı müzakereler o dönemlerden günümüze gönderilen gururlu bir selam misaliyle karşımıza çıkmaktadır.

KAYNAKÇA

Arşiv Kaynakları

Gale Literary Sources, The Times, (Ekim 2018).

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), Fon Kodu: 272.0.0.11, Yer No: 16.63.2.

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), Dosya: 401.1, Fon Kodu: 31.10.0.0. Yer No: 218.472.38.

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), Dosya: 250, Fon Kodu:30.10.0.0, Yer No: 206.410.3.

Resmi Yayınlar

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (TBMMZC), 8 Teşrinisani 1339, Cilt;2, O: B;35, s.621.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (TBMMZC), 3 Kânunisâni 1339, Cilt; 26, B; 167, s.s. 141-171

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (TBMMZC), 4 Kânunisâni 1339, Cilt; 26, B;168, s.s. 176-182.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Zabıt Ceridesi (TBMMGZC), 28 Kânunisâni 1338, Cilt;3, O;2-3, B; 182, s.s. 1236-1263.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Zabıt Ceridesi (TBMMZC), 5 Şubat 1339, Cilt: 27, B: 187, s.165.

Süreli Yayınlar

The Times.

Kitaplar

Ahmad, Feroz, **İttihat ve Terakki 1908-1914**, 5. Baskı, Kaynak yay, İstanbul, 1999.

Arı, Kemal. **Büyük Mübadele, Türkiye'ye Zorunlu Göç 1923-1925**, Tarih Vakfı Yurt yay, İstanbul, 1995.

Atatürk, Mustafa Kemal. **Nutuk**, 30. Basım, Türkiye İş Bankası yay, İstanbul, 2013.

Atay, Falih Rıfkı. **Çankaya,** Pozitif yay, İstanbul, 2010.

Bardakçı, Murat. **Şahbaba**, Pan yay, İstanbul, 1998.

Berber, Engin. **Bir İzmir Kâbusu, Mütareke ve İşgal Dönemi Üzerine Yazılar**, İzmir Büyük Şehir Belediyesi Kültür yay, İzmir, 2002.

Berber, Engin. **Kurtuluş Savaşı'ında Mustafa Kemal ve Vahdettin**, 2. Baskı, Ayraç yay, Ankara, 1998.

Berkes, Niyazi. **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, 4. Baskı, Yapı Kredi yay, İstanbul, 2003.

Bilsel, Cemil. **Lozan**, Cilt:2, Sosyal yay, İstanbul,1998.

Budak, Mustafa. **İdealden Gerçeğe Misâk-ı Millî'den Lozan'a Dış Politika**, 3. Baskı, Küre yay, İstanbul, 2003.

Clogg, Richard. **Modern Yunanistan Tarihi**, İletişim yay, İstanbul, 1992.

Çetiner, Yılmaz. **Son Padişah Vahideddin,** Kronik yay, İstanbul, 2017.

Dalby, Andrew. **Eleftherios Venizelos**, Akılçelen Kitaplar, Ankara, 2014.

Demirci, Sevtap. **Belgelerle Lozan Taktik- Stratejik- Diplomatik Mücadele**, 4. Baskı, Alfa yay, İstanbul, 2017.

Demirel, Ahmet. **Birinci Meclis'te Muhalefet, İkinci Grup**, 3. Baskı, İletişim yay, İstanbul, 2003.

Elmacı, Mehmet Emin. **İttihat-Terakki ve Kapitülasyonlar**, Homer Kitabevi, İstanbul, 2005.

Er, Turgut. **Türkiye'de Basın, Yayın ve Tanıtma**, Ümit yay, Ankara, 2003.

Erdem, Nilüfer. **Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekâtı (1919-1923)**, Derlem Yay, İstanbul, 2012.

Ertuğ, Hasan Refiğ. **Basın ve Yayın Hareketleri Tarihi**, Yenilik basımevi, İstanbul, 1970.

Eyyupoğlu, İsmail. **Mudanya Mütarekesi**, 3. Baskı, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi yay, Ankara, 2002.

Fromkin, David. **Barışa Son Veren Barış, Modern Orta Doğu Nasıl Yaratılır 1914-1922**, 5. Baskı, Epsilon yay, İstanbul, 2008.

Goloğlu, Mahmut. **Cumhuriyete Doğru**, Cilt:4, Başnur Matbaası, Ankara, 1971.

Gönlübol, Mehmet, Cem Sar, Ahmet Şükrü Esmer, Oral Sander, Haluk Ülman, Suat Bilge, Duygu Sezer, Ömer Kürkçüoğlu. **Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1973)**, 3. Baskı, Ankara Siyasal Bilgiler Fakültesi yay, Ankara, 1973.

Grew, Joseph C. **Lozan Günlüğü**, Multılıngual Yabancı Dil yay, İstanbul, 2001.

Gülmez, Nurettin. **Kurtuluş Savaşı'nda Anadolu'da Yeni Gün**, Atatürk Araştırma Merkezi yay, Ankara, 1999.

Gürün, Kamuran. **Savaşan Dünya ve Türkiye**, İnkılâp yay, İstanbul, 1997.

İnan, Afet. **İzmir İktisat Kongresi**, 3. Baskı, TTK yay, Ankara, 2020.

Jaeschke, Gotthard. **Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri**, 3. Baskı, TTK yay, Ankara, 2011.

Kabacalı, Alpay. **Başlangıcından Günümüze Türkiye'de Matbaa Basın ve Yayın**, Literatür yay, İstanbul, 2000.

Kaptan, Eyüp. **Lozan Konferansı'nda Azınlıklar Sorunu**, Harp Akademileri Basımevi, İstanbul, 2002.

Karacan, Ali Naci. **Lozan**, 2. Baskı, Türkiye İş Bankası yay, İstanbul, 2010.

Kinross, Lord. **Atatürk, Bir Milletin Yeniden Doğuşu**, 3. Baskı, Sander Kitapevi, İstanbul, 1970.

Kocabaşoğlu Uygur ve Aysun Akan. **Mütareke ve Milli Mücadele Basını, Direniş ile Teslimiyetin Sözcüleri ve Mahşerin 100 Atlısı**, İstanbul Bilgi Üniversitesi yay, İstanbul, 2019.

Koçu, Reşat Ekrem. **Lozan Muahedeleri 24 Temmuz 1923**, Muallim Ahmet Halit Kütüphanesi, İstanbul, 1934.

Koloğlu, Orhan. **Osmanlı'dan Günümüze Basın**, İletişim yay, İstanbul, 1992.

Mango, Andrew. **Atatürk, Modern Türkiye'nin Kurucusu**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2004.

Meray, Seha L. **Lozan Barış Konferansı, Tutanaklar ve Belgeler**, Cilt:1,2,3,6, 3. Baskı, Yapı Kredi yay, İstanbul, 2001.

Mumcu, Ahmet. **Tarih Açısından Türkiye Devriminin Temelleri ve Gelişimi**, İnkılap ve Aka yay, İstanbul, 1979.

Müezzinoğlu, Ersin, Latif Pınar, İsmail Şahin. **Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası**, İdeal Kültür yay, İstanbul, 2019.

Nur, Rıza. **Lozan Hatıraları**, 3. Baskı, Boğaziçi yay, İstanbul, 1992.

Oran, Baskın, Atay Akdevelioğlu, Çağrı Erhan, Erel Tellal, Funda Keskin, Gökçen Alpkaya, Hikmet Uluğbay, İlhan Uzgel, Kudred Özersay, Melek Fırat, Mustafa Aydın, Ömer Kürkçüoğlu, Sanem Baykal, Tuğrul Arat. **Türk Dış Politikası I**, 18. Baskı, İletişim yay, İstanbul, 2013.

Oran, Baskın. **Türk-Yunan İlişkilerinde Batı Trakya Sorunu**, 2. Baskı, Bilgi yay, İstanbul, 1991.

Ortaylı, İlber. **Osmanlı'da Milletler ve Diplomasi**, 7. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür yay, İstanbul, 2010.

Öke, Mim Kemal. **Ermeni Sorunu 1919-1923**, 7. Baskı, İrfan yay, İstanbul, 2012.

Özakman, Turgut. **Vahdettin, Mustafa Kemal ve Milli Mücadele**, 7. Baskı, Bilgi yay, Ankara, 1998.

Özdemir, Biltekin. **Osmanlı Devleti Dış Borçları**, 2. Baskı, T.C. Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı yay, Ankara, 2010.

Pallis, Alexander Anastasius. **Yunanlıların Anadolu Macerası (1915-1922)**, 2. Baskı, Yapı Kredi yay, İstanbul, 1997.

Potyemkin, Vladimir. **Uluslararası İlişkiler Tarihi, Diplomasi Tarihi**, Evrensel Basım yay, İstanbul, 2000.

Rawlinson, Alfred. **Yakın Doğu Maceraları 1918-1922**, TBBD, İstanbul, 2013.

Roberts, J.M. **Avrupa Tarihi**, İnkılâp yay, İstanbul, 2015.

Sakarya, İhsan. **Belgelerle Ermeni Sorunu**, 2. Baskı, T.C. Genelkurmay ATASE Tarih yay, Ankara, 1984.

Satan, Ali. **İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye 1922**, Tarihçi Kitabevi, İstanbul, 2011.

Selek, Sabahattin. **Anadolu İhtilali**, Cilt:2, 9. Baskı, Kastaş yay, İstanbul, 2000.

Selek, Sabahattin. **İsmet İnönü Hatıralar**, Cilt: 2, Bilgi yay, Ankara, 1987.

Sonyel, Salahi R. **İngiliz Belgelerinde Türk Yunan İlişkileri (1821-1923)**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2011.

Sonyel, Salahi R. **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika**, Cilt:2, TTK Basımevi, Ankara, 1986.

Şimşir, Bilal. **Dış Basında Laik Cumhuriyetin Doğuşu**, Bilgi yay, Ankara, 1998.

Şimşir, Bilal. **Lozan Günlüğü**, Bilgi yay, Ankara, 2012.

Şimşir, Bilal. **Lozan Telgrafları 1922-1923**, Cilt:1,2, 2. Baskı, TTK yay, Ankara, 2019.

Tansel, Selahattin. **Mondros'dan Mudanya'ya Kadar**, Cilt:4, Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Cumhuriyetin 50. Yıldönümü yay. 6/4, Ankara, 1974.

T.C. Dış İşleri Bakanlığı Araştırma ve Siyaset Planlama Genel Müdürlüğü. **Türkiye Dış Politikasında 50 yıl Lozan (1922-1923)**, Dış İşleri Bakanlığı yay, Ankara, 1973.

Tosun, Ramazan. **Türk Yunan İlişkileri ve Nüfus Mübadelesi (1821-1930)**, Berikan yay, Ankara, 2002.

Toynbee, Arnold J ve Kenneth P Kirkwood. **Türkiye, İmparatorluktan Cumhuriyete Geçiş Süreci**, Birey yay, İstanbul, 2003.

Tunaya, Tarık Zafer. **Türkiye'de Siyasi Partiler**, Cilt:1, İletişim yay, İstanbul, 1998.

Türkgeldi, Ali. **Moudros ve Mudanya Mütarekelerinin Tarihi**, Türk Devrim Tarihi Enstitüsü yay, Ankara, 1948.

Tütengil, Cahit Orhan. **İngiltere'de Türk Gazeteciliği**, İstanbul Üniversitesi yay, 1969.

Yılmaz, Faruk. **Osmanlı'dan Cumhuriyete Dış Borçlar (Düyûn-u Umumiye)**, Berikan yay, Ankara, 2003.

Yılmaz, Mustafa. **İngiliz Basını ve Atatürk'ün Türkiyesi**, Phonex yay, Ankara, 2002.

Zürcher, Erik Jan. **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, 7. Baskı, İletişim yay, İstanbul, 2000.

Makaleler

Aktepe, Mehmet Münir. "Dünkü Fransızlar: Blak Bey ve Oğlu", **Tarih Dergisi**, sayı:33, İstanbul, 1982, ss. 258-262.

Ceylan, Ayhan. "Tanzimat Dönemi Osmanlı Basım ve Yayımında Hukuki Düzen (1839-1876)", **Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları Dergisi**, Sayı 1, 2006 Bahar, İstanbul, s.s.145-152.

Chernichenkına, Natalia. "The Ottoman Public Debt in the Economic History of Russian Turkology", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt:28, Sayı:82, Ankara, Mart 2012, ss. 131-137.

Çulfalı, Mustafa. "Çanakkale Krizi ve Lloyd George'nin İktidardan Düşmesi: Eylül-Ekim 1922", **Atatürk Araştırma Merkezi, Dergisi**, Cilt:XV, Sayı:45, Kasım 1999, s.808.

Olgun, Kenan, Balıkçı Emrah. "The Times Gazetesine Göre İngiliz Dönemindeki Kıbrıs'ta İdari Islahat", **Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi**, Cilt:9, Sayı:1, 2012, s. 816.

Polat, Gülsüm . "Lozan Konferansı Başlarken Basın İle Kurulan Diyalog", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi** (Lozan Özel Sayısı), Ankara, 2013, s. 253.

Sonyel, Salahi R. "Lozan'da Türk Diplomasisi (Eylül 1922-Ağustos 1923)", **Belleten**, Cilt:XXXVIII, Sayı 149, TTK Basımevi, Ankara, 1974, s.53.

Sempozyumlar

Dockrill, Micheal. "Lozan Konferansı ve İngiltere", **70. Yılında Lozan Barış Antlaşması Uluslararası Seminer 1993**, İnönü vakfı yay, Ankara, 1994, ss. 122-123.

Esbisinov, Ergali. "Türk-Rus İlişkileriyle Lozan Barış Antlaşması'nın Sovyetler Devri Siyaset Bilim Literatüründeki Değerlendirilmesine Dair" **Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları-I, 90. Yılında Lozan ve Türkiye Cumhuriyet Uluslararası Sempozyumu**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi yay, Ankara, 13-15 Kasım 2013, s.953.

Jeffery Keith, Alan Sharp. "Lord Curzon ve 1922-23 Lozan Konferansı'nda Gizli İstihbaratın Kullanımı", **70. Yılında Lozan Barış Antlaşması Uluslararası Seminer 1993**, İnönü vakfı yay, Ankara, 1994, ss. 145-151.

Kuniholm, Bruce R. "Savaş Sonrası Dünyalar: Lozan Konferansı ve Soğuk Savaş Sonrası", **70. Yılında Lozan Barış Antlaşması Uluslararası Seminer 1993**, İnönü vakfı yay, Ankara, 1994, s. 183.

Oran, Baskın. "Kalanların Öyküsü, 1923 Mübadele Sözleşmesinin Birinci ve Özellikle de İkinci Maddelerinin Uygulanmasından Alınacak Dersler", **Atatürkçülük ve Modern Türkiye Uluslararası Konferans**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, Ankara, 22-23 Ekim 1998, ss. 157-159.

Özkan, Asaf. "Lozan Konferansında Yabancı Sermayeli İmtiyazlı Şirketler Meselesi ve Sonucu", **Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları-I, 90. Yılında Lozan ve Türkiye Cumhuriyet Uluslararası Sempozyumu**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi yay, Ankara, 13-15 Kasım 2013, ss. 1186-1194.

İnternet Siteleri

Buxton, Noel. “Europe And The Turks”, 2019, https://archive.org/stream/europeandturks01buxgoog#page/n14/mode/2up, (15.01.2021)

EKLER

EK 1: The Times, 2 Kasım 1922.

PORTE GIVING WAY TO ANGORA.

ISMET PASHA'S BOASTS.

(FROM OUR CORRESPONDENT.)

CONSTANTINOPLE, Nov. 1.

Ismet Pasha yesterday made his first speech in his capacity as Foreign Minister. He described how the Greeks had been beaten in spite of the assistance of a Great Power, and after extolling the Turkish army he said that with such an army not only the Greek but any other army could be beaten.

Victory had brought the army close to the Straits, said Ismet Pasha; if the National Assembly considered the cause of peace could be helped by a further advance the army was prepared to carry out its orders. The Angora Government would send representatives to the peace conference with a sincere desire for peace, but an invitation had also been sent to the Administration located within the inter-Allied occupied area. Hamid Bey, the Kemalist representative in Constantinople, had, therefore, been ordered to lodge a protest.

When informed of Angora's protest against the invitation to the Porte, Tewfik Pasha, the Grand Vizier, immediately telegraphed to Angora pointing out that the Porte's abstention from the conference would involve injury to the Constitution of the State, a matter of interest to the entire Moslem world, and also that if Angora refused to take part in the conference it would prevent the realization of peace. He denied that there was any duality of Government and claimed that the Porte had refused to ratify the Sèvres Treaty in spite of pressure, and had also made every effort to neutralize the effects of foreign occupation. He said that he was prepared to negotiate for the purpose of ensuring unity of administration and consolidation of the national sovereignty, and he begged the National Assembly to send a representative to deliberate upon "the country's future defence of her international rights." If the Assembly does not agree to this the Porte will send a member of the Cabinet to Angora.

The Angora delegates to the peace conference are leaving on Thursday for Lausanne, probably *via* Smyrna.

EK 2: The Times, 21 Kasım 1922.

ALLIED ACCORD.

FIRST TALKS AT TERRITET.

ANGORA ELECTS A CALIPH.

ABUSE OF THE SULTAN.

Lord Curzon and M. Poincaré left Paris yesterday morning for the Lausanne Conference, the opening of which is fixed for to-day. It may be taken that the conversations in Paris on Saturday resulted in a working agreement, an agreement which is in process of completion in consultation with Signor Mussolini. Secrecy has been observed as to the matters which were discussed in Paris on the ground mainly that they should not be known to the Turkish delegation to the Lausanne Conference before the Allies themselves had given the information to the delegation.

Prince Abdul Medjid, the son of Sultan Abdul Aziz, has been elected Caliph by the Angora Assembly.

The flight of Sultan Mehmid Vahid-ed-Din has given occasion for much vituperation in the Turkish Press, though officials affect to take the matter calmly. King Hussein has sent an invitation to the Sultan to come to Mecca, where he will be warmly welcomed.

A message from our Washington Correspondent giving the American view will be found on the preceding page.

EK 3: The Times, 5 Aralık 1922.

BULGARIA AND THE AEGEAN.

TO THE EDITOR OF THE TIMES.

Sir,—Before the Lausanne Peace Conference comes to a final decision regarding the provision of an outlet on the Aegean for Bulgaria, we wish to emphasize the importance of securing a really satisfactory settlement of this question. The future stability or instability of South-Eastern Europe is involved.

If Bulgaria, after reducing her claims to a minimum, is disappointed and alienated, she may lend herself to an aggressive policy on the part of Russia or Turkey, or both ; or there may be a *rapprochement* between Bulgaria and Yugo-Slavia, with a view to forcing a passage to the Aegean coast, from which both countries are at present cut off by a zone of Greek territory. Either of these eventualities would be unfortunate for the peoples of South-Eastern Europe, and particularly so for the Greeks.

It is, of course, natural that Greece should shrink from further sacrifices, seeing that she has just been deprived of almost all the territories with which she was overloaded by the Treaty of Sèvres. Now that she has lost Eastern Thrace, however, it is evident that the strip of territory to the west of the Maritza is of less value to her than Bulgaria's friendship.

Autonomy for Western Thrace still seems to us the best solution. A *régime* which has worked at Danzig cannot be dismissed as impracticable elsewhere, and in this instance there is every motive for trying to make a success of it. For it is a means to three desirable ends—the economic reconstruction of Bulgaria, the reconciliation of that country with her European neighbours, and the elimination of the last remaining frontier between Turkey and Greece.

Yours faithfully,

AUBREY HERBERT.
LELAND BUXTON.
A. J. TOYNBEE.

December 1.

EK 4: The Times, 16 Ocak 1923.

KEMAL PASHA'S TOUR.

INSPECTION OF MOSUL FRONT.

(FROM OUR CORRESPONDENT.)

CONSTANTINOPLE, JAN. 15.

Mustapha Kemal Pasha's much-heralded trip through Anatolia, on which he is accompanied by Kiazim Karabekir Pasha, is a strange combination of a military inspection tour and electoral campaign.

Before his departure Kemal presided at a plenary meeting of the Commissars at Angora. To Djelal Nuri Bey, the editor of the *Ileri*, Kemal said :—

The Lausanne Conference is entering a decisive phase. I wish to satisfy myself personally as to the condition of the troops at the front. I desire to study the progress realized by the army since its last victory. At the same time I want to get in close touch with the people and investigate their present and future needs and to explain to the peasants my aims in forming the People's Party, by which I hope to assure the happiness and prosperity of the nation.

After visiting Ismid, where he is expected to-day, Kemal Pasha intends to proceed to Brusa, Smyrna, Afium Karahissar, Konia, Adana, and finally, according to latest information, he will inspect the Mosul front and return to Angora at the beginning of March.

While official circles at Angora continue to profess optimism as to the outcome of the Lausanne Conference, the news emanating from them is not always altogether encouraging. Thus it is stated that the Government has definitely decided to insist on a plebiscite in Western Thrace and has sent instructions to this effect to the Turkish Delegation at Lausanne, explaining that the "atrocities which are being committed against the Turks there are causing deep-felt indignation."

Another significant report is that a telegram from Moscow has been received at Angora in which the Russians promise to place the Black Sea Fleet at the disposal of the Turks, both at present and in the future, and otherwise to render them all possible naval assistance provided they adopt Russia's proposals in regard to the Straits.

The Egyptian Zaghlulist delegation, headed by Bialy Bey, has arrived at Angora, where it was received by Kemal and prominent commissars. An Indian delegation of the twenty-three members under Veli Khan has also made its appearance at the Nationalist capital.

While an official *communiqué* describes the British as carrying out ruthless bombing operations against the revolted Mosul tribes, the *Tanin* announces that an insurrection has broken out in the Hejaz against King Hussein.

The leading article of *The Times* of the 8th is interpreted by the *Vakhit* to-day as a proof of British fear of Angora and the consequences of Anglo-French disagreement.

The article of *The Times* (it says) shows that the Anti-Turkish officials of the Foreign Office are incorrigible. But (it adds), if it is intended to confuse French public opinion, it has been penned in vain.

EK 5: The Times, 19 Ocak 1923.

LAUSANNE CONFERENCE.

TO THE EDITOR OF THE TIMES.

Sir,—I am too accustomed to the courtesy and the generosity of *The Times* to overlook a statement from your Lausanne Correspondent in your issue of the 12th inst.

Your Correspondent indulged in a very little amiable reference to myself and others for a discussion which had taken place at the Sub-Commission for the exchange of populations between Greece and Turkey. He went so far as to describe this discussion as the occasion "for an exhibition of bad manners and stupidity." I realize that the dull atmosphere prevailing at Lausanne and the delay in the conclusion of the Conference have exercised a depressing effect on the nerves of people exceptionally courteous in ordinary times. But I cannot refrain from assuring you solemnly that the crime perpetrated at the Sub-Commission, at least as it concerns me, does not justify at all such an outburst.

For my part, I asked only for a short delay to answer a demand involving a financial engagement from my Government, and I insisted that the Turks should restore the one hundred thousand Greek males whom they separated violently from their families, now wretched refugees in Greece, and deported in the interior of Anatolia, where they are working in the labour gangs under the most appalling conditions. I am sure that you will agree that such a demand, affecting the pitiable fate of hundreds of thousands, cannot be regarded as an obstacle to the work of the Conference.

D. CACLAMANOS, Second Greek Delegate to the Conference of Peace.

Lausanne, Jan. 14.

EK 6: The Times, 12 Şubat 1923.

UNITY OF ARAB PEOPLES.

KING HUSSEIN'S MISSION TO LONDON.

Dr. Naji el Assil, Minister Plenipotentiary in London of King Hussein, made a statement to *The Times* yesterday concerning the object of his visit to London. He said :—

I have come to conclude a Treaty between the British Government and King Hussein. I attended the Lausanne Conference as the King's special envoy to watch over the interests of the Arabs. I saw Ismet Pasha, at his request, and he said that Turkey had no inimical intentions of any kind toward the Arab countries, and that it recognized the full independence of the Arabs as a nation. He asked me to submit this to King Hussein as an official declaration made on behalf of the Government and National Assembly of Turkey. This is important, because it is the first time that the Government of Angora, the present Turkey, has officially recognized the independence of the Arab countries.

This declaration has nothing to do, however, with the established relations between Great Britain and the Arabs. I have come here to try and consolidate those relations, and put them on a sound and workable basis. The Arab peoples of Syria, Palestine, Mesopotamia, the Hejaz, the Yemen, the peoples in question, are those which formed the old Arab provinces of Turkey. These we regard as an inseparable whole. None of these countries could stand on its own feet if left to itself. For this reason we wish for the unity of all these countries, each to have a Government of its own, but united for the common interests of the Arab nation.

The first post-war negotiations for the proposed Treaty began last year when Colonel Lawrence was sent by the British Government to conclude a Treaty at Jeddah. The draft of the Treaty was signed at Amman between the Emir Abdullah as plenipotentiary of King Hussein and Colonel Lawrence, but for some reasons it was not ratified by King Hussein. I have now come to this country, and the negotiations will, it is hoped, proceed between the British Government and myself to a speedy conclusion.

The attitude of Lord Curzon at Lausanne in upholding the pledges given by the British Government to the King, both at the Conference and to me in private conversation, are very encouraging. We do not ask the British Government to send an army or to spend a penny in order to achieve the great object of the Arabs ; but as we entered the war as Allies, as we have followed up to the present a common policy of understanding, we hope that this unity of the Arab States will be accomplished with the assistance of Great Britain. During my stay at Lausanne, all the Arab delegations desired that their various countries should look on King Hussein as the supreme leader of an Arab Confederation in which all the Arab peoples should be comprised.

EK 7: The Times, 13 Şubat 1923.

THE CLOSING OF SMYRNA.

EXTREMISTS IN A HURRY.

KEMAL'S UNEXPECTED VISIT.

(From Our Special Correspondent.)

CONSTANTINOPLE, FEB. 12.

While Ismet Pasha's arrival has been delayed by wintry weather in Rumania and the Black Sea, Mustapha Kemal Pasha, instead of going to Ismid to await him as arranged, has returned unexpectedly to Smyrna. Here he had a conference with Fevzi Pasha, the Commander-in-Chief, and Kiazim Karabekir Pasha of Erzerum. He also saw Araloff, the Soviet Envoy, who had come down from Angora earlier than was really necessary if his intention was only to attend the opening of the Trade Congress on Thursday next.

The result of the meetings is not made public, but it is thought possible that Mustapha Kemal Pasha has invited explanations why the Smyrna authorities crossed the "t's" and dotted the "i's" of Angora's instructions in reference to the closing of the port. In many quarters it is now accepted that the whole affair at Smyrna and Zunguldak was due to the eagerness of local extremists to jump at the interruption at Lausanne as an excuse for an immediate resumption of war and does not represent the considered policy of the Angora Government.

In this connexion it is pointed out that the official communication made on the subject to the Allies was in the first instance merely an intimation and no threat. In this case the building of a bridge over which Turkish dignity can pass shows that the moderates are still influential, and it is an acceptable sign that the Angora Press, although usually inspired, perhaps on this occasion overstated the case. Clearly the Government is awaiting the return of Ismet, who probably will have the advantage of a conversation with Sir Charles Harington while passing through Constantinople.

Turning to domestic affairs, the Constitutional Commission of the Assembly has approved of the provision of the new Electoral Bill extending the franchise to youths of eighteen. The Elvanler bridge, which recently collapsed, is reported to be sufficiently repaired to allow a resumption of the direct service between Angora and Smyrna.

EK 8: The Times, 1 Mart 1923

ANGORA OPPOSITION TO KEMAL.

DEFECTION OF SUPPORTERS.

(FROM OUR SPECIAL CORRESPONDENT.)

CONSTANTINOPLE, FEB. 28.

Mustapha Kemal Pasha, Rauf Bey, and Ismet Pasha all spoke at yesterday's secret session of the Angora Assembly in support of the Government's counter-proposals after attending a Cabinet meeting from 10 to 4 o'clock. The unfinished explanation of official policy is being resumed at a secret session to-day after an interval for the public discussion of the Budget.

The opinion is prevalent among the deputies that the Government's counter-proposals, which provide for the postponement of financial and economic clauses of the Treaty for six months, are incompatible with the National Pact. Two members of the Ministerialist group, the Hoja Mehemed Hamdi Effendi of Adana and former Imperial Minister of Evkaf [pious foundations], and the Hoja Rifaat of Konia, have seceded on the grounds that the Cabinet is too much swayed by sentiment.

On the other hand, the Constitutional Commission has rejected so far as Turks and Kurds are concerned the demand of the Opposition for five years' residence as a qualification for membership of the Assembly. It has also decided that an absolute majority of the votes cast shall be requisite for a valid election.

EK 9: The Times, 18 Nisan 1923.

TURKISH TREASON LAW.

DAMPER ON THE ELECTIONS.

(FROM OUR SPECIAL CORRESPONDENT.)

CONSTANTINOPLE, APRIL 17.

The new extension of the treason law is acting like a wet blanket on electoral activity. Many prefer in the altered circumstances not to express any political opinion, but it is expected that they will "think the more."

Zulfi Bey, the Kurdish Deputy for Diarbekir, is reported to be taking an action against Ahmed Tewfik Pasha, the former Grand Vizier, and the members of his Cabinet, claiming damages amounting to £T.50,000 [about £7,000] for loss and inconvenience occasioned by their action in connexion with his exile to Malta after the first armistice. This is a test case, and, if successful, will open an immense field for litigation, as those exiled to Malta are very numerous and some of them are unlikely to abstain from exacting the uttermost farthing from their political opponents who are at the moment in eclipse.

Ismet Pasha in a speech at Smyrna yesterday took occasion to assert that Turkey could not undertake payment of the interest on the debt except in paper, because it could not afford gold, as at the present rate of exchange such payment would consume more than a third of the total revenue. His other remarks are reminiscent of many of his utterances at Lausanne, where he will find that the resumed negotiations will not be facilitated by the recent action of his Government in granting the Chester concession or applying the latest economic legislation to foreign commercial houses, regardless of the annoyance and irritation occasioned thereby.

The new moon was seen last night; Ramazan therefore began to-day and the elections will not be held until after Bairam.

EK 10: **The Times**, 19 Nisan 1923.

TURKS LEAVE FOR LAUSANNE.

ATTITUDE ON CHESTER CONCESSION.

(FROM OUR OWN CORRESPONDENT.)

CONSTANTINOPLE, APRIL 18.

Ismet Pasha and Riza Nur Bey, accompanied by their wives and over thirty other members of the Turkish Delegation, left by the Orient express for Lausanne to-day, amid loud hand-clapping at Sirkeji station. Ismet last night conferred with Rafet Pasha, who has just regained the use of both eyes.

According to the *Ikdam*, Ismet does not think that the Chester concession will affect the negotiations at Lausanne, A semi-official message from Angora explains that as the concession has already been accepted by the Assembly it will be impossible for the Turkish Delegation to consent to discuss it. The opinion is expressed here that the Turks hope to get the concession accepted as a *fait accompli* and bask accordingly in the sunshine of American smiles on the shores of Lake Leman.

The Assembly has adjourned until after Bairam ; it proposes to re-assemble on May 21, but there are not lacking those who predict that the present body will not meet again. Owing to the shyness of the Opposition, which is partly inspired by a proper respect for the recent amendment to the Treason Law and to-day's decision that the Unionists, in the interests of the country, will not reconstitute their party before the elections or oppose the Populars in any way, only Ministerialist candidates are so far forthcoming for the Constantinople seats, of which it is believed that there will be twenty or twenty-four. The Turkish Press says that the candidates so far nominated, all of whom are loyal supporters of the Government, number no less than seven hundred. Perhaps this is an exaggeration, but present conditions appear to colour Ismet's prediction to the *Tevhidi Efkiar* that the Ministerialists will win the elections here.

EK 11: **The Times**, 10 Mayıs 1923.

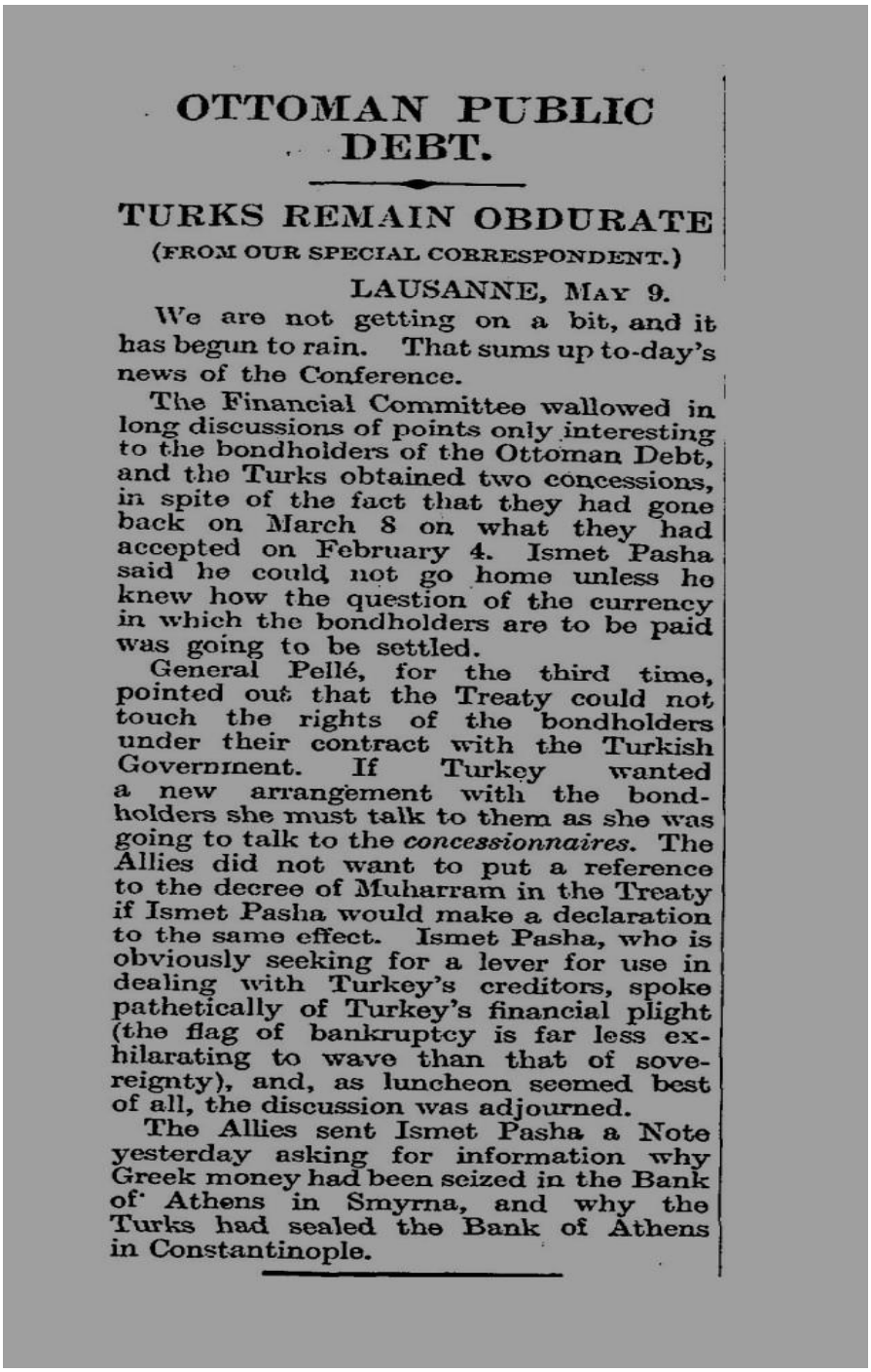

OTTOMAN PUBLIC DEBT.

TURKS REMAIN OBDURATE

(FROM OUR SPECIAL CORRESPONDENT.)

LAUSANNE, MAY 9.

We are not getting on a bit, and it has begun to rain. That sums up to-day's news of the Conference.

The Financial Committee wallowed in long discussions of points only interesting to the bondholders of the Ottoman Debt, and the Turks obtained two concessions, in spite of the fact that they had gone back on March 8 on what they had accepted on February 4. Ismet Pasha said he could not go home unless he knew how the question of the currency in which the bondholders are to be paid was going to be settled.

General Pellé, for the third time, pointed out that the Treaty could not touch the rights of the bondholders under their contract with the Turkish Government. If Turkey wanted a new arrangement with the bondholders she must talk to them as she was going to talk to the *concessionnaires*. The Allies did not want to put a reference to the decree of Muharram in the Treaty if Ismet Pasha would make a declaration to the same effect. Ismet Pasha, who is obviously seeking for a lever for use in dealing with Turkey's creditors, spoke pathetically of Turkey's financial plight (the flag of bankruptcy is far less exhilarating to wave than that of sovereignty), and, as luncheon seemed best of all, the discussion was adjourned.

The Allies sent Ismet Pasha a Note yesterday asking for information why Greek money had been seized in the Bank of Athens in Smyrna, and why the Turks had sealed the Bank of Athens in Constantinople.

EK 12: **The Times**, 23 Mayıs 1923.

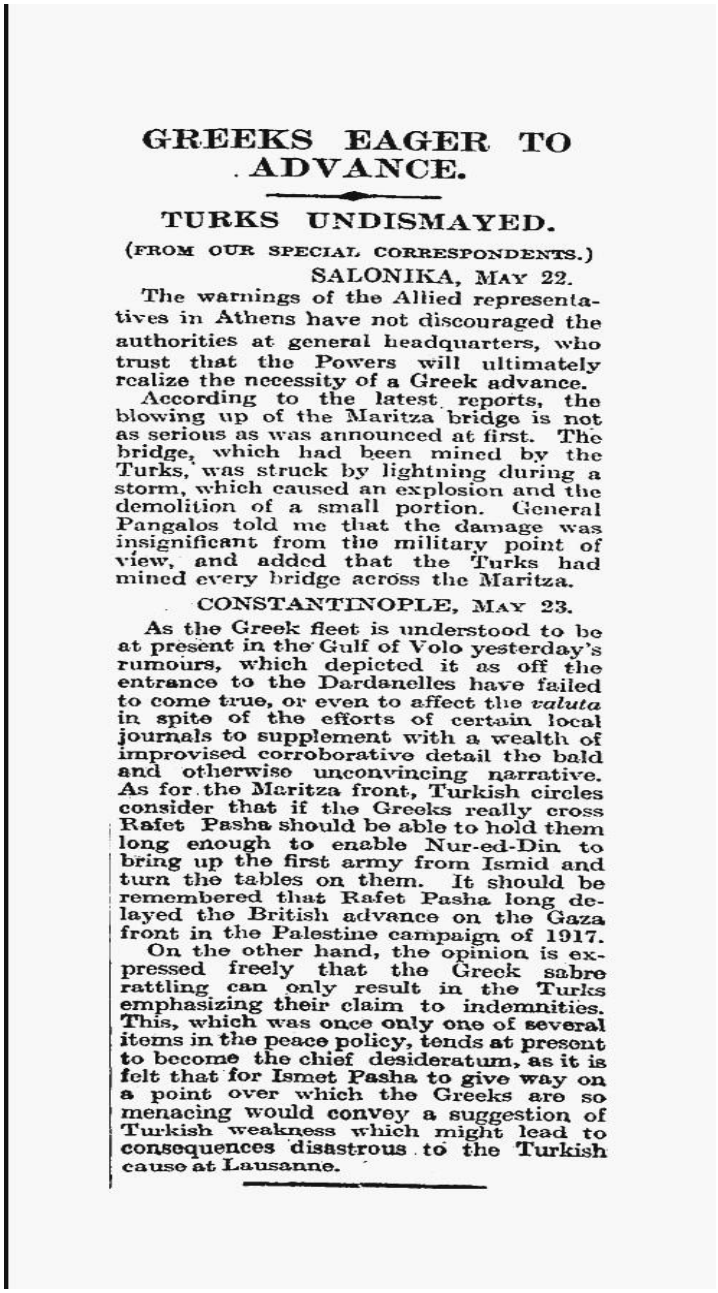

GREEKS EAGER TO ADVANCE.

TURKS UNDISMAYED.

(FROM OUR SPECIAL CORRESPONDENTS.)

SALONIKA, MAY 22.

The warnings of the Allied representatives in Athens have not discouraged the authorities at general headquarters, who trust that the Powers will ultimately realize the necessity of a Greek advance.

According to the latest reports, the blowing up of the Maritza bridge is not as serious as was announced at first. The bridge, which had been mined by the Turks, was struck by lightning during a storm, which caused an explosion and the demolition of a small portion. General Pangalos told me that the damage was insignificant from the military point of view, and added that the Turks had mined every bridge across the Maritza.

CONSTANTINOPLE, MAY 23.

As the Greek fleet is understood to be at present in the Gulf of Volo yesterday's rumours, which depicted it as off the entrance to the Dardanelles have failed to come true, or even to affect the *valuta* in spite of the efforts of certain local journals to supplement with a wealth of improvised corroborative detail the bald and otherwise unconvincing narrative. As for the Maritza front, Turkish circles consider that if the Greeks really cross Rafet Pasha should be able to hold them long enough to enable Nur-ed-Din to bring up the first army from Ismid and turn the tables on them. It should be remembered that Rafet Pasha long delayed the British advance on the Gaza front in the Palestine campaign of 1917.

On the other hand, the opinion is expressed freely that the Greek sabre rattling can only result in the Turks emphasizing their claim to indemnities. This, which was once only one of several items in the peace policy, tends at present to become the chief desideratum, as it is felt that for Ismet Pasha to give way on a point over which the Greeks are so menacing would convey a suggestion of Turkish weakness which might lead to consequences disastrous to the Turkish cause at Lausanne.

EK 13: **The Times**, 6 Haziran 1923.

CHEERLESS DAY AT LAUSANNE.

WAITING FOR THE END.

(FROM OUR SPECIAL CORRESPONDENT.)

LAUSANNE, JUNE 5.

A fresh outbreak of private conversations appears to be the only event to record this bitter cheerless day.

Meanwhile, as news of the Angora negotiations is not particularly encouraging, the Allies are earnestly considering what exactly they propose to do to carry out that passage in their Note to Turkey of March 29 which says that if no agreement is reached "within a reasonable time" the Governments of the Allied Powers "would have to insist on the insertion in the Treaty itself of detailed provisions approximating to those appearing in the draft of January 31 last in order to safeguard the vital interests of their nationals." They apparently intend to try to insert in the Treaty the following provisions:—

(1) That concessions signed before August 1, 1914, shall be confirmed.

(2) That agreements come to since the armistice of Mudros shall be recognized on condition that they be submitted to the Turkish Government within three months of the coming into force of the Treaty.

(3) That contracts actually in operation shall be brought into harmony with present economic conditions and that account be taken of damages suffered in the war.

As Ismet Pasha flatly refuses at present to contemplate any such usurpation of the sovereign rights of Angora and as there is an equal deadlock on the only other important point outstanding—namely, the currency in which the coupons are payable—one can only abide very patiently to see what fresh Allied concession may tend to bring about the final depressing signature of peace.

EK 14: **The Times**, 14 Haziran 1923.

EXAMPLE OF TURKISH JUSTICE.

FOREIGNERS' SCANT PROTECTION.

(FROM OUR SPECIAL CORRESPONDENT.)

CONSTANTINOPLE, JUNE 13.

According to the *Vakit* it appears that the keeper of the preventive prison in which persons awaiting trial expect their fate (situated just behind the former Ministry of Justice and next door to the mosque of St. Sophia) has posted up a notice warning his involuntary guests that punishment for certain breaches of prison discipline will be confinement in the *Bit Odassi*, or Chamber of Lice in the basement, where the culprits will be exposed to the attacks of hungry vermin.

Ismet Pasha at Lausanne has repeatedly asserted that Turkish justice is above reproach, and as Brutus is an honourable man the Allies have been content to substitute a variant of the *original Montagna formula for the* Capitulatory privileges which have hitherto stood between foreigners and the arm of the Ottoman law. Surviving foreigners here, however, point out that while the Turkish code, to which they will shortly be subject, doubtless does not provide any such penalty as being thrown to parasites—as smacking unduly of those reprehensible barbaric Byzantine practices to which we are told Turkish civilization has properly put an end—yet there is nothing in the new regulations to prevent an ignorant and over-zealous minor official from exceeding his duty by thrusting a possibly quite innocent foreigner, while awaiting trial, into his unauthorized *lousepit if he chooses* to consider him insubordinate, just as minor officials of the municipality took upon themselves to exceed their duty and seize the Galata Bridge tolls.

In the case of the tolls the error was remedied after being a mere nine days' wonder, but foreigners are uneasy at the possibility of being exposed for even so short a time as that as the undeserving prey of unpleasing insects pending the readjustment of some future misunderstanding.

Certainly no great confidence is felt here in the efficiency of the *ersatz* capitulations devised on the shores of Lake Leman to defend foreigners in Turkey. The new arrangement is freely criticized as being more in the nature of a pleasantly aromatic soothing lotion for ophthalmic ailments superinduced by an over-assiduous study of diplomatic documents at Lausanne, than as an adequate protection from the peril of confinement in a louse-haunted dungeon in Constantinople. All are grateful to the vigilance of the *Vakit* in this matter, particularly to that newspaper's remarks about the inappropriateness of the head gaoler's action. These will doubtless lead to disinfection in this particular *Bit Odassi*, as the Angora broom will be only too eager to sweep away what must be considered a discreditable survival of Sultanic slackness.

Carping critics, however, point out that although the broom has been in action here since November it has seemingly not yet been able to sweep out this lousepit situated much less than half a mile from the headquarters of the responsible administration of this province.

Twenty-three more deputies have been returned for various constituencies, all professing allegiance to the principles of the defence of right and the present Cabinet.

EK 15: **The Times**, 25 Temmuz 1923.

TURKISH PEACE AT LAST.

SIGNED AT LAUSANNE.

FINAL CEREMONIES.

(FROM OUR SPECIAL CORRESPONDENT.)

LAUSANNE, JULY 24.

The Treaty was signed this afternoon in the Palais de Rumine, a hall belonging to the University of Lausanne. The Yugo-Slavs did not sign, being dissatisfied with the provisions for the partition of the Debt. The Palais itself and the Place in front of it were gaily decorated, and were guarded by numerous gendarmes in full dress. The ceremony was held in the great hall, which is rather Florentine in aspect with rich frescoes symbolizing the uses of Fire. A company of about five hundred persons had assembled, including representatives of the Canton of Vaud and the Municipality of Lausanne.

Herr Scheurer, President of the Swiss Confederation, accompanied by Federal Councillors Schulthess and Chuard, opened the meeting. The very numerous documents having been signed by the principal delegates, the proceedings ended with a speech by Herr Scheurer, in which he praised the work of the Conference and expressed the hope that peace would now be firmly established.

An informal reception by the Allied delegations in the garden of the Beau Rivage Hotel followed. The British delegation leaves for London to-night.

Thus ends the Lausanne Conference. It only remains for me to express the thanks of all who, during these many months, have sojourned in the Beau Rivage Hotel to M. Egli, the manager, who has spared no pains in promoting our comfort, but was, alas! unequal to restraining the well meant but intolerable activity of the band.

EK 16: **The Times**, 26 Temmuz 1923.

U.S. NEGOTIATIONS WITH TURKEY.

(FROM OUR CORRESPONDENT.)

GENEVA, JULY 25.

Certain difficulties have arisen in the American negotiations with the Turks. With regard to the rights of American citizens in Turkey the United States representatives have been asking for a special *régime* which to the Turks resembles the Capitulations which the Lausanne Treaty abolished.

It is reported that Mr. Grew, the American representative, is awaiting instructions from his Government on this matter. He had a long talk with Ismet Pasha last night, and it is said that the Turkish delegate has agreed to remain a few days longer, but should the United States persist in its present claim the negotiations would be suspended and resumed later on in Constantinople.

To-day the Turkish delegation left Lausanne to visit two agricultural schools in the Canton Vaud, and to-morrow they are going to Berne by air to visit another school. It is therefore apparent that the Turco-American parleys in Lausanne will not be resumed before Friday.